

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА,
ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ
ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

У П'ЯТИ ТОМАХ

ДУМИ XVI–XVII СТОЛІТЬ

ТОМ ДРУГИЙ

Київ
Видавництво ІМФЕ
2019

УДК 398.8:78

У 45

Головний редактор
акад. Ганна Скрипник

Упорядники
Галина Довженок, Ірина Коваль-Фучило, Микола Дмитренко,
Людмила Єфремова, Алла Ясенчук

Редакційна колегія
Леся Вахніна, Галина Довженок, Софія Грица, Микола Дмитренко,
Людмила Єфремова, Ірина Коваль-Фучило

Рецензенти
д-р філол. наук, чл.-кор. НАН України Леся Мушкетик
д-р філол. наук, проф. Ольга Паламарчук

Українські народні думи : у 5 т. Т. 2 : Думи XVI–XVII століть /
У 45 [голов. ред. Г. Скрипник] ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.
Київ, 2019. 642 с. + X іл.

До другого тому «Українських народних дум» увійшли численні варіанти сюжетів «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Три брати самарські», «Смерть козака на долині Кодимі».

Видання розраховане на фольклористів, етнографів, письменників, педагогів, а також шанувальників традиційної народної культури.

ISBN 978-966-02-8972-7 (Т. 2)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України (протокол № 7 від 04.06.2019 р.)

ISBN 978-966-02-5414-5 (загальний)

ISBN 978-966-02-8972-7 (Т. 2)

© ІМФЕ НАН України, 2019

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Українські народні думи XVI–XVII століть належать до історико-героїчних епічних творів із глибоким емоційним ліризowanym компонентом. Героїка ця – специфічна, адже йдеться про мотиви невільництва, поневірянь, утеч із неволі, загибелі в степах та долинах тощо. Думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Три брати самарські», «Смерть козака на долині Кодимі», що ввійшли до другого тому академічного видання національного епосу «Українські народні думи: у 5 т.» (серія «Українська народна творчість»), виявляють то відкрити, то приховану форми козацького героїзму як вираження патріотичних суспільних устремлінь.

Підготовлений том – результат багаторічної роботи відділу фольклористики ІМФЕ НАН України. Матеріал до цієї книги, як і до всіх томів серії, упорядники добирали з рукописних і друкованих джерел. Зокрема, використано найвідоміші записи дум XIX–XX ст. таких дослідників, як В. Ломиковський, М. Цертелєв, І. Срезневський, П. Лукашевич, П. Куліш, В. Горленко, П. Мартинович, О. Сластїон, Ф. Колесса, М. Гайдай та багатьох інших. Опрацьовано АНФРФ ІМФЕ НАН України, архівні матеріали ІР НБУВ, ІЛ, Російського державного архіву літератури і мистецтва в м. Москві (фонд Срезневських) та інших архівних установ.

Над упорядкуванням варіантів вербальних текстів думи «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі» працювали Г. Довженок (підготовка текстів з архівних джерел та коментарі до них), М. Дмитренко й І. Коваль-Фучило (підготовка текстів із друкованих джерел та коментарі до них), М. Дмитренко (розвідка про думу). Варіанти 11.4, 11.5 підготував М. Дмитренко. Варіант 11.8 підготувала І. Коваль-Фучило.

Сюжет думи «Три брати самарські» підготувала Г. Довженок.

Сюжет думи «Смерть козака на долині Кодимі» підготували Г. Довженок і А. Ясенчук.

У «Додатках» до сюжетів «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» і «Смерть козака на долині Кодимі» упорядники вважали за необхідне подати записи незначних фрагментів дум (за винятком записів з нотами), варіанти, автентичність яких викликає сумнів, тексти-компіляції, які також становлять інтерес для дослідників думової традиції.

Музичний матеріал до сюжетів здебільшого взято з видання «Українські народні думи», підготовленого до друку колективом авторів під керівництвом С. Грици¹. Нові музичні транскрипції з фонозаписів здійснила Л. Єфремова.

¹ Грица.

У записах епічного матеріалу (тексти) відображено застосування тогочасного російського правопису, а також правописні норми, що їх упровадили М. Максимович («максимовичівка»), А. Метлинський, П. Куліш («кулішівка»), М. Драгоманов («драгоманівка»), Є. Желехівський («желехівка»). Збережено позначки для відтворення особливостей вимови, якими послуговувався П. Мартинович.

Як і в першому томі видання, упорядники вважали за доцільне уніфікувати, відповідно до сучасної правописної норми, написання слів разом, окремо чи через дефіс, уживання великої літери. Для виокремлення прямої мови використано лапки (з двокрапкою перед ними), що дозволяє позначити її межі.

Упорядники внесли певні кон'єктури в тексти, узяті з видання дум Ф. Колесси, а саме: не відтворено (на відміну від першого тому) окреме написання частки «ся» після дієслів. Однак не реставровано (як це було зроблено в першому томі) літеру «і» на місці «ї», оскільки серед архівних записів трапляються фольклорні тексти, зафіксовані фонетичним правописом, у яких при виданні їх Етнографічною комісією НТШ «желехівкою» літерою «ї» передавали не лише «і», але й «е»¹.

Цитуючи наукові коментарі, дослідження й розвідки XIX – початку XX ст., упорядники вважали за доцільне змінити графіку, використовувану у виданнях, на сучасну.

Термін «текст» у паспортах і коментарях уживаємо у вужчому значенні – як вербальний компонент твору (думи).

У коментарях уміщено інформацію про публікацію даного варіанта в наступних, переважно популярних, виданнях дум². Однак не всі вони здійснені за першодруком, тому упорядники часто послуговувалися попередніми передруками. Текстологічний аналіз едиції передруків подано в загальних рисах і спорадично, таким чином, щоб сформувані уявлення про загальні, загалом однотипні, принципи адаптації текстів для сучасного читача.

Упорядники висловлюють подяку співробітникам АНФРФ ІМФЕ НАН України В. Верховинцю, К. Ковтун, В. Новійчук, М. Пилипчак, С. Стефанович, А. Філатовій за технічну допомогу в роботі над матеріалами.

У випадках, які можна однозначно тлумачити як помилки записувача чи видавця, упорядники сюжетів вдалися до кон'єктур, що обов'язково розкрито в коментарях, указуючи при цьому на помилковий відповідник у першоджерелі. Ці кон'єктури подано у квадратних дужках, так само, як відновлення повного написання малозрозумілих скорочень і місць, що викликали в упорядників сумнів щодо правильності прочитання рукопису чи почутого з фонозапису.

У деяких випадках наявні незначні розбіжності між текстом, уміщеним безпосередньо під нотами, і текстом, поданим окремо. Такі різночитання є виявом різних підходів до збереження особливостей мови першоджерела в упорядників словесного і музичного матеріалів.

¹ АНФРФ, ф. 29, од. зб. 227.

² Науковий характер має лише видання дум, упорядником якого є Б. Кирдан (див.: Кирдан, 1972), де дотримано всіх особливостей першоджерела і подано коментарі та вказівки на варіанти.

11. ВТЕЧА ТРЬОХ БРАТІВ З ГОРОДА АЗОВА, З ТУРЕЦЬКОЇ НЕВОЛІ

Дума «Втеча трьох братів з міста Азова, з турецької неволі» належить до найвидатніших витворів українського народного генія. Сюжет думи в більшості варіантів має давній архетиповий характер і розгортається наступним чином. З «міста Азова» втікає «повчок мал-невеличок» – троє рідних братів, «товаришів сердешних». Двоє старших – на конях, а наймолодшому коня не дісталось, і він мусить утікати пішки: брати не хочуть узяти його позад себе. Молодший брат слізно просить старших узяти його на коня, а як ні, – зітнути голову шаблею, аби не вертатися в тяжку неволю. Старший брат відповідає, що пішки втікати безпечніше: простіше сховатися від орди. Старші брати залишають меншого і їдуть байраками. Середній брат стинає гілки дорогою, аби вказати меншому братові шлях до рідної землі. Коли закінчуються байраки, – рве на собі коштовний одяг і розкидає клапті по дорозі. Старший брат з нього глузує. Тим часом третій брат – «піша-пішаниця, як чужа-чужаниця» – бачить шмаття по дорозі і думає, що братів посікла орда. У розпачі він доходить до Савур-могили і на ній, знесилений, помирає. Старші брати доїжджають до р. Самарки, і тут їх наздоганяє і вбиває орда (1-ша версія). Благополучно приїжджають додому і не признаються батькові-матері, що сталося з меншим братом, однак «на підпитках» середній брат розчулюється і розповідає родині, який вони вчинили великий гріх (2-га версія).

За сюжетною типологією дума належить до кола творів, що властиві давнім традиційним культурам античного Причорномор'я, слов'яно-балканського регіону й народам Сходу та закорінені в магічно-ритуальні комплекси родо-племінних суспільств. Так, в індійській «Махабхараті» (IX, 36, 8) подано життєву історію Тріти – третього, наймолодшого, брата, якого старші – Еката і Двіта – підступно вкинули в криницю, прагнучи розділити родове майно на двох. Є. Мелетинський, проаналізувавши сюжет на прикладі казкового епосу, дійшов висновку, що тут ідеться про мінорат – привілей молодшого брата в майновому успадкуванні, а відповідно, саме найменший стає жертвою та ідеалізується, з одного боку, як соціально знедолений, а з другого, – як обранець Бога, а в старовину, в архаїчній магії, – як Бог¹.

Думу досліджували М. Костомаров, В. Антонович і М. Драгоманов, М. Андрієвський, О. Лісовський, П. Житецький, Ф. Колесса, К. Грушевська,

¹ Докладніше див.: Золотарев А. Родовой строй и первобытная мифология. – М., 1964; Альбедиль М., Мисюгин В. Этноисторическая основа сюжета о трех братьях (по материалам древнеиндийского эпоса) // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов. – М., 1984. – С. 102–103, 110; Кирдан, 1972. – С. 448; Грица С. Думи в синтезі слова, музики та виконавства // Укр. нар. думи, 2009. – С. 46–47.

М. Плісецький, Б. Кирдан, С. Грица, М. Пазяк, Н. Пазяк, М. Набок та інші. Більшість учених схильна вважати, що твір складено козаком-запорожцем, утікачем з азовського полону, наприкінці XV – на початку XVI ст. За твердженням М. Андрієвського, дума виникла на реальній історичній основі. Її створив один з козаків-невольників не раніше 1475 р., найімовірніше, упродовж XVI ст., коли ще степ між Азовським морем і р. Самарою був безлюдний, хіба що інколи забігали татари, кримчаки й ногайці. А вже наприкінці XVI ст. на р. Самарі почали з'являтися запорозькі паланки. Брати здійснювали втечу ще безлюдною територією – землею, яка тоді належала Туреччині, як і м. Азов. Дума виникла в середовищі тих, хто побував у турецькій неволі, удало від неї звільнився і добре був обізнаний щодо Дикого Поля. Однак поодинокий випадок утечі з турецької неволі не міг стати основою епічного твору. Такі втечі були типові. Під час них, у зв'язку із загрозою турецької погоні, нападів татарських чи ногайських людоловів, кожен утікач, відповідно до інстинкту самозбереження, переймався лише собою. За цих жахливих обставин виявлялася натура людини: егоїзм, що за звичних життєвих ситуацій замаскований; високі, шляхетні почуття й устремління; безсердечність і милосердя; зрештою, саможертвність, козацький героїзм ¹.

М. Костомаров, який знав лише п'ять варіантів сюжету і досить докладно їх проаналізував, допускав пізніше походження думи: вона могла повстати в XVII ст., коли і справді було чимало втікачів з турецького полону, зокрема з Азова. Дошукуватися точності витворення цієї думи – марна справа. Подія, про яку йдеться, за М. Костомаровим – не визначена: ледь чи справжня пригода лягла спочатку в основу цього твору; радше це плід народної творчості на основі синтезу побутових матеріалів ².

Дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» від часу виникнення широко розійшлася по всій Україні, утворивши понад п'ятдесят варіантів. К. Грушевська опублікувала двадцять п'ять варіантів, зазначивши, що вони «свідчать про велику популярність сього твору, а те, що він зустрічається в репертуарах всіх великих кобзарів в різних місцях і у всіх часах аж до найновіших, дає право думати, що зібрані тут записи і в малій мірі не вичерпують дійсної розповсюдженості сеї думи» ³. До найвідоміших належать записи М. Цертелева від невідомого кобзаря на Миргородщині (1814 р.), П. Лукашевича від Івана Стрічки або й іншого кобзаря на Прилуччині (1830-ті рр.), П. Куліша від Архипа Никоненка з Оржиччини (1844–1845 рр.), Є. Судовщикова від Федора Крячківського з м. Яготина (1850–1851 рр.), С. Носа від Петра Колибаби з Богодухівщини (1857 р.), П. Чубинського й О. Русова від Остапа Вересая із с. Калюжинці Прилуцького повіту (на початку 1870-х рр.), П. Мартиновича від Івана Кравченка (Кравченка-Крюковського) з м. Лохвиці (1876 р.) та ін.

Причина такої великої популярності думи закладена в її змісті, що переріс рамки родинної трагедії і ставав символом трагедії національної – трагедії українського народу ⁴, а також у високохудожньому змалюванні подій і, особливо,

¹ Див.: Андрієвский М. Козацкая дума о трех Азовских братьях в пересказе с объяснениями и разбором ее. С картою. – О., 1884. – С. 9–24.

² Костомаров. Історія козацтва... – С. 775.

³ Грушевська. – С. 88.

⁴ Відчуття поважності конфлікту в думі, який з родинної трагедії переріс у загальнонародну, вчувалося не лише кобзарями й тодішніми слухачами, але й їхніми пізнішими нащадками – аж до сьогодні. Трагедія

в характері героїв. М. Плісецький писав, що в думі «розкривається конфлікт соціально-економічного характеру, що руйнує вікові [одвічні. – М. Д.] підвалини родинних стосунків»¹. Значна кількість варіантів з'явилася з огляду на власне трагізм колізії і різне трактування сюжету кожним зі співців-бандуристів відповідно до власних світоглядних, морально-релігійних переконань, мистецьких нахилів і під впливом побажань слухачів. М. Андрієвський висловив припущення щодо існування основного варіанта, з якого утворилися дві сюжетні лінії. Цей первісний зразок завершувався смертю брата-піхотинця і голосінням зозулі над ним. Однак зацікавленість слухачів сюжетом спонукала виконавців до його розвитку, зокрема продовження сюжетних ліній. У XIX ст., зауважила К. Грушевська, усі закінчення думи вкладалися в три різні струмені: найдавніший («найстарший», позначений у дослідниці індексом II) – «старші брати, що покинули найменшого-піхотинця, зовсім не добуваються додому та гинуть немов від Божого суду: орда доганяє їх і вбиває серед того-ж степу, де недавно помер їх покинений наймолодший брат»; «мало молодший» (у К. Грушевської виокремлений як I) – «дума кінчиться поворотом старшого і середульшого брата додому, пробою старшого брата брехнею закрити свою вину за найменшого та карою старшому братові, якого батьки проганяють, а доля тяжко побиває»; найновіший (III) – «старші брати вертають додому і милостиною ніби затирають свою вину перед братом-піхотинцем»². Між «трьома струменями» лежать різні часові проміжки і, мабуть, різні історично-психологічні епохи, відмінність між якими вражає: «коли в групі другій (II), – за К. Грушевською, – ми маємо взірець ригористичної моралі, що вимагає жорстокої, майже сліпої карі за переступ, а в групі I відчуваємо більш толерантного мораліста, що згортає всю вину на найстаршого брата, як більш немилосердного, і карає тільки його, і то не на смерть, а тільки позбавляє пайки в спадщині, – то в групі III маємо виразне бажання співака вигородити обох старших, і закінчити думу майже ідилічно [...]. Прокльон турецькій землі, подібний до тих, які ми маємо в невірних думках, немов звертає всю вину за смерть найменшого на неї, що вона розлучила “товариша з товаришем на путь дорозі”, як оповідає варіант Крячківського. Варіанти сеї групи охоплюють тільки чверть століття [...], їх невелике число і пізність в порівнянні з першими двома редакціями дозволяє твердити, що редакція III з'явилася пізно і не розповсюдилася»³.

К. Грушевська означену думу (разом з думами «Три брати самарські», «Смерть козака в долині Кодимі», «Плач зозулі») подала в циклі дум про степ, оскільки власне степ є ще одним героєм цих творів. Для думи характерне поєднання історичної дії (утеча невольників з Азова, з турецької неволі, від тяжких каменоломних робіт) з глибоким одухотвореним внутрішнім світом таємничих навколишніх сил, світом, запозиченим з голосінь.

думи в уві слухачів несвідомо накладалася на кожен нову життєву трагедію, породжену жадібністю, страхом чи легкодущністю, коли пристрась до збагачення («лучше ж нам на дві часті батьківщину паювати» [Грушевська. – С. 121]) і страх («буде за нами турецька, бусурменська, а тяжка неволя вганяти» [там само. – С. 127]) притлумлювали братерське чуття. Досить згадати поему Л. Костенко «Дума про трьох братів неззовських», у якій трагедія думи накладена на ту хвилю, коли після бою під Кумейками видали на страту Павла Бута (Павлюка) і Василя Томиленка (Томашика). І таких трагедій в історії України за час після виникнення думи, було багато.

¹ Плісецький, 1994. – С. 15.

² Грушевська. – С. 92.

³ Там само. – С. 92–93.

М. Андрієвський за особливостями думи визначив найменші подробиці на дорозі героїв: великі сині тумани, хмари і дощі, що нависли над Азовом, холодна ніч на р. Самарі, буйні вітри, поява сизої ластівки, чорні пожарища. Брати тікали прадавнім козацьким шляхом – через степи поблизу Азова, через тернові байраки край берегів річок Міуса, Кальміуса, Кринки, Вовчих Вод, через Муравський степ і аж до Самари. За тими подробицями, художніми деталями вчуваємо невловиму живу одухотвореність степів, їхню співзвучність із дією в думі: невольники минають азовські степи, старші брати не хочуть узяти меншого межі коні, біле каміння ноги збиває, терня коле, пісок рани засипає; брат пішки доходить до ярків та байраків над річками, бачить зрубане гілля – «тернове виття, верхы у руки берехапає, до серця козацького прикладає»; брат-піхотинець доходить до степів і роздоріж, хапає в руки обірвану китайку, тулить до серця і голосить за братами, думаючи, що вони загинули, – «тільки поле лыліє, на іому трава зелена зеленіє»¹; іде Муравським шляхом, добирається до Савур-могили, знаходить сліди від коней («тільки своїхъ бративъ ридныхъ трошкы слычкы забачає»²) і помирає: сонце меркне, знаходить чорна хмара, віє з Дніпра тихий вітер, набігають вовки, налітають орли, зозуля голосить над тілом. Отже, «усевидащєє око» степів чітко пильнує за тим, що відбувається в думі, але співзвучно, видлунням відбиває лише рухи одного з героїв – брата-піхотинця, постать якого наймиліша слухачам і найяскравіше вирізняється на сюжетному кону, мимоволі зливаючись із душею співця і слухачів. Зрозуміло, що, окрім поетичного паралелізму, в думі вчуваються прадавня віра нашого народу в землю – живу істоту і болісний відгомін земних стихій на людські трагедії.

М. Андрієвський уважав, що події в думі відбуваються напровесні / навесні, проте реалії твору засвідчують, як аргументовано довів М. Плісецький, що дія епічного твору – літо: «...Напровесні втеча була неможлива вже хоча б тому, що втікачі не могли б розраховувати на зелене укриття; дума зображує байраки і ліси в повному зеленому розквіті; окрім того, ріки, розлившись, стали б на шляху втікачів перепонами, що їх долати було б дуже важко. Отже, відсутність у думі згадок про переправлення через річки і, головне, – систематичні вказівки на безвіддя можна вважати свідченням того, що дія відбувалася не весною і тим більше – не напровесні»³.

Убачаємо співзвучність думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» з іншими творами різних часів як в історичних побутових подробицях, так і в співзвучності внутрішнього одухотвореного світу (світу мертвих у голосіннях з його птахами й звірами-медіумами). У «Словѣ о плъку Игоревѣ...»: «Сóлнце ему тьмою пúть заступáше...»⁴, у думі: «Стало лі сонце намеркати...»⁵; у «Словѣ о плъку Игоревѣ...»: «...влъци грозу вьсрóжать по яру́гамъ, / орлі клéктомъ на кóсти звѣри зовúть...»⁶, у думі: «Тоді вовці-сірохманці находжали / И орли-чорнокрильці налітали, / Вь головкахъ сідали...»⁷; у «Словѣ о плъку

¹ Грушевська. – С. 114.

² Там само.

³ Плісецький, 1994. – С. 17–18.

⁴ Слово о плъку Игоревѣ. – С. 10.

⁵ Грушевська. – С. 124.

⁶ Слово о плъку Игоревѣ. – С. 10.

⁷ Грушевська. – С. 106.

Игоревъ...»: «На Дуна́и Яросла́внынь гласъ сѧ слы́шить, / зегзі́цею, незна́ема, ра́но кы́четъ: / “Полечю́, – рече́, – зегзі́цею по Дуна́еви...”»¹, у думі: «Зозуля прилітала, у головах сідала, / Жалобненько кувала: / Голово, голово козацька молодецька!...»².

Як і інші твори, дума «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» має власний час і простір. Відповідно до дії час то скорочується, то видовжується, має логічні наголоси, пов'язані із часовою магією («Ой у святую неділеньку, рано-пораненько»³; «Ой у неділю не дрибни дощи крапалы»⁴). Простір думи має свої магічні вершини, серед яких першість посідає Савур-могила – гора конічної форми, одна з верхів донецького кряжа. Кобзар Остап Вересай казав про Савур-могилу, що «ті, хто ходять в Ростов або Марнопіль (Маріуполь), що за два дні або за три її видать, поки дійдеш до неї...»⁵. Досить згадати, що в думі вона є живою, з нею розмовляє брат-піхотинець – чи то благаючи, щоб прихистила його, чи то просячи, щоб прийняла його душу: «Ах ти, Савур-могила, да будь же ти міні на чужий старані атець-мати радіма»; «Савур, Савур, Савур-могила, будь же міні при нещасній годині як отець і мати родній»⁶. На Савур-могілі «піша-пішаниця» помирає, молячись Богові, посилаючи «трьома зозулями» поклін додому. Після його смерті прилітають три орли, аби порвати тіло, але Савур-могила захищає героя: «Вітер повіває, / Комиш похиляє, / Тіло його козацьке молодецьке прикриває, / Дзвіру-птиці на поталу не попускає»⁷.

Зі стилістичних засобів, властивих голосінням, думи перейняли і тавтологію, і специфічні порівняння зі зменшено-пестливим значенням («три брати рідненькі, як голубоньки сивенькі»), і загалом зменшувально-пестливу лексику («ніжки козацькі-молодецькі», «у головоньках сідали», «доріженьку укажіте»). Окремого розгляду потребують епітети думи, забарвлені індивідуальністю співця-виконавця (напр., у зачинах: «Ой, то не сьви туманы вставали»⁸, «Тож не темні тумани уставали»⁹).

Окресла епічних сюжетів – зачини і закінчення (славослів'я). Думі «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» властиві такі закінчення: «Так слава їх козацька молодецька не помре, не поляже. / Междо панами, / Междо козаками, / Междо всіма православними християнами / Отнині й до віка і до конца віка!»¹⁰, «Только слава не умреть, не поляжетъ... / Будеть слава славна / Помежь друзьями козаками / И дородными головами»¹¹. Порівняймо вищеподані закінчення зі славослів'ями з інших творів: у думі «Самійло Кішка» – «Слава не умре, не поляже! / Буде слава славна – / По межъ Козаками, / По межъ друзьями, / По межъ Рыцарями, / По межъ добрыми молодцями!»¹²; у «Словѣ о плъку Игоревѣ...» –

¹ Слово о плъку Игоревѣ. – С. 48.

² Грушевська. – С. 120.

³ Там само. – С. 123.

⁴ Там само. – С. 102.

⁵ Андриевский М. Козацкая дума о трех Азовских братьях... – С. 12.

⁶ Там само. – С. 131–132.

⁷ Грушевська. – С. 123.

⁸ Там само. – С. 101.

⁹ Там само. – С. 120.

¹⁰ Там само. – С. 118.

¹¹ Там само. – С. 100.

¹² Грушевська. – С. 49.

«...Княземъ слава а дружинѣ!» / Амѣнь»¹. Відчутні зв'язки думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» і з плачами невольницького циклу («Плач невольників»: «Ой, то визволь нас, Господи, / Та визволь, Господи, / Із тяжкої неволі! / На тихі води, / На ясні зорі, / На край веселий, / Міждо мир хрещений! / [...] Пошли їм Боже / На многая літа! / На многая літа! / Аж до конца віка!»²). Поетичні засоби дум надають зображуваному в них виняткової тужливої сили. Особливо гостро відчувається туга за рідною землею, страх нового полону, неволі, страшнішої за саму смерть.

Отже, пропонуємо найбільшу кількість варіантів думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Твори, скопійовані з автентичних записів, подаємо в «Додатках». Частина записів П. Мартиновича і збирачів ХХ ст. не ввійшла до тому, оскільки має книжне походження та дублює відомі публікації (кобзарі-виконавці вивчили сюжети безпосередньо зі збірок П. Житецького, Б. Грінченка, Ф. Колесси, К. Грушевської та ін.).

Варіанти думи подаємо за хронологією записування.

11.1. Три брата въ плѣну въ Азовѣ

- Изъ города Азова³ была великая погоня,
Втикаль полчокъ
Малый-невеличекъ,
Вътикало (sic) три брата ридненькихъ –
5. Власно-ясны голубенки сивеньки,
Два брата конныхъ,
Межъ ними третій пѣшій-пѣшаница
За конными братами поспѣшае,
Коней за хвосты хватаетъ,
 10. На сырое коренья ноги козацкіе побиваетъ,
Кровь христіанская слѣды заливаєтъ,
До братьевъ словами промовляєтъ:
«Братики мои ридненьки,
Якъ голубоньки сивеньки!
 15. Добре вы, братця, дбайте,
Станьте вы, кони козацкія попасите,
А меня, меньшого брата, подождите,
По пивчтверти мыли въ города христіанскіе подвезите».
Старшій братъ тое зачуває,
 20. Словами промовляє:
«Чи подобно то, брате, дѣло, чтобъ я тебя, ваготу, на кони бралъ,
Свого коня томилъ?

¹ Слово о плѣку Игоревѣ. – С. 62.

² Грушевська. – С. 8.

³ «Городъ Азовъ, теперь посадъ, на лѣвой сторонѣ устья Дона, занятъ былъ турками въ 1475 году, а такъ какъ въ думѣ рѣчь идетъ о туркахъ, то есть нѣкоторое основаніе думать, что самая дума сложена не раньше конца XV вѣка» (тут і далі прим. П. Житецького).

- Будеть изъ города Азова тяжкая великая турецкая погоня,
Мы и сами не утечемъ, и тебя, брате, не вывеземъ,
25. А какъ ты живъ да здоровъ будешь,
То и самъ въ землю христіанскую дойдешь».
Тогда наймѣньшіи братъ тое зачувае,
Словами промовляе:
«Браты мои милы,
30. Якъ голубоньки сывы!
Добре вы, братця, уробите,
Мнѣ, наименьшему брату, съ плечь головку снимите,
Мое тѣло козацкое въ степи на дорози поховайте,
Звѣрю, птицѣ, на поталу не дайте».
35. Средній братъ тое зачувае,
Словами промовляе:
«Брате мой милый,
Якъ голубоньку сивый!
Наша рука козацкая на тебя не здыйметса,
40. Сердце наше козацкое на тебя не осмѣлится,
Мечь нашъ булатный твоей шеи не ймѣтъ,
На дробень макъ весь падеть».
Наймѣньшій братъ тое зачувае,
Словами промовляе,
45. Дробными слезами обливае:
«Браты мои милыи,
Якъ голубоньки сивыи!
Будете вы до тернывъ, до байракивъ прибувати,
Добре вы, братця, дбайте,
50. Терновое вѣтъви истинайте,
Мнѣ, наименьшему брату, на признаку покидайте:
Нехай бы я могъ знати,
Куды въ землю христіанскую до отца и матери прибувати».
Якъ стали браты шестого дня до тернывъ, до байракивъ прибувати,
55. Стали терновое вѣтъя истинати,
Своему меньшему брату на признаку козацкую покидати.
Якъ стали изъ тернывъ, изъ байракивъ выбѣгати,
Стали на зеленыя травы поглядати,
Ставъ середній братъ до старшаго словами промовляти:
60. «Добре мы, брате, дбаймо,
Съ-пидь своихъ жупанывъ червоную китайку выдираймо,
Своему меньшему брату признаку козацкую покидаймо,
Чтобъ нашъ могъ братъ знати,
Куды въ землю христіанскую прибувати».
65. Старшій братъ тое зачувае,
Словами промовляе:
«Чтобъ я свое добро дорогое марне по шляхахъ роскидалъ?
Буду я до отца и до паниматки въ землю христіанскую прибувати,
Будутъ меня ближныя почитати, поважати,

70. Будуть противъ мене шапки снимати,
Будуть меня на хлѣбъ, на соль зазывати».
Середній братъ тое зачувае,
Словами промовляє...
Назади оставае,
75. Съ-пидь своего жупана червону китайку выдирае,
Своему брату наименьшему на признаку покидае.
Сталь меньшій девятого дня до терновъ, до байраковъ прибывати,
Сталь терновое вѣтвя знахожати,
Словами промовляти:
80. «Я жъ то думаль, что объ менѣ браты ничего не знаютъ,
Они на меня великое милосердіе мають,
Терновое ветвя стинали,
Мени, наймѣньшему брату, на признаку покидали:
Нехай бы я могъ знати,
85. Куды въ землю христіанскую прибывати».
Ставь изъ терновъ, изъ байракивъ выбигати,
Сталь червону китайку снахожати,
Сталь словами промовляти:
«Не дурно ся червона китайка на шляхахъ муравскихъ¹ пробувае,
90. Знать, моихъ братьевъ въ живыхъ на свѣтѣ немає, –
Выдно, изъ города Азова была тяжкая турецкая погоня,
Меня на спочивку минала,
Моихъ братьевъ постреляла, порубала,
Козацкую добычъ до города Азова назадъ завертала...
95. Коли бъ мени Богъ далъ тѣло козацкое снахожати,
Могъ бы я суходоль саблюю копати,
Шапкою, приполомъ землю носити,
Могъ бы ихъ тѣло козацкое въ степу при дорозѣ поховати,
Звѣрю, птицѣ на поталу не дати».
100. Самъ себѣ козацѣ (sic) думае-гадае, что его безхлѣбья, безведья (sic)
знемогае,
До Сауры-могилы прибувае²,
Тамъ на Сауру-могилу снисхожае,
Тамъ козакъ лягае, спочивае,
105. Самъ себѣ думае да гадае...
На очи не гляне
И на ноги не встане,

¹ «Муравскій шляхъ – это дорога, которая шла по водораздѣлу днѣпровскаго и азовско-донецкаго бассейновъ. Отъ Перекопа направлялась она къ верхнему теченію р. Конки, близъ теперешняго села Конскіе Раздоры Александр. уѣзда, – затѣмъ пересѣкая р. Волчью и проходя по Злодѣйской балкѣ, близъ теперешняго села Гавриловки Александр. уѣзда, пролегла мимо Гончаровой балки у села Славянки Павлоградс. уѣзда, на р. Быкѣ къ верхнему теченію р. Самары. По этой дорогѣ обыкновенно двигались крымскія орды для разоренія Московскаго государства».

² «“Саура-могила высокая, лежащая на прямой дорогѣ въ Озовъ, теперь тамъ на вершины (sic) растутъ три куста бузиновыхъ”. Это примечаніе вставлено въ текстъ думы тою же рукою, какою написана вся дума. Такое же названіе и теперь носить эта могила, находящаяся между рр. Міусомъ и Крынкой при истокѣ р. Камышевахи, это одна изъ возвышенностей донецкаго кряжа, достигающая 50 футовъ».

- Головки козацкой не взведе:
Куди вѣтер повине, повинется,
110. Куды трава поклонить, туды и поклонится...
Тогда стали орлы чернокрыльцы налѣтати,
Стали въ головахъ козацкихъ сидати,
На черны кудри наступати,
Сталь козакъ словами промовляти:
115. «Орлы мои чорноперы и гости невеселы!
Зождить мени малую часинку:
Якъ буде чорная хмара наступати,
Будеть дробень дождикъ накрапати,
Будеть козацкая душа разно съ бѣлымъ тѣломъ розлучати,
120. Тогда вы будете въ головахъ козацкихъ сѣдати».
Уже черная хмара наступила,
Якъ душа козацкая съ бѣлимъ тѣломъ розлучила...
Стали орлы чернокрыльцы налѣтати,
Въ головахъ козацкихъ сѣдати,
125. На черныя кудри наступати,
Изъ лоба кары очи выбирати,
Коло желтой кости тѣло козацкое оббирати,
Стали волки сирохманцы нахожати¹,
Козацкія кости розношати
130. По долинахъ, по байракахъ,
По козацкихъ примѣтахъ.
Только козацкая голова на Саурѣ-могилы пробувае,
Нихто той головы не дбае,
Кроме сива зозуля прилѣтала,
135. Въ головахъ козацкихъ сѣдала,
Жалибненько заковала,
Нибы словами промовляла:
«Голово, голово козацкая!
Якъ ты спыла и зѣбла,
140. Хорошенько сходила,
По чужихъ земляхъ пробувала,
Козацкіе звичаи добре знала,
Теперь ты ни о чемъ не дбаешъ,
Кроме соби правдиваго судіи Господа изъ небесъ желашъ».
145. Два брата ридненьки,
Власны-ясны голубоньки сивеньки,
До рѣчки Самарки, до криницы Салтанки прибували²,
Два дни и дви ночи на попасѣ стояли,
Свого наименьшого брата поджидали.
150. Старшій братъ тое зачувае (sic),

¹ «“Сырое ѣдятъ” – написано тою же рукою въ скобкахъ».

² «Рѣчка Самарка, теперешняя Самара, берущая начало свое въ Изюмскомъ у. Харьковской губ. и впадающая въ Днѣпръ въ Новомосковс. у. Екатеринослав. губ».

- Словами промовляє,
Уже дробними слезами проливає:
«Що мы, брате, будемъ думати да гадати,
Якъ будемъ мы до отца и до паниматки прибувати,
155. Якъ мы будемъ отцевы и маткѣ казати?
Якъ будемъ мы отцу и матцѣ по правдѣ казати,
Будеть насъ отецъ и matka проклинати».
Середній братъ тое зачуває,
Словами промовляє,
160. Дробными слезами обливає:
«Будемъ мы, брате, отцу и матери по правдѣ казати,
То можетъ быть будетъ отецъ и матери на насъ великое милосердіе матери».
Старшій братъ тое зачуває,
Словами промовляє:
165. «Отъ такъ мы, братику, скажимо,
Что в городѣ Азовѣ не у одного пана въ темницѣ пробували,
Не одному и панови слуговали,
Мы сами – два насъ – утѣкали,
Свого меньшого брата отъ сна будили и не сбудили, –
170. То будетъ отецъ и матери помирати,
Будеть худоба зоставати,
Будемъ мы худобу на двѣ части паивати,
Межъ нами третій не будетъ никто мѣшати».
То два брата ридненьки тое словами промовляли,
175. На кони козацкія сѣдали,
Въ землю христіанскую до отца и матери приѣжжали.
Отецъ и матѣрь на встрѣчу выхожають,
Словами промовляють,
По дорозѣ поздоровляють,
180. Объ меньшомъ сынѣ пытають:
«Сыны мои, сыны,
Какъ ясны соколы!
Вы сами приѣжжали,
Свого меньшого брата, а нашего сына, гдѣ вы заподѣли, –
185. Чи вы его за сіи кони турецкіе вороные,
Чи за сіи шаты дорогіе,
Туркамъ-янычарамъ отдавали?»
Старшій братъ тое зачуває,
Словами промовляє:
190. «Отецъ и матери!
Мы въ городѣ в Азовѣ не у одного пана въ темницѣ пробували,
Мы сами изъ темницы утикали,
Свого брата будили отъ сна и не сбудили».
Середній братъ тое зачуває,
195. Словами промовляє,
Къ сырой землѣ грудью упадаеть,
Дробными слѣзами обливає:

- «Отець и мати!
 Мы въ городъ Азовъ у одного пана въ темницѣ пробывали,
 200. Одному панови слуговали,
 Мы всѣ три разомъ изъ темницы утѣкали,
 Сами себѣ коней похватали,
 Своему наименьшему брату коня не ухватили,
 Только недобре мы починали,
 205. Что своего меньшого брата на кони не брали,
 По пилчтверти мили до отца и матери въ города христіанскіе
 не подвозили.
 Я добре знаю,
 Что нашего меньшого брата живого на свѣтѣ немає:
 Знать, его козацкая голова въ степи при дорогѣ полягае».
 210. Отець и мати тогда добре дбали,
 Середняго сына въ свой дворъ пріймали,
 Старшаго изъ двора прогнали,
 И лаяли, и проклинали:
 «Бодай ты, сыну, себѣ щастья-доли не имѣлъ,
 215. Что ты намъ объ меньшемъ сынѣ правды не сказалъ!»
 Померла трехъ братьевъ голова,
 Только слава не умреть, не поляжетъ...
 Будетъ слава славна
 По межѣ друзьями козаками
 220. И дородными головами.

Друк. за: Житецький. – С. 197–203.

Зап. [В. Ломиковський бл. 1808 р. на Полтавщині] від кобзаря Івана.

11.2. О побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова ¹

- Изъ города изъ Азова не великіе туманы вставали,
 Три брата ридненькихъ изъ города изъ Азова утикалы:
 Два конныхъ, третій пишій за ними подбигае
 Кровью слиды заливаетъ
 5. Словами промовляетъ:
 «Станьте вы братцы коней попасите
 Мене подождите,
 Съ собою возмите,
 До городивъ христіанскихъ подвезите».
 10. То середульшій тее зачувавъ,
 Старшаго пытавъ;

¹ «Азовъ – на лѣвой сторонѣ Дона около 10 верстъ отъ устья его, извѣстенъ въ древности подъ именемъ Тана или Танаиса построенъ греками еще до Рождества Христова; сначала принадлежалъ грекомъ, потомъ монголамъ, потомъ капчатскимъ ханомъ, подъ владѣніемъ которыхъ торговали въ ономъ генуезцы и венеціане. Въ 1475 году завоеванъ турками и находился послѣ, то въ турецкомъ, то россійскомъ владѣніи, пока наконецъ въ 1774 году навсегда присоединенъ къ Россіи» (тут і далі прим. М. Цертелєва).

- То старшій ему промовлявъ:
 «Чи ще жъ тобі не далася тяжкая неволя знаты?..
 Якъ будемъ мы брата дожидаты,
 15. Буде насъ погоня догоняты,
 Буде насъ стреляты, рубаты,
 Або въ тяжкой работи будемъ пропадаты». –
 «Колы жъ мене, братци, не хочите ждаты, –
 Ставъ меньшій промовляты, –
 20. То прошу васъ братцы, на праву сторону звертайте,
 Сабли изъ пихъ вынимаите,
 Тило мое порубайте,
 Въ чистомъ степу поховайте,
 Звирую да птыци на поталу не дайте!»
 25. То середульшій тее зачувавъ
 Словами промовлявъ:
 «Сёго брате, зроду нигдѣ не чувалы,
 Щобъ ридною кровью сабли обмывалы,
 Або острымъ списомъ опрощенье бралы». –
 30. «Колы жъ не хочите братци мене рубаты,
 То прошу васъ братци, якъ будете до байракивъ прибуваты,
 Терновы витки въ заполье рубайте,
 Мини признаку покидаите». –
 То вже два козаки въ байраки въижае,
 35. Середульшій братъ милосердіе мае,
 Терновы виткы рубае,
 Меньшому брату примиту покидае.
 А якъ стали на Муравскій шляхъ¹ выизжаты,
 Ничимъ ёму признакавъ покидаты;
 40. Винъ червону китайку съ-пидъ жупана выдырае,
 По шляху роскидае,
 Меньшому брату примиту оставляе.
 То якъ ставъ шапеходецъ съ тернивъ выходыты,
 Ставъ червону китайку находыты;
 45. «Не дурно, – промовляе, –
 Червона китайка по шляху валяе,
 Мабуть моихъ братьивъ на свити немає!..
 То зъ города погоня вставала
 Мене въ тернахъ на спочиви мыновала
 50. Бративъ моихъ догоняла!..
 Колы бъ мини Богъ
 Милосердый, помогъ

¹ «Муравскій шляхъ, т. е. Муравская дорога, есть, говорятъ, и теперъ дорога въ южномъ концѣ Украинской губерніи, называемая симъ именемъ, вѣроятно та самая черезъ которую должны были бѣжать плѣнные. Сіе тѣмъ болѣе кажется мнѣ вѣроятнымъ, что по сему же направленію отъ Азова къ Муравской дорогѣ находится деревня Даниловъ Байракъ (Академ. Акты 1745 года). Получавшая конечно названіе отъ байраковъ, между коими выстроена и о которыхъ такъ же упоминается въ пѣснѣ сей».

- Тило козацке ¹ находиты
 Въ чистомъ полѣ хорониты!»
55. То тее промовлявъ
 До Саворь-могилы (?) прибувавъ,
 Отъ голоду, ранъ знемогавъ,
 Пидь Саворь-могилой спочивавъ.
 Въ той часъ сызы орлы налиталы,
60. Пильно въ очи козакови заглядалы.
 Козакъ тее забачее,
 Словами промовляе:
 «Орлы сызопиры,
 Гости мои мыли,
65. Прошу я васъ тогди налитаты,
 Зъ лоба очи мини съсмыкаты,
 Якъ не буду я свита Божого выдаты».
 То теа промовлявъ
 За часъ за годину милосердому Богу душу отдавъ.
70. Тогди орлы налиталы,
 Зъ лоба очи высмыкалы,
 Вовцы-сирохманци набигалы,
 Тило козацке рвалы,
 По тернамъ по прикмитамъ жовту кость жваковалы.
75. Гдѣ се взялась сыза зазуленька, въ головахъ сидала
 Жалобно кувала;
 Якъ сестра брата, або маты сына оплакала.
 Тогди старши браты на поля самарски выизжають,
 Надъ ричкою Самарскою ² опочивку соби мають,
80. Коней попасають.
 Въ той часъ безбожнии бесурманы набигалы
 И тихъ двухъ братьевъ порубалы,
 Тило козацке карбовалы,
 Въ чистомъ поли роскидалы,
85. Головы на сабли вздымалы,
 86. Довго глумовалы.

Друк. за: О побѣдѣ трехъ братьевъ изъ Азова // Цертелев Н. Опыт собрания старинных малороссийских песней. – СПб., 1819. – С. 21–25.

Зап. М. Цертелев 1814 р. на Полтавщині від невідомого кобзаря.

¹ «Козакъ названіе весьма древнее означаетъ на татарскомъ языкѣ человекъ бездомовнаго ведущаго жизнь кочевую. Доказательствомъ сего могутъ служить киргизы. – *кайсаки*, народъ татарскаго племени, которой самъ себя называетъ *Сара Кайсаки*, т. е. степные козаки, – равно какъ и то, что во время татарскаго въ Россіи владѣчества поставляемые отъ нихъ правители имѣли при себѣ по нѣскольку сотъ вооруженныхъ татаръ, которые поелику были пришельцы и не имѣли постоянныхъ жилищъ, назывались такъ же козаками, да и нынѣ на малороссійскомъ нарѣчій *козаковать* значить: не имѣть постоянного занятія и жилища. Названіе козаки есть, можетъ быть, переводъ названіе *поляне*, которые, какъ видно изъ Нестора, жили на тѣхъ же самыхъ мѣстахъ и безъ сомнѣніи были предки малорос. козаковъ».

² «Самарка впадающая въ Днѣпръ съ лѣвой стороны нѣсколько ниже пороговъ».

11.3

- Ой то не сыви туманы вставали,
 То съ города Азова три брата съ тяжкою неволи турецькою втикали;
 То браты старши ридни
 Обидва кинни,
5. А найменьшій братъ пишій пихотою
 За кинными братамы уганяе,
 На сыри коринья,
 На били каминья,
 Нижки свои козацькіі посивае ³,
10. Кровью слиды заливае,
 До кинныхъ бративъ добигае,
 За стремена хватает,
 Дрибными слёзамы обливае:
 Словами примовляе:
15. «Браты мои старши, ридненьки
 Прошу я васъ, хоть тришки наждите,
 Кони свои козацькіі попасите,
 Мене, найменьшого брата, межъ себе на кони возьмите,
 До города хрыстіанскаго хоть мало пидвезите,
20. Нехай же я буду знати,
 Куда въ города хрыстіански до отца до матки дохожати.
 Прошу я васъ, браты мои старши,
 Хочь мене на коней возьмите,
 Хочь мини зъ плечъ голову здіймите,
25. Въ чыстомъ поли тило козацьке схороните,
 Птыци, звирю на поталу не пустите». —
 То старшій братъ тое зачувае,
 До найменьшого брата словами примовляе:
 «Брате нашъ найменьшій, ридненькій,
30. Рука наша не здійметься,
 Сердце не зосмилится,
 Булатна шабля не йме тебе, найменьшого брата рубати,
 Лучше будемъ, брате, тернами, та байраками гуляти,
 Будемъ тоби верховитья у тернивъ стинати,
35. Будемъ тоби на признаки на шляху покидати». —
 То биглы ти браты не день, не два, не три, не чытыри,
 А найменьшого пишого брата на азовському степу покидали,
 Сталы съ тернивъ, съ байракивъ выбигаты,
 И того уже найменьшому брату на признаки покидати,
40. То середулшій братъ старшому брату словами промовляе:
 «Брате мій старшій, ридненькій,
 Прошу я тебе! Тутъ травы зелены,
 Воды здорови, очереты удобни,
 Станьмо хоть мало-немного кони свои попасимо,

³ «Мабуць, помилка – посикае» (тут і далі прим. К. Грушевської).

45. Свого пишого брата хоть трохи надождимо,
На коней возьмемо,
Въ города христiаньски хоть мало надвезимо,
Нехай же нашъ найменьшій братъ буде знати,
Куда въ города христiаньски до отца, до матки дохожати».
50. То старшій братъ къ середушнему словами промовляє:
«Брате мій середушній ридненькій,
Якъ будемъ мы свого брата пишого надждати,
То буде за нами съ города Азова велика погонь угоняти,
Будеть насъ кинныхъ бративъ догоняти,
55. Буде насъ на три штуки рубати;
Либо буде насъ въ гиршу неволю живьемъ завертати,
А нашего найменьшого пишого брата
Буде въ тернахъ, въ байракахъ на спочинкахъ минати,
То мы свого брата пишого не зведемо,
60. И сами съ азовскои турецькои неволи не втечемо».
То той середушній братъ добре дбае,
Одинъ на соби каптанъ мае,
Та зъ-подъ того жовти та чорни киты выдирае,
Своему найменьшому братови по шляху покидае.
65. Тоди бигъ той найменьшій братъ не день, не два, не три и не чотыри,
Ставь съ тернивъ, съ байракивъ выбигаты,
Ставь жовти, та червони китыци съ-пидь каптана нахожати,
Въ руки хватае, дрибными слёзами облевае,
Словами промовляє:
70. «Ой не дурно въ моихъ бративъ китыци по шляху валяются,
Певно моихъ бративъ обоихъ на свити немае,
Певно за ними зъ города Азова погонь уганяла;
Моихъ кинныхъ бративъ доганяла,
На три штуки рубала,
75. Або ихъ въ гиршу неволю живьемъ завертала,
А мене пишого у тернахъ та байракахъ на спочинку минала.
Колы бь мини Богъ помигъ хоть ихъ тило неживое въ степу
знахожати,
Могъ бы я ихъ тило козацьке въ степу поховати,
Птици, звирю на поталу не подати.
80. О, годи жь мини за кинными братамы уганяти,
Чась мини козацькимъ ногамъ пильгу дати».
Що одно безвидье, друге безхлибье, а третій буйный витерь въ поли
повивае,
Бидного козака зъ ногъ валяе.
Ставь тоди найменьшій братъ пишій свою козацьку голову склоняти.
85. Сталы тоди сызокрыли орлы налетати
На чорныя кудри наступати,
Зъ лоба очи выдирати;
То винъ добре дбае,
Къ сызокрылимъ орламъ словами промовляє:

90. «Ой вы, орлы сызокрыли, вы гости нелюби, немили,
Изождите хоть мало-немного,
Якъ буде душа съ тиломъ розлучатыся,
Тоди будете налитати,
Съ лоба очи выдирати».
95. Тоди йще дрибна птиця налитала,
Коло жовтой кости тило оббирала;
Йще сызи зозули налитали,
Въ головахъ сидали,
Якъ ридни сетры ¹ куковали;
100. Йще вовки сироманни нахожали,
Жовту кость по балкахъ, по тернахъ розношали,
Жалобненько квилылы, проквилялы; –
То жъ вони козацькій похоронъ отправляли. –
Сталы кинны браты до городивъ хрыстіанскихъ доходяти,
105. Стала къ ихъ сердцамъ велика туга налягаты;
То середулшій братъ до старшого брата словамы промовляе:
«Братику мій старшій ридненькій,
Недурно къ нашимъ серцямъ велика туга налягае.
Певно нашего брата меньшого жывого на свити немає!
110. Якъ будемъ мы, брате, до свого отца до матери доходятаты,
Якъ будутъ вони насъ пытати,
То що, брате ридный, мы станемъ казаты?»
То старшій братъ къ середулшему промовляе:
«Скажемъ: мы не въ одного пана въ неволи бували,
115. Ночной цобы ² зъ неволи втикали,
Его сонного будылы, не збудыли,
Тамъ іого въ неволи остановили».
То середулшій братъ тое зачувае
До старшаго брата словамы промовляе:
120. «Якъ не будешъ отцу-матери правды казаты,
То буде насъ отцевська-матерынска молитва карати».
Отце жъ то, панове, хоча и легли головы трехъ бративъ,
А слава ихъ не помре мижъ царями, мижъ панами,
Мижъ православнымы хрыстіанами.
125. Дай Боже міру царскому,
Міру хрыстіанскому
127. Всимъ здравіе на многа лита.

Друк. за: Украинский альманах. – X., 1831. – С. 124–131.

Зап. до 1831 р. від невідомого кобзаря. Подав І. Срезневський.

¹ «Мабуць, помилка – сестри».

² «Мабуць, помилка – добы».

11.4

- Не туманы уставали,
 Якъ изъ города Озова
 Три браты зъ тяжкой неволи утѣкали.
 Два кѣнныхъ,
5. Третій пѣша-пѣшиниця,
 Так помѣжъ ними,
 Якъ чужа-чужиниця.
 Той бѣжить-пѣдбѣгае,
 Пѣдъ ноги пѣжаръ пѣдпадае,
10. Кровъ слѣды заливае,
 Своихъ братѣвъ кѣнныхъ доганяе.
 Мѣжъ кони вбѣгае,
 За стремена хватае,
 Словами промовляе:
15. «Браты мои милы,
 Якъ голубы сивы!
 Возьмите и мене, пѣшого пѣхотиньця,
 Мѣжъ кони, хоча малне подвезите
 У городá християнски,
20. До отця, паниматки».
 Старшій братъ промовить словами:
 «Сами мы, брате, не выѣдемъ,
 И тебе, меншого брата, не вывеземъ.
 Самъ ты будешъ добре знати,
25. Якъ по тернахъ схоронятись,
 Въ города християньски прибувати». –
 «Есть у васъ братця ясненькій мечъ,
 Знимите мѣни головоньку съ плѣчь;
 Тѣло мое козацьке, молодецьке,
30. У чистому поли поховайте,
 Хоча звѣру, птицѣ на поталу не подайте».
 Середильшій братъ промовить словами,
 Той обѣльеця гѣрко слѣзами:
 «Серце наше козацьке не осмѣлить,
35. Рука наша молодецька не воздойме,
 Меча наша ясная твоеи шыи не йме».
 То вже меншій братъ промовить словами,
 Обѣльеця гѣрко слѣзами:
 «Бѣжить же вы, браты!
40. Битыми шляхами,
 Да рубайте тернови квитки шаблями,
 Роскидайте по шляху для козацькой признаки».
 Тѣлькѣ стали на мурянськи степа выбѣгати,
 Нигде терновыхъ квитокъ не завидали,
45. Съ-пѣдъ жупанивъ червону китаюку выдерали,

- Для козацької признаки
 По шляхахъ роскидали.
 То вже пѣшій пѣхотинець,
 Бѣжить-пѣдбѣгає,
 50. На мурянськи шляхи выбѣгає,
 Червону китайку знахождає,
 У руки бере до сердинька пригортає:
 «Колы бѣ я знавь
 Де моихъ братѣвъ
 55. Посѣчено, али порубано,
 Али в турецьку землю запродано,
 Пѣшовъ бы я по чистому полю блукати,
 Бѣлого тѣла знаходити,
 У чистѣму полю схороняти,
 60. Хоча звѣру, птиць на поталу не подати.
 Десь-то мене турецька катерга на спочивкахъ променула.
 Яки велики сдобитки починала,
 Шо на ихъ найдороги шаты роздырала».
 Одно безпутѣ,
 65. Друге бездорожѣ,
 Трете: бѣда, голодъ, безвѣдѣ.
 Козацьку голову сонъ знѣмогає,
 Козакъ пѣд Савру-могилу лягає.
 Орлы сизокрылы налѣтають,
 70. У головахъ сѣдають,
 На чорны кудры наступають,
 Сѣ-пѣдъ лоба очи выймають.
 То ще козакъ промовить словами,
 Обѣльця гѣрко слѣзами:
 75. «Ей орлы сизокрылы!
 Зождите хоча годину,
 Малную часину,
 Поки моя душа
 Сѣ тѣломъ рострянетця.
 80. Тоди надо мною,
 Шо хотите починайте».
 То вже не чорна хмара наступала,
 Козацька, молодецька душа сѣ тѣломъ рострявала.
 Орлы сизокрылы, сизоперы налѣтали,
 85. У головахъ сѣдали,
 Сѣ-пѣдъ лоба очи выймали.
 Вовци-сѣрохворци набѣгали,
 Отъ сѣставѣвъ жовти кости одривали,
 По степахъ розносили.
 90. Буйны вѣтри уставали,
 Жовти кости комьшами покрывали
 И пѣжаромъ обгоряли.

- Ни отецъ, ни мати козака ховали,
 Ни братъ, ни сестра оплакали:
95. Сивая зозуля прилетала,
 У головахъ сѣдала,
 Жалобненько ковала:
 «Голово, голово козацька, молодецька!
 Уже жъ ты допила и доѣла,
100. Уже жъ ты неволи довѣдала;
 Да чого ж ты заслужила?
 По степахъ валяться,
 Комышами обростати,
 Пѣжарями обгоряти!»
105. То вже середильшій братъ промовить словами,
 Обѣльця гѣрко слѣзами:
 «Станьмо мы, брате,
 Кони попасѣмо,
 Свого меншого брата надождѣмо,
110. Або назадъ завернѣмо,
 Да мѣжъ кони возьмѣмо,
 Хоча мальне пѣдвезѣмо».
- Старшій братъ промовить словами:
 «Десь тобі, брате,
115. Турецька катерга
 Не давалась знати,
 И сириця въ руки не вѣдалась,
 Шобъ ты назадъ кони завертавъ
 И мѣжъ кони ваготу набиравъ.
120. Сами мы будемъ добре знати,
 Якъ у городѣ христїянски прїѣзжати
 До отця, паниматки».
- Середильшій братъ промовить словами:
 «Будемъ же мы, брате,
125. До отця, паниматки прїѣзжати,
 Якъ мы будемъ за меншого брата
 Отвѣтъ отдавати».
- Старшій братъ промовить словами:
 «Самъ-то я буду добре знати,
130. Як отцю, паниматци
 Отвѣтъ отдавати.
 Скажу: “Бувъ панъ Роздѣвъ,
 Турчинъ молодой,
 Запродавъ нашего брата милого,
135. Якъ голуба сивого,
 У землю турецьку,
 На катергу довѣчню”.
 Будемъ мы, брате,
 Надвое грунта паѣвати,

140. Меншь помѣжь собою супереку мати».

То вже середильшій братъ промовить словами:

«Будемъ мы, брате,

До отця, паниматки пріѣзжати,

Будемъ мы неправду казати,

145. То буде насъ Господь карати.

А будемъ мы правду казати,

То буде насъ отецъ, мати выхваляти».

То вже брати у города христіянськи пріѣзжали,

Надвое грунта паѣвали,

150. Меншь мѣжь собою супереку мали;

Землю турецьку,

Вѣру бесурменьску проклинали:

«Земле турецька,

Вѣро бесурменьска,

155. Вѣльми ты проклята,

Толькô турчину, камянїчину,

На сребло, на злато богата.

Повѣкъ бѣдному невольнику

Нема воли.

160. Вызволь, Господи,

Невольника зъ неволи:

На край веселый,

Мѣжь міръ хрещеный,

До отця, паниматки,

165. До роду до родины,

Ажъ на многія лѣта,

167. Ажъ до кôнца вѣка.

Друк. за рукоп.: ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 1391, арк. 64, 65.

Зап. П. Лукашевич 1835 р. від бандуриста І. Стрічки, бл. 1800 р. н., із с. Березівка Прилуцького пов., Полтав. губ.

11.5. [Три брати] ¹

- Зь города зо Бзова ² не два туманы уставало,
 Эхъ три браты съ турецькой земли бесурменской,
 Отъ камьяной тяжкой роботы утикалы;
 Два конныхъ, третій пихотынець, якъ едыный чуженынець.
5. Винь за городъ выбигае пужарь ноги пôдбывае
 Кровью слидъ залывае, горко плаче, рыдае
 Своихъ братовъ прохае, конивъ за стремена хапае:

¹ Назву думи в рукопису закреслено.

² «Бзовъ – село Переяславскаго уѣзда Полтавск. губерн. Именемъ его кобзарь замениль не знакомое ему название Азова» (прим. збирача).

- «Браты мои мылыи, [якъ] ¹ голубы сывыи,
 Возьмитъ и мене, пихотынця якъ, едыного чуженынця,
 10. Между города христїянски ввезите,
 Отцу-матери достановите!»
 Середній братъ до старшого промовляє:
 «Возьмимо меньшого пихотынця, якъ едыного чуженынця,
 Между города христїянски ввезимо
 15. Отцу й матери достановимо».
 Старшій братъ зъгорда словами промовляє:
 «Десь тобі, брате, турецькая земля бесурменская,
 Камьянная, тяжкая работа, турецькая сырыця,
 Въ руки не вѣдалась,
 20. Шо ты будешъ между кони соби ваготу набираты ².
 Будемо самы въ свои города тикаты,
 Да будемъ самы знать,
 Якъ отцю и матери неправду сказаты,
 Да будемъ мы въдвохъ отця и матеръ похороняты,
 25. Да будемо грунта надвое соби паѣваты,
 До мы меньше будемъ между собою
 Супорокору маты».
 Тогда меньшій братъ, пихотынець,
 Якъ едыный чуженынець,
 30. Стоить горко рыдае,
 Своихъ бративъ прохае:
 «Браты мои мылые, якъ голубы сывые
 Е въ васъ гострый мечъ,
 До здымитъ мени голѳвоньку съ плечъ
 35. Да похоронить вы мое тило, кости
 При бытымъ шляху,
 Да не попустите звѣру, птыци на поталу
 Середнишій братъ стоить словами промовляє
 И лице слезамы улывае:
 40. «Серце наше, брате, не возвеселытця
 Рука наша била козацька не воздойме
 Сабля наша гостра твоей головоньки не возьме».
 «Ну, ідыте вы браты тернамы да борами
 Да хоча терно саблямы рубайте
 45. Да на дорѳжку выкидайте
 Мени меньшому брату пихотынцю,
 Якъ едыному чуженынцю
 Хоть знаки подавайте».
 То вони скѳлько не іхалы тернамы та борами
 50. Терно саблямы рубалы на дорожку выкидалы
 Свойму брату пихотынцю,

¹ У тексті чорнильна пляма.

² Наступний рядок – повтор «Соби ваготу набираты» – закреслено.

- Якъ единому чуженынцю
Признаки давалы.
А на бытыи шляхы выбыгали
55. Красныі попоны на лошадахъ рвалы
Сынїи свои китаевы жупаны дралы
На бытому шляху покидалы,
На чистому поли.
То винь на бытыі шляхы выбигае
60. Красныі попоны и сынїи китаевы жупаны увижае
По своихъ братахъ горко плаче й рыдае
«Тошно моихъ бративъ на свиті немае
Тошно ихъ посичено й порубано
Що тѣлько ихъ красныи попоны,
65. Да синїи китаевы жупаны витерь буйный
По бытому шляху мае».
То жъ уже козакъ не безъ хлиба и безъ соли заморывся,
А такъ по своихъ братахъ горко зажурывся
Пѣдъ Савурь-могылу пѣдбигае,
70. Тилу свойму, костямъ полегкость давае
Сызокрылыі орлы налиталы
Козаку на чорныи кудри наступалы
Живому козаку очи съ-пѣдъ лоба повыймалы
Сирьи звиры набигалы
75. Тило и косты отъ суставѣвъ розрывалы
По комышахъ, по лисахъ его косты розношалы
«Орлы мои сывыи и звиры сирьи
Дайте мойй души съ тиломъ
Хотя розстрятыся
80. Тогда шо схочете то и сдѣлаете зъ меня».
Тожъ не чорная хмара
Зъ зеленыхъ байракѣвъ наступала
То козацькая душа съ тиломъ розстрявалась
Нехто по тому козаку не заплаче й не затужить
85. Тѣлько сывая зезуля прилитала
У голѣвонькахъ его сидала
Жалобно надъ нымъ ковала
И словамы промовляла:
«Гѣлово козацькая, голово молодецькая
90. Уже жъ ты отпыла, одѣила,
Хороше отходыла».
Хоть же козакъ поляже,
А козацькая слава
94. То повикъ не пропаде.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф.1, кол. 2, од. зб. 2, арк. 57–58 зв.

*Зап. П. Лукашевич 1836 р. від бандуриста А. Олійника з Пирятинського пов.
Полтав. губ.*

11.6

Ой у городъ Азовъ великіи туманы вставали,
Тогдѣ три браты ридненьки кинно зъ тяжкою неволѣ втѣкали,
Меньшого брата пѣшого-пѣшеницю покидали.

.....

На пожаръ нижки поपालе,

5. Кровью слѣды заливає.

.....

Станьте, братцѣ, пидождѣте

Мене, меньшого брата пѣшу-пѣшеницю¹ зъ собою визьмѣте.

Хочь на одну милю въ города христіянськи пидвезѣте.

.....

Тее братики зачували,

10. Видтиль побѣгали.

.....

Скоро стали вони до Міуса до байрака добѣгати,

Ставь середульшій братъ до старшого словами промовляти:

«Брате мий старшій ридненькій!

Прошу я тебе тутъ спочиньмо,

15. Бо тутъ хочь и буде насъ погоня догоняти,

То буде вона насъ на спочинку въ байракахъ минати,

Станьмо хочь трохи, меншого брата пидождѣмо,

На коней возьмѣмо, у вѣру христіянську хочь трохи пидвезѣмо.

Нехай нашъ найменшій братъ буде знати,

20. Куды у вѣру христіянську до отця, до матери прибувати».

То старшій братъ тее зачуває

Словами промовляє:

«Брате середульшій! Дурный розумъ маешъ:

Чи то тобѣ не далася тяжкая неволя знати?

25. Бо якъ мы будемо свого меншого брата дожидати,

Буде за нами зъ города Азова великая погоня угоняти,

Буде насъ въ байракахъ нахожати,

На три штуки рубати,

Або въ горшую неволю буде насъ живцемъ завертати».

30. Тогдѣ середульшій братъ тее зачуває,

Словами промовляє:

«Нумо, брате, хочь верховѣття тернове стинати

Меншому братовѣ, пѣшому-пѣшеницѣ, на прикмету покидати.

Щобъ знавъ зъ тяжкою неволѣ въ христіянську землю куды втѣкати».

.....

40. Скоро ставь меншій братъ пѣша-пѣшениця

До Міуса, до байрака добѣгати,

Ставь верховѣття тернове знахожати,

Ставь до свого сердца козацького молодецького прикладати,

¹ У першодруці – «пѣшу-пѣшеную».

Слѣзми заливати.

-
45. Скоро стали два братика ридненьки до шляху Муравського добѣгати.
Не стало уже ни байраковъ, ни тернивъ,
Тильки поле лелѣе, трава въ полѣ зеленѣе.
.....
«Ну-мо червонѣ киты зѣ-пидѣ чорного жупана выдирати,
Меншому брату, пѣшѣй-пѣшеницѣ, на прикмету покидати».
-
50. «Буду я до отця, до неньки въ землю христіянську прибувати,
Будуть мене ближніи сосѣды почитати, поважати,
Будуть проти мене шапки знимати,
Будуть мене на хлѣб на силь зазывати».
-
- Ставѣ до Муравського шляху добѣгати,
55. Ставѣ червоніи киты знахожати,
Слѣзми обливати, къ сердцю прикладати, словами промовляти:
«Отъ се жѣ сюды бративъ моихъ двоихъ кинныхъ побѣгало,
Отъ се жѣ на ихъ озовська орда набѣгала,
Мене на спочивку минала,
60. Моихъ бративъ упень сѣкла-рубала,
Коли бѣ то менѣ Богъ давъ хоча тѣло ихъ неживее въ степу находити,
Мигъ бы я ихъ у степу поховати,
Мигъ бы суходиль шаблею копати,
Шапкою, приполомѣ землю носити,
65. Тѣло козацьке въ степу закопати,
Звѣру, птицѣ на поталу не дати.
.....
Ставѣ же винѣ до Савурѣ-могили прибувати,
Ставѣ на Савурѣ-могилу всхожати,
Ставѣ своихъ бративъ ридненькихъ оплакати.
-
70. Що одно безхлѣбье, а друге безвидье, а третье безридые,
Що бративъ своихъ ридненькихъ кинныхъ не нагнавъ,
Стали тѣ три недолѣ козака зѣ нигѣ валяти.
.....
Буйный вѣтерѣ въ полѣ повѣвае,
Бѣдного козака зѣ нигѣ сбивае.
-
75. Стали тогдѣ орлы чернокрылѣ налѣтати,
Пилно въ очи козаковѣ заглядати.
То винѣ тее помѣчае,
Словами промовляе:
«Орлы чернокрылѣ, гости не милѣ (или не веселѣ),
80. Хочѣ мало пидождѣте;
Тогдѣ я прошу васѣ налѣтати,
Зѣ лобу очи выбирати (или высмыкати),

- Коли я не буду вже свѣту Божого видати.

 Где ся взяла сива зозуленька,
 85. Въ головкахъ сѣдала,
 Жалибно кувала,
 Якъ ридна сестра брата жалковала,
 Такъ вона меншого брата, пѣшу пѣшеницю, оплакала,
 Тогдѣ орлы налѣтали, зъ лоба очи высмыкали,
 90. Тогдѣ дрибна птица налѣтала,
 Коло жовтої кости тѣло оббирала,
 Тогдѣ ще й вовки сѣроманцѣ набѣгали.
 Бѣле тѣло рвали, жовту кисть по тернахъ, по балкахъ розношали,
 Жалибно квилили-проквляли
 95. То жъ вони меншому брату, пѣшей пѣшеницѣ, похоронѣ видправляли.

 Стали два братики киннѣ до Самарѣ-рѣчки прибувати,
 Тамъ три днѣ спочивати,
 Меншого брата, пѣшу пѣшеницю, дожидали,
 Зеленымъ сѣномъ конѣ годовали.
 100. Братъ середульшій у велику тугу вступає,
 Словами промовляє:
 «Щось недурно до мого сердца велика туга наступає,
 Мабуть нашого меншого брата, пѣшѣй пѣшеницѣ, на свѣтѣ немає.

 Якъ не будемъ отцю й матерѣ правды казати,
 105. То буде насъ отцевська й материнська молитва карати».

 Стали вони до отця, до матусѣ приставати,
 Стали отець-матуся за ворота вихожати:
 «Сыны мои яснѣ соколы!
 Где вы вашого меншого брата подѣвали?
 110. Чи вы разомъ зъ неволѣ втѣкали?»

 То старшій братъ имъ рече:
 «Отець-матуся! Не въ одний неволѣ бували,
 Не одному пану слуговали,
 Не разомъ зъ неволѣ втѣкали».

 115. «Отець-матуся! У одний неволѣ бували
 И одному пановѣ слуговали,
 Изъ одной неволѣ втѣкали,
 Сами собѣ конѣ похватили,
 Свому наименшому брату коня не ухватили.
 120. Тильки не добре мы учинили,
 Що свого брата на конѣ не брали,
 По пивчверти милѣ до отця до матусѣ въ города христіянські
 не пидвозили,

- Я добре знаю, що нашого меншого брата на свѣтѣ немає,
Знать его козацькая голова въ степу при дорозѣ полягае.
125. Тогдѣ отець-мати старшого сына зъ двора зигнали,
Кляли-проклинали:
«Бодай ты, сынку, отъ нынѣ до вѣку счастья-долѣ не знавь,
Що ты намъ обѣ меншѣмъ сынѣ правды не сказав!»
129. А середнёго сына у гости прійняли.

Друк. за: Костомаров. Історія козацтва... – С. 763–775.

Зап. М. Костомаров 1840 р. в м. Харкові від невідомого бандуриста.

11.7

Ой зъ-підъ города, ой зъ-підъ Азова, а зъ-підъ другого Требизона не тяжки не важки туманы вставали, якъ три братики зъ турецької землі одъ проклятої віри утікали. Старшій братъ середульшій, великої страхи не мали, собі кониківъ та козацькую збрую хапали, въ чисте поле выбігали, шонайменьшій братъ піша-пішаниця, найменьша меньшаниця великій страхъ мавъ, собі коня не хапавъ, тільки вхопивъ семипядну пищальку и въ чисте поле выбігавъ, между коней вбігавъ, братівъ своїхъ наганявъ, за стремена хапавъ: «Брати мои, голуби сивыи, старшій, середульшій, возміть мене на стремена вхопіть, хоть по третій милі въ¹ християнски города повезіть». Старшій братъ зачуває, словами промовляє: «Брате милый, голубе сивый, мій найменьшій, мы сами не втечемо, и тебе не підвеземо; будетъ за нами проклята турецька орда гоняти, будетъ насъ сікти та рубати, та будетъ насъ на Сибирь, на Москву, на вічну каторгу живыхъ завдавати». – «Когда не хочете мене на коні брати, до отца до матки, въ християнскій города підвожати, то возміть мое козацькое тіло тутъ на сімъ містї своїми булатными мечами посічіть, порубайте, тіло мое козацькее въ сыру землю поховите, звіру птиці на потану не подайте». Старшій братъ зачуває, словами промовляє: «Брате милый, голубе сивый, нашї руки козацькіи не піднимутся, нашї булатнї мечи прахомъ розпадуться, наши души козацькіи одъ ныни до віку гриха не окупяться; будемо мы шляхами, балками проїзжати, будемо терновї віти рубати, будемо тобі меньшому брату примету покидати». То вони то² ёго підъ городомъ, підъ Азовомъ у вічи відали, підъ городомъ підъ Азовомъ покидали, сами въ поле кінми побіжали. То вінъ-то не узнаває³, а зъ шляху звертае, и обѣ біле каміньє ноги розбивае, по сырое коріньє розрывае, кровью слідъ заливає, пісокъ раны засыпае, ниякого хрестянина вінъ підъ городомъ Азовомъ у вічи не видае, въ темнї балки вхождае, въ тернови верхови віти босими ногами вступае, слово промовляє: «Се то брати мили проїзжали, шонайменьшому примету покидали». Старшій братъ середульшій стали на шляхи муравскій взїзжати, ставъ середульшій братъ до старшого слова промовляти: «Брате милый, голубе сивый, старшій, тутъ нема нї тернівъ, нї великихъ

¹ «Въ» у рукопису вписано.

² «То» в рукопису вписано.

³ Після «узнаває» в рукопису пропушено місце для слова.

лісйвъ, нї которыхъ деревъ, яку мы будемо шонайменьшому брату примету покидати? – нумо, зъ-пидь сїдла жовтый турецькій кїтъ вытягати, на шабли булатни паять рубати, по шляхахъ муравськихъ та по анапскихъ розкидати, шонайменьшому брату примету покидати, щобъ знавъ шонайменшїй братъ, пїша-пїшаниця куда въ христїянскїй города выступати». Тутъ старшїй братъ зачуває, словами промовляє: «Брате милый, голубе сивый, лутше минї брата у вїчи не видати, чимъ я маю зъ себе жупанъ драти та покидати, якъ минї въ христїянскїй города прихождати, между молодую челядь у дранїмъ жупанї погуляти». Ту старшїй братъ середульшїй на Савурь¹-могилу приїзжали, три днї² три ночи спочивку мали, шонайменьшого брата пїшу-пїшаницю пїдждали. Тутъ-то пїша-пїшаниця на шляхи муравськи вхождає, жовтый китъ турецькій находжає: «Се то вїрно проклята турецька орда мене въ балкахъ шукала, а їхъ на шляхахъ муравськихъ, анапскихъ наганяла; вона вїрно їхъ тутъ зсїкла та рубала, а мабуть на Сибирь, на Москву живьемъ побрала. Когда бъ Богъ давъ, бїле тїло та жовти кости познаходжати, въ сыру землю поховати, звїру птицї на потану не подати». Тутъ на Савурь-могилу вхождає, на Савурь-могилї черезъ три часа братївъ своихъ не заставає; на Савурь-могилу схождає, великій супочинок собї має. Перво тое, што ногами не поступить, друге тое, што руками не подвїнетъ, третє тое, што очима не помигнетъ. Перве тое спїткало, што безъхлїбье; другое тое, што безъ воды; третє тое спїткало, што горько пїдбївся. То вїнъ собї на Савурь-могилї великій супочинокъ має, на Савурь-могилї спочиває. Тутъ зъ чистихъ полївъ два сизокрилыхъ орлївъ прилетїли братївъ родныхъ,³ стали ёму на чубъ козацькїй наступати, стали ёму зъ-пидь лоба очи выдирати, ставъ вїнъ до ихъ словами промовляти: «Брати мои мили, голуби мои сиви, орлы сизокрили, якъ вы до мене заранї въ гостї налізули, ще жъ я Богу душу не отдавъ, а вы на чубъ козацькїй наступаете, зъ-пїдъ лоба очи выдераете, а ще когда бъ минї Богъ давъ, на ноги козацькї вставати, семипядну пищаль у руки взяти, двї свинцевыхъ куль зъ кармана вынїмати, семипядну пищаль забивати, доброго пороху на пановку насыпати, вамъ братамъ орламъ сизокрилымъ азовського гостинця подарувати, тогда готовъ на Савурь-могилї Богу душу оддати». Давъ ёму Богъ, на ноги козацьки вїнъ вставъ, семипядну пищаль у руки взявъ, двї свинцевыхъ куль зъ кармана вынїмаєть, въ семипядну пищаль забиваетъ, доброго пороху на пановку насыпаєть, азовського гостинця братамъ подарувавъ, орламъ сизокрилымъ. Тогда на Савурь-могилї Богу душу отдавъ. Тогда прилетїло зъ чистого поля три зозулї, одна сїла въ ногахъ, друга въ головахъ, третя на грудїхъ. Перва зозуля заковала, якъ мати сына родного своєго оплакала; друга зозуля заковала, якъ сестриця братика свого родного въ охотне вїйсько выряжала; третя зозуля заковала, такъ якъ жена мужа зъ ясними свїчами до гроба провожала. Тогда стали вовки-сїромахи вихождати, ёго бїле тїло козацьке обїдати, похоронъ и весїлье ёму одправляти; тогда стали сизокрилї орлы налїтати, жовтыи кости по балкамъ, по байракамъ розношати, стали буйный вїтры повївати, великими комїшами жовтыи кости прикрывати, найменьшой птицї, воронї на поталу не давати.

¹ «Савурь» у рукопису підкреслено.

² Після «днї» написано і закреслено літеру «и».

³ Словосполучення «братївъ родныхъ», разом з комою, вписано в рукопису.

Хоть померь козакъ нетяга на Савурь-могилѣ, нѣ умреть нѣ поляжетъ ёго слава, помѣжду панами, помѣжду людьми, найпаче помѣжъ подорожными головами. Тутъ ставъ старшій братъ и середульшій до рѣчки Самарки, до крыницѣ Салтанки прїѣзжати, ставъ середульшій братъ до старшого промовляти: «Возьми ты, брате, моёго коня вороного, пойдь назустрѣчь брата цонайменьшого». Старшій братъ зачувае, словами промовляе: «Брате милый, голубе сивый, чомъ ты минѣ давно не казавъ, а теперь то ставъ казати, якъ ставъ мѣй вороной кѣнь пѣдо мною приставати». Средульшій братъ зачувае, словами промовляе: «Якъ мы будемо до отця, до матки дохожати, чи мы будемъ отцу, й¹ матери правду казати, чи будемъ брехати? Якій мы будемъ за найменьшого брата отвѣтъ оддавати²?» Старшій братъ зачувае, словами промовляе: – Якъ ты будеш³ середульшій брате, передь отцемъ и маткою правду казати, будетъ твоя голова козацька коло рѣчки Самарки, или въ отця въ матки по двору скакати; якъ ты будешъ передь ними правду казати». Отець-мать велику радость мае, ворота отчиняе, своихъ сынѣвъ, ясныхъ соколѣвъ зъ охотного вѣйска выглядае: «Сыны мои, яснѣ соколи, старшій и середульшій, де вы найменьшого свого брата заподѣли, чи вы ёго промѣняли за конѣ вороной, чи за жупаны голубыи, а чи за шаблѣ булатныи, чи вы безневинной души зъ свѣта збавили?» Тутъ старшій сынъ зъ коня не вставае, словами промовляе: «Отець-мати, не въ одному мы полку служили, не одному мы пановѣ слуговали, своего брата, вашого сына въ вѣчи не видали». Средульшій сынъ зъ коня вставае, навколѣшки припадае: «Отець-мати, въ одному мы полку служили, и одному мы пановѣ слуговали, одна насъ орда занимала, тѣлько не схойвъ старшій братъ на коня брата, въ христѣянскѣй города провожати, тѣлько мы вашого сына, нашего брата пѣдъ городомъ Азовомъ въ вѣчи видали, а бѣльше ёго живымъ до вѣка не видали». Средульшого сына до хлѣба до солѣ привѣтали, старшого сына колячьямъ недопинками зъ двора выганяли.

Пошли Богъ народу царьскому, миру христѣянскому на многая лѣта, а козакови вѣчную память.

Друк. за рукоп.: Російський державний архів літератури і мистецтва. Фонд Срезневських, од. зб. 436, оп. 1, № 355, арк. 1–3. Зап. І. Срезневський [у 1830–1840 рр.].

11.8

Ой у недѣлю не дробны дощики накрапали,
Не сини туманы наставали:
Якъ изъ города Озова три брата рѣдненькихъ утекалы,
Два брата кѣнныхъ, найменьшій братъ

5. Между ними пѣша-пѣшаница,
Якъ бы чужа-чужаница:
Пожаръ нѣжкы зажырае⁴, кровь слѣды заливае,

¹ «й» у рукопису вписано.

² Вписано приименник «од» у словѣ «оддавати».

³ У рукопису після слова «будешъ» закреслено слова «передь ними правду казати».

⁴ «Пожаръ отъ запаленной сухой травы (комыша) на степи. Известный древний способ степовой войны» (тут і далі прим. П. Лукашевича).

- Вѡнь бѣжить, пѡдбѣгае, межъ кони вѣгае,
За стремени хватае:
10. «Станьте вы, братье, погодите,
Въ чистому полю кони попасите,
Мене меньшого брата подождите;
Хоча й мене меньшого брата межъ кони возьмите,
Хоча й мене меньшого брата въ города хрестьяньски
15. По повмили ввезите!»
То старшій словами промовляе:
«Кони наши не дѣшли, самы не втечемо,
Тебе не ввеземо.
Будемъ мы, братику, въ терны, въ байраки вѣжаты,
20. Будемъ мы тернамъ верхы стынати,
Меньшому брату на премету давати».
То вѡнь бѣжить, подбѣгае, за стремена хватае:
«Добре вы, братье, дбайте¹, шабли булатныи выймайте,
Козацько тѣло порубайте, въ чистымъ степу иоховайте,
25. Птыцѣ, звѣру на поталу не подайте!»
То середульшій братъ промовляе:
«Братику нашъ милый! шабли наши булатны
На дрѡбенъ макъ розпадуть,
Козацькой шѣи не ймутъ,
30. Очи нашѣ не зглянуться, душа наша грѣха не скупится».
То меньшій братъ у терны, у байраки ужожае,
Зеленые вѣтя знахожае, до серденька прикладае:
«Эй добре браты за мене старають
Менѣ меньшому брату на премету давають!»
35. Стали ты два брата на моравськи шляхи зѣжати,
Ставь середульшій братъ за меньшимъ братомъ убивати:
«Якъ то мы меньшого брата покидаемъ?
Одно безхлѣбья, другое безвѡдья».
То старшій словами промовляе:
40. «Эй годѣ, брате, тобѣ за нимъ убивати,
Бо якъ будешъ за нимъ, брате, убивати
Буду тебе шаблею самъ тебе у чоль перетинати».
То ставъ середульшій братъ червону китайку оддирати,
Меньшому брату на премету давае...
45. То ставъ меньшій на моравськи шляхи исхожати,
Червону китайку знахожати;
До серденька прикладае:
«Эй не дурно китайка по шляху валяе,
Видно моихъ братьевъ на свѣтѣ немає;
50. Вѣрно изъ города Азова велика погоня наганяла,
Порубала, постреляла,
Мене меньшого брата видно на спочивку минала!»

¹ «Поступайте».

- Ставь то меньшій братъ до могилы Савуръ дохожати:
Куды вѣтеръ повѣвае козацьку голову похиляе;
55. Вѣнъ на здоровья незмагае...
Орлы-сизокрыльцѣй налетали,
Вовки-сирохманьцѣй нахожали...
То вѣнъ словами промовляе:
«Гости мои наимилыи пождите
60. Хвильку, другу годинку,
Якъ буде козацька душа съ тѣломъ розтрявати,
Тогдѣ будете мое козацьке тѣло жаковати!»
То вже козацька душа съ тѣломъ розтрявала,
То вже орлѣ, вовки козацьке тѣло жаковали,
65. По тернамъ, по байракамъ кости козацьки розношали.
То стали ты два брата подъ города христіянськи пѣдѣжати,
Ставь середульшій братъ за меньшимъ братомъ побивати:
«Бери мого коня подъ сѣдло, свого за поводы
За меньшимъ братомъ назустрѣчь бѣжи!»
70. То старшій промовляе: «Годѣ, брате, тобѣ за нимъ убивати,
Будемъ мы въ города христіянски уѣжати,
Будемо мы удобу на двѣ части паювати,
Не буде межъ нами великои супереки мати».
Средульшій промовляе:
75. «Що жъ то мы будемъ до отця, до матки пріѣжати,
Буде насъ отецъ и матери на здоровье питати,
Не такъ вони будуть на здоровье питати,
Якъ будутъ вони объ меньшому брату питати».
То старшій словами промовляе:
80. «Я-то знатиму отцеву и матусѣ якій отвѣтъ отдавати:
Що нашъ бувъ братъ у пана молодого, турчина,
Запродавъ ёго за море бѣлое, у землю орабську,
На каторгу турецьку...»
.....
[пропускъ]
- Стали вони на могоричѣ, на подпиткахъ подпивати,
85. Ставь середульшій братъ горько сильно слезами обливати,
Отцеву и матери по правдѣ казати:
«Нашъ-то братъ прибѣгавъ,
Тричи за стремена хватавъ!..»
То ставъ отецъ и матери старшого сына у вѣкъ проклинати,
90. Не ставъ вѣнъ собѣ ни счастья ни долѣ матери,
Ставь вѣнъ по чужихъ хатахъ спотикати,
92. Чужого хлѣба, соли заробляти.

Друк. за рукоп.: ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 1391, арк. 2–3 зв.

Зап. П. Лукашевич у липні 1847 р. дорогою до м. Ромен від сліпого бандуриста із с. Березівка Прилуцького пов.

11.9. [О побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова]

- Ох не тумани уставали,
 Як із города з Азова,
 З тяжкої неволі,
 Три братіка утікало,
5. Два кінних, третій піший-піхотина,
 Та як помеж ними чужа чужанина.
 Піший піхотинец біжить-підбігає,
 Пужар під біли ноги підпадає,
 Кровця сліди заливає.
10. Он біжить-підбігає,
 Своїх братів кінних доганяє,
 Миждо коні вбігає,
 За стремена хватає,
 Слезами горко ридає:
15. «Брати мої старші, милі,
 Як голубоньки сиві,
 Миждо коні возьміте,
 Хоть мало підвезите, –
 Шоб я мог добре знати,
20. Куда к городам христіянским до отця – до панімастки гостем
 прибувати».
- Примовлять два брата словами:
 «Ми, брате, сами не вийдем,
 Тебе, меншого брата, не вивезем».
- От промовить він словами:
25. «Ей брати мої старші, милі,
 Есть у вас ясенький міч, –
 Здійміть мені головоньку з пліч;
 Поховайте козацькеє тіло
 У чистому полі,
30. Не подайте звірі, птиці на поталу».
 Середульший брат з коня встає,
 Низенько голову склоняє,
 Словами промовляє,
 Слезами горко ридає:
35. «Брате, каже, наш меньший, милий,
 Голубоньку сивий,
 Твоєї шиї ясенький міч не йме,
 І наше козацьке серце не осмілиться,
 Козацька рука молодецька не воздойме». –
40. «Ідіте ж, каже, ви, брати, битими шляхами,
 Рубайте тернові кущі шаблями,
 Зелені байраки
 Кидайте для козацької признаки».
 Їхали брати битими шляхами,

45. Виїхали на степа – на моря, –
 Не завиділи не зелених кущів,
 Не зелених байракув, –
 Середульший брат промовить словами:
 «Брате наш старший милий,
50. Голубе сивий,
 Нумо отут спочивати,
 Меншого брата – пішого-піхотинця
 Хоть мало подждати;
 Або коней завернімо –
55. Миждо коній возьмімо,
 Хоть мало підвезімо, –
 Щоб він мог добре знати,
 Кудя к городам христіанским прибувати».
 Старший брат промовить словами:
60. «Десь тобі, каже, брате,
 Земля турецька а віра бесурманьска не увиралася,
 Сириця у білі руки не уідалася,
 Що ти будеш коні ваковати,
 Междо коні ваготу набирати;
65. Лучче ми, каже, додому будем доїздити,
 Надвоє поля, ґрунта паєвати –
 Менше между собою супороку будем мати».
 Середульший брат промовить словами:
 «Як ми будемо додому доїздити,
70. Як за меншого брата будем одвіт давати?»
 «Я, брате, сам могу добре знати,
 Як за меншого брата одвіт отдати.
 Іскажем, брате: був пан Гроздив,
 Турчин молодий, –
75. Оддав нашого брата в землю у турецьку,
 В віру бесурменську,
 На каторгу тай довічну».
 Середульший брат промовить словами:
 «Будем, брате, правду говорити, –
80. Буде нас отець-мати клясти-проклинати,
 А неправду говорити, –
 Буде нас Господь громовим огнем карати».
 То середульший брат с коня встає,
 С-под лудана червону китайку вириває,
85. На шматочки ирветь, по шляхам роскидає
 Для козацької признаки.
 Піший піхотинець біжить-подбігає,
 На степа – на моря вибігає,
 Нічого не увидає:
90. Ні тернових кущів,
 Ні зелених байраков,

- Тільки червону китайку завідає –
 Бере в руки – до серденька пригортає,
 Словами промовляє,
 95. Слезами горко ридає,
 «Десь, каже, мене злая година,
 Лихая хуртовина
 У зелених байраках на спочинку проминула,
 Що моїх братів доганяла.
100. Дорогії шати порвала
 Ех, коли б я знав, що моїх братів постріляно,
 Илибо порубано, –
 Пошов би я по чистому полю блукати,
 Белое тело знаходити,
105. Дай похоронити,
 Звірі, птиці на поталу не подати!»
 Се козак промовить словами, –
 Бойніє ветри вставали,
 Козака із-під ніг валяли:
110. Одно безпиття, друге безїжжя,
 Трете бездорожжя! –
 Козак под Савур-могили головоньку склоняє.
 Орли силопері з чистих поль налітали,
 У головоньках сідали,
115. На чорні кудрі наступали;
 С-під лоба очі виймали;
 Звірі з чистих поль набігали,
 Од сунав жовті кости одривали,
 По комишам роскидали;
120. Бойні ветри вставали,
 Комишями покривали,
 Пужарями обгарали.
 Не отець-мати сина – оплакала –
 Як сива зозуля прилітала,
125. В головоньках сідала,
 Жалібненько закувала:
 «Ей ти, каже, голово козацька, молодецька,
 Мо, чи допила, чи доїла,
 Чи хороше сходила, –
130. Що довелось по чистому полі валятися,
 Звері-птиці на поталу не податися!»
 А брати у города християнські прибували,
 На святі церкви накладали
 І нищих-убогих наділяли,
135. Землю турецьку,
 Віру бесурменську
 Кляли-проклинали:
 «Ей ти, земле турецька,

- Віро бесурменська, –
 140. Горазд еси проклята,
 Тільки туркам-нагайцам на срібло, на злато богата
 Розлучила брата з сестрою,
 Мужа з женою,
 Товариша з товаришем –
 145. На путь-дороги!»
 Вслиши, Господи, в прозьбах і в молитвах!
 У люду царському, народу християнським –
 Усім головам вислухащим,
 От нам мати многа літа
 150. До конца віка!

Друк. за: Антонович, Драгоманов. – С. 332–336.

*Зап. Є. Судовицков у 1850–1851 рр. у м. Яготині Полтав. губ. від кобзаря
 Ф. Алексеева (Крячківського), із с. Крячківка.*

11.10. Про трох братив (азовських)

- Из гóрода из Азова то не туман налягає
 Тры брата ридненьких,
 Як голубонькы сывеньки
 З тяжкой неволі втыкалы:
5. Два кинных, третій пйшый-пйшеняця,
 Между нмы, якби чужа-чуженяця.
 Пожар ныжкы пиджыгає,
 Кров слйдóчки зальває,
 Плач головку знемогає.
10. До кинных братыв вин словамы промовляє:
 «Эй станьте вы, братця, коней попасіте,
 Менé мёньшого брата из собою на ко́ней возьміте
 И в города хрыстыянськы ввезіте
 Або мыні головку, як галку, з пліч изныміте!»
15. То вже старшый брат мылосёрдиє має
 На темнак шаблю вынімає,
 И хóче свóйму брату мёньшому
 Головку, як галку, з плеч изняты.
 Дак подстаршый брат мылосердиє має
20. Голою рукою за пала́ш хапає:
 «Меч твий не озми́
 И рука твоя не знымі! –
 Будем мы йхать терна́мы и байра́камы
 И вся́мы козацькымы признакамы.
25. Будем верхы́ терна́м и байра́кам срыва́ты
 Тобі – мёньшому брату призна́ку покида́ты».
 Як не ста́ло ны терно́в, ни байра́ков,

- Нияких козацьких признаков,
 Дак подстарший брат на соби чирвону кытайку обдырае
30. И свойму меньшому брату на примиту покидае
 Як став уходыть меньший брат у шляхы самарський
 У рйкы салтанськы
 Став чирвону кытайку знаходжаты
 До щирога сердца прикладаты:
35. «Эй, недурно ж ся чирвона кытайка
 По шляхах самарських валяецця
 Знать, мойх братов давно на свити немае».
 Об своей пригоди, то вын нычого не знае
 Що його три пригоди у чистим поли споткае:
40. Одно – безвыдые,
 А друге – безхлыбье,
 А третее – в чистим поли безголовье.
 Як став выходыты на шляхы самарський
 И на степы салтанський
45. Став у чистим поли Савур-могилу забачаты
 Став до Савур-могилы прихожжаты
 Став од сырой земли пришествые прийматы
 Стала из нызу из Нйстра чорна хмара наступаты
 Став дрыбен дощик накрапаты
50. Став козак од сырой земли пришествые прийматы
 До сырой земли припадаты
 Стали вовки-сирохмарци набигаты
 И орлы сизокрыльцы налитаты
 Стали (козаку) на черны кудри наступаты,
55. З билого (його) лица очы выниматы.
 Дак став старший брат у города християнськы уйжджаты
 До отца до матки, до родыны покровной став прийжджаты
 Став на дви часты худобу роздыляты
 И став отцю-матери полагааты
60. Об своему меньшому брату –
 Наче б николы не бувало.
 Помер козак и полег
 На Савур-могилы,
 На шляхах самарських,
65. И на риках салтанських.
 А слава его не вмре, не загине:
 Покудова буде свит свитаты
 И слонце сйяты
69. Будем славу его преславляты!

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 130, арк. 8–9 зв.

Зап. М. Білозерський [у 1852–1854 рр.] у с. Британи Борзенського пов. Чернігів. губ.

11.11. Дума о бѣгствѣ трехъ братьевъ изъ Азова ¹

- Якъ изъ землі турецької,
 Да зъ віри бесурмѣнської,
 Изъ города изъ Озова не піли-тумані вставали:
 Тікавъ повчокъ,
 5. Малій-невеличокъ ²,
 Тікало три братіки рідненькі ³,
 Три товариші сердешні.
 Два кіннихъ, третій піший-піхотінець,
 За кінними біжить-підбігає,
 10. Чорний пожаръ підъ білі ноги підпадає,
 Кровъ сліді заливаетъ,
 За стремѣна хватає,
 Словами промовляє:
 «Братте мїле, братте любе!
 15. Хоть одїнь ви милосѣрде маїте,
 Опрані кульбаки ⁴, добичъ изъ коней скидайте,
 Менѣ, брата піхотінця, міждо коні берїте,
 Хочъ мїлю верстъ увезїте
 И дорїженьку укажїте.
 20. Нехай я буду знати,
 Куди за вами въ городї христїянські зъ тяжкої неволї втікати».
 То старшїй братъ згорда словами промовляє:
 «Чи подобѣнство, мїй брате,
 Щобъ я своѣ добро турецьке на шляху покидавъ,
 25. Тебѣ, трупъ, на коня бравъ?
 Одначе ми самї не втечемо,
 Нї тебѣ не ввеземо.
 Будуть крїмці та нагаїці, безбожні бусурмѣни,
 Тебѣ, пішого-піхотінця на спочинках минати,
 30. А насъ будуть кїньми доганяти
 И назадъ у Турѣщину завертати».
 То братъ піший-піхотінець за кінними бижить-підбігає,
 Чорний пожаръ підъ білі ноги підгортає,
 Словами промовляє:
 35. «Братте любе, братте мїле!
 Хочъ одїнь же ви милосѣрдєе маїте,
 Назадъ коней завертайте,
 Зъ піховъ шаблі виймайте,
 Минї, брату мѣншому, пішому-піхотінцю, зъ плічъ голову
 здиймайте.
40. У чїстому полі поховайте,
 Звіру-птиці на поталу не подайте».

¹ «Се все стародавні, неволницькі. Пр[имеч]. п[евца]» (тут і далі прим. П. Куліша).

² «Отó вже Богъ ёго знає, щó вонó значить. Пр. п.».

³ «Колись-то було охóтне вїйсько, такъ їхъ усїхъ трохъ и забрано. Пр. п.».

⁴ «Хто ёго знає, щó то було такé! Пр. п.».

- То братъ старший згорда словами промовляє:
 «Чи подобенство, брате, тебе рубати?
 Одначе шабля не візьме,
 45. Рука не зведетьця,
 Серце не осмілитця
 Тебе рубати! ¹
 А якъ ти живъ-здоровъ будешъ,
 Самъ у землі християнські увійдешъ».
50. То брат найменший, піший-піхотинець, за кінними біжить-підбігає,
 Словами промовляє:
 «Братте миле, братте любе!
 Хочь одинъ же ви милосердее майте,
 Будете до тернівъ, до байраківъ прибігати,
 55. Такъ у боки забігайте,
 Віти тернові рубайте,
 По шляху покидайте,
 Міні, брату пішому-піхотинцю, на признаку давайте».
 То ставъ братъ старший та середульший до тернівъ, до байраківъ
 прибігати, –
60. У боки забігали,
 Віти тернові зелені рубали,
 Брату меншому, пішому-піхотинцю, признаку давали.
 Да ставъ же братъ найменший, піший-піхотинець, до байраківъ
 прибігати,
 Ставъ віти тернові знахожати,
 65. У руки берє,
 Къ серцю кладє,
 Словами промовляє
 И слєзами ридає:
 «Боже мій милий, Сотворителю небесний!
 70. Відно, то мої братіки сюда зъ тяжкої неволі втікали,
 Объ міні велике старанне мали.
 Коли бъ міні Господь помігъ зъ сиі тяжкої неволі озівської втікати,
 Могъ би я своїхъ братіківъ при старості літь шанувати й поважати!»
 То ставъ же братъ старший та середульший на полівку избігати,
 75. На степі високі, на великі дороги росхідні ², –
 Не стало тернівъ да байраківъ рубати;
 До ставъ же братъ середульший до старшого промовляти:
 «Нумъ, брате, ми зъ себе зелені жупани скидати,
 Червону та жовту китайку видирати,
 80. Пішому брату, меншому, на признаку покладати;
 Нехай вінъ бідний знає, куди за нами, кінними, тікати».
 До ставъ же братъ старший згорда словами промовляти:
 «Чи подобенство, брате, щобъ я свое добро турецьке на шматкі дравъ,

¹ «Звісно, одна кровъ. Пр. п.».

² «Въ другой разъ онъ пѣль:

“На вишчиі степі самарські, на шляхі муравські избігати”».

- Брату меншому на признаки дававъ?
 85. Якъ вінъ живъ-здоровъ буде,
 Такъ самъ у зѣмлі християнські, безъ нашихъ признаківъ усякихъ,
 прибу́де».
- До братъ середульший милосѣрде має,
 Изъ свого жупана червону та жовту кита́йку видира́е,
 По шляху́ стѣле-поклада́е,
 90. Меншому брату признаки дава́е.
 То ставъ братъ найменший, піший-піхотинець, на полівку избігати,
 На степі високі, на великі дороги росхідніі, –
 Нема́ ні тернівъ, ні байраківъ,
 Ніякихъ признаківъ.
 95. Ставъ червону кита́йку да жовту знахожа́ти.
 У ру́ки бере́,
 Къ се́рцю кладѣ́,
 Слова́ми промовля́е
 И слѣза́ми рида́е:
 100. «Що не дурно жъ ся червона да жовта кита́йка по шляху́ валя́етця:
 Либонь моіхъ братіківъ на світі нема́е:
 Альбо іхъ порубано,
 Альбо іхъ пострѣляно,
 Альбо у горду́ тяжку́ позаймано!
 105. Коли́ бъ я могъ добре зна́ти,
 Що іхъ порубано, альбо пострѣляно,
 Могъ би я въ чистому полі тіла шука́ти,
 Въ чистому полі поховати,
 Звіру-птиці на поталу не да́ти».
 110. Одно́ жъ брата́ найменшого, одно безвіддя,
 Дру́ге безхлібья́,
 Тре́те те, що тихий вітеръ зъ нігъ валя́е ¹.
 До Осаву́рь-моги́ли прибува́е,
 На Осаву́рь-моги́лу зіхожа́е,
 115. Тамъ собі безпѣчне девятого дня спочівокъ має,
 Девятого дня изъ не́ба води́-погоди вижида́е.
 Ма́ло-немно́го спочива́въ,
 Къ ёму́ вóвці-сірохманці́ нахожда́ли,
 Орли-чорнокрильці́ наліта́ли ²,
 120. Въ голо́вкахъ си́дали, –
 Хоті́ли заздалегоди́ живота́ те́мний по́хоронь одправля́ти ³.
 Тоди́ вінъ слова́ми промовля́е:
 «Вóвці-сірохманці́, орли-чорнокрильці́,
 Го́сті мо́ї милі́!
 125. Хоть ма́ло-немно́го обожди́те,

¹ «Що тихий вітеръ, да й той валя́е; що вже хочъ би тамъ и тіло іхъ було (т. е. братъев), такъ вінъ не должѣнь нічо́го ра́ди да́ть. Пр. п.».

² «Я не ба́чивъ, чи чо́рні кри́ла въ орли́въ. Пр. п.».

³ «Бо́же, тво́я во́ля! Хто ё́го повига́дува́въ, хто ё́го те́е! Що не мо́жна ви́думать би такъ ні́кому въ сві́ті. – (О словѣ́ те́мний): Се, бач, та́йний: то зві́рь да пти́ця. Пр. п.».

- Поки козацька душа з тіломъ розлúчитця.
Тоді будете мині з либа чорні очі висмикати,
Біле тіло коло жовтої кісті оббірати,
И комишами вкривати».
130. Мало-немного спочивавъ...
Отъ, руками не візьме,
Ногами не пійде,
И ясно очіма на небо не згляне...
На небо взирає,
135. Тяжко воздыхає:
«Голово моя козацькая!
Бувала ти у зéмляхъ турецькихъ,
У вірахъ бесурмєнськихъ;
А теперъ припало на безвідді, на безхлібї погибати.
140. Дев'ятий день хліба в устáхъ не маю,
На безвідді, на безхлібї погибаю!»
Тутъ тее промовлявъ... не чорна хмара налітала ¹,
Не буйні вітри вінули,
Якъ душа козацька-молодєцька з тіломъ розлучалась.
145. Тоді вóвці-сірохманці нахождáли
И орли-чорнокрильці налітали,
Въ голóвкахъ сидáли,
Зъ либа чорні очі висмикáли,
Біле тіло коло жовтої кісті оббірали,
150. Жовту кість попідъ зелєними яворами разношáли
И комишами вкривáли ².
А ще ставъ братъ старший да середульший до річки Самáрки
прибігáти ³,
Стáла їхъ тёмна нічка обіймáти,
Ставъ братъ старший до середульшого промовляти:
155. «Стáньмо, братіку, тóта, коні попасімо:
Тутъ могили великі,
Травá хороша
И водá погожа.
Стáньмо тутечка подождімо,
160. Поки сóнце обітріє, (sic)
Чи не прибуде икъ намъ нашъ піший-піхотінець.
Тоді на ёго велике усєрдие маю,
Усю дóбичь скидаю,
Ёго, пішого, міждо коні хватаю». –
165. «Булó бъ тоді, брате, якъ я казавъ, хвата́ти!
Теперъ дев'ятий дєнь мину́въ,
Якъ хлібъ-сіль івъ,
Вóду пивъ,
Дóсі й на світі немає».

¹ «До смєрти балакав! Пр. п.».

² «Оцє вже одного поховáли. Пр. п.».

³ «Щó тут річка Самáрка, чи вжє далєко? Ну, да все то чужá земля колись булá. Пр. п.».

170. Тоді вони кóней пусто́пашъ попуска́ли,
Кульба́ки підъ себе́ посла́ли,
Ружжа́ по комиша́хъ похова́ли,
Безпе́чно спать поляга́ли,
Світово́ї зорі дожида́ли.
175. Ставь Бо́жий світь світа́ти,
Ста́ли вони́ на ко́ні сідати́,
Черезъ річку́ Самарку́ у христия́нські зе́млі утіка́ти, –
Ставь бра́ть ста́рший до середу́льшого промовля́ти:
«Якъ ми бу́демъ, бра́тіку, до отця́, до ма́тки прибува́ти,
180. Якъ ми імъ бу́демъ повіда́ти?
Бу́демъ ми, бра́те, по пра́вді каза́ти, –
Бу́де насъ отець-ма́ти проклина́ти;
А бу́демо ми, бра́те, передъ отце́мъ, передъ ма́ткою олга́ти, –
Такъ бу́де насъ Госпо́дь милосе́рдний и ви́димо, й неві́димо кара́ти.
185. А хиба́, бра́те, та́къ иска́жемо:
Що не въ одно́го па́на пробува́ли,
Не одну́ нево́лю ма́ли,
И ночно́ї доби́ зъ тяжко́ї нево́лі втіка́ли,
Такъ ми й до є́го забіга́ли:
190. «Уста́нь, бра́те, зъ на́ми, козака́ми, зъ тяжко́ї нево́лі втіка́ти!»
Либóнь-то вінъ та́къ иска́завъ:
«Тіка́йте жъ ви, бра́тця,
А я бу́ду ту́ть остава́тьця,
Чи не бу́ду собі́ лу́ччого до́лі-ща́стя ма́ти»¹.
195. А бу́де оте́ць-ма́ти поміра́ти
И бу́демъ грунта́-худóбу на дві ча́сті паюва́ти, –
И трете́ міжъ на́ми не бу́де міша́ти».
Тутъ те́е промовля́ли,
И не сізі́ орлі́ заклекота́ли,
200. Якъ іхъ ту́рки-яні́ченьки изъ-за моги́ли на́пали, –
Постре́ляли, поруба́ли,
Кóні зъ до́биччу наза́дъ у го́родъ, у Туре́щину позаверта́ли.
Полегла́ двохъ бра́тівъ голова́ ви́ще річки́ Самарки́,
Третья́ у Осау́рь-моги́ли.
205. А сла́ва не вмре́, не поля́же
Одні́ні до ві́ка!
207. А вамъ на мно́гая лі́та!²

Друк. за: Дума о бѣгствѣ трехъ братьевъ изъ Азова // Куліш. – С. 32–42.

Зап. П. Куліш 1854 р. на хуторі поблизу с. Оржиця Лубенського пов. Полтав. губ. від кобзаря й лірника А. Никоненка.

¹ «Другой кобза́рь въ Лубенскомъ уѣздѣ, Лександра Михайлю́къ, пѣль такъ:

Не хóчу, моя вели́ка нево́ля,
А трете́ – й коня́ не маю́».

² «Лександра Михайлю́къ пѣль такъ:

Дару́й, Бо́же, милости́ ва́шей и все́му війську́ запоро́зькому на мно́гая лі́та.

Этот стихъ переносить воображеніе въ то время, когда думы пѣлись “гетманскимъ” и “запорожскимъ” козакамъ».

11.12. Побѣгъ трѣхъ бративъ изъ Азова ¹

1. Съ-пидь города съ-пидь Азова 2. То не туманы уставалы 3. Не чорни хмари наступалы, 4. Не дробни дощи накрапали 5. Якъ тры браты ридненькихъ 6. Голубоньки сывенькихъ 7. Изъ города изъ Азова изъ тяжкой неволи утикалы. 8. Два браты кинныхъ третій меншій пиша-пишаньця 9. За кинными братами уганяе 10. И кони за стремена хапае 11. Сльозами обливае 12. Словами промовляе: 13. «Братики ридненьки 14. Голубоньки сывеньки 15. Добре вы вчините мене меншого брата пишу-пишаньцю 16. Мижъ кони возьмите у землю християнску надвезите» 17. А ти браты тее зачувалы словамы промовлялы: 18. «Братику ридненькій 19. Голубоньку сывенькій рады бѣ тебе мижъ кони взяты и буде насъ озовська орда наганяты и буде у пень сикты-рубаты. 20. Буде у город у Азовъ завертаты 21. Буде преболшую муку завдаваты». 22. Тое промовлялы витиля побигалы 23. А меншій братъ пиша-пишаньця за кинными братами уганяе 24. На биле каминья на сыре коринья 25. Свои ножки козацьки молодецьки побывае кровую слидъ зальвае 26. «Братики ридненьки 27. Голубоньки сывеньки 28. Не хочете мене мижъ кони взяты 29. Озьмить мене постреляйте порубайте 30. Звиру та птыци на поталу не подайте». 31. А ти браты тее зачувалы слизамы обльвалы 32. Словами промовлялы: 33. «Братику ридненькій 34. Голубоюьку сивенькій що ты кажешъ мовъ наше сердце ножемъ пробиваешъ 35. Що наша душа, отъ ныни до вику 36. Грихивъ не одкупит-ся, мычи наши на тебе не здіймутся 37. На 12 частей розлитятся 38. И будемъ мы до байракивъ до Міуса добигаты и будемъ верховитья витки изъ терну втынаты 39. И будемъ тоби на признаку покидаты 40. Щобъ знавъ изъ тяжкой неволи у землю християнску до отца до матушки до роду утикаты 41. И тое промовлялы витиля побигалы 42. А меншій братъ пиша-пишаньця до байракивъ до Міуса ² добигае верховиття верхи знахожае у руки хватае до сердца козацького прикладае 43. Словами промовляе: 44. «Сюды мои два браты кинны пробигало и верховиття верхи назтынало и мини меншому брату пишій пишаньци па признаку покидало. 45. Щобъ знавъ я зъ тяжкой неволи у землю християнску до отца до матушки до роду утикаты 46. А два браты кинныхъ изъ байракивъ изъ Міуса выбигалы и не стало ни байракивъ ни мюсивъ ставаты 47. Сталы на шляхъ моравскій выбигаты 48. Ой ставъ одинъ до едыного словами промовляты 49. Що промове старшій до середульшого 50. Середульшій до старшого: 51. «Ой старшій брате ридненькій голубоньку сивенькій 52. Ну думаты-гадаты 53. Съ-пидь чырвоного каптана 54. Чорніи китыци выдыраты 55. Свой(о)му меньшому брату пишій пишаньці по шляху муравскому накидаты 56. Щобъ знавъ винъ ихъ [якъ?] зъ тяжкой ³ неволи 57. у землю християнску до отца до матушки до роду утикаты». 58. А старшій братъ тее забачае 59. Словамы промовляе: 60. «Братику ридненькій голубоньку сивенькій 61. А будешъ ты съ-пидь чырвоного каптана чорни китыци виддыраты 62. Якъ дасть нашъ Господь до отца до матушки мижъ билу челядь питы погуляты 63. А середульшій братъ на то не потурае съ-пидь червоного каптана чорни китыци выдырае по шляху по моравскому покидае 64. А старшій братъ тее забачае 65. Середульшого брата на смихъ пидиймае: 66. «Братику милый голубоньку сывый

¹ «Цифри перед реченнями додано тут для більшої приглядности тексту» (прим. К. Грушевської).

² Міус – річка і село Перевальського р-ну Луганської обл.

³ У К. Грушевської – «зтяжкой».

лыбонь ты соби жиноцькій розумь маешъ, що ты на соби прекрасну фантыну
 теряешъ 67. Якъ дасть нам Господь до отца до матушки до роду прибувати 68. Ни
 въ чимъ буде мижъ билу челядь питы погуляты». 69. Тое прововлялы [промовлялы?]
 виттиля побигалы 70. Биглы не день не два не тры и не чотыри и до Саурь-могили
 добигалы на Саурь-могили тры дни тры ночи спочивалы 71. Свого найменшого
 брата пишу пишаньцю дожидалы 72. А меншій братъ пиша-пишаньця изъ
 байракивъ изъ міусивъ выбигае 73. Не стало ни міусивъ ни байракивъ ставаты и
 тилько поле синие на йому трава зелена зеленіе 74. На муравській шляхъ выбигае
 по шляху муравському побигае 75. Съ-пидь чырвоного каптана чорни китыци
 забач(а)е у руки хватае 76. Сльозамы обльвае 77. Словамы промовляе: 78. «Эй
 сюды мои два братыки не пробигало 79. Видно ихъ азовска орда наганяла посикла
 порубала мене меншого брата пишу пишаньцю у байракахъ на спочивкахъ минала
 80. Когда б мини Богъ давъ йихъ тило знахожаты 81. Могъ бы я й(и)хъ поховаты и
 звиру та птыци на поталу не податы 82. Той промовляе виттиля побигае и бигъ не
 день не 2 не 3 не 4. 83. До Саур[ъ]-могили добигае 84. И только своихъ бративъ
 ридненькихъ шлычки забачае до Саурь-могили добигае на Саурь-могилю збигае
 85. Сльозамы обльвае 86. Словами промовляе: 87. «Побило мене въ поли тры недо-
 ли 88. Перва доля безхлибна 89. А друга безридна третя недоля буйный витерь
 повивае бидного козака нещасного изъ нигъ валяе пишу пишаньцю 90. На Саурь-
 Могилю збигае 91. Голову склоняе 92. Отцевску матчину молитву споминае вовки-
 сирохвальци набигалы 93. Орлы сызопери налиталы на кудри наступалы вони
 смерты дожидалы 94. Меншій братъ пиша пишаньця той зачувае 95. Словами
 промовляе: 96. «Эй когда бъ мини Богъ [помигъ?] на ноги козацьки вставаты
 97. Семипьядену пищаль пидняты 98. Орламъ сызокрылымъ кулю на подарунокъ
 подароваты 99. Тогда йому Богъ давъ на ноги козацьки встаты 100. Семьпьядну
 пищаль пиднявъ 101. Орламъ сызоперымъ кулю на подарунокъ подарувавъ
 102. Тогда меншій братъ пиша-пишаньця на Саурь-могили лягае 103. Головку
 склоняе и Богови душу отдавае и тогда 104. Орлы сызопери налиталы на кудри
 наступалы изъ лоба очи выбиралы 105. Сыви лузуки [зозулі?] налиталы у головахъ
 сидалы такъ мовъ ридни сестры укувалы 106. А вовки-сирохвальци набигалы кости
 по балкахъ по міусахъ по зеленыхъ комышахъ розношалы 107. А два браты кинныхъ
 до рички до Самарки добигалы и одинъ до «единого словами промовлялы 108. Що
 промове старшій до середульшого середульшій до старшого: «Брате ридненькій
 голубоньку сывенькій 109. Ну думаты-гадаты тутъ травы зелени воды холодни,
 очереты воздобни меншого брата пишу пишаньцю пидождемо 110. Якъ дасть нашъ
 [намъ?] Господь до отца до матушки до роду прибувати 111. Какъ мы будемъ
 передъ отцомъ передъ маткою по правди отвить отдавати?» 112. А старшій братъ
 тее зачувае 113. Словами промовляе: 114. «Лышь мы маемъ передъ отцемъ передъ
 маткою по правди отвить отдаваты такъ лучче мы будемъ удвохъ свою батькивщи-
 ну пайоваты». И тое промовлялы виттиля побигалы и биглы не день, не 2, не 3 не 4
 а четвер. недили до отца до матушки до роду прибувалы отецъ дай маты за ворота
 выхожалы и на здоровья питалы: 115. «Эй сыны мои сыны два якъ ясни гласни [?]
 соколы чи въ одній вы неволи бувалы чы одному пану слуговалы чы разомъ вы съ
 тяжкою неволи втикалы?» 6. Старшій братъ тое зачувае 117. Съ коня не вставае перд
 [перед] отц[ем] перд маткою 118. Шлычка не здіймае по правди отвить отдавае: 119.
 «Не въ одній мы неволи бувалы не одному пану слуговалы и не разомъ мы съ тяж-
 кой неволи утикалы». 120. А середульш[ий] сынъ тое зачувае съ коня встав(ае) сльо-

зами обливає передь отц[ем] пере матк[ою] по прав[ди] отвит ддаває: 121. «Эй отец да мат[ы] въ одній мы неволи бували и одному пану слуговали и разомъ изъ тяжк[ои] неволи утикал[ы] 122. Тилько меншого брата пишу-пишаньцю трошки живенького у чужій землі покидали». 123. Отець дай маты старшого сына кльине-прокльинає изъ очей зганя(є) 124. Середульшого сына штыть-шанує поважає и за гостя приймає 125. А меншого сына пишу пиш. щодня його поминає и вот жъ його слава не вмре не поляже. 126. буде слава помиж царями, помижъ панамы 127. помижъ православными христіянами 128. пошли Боже панове миряне благочестьви хрыстіяне отъ сьогоня всѣмъ на здравіє на многа лита маты. – Одъ Петра К а л ы б а б ы изъ В и л ь ш а н ы Харьковського уѣзда.

Друк. за: Грушевська. – С. 108–110.

Зап. С. Ніс 24 квітня 1857 р. в м. Харкові від кобзаря П. Колибаби з м-ка Вільшана Богодухівського пов. Харків. губ.

11.13. Про 3 братів

- На чужій чужині
В степу Вкраїні
Собиралися вoйни болший.
А из г[орода] Азова втікали [три]¹ братіки рідненькі,
5. Голубчики сивенькі
Товариши же сердешни.
Два брати конная-кононіця,
А [третій]² пішая-пішениця,
Як у полі одна одиниця;
10. Иде він проходає,
Стиха слово промовляє:
«Братіки мои рід[ненькі]
Голубчики сиве[нькі]
Тов.[ариши] же сердешний
15. Станьте ви братця
Коники попасіте,
Мене, меньшого брата хоч на [пів]³ милі обождіте,
Хоч на [пів]⁴ ми[лі] об.[ождіте]
Або з пліч главку, як галку, зніміте,
20. Да не дайте туркам безбожним на поталу».
Старший брат нехорошій мислі має,
На тенпах (?)⁵ шаблю знімає,
А середульший бр.[ат] хор.[оші] м.[ислі] має,

¹ У рукопису – «3». У квадратних дужках розкриваємо слова, записані збирачем скорочено й цифрами, а також нерозбірливо написані.

² У рукопису – «3-й».

³ У рукопису – «½».

⁴ У рукопису – «½».

⁵ «(?)» та інші знаки поставлені в рукопису.

- Голою рукою за шаблю хватає:
25. «А бр[ати]ку, мій рідн.[ий], голубч.[ику] сив.[ий],
Товаришу же сердешний,
Міч твій не озьми и рука твоя не зними,
А хоч міч твій візьме
И рука твоя зніме,
30. Дак душа наша наша в гріхах вже й не скупиться,
Лучче ми брате пойдьме терна́ми да байраками,
Трейтими козацькими призна́ками,
Да будемо ми панам [лестли́вим] ляхам
Из пліч глávки знимати
35. Да свойму меншому брату на признаку покидати».
Як переїхали тер.[ни] да бай[раки] и [треті]¹ козац.[ькі] признаки,
Не стало́йм ні тер.[нів], ні бай[раків,] ні [третіх]² козац.[ьких]
признаків.
- Там їх [три]³ погоді споткало,
Одна погода – безвідде,
40. Другая – безхлібье,
Третья – козацьке безголівье.
Середульший брат хороший мислі має,
На собі китайку пориває,
Мен.[шому] брату на признаку покидає;
45. Ногами не пйдуть, и руками не зведуть,
И очима не зоглянуть.
А менший брат иде проходає;
Ту китайку знаходає,
До щирого серденька прикладає,
50. Стиха слово промовляє:
«Бр.[атики] м.[ої] рід.[ненькі] голуб.[чики] сив.[енькі]
Тов.[ариші] же серд.[ешни]
Коли б я знав
Ваши косточки знаходав би,
55. Хоч по коліна б у землю заховав би»;
Тоді менший брат [добігає] до Савур-могили:
«Савур-могила, Савур-могила!
Будь ти мені рідная отець и мати!
Буду я на тобі головку свою козацькую покладати».
60. Як сее зговорив так барзе добре й учинив,
Тотчас орли сизопері налітали,
На чорний кудрі наступали.
«Орли мои, орли сизопері,
Станьте ви обождіте,
65. Як буде з низу з Дністра [ричці] (?) буйний вітер повівати,

¹ У рукопису – «3-ті».

² У рукопису – «3-х».

³ У рукопису – «3».

- Чорна хмара наступати,
Дрібен дощик накрапати,
Тогді моя душа с тілом буде роспрощення мати».
Як сее зговорив, так барзе добре й учинив.
70. Того часу орли сизопері налітали,
На чорний кудрі наступали,
З лоба очи винимали.
А стар.[ший] бр.[ат] да середул.[ьший] бр.[ат] як дойхали до річки
Полтавки до криниці Солтанки,
Да серед.[ульший] бр.[ат] хор.[оші] мислі має,
75. Стиха слово пром.[овляє]:
«Бр.[ате] м.[ій] рід.[ний], голубч.[ику] сив.[ий],
Тов.[аришу] же серд.[ешний]
Станьмо ми коники попасімо,
Свого мен.[шого] бр.[ата] ище хоч на [пів]мили¹ обождімо».
80. До стар.[ший] бр.[ат] нехор.[оші] м.[ислі] має,
Стиха слово пром.[овляє]:
«Як будемо, каже, меншого брата обжидати, –
Буде нас турецька погода наганяти».
«А як прийдем же брате до отця до матки,
85. Будуть нас отець и мати питати,
Яку ми будем отцю-матери правду казати?»
Як стали меншого бр.[ата] обжидати,
Стала их турецька (?) погона нагоняти,
89. От як догнали, дак посікли й порубали².

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 135, арк. 18–20 зв.

Зап. [М. Білозерський] у 1857–1860 рр. від кобзаря Ф. Шевченка із с. Ядути Чернігів. губ.

11.14

- Ой як з города Азова було собі [три]³ бр[ати]⁴ ріднень[кі]
Товариші вірненькі,
Ой поизжали вони в Чорноморіє гуляти
С проклятим неприятелем воювати
5. Ой як стала за ними погонь біжати
Стали вони од проклятого неприятеля втікати
Ой од невірної татарви
Два брати на конниці, [третій]⁵ піший поміж ними, як би чужа-чужениця
Став же меньш[ий] брат піший приставати
10. Став горько сльоз[ами] плакати-ридати
Став своїх старших братців прохати:

¹ У рукопису – «½ милі».

² Після 89-го р. – рядок ризок.

³ У рукопису – «3».

⁴ У квадратних дужках розкриваємо слова, записані збирачем скорочено.

⁵ У рукопису – «3-й».

- «Ой ви брати старший, товариші вірні,
Станьте ви коні попасіте
Мене меньшого брата подождіте
15. А хоч подождіте, хоч з пліч головку издіміте».
Середулший же брат сльозами плаче й ридає
Меншому брату промовляє:
«Як же ми будемо тобі меншому брату
З пліч головку издіймати
20. А рука бо й не зд[и]меця
А хоч рука издіймеця
Да й міч не візьме
А хоч же й міч візьме,
Дак душа гріха не скупиця.
25. Лучче будем ми тебе меньшого брата піджидати
Да будем дорогú китаїку козацьку поривати
Да на шлях на дорогу викидати
Ой да будем же тобі меншому брату на прикмету покидати
Ой да вже ті [два]¹ брати у татарські степи уїзжали,
30. Середулший же брат сльозами плаче и ридає
Меншого брата споминає
Да дорогú коз.[ацьку] китаїку пориває –
Да на шлях на дорогу покидає
А старший брат середулшого ругає:
35. «Нащо ж ми будем меньшого брата піджидати
Да на [три]² части худобу розділяти,
Лучче нам меньшого брата вік у вічи не видати,
Як нам на [три]³ ч.[асти] худ.[обу] розд[іляти]».
Да вже ж ті [два]⁴ брати до Савір-мог[или] доїзжали
40. А менший брат у татарські степи ухощає
Дорогú коз.[ацьку] кит.[айку] познаває
Став же мен.[ший] бр.[ат] дорогú коз.[ацьку] кит.[айку] познавати,
Став горко слізами плакати и ридати:
«Де ж се мой брати старші,
45. Товариші вірні?
Чи їх же звірі поїдали,
Чи [ї х же] прокляті неприятели побивали.
Якби я їх тіло находив,
Не дав би я птиці – звіру на поталу».
50. Да вже ж ті [два]⁵ брати до криниці доїзжали
Шовкóвий намет напинали
Роздумавшись, меньшого брата піджида[ли]
Серед.[улший] же бр.[ат] сліоз.[но] плаче й ридає,

¹ У рукопису – «2».

² У рукопису – «3».

³ У рукопису – «3».

⁴ У рукопису – «2».

⁵ У рукопису – «2».

- С[тар]шому б[ра]ту промовляє:
55. «Як же нам, ст[ар]ший же б[ра]те
 Меншого б[ра]та не підждати,
 Дойдем до отця до м[ате]ри, будуть о[тець] – м[ати] про меншого
 сина питати
 Яку ми будемо їм правду казати?»
 С[тар]ший же бр.[ат] гордий промовляє:
60. «Ми о[т]цю-м[ате]ри скажемо
 Не в однім ми місці бували,
 Ми свого меншого брата и в вічі не видали».
 Се[ре]дульш[ий] же бр.[ат] [слова] ¹ промовляє:
 «Як не будем о[т]цю-м[ате]рі правди казати,
65. До буде нас сам Господь карати,
 Будем ми по темницях пропадати».
 Да вже менший же брат до Савір мог.[или] дохождає,
 Сав[ір]-мог.[илу] величає:
 «Сав[ір]-могило! Будь ти мені рідна мати,
70. Буду я на тобі помирати,
 Козацькую головку покладати».
 Чорний ворон налітає,
 На чорни[ий] кудрі наступає, з лоба очі вибирає ²;
 Став же менший же бр.[ат] сліоз.[ами] плакати и ридати,
75. Став чорного ворона прохати:
 «Ой ти чор.[ний] вор.[он]!
 Сожди ти с півдня-години!
 Стане хмарка наступати,
 Стане дощик накрапати,
80. Тоді стане моя душа с тілом розстрявати».
 Да вже ж ті брати упъять же до криниці доїзжали,
 Роздумавшись меншого брата підждали.
 А за ними погонь біжала,
 Меншого бр.[ата] за умершого почитала.
85. А тіх [двох] ³ братів уловили, да в темниці посадили.
 Став у т[емни]ці стар.[ший] бр.[ат] гордий плакати и ридати да свого
 меншого бр[ата] споминати:
 «Якби, серед.[ульший] брате, меншого брата не покидали,
 Може б ми и в темницю не попали».
 А в темниці-камъяниці
90. Однині да й довіка.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 135, арк. 3–5 зв.

Зап. М. Білозерський у липні 1863 р. в с. Терни Лебединського пов. Харків. губ. від Д. Зимогляда.

¹ Спершу було написано «сліоз.», а потім «з» виправлено на «в».

² Після 73-го р. запис продовжено в рядок. Поділ на вірші позначено використанням великої літери.

³ У рукопису – «2».

11.15. Дума про трьох братів, що втікали із-під города Азова, із турецької неволі

- Та не темні тумани уставали,
Та як три брати з города, з Азова втікали,
Два брата рідних, кінних,
А третій найменший брат піший, піхотою;
5. То він за кінними братами вганяє,
На сире коріння
На біле каміння,
Ніжки свої козацькі, молодецькі набиває,
До братів словами промовляє:
10. «Брати мої старші, ріднесенські, надіждіте,
Мене, найменшого брата міждо себе на коні візьміте,
В христіанські городи хоч мало-немного надвезіте;
А ще прошу я вас, брати: хоч надвезіте,
А хоч у чистому полі с пліч головку здійміте,
15. Моє тіло козацьке, молодецьке в чистому полі поховайте,
Птиці, звірю на поталу не дайте...»
То старший брат зачуває,
До найменшого, пішого, словами промовляє:
«Брате наш найменший, піший й рідненийкий,
20. Соколе ясненийкий,
Серце не осмілиться, а рука не здійметься,
Булатна шабля не йметь тебе, найменшого брата сікти-рубати,
А лучче ми будем по лісам по байракам гуляти,
Будем верхів'я стинати,
25. Тобі будем на прикмети покидати,
Щоб ти знав куди в христіанські городи до отця, до неньки
дохождати».
- То вже бігли ті брати не день, не два, не три, не чотирі;
Стали в чисте поле вибігати,
Нічого найменшому брату на прикмети покидати...
30. То середульший брат добре дбає,
До старшого словами промовляє:
«Тут трави зелені, води здорові,
Встаньмо, свої коні козацькі, молодецькі напоїмо,
Свого брата найменшого, пішого надіждімо, –
35. На коней візьмімо».
То старший брат зачуває,
До середульшого словами промовляє:
«Як будем ми найменшого брата надждати,
То буде за нами з города, з Азова велика припинна погонь уганяти,
40. Буде нас на три штуки сікти-рубати,
Але жив'єм¹ іще в гіршу неволю завертати».

¹ Над апострофом у слові жив'єм написано «ц».

- То середульший брат добре дбає,
 Один на собі каптан має,
 Жовті китиці видирає,
45. Меншому брату на прикмету покидає...
 Стає найменший брат із лісів, із байраків виходжати,
 Став жовті китиці у вічі зобачати,
 Став у руки брати,
 Словами промовляти:
50. «Недурно моїх братів по шляху добрі шати валяються,
 Певно моїх братів обоїх на світі немає!
 Певно за ними з города Азова погонь вганяла,
 Моїх кінних братів доганяла,
 На три штуки рубала;
55. Або в ще гіршу неволю живими завертала;
 А мене пішого у тернах та байраках на спочинку минала.
 Коли б мені Бог поміг
 Хоча їх тіло неживоє у степу знаходити,
 Мог би я їх тіло козацькеє у степу поховати
60. Птиці й звірю на поталу не подати.
 Ой, годі ж мені за кінними братами уганяти;
 Час мені козацьким ногам пільгу дати».
 Що одно безвіддя, а друге безхліб'я,
 А третє буйний вітер в полі повіває,
65. Бідного козака з ног валяє.
 Став тоді найменший брат піший свою козацьку голову склоняти,
 Стали тоді сизокрилї орли налітати,
 На чорнії кудрі наступати,
 З лоба очі видирати.
70. То він добре дбає,
 До сизокрилик орлів словами промовляє:
 «Орли мої сизопері,
 Гісті мої нелюбі, немилі,
 Надождите єгда душа з тілом розлучатиметься».
75. То він до орлів словом промовляє,
 Богу душу даває.
 А ще дробна птиця налітала,
 Коло жовтої кості тіло козацьке, молодецьке оббирала.
 А то ж сиві зазуленьки налітали,
80. У головці сідали, окували,
 Як рідні сестриці плакали,
 А ще вовки сіроманці находжали,
 Жовтую кість по лісах, по байраках розношали.
 І то хороше козацький, молодецький похорон одправляли.
85. Стали старші брати до городів христїанських наїзжати,
 Стала на їх серці велика печаль налягати.
 То середульший брат добре дбає,
 До старшого словами промовляє:

- «Ей недурно, брате, на нашому серці печаль налягає,
 90. Видно ж нашого брата найменшого, пішого немає,
 Як будем ми до отця, до неньки, до роду наїзжати,
 То буде нас отець і ненька старенька свого сина найменшого питати,
 Як ми будемо своєму братові меншому, пішому смерть повідати».
 То старший брат зачуває,
 95. До середульшого брата словами промовляє:
 «Знатимеш, брате, як отцеві та неньці правду сказати
 Скажем: в одній неволі пробували,
 Ночної доби утікали
 Його од сна будили, не збудили
 100. Та його в неволі зостановили».
 А ще старший брат до середульшого словами промовляє:
 «Як би мав наш найменший брат на Озівському полі марно загинати,
 Так ми будем свою батьківщину на дві часті паювати».
 Скоро стали до отця, до неньки прибувати,
 105. Зараз став отець і ненька старенька про свого сина найменшого
 питати,
 Став середульший брат всю правду казати:
 «Отець да й мати, у одній ми неволі бували,
 І одному пану слугували,
 І разом ми із тяжкої неволі втікали,
 110. Та тільки ми найменшого брата в степу покидали»¹.
 То вони середульшого брата за гостя приймають,
 А старшого з двору випихають.
 То вже було три брати азовських...
 Найменшого брата голова полягла на Савур-могилі
 115. То вже ж його честь і хвала
 Поміж царями,
 Поміж панами,
 Поміж православними христіанами.
 Дай, Боже, миру царському
 120. Народу христіанському
 І нам усім православним
 122. На многія, многія літа!

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 73–77.

Зап. В. Тищенко в 1850–1860-х рр. у м. Чигирині Київ. губ. від [Ф. Гриценка].

11.16. Як три брати з Азова втікали

Ой то не пили пилили
 Не тумани уставали, –
 Як із города Азова із тяжкої неволі

¹ За 110-м р. – рядок крапок.

- Три братіки втікали:
5. Два кінних, третій піший пішениця,
Якби той чужий чужениця,
Біжить-підбігає...
Під білі ноги пожар підпадає,
Кров сліди заливає!
 10. То він своїх братів доганяє,
Между коні убігає,
Словами промовляє,
Гірко слёзми ридає,
За стремена хватає:
 15. «Брати ж мої старшії, милиї,
Як голубоньки сивії!
Ей, то станьте (ви), коні попасіте,
Мене, меншого брата, підождіте;
Або назад завернітєсь,
 20. Да на коні возьміте, –
Хоть мало підвезіте:
Нехай я буду знати,
Куди в городи християньски
До отця, до матки в гості прибувати?» –
 25. «Ой, братіку наш менший, милий,
Як голубонько сивий!
Ой та ми сами не втечемо
І тебе не увеземо;
Бо із города Азова
 30. Тяжко-велика погоня буде;
То ти будеш по теренах по байраках схоронятися,
А нас (погоня) буде догоняти,
Стріляти-рубати,
Або живих у полон займати». –
 35. «Ой, брати ж мої старші, милиї,
Як голубоньки сивії!
Ой, есьть у вас ясний міч...
Та здійміть міні головоньку з пліч,
Та тіло моє козацьке-молодецьке
 40. А в чистому полі поховайте,
Да звіру-птиці на поталу ¹ не дайте!»
То ті брати промовлять словами,
Обіллютєся гірко слёзами:
«Ой, братіку наш менший, милий,
 45. Як голубонько сивий!
Ой, хоть у нас ясен міч є,
Так наше серце козацьке-молодецьке не осьмілється,
І рука наша козацька-молодецька не воздойме

¹ «Потала – то пища звіру-птиці, або пожива» (тут і далі прим. Вересая).

- І наш ясен міч твоєї головоньки не йме:
50. На прах розпаде!» –
 «Ой, брати ж мої старшії, милиї,
 Як голубоньки сивії!
 Їдьте ж ви шляхами
 Та рубайте тернове вітя шаблями
55. Та зеленії байраки,
 Та розкидайте меншому брату, пішому-пішениці шляхами, –
 Для козацької признаки,
 Щоб я мог знати,
 Куди у городи християнські
60. До отця, до матки в гості прибувати».
 То то ж то їхали брати шляхами,
 Рубали терновії віті шаблями
 І зеленії байраки,
 Розкидали меншому братові пішому-пішениці
65. Для козацької признаки.
 Та як стали на мурав-стеги виїжджати, –
 Нігде ні тернів ні зелених байраків не завидати!
 Ей, то брат середульший промовляє словами:
 «Ей, братіку старший, милий,
70. Як голубонько сивий!
 Ой станемо ми, коні попасімо,
 Меншого брата підождімо;
 Або назад завернімося,
 Та на коні возмімо, –
75. Хоть мало підвезімо:
 Нехай він буде знати,
 Куди в городи християнські
 До отця і до матки в гості прибувати».
 То то промовляє старший словами,
80. Обіллється гірко слёзами:
 «Ой, братіку мій менший, милий,
 Як голубонько сивий!
 Чи ще ж тобі катерга турецька не ввірялася
 Сириця у руки не ввідалася,
85. Щоб ти назад завертався,
 Та дні вакував ¹,
 Та на коні вагу набірав?!
 То він сам жив-здоров буде,
 В городи християнські
90. До отця до матки у гості він і піхом прибуде!»
 Ей то брат середульший добре дбає
 З-під лудану ² чирвону китайку виймає,

¹ «Цебто гаїв».

² «Чи сідло, чи що, а може й жупан».

- Дере, шляхами розкидає,
 Меншому брату пішому пішениці
95. Признаку даває.
 Ой то то ж то менший брат піший пішениця
 Біжить-підбігає...
 Під білі ноги пожар підпадає,
 Кров сліди заливає!..
100. На мурав-степи вибігає, –
 Так нігде тернових віт не забачає;
 Тільки чирвону китаюку забачає;
 То до єї прихожає,
 У руки бере, ик серцю прикладає,
105. Гірко словами промовляє:
 «Ей, і знать-то азовська орда ¹ великі збитки мала
 Мене на спочивку минала,
 А моїх братів догонила,
 Стріляла-рубала,
110. А може живих у полон займала!..
 Ей, Господи, Боже мій!
 Коли б я мог знати,
 Чи моїх братів постріляно,
 Чи їх порубано,
115. Чи їх живих у руки забрано?
 Ей до пішов би я по тернах по байраках блукати, –
 Тіла козацького-молодецького шукати,
 Да тіло козацьке-молодецьке
 У чистім полі поховати,
120. Звіру-птиці на поталу не подати».
 Ей, то до Савур-могили ² ой! прихожає,
 (Одно – безвідья
 Другеє – голодья
 Третее – бездоріжья), –
125. До Савур-могили прихожає,
 На Савур-могилу голову склоняє,
 Гірко слёзами ридає.
 Ой то тоже орли сизопері налітали,
 Тай на чорні кудрі наступали,
130. Із-під лоба очи виймали.
 То той піший-пішениця,
 Якби чужий-чужениця,
 Промовить словами,
 Обіллється гірко слёзами:

¹ «На вопрос: “Що то таке орда?” пёвецъ отвёчалъ: “Не що ж, як пугоня”» (тут і далі прим. П. Чубинського і О. Русова).

² «На вопрос: “Що то за могила і де вона? Та чи й є вона справді де-небудь?” – Вересай съ неудовольствиемъ отвёчалъ: “Вона й є і буде – під Полтавою. Кажуть, що ідуть у Ростов чи Марнополь, за два дні чи за три, кажуть, її видно, поки дойдеш».

135. «Ой, гості ж мої немилі, нелюбі!
 Ой, до станьте, подождіте,
 Поки буде душа козацька-молодецька
 З білим тілом розтрявати.
 То тоді будете од жовтих костей тіло оббірати,
140. А з-під лоба очі виймати».
 До тоже не чорна хмара наступала,
 Як душа козацька-молодецька
 З білим тілом розтрявала.
 Орли-сизоперці налітали,
145. Од жовтих костей тіло оббірали,
 А із-під лоба очі виймали,
 І тоже олці-сірохманьці¹
 З великих степів набігали,
 Од сустав кості одривали,
150. Да по тернах по байраках розношали.
 Ей, до тоже буйнії вітри повівали,
 Та комишами жовтії кості покривали.
 Ей то тоже козака ні отець ні мати оплакала,
 Як сива зозуля прилітала,
155. Да у головах сідала,
 Да жалібно закувала:
 «Ой, голово, голово, козацька-молодецька!
 Се ж ти ні допила, ні доїла,
 Ані хороше не сходила;
160. Ай довелося валятися
 Звіру-птиці, на поталу податися!»
 То як стали два брати
 У городи християнські прибувати,
 Стали на церкви накладати,
165. І землю турецькую клясти-заклинати:
 «Ой земле, земле турецькая,
 Віро бісурманьская,
 Розлуко християнська!
 Розлучила брата із сестрою
170. І мужа з жоною,
 Товариша із товаришем!
 Бідному невільнику нікогда спокою немає!
 Ой земле, земле,
 Ти справді ж проклятая!
175. Тільки турчину-кам'яничину
 На сребро на злото весьма богатая!»
 Услыши, Господи, в прозьбах, у молитвах
 Люду царському, народу християнському
 І усім головам слухащим

¹ «Усе їдно – вовки, тільки тут не можна так казати».

180. На многі літа
181. До кінця віка!

*Друк. за: Записки Юго-Западного отдела ИРГО в Кіеве. – 1874. – Т. 1. – С. 6–11.
Зап. П. Чубинський і О. Русов 1873 р. від кобзаря О. Вересая із с. Калюжинці
Прилуцького пов. Полтав. губ.*

11.17. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой, изъ Азова

- Із-під города, з-під Азова то не великі тумани уставали,
Як три брати рідненькі,
Як голубоньки сивенькі,
Із города, із Азова, з тяжкої неволі
5. У землю християнську до батька, до матері, до роду утікали.
Два брати кінних,
А третій брат, менший, піша пішаниця,
За кінними братами уганяє,
І на біле каміння,
10. На сире коріння
Свої ніжки козацькі-молодецькі побиває,
Кровью сліди заливає
І до кінних братів словами промовляє:
«Братики мої рідненькі,
15. Голубоньки сивенькі!
Добре ви учиніте,
Мене, найменшого брата, між коні возміте,
І в землю християнську, до отця, до матері, до роду надвезіте».
І ті брати теє зачували,
20. Словами промовляли:
«Братіку милий,
Голубоньку сивий!
Ради б ми тебе між коні узяти,
І буде нас азовська орда наганяти
25. Буде в пень сікти-рубати,
І буде нам велику муку завдавати».
І теє промовляли,
Відтіль побігали.
А менший брат, піша пішаниця, за кінними братами вгоняє,
30. Коні за стремена хватає,
І словами промовляє;
Слізами обливає:
«Братіки мої рідненькі,
Голубоньки сивенькі!
35. Не хочете мене між коні узяти,
Возміть мене постріляйте-порубайте
І звіру та птиці на поталу не подайте».
А ті брати теє зачували,

Словами промовляли:

40. «Братіку милий,
Голубоньку сивий!
Що ти кажеш,
Мов наше серце ножем пробиваєш,
Що наші мечі на тебе не здіймуться,
45. На дванадцять частей розлетяться,
І наша душа гріхів до віку не відкупится.
І будемо ми до байраків, до мелюсів¹ добігати,
І будемо ми тернове віття, верхи стинати,
І будемо тобі, найменшому брату, піший пішаниця, на признаку
покидати,
50. Щоб знав з тяжкої неволі
В землю християнську
До батька, до матері, до роду куди утікати».
І теє промовляли
Відтіля побігали.
55. І до байраків, до мелюсів добігали,
І тернові віття, верхи стинали,
Своєму найменшому брату, піший пішаниці, на признаку покидали.
Далі з байраків, із мелюсів вибігали,
І не стало ні байраків, ні мелюсів ставати,
60. І тільки поле лиліє,
На ёму трава зелена зеленіє.
На шлях муравський вибігали,
І єдин до єдиного словами промовляли.
Що промове середульший до старшого:
65. «Братіку рідненький,
Голубоньку сивенький!
І ну думати-гадати,
З-під червоного каптана чорні китиці видирати.
Своєму брату найменшому, піший-пішаниці, на признаку покидати,
70. Щоб знав, куда у землю християнськую
До батька, до матері, до роду прибувати».
Старший брат теє зачуває,
Словами промовляє:
«Братіку милий,
75. Голубоньку сивий!
Лиш ми будемо коло своїх каптанів чорні китиці видирати,
І як дасть нам Господь до батька, до матері, до роду прибувати,
І ні в чім буде між білу челядь піти погуляти».
Середульший брат на те не потурає,
80. З-під червоного каптана чорні китиці видирає,
І своєму меншому брату, піший-пішаниці по шляху муравському на
приміту покидає.

¹ Мелюси – від назви р. Міус, що на Луганщині.

- А старший брат теє забачає,
Середульшого брата на сміх підіймає:
85. «Братіку рідний,
Голубоньку сизий!
Либонь ти собі жіноцький розум маєш
Що ти на собі прекрасну одержу теряєш.
Як дасть нам Господь до отця, до матері до роду прибувати,
90. Ні в чім буде піти між білу челядь погуляти».
Теє промовляли,
Віттіля побігали.
І бігли не день, не два,
Не три й не чотирі,
95. І до Савур-могили добігали,
На Савур-могілі три дні, три ночі спочивали,
Свого найменшого брата, пішу-пішаницю піджидали,
А менший брат, піша-пішаниця, до тернів до байраків добігає.
І тернове віття, верхи у руки бере-хапає,
100. До серця козацького прикладає,
Слізми обливає:
«Сюди мої два брати кінні пробігали,
Тернові віття, верхи стинали
І мині, найменшому брату, пішій-пішаниці, на признаку покидали,
105. Шоб знав я з тяжкої неволі
В землю християнську,
До батька, до матері, до роду утікати».
Теє промовляє,
Віттіля побігає,
110. Із байраків, із мелюсів вибігає.
Не стало байраків, ні мелюсів ставати,
І тільки поле лиліє,
На ёму трава зелена зеленіє.
На шлях муравський вибігає,
115. І по шляху муравському вибігає,
З-під червоного каптана чорні китиці забачає
У руки бере-хватає.
До серця козацького-молодецького прикладає,
Слізами обливає,
120. Словами промовляє:
«Сюди мої два брати кінні пробігали,
І видно, їх азовська орда доганяла
І посікла-порубала,
Мене, найменшого брата, пішу-пішаницю, у тернах, у мелюсах на
спочинку минала!
125. І коли б їх кість, каже, я знаходив би,
Поховав би, похоронив би,
Звіру та птиці на поталу не подав би».
І теє промовляє,

- Віттіля побігає;
 130. До Савур-могили добігає,
 І тільки своїх братів рідних трошки сліди забачає.
 І на Савур-могилу збігає,
 Словами промовляє,
 Слезами обливає:
135. «Побило мене в полі
 Три недолі:
 Перва доля безхлібна,
 Друга доля безвідна,
 Третя доля, що своїх братів рідних не догнав».
140. І буйний вітер повіває,
 Бідного козака безщасного з ніг вже валяє!
 От меньший брат на Савур-могилу лягає,
 Головку зклоняє.
 І вовки-сіроманці набігали,
145. І орли сизопери налітали,
 На кудрі наступали;
 Вони смерти дожидали.
 Меньший брат, піша-пішаниця, теє зачуває,
 Словами промовляє:
150. «Когда б мені Біг дав на ноги козацькі встати,
 Семипъядную пищаль підняти
 І орлам сизоперим кулю на подарунок подарувати».
 І тоді найменьший брат, піша-пішаниця, на ноги встав,
 Семипъядную пищаль підняв
155. І орлам сизоперим кулю на подарунок подарував.
 І тоді меньший брат на Савур-могилу схожає,
 Голову схиляє,
 Батькову-матчину молитву споминає,
 І Богу душу оддає.
160. Тойді сиві зозулі налітали,
 У головках сідали
 І так як рідні сестри куковали.
 Тойді орли сизопері налітали,
 На кудрі наступали,
165. З лоба очі видирали.
 І вовки-сіроманці набігали,
 Кості по байраках, по мелюсах розношали.
 А два брати кіннії до річки до Самари добігали,
 І єдин до єдиного словами промовляли,
170. Що промове до старшого середульший:
 «Братіку рідненький,
 Голубоньку сивенький!
 Добре ми вчинімо,
 Свої коні козацькії напасемо й напоїмо:
175. Тут трави зелені, води холодні,

- Очерети воздобни». –
 Кажє: “Попасемо,
 Свого найменьшого брата підождемо».
 Тойді середульший брат до старшого брата словами промовляє:
180. «Братіку рідненький,
 Голубоньку сивенький!
 Як дасть нам Господь до батька, до матері, до роду прибувати,
 Як ми будем перед батьком, перед матірью отвіт оддавати?»
 А старший брат теє зачуває,
185. Словами промовляє:
 «Лиш ми будем, середульший брате, перед отцем, перед маткою отвіт
 оддавати,
 Лучше ми будем свою батьківщину удвох паювати,
 Лиш ти будеш, середульший брате, перед батьком, перед маткою
 попереду отвіт оддавати,
 І буде твоя голова від моєго меча із пліч відпадати,
190. Я могу отвіт і сам розказати».
 И теє промовляли,
 Віттіля побігали.
 І бігли не день, не два,
 Не три й не чотирі.
195. Четвертої неділі до отця, до матері добігали;
 Отець да й мати за ворота виходили, на здоров'є питали:
 «Сини наші, сини,
 Два, як ясненькі соколи!
 Чи в одній ви неволі бували?»
200. Чи одному ви пану слуговали?
 Чи разом із неволі тяжкої втікали?»
 Старший брат теє зачуває,
 Словами промовляє:
 «Батько і мати! Не в одній ми неволі бували.
205. Не одному пану слуговали,
 Не разом із тяжкої неволі втікали».
 А середульший брат теє зачуває,
 Із коня вставає,
 Слезами обливає,
210. Перед отцем, перед маткою по правді отвіт оддаває:
 «Отець да і мати! У одній ми неволі бували,
 І одному пану слуговали;
 І разом ми з тяжкої неволі втікали».
 Отець да і мати старшого сина кляне, проклинає,
215. Із очей згоняє,
 Середульшого сина ситить, жалує, поважає,
 За гостя принімає.
 А меньший син, піша-пішаниця, за гостя приникає.
 І вже ёго слава не вмере, не поляже,
220. Буде слава помиж царями,

Помиж панами,
222. Помиж православними християнами.

Друк. за: Антонович, Драгоманов. – С. 106–113.

Зап. М. Ніговський до 1874 р. в м-ку Вільшанка Богодухівського пов. Харків. губ. від кобзаря П. Колибаби.

11.18. Про трьох братів з Озова

- 1¹. 1. Із города із Озова² біг повчок невеличок –
Три брати родненькі,
Голубонькі сивенькі,
Товариші сердешні,
5. Шо два брати – конная-конниця,
А третій брат – піша-пішанниця,
Да поміждо ними, як чужая-чужиниця.
2. Тогда вуони у турецьку землю одъїзжали,
А свого меншого брата покидали;
10. А менший брат плаче-ридає
І стиха словами промовляє:
«Брати мої родненькі,
Голубоньки сивенькі,
Товариші сердешні!
15. Мене з собою ’озьміте,
Хоть по полмилі подвезіте,
Або міні с пліч голову як галку зніміте».
3. Тогда старший брат нехороши мислі
собі мав – шаблю винімав,
А сердулший брат голою рукою за шаблю хватав:
20. «Ой, брате мій, брате родненькій,
Голубоньку сивенькій,
Товаришу сердешний!
Міч твій не возьми
Й рука твоя не зведи.
25. Хотя ж міч твій узяв
Й рука твоя звела,
То нам гріха в вічній час не скупиться.
Лучче ми будемо тернами й байраками проїзжати,
Будемо тернам верхи стенати,
30. Своїму меншому брату на приміту спокидати».
4. Да вже тогда вуони виїзжали на степи самарьські, на шляхи
муравські³,

¹ У тексті зберігаємо подвійну нумерацію рядків.

² «Десь такий город есть» (тут і далі прим. П. Братиці).

³ «Десь то далеко, Бог ёго знає, чи понад морем, чи поза морем... Э, ні, по сей бік моря коло Єсаул-могили».

- Да вже тогдa не стало ні тернів, ні байраків,
 Ні третїхъ – козацьких признаков.
35. Да вже тогдa середульшїй брат зелену китайку обриває
 Та свойму меншому брату на примїту спокидає.
5. Да вже тогдa меншїй брат зелену китайку нахождає,
 Да вже до серця прикладає
 І стиха словами промовляє:
 «Ой, брати мої родненькі,
40. Голубонькі сивенькі,
 Товариші сердешні!
 Чи вас порубано, чи вас живцем побрано?
 Когда б я мог ваше тіло находить,
 То я хоть би по колїна в землю вкопав,
45. Та не подав би звіру-птици на поталу».
6. То то вуон собі промовляє,
 А сам об собі не відає – не знає,
 Що його в степу три пригодї спїткає:
 Перва пригода – безхлїбье,
50. Друга – безвудье,
 А третяя – козацьке безголове.
7. Тогдa вуон до Осаул-могили прибував,
 Родним отцем-матерью взивав¹:
 «Ой, Осаул-могило, будь ти мені отець і мати!
55. Буду я на тобї козацьку головку покладати».
 Як это зговорив – бардже-добре й учинив:
 Очима не гляне, й ногами не пуйде, й руками не зведе.
8. До тогдa стали до його сизоперлиї орли налітати,
 Стали на його чорні кудрі наступати,
60. Й стали його козацькую тварь зневажати,
 Й стали його карі очі з лоба висмикати.
9. Да вже вуон добрі мислі собі мав –
 Без міри в постолети пороху покладав
 Да своїм немирним гостям одсилав:
65. «Ой, гості, гості ви мої немирніі!
 Сождіте ви час і годину, –
 Буде з низу, з Ністра тихій вітер повівати,
 І чорная хмара наступати,
 Та дробен дощ накрапати,
70. То тогдa буде душа з тілом вѣрное прощеніє мати.
10. До тогдa як став з низу, з Ністра тихій вітер повівати,
 Стали чорні хмари наступати
 І дробен дощик накрапати.
 Да вже тогдa стала душа з тілом вѣрное прощеніє мати,
75. Стали до його сизоперлиї орли налітати,
 Стали звірі набїгати...

¹ «Десь в Донщині».

- Рознесли кості по тернах та по байраках,
Та по третьихъ – козацькихъ признаках.
11. А тогда вже середулий брат добрі мислі собі мав
80. Да да свого старшого брата стиха словами промовляв:
«Ой, брате родненькій,
Голубоньку сивенькій,
Товаришу сердешний!
Сождімо ми свого меншого брата».
85. 12. А старший брат нехороші мислі собі мав
І стиха словами промовляв:
«Нащо нам – каже, – брате,
Меншого брата ожидати?
Дасть Бог, приїдем додому,
90. Будем навполи худобу поїовати,
То вже поміждо нами не буде третіої попереки».
13. А сердулий брат стиха словами промовляє:
«'Эй, брате родненькій,
Голубоньку сивенькій,
95. Товаришу сердешний!
Шо ж ми тепер будем своїй матери казати?» –
«Шо ми не в одного турчина пробували,
Не одну хліб-соль вживали».
14. До вже тогда вуони прибували до річки Полтавки,
100. До криниці Салтанки,
Да там стали свої коні попасати.
15. До тогда став із низу, із Ністра тихій вітер повівати,
Чорні хмари наступати,
До стала їх турецька погоня здоганяти.
105. Посікли й порубали. Там вуони й померли;
А їх слава не помре й не поляже.
16. Утверди, Господи, люду царського, імператорського
І самодержця імператора нашого Олександрю Миколаїовича,
І всім слушаюшим пошли, Боже, много літ.

Друк. за: Приложение к сообщению о кобзарях Павле Братыце и Прокопе Дубе, читанн[ое] в Юго-Западном отделе Г. О. 7 января 1875 г. // Записки Юго-Западного отдела ИРГО. – К., 1875. – Т. 2. – С. 119–123.

Зап. П. Іващенко в червні 1874 р. від кобзаря П. Братиці із с. Терешківка Ніжинського пов. Чернігів. губ.

11.19. Як три брати утікали

Ой с-під города, с-під Озова
Тож не тумани уставали,
Не чорнії хмари набігали,
Не дрібнії дощі накрапали,

5. Як три братіки рідненькіх,
Голубоньки сивенькі,
С-під города, с-під Озова
З тяжкої неволі утікали.
Два брата кінних,
10. Третій брат меншій – піша-пішаниця,
За кінними братами угоняє,
За стремена хватає,
Слєзами обливає,
Словами промовляє:
15. «Братіки рідненькі,
Голубоньки сивенькі,
Возьміть мене хочь між коні,
До отця, до матушки
В землю християнськую надвезіте».
20. Старшій брат зачуває,
До найменшого брата словами промовляє:
«Найменшій братіку рідненькій,
Голубоньку сивенькій,
Ради б ми тебе між коні узяти,
25. Буде озовська орда догоняти,
Буде у пень сікти-рубати,
Назад у Озов-город завертати,
Ніяк нам буде утікати».
Тоє промовляли,
30. Відтіля побігали.
Найменшій брат, піша-пішаниця,
За старшими братами угоняє,
Коні за стремена хватає,
Слєзами обливає,
35. Словами промовляє:
«Братіки рідненькі,
Голубоньки сивенькі,
Не хочете мене між коні узяти,
Возьміть мене постріляйте-порубайте,
40. Птицю та дзвірю на поталу не подайте».
Старшій брат зачуває,
До найменшого брата словами промовляє:
«Найменшій братіку рідненькій,
Голубоньку сивенькій,
45. Що це ти кажешь,
Наче ножем серце пробиваєшь?
Будем ми до міюсів, до байраків добігати,
Будем терни рубати,
Тобі найменшому брату пішій-пішаниці на признаку покидати.
50. Щоб ти знав куди до роду в землю християнську
До отця, до матушки утікати».

- Тое промовляли,
Відтіля побігали,
До Савур-могили добігали,
55. На Савур-могилу избігали.
Свого найменшого брата, пішу-пішаницю піджидали;
И ждали вони три дні и три ночі,
Найменшій брат – піша-пішаниця
До міюсів, до байраків добігає,
60. Терни у руки хватає,
Слєзами обливає,
Словами промовляє:
«Сюди мої два братіки утікали,
Мабудь іх озовська орда догоняла,
65. Мабудь вона іх посікла-порубала.
Когда б я іх кості понаходив,
Поховав би, похоронив,
Птиці та дзвірю на поталу не подав».
До Савур-могили добігає,
70. На Савур-могилу избігає,
Слєзами обливає,
Словами промовляє:
«Ей, побило мене у полі –
Три недолі:
75. Перва доля безхлібна,
Друга безрідна,
Третя доля – боєн вітер повіває,
Мене нещастнаго козака из ніг валяє».
На Савур-могилу лягає,
80. Головку склоняє
И смерти бажає.
Орли-сизоперці налітали,
На кудрі наступали,
З лоба очі видерали.
85. Сиві зозуленьки налітали,
В головках сідали,
Як ріднії сестриці обкували.
Вовці-сірохванці набігали,
Їго кости по міюсах, по байраках, по зелених комишах розношали.
90. Два брати кінних по шляху побігали;
Промовляє середульшій брат до старшаго:
«Старшій братіку рідненькій,
Голубоньку сивенькій,
Нум ми свою прекрасну хвантину ¹ теряти,
95. Своєму брату на признаку давати,

¹ «Порівн. сей самий вираз у богодухівськїм записі С. Носа – вище, ст. 109, речення 66» (тут і далі прим. К. Грушевської). У запр. вид. див. вар. 11.12.

- Шоб він знав до отця, до матушки –
 В землю християнську куди утікати».
 Старшій брат зачуває,
 До середульшого промовляє:
100. «Братіку рідненькій,
 Голубоньку сивенькій,
 Як Бог дасть будем до отця до матушки прибувати,
 Ні в чим нам буде між білу челядь піти погуляти».
 Середульшій брат на теє не потурає,
105. Свою прекрасну хватину теряє,
 Своєму найменшому брату на признаку по шляху покидає.
 Тоє промовляли,
 Відтіля побігали.
 Бігли вони не день, не два,
110. Не три й не чотирі
 И только поле леліє –
 Трава зеленіє.
 До річки до Самарки добігали,
 Між собою промовляли:
115. «Тут трави зелені,
 Води холодні,
 Нум ми свої козацькі-молодецькі коні попасімо,
 Свого найменшого брата пішу-пшаницю надождімо».
 Тоє промовляли,
120. Відтіля побігали;
 Старшій брат до середульшого словами промовляє:
 «Середульшій братіку рідненькій,
 Голубоньку сивенькій,
 Як Бог дасть нам до отця, до матушки –
125. В землю християнську прибувати,
 Як будеш ти отцю-матушці –
 По правді отвіт Богу давати, –
 Буде твоя голова од пліч одлітати».
 Дав ім Господь у землю християнську
130. До роду прибувати
 Отець и матушка за ворота вихождали,
 Словами промовляли:
 «Ой сини ж мої, сини,
 Два як ясні-гласні соколи,
135. Чи не в одній неволі бували,
 Чи не одному пану слугували,
 Чи не разом з тяжкої неволі утікали?»
 Старшій брат с коня вставає,
 Перед отцем-матушкою
140. Не по правді отвіт Богу отдаває:
 «Отець и матушка,
 Ми не в одній неволі бували,

- Не одному пану слугували,
Не разом з тяжкої неволі утікали».
145. Середульшій брат с коня уставає,
Перед отцем-матушкою на коліна упадає,
Слєзами обливає,
Словами промовляє:
«Отець и матушка,
150. Ми в одній неволі пробували,
И одному пану слугували,
Разом ми с-під города с-під Озова
З тяжкої неволі утікали,
Тільки свого брата найменшого, пішу-пішаницю
155. У чужій землі живеньким трошки покидали».
Отець и матушка
Старшого брата кляне-проклинає,
И з очей зганяє,
Середульшого ¹ брата за гостя приймає.
160. Уже буде ёго слава –
Поміж царями,
Поміж князями,
163. Поміж православними христіянами.

Друк. за: Грушевська. – С. 158–159, вар. II.

Зап. I. Манжура 4 травня 1875 р. в с. Довжик Харківського пов. від бандуриста Миронівського.

11.20. Про трёхъ бративъ Озовськихъ

- Ой у сьватую недиленьку рано-пораненько
То не сыльні туманы вставалы,
То дробніи дожчи накрапалы,
То въ той часъ тры братикы ридненьки
5. Зъ города зъ Озова, съ тяжкої неволі турецької бусурменьської,
Ношнои добы утикалы:
То два браты киньмы утикалы,
А междо нымы братъ найменьшой пишый пишаныця,
Якъбы тая чужа чужаныця,
10. За нымы пишый бижыть пидбигає,
Ажъ пожаръ пидъ ноги пидпадає,
И кровь хрыстыяньська его слидъ зальває.
То винъ на свое здоровье козацьке молодецьке измагає,
Та своихъ бративъ доганяє
15. И словами до ныхъ промовляє:
«Браты мои мыленьки,
Старши ридненькы!
То вы добре соби учыните:

¹ «Поправлено – середульшого».

- Мене найменшого брата, пишого пихотынця на кони возьмите,
 20. Та мало хошъ немного мене пидвезите,
 У города хрыстыяньськіи до отця до маткы надвезите».
 То старшій братъ тее зачувае,
 До найменшого брата словами промовляе:
 «Ты то, каже, брате найменшій, знаешъ,
 25. Шо въ насъ у дорози кони недішлии, (поморени),
 Шо мы сами не втечемо
 И тебе не ввеземо.
 Будуть насъ изъ города Озова туркы бесурмены доганяты,
 То будуть насъ стреляты,
 30. Або рубаты,
 Або впяты у городъ Озовъ, у тяжку неволю,
 У каторгу турецьку бусурменьську живьемъ завертаты».
 То два браты киньмы тикалы,
 А найменшого брата, пишого пихотынця,
 35. У чыстому степу на ясному соньци, на буйно́му витри,
 Пры шляху покидылы.
 То винъ то на небо съватее поглядае,
 Гирко плаче-рыдае,
 Дрибнымы слёзамы прольвае,
 40. Та ше за киннымы братами бижыть-пидбигае,
 Свои нижкы на сыре коринья, на биле каминья спотыкае,
 Ажъ пожаръ пидъ ноги пидпадае,
 И кровь хрыстыяньська слидъ его зальвае.
 То ше винъ своихъ бративъ кинныхъ доганяе,
 45. Помежъ кони вбигае,
 Кони за стремена хватае,
 Кони спыняе,
 Та до бративъ словами прымовляе:
 «Братикы мои старши, ридненьки,
 50. Голубонькы сывеньки!
 Добре вы соби дбайте,
 Та булатну шаблю зъ ножна выймайте,
 Та мини, найменшому брату, голову зъ плечь издїймайте,
 Та мое тило козацьке молодецьке
 55. У чыстому степу хорошенько поховайте,
 Звирю, птыци на поталу не подайте».
 То середульшій братъ тее зачувае,
 Та до найменшого брата словами промовляе:
 «Братіку нашъ найменшій, мыльй,
 60. Якъ голубоньку сывый!
 Нашого брата шабля булатна шыи не йме,
 На дрибный макъ розсыплетьця,
 И рука не воздойметьця,
 И серце не осмильтьця,
 65. И душа гриха до смерты не скупытьця!»

- То жь то вони у чыстому степу ти слова промовлялы,
 Та свого найменьшого брата, пишого пихотынця
 Пры шляху не пры чимь покыдалы.
 То якъ стали старши браты до темныхъ лисивъ прыбуваты,
70. У терны та въ байраки зелени уижджаты,
 Ставь середульшый братъ вельке мылосердіе у себе маты,
 Ставь тернамъ та байракамъ зеленыи витѣтя булатною шаблею
стынаты
- Та найменьшому брату пишому пихотынню премету даваты,
 Щобъ винъ знавъ, куды въ города хрыстыяньськи до отця до матки
до свого роду прыбуваты.
75. То ихалы вони тернамы,
 Та байракамы, темнымы лисамы,
 Не день, не два, не тры, не чотыри.
 Якъ стали вони исъ темныхъ лисивъ выижджаты,
 До ричкы до Крымкы прыбуваты,
80. То ставь середульшый братъ до старшого брата словами промовляты:
 «Отуть, каже, братику ридненькый,
 Голубоньку сывенькый,
 Травы зелени, очерета воздобни и вода довольна;
 Станьмо тутъ кони попасимо
85. И найменьшого брата, пишого пихотынця, пидождимо».
 То старшый братъ тее зачувае,
 До середульшого брата словами промовляе:
 «Якъ будешъ ты, брате, за найменьшымъ братомъ жалкуваты,
 То буду я шаблю булатну зъ ножна выйматы
90. Та буду я твою голову козацьку молодецьку съ пличь здійматы,
 Та твое тило козацьке молодецьке птыци-звирю на поталу покыдаты,
 А самъ буду у города хрыстыяньськи прыбуваты,
 До отця, до матки доижджаты,
 То самъ буду знаты,
95. Який отцеви и матуси отвить отдаваты».
 А середульшый братъ тее зачувае,
 До старшого брата словами промовляе,
 Гирко плаче-рыдае,
 Дрибни слёзы проливае,
100. Сывымъ голубомъ называе:
 «Братику, мій старшый ридненькый,
 Якъ голубоньку сывенькый!¹
 Будемъ мы до отця, до матери ридненькои у госьти прыбуваты,
 То буде насъ отецъ и маты на здоровья стричаты
105. И объ меньшому сыну, объ нашому брату, пытаты,
 То який будемо отвить отдаваты?»
 То старшый братъ тее зачувае
 До середульшого словами прымовляе:

¹ «Видыма смерть страшна» (прим., вірогідно, оповідача).

- «Тоби то, каже, середульшый брате, сего не знаты,
 110. Якый отцеви й матуси отвить отдаваты.
 Якъ мы булы у городи увъ Озови,
 У катерзи турецькйй, у вири бусурменьскйй,
 То наши руки-ногы не гулялы,
 На сырйй сырыци усегда стоялы;
115. То мы то ношнои добы утикалы,
 Свого найменьшого брата отъ сна будылы – не розбудылы,
 То тамъ его у катерзи турецькйй,
 Тяжкйй неволи, вири бусурменьскйй,
 У городи Озови прыостановылы.
120. То ты то, брате, не знаешъ, якъ буде межъ намы найменьшый братъ
 пробуваты,
 Ту буде нашъ отецъ и маты батькивщину на тры часты паюваты,
 Буде намъ половынную часть оддиляты,
 А найменьшому брату половыну оставляты,
 То будемъ мы утрехъ вельку супереку соби маты».
125. То воны у чыстому степу си слова зговорылы,
 Якъ ясни соколы на конихъ у города полетылы.
 То то воны не мало не много речи ти говорылы
 И сталы одъ ричкы одъ Крымкы одъижджаты,
 Сталы на муравськи шляхы выижджаты
130. Ставъ середульшый братъ вельке мылосердйе у себе маты,
 Гирко своимъ сердцемъ ставъ плакаты й рыдаты,
 Шобъ старшому брату ввичи не выдаты,
 Ставъ соби ума прыбираты,
 Якый найменьшому брату порятунокъ даты.
135. Якъ сталы воны муравськымы шляхамы проижджаты,
 Ставъ середульшый братъ соби думаты й гадаты,
 Яку найменьшому брату премету даты:
 Одынъ на соби каптанъ мае
 И съ-пидъ того каптана кыръ-кытайку выдырае,
140. То найменьшому брату, пишому пихотыньцю, пры шляху премету
 дае,
 Шобъ винъ знавъ, куда въ городы хрыстыяньскы, до отця до маткы
 прыбуваты.
 То найменьшый братъ исъ темныхъ лисивъ на муравськи шляхы
 прыхожае,
 Дороги шаты, кыръ-кытайку ввичи забачае,
 У руки забирае,
145. Гирко плаче, ридае,
 Словамы промовляе:
 «Эй не дурно моихъ старшихъ бративъ кыръ-кытайка по шляху валяе,
 Мабуть ихъ живыхъ на свити немае;
 Була съ города Озова велькая погоня, – за киннымы братамы уганяла,
150. То може вона ихъ або постриляла,
 Або порубала,

- Або у каторгу турецьку,
Виру бусурменьську,
У городь Озовъ живьемъ позавертала,
155. А наименьшого брата, пишого пихотыньця, у тернахъ та въ байракахъ
на спочывкахъ мынала.
То колы бь мини Господь помигь у добримъ здоровьи
Ихъ тило козацьке молодецьке своихъ старшихъ бративъ,
Хотя воно на раны смертельни постриляне, порубане, знаходжаты,
То могъ бы я булатною шаблею у колино землю выбываты,
160. Та ихъ тило козацьке молодецьке у чыстому степу хорошенько
поховаты,
Птыци-звирю на поталу не податы».
То то ставъ наименьший братъ пиший пихотынець муравськымы
шляхамы прохожаты,
Ставь буйный витер повиваты,
Ставь бидного козака, пишого пихотыньця, зь билыхъ нигъ валяты.
165. То наименьший братъ до Господа мылосердного словамы промовляе:
«Отымь-то, каже, Господы мылосердный, у чыстому степу одно
безхлибья,
А друге безвидья,
А трете безздоровья!»
То винь то на свое здоровья измагае,
170. Муравськымы шляхамы прохожае,
До Саворь-могылы прыбувае,
Та на Саворь-могылу исхожае,
Спочываты лягае.
То то сызокрыли орлы до его налиталы,
175. Въ головахъ сидалы;
То ще винь до ихъ словами прымовляе:
«Эй, гости мои любии, орлы сызокрылыи,
Браты мои мылыи.
Хочь мало вы надождите, поky буде изь Днипра тихый витерь
повиваты,
180. То тоди буде душа моя съ тиломъ розлучатысь».
То то ставъ изь Днипра тихый витерь повиваты,
Стала душа козацька молодецька съ тиломъ розлучатысь.
То сызи орлы до ёго налиталы,
У головахъ сидалы,
185. На чорни кудри наступалы,
Зь лоба очи выбиралы
И кровь его хрыстыяньську выпывалы.
То ше до ёго сыви зозули налиталы,
Жалибненько закувалы,
190. Якъ ридни сестры ёго оплакалы,
А сирохманци вовкы его тило козацьке молодецьке на Саворь-могылы
знаходылы

- И сами зъ собою речи говорылы;
 То вони его жовти кости розметалы,
 Та по тернахъ по байракахъ разношалы,
 195. Хорошенько поховалы,
 Надъ нымъ похоронъ одправлялы.
 То то стали старши браты у города хрыстыяньськи до свого отца до
 матки прыбуваты,
 Ставь ихъ отецъ и маты на здоровья стричаты,
 Ставь обь меньшому сыну, обь ихъ брату пытаты.
200. То старшый братъ тее зачувае,
 До отца до матеры словамы прымовляе:
 «Охъ, ридный мій отецъ и маты:
 Вамъ сѣго не знаты,
 Шо де то мы пробувалы,
 205. Велькее горе прынималы!
 Мы въ городи Озови, у катерзи турецькій, у вири бусурменьській
 проживалы,
 То мы ношнои добы утикалы
 А свого найменьшого брата одъ сна будылы – не розбудылы,
 То тамъ мы его у катерзи турецькій,
 210. Вири бусурменьській,
 У городи Озови прыостановылы».
 Як ставъ середульшый братъ зъ отцемъ, маткою зъ добрымы людьмы
 на пидпытках гуляты,
 Ставь гирко плакаты й рыдаты,
 Ставь отцеви своему ридному й матуси весь отвить открываты:
215. Ставь винъ про ихъ сына, про меньшого брата, всю правду казаты:
 Шо мы вси браты зъ города Озова, зъ тяжкой неволи, катергы
 турецькой,
 Виры бусурменьськой,
 Ношнои добы киньмы утикалы,
 А свого найменьшого брата, пишого пихотынця,
 220. У чыстому степу, пры шляху покидыалы;
 То ше винъ на свое здоровья козацьке молодецьке измагавъ.
 То винъ-то насъ два разы уганявъ,
 То старшый братъ таки слова отказавъ, –
 Ниякой помочи-порятунку не давъ;
 225. То я то не могу теперъ знаты, де найменьшый братъ нашъ пробувае.
 Може була зъ города Озова велькая погоня,
 Та може его пишого пихотынця доганяла.
 Постриляла,
 Або порубала,
 230. А може его й впьять у городъ Озовъ у катергу турецьку
 Виру бусурменьську,
 Жывьемъ завертала».
 То ставъ ридный отецъ и маты

- Свого старшого сына зъ двора изганяты;
 235. То стали вси люде на ёго роптаты;
 Шо який-то винъ старшый сынъ соби коштовный домъ избудувавъ,
 То ёго Господь ставъ мылосердый зо всихъ сторонъ выдымо й
 невыдымо караты.
 Ставъ громовымъ вогнемъ побиждаты.
 То ставъ старшый сынъ ихъ по чужыхъ хатахъ валяты,
 240. Из жинкою изъ дитьмы чужого хлиба-соли заробляты
 И ни зъ якои стороны одъ Бога мылосердного порятунку соби маты.
 Оже хотя трѣхъ бративъ озовськихъ,
 Найменьшого брата, пишого пихотыньця,
 На Саворь-могыли голова полягла,
 245. Такъ слава ихъ козацька молодецька не помре, не поляже
 Междо панамы,
 Междо козакамы
 Междо всима православнымы хрыстыянамы
 249. Отныни й до вика и до коньця вика!

Друк. за: Мартинович. – С. 1–9.

*Зап. П. Мартинович 20 травня 1876 р. в м. Лохвиці («на Прилипці») Полтав. губ.
 від кобзаря І. Кравченка.*

11.21. Якъ тры браты зъ Озова втикалы

- Не пылы пылылы, не туманы вставалы,
 Якъ зъ города Озова, съ тяжкои неволи тры браты втикалы.
 Два конныхъ, третій пишый пихотыця,
 Наче междо нымы чужа чужаныця,
 5. Бижыть-пидбигае,
 Кровь слиды заливае
 И пожаръ пидъ били ноги пидпадае,
 Бративъ конныхъ доганяе,
 Междо кони вбигае,
 10. За стремена хватае,
 Словамы промовляе:
 «Браты мои мыли,
 Голубонькы сыви!
 Возьмите мене междо кони, хоть мало пидвезите,
 15. Нехай я буду добре знаты,
 Куды зъ вамы у города хрыстыяньськи,
 До 'тця-паниматкы гостемъ прыбуваты».
 А браты промовлять словамы:
 «Эй, брате мылый,
 20. Голубоньку сывый!
 Сами, братъ, не выидемъ
 И тебе не вывеземъ,

- Бо за нами зь города Озова тяжкá велька погоня,
А самъ, ты, живь-здоровъ будешъ,
25. До швидче у города хрыстыяньськи одъ насъ прыбудешъ.
Будешъ ты, братъ, по тернахъ, по байракахъ всегда скрыватьця,
У города хрыстыяньськи всегда прыбуваты.
Чы твоя голова козацька молодецька въ чыстимъ поли помрѣ;
Есть у чыстому поли орлы сызопери, чорнокрыльци, –
30. Твои кости похоронять».
То найменьшый братъ промовыть словами:
«Браты мои, мыли,
Якъ голубонькы сыви!
Есть у васъ ясенькый мичъ,
35. Издыймить мени головоньку зь пличъ,
Та мене у чыстому поли поховайте,
Звиру-птыци на поталу не подайте».
То середульшый братъ съ коня вставае,
До меньшого брата словами промовляе:
40. «Хочъ есть у насъ ясенькый мичъ,
Такъ винъ твоеи шии не пойме
Рука козацька молодецька не воздойметьця,
Серце козацьке молодецьке не осмилытьця!»
Тоже впять меньшый братъ промовыть словами:
45. «Браты мои, мыли,
Якъ голубонькы сыви!
Идьте вы шляхамы,
Рубайте виты тернови шаблямы,
Зелени байракы ламайте,
50. По шляху роскыдайте,
Для козацькой прызнакы».
То ихалы браты шляхамы,
Рубалы виты тернови шаблямы,
Зелени байракы ламалы,
55. По шляху роскыдалы,
Меньшому брату прызнакы давалы.
На море степивъ выступалы
Ни терновыхъ витей, ни зеленыхъ байракивъ ниде не завыдалы.
Тилько середульшый братъ промовыть словами:
60. «Братъ, старшый, мылый
Голубоньку сывий!
Станьмо кони попасимо
И меньшого брата пидождимо,
А колы назадъ завернимся, междо коней возьмимо,
65. Хоть мало его пидвезимо».
То вже старшый братъ промовыть словами:
«Братъ, середульшый, мылый,
Як голубоньку сывий!
Ище тоби прокляцька турецька невира не звиралася

70. И сырыця въ руки не въидалася?!
 Винь самъ живъ-здоровъ буде, –
 Швидче одъ насъ у городы хрыстыяньськи прыбуде».
 Середульшый братъ съ коня вставае,
 Гирко слезамы рыдае,
75. Дороги шаты выдырае,
 Червону кытайку по шляху роскыдае,
 Меньшому брату признаку давае.
 То меньшый братъ бижыть, пидбигае
 И пожаръ пидъ били ноги пидпадае
80. Кровь слиды залывае,
 На море стѣпа выступае,
 Не завыдае ни терновыхъ витывъ,
 Ни зеленыхъ байракивъ,
 Тилько червону кытайку зобачае,
85. У руки бере, до серденька прыкладае,
 Словесно промовляе:
 «Боже мылый!
 Якъ то мене турецька, прокляцька невира
 На спочывкахъ промынула, чы въ тернахъ, чы въ байракахъ!
90. Якъ моихъ бративъ коныхъ догоньла, –
 Яки збыткы починыла!
 Дороги шаты выдырала,
 По шляхамъ роскыдала!..
 Эй колы бь же я добре знавъ, чы ихъ постриляно-порубано,
95. Чы живьемъ у руки забрато,
 До бь я пишовъ по степамъ блукать,
 Билого тила знаходыть,
 У чыстому поли поховать,
 Дзвиру-птыци на поталу не подать!»
100. Се козакъ промовыть словамы, –
 Буйни витры повивалы,
 Козака зь нигъ валялы.
 Одно безпиться, друге безъижья,
 И трете бездорожьья!
105. Пидъ Саворъ-могылу схожае,
 Нызенько голову склоняе
 Тогда орлы находылы, на чорни кудри наступалы,
 Зь-пидъ лоба очи выймалы...
 То винь обизветьця зь жалю словамы,
110. Обильетьця горко слезамы;
 «Эй вы орлы сызопери, орлы чорнокрыльци!
 Зождить хотя малу году,ну,
 Другу часыну,
 Покры розстанетьця душа зь билимъ тиломъ,
115. Тоди находытымете,
 Шо хотитеме надо мною робытымете».

- Тоди орлы сызопери чорнокрыльци изъ тернивъ, изъ байракивъ
налиталы,
- Сири вольци набижалы,
Одъ суставъ кости дрывалы,
120. По комышамъ розношалы
И комышамы покрывалы,
Буйни витры повивалы,
Жовти косьти пужарямы покрывалы.
Не отець-панيماتка козака оплакала ранними зорямы,
125. Дрибными слезамы, –
Зозуля прылitala,
У головахъ сидала,
Жалобненько кувала:
«Голово, голово, козацька молодецька!»
130. Исправды есы не допыла, не доила
И хорошенько не доходыла!
Де довелось по степахъ валятысь,
Звиру-птыци на поталу податысь!..»
Сталы браты у города хрыстыяньськи прыбуваты
135. И сталы раду одраджаты:
«Якъ будемъ, братъ, отцю-панيماتци отвить отвичаты?»
Старшый братъ промовыть словамы:
«Братъ найменьшый, мылый,
Голубоньку сывый!»
140. Самъ я буду знать,
Якъ за меньшого брата отцю-панيماتци отвить отвичать:
Искажемъ, бувъ панъ Гроздынъ, туркынъ молодой,
Продавъ нашего брата у рабьську землю,
У прокляту бусурменьську невиру, на катергу довишню».
145. Ой то середульшый братъ промовыть словамы:
«Брате старшый, мылый,
Голубоньку сывый!
Будемъ, брате, правду говорыть, буде Господь надилать
И отець-маты выхвалять,
150. А якъ не будемъ, брате, правды говорыть, буде Господь ныщыть-
понищать
И отець-маты клясты-проклянуть».
Старшый братъ промовыть словамы:
«Брате середульшый мылый,
Голубоньку сывый!»
155. Будемъ на двое кгрунты паювать, –
Не будемъ между собою супереки мать».
Сталы браты у города хрыстыяньськи прыбуваты,
На святы церкви накладаты
И ныщыхъ убогихъ надилаты,
160. Турецьку землю клясти-прокляныты!
«Справъ есы ты, турецька земле проклята, и розлука хрыстыяньська.

- Розлучыла мужа зь жоною,
 Брата зь сестрою!
 Справъ есы камьянысто!
165. Туркамъ нагайцямъ на сребро-злато багата!
 Вызволь, Господы, невольныка зь неволи на край весельй,
 Междо мырзь хрещений,
 До роду до родыны до отця до паниматкы».
 Услышы, Господы, у прозьбахъ у молитвахъ
170. Люду царському,
 Народу хрыстыяньському
 На многа лита́
173. И до коньця вика.

Друк. за: Мартинович. – С. 54–59.

*Зап. П. Мартинович 9 серпня 1876 р. в с. Вороньки Лохвицького пов. Полтав. губ.
 від кобзаря Т. Магадина із с. Бубни Лохвицького пов. Полтав. губ.*

11.22. Дума про тріох братів невольників

- Гей на Святу Ниділеньку
 Барзо рано-пораненьку
 Не сивії тумані вставали
 Як то́ три брати рідненьки
5. Як голубоньки сивеньки
 Із города із Азова із тяжкої неволеньки утікали
 Ой що два ж то кінних, а третій пішая-пішаниця,
 Мижду ними – як би чужая-чужбиниця!
 Біжить-підбігає, –
10. Пожар під ніженьки підпадає!
 Братів наганяє, миждо коні убігає
 Та гірко плаче-ридає,
 До братів словами промовляє:
 «Братіки рідненькі,
15. Голубоньки сивенькі!
 Станьте ви – хоть коні попасіте
 Мене миждо коні, пішую-пішаницю, візьміте!
 Мене до городів христяньських підвизіте!»
 Старший брат до його промовляє:
20. «Ми сами не виїдем
 І тебе не винесем
 А треба додому поспішати
 А то буде із города із Азова велика погоня вставати,
 Нас буде доганяти –
25. Сікти, рубати,
 Назад у неволю завертати!»¹

¹ У рукопису між 26-м р. і 27-м р. значний проміжок.

- Вони в тирни убігали
 Вирхі з тирнів стинали
 Меньшому братові на признаку покидали.
30. За терни-байраки виізчали
 На собі каптани драли –
 Меньшому братові на признаку покидали.
 Він за терни вибігає
 Китайку знаходжає
35. Гірко плаче-ридає
 Словами промовляє:
 «Десь моїх братіків рідненьких
 Голубоньків сивеньких
 А на світі немає!
40. Десь із города із Азова вилика погоня вставала
 Їх посікла, порубала,
 А хоч їх у плонь забрала!..»
 До Савур-могили добігає
 Там собі спочивок має...¹
45. Тоді орли-сизоперці стали налітати,
 Щоб очі з лоба виймати,
 А вовчики-сіроманчики стали набігати,
 Щоб жовту кість по чистому полю розношати...
 То став він до їх промовляти:
50. «Нивилика година вам,
 Орли-сизоперці, вовчики-сіроманчики, подождати,
 Поки буде з Дніпра низовий вітер повівати,
 Буде Бог душу с тілом розділяти,
 Тоді будете очі з лоба виймати
55. І жовту кість по чистому полю розношати!»²
 Брати до городів християнських під'їжджали
 Вони собі раду мали:
 Що: будем ми до дому доїжджати,
 Будуть нас отець-мати зустрічати,
60. Дорогою поздоровляти,
 За брата найменьшого питати, –
 Який ми будемо одвіт давати?
 Старший брат одвічає:
 Що: ми із города, із Азова, із кріпкої неволеньки утікали
65. Тёмної нощі
 Злої добі –
 Скажімо – що його будили, – не розбудили!³
 Тоді стали в сії городи вбігати
 Стали їх отець-мати зустрічати

¹ Після 44-го р. – рядок крапок.

² Після 55-го р. – рядок крапок.

³ Продовження тексту виокремлено горизонтальною рисою.

70. Стали сусід ззивати,
Пити-гуляти
Меньшому братові царство небесне посилати¹.
Старшому ж братові Бог ни допоміг
Ні в полі, ні в домі, ні в добрім здоров'ї.
75. Сиридульший став поживати
З жінкою, з дітками Богу молитви возсилати
77. За визвол'ення вилику дяку покладати.

*Друк. за рукоп.: ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 4879, арк. 1–2 зв.
Зап. [у 70–80-х рр. ХІХ ст. в Лубенському пов. Полтав. губ.].*

11.23. Про озовських братів

- То не сині тумани вставали,
Не дрібні дощі накрапали
И не чорні хмари наступали,
А якъ три брата рідненькихъ, голубоньківъ сивенькихъ,
5. Зъ города Озова, зъ тяжкої неволи, каторги турецької, віри
бусурмевської втікали...
- Два брата кіньми утікали,
Третій братъ міжъ ними піший пішаниця, якъ би й тая чужаниця!
То вінъ біжить-підбігає,
И пожаръ подъ ноги підпадає,
10. И кровъ християнська сліди заливає.
То своїхъ братівъ кіннихъ доганяє,
Межи коні вбігає
И коні за стремена хватає,
До братівъ словами промовляє:
15. «Братики мої старші, рідненькі, голубонькі сивенькі!
Добре въ собі учиніте, –
Мене, найменшого брата, пішого піхотинця, на коні озьміте,
Хошъ мало-немного мене надвезіте,
Шобъ я знавъ, куди въ города християнські до отця до матери, до
роду свого дохожати!»
20. То старший братъ тее зачуває,
До брата найменшого словами промовляє:
«Братіку нашъ найменшій! У насъ коні не дишлиі,
Мы сами не втечемо
И тебе не ввеземо;
25. Будеть изъ города Озова великая погоня, віра бусурменська, каторга
турецька, за нами, кінними братами, уганяти,
То буде насъ, кіннихъ братівъ, доганяти,
Або стріляти,

¹ Продовження тексту виокремлено горизонтальною рисою.

- Або рубати,
Або живьем у каторгу турецьку, у віру бесурменьску завертати!»
30. То два брата кіньми утікали,
А найменшого брата, пішого піхотинця, у чистому степу, на ясному
сонці, на буйному вітрі при шляху ёго покидали.
То ище жъ то найменшій братъ на здоровье свое козацьке-молодецьке
измагає,
- Свої біленькі ніжки на сире коріння, на біле каміння спотакає,
Та за кінними братами уганяє,
35. Ажъ пожаръ підъ ноги підпадає,
И кровь християнська сліди ёго заливає.
То вінъ мижъ коні убігає,
Коні за стремена хватає,
Горко плаче-ридає,
40. Дрібними слёзами проливає,
До братівъ словами примовляє:
«Братики мої старші, якъ голубоньки сивенькі!
Добре вы собі дбайте, булатну шаблю зъ ножна виймайте,
Та мені, козацьку молодецьку, найменшому брату, голову зъ плечей
издіймайте,
45. Тіло мое, козацьке-молодецьке, въ чистому степу хорошенько
поховайте,
- Птиці звіру на поталу мене не подайте!»
То середульшій братъ тее зачуває,
Горко плаче, та ридає,
Словами промовляє:
50. «Братуку жъ нашъ найменший, милий, якъ голубоньку сивий!
Булатна наша шабля шиі найменшого брата не йме,
Рука наша не оздойметця,
Серце не осмілитця,
И душа гріха до смерти не скупитця!»
55. То два брата кіньми утікали,
А найменшого брата, пішого піхотинця, въ чистому степу покидали...
Якъ стали брати рідненькі, якъ голубоньки сивенькі, у терни, у зелени
байраки уїзжати,
- Ставъ середульшій братъ велике милосердіє мати,
Ставъ тернами байраками зелене віття верхи истинати,
60. Та найменшому брату премету давати,
Шобъ и вінъ знавъ, куда въ городи християнські до отця, до матері, до
свого роду дохожати.
То іхали старші брати не день, не два, не три, не чотирі...
Якъ стали старші брати зъ тернівъ, зъ байраківъ виїзжати,
До річки до Кримки прибувати,
65. Ставъ середульшій братъ до старшого словами промовляти:
«Отъ тутъ, каже, брате старший рідненький, голубоньку
сивенький, трави зелені, очерета воздобні, а води довольні,

Станьмо мы тутъ, коні попасімо, а найменшого брата пішого
піхотинця підождімо!»

А старший братъ зачуває,
До середульшого словами промовляє:

70. «Як будешъ ты, середульший братъ, за найменшимъ жалкувати,
Буду я шаблю булатну изъ ножна выймати,
Та твою голову зъ плечей издіймати,
И твое тіло козацьке-молодецьке на три части рубати,
А въ города християнські до отця до матері самъ буду доізжати;
75. То я й самъ знатиму, який отцеві-матусі одвіть оддавати.
То ты, брате середульший, не знаєшь,
Шо якъ буде найменший братъ миждь нами пробувати,
То буде отець и мати батьківщину на три части паювати,
То будемъ ми вѣтрѣхъ велику между собою супереку мати».
80. Середульший братъ тее зачуває,
До старшого брата словами промовляє:
«Мы жъ будемъ въ городи християнські до отця, до матері, до свого
роду доізжати,
Буде насъ отець и мати на здоровье стрічати,
Буде обѣ своєму сыну и обѣ нашому брату питати».
85. «Тобі жъ то, каже, брате середульший, сѣго не знати,
Якій отцеві и матері отвѣть оддавати? –
Були ми въ городі в Озові въ вірі бусурменьській, въ каторгі турецкій,
То ми ношноі доби утікали,
Свого брата найменшого одъ сна будили – не збудили,
90. То тамъ ёго въ каторзі турецкій, у вірі бусурменській, у городі Озові,
приостановили».
Якъ стали старши браты рідненькі, голубоньки сивеньки,
муравськими шляхами проізжати,
Ставъ середульший братъ велике милосердіе мати:
Та одинъ на собі дорогою каптанъ мае,
Та зъ-підъ того кирь-китайку выдирае,
95. Та найменшому брату, пішому піхотинцю, примету давае,
Шобъ и вінъ знавъ, куди въ города християнські, до отця, до матері,
до роду своёго дохожати.
Якъ ставъ найменший братъ, піший піхотинець, зъ тернівъ, изъ
байраківъ на муравські шляхи выхожати,
Ставъ кирь-китайку въ вічі забачати,
Ставъ горко плакати та рыдати,
100. Дрібними слѣзами проливати,
И словами промовляти:
«Шо не дурно моіхъ старшихъ братівъ дорогиі шати кирь-китайки по
шляху валяе,
Мабуть іхъ живихъ на світі немає!
Була зъ города Озова велика погоня,
105. Віра бусурменська, каторга турецька за моіми братами кіньми уганяла,

- Можеть їх постріляла, або порубала,
Або живьемъ у каторгу турецьку, у віру бусурменську, у городъ
Озовъ, завертала,
А мене, найменшого брата, пішого піхотинця у тернахъ, та у
байракахъ на спочинкахъ минала».
Якъ ставъ найменший братъ, піший піхотинець, муравськими
шляхами прохожати,
110. Ставъ буйный вітеръ повівати,
Ставъ бідного козака, найменшого брата, пішого піхотинця, зъ білих
нігъ валяти.
«Оттакъ-то, каже, Господи милосердний, у чистому степу, –
Одно безхлібья,
А друге безвіддя,
115. А трете бездоровья!»...
- Якъ ставъ найменший братъ до Саворь-могили прихожати,
Спочивати лягати,
Та до ёго сизокрыли орлы налітали,
Въ головахъ насідали...
120. Та ще вінъ на свое козацьке-молодецьке здоровья измагає,
До сизокрылихъ орлівъ словами промовляє:
«Братики мої рідненьки, сизокрыли орли, гості мої премили,
Хочъ мало вы мені надождіть,
Поки зъ Дніпра буде тихий вітеръ повивати,
125. Тоді моя буде душа зъ тіломъ розлучатись».
Якъ ставъ изъ Дніпра тихий вітеръ повивати,
Стала козацька душа, пішого піхотинця, найменшого брата, зъ тіломъ
розлучатись.
То сизокрыли орли до его налітали,
Въ головахъ насідали,
130. На чорни кудрі наступали,
И зъ ліба очі вибирали,
Кровъ християнську випивали;
А сірохманці-вовки его тіло, козацьке-молодецьке, на Саворь-могілі
знаходили,
Та его жовті кості по тернахъ по байракахъ разносили,
135. Та до міста схожали, хорошенько поховали, надъ нимъ похоронь
одправляли,
Та сиви зозулі до его налітали,
Жалібненько закували,
Якъ рідни сестриці оплакали его!..
.....
Якъ стали старші браты рідненьки, голубоньки сивеньки, у города
християнські, до отця, до матері доізжати,
140. Ставъ отецъ и мати на здоровья стрічати,
А не такъ на здоровья, якъ объ меншому сыну, объ їхъ брату питати.
А старший братъ зачуває,

- До свого отця-матері словами промовляє:
 «Мы були у городі Озові у вірі бусурменській, у каторзі турецькій,
 у тяжкій неволі,
145. Та ношноі доби утікали,
 Свого брата отъ сна будили – не збудили,
 Та тамъ его у каторзі турецькій, въ вірі бусурменській, у тяжкій
 неволі приостановили».
- Якъ ставъ середульший братъ изъ отцемъ, изъ матірью, изъ добрими
 людьми на підпитках пити та гуляти,
 Ставъ горко плакати и ридати,
150. Дрібні слёзи проливати,
 Та отцеві-матусі весь одвіть откривати...
 То отецъ и мати стали старшого сина зневажати,
 Изъ двора свого изгоняти.
 Ставъ ёго Господь милосердний невинно карати:
155. Шо якій то вінъ собі домъ коштовний збудувавъ, –
 То вінъ громовимъ огнемъ пішовъ...
 А середульший братъ ставъ изъ отцемъ изъ матірью проживати,
 Ставъ ёму Господь милосердний всегда благодать изъ небесъ посилати;
 А старший братъ по чужихъ хатахъ ставъ валятись,
160. Чужого хліба й соли заробляти...
 Отъже хотя трѣхъ братівъ озовськихъ найменшого брата, пішого
 піхотинця, голова на Саворі-могілі полягла, –
 Такъ ёго слава, козацька й молодецькая, не помре, не поляже,
 Помежду панами,
 Помежду козаками,
165. Отъ нині и до віка
 166. И на многая літа!

Друк. за: Горленко В. Бандурист Иван Крюковский (текст девяти дум с биографической заметкой) // КС. – 1882. – Кн. XII. – С. 499–504.

Зап. В. Горленко 1882 р. від кобзаря І. Кравченка, 1826 р. н., з м. Лохвиці Полтав. губ.

11.24. Озовські брати

- Ой не туманы вставалы,
 Якъ изъ города зъ Озова, зъ тяжкою неволи,
 Три брати утикалы;
 Третій поміжду ными пишій-пишаньця,
 5. Такъ якъ чужа-чужаньця.
 Той бижыть, пидбигае,
 Пудъ ноги пожаръ подпадае,
 Кровъ слиды зальвае,
 Миждо кони убигае,
 10. За стремена хватае,
 Словамы промовляє:

- «Эй браты мои мылы, вы голубы сызы, возьмите меня,
Возьмите мене меньшого брата пишого пихотынця,
Миждо кони пидвезите
15. У городы хрыстыянськи до отця паниматкы!»
Старший брат промовыть словами:
«Самы мы, брате, не выидемъ,
И тебе, меньшого брата, не вывеземъ.
Бо буде изъ города Озова превелька, тяжка погоня...
20. А самъ ты будешъ лучче брате добре знаты,
Якъ по тернахъ схоронятысь,
До отця паниматкы самъ прыбуваты».
Козакъ промовыть словами:
«Есть, братця, у васъ ясненькый мечъ,
25. До зниймите мени головоньку зъ плить;
Тило мое козацьке-молодецьке у чистому поли поховайте,
Хочъ бы звиру птыци на поталу не подайте!»
Старший братъ промовыть словами:
«Рука наша козацька не воздойме,
30. Серце наше молодецьке не осмилить,
А мичъ наша ясненька твоей головкы не йме».
«Ну, бижить же вы, браты, бытымы шляхамы,
Помижъ густымы тарнамы,
Рубайте тернову шаблямы,
35.зеленыи байракы
Да розкыдайте по шляху до козацькой прызнакы».
Биглы брати шляхами,
И рубалы тернову шаблямы,
Въизжалы въ байракы,
40. И роскыдалы по шляху для козацькой прызнакы.
Тольки сталы на врананськыи шляхы выиздыты
Дакъ ни терновыхъ квитъ не завыдылы, ни зеленыхъ байракивъ
Дакъ вони зъ-пидъ жупановъ кытайку выдыралы,
По шляху для козацькой прызнакы розкыдалы.
45. А пиший пихотынецъ бижыть, пидбигае,
Пудъ ноги пожаръ пидпадае,
И кровь слиды залывае...
На вранански шляхи выбигае,
Червону кытайку знахождае,
50. Въ рученькы бере, до серденька прыгортае
И словами промовляе:
«Шо десь-то мене турецька каторга
На спочывкахъ у зеленыхъ байракахъ промынула;
Да яки-то вони велькы здобуткы починалы,
55. Найдорожчи шаты на моихъ братахъ роздыралы!
Колы бъ же я знавъ де моихъ братовъ посичено альбо порубано

- Али въ турецьку землю на мулюванну (sic!)¹ запродано,
 Да той мавъ бы жъ я по билому съвиту блукаты,
 И билого тила знаходыты,
60. Да въ чистому поли схороныты,
 Хочъ бы звиру птыци на поталу не податы!..»
 Дакъ одно безхлибъя,
 А друге бездорожжя,
 А трете голодь, беда и безвиддя, –
65. Козацку голову сонъ знемагае,
 Козакъ пидъ Саворъ-могылу лягае.
 Орлы сызопери налитають,
 Въ головахъ сидають,
 На чорны кудри наступають.
70. То ще козакъ промовить словами:
 «Орлы сызокрылы, сызопери,
 Дождите году,ну,
 Хоша маненьку частыну²,
 Покудова моя душа съ тиломъ рострянетъця,
75. Тоди надо мною шо схочете почынайте!»
 Аль (?) не чорная хмара на зелены байраки наступала,
 То козацька молодецька душа зъ тиломъ розстривалась...
 Орлы сызокрылы, сызопери налиталы,
 У головахъ сидалы,
80. На чорныи кудри наступалы,
 Изъ-подъ лоба ему очи выймалы;
 Волкы-сирохворци зъ степовъ набигалы
 Одъ суставовъ жовтыи кости одрывалы,
 По степахъ розносылы;
85. Буйныи витры уставалы,
 Комышамы жовти кости покрывалы
 И пужарамы 'бгорялы...
 Не отецъ не маты козака поховалы,
 Не братъ не сестра оплакалы, –
90. Сыва зозуля прылитала,
 Въ головахъ сидала,
 Якъ то вона жалобненько кувала,
 Какъ словамы промовляла:
 «Голово, голово козацька молодецька,
95. Уже жъ ты допыла и доила и хорошенько доходыла,
 Уже жъ ты и неволи довидала,
 Ще ты чого заслужыла –
 По степахъ валятьця,
 Комышамы обростаты,
100. И пожарямы обгоряты!..»

¹ «Sic – записувача» (тут і далі прим. К. Грушевської).

² «Замість – часину».

- А браты у землю хрыстыяньску прыизжають,
Середольшый братъ словамы промовляе:
«Станьмо мы, брате, оттуть кони попасимо,
Свого брата меньшого надождимо,
105. Або назад завернимо,
Мездо кони возьмимо,
Хочь мально [?] пидвезимо
Въ городи хрыстыянськи
До отця до паниматкы».
110. Старшый братъ промовыть словамы:
«Десь тоби, брате,
Не давалась турецька каторга знаты,
И сырыця въ руки не вьидалась,
Шобъ ты назадъ кони завертавь
115. И миздо¹ кони ваготу набиравъ:
А самы мы лучче будемъ, брате, добре знаты,
Якъ у города хрыстыяньски прыизжаты,
До будемо надвое грунта паеваты
Помиждо собою меньше супороку маты».
120. А середульшый братъ промовыть словамы:
«Будемъ мы, брате, въ города до отця до паниматкы прыизжаты,
До якъ же мы будемъ отцю паниматци за меньшого брата одвить
отдаваты?»
- А старшый братъ промовыть словамы:
«Самъ то я, брате, буду добре знаты,
125. Якъ отцю паниматци за меньшого брата одвѣтъ отдаты.
Скажу: бувъ панъ Роздовъ, турчинъ молодой,
Запродавъ нашего брата мылого
Якъ голуба сызого
У землю турецьку, у каторгу довѣчню».
130. А середольшый братъ промовыть словамы,
Обольетця горко слезамы:
«Якъ будемъ мы, брате,
У города хрыстыяньски прыизжаты,
Да будемъ мы неправду казаты,
135. До буде насъ Господь караты;
А якъ будем мы правду казаты
До буде отець-маты хвалыть-вихвалыты».
Якъ браты у землю хрыстыянську прыизжалы,
Надвое грунта паёвалы,
140. Землю турецькую, вѣру бесурменьскую клялы-проклялы:
«Земле турецька, вѣра бесурменьска велми ты проклята
Только турчыну-камьянычину на сребло, на злато багата!»
Вызволь, Господы, невольныка зъ неволи
На край веселый, мездо мырь хрещеный,

¹ «Міждо».

145. До роду до родыны, до отця-паніматкы!
 Услышь, Господы, у просьбахъ, у молитвахъ
 Люду царьскому,
 Народу хрыстыяньскому,
 Всимъ выслушающимъ
 150. На многы лита
 151. До коньця вика!

Друк. за: Грушевська. – С. 159–161, вар. III.

Зап. В. Горленко 1884 р. в с. Тамарівка Пирятинського пов. Полтав. губ. від коб-заря Ф. Баші, бл. 1810 р. н.

11.25. Три брата ¹

- У неділю рано-пораненько,
 Не пили пилили,
 Не тумани вставали
 Як зь тяжкої неволі три брати утікали
5. То два конних, а третій піший піхотинець
 То будьто міждо ними чужый чуженьця
 Братов конних догоняе
 И слезно плаче и ридае:
 «Брати мої мили, голуби сивіи и родину сердешная!
10. Станьте ви, коні напасіте
 И мене, меньшого брата, обождіте!»
 То середульший братъ съ коня вставае
 Да к старшому брату слово промовляе:
 «Станьмо, брате, коні попасімо,
 15. И меньшого брата обождімо.
 То его міждо коні возмімо,
 Хотя его милю версть підвезімо!»
 То старший братъ изгорда слово промовляе:
 «Чи² маешъ ти, брате, на коні ваготу набірати
20. То лучше ли будем скоріше сами втікати!»
 А піший піхотинець сії горкіи слова зачувае
 Да й слезами ридае:
 «Чи маєте мене, браття, покидати на чужій стороні
 То е вь васъ ясенький ніжъ
25. То издійміть лучче мені голову зь плічъ
 У чистімъ полі поховайте
 И звіру-птиці тіла мого не дайте.
 Хотя ви, брати, у терни, вь байраки уізжайте
 И вирхівья стинайте
30. И пішому піхотинцю на признаку кидайте
 Пущай же я буду добре знать

¹ «Невиправлений запис, може, чорновий» (тут і далі прим. К. Грушевської).

² «Мабуть – чим».

- Куди к городу до отця и паніматки прибувають».
 То стали вони въ луги и въ байраки вьїзжать
 Ставь середульший братъ гостру шаблю виймае
35. И вирхівья стинае
 И пішому піхотинцю, то меньшому брату, на признаку кидает.
 А старший братъ изгорда слово промовляетъ:
 «Чім маешъ ти, брате,
 Отцевскої шаблі потупляти,
40. То я буду гострійшу свою виймать
 И тому [?] зъ плічъ голову зніму,
 Да кода собі коня пару подбиратиму,
 Да сам я буду скорійшъ утікать».
 То стали вони з лугівъ зъ байраківъ виїзжать
45. Ніде лугівъ не видать
 Только вони въ чистому полі три шляхи находжали
 И середнім проїзжали.
 То середульший братъ изъ коня вставае
 И до старшого слово промовляетъ:
50. «Брате старший милый и голубе сивий,
 Нумъ зъ-підъ жупанівъ червону китайку видирать
 И по шляху бросать.
 Пущай братъ меньший добре буде знать
 Куди въ городи християньски до отця-паніматки прибувають».
55. То старший братъ изгорда слово промовляетъ:
 «Чім маю я марно труди свої по степу роскидать
 Так лучче мені меньшого брата и в вікъ въ свої глаза не видать!»
 И ставъ то піший піхотинець зъ лугівъ з байраківъ вихождает,
 Среднімъ шляхом прихожае
60. Червону китайку видае
 И въ руки хватаеъ,
 Тяжко плаче-ридае:
 «Десь мене турецькая орда вѣрно у лугахъ, на спочивку минала
 Та мое браття догоняла,
65. И сікла-рубала.
 Тільки наші марно труди по степу роскидали».
 То став піший піхотинець – дорогою йде
 Одно бевіддя,
 А друге безхлібья
70. Трете – бездорожья –
 Бойний вітеръ зъ нігъ валяє,
 То вінъ підъ Савурь-могилу прихождае
 И Савірь-могилі тамъ голову склоняе
 Орли сизопери налітали
75. У чорні кудрі уступали
 І звіри сірії набіжали
 Его по байракахъ, по камишахъ кості росторзали.
 То стали брати конні у городи християнскі уїзжати,

- Стали землю турецьку проклинати:
80. «Земле ти турецька і віра ти єсть проклята
Тільки для сребла да для злота багата
Ну розлушниця християньска
Розлучила ти брата зь сестрою
И мужа зь женою!»
85. Ставь середульший братъ слово промовляти:
«Брате милий старший и голубе сивий родина сердешна
Якъ же ми будем до отцевского куріня доїзджати
И як ми будем за меншого брата отвіть давать?»
Шо старший братъ изгорда слово промовляє:
90. «Шо тобі, брате, у келії въ тій не бувать,
Де я буду за меншого брата отвіть давать.
А будем ми додому удвохъ доїжджати
И надвое хозяйство розділять
То все нас, брате, будуть меньше люде знать».
95. Услышь Господи у просьбах у молитвах
И всім православним людям вислухающимъ
Пошли Боже многая літа
98. И сохрани Господи до конца віка.

Друк. за: Грушевська. – С. 161–162, вар. ЙЙ.

*Зап. В. Горленко 9 вересня 1885 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від лірника
З. Кузьменка, 1820 р. н., з м. Хорола Полтав. губ.*

11.26. Озівські три бр́аты

- Ой то не темни тумані уставалы, –
То такъ якъ три бр́аты зь города зь Озова,
Сь турецької |¹ бусурменьської | неволи втикалы.
Два бр́аты ридныхъ | конныхъ,
5. А третій найменьшій бр́атъ | пишый, пихот́ою.
То винь за кинными братамы вганяє,
На сыре коринья | на биле каминья | ноги свои козацьки
молодецьки побыва[є]
- Кровью слиды залыває, | у пяты спычки заганяє,
Миждо кони вбигає, | предь братамы навкóлинкы ставає,
10. За стремена хватає
До братив словамы промовляє,
А ще дрибными слёзамы прольває: |
«Браты мои ст[а]рши ридненьки, | со́колы ясненьки ! | Надождите!
И мене найменьшого брата миждо себе на кони возьмите
15. И въ хрыстыяньські города до отця до матери хоть мало-немного
и мене пидвезите

¹ Тут (і в інших своїх записах) П. Мартинович при запису дум вертикальною рисою, очевидно, позначав триваліші паузи при співі.

- А́ ще й прошу я вась браты¹, хоть пидвезите
 А хоть возьмить мини у чыстому поли ись плечь голову мою
издоймите
 Мое тило козацьке молодецьке у чыстимъ поли харашо поховайте
 Птыци й звиру на поталу не подайте».
20. То старшый братъ зачуває
 До найменшого пишого словамы промовляе:
 «Брате нашъ найменьшій пишій ридненькый, | соколе ясненькый!
 Серце не осмилиться, | рука не здійметься
 Булатна шабля не йметь тебе найменшого брата сикты рубаты, |
25. А лучше мы будемъ по лисахъ по байракахъ беспешно гуляты,
 Будемъ верхивья стынаты, | тоби будем на прыметы покыдаты,
 Шобъ ты знавъ куда | въ хрыстыяньськи города | до отца до матери
до роду вже дохожаты».
 То́ вже биглы ти браты не день не два не тры не чотыри,
 Сталы въ чысте поле выбигаты,
30. Ажъ ничого найменьшому братови на прымиты [вже покыдаты]²
 Середульшый братъ добре дбає | до стар[ш]ого словамы промоляе:
 «Брате мій старшый ридненькый, | соколе ясненькый!
 Шо тутъ травы зелени, | воды хороши, | станьмо свои козацьки
молодецьки кони напасімо
 И свого брата пишого пидождимо, | хоть мало-немного й его
пидвезимо».
35. То старшый братъ зачуває, | до середульшого словамы промовляе:
 «Брате мій середульшый ридненькый, | соколе ясненькый!
 Якъ будемъ найменшого брата наджыдаты,
 То буде за намы зъ города зъ Озова велька препышна погонь уганяты
 Буде нас сикты-рубаты, | а́ли живьёмъ ище въ горшу неволю
завертаты.
40. То мы й самы не втечемо | и его не пидвеземо».
 То середульшый братъ добре дбає | одынь на соби каптанъ має
 Съ каптана жовтій кытыци выдырає,
 Найменьшому братови пишому на прыметы покыдає. |
 Ставь найменьшій братъ изъ байракивъ съ лисивъ выходжаты
45. Ставь жовтій кытыци въ вичи забачаты, | ставь у руки браты
 Дрибными слезами прольваты | словамы промовляты | до земли
[прыпадаты]:
 «Ой недурно моихъ бративъ дорогій шаты валяють,
 Видно ихъ обохъ на свити немає |
 Зъ города зъ Озова велька препышна погонь уганяла | [десь то ихъ]
истребляла
50. А мене найменшого брата | въ лисахъ та въ байракахъ | на
спочывкахъ потаённо мынала.

¹ Над словом «браты» дописано «(ивь)».

² Тут і далі квадратні дужки поставлено в тих місцях, де через пошкодженість рукопису неможливо було прочитати текст, і для його відновлення ми скористалися копією з АНФРФ, ф. 11, од. зб. 977, арк. 1–2 зв.

- Ой годи мини за киннымы братамы вганяты,
 Пора своимъ ногамъ козацькымъ молодецькымъ пільгу даты».
 Шо одно безвидья, | а друге бесхлибья | а втретє буйный витерь въ
 чистимъ поли повиває,
 Бѣдного козака зъ ногъ валяє | нихто его не знає. |
55. Ставь наименьшый братъ до Савурь-могылы доходжаты | ставь на
 Савурь-могилу сходжаты
 Ставь лягаты-спочываты | свою головоньку искланяты.
 Сызопери орлы налиталы
 На чорни кудри наступалы
 Зъ лоба очи выбиралы. |
60. То винъ зачуває
 До орливъ словами промовляє:
 «Ой орлы мои сызоперіи | гости мой ни любіи ни мыли | наждожд[ите]
 Егда душа съ тѣломъ разлучатыметься!»
 То винъ до орливъ словами промовляє
65. Богу душу отдаває.
 А ще дробна птыця налитала
 Коло жовтои кости тѣло козацьке молодецьке оббирала
 А тольки сыви зозуленькы налиталы
 Въ головци сидалы вокувалы
70. Якъ ридни сестрыци плакалы. |
 А ще вовкы-сироманьци находжалы
 Жовтую кость по лисахъ розношалы,
 То оти то козацькый молодецькый похоронъ харашо отпралялы !¹
 Сталы старши браты до городив хрыстыяньських дожджаты
75. Стала на ихъ серци велька печаль тяжка́я налягаты.
 Середульшій братъ добре дбає
 До старшого словами промовляє:
 «Ой недурно, брате, на нашому серци велька печаль тяжка́я така
 налягає, – |
 Выдно нашего брата наименьшого пишого вже его на свити немає.
80. Та якъ будемъ мы до матери до роду дожджаты,
 То буде насъ отецъ и маты свого сына наименьшого пытаты,
 То якъ мы будемо свойму братови пишому | наименьчому | смерть
 повъйдаты?»
 Старшый брат зачуває,
 До середульшого словами промовляє:
85. «Знатимемъ, брате,
 Якъ отцеви та матери правду сказаты,
 Скажемъ не въ одній неволи пробувалы,
 Не одному панови слугу слугувалы,
 Ночной добы втикалы,
90. Тамъ его отъ сна будылы не збудылы,

¹ За 73-м р. у текстї, у дужках, записано слова, які, очевидно, є реплікою виконавця: «И тым прыйшлось! Аа, Господы!...».

- То тамъ (узялы) его (узялы) въ неволи состановылы». |
 Скоро стали до отца до матери прыбуваты,
 Заразь ставъ отецъ и маты на воротахъ стричаты,
 Сталы найменьшого сына пытаты,
 95. Ставъ середульшый братъ усю правду казаты.
 То вони середульшого брата за гостя прыймають,
 А старшого брата зъ двора изганяють. |
 А ще старшый братъ до середульшого словамы промовляе:
 «Якъ бы мавъ нашъ найменьшый братъ на Озимському поли марно
 загыбаты,
 100. Такъ мы лучше будемъ свою батькившину на дви часты паюваты».
 То вже було тры браты озовськихъ, то найменьшого брата голова
 полягла | на Савурь-могыли,
 Уже жъ его буде честь и хвала | помижъ царямы, | помижъ панамы.
 Помижъ православнымы хрыстянамы.
 Дай, Боже, мыру царьському,
 105. Народу хрыстяньському
 Всѣмъ и вамъ православни хрыстяне
 107. На здравіе и на многая лѣта!

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 592, арк. 1–2 зв.

Зап. П. Мартинович 1885 р. в м. Лютеньці Полтав. губ. від кобзаря Ф. Гриценка, 1813 (або 1814) р. н., із с. Глинське Зіньківського пов. Полтав. губ.

11.27. Про озовських братів

Спів

Гей, то в не - ді - лю ра - но - по - ра - нень - ку то не чор - ні - ї хма - ри
 на - сту - па - ли, гой, то не чор - ні - ї хма - ри нас - ту - па - ли,
 не дріб - ні - ї до - щі на - кра - па - ли. Ой, то не си - ві ту - ма - ни
 вста - ва - ли, то тры бра - ти з ту - рець - ко - ї, бу - сур - мен - сько - ї
 а тяж - ко - ї не - во - лі із го - ро - да з О - зо - ва у - ті - ка - ли.

Гей, то в неділю рано-пораненьку
 То не чорнії хмари наступали,
 Гой, то не чорнії хмари наступали,
 Не дрібнії дощі накрапали.
 Ой, то не сиві тумани вставали,
 То три брати з турецької, бусурменської
 А тяжкої неволі із города з Озова утікали.

*Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 24, од. зб. 31, арк. 86 (текст за підтекстовкою);
 Грица. – С. 115, № 6 (мел.).*

*Зап. М. Лисенко на поч. 1880-х рр. від кобзаря М. Кравченка, 1858 р. н. із с. Великі
 Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.28. Про трехъ бративъ

- Тожъ не темни туманы уставалы,
 То тры браты исъ Турещыны,
 Зъ Озовьського города, зъ неволи утикалы.
 Што два браты конныи,
 5. Третій пишый пихотынець.
 Онъ за нымы уганяе
 Миждо кони вбигае,
 За стремена онъ хватаетъ,
 До бративъ словомъ промовляе:
 10. «Братыкы мои мыліи,
 Голубчыкы сыви,
 Обождите хоть мало-немного,
 А хоть до хрыстыянськихъ городивъ доvezите,
 А хоть мечемъ голову иснимите,
 15. Тило мое похороните,
 Дзвиру на поталу не подайте».
 Середулшой братъ добре дбае,
 До старшого словомъ онъ промовляеть:
 «Туть воды вельики, травы зелени,
 20. Станьмо свои козацьки молодецьки кони попасимо
 И меньшого брата, пишого пихотыньця, надождимо».
 Старшый братъ до середулшого промовляеть:
 «Якъ будемо мы меньшого брата пишого пихотыньця ождаты,
 Будеть за намы пребольшая погонь гнаты,
 25. Будуть насъ сикты-рубаты,
 Ише въ горшу неволю завертаты».
 Сталы ти два браты у лисы, въ байракы уйижджаты,
 Сталы изъ дубья верхивья изрываты,
 Усе меньшому брату, пишому пихотыньцю
 30. На прымиту покыдаты.
 И сталы изъ лисивъ, изъ байракивъ выйижджаты,

- Ничого стало найменьшому брату на предмиту покидыаты.
 Середулшой братъ добре дбае,
 На соби голубый каптанъ мае,
 35. И тотъ онъ на соби обрывае,
 На предмиту меньшому брату,
 Пишому пихотыньцю, покидыае.
 Ставь меньшый братъ, пишый пихотынецъ,
 Изъ лисивъ, изъ байракивъ выйижджаты,
 40. Ставь своихъ бративъ жовти кытыщи ввичы забачаты.
 «Ахъ, десь моихъ бративъ на свити немае,
 Што вже изъ ихъ дорогіи шаты по дорогамъ валяються».
 Сойшовъ меньшый братъ, пишый пихотинець, на Саворъ-могылу,
 Ставь онъ слизно рыдаты
 45. И ставъ онъ словомъ промовляты.
 Што первое безвидья,
 А другое безхлибья,
 А трете буйный витерь повивае,
 Бидного козака съ ногъ валяе.
 50. Стала тогда дробная птыця налитаты,
 И сирые 'олкы нахождаты,
 Сталы ёго тряматы,
 Ставь онъ словомъ до ихъ промовляты:
 «Обождите вы, сирые волкы и вы дробная птыця,
 55. Покудова душа исъ тиломъ розлучыться.
 И тогда будете мене тряматы,
 Тило мое по кущамъ розношаты».
 Дробная птыця на чорни кудри ёму наступала,
 Очи зъ лоба ёму выбирала.
 60. Тоди сыви зозули налиталы
 И ёго обкувалы,
 Якъ ридни сестрыци обплакалы.
 Сталы ти два браты
 До дому дойижджаты,
 65. Ставь середульшый братъ до старшого словомъ промовляты:
 «Што якъ мы будемъ отцу и матери правду открываты,
 Што нашего брата меньшого, пишого пихотыньця,
 На свити немае?»
 Ставь старшый братъ до середульшого словомъ промовляты:
 70. «Чы лучше намъ отцу и матери правду открываты,
 То лучше жъ намъ на дви части батькивщыну паюваты.
 А если будешъ ты, середульшый братъ,
 Отцу и матери правду открываты,
 То буду я тебе изъ свита погубляты,
 75. То самъ я тогда буду батькивщыну поживаты».
 Сталы отца и матирь состричаты,
 Ставь середульшый братъ слезновъ рыдаты,
 Отцу и матери правду открываты:

- «Што нашого найменшого брата, пишого пихотыньця, на свити немає».
80. Сталы воны ёго за гостя прыйматы,
А старшого брата зь двора прогоняты.
Ставь старшый братъ слезновъ рыдаты
И словомъ промовляты:
«Што лучше бъ же було намъ на тры часты батькивщину паюваты,
85. Нижъ чимъ теперь тоби самому поживаты».
Дай Боже мыру царьському
87. На здоровіе, на многіе лита.

Друк. за: Мартинович. – С. 253–255.

Зап. П. Мартинович 30 січня 1886 р. в м. Костянтинограді Полтав. губ. від лірника С. Чекана.

11.29. Тры бр́аты озóвськихъ

- У недилію рано-пораненько ¹
То жъ не темни тумань вставалы,
То жъ тры бр́аты озóвськихъ
Зъ турецькой зъ бусурменьської з́емли-неволи втикалы.
5. То жъ два бр́аты кинныхъ,
Третій найменшый пихотынець пихотою
Ой то жъ винъ же за старшымы братамы вганяе,
На биле каміньня,
На сыре коринья
10. Свои козацьки молодецьки ногы збыває,
Кровъ слиды зальває,
Писокъ раны засыпае,
Плаче, рыдае,
До старшыхъ бр́ативъ словамы промовляе:
15. «Бр́аты жъ мои, старши ридненьки,
Сóколы ясненьки!
Станьте немного, небагацько. обождите,
Свои кони молодецьки попасите, –
Мене брата меньшого, пихотыньця на кони возьмите».
20. Старшый братъ ридненькый,
Сокиль ясненькый
Зачуває, –
Коня свого вороного, молодецького нагайкою поганяе,
Отъ брата меньшого, пишого-пихотыньця утикае.
25. А той же середульшый братъ зачуває,
До старшого брата словамы промовляе:
«Старшый бр́ате мій, ридненькый,
Сóколе ясненькый!

¹ «У недилію рано поранію. ...Лирникъ поеть разно, то «поранію,» то «пораненько» (прим. збирача).

- Станьмо мы на зеленимъ попáси свои кони молодецьки попасíмо,
 30. Свого брата пихотыньця обождíмо,
 Та на кони возьмíмо».
 Старшый брат на тее не дбає,
 До середульшого брата словами промовляє:
 «Шо жъ мы будемо, брате середульшый,
 35. Меньшого брата, пишого-пихотыньця обжыдаты, –
 Будуть за намы чужозéмы уганяты
 Будуть нась шаблямы сикты, рубаты,
 Будуть наше тило молодецьке скрызъ на поталу покыдаты».
 Середульшый братъ плаче, рыдає,
 40. До старшого брата словами промовляє,
 Отъ свого дорогосынёго каптана золоти кытыци обрыває,
 Брату меньшому пихотыньцю на прыкмету покыдає.
 Сталы жъ воны въ лисы зелёни выжджаты,
 Не стало кытыць меньшому брату, пишому-пихотыньцю покыдаты,
 45. Ставь винъ зеленее древо нахыляты,
 Ставь вершкы ламаты.
 Меньшому брату, пихотыньцю на прекмету покыдаты.
 Середульшый братъ плаче, рыдає,
 До старшого брата словами промовляє:
 50. «Шо жъ мы будемъ до отця до неньки прыжджаты, –
 Яку жъ мы будемъ отцю неньци правду казаты?»
 Добигає братъ меньшый пихотынець до Осавуръ-могылы.
 Сивъ винъ на Осавуръ-могыли ¹ спочываты,
 Ставь плакать гирко, рыдаты,
 55. Сталы до его сирые вовкы набигаты,
 Сызопери орлы налитаты,
 Сталы его на чорни кудри наступаты,
 Сталы ему кары очи ² зъ лоба вытягаты,
 Сталы вовкы сирый его билее тило торзаты.
 60. «Вовкы сирый,
 Браты ридный!
 Недовго, небагацько обождите,
 Покуда глаза изъ образомъ скрепыться,
 Душа съ тиломъ розлучыться».
 65. У недилю рано-пораненьку,
 То жъ не ридни сестрыци обплакалы, –
 Сыви зозуленькы налиталы,
 Жалибненько кувалы,
(вовкы)
 По чыстому поли розносылы
³

¹ У слові «могыли» над літерою «о» поставлено «(у)».

² «очи» написано на місці витертого «глаза».

³ Рядком крапок П. Мартинович, очевидно, позначив місця, які виконавець забув. При загальній нумерації рядків ми їх не враховували.

70. Сталы жъ воны (браты) до двору доижджаты,
 Отець, ма́ты, ста́рши браты́, сестры на вороти́хъ стрича́ты,
 Сталы ихъ пидь руки пидниматы.
 Сталы до ихъ словамы промовляты
 И сталы у свѣй домъ зазываты,
75. Сталы брата-пихотыньця пытаты:
 «Вы жъ увъ одній неволи пробувалы,
 Изъ неволи утикалы,
 Хиба брата меньшого у вичи не выдады?» –
 «Якъ мы зъ неволи утикалы,
80. Брата меньшого в[ъ] вичи не выдады».
 Годи про брата меньшого речи розсуждаты,
 Началы пыть-гуляты.
 Сталы на той домъ бо́йній витры́ повиваты,
 Грозныйи громы́ наступаты,
85. Сталы ти дома́ каменъни розбываты,
86. Шо не малы за брата меньшого пихотыньця правды казаты.

Конець.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф.11, од. зб. 597, арк. 1–2.

*Зап. П. Мартинович 19 липня 1886 р. на х. Шмиглі Полтав. губ. від лірника
 М. Дорошенка, бл. 1849 р. н.*

11.30

- Как ыз города ¹ [как ыз города] Озова утікав полчок
 и мал-невеличок ²,
 Три братікі рідненькі голубонькі сизеньки и товарищі сердешні:
 Два ж то брати конни-конониці
 А меньшій брат пѣшій-пѣшаниця
5. А поміждо іми наче б и чужая-чужениця
 (Оттогді ж то тіі) | Два брати ідутъ и подѣъзжають а меньшій брат
 біжить и подбигае
- Горко плаче и рыдае
 И стиха словамы промовляе: || ³
 «Ай братики мои ридненьки и голубоньки сызеньки
10. Товарыщи сердешни
 Станьте вы коников попасите,

¹ У рукопису після фрази «Как ыз города» стоїть «(2)». Цю позначну ми трактуємо як повторення, тому і подали його у квадратних дужках.

² У рукопису П. Мартиновича непослідовність використання твердого знака наприкінці слова після приголосної спонукала нас до відмови від цього знака.

³ Знаки у вигляді риски, двох рисок, двох рисок з поперечиною вгорі та інші знаки проставлені збирачем, можливо, використані для позначення коротших або довших пауз у тексті, які, вірогідно, заповнювалися грою на кобзі.

- Мене меншого брата изождите
 На коні с собою возьмите
 До 'тца матери в городи хрыстіяньськи пудвезите
15. Хоч на полмыли увезите». ||
 Тогда вони ему одвѣчали шо сами не [выїдем] и тебя не увезем
 Станем мы коней попасати
 (Стане) Будет нас турецькая погода (погоня) на попаскі ж здоганяти. ||
 Тогда вин бижить и подбигае
20. Горко слезамы плаче и рыдае
 Да стиха словами промовляє:
 «Або мене на кони и с собою возьмите
 Або мені головку как галку из плеч издиймите
 Да не подайте туркам безбожным же й на поталу». ||
25. Тогда старший брат невелики усердие мае, с под бока меч выймае
 Хоче меньшому брату головку как галку из плеч изняты
 А средульший брат велькое усердие мае
 И голою рукою за меч хапае
 Да стиха словами же й промовляє:
30. «Ах меч твой не возьми и рука твоя не здийми
 А хоч же и меч твой и здийме, то душа наша гріха вовѣк вѣчний часы
 и же и не скупитца ||
 А лучше же будем ѣхать и проѣзжати помесь тернами и помесь
 байраками
 Будем тернам байракам верхи истинати
 Да свистку меньшому брату на прикмету покидати». ||
35. Оттоді ж то выїзжалы вони из тернив и из байраков
 Не стало им ні тернин не байраков
 Середульший брат велькое усердие мае
 На соби червону китайку поривае
 Да своему меньшому брату на прикмету покидае ||
40. А менший брат біжить и пробигае
 Помѣсь тернами да помизь байраками
 И помѣсь третьими козацькими молодецькими признаками
 Вибігае он на степа самарский
 На поля муравьски
45. Не столо ж ему ни тернов и байраков
 А червону китайку знахождае
 К своему сердцу пригортае
 И стиха словами промовляє: ||
 «Ах ви братики мои ридненьки |
50. И голубоньки сизеньки товарищі сердешні
 Чи вас побито а чи вас порубано,
 Чи в горшую каторгу побрано
 Ан ¹ когда б міні ваше тѣло находити
 Мог бы в сиру землю хоч по колѣна похоронити

¹ Поряд, на берегах, написано «Ад?».

55. Да не подав же птици-звѣру же б на поталу». ||
 Тогда же козак бѣжить и подбѣгае
 Песок ему ножки поджигает
 Пот ему глаза заливае
 Козак об своему несчастью нечего не знае
60. Шо его три несчастья великіи у чистому полі испоткае
 Перве нещастя – безхлібья
 А друге нещастя – безвуиддя
 Третее козацькее молодецькее безгаловья ||
 Как до Савур-могили прибував
65. Савур-могили родним отцем и матірю називав
 «Эх ты Савур-могила, будь ты мени при нещесной години родный
отець и мати
 Як я буду к тобѣ свою козацьку молодецьку головку й покладаты». ||
 Так як проговорив
 Так же бардзе і добре починив
70. Так ногами не поиде
 И руками не возьме
 И головки не здыйме
 И тогда сызопирыи орлы налітали
 На черны ему кудри наступали
75. А ще козак не пышен бував
 Сяк и так из горы ¹ из бѣды уставав
 Помѣсь ² мѣрно пороху у пистол накладав
 Да своим гостям невѣрным гостынець же посылав ||
 А ще и стыха словамы промовляв:
80. «Эх орлы ж вы мои сызоперыи
 Гости вы мои невѣрные
 Тогда будете до мене налітати
 А як буде моя душа козацькая молодецькая з грѣшным тѣлом
прощенія (маты) прыниматы».||
 Как из [низу] из Днѣстра стыха вѣтер повивае
85. И сына хмара наступае
 Дробен дощик накрапае
 Так его козацькая душа молодецька з грѣшным тѣлом прощеніе мае ||
 Оттогда ж то сызоперые орлы наліталы
 На черныи ему кудри наступалы
90. Тварь его козацькую молодецькую розважвлы
 А из лоба карыи очи же й повытягалы ||
 А из чистого степу да из темного лѣсу звѣры находылы
 Кости его жовты по чистому степу розносылы ||
 Оттогда тиі два брати доѣжжають до рѣчки Волганки до крѣныци
Салтанки

¹ Слово «горы» написане П. Мартиновичем замість іншого, витертого ним. У П. Кулика, учня Л. Думенка (Думи), на цьому місці – «из гора», що цілком логічно.

² На берегах, біля слова «Помѣсь», – «?».

95. Оттогда середолший брат великое усердие мае
 На своего брата стыха словами промовляе:
 «Братуку мой ридненький голубоньку сызенький и товаришу
сердешный
 Станьмо мы коников попасимо
 Свого меньшого брата изождимо
100. На коні с собою возьмимом
 И в города христиански до отца-матери хоч на повмили надвезимо». ||
 Он ему одвѣчае: «Нащо нам коников попасаты
 Свого меншого брата изжидаты
 Будемо в города христиански самы прыбуваты
105. Будем худобу на поли ¹ паеваты
 А третъей попереки помѣждо собою вѣчныи часы не буде маты». |
 А середолший брат ему одвѣчае:
 «Шо ж то мы будем у города христиански сами прыбувати
 Яку ж то мы будем атцу – матери правду казаты».
110. А он ему одвѣчае: «Оттакую мы будем отцю-матери правду казаты
 Шо не у в одного турчина пробувалы
 И не дну хлѣб-соль уживали
 Дак одын об другому не знаем де хто и дився». ||
 А он ему одвѣчае: «Не думаем же мы отцу-матері правды казаты
115. Вѣрно нам у городах христианских и самим довѣку не бувати
 Вѣрно нам от турецькой погоди и самим погибати». ||
 Ой как из низу из Днѣстра стиха вѣтер повивае
 Дрибен дощик накрапае
 Так же их турецькая погоня на попаски же здоганяе
120. Когда их побылы и порубалы
 И назад руці бѣлыи сирицею повязали
 Синим аксаминтом очі покрыли
 Да в горшую каторгу их забрали
 Оттогді два браты померлы
125. Коло рѣчки Волжанки и коло крыныци Солтанкы
 С тяжкой неволи
 А меньшой брат и биля Савури-могили у чыстому полі
 Оттепер же хоть же вони и померлы
 То слава их козацька не помре и не поляже
130. А теперечки утверже и подерже
 Люду царьского императорьского
 И сего дому держающого
 И всих слушающих
 Пошли Боже много лѣт у в свѣтѣ же й пожити.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 977, арк. 11–12 зв.

Зап. В. Горленко 9 серпня 1885 р. в с. Вільшане Сосницького пов. Чернігів. губ. від кобзаря Л. Думенка, [1843 р. н.], із с. Волинка Сосницького пов. Чернігів. губ.

¹ У цьому місці в П. Кулика, учня Л. Думенка (Думи), – «на-пол», себто навпіл.

11.31 [Тры брaты озoвьськыхъ]

- То не темни туманѣ уставалы
 Якъ тры брaты ридненьки (Якъ голубонькы сывеньки) ¹
 Якъ голубонькы сывеньки
 Зъ города Озова зъ тяжкой неволи утикалы.
5. То два брaты старши ридьни
 И ти обыдва киньни
 А третій брaть найменьшый пишый пишаньця
 За коннымы братамы посьпишае
 На биле каминья
10. Та на сырое коринья
 Нижкы свои козацьки биленьки побывае
 А червоною кровью сълиды залывае
 Онъ до старшыхъ брaтивъ добигае
 За стремяна хватае,
15. Словамы промовляе:
 «Братикы ридненьки,
 Голубонькы сывеньки,
 То прошу я васъ добре учините
 То мене миждо себе на кони возьмите
20. Хоть мало въ города хрыстыяньськи надвезите
 Штобъ я знавъ куда въ города хрыстыяньськи убигаты
 До отца до матушкы прыбуваты». ||| ²
 То найстаршый брaть до найменьшого слово змовывъ:
 «Братику нашъ найменьшый ридненькый
25. Якъ голубоньку сывенькый:
 То якъ будемъ мы тебе миждо себе на кони брaты
 То вже жъ намъ усимъ тремъ
 Съ цего Озивського поля живымъ не втикаты,
 Бо буде за нами зъ города Озова
30. Велька погонь уганяты,
 То буде насъ у чыстимъ поли наганяты
 То насъ сикты та рубаты
 На тры часты розбываты
 А може въ гиршу неволю живьемъ завертаты
35. То лучше мы, брaте,
 Будемъ по тернахъ | та по байракахъ | безпешно гуляты
 То лучше мы будемъ зъ тернивъ верхивья зтынаты
 То тоби на шляху на признаку покыдаты
 Штобъ ты знавъ куда въ города хрыстыяньськи утикаты
40. А до роду до отца до матушкы прыбуваты».

¹ Уміщення окремих фрагментів у круглих дужках пов'язане, очевидно, з ваганнями записувачів щодо поділу на вірші. Рядки, узяті в круглі дужки, при загальній нумерації ми не враховували.

² У копії запису, що міститься в цій же од. зб. на арк. 4–5, біля 22-го р. позначено: «До сихъ поръ Горленко писа[ль]».

- То биглы ти старши браты
 Не день не два не тры и не чотыри
 Сталы зь тернивъ та зь байракивъ выбигаты
 То тогда ничого стало своему меньшому брату
45. По шляху на признаку покидыаты
 То середульшый братъ до старшого брата слово змóвъывъ:
 «Братику мій старшый ридненькый
 Якъ голубоньку сывенькый
 То добре жь мы учынімо
50. Тутъ воды здорови очерта воздобни
 Кони свои козацьки попасимо и напіймо
 Та свого найменьшого брата пишого пишаныцю
 А хотъ малое время обождимо
 Та его миждо себе на кони возьмимо
55. Хотъ мало въ города хрыстіяньськи надвезимо
 Штобъ онъ знавъ куда въ города хрыстіяньськи уतिकаты,
 А до роду до отца до матушкы прыбуваты».
- То найстаршый братъ тое зачувае
 До середульшого брата словамы промовляе:
60. «Братику мій середульшый ридненькый
 Якъ голубоньку сывенькый
 Лучше намъ свого найменьшого брата ввичи не выдаты
 Лучше мы будемъ батькивщыну на дви часты паюваты».
- То середульшый братъ тое зачувае
65. Та спидъ себе дорогіи шаты вынимае
 Золоти кытыли отъ карманивъ одрывае
 Та своему брату найменьшому
 По шляху на признаку покидае
 Штобъ онъ знавъ куди въ города хрыстіяньськи убигаты
70. А до отца до матушкы до роду прыбуваты
 А самъ своимъ добрымъ конемъ
 За старшымъ братомъ успишае
 Ставъ той найменьшый братъ
 Зь тернивъ та зь байракивъ выбигаты
75. Ставъ ти золоти кытыли знахожаты
 Ставъ онъ словамы промовляты
 Дробнымы слезамы обльваты:
 «Эй недурно моихъ старшихъ бративъ
 Золоти кытыли по шляху валяються
80. Выдно за нымы зь города Озова
 Велька погонь уганяла
 Выдно въ чыстимъ поли наганяла
 Сикла та рубала
 На тры часты розбывала
85. А може у гиршу неволю живьемъ завернула
 А може найменьшого брата пишого-пишаныцю
 У тернахъ та въ байракахъ на спочывку мынула

- Когда бѣ мини Господь помигь ихъ у чыстимъ поли
Хоть нежывыихъ изнахожаты
90. Могъ бы я ихъ у чыстимъ поли хорошенько поховаты
Звиру-птыци на поталу не податы».
То ставъ винь до сырой земли прыпадаты
Свою козацьку головку склоняты
Сталы до его сызи орлы налитаты
95. На чорный чубъ наступаты
Биле тило козацьке неவில்ныцьке
Одъ жовтои косты одбыраты
То сталы вовкы нахожаты
Жовту кость по тернахъ та по байракахъ розношаты
100. То сталы ти старши браты до городивъ хрыстыяньськихъ добигаты
Стала къ ихъ серцю велька туга прылягаты
То середульшый братъ до старшого брата слово змовывъ:
«Братику мій старшій ридненькій
Якъ голубоньку сывенькій
105. Эй недурно къ нашому серцю велька туга прылягае
Выдно нашего брата найменьшого пишого-пишаныци
Жывого на свити немае.
То якъ мы будемъ въ города хрыстыяньськи убигаты
А до роду до отца до матушки прыбуваты
110. То буде насъ отецъ та маты
Свого найменьшого сына пытаты
То якъ мы будемъ своему отцеви та матушки отповидаты».
То найстаршый братъ до середульшого брата слово змовывъ:
«Братику мій середульшій ридненькій
115. Якъ голубоньку сывенькій!
То якъ буде насъ отецъ та маты (свого найменьшого сына пытаты)
Свого найменьшого сына пытаты
То не будемъ мы своему отцеви та матушки правды казаты
(Правды казаты)
Та мы скажемъ не въ одного пана у неволи пробувалы
120. Ночнои добы изъ неволи утикалы
Его отъ сна будылы не збудылы
Тамъ его живымъ въ неволи остановылы».
То середульшый братъ до старшого брата слово змовывъ:
«Братику мій старшій ридненькій
125. Голубоньку сывенькій!
Якъ не будемъ мы своему отцеви та матушки
Правды открываты
То буде насъ Господь у поли и въ доми
Безневынно караты».
130. Ой вызволь Господы всихъ бидныхъ невольныкивъ!
На тыхи воды
На ясни зори
У край веселый

- У мырѣ хрещеный
 135. У города хрыстыяньськи
 Дай Боже мыру царьському
 Народу хрыстыяньському
 138. На здравіе на многая лѣта.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 601, арк. 14–16.

Зап. В. Горленко і П. Мартинович 3 липня 1887 р. в с. Дейкалівка Зіньківського пов. Полтав. губ. від М. Кулика, бл. 1817 р. н.

11.32. Тры браты

- То не чорна хмара наступала,
 Не дробни дощчї накрапали, –
 Тры браты ридненькихъ, –
 Соколы ясненькихъ
5. Зъ гóрода зъ Озóва,
 Съ турецької,
 Невирьської,
 Бусурменської
 Тяжкої неволи утикалы.
10. Шо два браты кінныхъ, –
 Третій братъ найменшій пішій-пихотыінець
 За братамы уганяє,
 Свої козацьки-молодецьки бїли нóгы побыває,
 Объ чорне коріння,
15. Объ бїле каміння
 Нóгы побыває ¹,
 Сьлидокъ кровью зальває,
 Жóвтымъ писóчкомъ раны засыпає,
 За братамы уганяє,
20. Миждо кóни убигає,
 За стремéна хватає,
 Словамы промовляє,
 Слэзáмы прольває:
 «Братикы ридненьки
25. Соколы ясненьки,
 Малюю годыну одождите ²,
 Менé меншого брата, пішого-пихотыіньця фь середыну возьміте,
 До отця до ненькы фь хрыстыяньськи города підвезіте».
 Старьшій братъ дóбре має, –

¹ На берегах навпроти рядка дописано:

«Свої козацьки
 Молодецьки
 Били нóгы побыває».

² «Пидождить, значыть» (тут і далі репліка виконавця, зафіксована збирачем).

30. Изъ гóрдосты слова́ промовляе:
 «Якъ б́удемъ мы тебе́ ожда́ты,
 Такъ б́удеть за на́мы превельы́ка-препы́шна орда́ висько уганя́ты,
 Ищ́е сикты-рубáты,
 На тры ча́сьти паюва́ты,
35. У ягы́петьську зéмлю отпра́вляты,
 По тры зла́ты за нево́льныка бра́ты.
 Б́удемъ мы тебе́, бра́те, у чуж́ий неvíрьській землі покыда́ты.
 Колы́ ма́лы покыда́ты –
 Не б́удемъ тебе́, бра́те, ожда́ты,
40. Б́удемъ тебе́ у туре́цькій,
 Бусурме́ньській,
 У неvíрьській
 Нево́ли покыда́ты, –
 Б́удемо мы вдво́хъ у хрыстыя́ньськи города́ до отца́ – до не́ньки
 прыхожда́ты ^[1],
45. Б́удемо хазя́йство на двѣ ча́сты розбыва́ты».
 Тода́ ста́лы два бра́ты
 Одъ ёго у́йжджа́ты.
 Ставь ме́ньшій бра́ть пи́шій-пихоты́нець слова́мы промовля́ты
 И слэ́зaмы прольва́ты,
50. До сыро́й зéмлі лы́цёмъ прыпада́ты:
 «Да́йте мині, бра́тыця, зна́ты: –
 Куда́ на хрыстыя́ньськійи города́ до отца́ до не́ньки ухожда́ты».
 То ста́ршій бра́ть до́бре ма́е, –
 Слова́мы до найме́ньшого бра́та промовля́е:
55. «Колы́ мы б́удемо мы по лиса́хъ, по байра́кахъ гуля́ты,
 Съ чо́рного дубя́ зелено́го ви́ты стына́ты,
 Тоби́ ме́ньшому бра́ту на предьми́ты покыда́ты».
 Тода́ ста́лы два бра́ты за лиса́ за байра́кы вы́йжджа́ты,
 На тры сто́роны шляхы́ мура́вськи изьбига́ты,
60. Ста́лы вь хрыстыя́ньськи города́ забига́ты,
 Ставь середу́льшій бра́ть до найста́ршого промовля́ты,
 Сле́зaмы прольва́ты:
 «Що ² ту́ть, бра́те, степа́ здоро́ви,
 Тра́вы зеле́ни, во́ды холо́дни:
65. То мы́ малую́ годы́ну одожди́мо,
 Своё́ коза́цьки молодéцьки ко́ни попаси́мо,
 Ме́ньшого бра́та пи́шого-пихоты́нця надожди́мо».
 Ста́ршій бра́ть до́бре ма́е,
 Зь гóрдосты слова́ промовля́е:
70. «Колы́ ма́лы покыда́ты, –
 Не б́удемъ ожда́ты.

¹ «Хочь у́йжджаты, хочь прохождаты, такъ усе одно».

У тексті знака примітки немає. Його місце визначено нами.

² На берегах дописано «што».

- Будемь до отця – до ненькы ухаждаты,
 Будемь хазяйство на двѣ части розбиваты ¹».
 Середульшій братъ добре мае,
 75. Словамы промовляе:
 «Што лучче мині хазяйства не маты,
 Нижъ чимъ мині мѣньшого брата повикъ у вичи не выдаты».
 Середульшій братъ коло себе дорогі шаты мае,
 Шаблею обтынае
 80. И мѣньшому брату на предметы покидыае.
 Тода старьшій братъ добре мае,
 Изъ гордосты слова промовляе:
 «Якъ будешъ ему на придьметы дорогі шаты покидыаты, –
 Буду булатною шаблею съ пличъ голуу здийматы,
 85. А будемо вдвохъ до отца до ненькы ухаждаты.
 Будемь хазяйство на двѣ часты розбиваты».
 Тоді ставъ мѣньшій братъ пишій-пихотынецъ до лисивъ дохождаты,
 Зелѣни виты забачаты:
 «Десь мой браты тутъ пылы-гулялы,
 90. Про мене пишого-пихотынца добре гадалы,
 Шо мяня² зелѣни виты пишому-пихотынцю на предметы покидыалы».
 Тоді ставъ мѣньшій братъ пишій-пихотынецъ
 За лиса, за байраки выхождаты,
 Ставъ на тры стороны шляхы муравьски исхождаты,
 95. Ставъ дорогі шаты забачаты,
 Ставъ у руки слізно рыдаты ³,
 Лыцѣмъ прыпадаты:
 «Десь мойхъ братывъ на свѣти немае,
 Што зъ мойхъ братывъ дорогі шаты по шляхамъ-дорогамъ
 валяютьця».
 100. Одно безвидья, друге бисьхлибья, третѣ буйный витеръ повивае,
 Бидного козакá пишого-пихотынца изъ билыхъ нигъ побывае.
 То его отецъ-ненька не знае
 Де пишій-пихотынецъ бидный козакъ помырае.
 Ставъ тода пишій-пихотынецъ до Савурь-могылы дохождаты,
 105. Ставъ опочывокъ собі заниматы.
 Ставъ буйный витеръ повиваты,
 Комышь-траву росхыляты,
 Козацьке молодѣцьке биле тило прыкрываты.
 Стала тода милка птыця и разни дзьвыры нахождаты,
 110. Коло жовтой костью биле тило оббыраты.
 Сталы сызокрыли орлы налитаты,
 На чорни кудри наступаты,
 Изъ лоба очі выбиратьы.

¹ «Значыть дилытысь» (реплика виконавця, зафіксована збирачем).

² Під словом «мяня» стоить «?».

³ «Значыть, руками затуляться плакать» (реплика виконавця, зафіксована збирачем).

- Ставь пішій-пихотыінець до орлівъ промовляты:
115. «Орлы мой браты! Малую вы годуны одождите,
Поки љгда¹ душа съ тиломъ розлучытыся».
Тода сталы два браты до отца – до ненькы дожджаты,
Ставь старший брат до середульшого словамы промовляты
И слезамы прольваты:
120. «Когда буде насъ отець-ненька стричаты², –
Не будемъ мы отцю-неньци правды казаты
Де мы малы меньшого брата пишого-пихотыиця
У турецкій,
Бусурменській
125. Земли покыдаты, –
Не будемъ мы отцю-неньци правды казаты,
То будемъ хазяйство на дви часты розбываты».
Средульший брат добре мае, –
Все словамы промовляе:
130. «Шо лучше отцю-неньци правду сказаты,
Ниж чымъ мині меньшого брата повикъ у вичи не выдаты».
Тода середульшого брата за госьтя прыймалы, –
Найстаршого у двиръ не пускалы.
Средульшого брата за столъ сажалы,
135. Медомъ-выномъ напувалы,
Найстаршого изъ двора изогналы.
137. Вовыкы-викомъ аминь.

*Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 674, арк. 2 зв. – 4.
Зап. П. Мартинович 1893 р. або 1894 р. від лірника О. Видюченка із с. Хрестище
Костянтиноградського пов. Полтав. губ.*

11.33. Якъ три браты зъ Азова втикалы

I

- Ой то жъ не сыви туманы вставалы,
То жъ три браты ридненькы,
Якъ голубонькы сывенькы,
Изъ тяжкой неволи втикалы,
5. Изъ города Азова,
Изъ земли турецкой
Бусурменской
У ридну краину, у землю хрыстіянську,
До отца, до матери, до роду поверталы.
10. Та тикалы два старшихъ браты – на коняхъ,
А третій, меньший, – пиший.

¹ Під літерою «љ» дописано «е».

² У тексті вставлено знак «*», але примітки до нього немає.

- Винъ за кинными братамы посьпишае,
 На биле каминня,
 На сыре кориння
15. Свои ноги козацьки побывае,
 Кровью следы залывае,
 До бративъ кинныхъ промовляе:
 «Братикы ридни та мыли,
 Якъ голубонькы сыви!
20. Прошу я васъ, добро турецьке зъ сидель скидайте,
 Мене зъ собою на кони забирайте,
 Хочъ мало-трохы пидвезите,
 До ридной краины дорогу покажите».
 То браты тее зачувалы,
25. Такъ пишому брату одмовлялы:
 «Не будемо добра турецького на шляху покидыаты,
 Не будемо тебе на коней браты;
 Бо одначе зъ тобою ни сами не втичемо,
 Ни тебе не ввеземо.
30. А будешъ ты пишкы по байракахъ пробигаты,
 Буде тебе орда на спочывкахъ мынаты,
 А за намы, кинными, буде орда гнатысь,
 Буде насъ рубаты або въ неволю забыраты».
 Тоди меньшой братъ за кинными вганяе,
35. За стремена хапае, сльозамы обльвае,
 Словамы промовляе:
 «Братикы мои любы та мыли!
 Хочъ одынъ зъ васъ мылосердя майте,
 Мени голову знимаите,
40. Звиру на поталу не дайте!»
 Середульшой братъ коня спыняе,
 Нызенько голову склоняе,
 Сльозамы плаче, до меньшого брата мовляе:
 «Братику, – каже, – нашъ меньшой мылой,
45. Голубоньку сывый!
 Що ты кажешъ,
 Мовъ наше сердце ножемъ краешъ...
 Рука не здійметься,
 Шабля не зведеться,
50. Серце не насъмилыться
 Тебе, братику, рубаты.
 Краще мы будемъ тернамы та байракамы произджаты,
 Будемъ тернове верховиття ламаты,
 Тоби на прызнаку покидыаты,
55. Щобъ знавъ ты, куды до ридного краю тикаты».
 И, те сказавшы, кинни браты дали видбигалы,
 Пишого брата покидыалы.

II

- Якъ стали кинни браты тернамы та байракамы произджаты,
 Сталы врховиття тернове ламаты,
60. Меньшому брату на признаку покыдаты.
 Та скоро выихалы на степь шырокий,
 Не стало тернивъ та байракивъ,
 Немае чого кыдаты на признаку.
 Тоди середульшый братъ добре гадае,
65. До старшого промовляе:
 «Нумъ, брате, зъ себе турецькы жупаны скидаты,
 Червону та жовту кытайку выдераты,
 Меньшому брату на признаку покыдаты».
 Та старшый братъ на те видмовляе:
70. «Чы вже жъ бы я розуму не мавъ,
 Щобъ я свое добро на шляху покыдавъ?
 Якъ будемъ мы въ ридный край прыбуваты,
 То ни въ чим буде пойты миждь челядь погуляты;
 А якъ братъ нашъ живъ-здоровъ буде,
75. То и безъ нашихъ признакъ до краю прыбуде».
 Але братъ середульшый на те не вважае,
 Изъ свого жупана кытайку выдерае,
 На шляху стеле-покладае,
 Меньшому брату признакъ зоставляе.
80. Тоди браты кинни до Савурь-могылы прыбувалы,
 На Савурь-могылы трошкы спочывалы.
 Середульшый братъ до старшого промовляе:
 «Де то нашъ меньшый братикъ пробувае?
 Колы бь винъ теперь насъ нагонявъ,
85. То я бы добро турецьке зъ коня скидавъ,
 Братика меньшого зъ собою [бы] забыравъ...
 Нумо, брате мылый, тутъ ждаты,
 Чы не буде нашъ братикъ до насъ прыбуваты».
 То старшый братъ на те не вважае,
90. Середульшому видмовляе:
 «Якъ будемо мы тутъ дожыдаты,
 То буде насъ орда нагоняты,
 Зновъ у неволю забираты.
 А якъ нашъ меньшый братъ живъ-здоровъ буде,
95. То й самъ до ридного краю прыбуде».
 Такъ браты розмовлялы,
 Та й дали на коняхъ посьпишалы.

III

- Тымъ часомъ пишый братъ байракамы пробигае,
 На биле каминня,
100. На сыре кориння
 Нижкы свои побывае

- Винь тернове верховиття знаходжає,
 У руки бере,
 До серця кладе,
 105. Сльозамы облыває
 Словамы промовляє:
 «Боже мій [мылый] та мылосердний!
 Выдно, то [мене] братикы сюды зь неволи втикалы,
 Обь мени вельке старання малы,
 110. Що мени си прызнакы покидыдалы.
 Колы бь мени Богь помигь зь неволи втикаты
 Щобь мигь я своихь бративь шануваты й поважаты».
 Якь ставь же меньшый брать на степь выходыты,
 Ставь червону та жовту кытайку знаходыты,
 115. Плаче-рыдає,
 Словамы промовляє:
 «Не дурно жь ся кытайка по степу розкыдана, –
 Лыбонь, моихь братикивь на съвити немає:
 Або ихь порубано,
 120. Або ихь постриляно,
 Або зновь у неволю позаймано!
 Колы бь я мигь добре про се знаты,
 То почавь бы ихь тила вь поли шукаты,
 Щобь поховаты, звиру на поталу не даты!»
 125. Оть пишый брать дали поспишає
 Та й чує, що вже вь його [сылъ] немає.
 Зморыло його – одно – безвиддя,
 А друге – безхлибья;
 И вже його й витерь на степу валяє.
 130. Ледве девятого дня до Савурь-могылы прыбувавь,
 На Савурь-могылы спочывокь соби мавь,
 Зь неба воды-погоды дожыдавь.

IV

- Якь старши кинни браты до ричкы Самаркы добигалы
 То видпочывалы, коней добре попасалы.
 135. Оть середульшый брать до старшого промовляє:
 «Чогось, – каже, – мое сердце велька туга обиймає,
 Такь нибы нашего меньшого братика вже й на съвити немає...
 Якь будемо мы до отця, до матери прыбуваты,
 То якый одвить будемо даваты?
 140. Якь будемо правду про меньшого брата казаты,
 То проклянуть нась отець и маты;
 А якь будемо передь отцемь-ненькою брехаты,
 То буде нась Господь за те караты...».
 Та старшый брать на те не вважає,
 145. Середульшому такь одмовляє:
 «Якь мы до отця до ненькы прыбудемь,

- То такъ имъ скажемъ:
 Буцимъ-то мы не у одного пана въ неволи пробувалы,
 Ночной добы зъ неволи втикалы,
 150. До меньшого брата забигалы,
 Зъ собою пидмовлялы;
 И лыбонь-то винъ такъ сказавъ:
 «Тикайте вы, браця,
 А я буду тут зоставаться,
 155. Чы не буду соби кращои доли-щастя маты».
 А якъ помруть отецъ и маты,
 То будемо мы грунты и худобу на дви часткы паюваты,
 И трете не буде мижъ намы встряваты».
 Тоди браты кинни черезъ ричку Самарку переизджалы,
 160. У города хрыстыянськи поспишалы.

V

- Меньшый братъ, пишый, до Савурь-могылы прыбувае,
 Безъ воды та безъ хлиба на [сылы] знемогае,
 Що вже його й малый витерь зъ нигъ валяе.
 «Ой годи жъ мени, – каже, – за киннымы братамы угонятысь,
 165. Часъ моимъ козацькымъ ногамъ спокій даты».
 И винъ смутно ся мае,
 На могылу голову склоняе...
 Почалы орлы сызокрыли злитатысь,
 Сталы вовкы-сироманци збыратысь.
 170. То братъ пишый ихъ видганяе,
 Ще й словамы промовляе:
 «Ой вы орлы сызокрыли,
 Вы госты нелюби й немыли!
 Хочь мало-небагато почекайте,
 175. Покры козацька душа зъ тиломъ розлучытысь».
 Уже винъ и рукъ не зведе,
 Ногамы не пиде...
 На ясный Божый съвить поглядае,
 Плаче-рыдае,
 180. Що ще жъ винъ молодой, жыты бажае,
 А доведеться йому на степу погыбаты,
 И никому йому помочи даты¹.
 Ой то жъ не чорни хмары налетилы,
 Не буйни витры вйнулы,
 185. То душа козацька зъ тиломъ розлучылась...
 Тоди зозули налиталы,
 Надъ головою сидалы,
 Якъ ридни сестры кукувалы.
 Тоди й вовкы-сироманци,

¹ Після 182-го р. – рядок крапок.

190. Й орлы-чорнокрыльци
 Зь лоба очи козацьки выдералы
 Биле тило одь кистокь одрывалы:
 То жь воны козацькый похоронь справлялы.

VI

- Кинни браты до отця, до матери прыбувають,
 195. Отець и маты ихь стричають, привитають.
 Маты старшого сына пытае:
 «Чому жь найменьшого зь намы немає?»
 Старшый сын на те видмовляе:
 «Не в одній мы неволи бувалы,
 200. Не одному пану слугувалы,
 Середь ночи зь неволи втикалы,
 Найменьшого брата зь собою пидмовлялы;
 Та винь до нась не прыставь,
 Самь зостаться у неволи бажавь».
 205. Середульшый брать тее зачувае,
 Сь коня встае, сльозамы ся обльвае,
 Отцю й матери по правди мовляе:
 «Тату й мамо! Увь одній мы неволи бувалы,
 Разомь зь неволи втикалы,
 210. Та велькый грихь на душу бралы:
 Меньшого брата пишого въ степу покыдалы».
 Батько и маты плакалы-рыдалы;
 Найменьшого сына спомыналы,
 Найстаршого гирко вкорялы.
 215. А меньшый сын ясноу тинню у гости прыбувае,
 Рано й вечирь, якь янголь, передь столамы ставае,
 Жалибненько поглядае,
 А за годыну оглянуться, то вже його й немає...
 Не мигь того старшый брать стерпиты,
 220. Ставь грихь його душу давыты.
 Винь сльозамы ся обльвае,
 До отця, до матери промовляе:
 «Не треба вамь мене, якь сына, поважаты,
 А буду я наймытомь вамь слугуваты,
 225. Буду я Бога благаты,
 Людямь у нужди помагаты,
 Чы не буду свой души хочь мало спокою добуваты...».
 Дай, Боже, вискь довгий всимь слухаючымь.
 Сьвиту хрыistianьскому,
 230. Народу украиньскому
 Дай, Боже, волю, щастя и згону
 Усимь народамь;
 Щобь воны мижь собою сварокь не малы,
 Одынь на другого шабель не гострылы,

235. Кайданивъ не кувалы,
 Щобъ воны Тебе, Боже, прославлялы,
 Якъ твои диты – браталысь,
 238. Одъныни та й довику.

*Друк. за рукоп.: ІЛ, ф. 70, од. зб. 240, с. 6–14.
 Зап. Г. Коваленко до 1895 р. в Полтав. губ.*

11.34. Дума про трьох братів озівських

- Ой як из гóрода, из Азóва утікáв полчóк,
 Вуйн мал був и невеличок.
 Як булó собí три братí роднёньки,
 Голубчики сивёньки,
 5. Товаришí сердéшни.
 Що два брáтíки – куйнная-конани́ца,
 А мёнши брат – пíшая-пешани́ца,
 Так як же чужáя-чужани́ца!
 Два брáтíки їдуть-пуд'їжджають,
 10. А мёнши брат бежитьь-пудбегáє¹,
 Ищé стíха словáми промовля́є:
 «Брáтíки мо́ї роднёньки,
 Голубчики сивёньки,
 Товаришí сердéшни!
 15. Стáнте, кóней попáсите,
 Менé мёншого брáта зождíте,
 Ис собóю на кóні возьмі́те,
 В городá христия́нськи до 'тца-мáтери хоч по по'мили пудвезíте!»
 Тогда-то буйльши брат изгóрда промовля́є:
 20. «Нашо ми бóдем кóней попáсáти,
 Свогó мёншого брáта ждáти, –
 Лёгше ми бóдем самí в городá христия́нськи прибувáти,
 И на-пóл бóдем худóбу паювáти,
 А трéйтюю часть – проми́ждо собóю!»
 25. Середу́льши брат промовля́є:
 «Що хоч же ми бóдем трéйтюю часть проми́ждо собóю пай-паювáти,
 То до віку вічного же ми не бóдем мáти!»
 Тогда-то мёнши брат бежитьь-пудбегáє,
 Стíха словáми промовля́є:
 30. «Брáтíки мо́ї роднёньки,
 Голубчики сивёньки!
 Товаришí сердéшни!

¹ Ю. Виноградський у подібних випадках вкористовував графему «є». Оскільки немає ніяких його зауважень щодо звука, який вона позначає, змінюємо її на «е».

- Станте, коней попасіте,
 Менé мéншого брата зождіте,
 35. С собою на коні возьміте,
 До 'тца-мáтери в городá християнськи хоч по по'милі же пудвезіте,
 А коли ж мині голуївку з пліч, як гáлку же зниміте,
 Да не подайте туркам безбóжним на потáлу!»
 Оттогда-то брат старши из-пуд правого бóка мйіч виймає,
 40. А середульши брат велике усéрдіе має,
 Ище стиха словами промовляє:
 «Шо мйіч твоя не возьмі,
 И рука твоя не здимй!
 А хоч мйіч твоя й вуйзьме,
 45. И рука твоя здіме,
 То до віку вічного нáша родітельська кров-душá греху не скупицца!
 Лúчче ж ми бóдем іхать поїжджати,
 Тернам да барьякам верхі бóдем истинати,
 Да свойму мéنشому брату на примету йому покидати!»
 50. Не стало їм не тернов, не барьяков,
 Не трейтих козацьких-молодецьких признаков...
 Виїжджали вони на степá самарськи,
 На поля муравськи.
 Тогда-то середульши брат велике усéрдіе має:
 55. На собі чирвону китáйку пориває,
 Да свойму мéنشому брату на примету йому покидає.
 А мéнши брат бежить-пудбегáє...
 Вибегáє вуйн на степá самарськи,
 На поля муравськи,
 60. Чирвону китáйку знаходжає
 Ик щірому сéрцу свому прикладає,
 И стиха словами промовляє:
 «Братіки мої родненьки,
 Голубчики сивеньки,
 65. Товариші сердешни!
 Шо мог би я вас изнаходити,
 То в сирюю зéмлю хоч по коліна же схороніти!
 Чи вас постреляли.
 Чи вас порубáли,
 70. Чи в кáтаржну роботу забрали!»
 Козак же об собі не знає,
 Шо його в чістим полі трóє нещáстьов споткає...
 Вибегáє вуйн в чістее поле ик Сáвур-могилі.
 «Ти, Сáвур-могіла, Сáвур!
 75. Будь мині при нещáсної годіні,
 Як отéц-мáть родній!»
 Оттогда-то лукави учинів:
 Ногами не пуййде,
 Руками не здіме,

80. Голові козацької-молодєцької вже й не пудніме!
Тогда-то сизопйїрли орлі налетали,
На чорні кудли йому наступали.
Тогда-то козак не пішен бивал, –
Из гора уставав
85. Без міру в пистолі пороху накладав,
И гостям своїм невйїрним гостінец вуйн їм слав.
«Орлі ж ви мої сизопйїрли,
Гості мої невйїрни,
Тогда-то ви будете налетати.
90. Як из Нізу, из Дністра буде вйїтер повивати,
Дробен дощик накрапати, –
Оттогді грїшна козацька душа молодєцька буде с тілом прощеніє же
мати!»
- Тогда-то два братіки їдуть,
И дожджають вони до річки Валкїанки, до креници Салтїанки...
95. Тогда-то середульши брат велике усєрдіє має,
На буйльшого брата стїха словами промовляє:
«Братіку муйй роднєньки,
Голубчику сивєньки,
Товаришу сердєшни!
100. Станьмо, коней попасїмо,
Свойго мєншого брата зождїмо,
С собою на коні возьмїмо,
В городї християнськи до тца- матері по по'мїлі же пудвезїмо!»
А 'б собі вони не знають,
105. Шо їх ззїду турєцькая погода здоганяє.
Оттогда-то їх порубали,
Бїлою сирицею назад рїки пов'язали,
И сїнім же аксаментом глазї ще засипали.
Тогда-то помєрли два братіки
110. Колó рїчки Валкїанки,
Колó креници Салтїанки,
У тяжкой неволї...
113. А мєнши брат помєр у чїстим полі на Сївур-могїлі.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 1, од. зб. 241, арк. 4–11.

*Зап. Ю. Виноградський 8 травня 1895 р. в м-ку Сосниця Чернігів. губ. від кобзаря
П. Кулика, бл. 1865 р. н., із с. Волинка Сосницького пов. Чернігів. губ.*

11.35. Тры браты Озовськи

То же не туманъ наступае,
То жъ не дробенъ дощыкъ налягае,
То жъ тры браты зъ города зъ Озова
Съ тяжкой неволи утикалы:

5. То воны за городъ выбигалы,
 Якъ съви орлы вылиталы.
 Кони въ руки хваталы,
 Наименьшого свого брата
 Пишого пихотыньця покидыдалы.
10. Той же пишый пихотынець добре гадае,
 На чорне кориння,
 На биле каминня,
 Свои ноги побывае,
 Кровью сълидъ залывае,
15. Жовтымъ пискомъ засыпае,
 Слезама прольвае,
 Словама промовляе,
 Старшого брата всердно просе-благае.
 «Братуку нашъ найстаршый, ясный соколе!
20. Хочь малую годыну обождите,
 Кони прыноровите,
 То вже мене до отца до матери
 Въ хрыстыяньськи города ись собою возьмите».
 То старшый братъ зачувае
25. И ему отвичае,
 Самъ не бере
 И середульшому не позволяе:
 «Братуку нашъ найменьшый,
 Пишый пихотыньцю!
30. Самъ же ты знаешъ,
 Шо мы зъ города зъ Озова
 Два разы утикалы...
 Города Озовська
 Вира бусурменьська
35. Непрыятельська
 Два разы насъ догоняла,
 Назадъ завертала, –
 То вже третій разъ якъ догонятыме,
 То вже наше тило козацьке-молодецьке
40. Сиктыме, рубатыме;
 Хочь не буде сикты-рубаты,
 То буде назадъ завертаты,
 Увъ орабьську землю везты продаваты
 По сто злотныкивъ за неволныка буде браты».
45. Той же пишый пихотынець
 Добре гадае
 Мижъ кони вбигае,
 За стремяна хватае,
 Слезама прольвае
50. Й словама промовляе,
 Старшого брата всердно просе-благае:

- «Братіку нашъ найстаршый,
Ясный соколе!
Хочъ не хочете мене ись собою взяты,
55. То лучче мое тило козацьке-молодецьке
На тры часты розрубайте,
Въ мать сыру землю опускайте ¹,
Толькы дзвиру, птыци на поталу не дайте.
Толькы мене на чужой сторони
60. У чужоземьській земли не покыдайте».
То старшый братъ зачувае, –
Самъ не бере, –
Середульшому не позволяе:
«Братіку нашъ найменьшый, пишый пихотыньцю!
65. Шо якъ будемъ мы твое тило козацьке-молодецьке
Сикты-рубаты,
То вже наша душа
То й повикъ не скúпытъся гриха!
Лучче мы будемъ упередъ тебе
70. Темнымы лугамы будемъ гуляты,
Съ терну верхы виття будемъ стынаты,
Назадъ себе тоби предмету даваты,
Шобъ ты знавъ, куда до отца до матери
Въ хрыстыяньськи ² города пидступаты»...
75. То вже вони выйизжають
У тры гаи зеленыхъ:
Середульшый братъ добре гадае,
Съ терну верхы виття стынае,
Назадъ себе ему покыдае...
80. То вже вони выйизжають
Съ трехъ гаивъ зеленыхъ.
Толькы витерьъ повивае,
Серце ихъ козацьке-молодецьке потишае.
То вже третёго дня
85. Пишый пихотынець
Тымъ же путемъ
У тры гаи вбигае...
Съ терну верхы виття хватае,
Слезамы прольвае
90. И словамы промовляе:
«Отсюды жъ то мои браття пробигалы,
Якъ сыви орлы пролиталы,
То ше вони объ мене добре гадалы ³,
Шо мыни на предмету давалы».

¹ «Въ мать сыру землю поховайте» (прим. П. Мартиновича).

² У вид. – «хрыстыяньськки».

³ «То ше вони объ мени добре гадалы.

Чы объ мини – то вже наче прятънише» (тут і далі прим. П. Мартиновича).

95. То вже вони сойижджають
 На тры шляхы на муравьськи.
 Середульшый братъ до старшого
 Глазумы завыжае
 И словамы промовляе:
100. «Братику нашъ найстаршый,
 Ясный соколе!
 Шо мы будемъ думаты-гадаты
 Объ наименьшому брату?
 Яку предмету будемъ даваты?»
105. То старшый братъ до його лыщемъ обертае
 И словамы промовляе,
 А ничого не отвичае ¹.
 Середульшый братъ добре гадае,
 На соби дорогу одежу обрывае,
110. На тры шляхы, на тры муравьськи роскыдае,
 Найменьшому брату на предмету давае,
 Шобъ винъ знавъ, куда до отця до матери
 Въ хрыстыяньськи города пидступаты.
 А старшый братъ до середульшого
115. Словамы промовляе:
 «Братику нашъ середульшый!
 Шо ты думаешъ-гадаешъ,
 Шо ты на соби дорогу одежу обрываешъ?
 Якъ будемъ мы до отця до матери дойижджаты,
120. То вже ни въ чому буде намъ мижъ челядь
 Питы статы погуляты».
 То вже шостого дня пишый пихотынецъ
 На тры шляхы, на тры муравьськи збигае,
 Слѣзамы прольвае
125. Й словамы промовляе:
 «Ой не дурно жъ зъ моихъ бративъ
 Одежда валяе!
 Десь моихъ бративъ, сывыхъ орливъ,
 На съвити немає!..
130. Колы бъ мыни Господъ давъ
 Исусъ Христосъ
 Сынъ Божій
 Ихъ тило
 Козацьке-молодецьке
135. Находжаты
 У мать сыру землю поховаты
 Дзвиру-птыци на поталу не даты!» ²
 То вже вони на Осавуръ-могылу сойижджають,

¹ «Думкою стало быть думает, а словами не отвичает».

² «Винъ, стало быть, думавъ, шо ихъ погублено».

- На Осавур-могыли прыпочынокъ мають...
140. То воны стали прыпочывалы,
Тры дни, тры ночи его ждалы.
Самы помись собою
Тыху розмову малы:
«Шо якбы жъ то мы зналы,
145. То бь мы довше ждалы,
Або зворотылыся съ собою взяли».
Потомъ кони въ руки бралы,
До Самарю пройжджалы,
Кони напувалы,
150. Самы промижъ собою взаименно
Тыху розмову малы.
Старшый братъ до середульшого
Словамы промовляе:
«Братику нашъ середульшый!
155. Якъ будемо мы до отця до матери дойжджаты,
Шобъ ты знавъ, якый отвить даты».
То вже девятого дня пишый пихотынецъ
На Осавурь-могылу збигае,
Прыпочывок мае ¹:
160. Ногама не поступае,
Рукама не облаждае,
Головонькы на съвить Божій не пиднине...
Прылита до його
Тры зозули
165. Сызокрылыи;
Одна сида на рученькахъ,
Друга на ниженькахъ ²,
Третя въ його головонькахъ...
То воны не кувалы, –
170. Якъ отецъ або маты
Словамы промовлялы:
«Головко далешья
Нестотешья! ³
Було сій головоньци
175. Тры прыгодоньци:
Первая прыгодонька –
Безъ хлиба;
Другая прыгодонька –
Безввидя ⁴;
180. Третя прыгодонька –
Помырае на чужый сторони

¹ «Бачыте – винь усе третёго дня насыпывае».

² «Друга на ноженькахъ».

³ «Стало быть вона не здешья – сказать».

⁴ «Сказать, – без воды».

- Безъ отца, безъ матери,
 Безъ ридного риддя!
 «Колы бь мыни Господь давъ
185. Исусь Христось
 Сынъ Божій
 На ноги статы,
 Рученькамы облаждаты,
 Головоньку на съвить Божій пидняты,
190. Ход бы до отца до матери
 Трёма зозулямы
 Поклонъ податы!..
 Богъ ему давъ –
 На ноги ставъ,
195. Рученькамы обладавъ,
 Головоньку на съвить Божій пиднявъ,
 Трёма зозулямы
 Поклонъ подавъ
 Самъ къ сырой земли прыпадае,
200. Богу душу отдавае.
 Прылита до його
 Тры орлы сызокрылыи:
 Одынъ сида на ниженькахъ,
 Другый тило розрывае, –
205. Третій по полю розношае.
 Витерь повивае,
 Комышь похыляе,
 Тило його козацьке-молодецьке прыкрывае,
 Дзвиру-птыци на поталу не попускае.
210. То старшый братъ до середулшого
 Словамы промовляе:
 «Шо якъ будемъ мы до отца до матери доийжджаты
 Якъ будешъ ты отцеви-матери
 Истину правду открываты,
215. То вже одъ мого меча
 Твоя голова
 Буде съ плечь до долу зьлитаты».
 То вже вони до отца до матери доийжджають,
 Навстричь отець-маты выступають,
220. Гарячымы слёзамы свое лыце облывають:
 «Ой сыны жь мои, сыны!
 Сьви орлы!
 Де вы свого найменьшого брата
 А нашего сына позадили?
225. Чы вы вбылы,
 Чы зрадылы?
 Чы молодой души
 Съ свита изгубылы?»

- То старшый братъ съ коня не вставае, –
 230. Отцеви и матери отвичае:
 «Не быйте насъ, отець-маты, не прокльнайте.
 Мы свого найменьшого брата,
 А вашого сына
 Ни вбылы,
 235. Ни зрадылы,
 Ни молодой души съ свита не згубылы...
 Шо мы въ городи увъ Озови
 Не въ одний неволи бувалы,
 Не одну й муку прынималы,
 240. Мы його й въ глаза не выдалы».
 Середулшый сынъ съ коня уставае,
 Отцеви й матери у ноги упадае:
 «Ой не быйте насъ, отець-маты, й не прокльнайте,
 Шо мы свого найменьшого брата
 245. Ни вбылы,
 Ни зрадылы
 Ни молодой души
 Съ свита не згубылы...
 Мы въ городи Озови увъ одной неволи бувалы,
 250. Одну муку прынималы;
 Мы зъ города зъ Озова
 Все тры разомъ выбигалы,
 Якъ сыви орлы вылиталы.
 То старшый братъ меньшого
 255. Самъ не бравъ
 И мени не позволявъ;
 То й ише мени старшій братъ
 Таки речи одвичавъ,
 Шо якъ буду я вамъ истыну правду казаты,
 260. То вже одъ его меча
 Моя голова
 Съ плечъ буде до долу злитаты».
 То отецъ и маты
 Середулшого сына за госьтя прынимае,
 265. А старшого зъ домивкы зганяе,
 А найменьчому сыну
 В небесное царство отсылае...
 Слава тоби, слава тоби!
 Всимъ трёмъ братамъ небесное царство!
 270. Всимъ православнымъ хрыстыянамъ
 Честь-хвала
 272. На здравые.

Друк. за: Мартинович. – С. 275–283.

*Зап. П. Мартинович 8 червня 1901 р. в с. Петрівка Миргородського пов. Полтав. губ.
 від лірника І. Пересади.*

11.36. Тры браты Озовські (або Пихотынець)

- Ой у святую недиленьку, рано-пораненьку,
 Не сынїи туманы уставалы,
 Не буйнїи витры повивалы,
 Не чорнїи хмары наступалы,
 5. Не дрибнїи дощи накрапалы,
 Когда тры браты изъ города Азова
 Зъ турецької-бусурменської
 Велької неволи утикалы.
 Два ли то брата кинныхъ,
 10. А наименшый пихой-пихотынець
 За киннымы братамы угоняе,
 За стремена хапае,
 По билому каминню, по сырому коринню
 Свои козацьки-молодецьки ноги собывае.
 15. Кровью слиды залывае.
 Пискомъ раны засыпае.
 Мижду кони убигае.
 За стремена хватае.
 До бративъ словамы рече-промовляе:
 20. «Братїя мои ридненьки,
 Якъ соколы ясненьки,
 Станьте вы, братїя, подождите,
 Свои козацькїи-молодецькїи кони прыпыните,
 И мене пишого пихотынця
 25. Миждо себе на кони возьмите,
 Хочъ мало-немного версту миста пудвезите,
 У хрыстіянськїи города подвезите,
 А ни – вы мени браття,
 У чыстому поли, по свой добрій воли,
 30. Зъ плічъ головоньку здіймите,
 Козацькее мое молодецькее
 Тило въ сыру землю поховайте,
 Звиру-птыци на поталу не давайте».
 Середульшый братъ добре дбае,
 35. До найстаршаго брата словамы промовляе:
 «Брате мій ридненькый,
 Якъ соколе ясненькый,
 Станьмо мы, брате, надождимо,
 Свои козацькїи-молодецькїи кони прыпынимо,
 40. Брата свого найменьшого,
 Пишого пихотынця надождимо,
 Хочъ мало-немного,
 Версту миста пидвезимо,
 У хрыстіянськїи города пидвезимо.
 45. Лучше не мы ёму, ёму, брате, у чыстому поли,
 У свой добрій воли

- Зъ плечь головоньку здѣймимо,
 Козацькее его молодецькее
 Тило въ землю сыру поховаймо,
 50. Звиру-птыци на поталу не подаваймо.
 Що мое ли сердце не смилыться,
 Вѣйна моя рука не зниметься,
 Булатная шабля не йме сикты-рубаты,
 Лучше було, брате,
 55. У турецькій-бусурменьській неволи
 Усимъ трѣмъ помираты,
 Чымъ намъ своего брата, пишого пихотынця,
 У великій неволи покидаты».
 Найстаршый братъ худо дбае
 60. Зъ плеча нагайкою крае,
 Свому братови рече, промовляе,
 Що якъ будемо мы, брате,
 Свого брата найменьшого, пишого-пихотынця
 Ждаты-ожыдаты,
 65. Козацькіи молодецькіи кони обиждаты,
 Буде за нами великая неволя –
 Сыльна погоня ганяты,
 Будуть насъ у плинь у гиршу неволю завертаты;
 Будуть наше тило на тры часты
 70. Сикты-рубаты,
 То нумъ ли мы, браття, тикати:
 Лучше нашому брату найменшому
 Пишому пихотынцю, у турецькій неволи
 Самому помираты;
 75. А мы ли будемъ братте тикаты,
 Безпечно лисамы та байракамы гуляты,
 Зъ клену-древа верхы ламаты.
 Своему братови найменшому пихому-пихотынцю
 На прикмету покидыаты.
 80. Йихалы ли ти браты не день не два,
 Не тры й не чотыри.
 Сталы ти браты до лисивъ, до байракивъ дойизджаты;
 Ставъ середульшый братъ
 Зъ клену-древа верхы ламаты
 85. Своему братови найменшому,
 Пихому-пихотынцю,
 На пути-дорози покидаты.
 Ставъ найменьшый братъ дохождаты,
 Горко плакать и рыдаты,
 90. Дрибни слѣзы прольваты,
 Своихъ бративъ спомынаты:
 «Невже жъ моихъ бративъ на свити немає?
 Невже жъ за нымы турецька-бусурменьська
 Сыльна погоня гоняла,

95. У плинъ у гиршу неволю завертала,
 Йихни тила на тры часты сикла-рубала?»
 Сталы ти браты за лиса, за байракы выйизджаты,
 Сталы воны до тыхыхъ водъ дойизджаты.
 Середульшый братъ добре дбае,
100. До тыхыхъ водъ дойизджае,
 До свого брата словами промовляе:
 «Брате мій ридненькый, якъ соколе ясненькый,
 Що тутъ ли, брате, травы зелени
 И воды холодни,
105. Станьмо мы, брате, надождимо,
 Свои козацьки-молодецьки кони прыпынимо,
 Свого ли брата найменшого,
 Пихого-пихотынця,
 Хоть мало-немного пидождимо,
110. Версту миста пудвезимо,
 У хрыстіянськіи города пудвезимо,
 Або не мы ли ёму брате у чистому поли
 По своїй добрій воли,
 Зъ плічъ головоньку здіймимо,
115. Козацьке его молодецьке тило,
 У сыру землю поховаймо,
 Звиру-птыци на поталу не подаваймо.
 Мое серце не осмильться,
 Война моя рука не здійметься,
120. Булатная шабля не йме сикты-рубаты,
 Лучше нашому брату найменшому
 Пихому пихотынцю,
 У турецькій неволи самому помираты».
 Сталы ти два брати за лиса, за байракы выйизджаты,
125. Сталы воны у вольнії степи выйизджаты,
 У вольнії степы выйизджаты,
 Ничого у себе не маты.
 Середульшый братъ добре дбае,
 На соби единый дорогый сыній каптан мае,
130. Та й той обрывае,
 Свому братови, пихому-пихотынцеви
 На пути-дорози покыдае.
 Ставь найменшый братъ
 За лиса, за байракы выхождаты,
135. Ставь винъ дорогіе вещи у вичи забачаты,
 Став винъ до йихъ дохождаты
 Дорогіе прыкметы по сырій земли забираты,
 Ой у свои руци браты,
 Къ свему серцю прыниматы,
140. Горко плакаты-рыдаты, дрибни слёзы прольваты,
 Своихъ бративъ спомынаты:
 «Невже жъ моихъ бративъ на свити немає,

- Бо й не обчому ихъ дорогіи вещи
 По сырїй земли валяються,
 145. Невже ли за нымы турецька-бусурменська
 Велька неволя сыльну погоню гоняла,
 У плинъ у гиришу неволю завертала,
 Йихне тило на тры часты сикла-рубала,
 А мене найменшого, пихого-пихотынця,
 150. По лисамъ по байракамъ на спочывкахъ мынала?»
 Ставь найменшый братъ до Савурь-могылы дохождаты,
 Ставь ли буйный витерь повиваты,
 Изъ козацькихъ-молодецькихъ ёго нигъ валяты.
 Що перве горе безвиддя, друге безхлибья,
 155. Трете горе бративъ не догнавъ,
 «Уже ли мени своихъ бративъ не наганяты,
 Уже мени въ отцевському двору не буваты,
 Уже мени свого отця-неньку у вичи не видаты;
 Наслидувавъ мени Господь
 160. У турецькій у бусурменській у велькій неволи
 На Савурь-могыли смертю постраждаты».
- Стало ли сонце намеркаты,
 Стали сызокрыліи орлы налитаты,
 На козацький на молодецький
 165. На чорный чубъ наступаты;
 Сталы воны зъ лоба очи выниматы,
 Хрыстіянською кровью запываты;
 Туды звири находдалы
 Коло жовтои косты тило оббиралы,
 170. По лисамъ, по байракамъ розношалы,
 У сырую землю загрибалы,
 На пути-дорози не покыдалы.
 Сталы ти два браты
 До хрыстіянськихъ городивъ дойизджаты,
 175. Ставь середульшый братъ свого старшого брата
 Правды-неправды пытаты:
 «Що то мы будемъ, брате,
 Своему отцю й неньци отвичаты,
 Що въ одному мы городи бувалы,
 180. Йидніе лысты пысалы,
 Що мы свого брата найменшого пихого-пихотынця
 У турецькій неволи покыдалы?»
 Найстаршый братъ худо дбае,
 Зъ плеча нагайкою крае,
 185. Своему брату слова непрыятни рече-промовляе:
 «Брате ридненький, якъ соколе сывенький,
 Якъ маемо мы, брате, свого найменшого брата,
 Пихого-пихотынця ждаты-ожыдаты,
 Буде за намы турецька-бусурменська велька неволя,

190. Сылна погоня уганяты,
 Буде наше тило на тры часты сикты-рубаты;
 А ще худо, брате, отцеве имучество
 На тры часты розделяты, –
 Лучше ли будемо, брате,
195. На дви часты паюваты,
 Свему отцю-неньци неправду казаты:
 Не въ одному мы полку бувалы,
 Не одному мы пану служылы,
 Що мы свого брата найменшого
200. Пишого-пихотынця
 Дев'ять литъ у вичи не выдалы».
 Сталы ти два браты
 До отцевського двору дойизджаты,
 Сталы отецъ и матуся
205. Изъ хлибомъ и силью выхождаты,
 Сталы воны свого найстаршого сына
 За гостя прыйматы и за стиль сажаты;
 Сталы воны про найменшого сына
 Усю правду пытаты.
210. Ставь же найстаршый сынъ за стиль сидаты,
 Своему отцю-неньци неправду казаты:
 «Не въ одному мы полку бувалы,
 Не одному мы пану служылы,
 Що мы свого брата найменшого
215. За дев'ять литъ у вичи не выдалы».
 Ставь середулшый братъ за стиль сидаты,
 Гирко плакать и рыдаты,
 Дрибни слёзы прольваты;
 Ставь винъ своему отцю-неньци
220. Усю правду казаты:
 «Що въ одному мы полку бувалы,
 И одному мы пану служылы –
 У турецькій-бусурменській у тяжкій неволи,
 У городи у Озови пробувалы,
225. Изъ города Озова умисти изъ плину утикалы,
 Тилькы мы свого брата найменшого,
 Пихого-пихотынця
 У турецькій у бусурменській велькій неволи покыдалы».
 Сталы отецъ-маты обиды справляты,
230. Молебни найматы;
 Сталы найстаршого сына изъ двору зсылаты,
 Сталы ёго обчествомъ-народомъ
 Къ розстрелу выпровождаты.
 Ставь найстаршый братъ
235. Горко плакаты-рыдаты,
 Свого брата найменшого

Пихого-пихотынця, спомынаты:
 «Лучче мени було тебе, брате,
 У турецькій у бусурменській велькій неволи
 240. Тебе доглядаты,
 А чымъ мени, брате, мижъ своимъ народомъ
 У своимъ безридди смертю постраждаты».

Друк. за: Сластіонов А. – С. 317–324.

*Зап. О. Сластьон 21 лютого 1902 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від кобзаря
 М. Кравченка, 1858 р. н.*

11.37¹

- Ой у святу няділю рано-пораненько
 Не темні туманы налягали
 Не дрібнії дощики накрапали
 За великими странами, за далекими та лугами
5. Там 3 брати у турецькій землі
 Бусурменській невірі
 У городі Озові три брати пробували.
 2 брати на коніх, а третій пішой піхотинець
 Царю Богу вони прослужали
10. І з неволі 2 брати на коніх утікали
 А третього пішого піхотинця покидали
 Он до братів своїх рече-промовляє, он просить-благає
 Горко слезно плаче-ридає:
 «Брати мої рідненькі голубчики сизенькі
15. Станьте ви коні попасіте
 І мене меншого брата из чужой землі
 З бусурменской невіри, і мене з неволі обождіте
 Алі бо брати мої рідненькі на свої коні мене возьміте,
 Хоч одну милю – верстъ мене увезіте».
20. Он братів своїх догоняє і просить-благає
 Міждо коні убігає за стремена хватає
 Он сизими голубами називає:
 «Хочь на свої коні возьміте, а хоч гострой свій мечь
 Козацькой із ножни возьміте, і мені з плеч голову зніміте
25. Моє тілі[?] козацьке-молодецьке к(в?) сирой землі похороніте
 Врагам на поталу, козацького мого тіла і молодецької крові не пустіте».
 А брат великую гордость
 На серце своє не вазлагає
 До старшого брата рече-промовляє гірко слезно ридає
30. І свого брата просить і балагає:
 «Старший мій брате рідненькій і голубе сизенькій
 Станьмо ми коні попасімо і меншого брата з неволі обождімо

¹ «Сей запис подає в повності варіант, що в уривку надрукований у Ф. Колесси; див. вище вар. П. с. 130»
 (прим. К. Грушевської). У запр. вид. див. вар. 11.48.

- А хоч на свої коні возьмімо
 Врагам на поталу козацького тіла, молодецької крові не пустімо».
35. Милосердя брат найстарший не ймає
 Великую гордость на середульшого брата возлагає
 Свій козацькій гострий мечь винімає
 І середульшого [?] на брата махає:
 «А як мені найменшого брата обжидати
40. То тобі з пліч голову знімати
 І твого козацького молодецького коня із собою брати
 І скоро, скоро утікати,
 Щоб свого козацького молодецького тіла врагам на поталу не подати».
 Стали два брати скоро до отцевського царства доїзджати
45. Скоро немало время проходає уже найменший брат
 Своїх братів догоняє, об сирое коріння, об білоє каміння, свої
 козацькіі ноги побиває
- Кров сліди йому замиває
 А пісок рани його засипає
 А він усе братів своїх догоняє
50. А середульший брат до зеленого гаю доїздає
 Свій козацькій гострий меч молодецький виймає
 Зеленоє древо рубає
 Та все віти найменшому брату на путь-дорогу спровождає
 (вар. покидає)
- Скоро время пробуває
55. Два брати з зеленого гаю виїзджали
 А середульший брат дорогою одежу з себе знімає
 На мілкі часті рубає
 І найменшому брату на путь-дорогу покидає
 До зеленого гаю найменший брат добігає.
60. І зеленоє древо на путі-дорозі зозріває
 І горко слезно ридає
 І святую молитву промовляє:
 «Боже ж мій Боже, хіба моїх братів уже й на світі немає
 Хіба їх нагальная смерть побідили,
65. Чи несчастная хортуна послідила
 Алі бо нещасна хартуна з путі-дороги збила
 Уже ж моїх братов мені не догоняти».
 І став він горко слезно ридати
 Козацьким молодецьким сном к сирой землі оддыхати
70. Стали до його звіри надхожати
 І птиці налітати
 Єго козацьке молодецьке тіло по пустинях состерзати,
 У турецькой землі, бусурменской невірі,
 І став найменший брат померати,
75. За темними лугами, за далекими странам.
 А середульшому брату став анголь
 По правий бік оповіщати

- Що вже нам свого брата
 Пішого піхотинця на вік свій не видати
80. Так як ви його не схотіли із турецької землі
 З бусурменської невіри з города Озова
 Не схотіли обождати.
 Середульший брат став найстаршому промовляти:
 «Брате мій рідний як голубчику сизенький
85. Як будем ми до отцевського двору доїзджати
 Будуть до нас навстріч виходить отець і мати,
 Як будуть об найменшому брату питати
 Як ми будем правду казати?»
 І скоро-скоро два брати до отцевського двору доїзжали
90. Навстрічу їм отець і мати вихождали
 Об найменшому брату питали:
 «Сини мої рідненьки і голуби сівенькі, як же ви цару земному, Богу
 небесному прослужили
 Де ж ви найменшого брата пішого піхотинця приостоновили?
 У якій землі, у якій неволі приостоновили?
95. До дому поїзжали і на свої коні молодецькі з собою не взяли?»
 Найстарший син отцеві і матусі своєму промовляє
 Що найменший братъ у городі Озові
 Великії роскоші собі має
 Дорогіі гості зозиває, він пьє та гуляє.
100. Середульший брат до отця свого і до матусі подходить
 І до сирої землі на коліна упадає
 Рече-промовляє, горко-слезно ридає:
 «Отець і ви рідна мати
 Уже нам найменшого брата
105. По вік свій у дом не обжидати.
 Хиба будем у храм Божий, у церков святую
 Душі царствія йому уготовляти,
 Бо не схотів найстарший брат його із собою узяти
 Із города Озова з турецької землі,
110. З бусурменської невіри».
 Отець і мати горко-слезно ридали
 Середульшого сина у свой дом прийняли
 Старшому за його несправність
 І за великую гордость
115. Несчастную долю дарували.
 Хто на світі, братія, проживає і синов своїх молодих навчає
 Щоб брат брата не обижали,
 І по світі проживає і синов молодих навчає,
119. Тому Господь помагає.

Друк. за: Грушевська. – С. 164–165, вар. ПП.

*Зап. О. Сластьон на поч. ХХ ст. від лірника А. Скоби, 1863 р. н., із с. Мала Багачка
 Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.38. Бѣгство трѣхъ братьевъ изъ Азова

Allegretto

Спів

Ой то не пи - лі то пи - ли - ли не ту - ма - ни вста - ва - ли

Як из зем - ли ту - рець - ко - ї из ві - ри бе - сур - мен - сько - ї

З го - ро - да А - зо - ва зтяж - ко - ї не - во - лі три бра - ти - ки вті - ка - ли.

rallent.

- Ой то не пилі то пилили,
Не тумани вставали, –
Якъ ізъ землі турецької,
Ізъ віри бесурменскої
5. Зъ города Азіва, зъ тяжкої неволі три братики втікали.
Ой, два кіними, третій піший пішениця,
Якъ би той чужий чужениця.
За кінними братами біжить вінъ поудбігає,
Объ сири коріння, объ біли каміння,
10. Біли ніжки свої козацьки посікає,
Кровью слѣуди заливає,
Ой до кіннихъ братівъ добігає,
Коней за струмени хопає,
Слезьми поливає,
15. Словами промовляє:
«Братики мої рідненькі,
Якъ голубоньки, сивенькі,
Станьте, – конівъ попасите,
Мене обіждите,
20. Ізъ собою візмите,
До городівъ христіянскихъ, хочъ мало, підвизите».
Тії брати тее зачували,
Словами промовляли:
«Братіку ти нашъ рідний,
25. Якъ голубоньку, сивий!
Гей: ми і сами не втечемо
І тебе не візмемо.
Буде зъ города Азіва погоня вставати,
Тебе, братику, минати,
30. Будуть въ тирнахъ да въ байракахъ
На спочинкахъ минати,

- А насъ будуть кіннихъ догоняти,
Стріляти, рубати,
Або живцемъ въ гіршу неволю завертати».
35. Тее промовляли,
Оттіль побігали:
Найменьший братецъ піший піхотинець
За кінними братами угоняе,
Коні за струмени бере, хопае,
40. Дрібними слезами обливає,
Словами промовляє:
«Братіки мої рідненьки,
Голубоньки сивенькі,
Не хочете ви мене зъ собою брати, –
45. Назадъ коней завертайте,
Ізъ піхвовъ гостри шабельки виймайте,
Мені зъ плічъ голивоньку здыймайте,
Тіло мое порубайте,
У чистомъ полі поховайте,
50. Звіру да птиці, туркамъ на поталу не подайте.
Тиі брати тее зачували,
Назадъ коней завертали,
Словами промовляли:
«Братику мий милий,
55. Голубоньку сивий,
Що це ти кажешъ,
Наше серце ножемъ мовъ пробиваешъ.
Руки наши на тебе не здімутьця,
І шабельки на дванадцять частей розсиплютьця,
60. І душа наша гріхоує до віку вічного не відкупитьця.
Зъ роду, братики, сєго не чували,
Щобъ рідною кровью шабли промивали,
Або гостримъ спісомъ оброщеніє брали». –
«Прошу же васъ, братця,
65. Хотя жъ ви мене одно милосердіє майте:
Будете въ терни да въ байраки вьїізжати,
Въ запилі тернове вірховиття стинайте,
На дорогу покидайте:
А нехай же я буду знаты,
70. Куди за вами кінними братами тікати».
Уже два кінни козаки
Въ терни да въ байраки вьїізжали;
Середульший братецъ милосердіє має, –
Въ запилі тернове верховиття стинає,
75. На дорогу покидає,
Найменьшому брату признакоує составляє:
«А нехай же і вінъ буде знати,
Куди за нами до отця, до матери, до роду втікати».

- Зь тернів да зь байраків виізжають,
 80. На полівку взбігають,
 На степи високи,
 На шляхи широки,
 На дороги росхильни.
 Тоді середульший братець велике милосердіє має,
 85. До старшого словами промовляє:
 «Що ти, брать, знаєшь, – давай ми зь себе сині жупани скидати,
 Червону да жовту китайку видирати,
 На дорозі покидати,
 Найменьшому брату признакоуєвь составляти:
 90. А нехай же і вінъ буде знати,
 Куди за нами кінними братами тікати».
 Старший братець изъ горда словами промовляє:
 «Що міні за вдобство свое турецьке добро на шматки рвати,
 Та по шляху розкидати,
 95. Найменьшому брату признакоуєвь составляти?
 Вінъ і живъ і здоровъ буде,
 Такъ безъ всякихъ признакоуєвь до дому прибуде».
 Середульший братець велике милосердіє має,
 У себе червону та жовту китайку видірає,
 100. На дорогу стеле, постилає,
 Найменьшому брату признакоуєвь составляє:
 «Нехай же вінъ буде знати,
 Куди за нами до отця, до матері, до роду втікати!»
 Тоді жъ то середульший братець милосердіє мавъ,
 105. До старшого брата словами промовляє:
 «Туть, брате, води погожи, травы хороши,
 Очерети вдобни,
 Станьмо, – конівъ попасимо,
 Мало-немного обіждимо,
 110. Чи не прийде до насъ піший піхотинець?»
 Старший братець ізгорда словами промовляє:
 «Чи еще тобі турецька каторга не увірилася,
 Сира сириця вь руки не вьїдалася.
 Ото, якъ будешъ найменьшого брата поужидати,
 115. Буде зь города Азіва велика погоня вставати,
 Його буде пішого на спочинкахъ минати,
 А насъ буде кіннихъ догоняти,
 На три штуки рубати,
 Або живцемъ у гіршу неволю завертати».
 120. Найменьший братець, піший піхотинець,
 У терни да вь байраки убігає,
 Тернове верховіття ізнахождає,
 Бере вь руки, хопає,
 Дрібними слезами обливає,
 125. До сердця козацького молодецького прикладає:

- «Ой тутъ же мої братики проїзжали,
 Велике на мене милосердіє мали,
 Міні на дорогу признакоу покидали».
 Біжить він пудбігає,
130. Ізъ тернуовъ да зъ байраківъ, із мелюсівъ вибігає,
 На полівку збігає:
 Нема не тернівъ, не байраківъ
 Да не якихъ признаковъ, –
 Тільки поле леліє,
135. На йому трава зеленіє...
 Біжить він пудбігає на степи високи,
 На шляхи широки,
 На дороги росхильни,
 Червону да жовту китайку знаходить,
140. Бере въ руки, хопає,
 Дрібними слезами обливає,
 До сердця козацького молодецького прикладає,
 Словами промовляє:
 «Не дурно сая китайка по шляху валяє,
145. А, відно, моїхъ братівъ живихъ на світі немає,
 Відно зъ Азіва велика погоня вставала,
 Мене въ тернахъ да въ байракахъ на спочинкахъ минала,
 А моїхъ братівъ догоняла,
 На три штуки рубала,
150. Чи живихъ у гіршу неволю завертала!
 Ой, якъ би мігъ би я знати,
 Чи моїхъ братівъ постріляно, чи порубано,
 Чи живихъ у руки забрато, –
 Гей! – да пійшовъ би я по степахъ блукати,
155. Тіла козацького молодецького шукати,
 Тіло козацьке молодецького знаходити,
 Въ чистомъ полі поховати,
 Звіру да птіці на поталу не подати.
 Біжить онъ подбігає,
160. Ажъ тільки своїхъ братівъ слідоучки забачає.
 Побила козаківъ въ полі
 Разомъ три недолі:
 Перва недоля – безвідде,
 Друга недоля – безхлібье,
165. А третя – буйний вітеръ ізъ ніжекъ валяє.
 До Савурь-могили доходить,
 На Савурь-могілі безпечно оддыхать легає,
 Ізъ неба води й погоди дев'ятого дня дожидає.
 Що тудя до його вовки-сироманьці дожидали,
170. Орли-чорнокрильці налетали,
 У головкахъ сідали,
 Хотіли заздеголя живота темни похорони одправляти.

- Вінъ на йіхъ соглядає,
Словами промовляє:
175. «Вовки-сироманці,
Орли-сизокрильці,
Гості мої мили,
Мало-немного обіждите,
Покіль душа зъ тіломъ розлучитьця.
180. Тоді будете до мене находжати,
Тіло мое жовковати,
Жовту кість по балкамъ разношати,
Попідъ зеленими яворками ховати,
Камишами укривати».
185. Отъ ногами не пуйде і руками не вуйзьме,
Ясно очима на небо не взгляне.
Вінъ на небо соглядає,
Словами промовляє:
«Голова моя козацька,
190. Голова моя молодецька!
Ти пробувала въ земляхъ турецькихъ,
Въ вірахъ бесурменськихъ!
Десять день у устахъ хліба-соли не маю,
На безвідді погибаю».
195. Тожъ не хмари наступали,
Не дрібни дощи накрапали,
Якъ душа козацька, молодецька
Ізъ тіломъ розлучилась.
Що тогді до його вовки-сироманьці дохождали,
200. Біле тіло жваковали,
Орли-чорнокрильці налітали,
У головкахъ сідали,
На чорни кудрі наступали,
Зъ-підъ лоба кари очи висмикали;
205. А ще зозулі налітали,
У головахъ сідали,
Якъ рідни сестри, коковали;
А ще дрібна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло оббірала;
210. Вовки-сироманьці находжали,
Жовту кість по балкамъ разношали,
Попідъ зеленими яворками ховали,
Камишами укривали,
Жалібненько квилили-проквиляли:
215. То жъ вони темний похоронъ отправляли.
Уже два кінни козаки
До річки Самарки стали вибігати,
Стала їхъ темна нічка обіймати.
Тоді жъ то старший братецъ словами промовляє:

220. «Отуть води погожи і трави хороши,
Очерети удобни й могили високи,
Станьмо, коні попасимо,
Покіль сонце обігріє,
Чи не прибуде до насъ нашъ піший піхотинець.
225. Теперъ я на його велике милосердіє маю,
Усю добич ізъ себе скидаю,
Його между коней хватаю». –
«Було, братецъ, тоді хватать, якъ я казавъ,
А теперъ уже девять день хлібъ-сіль йівъ, –
230. Досі на світі немає».
Коній пустопашъ попускали,
Кульбахи підъ себе слали,
Ружжа по комишахъ ховали,
Безпечно отдыхать полягали,
235. Святої зарі дожидали.
Якъ ставъ Божий світъ освітати,
Стали козаки на коній сідати,
Через річку Самарку у землі християнськи пройізжати.
Старший братецъ промовляє словами:
240. «Якъ будемо, брате, до дому, до отця, до матері доходити,
Якъ будемъ імъ правду казати?
Будемъ ми імъ правду казати,
Дакъ будуть насъ отець-мати
До віку вічного проклинати.
245. А будемо ми передъ йіми лгати,
То буде насъ Богъ відомо і невідомо карати.
А такъ, братъ, скажемо: не у одного пана пробували,
Не одинъ хлібъ-сіль йіли;
Ночної доби зъ тяжкої неволи втікали,
250. Дакъ ми до його зайізжали:
“Увставай, братецъ, зъ нами, – казали, – зъ тяжкої неволи втікати”.
Дакъ вінъ намъ, будто, такъ сказавъ:
“Утекайте ви, братця,
А я буду тутъ оставатьця,
255. Чи не буду лучшого щастя і долі собі мати”.
Старий отець-мати помруть,
Дакъ будемъ на полу ґрунти-худобу паювати,
Не буде третій межъ нами мішати».
Тее промовляли,
260. Воттіль пойізжали.
То жъ не орлі-чернокрильці заклекотали,
Якъ йіхъ турки, яничари зъ-за могилъ напали,
Постріляли, порубали,
Коній здобичу назадъ завертали.
265. Полягла двохъ козаківъ голова вищше річки Самарки,

А треття у Савурь-могили ¹.
 А слава сяе, – не умре і не поляже
 Отнині і до віка;
 Даруй, Боже, вамъ, господа,
 270. Всімъ слушащимъ на многая літа.

Варіанти при п'їні: 4. Да ізъ віри; 10. Своі біли ніжки; 12. Ой *опуск.*; 21. Що підвезите; 23. На брата словами. 26. Гей та ми; 29. будить пішого минаты; 36. поїезжали; 42. Ой, братыкы; 43. Якъ голубонькы; 44. Прошу же васъ хоть одно мылосердие майте. – Не хочете вы мене зъ собою браты; 54. Ты нашъ мылый; 57. мовъ ножемъ; 61. Изъ роду, братыку; 64–65. Ой, братыкы моі мылы – Якъ голубонькы сывы – Не хочете вы мене стріляты-рубаты – Прошу же васъ, братця – Хоча жъ одно мылосердие майте; 70. у городи христіанськи до отця до матери до роду втікали; 78. Куды за намы кіннымы братамы втікати; 79. На Савурь-могилу ввезжають; 91. до роду тікаты; 97. Такъ і самъ у городы христіанськи прыбуде; 102. А нехай; 103. за намы за кіннымы братамы до роду утікаты; 106. Оттуть брате; 107. Очереты удобны; 109. Найменьшого брата підождымо; 114. брата выжыдаты; 116. въ тернахъ та въ байракахъ мынаты; 120. Гей найменьшой... пішеньця; 121. Уже въ терны; 125. прыкладае, словами промовляе; 126. моі два братыкы; 128. Прызнаку мені составлялы – А нехай буду знаты – Куды за нмы до роду втікаты; 132. А нема; 136. подбігае – Ой на полівку вбігае; 147. Мене пішого; 148. А йіхъ кінныхъ догоняла; 149. стріляла-рубала; 150. Чи живцемъ; 152. Чи моіхъ братівъ порубано, чи моіхъ братівъ постріляно; 153. Чи живцемъ; 159. Ой біжыть вінъ пудбігае; 161. Да побыла; 164. А друга; 173. То вінъ; 176. Арлы-чернокрыльци; 179. Покуль душа; 180. О тоді... прыхождаты; 187. Онъ – *опуск.*; 189. Голова жъ ты; 190. Голова жъ ты; 191. Ты жъ; 192. Въ вірахъ бесурменськихъ – А прыйшлось на безхлібы на безвідді погыбаты; 194. На безвідді, на безслідді; 195. Тожъ не хмары наступалы – Не буйны вітры повівалы; 198. Изъ грішным тіломъ; 119. Що туды; 209. біло тіло; 215. вони козацькый молодецькый темный; 216. А вже два; 217. добігаты; 219. Оттоді... промовляе словами; 224. пешаходець; 228. Було жъ, братъ; 232. підъ головы клалы; 236. Ой якъ... у полі світъ; 238. периізжаты – У городы христіанськи утікаты; 239. Ой тоді жъ то старшый; 240. до дому – *опуск.*; 247. А хиба такъ; 250. до його будьто; 251. казали. – У городы христіанськи до роду утікаты; 258. Между намъ треттий не буде мішаты; 267. – слава сяе; 269–270. Даруй, Боже, мыру хрещеному на многая літа.

Друк. за: Бѣгство трѣхъ братьевъ изъ Азова // Южно-русская песня и современные ее носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменка). Материал собрал М. Сперанский. – К., 1904. – С. 4–11 (текст); Грица. – С. 167, № 14 (мел.).

Зап. М. Сперанський і його студенти – Г. Бакалов і В. Данилов – 20–21 жовтня 1902 р. від кобзаря Т. Пархоменка, 1872 р. н., із с. Волосківці Сосницького пов. Чернігів. обл.

¹ «Что такое Савурь-могила, пѣвецъ точно не знаетъ: “Гора, чи що, близко Запорожжю; кажутъ, изъ-за порогами”, какъ ему сказаль какой-то его знакомый Яворскій» (прим. М. Сперанського).

11.39. Обь трёхъ брѣтивъ письня

- У недиллю барзо рано-поранѣнку
 То не туманы налягáлы,
 Не дощи́ накрапáлы
 Якъ тѣ́ тры брѣ́тики
5. Якъ я́сни соко́лыкы
 Ись турецькойы
 Зь бусурмѣньскойы
 Невóли тика́лы ¹
 Якъ ти два бра[ти]кы стáрши на кóни посидáлы
10. А сáме мѣньшій братикъ
 Оставсь нещáсный
 Пихотыньскый ².
 Та якъ винъ за нымы гнáвся,
 За стремѣна хватáвся
15. Та въ свойыхъ брѣ́тикивъ прохáвся:
 «Брѣ́тики жъ мойы риднѣссеньки
 Соко́лычкы яснѣссеньки!
 Возьмѣть же бра[ти]ки и менѣ съ собóйу
 Мене нещáсного не покида́йте
20. У бусурманьскый земли
 Не въ хрыстыяньскый
 Мене нещасного не покида́йте
 А не хочете брѣ́тики мене взѣты
 Такъ хотъ зелѣный гай рубáйте
25. Та на дороженьку кыдайте
 Та° я буду знáты
 Куды в'ъ хрыстыяньскую зѣмлю прыбуваты
 До отця и ненькы до ридненькойы прыбуваты».
 Середульшый братъ зачува́йе
30. Та до стáршого брѣ́та й промовляе:
 «Возьмѣмъ брѣ́тику його съ собо́ю»...
 А той каже:
 «Я й тебѣ съ коня турнóу,
 А коня съ собою додóму возьму».
35. Той уже мѣньшій братикъ бѣ́гъ-бѣ́гъ уже
 Бѣ́гъ-бѣ́гъ!..
 Тай по спычка́хъ
 Тай по пенька́хъ
 Изъ його нѣ́жечокъ рика́мы кровь бѣ́гла
40. Отъ якъ вѣ́йыхалы въ стѣ́пъ такый уже стѣ́пъ якъ дымъ
 Немá вже гáйу рубáты

¹ «Це така шо я буду плакать заразы. Я йыы не могу й высказать. О-хъ Боже мій, Боже мій! Воно́ й було́ ж колысь такъ» (тут і далі репліка виконавця, зафіксована збирачем).

² «О-хъ! Боже, Боже».

- Та йому на дорóженьку кыдаты
 Такъ той уже середульшый братъ давай уже съ себе одежу рваты
 Та давай уже ти клапти кыдаты
45. Шобъ братикъ мѣньшій знавъ куды додóму прыбуваты
 До отця й до нѣньки прыбувати...
 Та бигъ-бигъ бідный! Бигъ-бигъ! Та вже вморывся!
 Стойыть могылка колó дороги,
 Такъ винъ на могылку схылывся (вже).
50. До могылкы прыпадайе,
 Отця й неньку спомынайе
 А птыця вже йому й у вичи заглядайеть
 «Братикы вы¹ мойы риднѣньки²:
 Вернитыця каже вы до мене
55. Мини голóвоньку зрубайте
 Икъ сырїй земли вы мене предайте
 Шобъ мого тила птыця не клювала
 Шобъ вóвчыкы мойыхъ костей не разносылы.
 Йакъ вы мене нещасного въ чужій стороні погубылы»
60. Якъ стаы воны въ свойу слóбоду вйыжджаты
 Стаы въ отецъ и матуся йыхъ стричаты:
 «Дѣ жъ вы сáме мѣньшого братика свого дйлы?»
 Стáршій братъ ничóго не отвичайе
 А мѣньшій каже: «Ходимте тату й мамо въ хату,
65. Я вамъ роскажу всю правду.
 Я хотивъ каже мѣньшого брата на коня взыты
 Такъ не звеливъ стáршій братъ його взыты
 Остався винъ у степу пры дорóзи
 Пры глыбокій долыни,
70. Пры высóкїй могили...»
 Тоді вже батько та маты
 Того середульшого³ сына наградылы
 Усым його наградылы
 А стáршого вже сына свого йакъ собаку зъ двора прогналы
75. А мѣньшого вже сына отпомыналы.
 Слава Цáрю Небѣсному
 И всѣму мьру хрещѣному
 На многойе літа
 Мьру хрещеному
80. Ы до кинця вика.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф.11, од. зб. 725, арк. 60 зв.–61 зв.

Зап. П. Мартинович 20 січня 1903 р. в м. Костянтинограді від М. Бондаренко, бл. 1834 р. н., із с. Кам'янка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.].

¹ Над рядком дописано: «Каже».

² Ліворуч над рядком дописано: «Каже».

³ Під «середульшого» дописано «середнього».

11.40. Про трьох братів азовських

Спів

Ой у свя - ту - ю не - ді - лень - ку ра - но по - ра - нень - ку
то не си - ні ту - ма - ни вста - ва - ли, не дріб - ні до - щі на - кро - па - ли,
то три бра - та с ту - рець - ко - ї зем - лі бу - сур - менсь - ко - ї
з тяж - ко - ї не - во - лі з го - ро - да А - зо - ва вті - ка - ли, ой...
ой у - ті - ка ³ - ли. Два бра - та кін - ни - ми, а тре - тій брат, пі - ші пі - хо - ти - нець,
за кін - ни - ми бра - та - ми у - га - ня - є,
за стре - ме - на хва - та - є, ре - че сло - ва - ми, про...
про - мов - ля - є. Гей, та ре - че, про - мов - ля - є,
бра - та - ми рід - ни - ми на - зи - ва - є:
- Ой бра - ти ж мо - ї рід - нень - ки, як го - лу - би си - вень - ки,
стань - те, ме - не хоч ма - ло пі - до - ждіть,
ніж до се - бе на ко - ні візь - міть,

а хоч ма - ло верст під - ве - зить.

Ой то се - ре - ду - шій брат до - бре дба - є,

до стар - шо - го ко - ня по - вер - та - є,

лас - ко - ве сло - во про - мов - ля - є:

-Бра - те мій рід - нень - кий, го - лу - бонь - ко си - вень - кий,

стань - мо не ма - ло пі - до - жде - мо, сво - го бра - та мень - шо - го,

пі - шо - го пі - хо - тин - ця, ніж до се - бе візь - ме - мо,

а хоч ма - ло верст під - ве - зе - мо."

Ой стар - шій брат ху - до дба - є, згор - да сло - во про - мов - ля - є:

-Чим бу - дем ми бра - та мень - шо - го о - жи - да - ти,

то бу - де за на - ми ту - рець - ка бу - сур - мен - ська тяж - ка

по - го - н[я] га - ня - ти, на - ше ті - ло сік - ти та ру - ба - ти

а - бо втяж - ку не - во - лю за... за - вер - та - ти.

Ой то мень - ший брат, пі - ші пі - хо - ти - нець,

за кін - ни - ми бра - та - ми у - га - ня - є,

на се - ре ко - рінь - є, на бі - ле ка - мінь - є

но - ги про - би - ва - є, кров слі - ди за - ли - ва - є,

пі - сок ра - ни за - си - па - є, бра - тів сво - їх рід - нень - ких до...

до - га - ня - є. Ой бра - ти мо - ї рід - нень - ки,

го - лу - бонь - ки си - вень - ки, чим ма - є - те ме - не вчу - жій зем - лі по - ки - да - ти,

то кра - ще ме - ні з плеч го - ло - ву здій - міть,

ті - ло у се - ру зем - лю по - хо - вай - те, пти - ці на по - тал не...

не по - дай - те. Се - ре - ду - шій брат доб - ре дба - є,

до стар - шо - го ко - ня по - вер - та - є, ре - че, сло - ва - ми про - мов - ля - є

і сльо - за - ми про - ли - ва - є, бра - та стар - шо - го бла - га - є:
 -Ой бра - те мій рід - нень - кий, го - лу - бонь - ко си - вень - кий,
 чим ма - єш мень - шо - го у чу - жій зем - лі по - ки - да - ти
 то кра - ще нам у - сім трьом по... по - ми - ра - ти.
 Ой то стар - шій брат ху - до дба - є, згор - да сло - во про - мов - ля - є:
 -Чим нам, нам бра - та мень - шо - го у чу - жій зем - лі о - жи - да - ти,
 то кра - ще є - му з плеч го - ло - ву зня - ти і ті - ло все - ру зем - лю по - хо - ва - ти,
 і пти - ці на по - тал не... не по - дай - ти.
 Ой як ма - є - мо ми на три час - ти хо - зяй - ство роз - ді - ля - ти,
 то кра - ще бу - де - мовд[в]ох по... по - жи - ва - ти.
 Ой се - ре - ду - шій брат до - бре дба - є,
 сльо - за - ми про - ли - ва - є і до зем - лі при - па - да - є:

-Як то нам сво - є - му бра - ту мень - шо - му го - ло - ву здій - ма - ти?
 Мо - я ру - ка не здій - меть - ся, і сер - це не вос - мі - леть - ся,
 і меч мій не здій - меть - ся, щоб мень - шо - му бра - то - ві го - ло - ву здій - мать,
 то кра - ще ме - ні з ним вмі - сті по... по - ми - ра - ти.
 Гей, то біг - ли ни день і не два,
 й не три, і не чо - ти - ре; ста - ли до тем - ніх лі - сів до - бі - га - ти
 і до ве - ли - ких бай - ра - ків, став се - ре - ду - шій сло - ва - ми про - мов - ля - ти,
 стар - шо - го бра - та про - ха - ти: -Ой бра - те мій рід - нень - кий,
 го - лу - бонь - ко си - вень - кий, тут во - ди ве - ли - ки, тра - ви зе - ле - ні,
 стань - мо ми ко - ні по - па - си - мо
 і мень - шо - го бра - та, пі - шо - го пі - хо - тин - ця,
 пі - до - жде - мо. Гей, стар - шій брат ху - до дба - є,

згор - да сло - во про - мов - ля - є: -Щоб мень - шій брат не ді - ждав,
 щоб я є - го о - жи - дав; чім ма - ем є - го о - жи - да - ти,
 то бу - де ско - рійш у сво - ю зем - лю вті - ка - ти, ой...
 ой у - ті - ка - ти. Се - ре - ду - шій брат доб - ре дба - є
 й вер - хо - ве дре - во ло - ма - є, й мень - шо - му бра - ту, пі - шо - му пі - хо - тин - цю,
 на путь - до - ро - ги по... по - ки - да - є.
 Ой з стер - нів віг - тя із - ри - ва - є
 та най - мень - шо - му бра - то - ві на прик - ме - ту по - ки - да - є;
 як ста - ли із - за лі - са ви - бі - га - ти,
 не ста - ло де - ре - ва ло - ма - ти,
 так він на со - бі си - ній кап - тан об - ри - ва ^з - є
 і мень - шо - му бра - ту, пі - шо - му пі - хо - тин - цю,

на прик - мет по... по - ки - да - - є.

Гей, ста - ли до Са - вур мо - ги - ли до - бі - га - ти,

став се - ре - ду - шій сло - ва - ми про - мов - ля - ти,

стар - шо - го бра - та про - ха - - ти:

-Стань - мо ми хоч тут ко - ні по - па - си - мо

і бра - та мень - шо - го пі... пі - до - жди - мо.

Ой стар - шій брат ху - до дба - є, згор - да сло - во про - мов - ля - є:

-Чим ма - ем ми є - го о - жи - да - ти,

то бу - дем по - ско - рійш у дом свій у - їз - жа - ти,

бать - ко - ві й ма - те - рі не - прав - ду та й

ка - за - ти. Ой то ми бу - де - мо ка - за - ти:

-Хоч од - но - му ца - ре - ві при - ся - га - ли,

не о - дно - му па - но - ві слу - гу... слу - гу - ва - ли;

ми мень - шо - го бра - та, пі - шо - го пі - хо - тин - ця,

за де - в'ять літ не ви - да - - - ли.

Ой то мень - шій брат став до лі - сів до - бі - га - ти,

вер - хо - ве дре - во зна - хож - да - ти і дріб - ни - ми сльо - за - ми про...

про - ли - ва - - ти. Гей, то сло - ва - ми про - мов - ля - є,

бра - тів сво - їх спо - ми - на - є:

-Гей, ма - буть то ту - рець - ка бу - сур - мен - ська тяж - ка

по - го - н[я] у - га - ня - ла, що де - ре - во по - ла - ма - ла

й с тер - нів віт - тя по - зри - ва - ла,

бра - тів мо - їх а - бо по - сік - ла, по - ру - ба - ла,

а - бо втяж - ку не - во - лю за... за - вер - та - ла.

Як став із - за лі - са ви - бі - га - ти,
 став із о - де - жі до - ро - гі тряп - ки шу - ка - ти,
 до сер - ця при - жи - ма - ти.
 Ой аж те - пер мо - їх бра - тів на сві - ті та й не - ма - є,
 ма - буть ме - не в тер - нах на спо - чов - ку ми - на - ла,
 а мо - їх бра - тів до - га - ня - ла,
 що до - ро - гі - ї о - де - жі на їх об - ри - ва - ла,
 по до - ро - гах роз - ки - да - ла.
 Як став мень - шій брат до Са - вур мо - ги - ли до - бі - га - ти,
 і став на мо - ги - лу іс - хо - жда - ти
 і на сон - це по - гля - да - ти.
 і на сон - це по - гля - да - ти.

-Гей, і сон - це ви - со - ко і дом да - ле - ко,
 ві - тер по - ви - ва - є, ме - не, мо - ло - до - го ко - за - ка,
 із бі - лих ніг ва - ля - є.
 Що перь - ше — без хлі - ба, а вдру - ге — без - до - ро - жья,
 а втре - те — без - ви - дья, а ще гірш то - го,
 що бра - тів сво - їх не на - гнав - ши.
 Ой ма - будь я ся - ду спо - чи - ти, сво - їм бі - лень - ким ніж - кам,
 ко - заць - ким мо - ло - дець - ким, дам од - дих - ну - ти,
 бо вже ме - ні в сво - їм кра - ї по - вік там не бу - ти.
 Як став од - ди - ха - ти, ста - ли гос - ті до - ро - гі - ї,
 ор - ли си - зо - кри - лі, на - лі - та - ти,
 ста - ли з - під ло - ба о - чі вий - ма - ти,

ста - ли вов - ки сі - ро - ман - ці на - бі - га - ти,
я став сло - ва - ми про - мов - ля - ти:
-Ой ор - ли мо - ї си - зо - кри - лі
і ви, вов - ки сі - ро - ман - ці, хоч ма - ло пі - до - ждiть,
по - ки мо - я ду - ша з ті - лом ро... роз - лу - чить - ся.
pp
Він став сво - ї - ми о - чи - ма на не - бо по - гля - да - ти
і Гос - по - да ми - ло - серд - но - го про - ха - ти:
-Прий - ми, Бо - же, ду - шу мо - ю, а ти, зем - ле, кость мо - ю,
а вам, вов - ки сі - ро - ман - ці і ор - ли си - зо - кри - лі,
ті - ло о - бі - бра - ти і кость мо - ю у си - ру зем - лю за...
за - гри - ба - ти. Гей, та не бу - ло у по - лі
не лю - ди - ни, не близь - ко - ї со - сі - д[и] - ни,

ни - я - ко - ї ро - ди - ни, ни - я - ко - ї дру - жи - ни,
 щоб є - го кос - ті зі - бра - ти і у си - ру зем - лю по - хо - ва - ти,
 а тіль - ко си - за зу - зу - ля лі - та - ла,
 жа - ліб - нень - ко об - ку - ва - ла
 і бать - ко - ві й ма - те - рі знаць да - ва - ла:
 -То вже тво - го мень - шо - го си - на та й не - ма - є.
 А стар - ші бра - тья ста - ли у дом свій при - їз - жа - ти,
 став стар - шій брат не - прав - ду ви - яв - ля - ти:
 -Ми од - но - му ца - ре - ві при - ся - га - ли,
 не в од - но - му пол - ку про - бу - ва - ли,
 Ми мень - шо - го бра - та, пі - шо - го пі - хо - тин - ця,
 за де - в'ять літ не ви - да - - - ли.

А се - ре - ду - шій брат до - бре дба - є,
 бать - ко - ві й ма - те - рі прав - ду ви - яв - ля - є:
 -Ми у міс - ті про - бу - ва - ли і у плін по - па - ли,
 в ту - рець - ку, бу - сур - мен - ську ка - тор - гу;
 ми в го - ро - ді А - зо - ві про - бу - ва - ли,
 з - під го - ро - да А - зо - ва ра - зом вті - ка - ли,
 мень - шо - го бра - та в путь - до - ро - зі по - ки - да - - - ли.
 Гей, те - пер став бать - ко стар - шо - го си - на з под - ві - р'я зго - ня - ти,
 а се - ре - ду - ша - го за си - на счи - та - ти:
 -Ой бо - дай би ви, си - ни, сві - та й щас - тя не ма - ли,
 як ви се - го бра - та мень - шо - го із сві - та і - зо - гна - ли.
 як ви се - го бра - та мень - шо - го із сві - та і - зо - гна - ли.

- Ой у святую неділеньку рано-пораненьку¹
 То не сині тумани вставали,
 Не дрібні дощі накропали, —
 То три брата с турецької землі бусурменської
5. З тяжкої неволі
 З города Азова втікали, ой...
 Ой утікали.
 Два брата кінними а третій брат піші піхотинець
 За кінними братами уганяє
10. За стремена хватає
 Рече словами про... промовляє.
 Гей, та рече промовляє
 Братами рідними називає:
 «Ой брати ж мої рідненьки,
15. Як голуби сивеньки,
 Станьте мене хоч мало подождіть
 Ніж до² себе на коні візьміть
 А хоч мало верст підвезіть
 Ой то середушій брат добре дбає,
20. До старшого коня повертає
 Ласкове слово промовляє:
 «Брате мій рідненький
 Голубонько сивенький
 Станьмо не мало подождемо
25. Свого брата меньшого пішого піхотинця
 Ніж до себе візьмемо
 А хоч мало верст підвеземо».
 Ой старшій брат худо дбає,
 Згорда слово промовляє:
30. «Чім будем ми брата меньшого ожидати
 То буде за нами турецька бусурменська
 Тяжка погон[я] ганяти
 Наше тіло сікти та рубати
 Або в тяжку неволю за... завертати».
35. Ой то меньший брат піші піхотинець
 За кінними братами уганяє
 На сере коріньє на біле каміньє ноги пробиває
 Кров сліди заливає
 Пісок рани засипає
40. Братів своїх рідненьких до... доганяє.
 «Ой брати мої рідненьки голубоньки сивеньки
 Чім маєте мене в чужій землі покидати
 То краще мені з плеч голову здійміть
 Тіло у серу землю поховайте

¹ У тексті ми відмовилися від використання «ъ», який у підтекстовці оригіналу рукопису з'являється непослідовно.

² Тут і в р. 26, очевидно, помилка записувача. Мало би бути «міждо».

45. Птиці на потал не... не подайте».
 Середущій брат добре дбає
 До старшого коня повертає
 Рече словами промовляє
 І слезами проливає
50. Брата старшого благає:
 «Ой брате мій рідненький
 Голубонько сивенький
 Чім маєш меньшого у чужій землі покидати
 То краще нам усім трем помирати».
55. Ой то старшій брат худо дбає
 Згорда слово промовляє:
 «Чім нам нам брата меньшого у чужій землі ожидати
 То краще ему з плеч голову зняти
 І тіло в серу землю поховати
60. І птиці на потал не... не подати.
 Ой як маємо ми на три часті хозяйство розділяти,
 То краще будемо вд[в]ох по... поживати».
 Ой середущій брат добре дбає,
 Слезами проливає і до землі припадає:
65. «Як то нам своєму брату меньшому голову здіймати
 Моя рука не здійметься
 І серце не востілиться
 І меч мій не здійметься
 Щоб меньшому братові
70. Голову здіймати
 То краще мені з ним вмісті по... помирати».
 Гей то бігли ни день і не два й не три, і не чотири
 Стали до темніх лісів добігати
 І до великих байраків
75. Став середущій словами промовляти
 Старшого брата прохати:
 «Ой брате мій рідненький
 Голубонько сивенький
 Тут води велики трави зелені
80. Станьмо ми коні попасимо
 І меньшого брата пішого піхотинця підождемо».
 Гей старшій брат худо дбає,
 Згорда слово промовляє:
 «Щоб меньшій брат не діждав
85. Щоб я его ожидав
 Чим маєм его ожидати
 То буде скорійш у свою землю втікати ой...
 Ой утікати».
 Середущій брат добре дбає
90. Й верхове древо ломає
 Й меньшому брату пішому піхотинцю
 На путь-дороги по... покидає.
 Ой з стернів віття ізриває

- Та найменшому братові на прикмету покидає.
95. Як стали із-за ліса вибігати
 Не стало дерева ломати
 Так він на собі синій каптан обриває
 І меньшому брату пішому піхотинцю
 На прикмет по... покидає.
100. Гей, стали до Савур-могили добігати
 Став середущій словами промовляти
 Старшого брата прохати
 «Станьмо ми хоч тут коні попасимо
 І брата меньшого пі... підождимо».
105. Ой старшій брат худо дбає
 Згорда слово промовляє
 «Чім маєм ми его ожидати
 То будем поскорійш у дом свій уїзжати
 Батькові й матері неправду та й казати.
110. Ой то ми будемо казати
 «Хоч одному цареві присягали
 Не одному панові слугу... слугували
 Ми меньшого брата пішого піхотинця
 За дев'ять літ не видали».
115. Ой то меньшій брат став до лісів добігати
 Верхове древо знаходити
 І дрібними слезами про... проливати.
 Гей то словами промовляє
 Братів своїх споминає:
120. «Гей мабуть то турецька бусурменська тяжка погон[я] уганяла
 Що дерево поламала й с тернів віття позривала
 Братів моїх або посікла порубала
 Або в тяжку неволю з... завертала».
 Як став із-за ліса вибігати
125. Став із одежі дорогі тряпки шукати
 До серця прижимати.
 «Ой аж тепер моїх братів на світі та й немає
 Мабуть мене в тернах на спочивку минала
 А моїх братів доганяла
130. Що дорогії одежі на їх обривала
 По дорогах роскидала».
 Як став меньшій брат до Савур-могили добігати
 І став на могилу іскождати
 І на сонце поглядати.
135. «Гей і сонце високо і [дом] далеко
 Вітер повиває
 Мене молодого козака із білих ніг валяє.
 Що перьше без хліба
 А вдруге бездорожъя
140. А втрете безвидья
 А ще гірш того що братів своїх не нагнавши
 Ой мабуть я сяду спочити,

- Своїм біленьким ніжкам козацьким молодецьким дам оддихнути,
 Бо вже мені в своїм краї повік там не бути».
145. Як став оддихати
 Стали гості дорогії орли сизокрилі налітати
 Стали з-під лоба очі виймати
 Стали вовки сіроманці набігати
 Я став словами промовляти
150. «Ой орли мої сизокрилі
 І ви вовки сіроманці
 Хоч мало подождіть
 Поки моя душа з тілом ро... розлучиться».
 Він став своїми очима на небо поглядати
155. І Господа милосердного прохати:
 «Прийми Боже душу мою,
 А ти земле кость мою
 А вам вовки сіроманці і орли сизокрилі
 Тіло обібрати і кость мою у сиру землю за... загрибати».
160. Гей та не було у полі не людини
 Не близької сусід[о]ни ниякої родини ниякої дружини
 Щоб его кості зібрати
 І у сиру землю поховати
 А тільки сиза зозуля літала
165. Жалібненько обкувала.
 І батькові й матері знать давала
 «То вже твого меньшого сина та й немає».
 А старші братья стали у дом свій приїзжати
 Став старшій брат неправду виявляти:
170. «Ми одному цареві присягали
 Не в одному полку пробували
 Ми меньшого брата пішого піхотинця
 За дев'ять літ не видали».
 А середушій брат добре дбає
175. Батькові й матері правду виявляє:
 «Ми умісті пробувала
 І у плін попали
 В турецьку бусурменську каторгу;
 Ми в городі Азові пробували
180. З-під города Азова разом втікали
 Меньшого брата в путь-дорозі покидали».
 Гей тепер став батько старшого сина з подвір'я згоняти
 А середушаго за сина считати:
 «Ой бодай би ви сини світа й счастья не мали,
185. Як ви сего брата меньшого із світа ізогнали».

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 41, арк. 5–8 (текст за підтекстовкою; поділ на рядки за: Грица. – С. 145–149, № 11); Грица. – С. 132–145, № 11 (мел.).

Зап. кобзар В. Шевченко 1904 р. від кобзаря М. Кравченка, 1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

11.41. «Про піхотинця» (фрагмент)

1. *(Andante sostenuto)*

Ой! ой, то не пи-ли пи-ли-ли,
Ой то не ту-ма-ни й у-ста-ва-ли, Ой то три бра-ти зем-лі ту-рець-ко-ї,
З ві-ри бу-сур мен-сько-ї, Зтяж-ко-ї не-во-лі у-ті-ка-ли.

2. *a tempo*

Ой, два кон-них, тре-тій пі-ша пі-ше-ни-ця, Як чу-жа-я чу-же-ни-ця,
О то за кон-ни-ми й у-га-ня-є, За стре-ме-на хва-та-є,
Та до їх сло-ва-ми про-мов-ля-є:

3. *a t.*

- Ой!
брат-чи-ки мо-ї род-ні, Го-лу-бонь-ки ж си-ві!
Стань-те со-бі, ко-ні по-па-сі-те, Най-мен-чо-го бра-та,

Пі - шо - го пі - хо - тин - чи - ка, о - бо - жді - те, Хоч на ко - ні та возь - мі - те,
 В хри - ти - ян - ські - ї го - ро - да под - ве - зі - те!
 4. *a tempo*
 О то, бра - ти, то я бу - ду зна - ти,
(rit.) Ку - ди то зем - лі з ту - рець - ко - ї, *rit.* З ві - ри бу - сур - мен - сько - ї,
 З тяж - ко - ї не - во - лі, В хри - сти - ян - ські - ї го - ро - да,
 До от - ця, до нень - ки при - бу - ва - ти.
 5. *meno mosso*
 А не хо - че - те на ко - ні й у - зя - ти,
 З пліч го - ло - вонь - ку із - ні - май - те!

- | | | |
|----|---|-----------------------------|
| 1. | Ой! ой, то не піли пи́ли́ли,
О', то не тумáni й устава́ли, –
О'й, то три бра́ти з землі туре́цької,
З віри бусурме́нської, | 6 + 4 |
| 5. | З тяжкої нево́лі утіка́ли. | 6 + 4 |
| 2. | Ой, два ко́нних, треті́й піший піше́нця,
Як чужа́я чуже́нця:
О'то за ко́нними й уганя́є,
За стре́мена хватáє, | 4 + 4 + 4
4 + 4
6 + 4 |

- | | | |
|-----|--|-------|
| 10. | Та до їх слова́ми промовля́є: | 6 + 4 |
| 3. | «Ой! бра́тчики мої ро́дні,
Голу́боньки ж сиві!
Ста́ньте собі, ко́ні попаса́те,
Найме́ншого бра́та, | 4 + 6 |
| 15. | Пішо́го піхоти́нчика, обо́ждіте,
Хоч на ко́ні та возьмі́те,
В христія́нській города́ подвезі́те!» | 4 + 4 |
| 4. | «Ото, бра́ти, то я бу́ду зна́ти,
Куди́ то з землі́ туре́цької, | 4 + 6 |
| 20. | З віри́ бусурме́нської,
З тяжко́ї нево́лі
В христія́нській города́
До отця́, до не́нки прибува́ти». | 6 + 4 |
| 5. | «А не хо́чете на ко́ні й узя́ти, - | 5 + 6 |
| 25. | З плі́ч голово́ньку ізня́йма́йте!» | 5 + 4 |

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 178 (текст); Грица. – С. 259–261, № 25, вар. б (мел.).
Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від П. Кравченка, із с. Шахворостівка
Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.42. Дума про «піхотинця» (початок)

Варіант а

(♩ = приблизно 72 М. М.)

1.

Ой! ой, то не пи - ли пи - ли - ли,
 То не ту - ма - ний у - ста - ва - ли, Ой, то три бра - тиз зем - лі ту - рець - ко - ї,
 З ві - ри бу - сур мен - сько - ї, З тяж - ко - ї не - во - лі й у - ті - ка - ли.

2. *meno mosso* *a tempo*

Два кон - них, тре - тій пі - ший пі - ше - ни - ця, Як чу - жа - я чу - же - ни - ця,
 О то за кон - ни - ми у - бі - га - є, За стре - ме - на - хва - та - є,
 А до їх сло - ва - ми про - мов - ля - - - є:

3. *a tempo*

- Брат - чи - ки мо - ї род - ні, Го - лу - бонь - ки си - ві!
 Стань - те со - бі, ко - ні по - па - сі - те, Най - мен - чо - го бра - та,
 Пі - шо - го пі - хо - тин - чи - ка, о - бо - жді - те, Хоч на ко - ні то возь - мі - те,

* «На фонограф схопив Опанас Гр. Сластіон» (прим. Ф. Колесси).

В хри-сти-ян-ські-ї го-ро-да под-ве-зі- - - - те!

А-нс хо-че-те то на ко-ні у-зя- - - - ти,

З пліч го-ло-вонь-ку із-ні-мі- - - - те!

5. (♩ = приблизно 72 М. М.)

Най-стар-ший же брат Се-ре-ду-шо-му бра-ту Сло-ва-ми про-рі-ка-є:

- Бу-дем же то ми, бра-те, Най-мен-чо-го бра-та,

Пі-шо-го пі-хо-тин-чи-ка, о-жи-да-ти, Бу-де то за на-ми

З го-ро-да з А-зі-ва, З зем-лі ту-рець-ко-ї,

З ві-ри бу-сур-мен-сько-ї З тяж-ко-ї не-во-лі...

- Ой! ой, то не пили пилили,
 То не тумани й уставали,
 Ой, то три брати з землі турецької,
 З віри бусурменської,
 5. З тяжкої неволі й утікали.
 Два конних, третій піший пішениця,
 Як чужая чужениця,
 О то за конними убігає,
 За стремена хватає,
 10. А до їх словами промовляє:
 «Братчики мої родні,

- Голубоньки сиві!
 Станьте собі, коні попросіте,
 Найменшого брата,
 15. Пішого піхотинчика, обождіте,
 Хоч на коні то возьміте,
 В християнській города подвезіте!»
 «А не хочете то на коні узяти,
 З пліч головоньку ізнімайте!»
 20. Найстарший же брат
 Середушому брату
 Словами прорікає:
 «Будем же то ми, брате,
 Найменшого брата,
 25. Пішого піхотинчика, ожидати,
 Буде то за нами
 З города з Азіва,
 З землі турецької,
 З віри бусурменської,
 30. З тяжкої неволі...»

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 88–91 (текст за підтекстовкою), «Варіант а»);
 Грица. – С. 257–258, № 25, вар. а (мел.).*

*Зап. О. Слостіон на фонограф до 1908 р. від П. Кравченка, із с. Шахворостівка
 Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.43. Дума про «піхотинця» (початок)

1. *(Andante sostenuto)*
ten.

Ой! ой. то не пи - ли пи - ли - ли,
То не ту - ма-ни й у - ста - ва - ли; Ой, то три бра - ти зем - лі ту - рець - ко - ї,
З ві-ри бу-сур-мен-сько-ї, З тяж-ко-ї не-во - лі й у - ті - ка - ли.

2. *a tempo*

Ой! два кон - них, тре - тій пі-ший пі - ше - ни - ця,
Як чу - жа - я чу - же - ни - ця, О - то за кон - ни - мий у - бі - га - є;
За стре-ме на хва-та-є, А до їх сло-ва - ми про - мов - ля - є:
Ой, брат - чи - ки мо - ї род - ні,
Го - лу-боч-ки си-ві! Станьте жсо-бі, ко - ні по-па - сі-те, Най мен-чо-го бра-та,
Пі - шо-го пі - хо - тин - чи - ка, о - бож - ді - те, Хоч на ко - ні оз - мі - те,



В хри-сти-ян-ські-ї го-ро-да ой, под-ве-зі-те!

4. *a tempo*

- Ой! та й не бу-ду ж то зна-ти,

Ку-ди із го-ро-да з О-зо-ва, З зе-млі ту-ре-цько-ї, Зві-ри бу-сур-мен-сько-ї,

З тяж-ко-ї не-во-лі у-ті-ка-ти.

- Ой! ой, то не пили пилили,
 То не тумани й уставали;
 Ой, то три брати з землі турецької,
 З віри бусурменської,
 5. З тяжкої неволі й утікали.
 Ой! два конних, третій піший пшениця,
 Як чужая чужениця,
 Вото за конними й убігає,
 За стремена хватає,
 10. А до їх словами промовляє:
 «Ой, братчики мої родні,
 Голубочки сиві!
 Станьте ж собі, коні попасіте,
 Найменчого брата,
 15. Пішого піхотинчика, обождіте,
 Хоч на коні озміте,
 В християнській города ой, подвезіте!»
 «Ой! тай не буду ж то знати,
 Куди із города з Озова,
 20. З землі турецької,
 З віри бусурменської,
 З тяжкої неволі утікати».

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 94–96 (текст за підтекстовкою), «Варіант в»;
Грица. – С. 262–263, № 25, вар. в (мел.).

*Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від П. Кравченка, із с. Шахворостівка
 Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.44. Дума про «піхотинця» (початок)

1. (♩ = приблизно 72 М. М.)

Ой! ой, то не пи-ли пи-ли-ли, То не ту-ма-ни й у-ста-ва-ли,
 То ж то три бра - тизем - лі ту-ре - цько-ї, З ві-ри бу - сур мен - сько-ї,
 Зтяж-ко - ї не-во - лі у - ті - ка - ли.

2. *a tempo*

Два кон - них, тре-тій пі - ший пі-ше-ни-ця, Як чу-жа-я чу-же-ни - ця,
 О - то за кон-ни-ми й у - бі - га - є, За стре - ме - на хва - та - є,
 А до їх сло-ва - ми про - мо - вля - є:

3. *a tempo*

- Брат - чи - ки мо - ї род - ні, Го - лу - бонь-ки си - ві!
 Стань-те со - бі, ко - ні по - па - сі - те, Най мен - чо - го бра-та, пі - шо - го
 Пі - хо - тин - чи - ка й о - бо - жді - те,
 Хоч на ко - ні возь-мі - - - - - те!

4.

А не хо - че - те на ко - ні й у - зя - ти,
З пліч го - ло - вонь - ку із - ні - май - те!

- Ой! ой, то не пили пилили,
То не тумани й уставали, –
То ж то три брати з землі турецької,
З віри бусурменської,
5. З тяжкої неволі утікали.
Два конних, третій піший пішениця,
Як чужая чужениця, –
Ото за конними й убігає,
За стремена хватає,
10. А до їх словами промовляє:
«Братчики мої родні,
Голубоньки сиві!
Станьте собі, коні попасіте,
Найменшого брата, пішого
15. Піхотинчика й обождіте,
Хоч на коні возьміте!»
«А не хочете на коні й узяти,
З пліч головоньку ізнімайте!»

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 97–98 (текст за підтекстовкою), «Варіант г»);
Грица. – С. 264–265, № 25, вар. г (мел.).*

*Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від П. Кравченка, із с. Шахворостівка
Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.45. Дума про «піхотинця» (початок)

Тож то три бра-ти з зем - лі з ту - ре - цько-ї, З ві-ри бу-сур мен - сько-ї,
 З тяж-ко - ї не-во - лі у - ті - ка - ли.

2.
 Два кон - них, тре-тій пі - ший пі-ше-ни - ця, Як чу-жа - я чу-же-ни - ця,
 О - то за кон - ни-ми у - бі - га - є, За стре-ме - на хва-та - є,
 А до їх сло-ва - ми про-мов - ля - - - є:

3. *ten.*
 - Ой, брат - чи - ки мо - ї род - ні, Го - лу - боч-ки си - ві!
 Стань-те со - бі, ко - ні по-па - сі - те, Най-мен - чо - го бра - та
 Пі-шо-го пі-хо-тин - чи-ка, о - бо - жді - те, Хоч на ко-ні та возь-мі - те,
 З хри-сти-ян-ські - ї го - ро - да под - ве - зі - - - те!

О - то на ко - ні возь-мі - те, В хри-сти-ян - ські - ї го - ро - да под-ве-зі - те,

Не-хай же то я бу-ду зна-ти, Ку-ди то в хри-сти-ян-ські-ї го-ро-да,
До от-ця до нень-ки...

- Ой! то ж то не пили пилили,
То не тумани уставали, –
То ж то три брати з землі турецької,
З віри бусурменської,
5. З тяжкої неволі утікали.
Два конних, третій піший пшениця,
Як чужая чужениця, –
Ото за конними убігає,
За стремена хватає,
10. А до їх словами промовляє:
«Ой, братчики мої родні,
Голубочки сиві!
Станьте собі, коні попасіте,
Найменшого брата,
15. Пішого піхотинчика, обождіте,
Хоч на коні та возьміте,
В християнській города подвезіте!
Ото на коні возьміте,
В християнській города подвезіте,
20. Нехай же то я буду знати,
Куди-то в християнській города,
До отця, до неньки...»

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 99–101 (текст за підтекстовкою), «Варіант г»;
Грица. – С. 265–266, № 25, вар. д (мел.).*

*Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від П. Кравченка, із с. Шахворостівка
Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.46. «Про Озівських братів» («про піхотинця»)

(♩ = приблизно 79 - 80 М. М.)

1-ший валок.

1. Гей, у свя - ту не - діль - нь - ку То ра - но по... по - ра - нь - ко. - - -

2. Гей, то не чор - ні хма - ри на - сту - па - ли, Не дроб - ні до - щі на - кра - па - ли,

Гей, то не си - ві ту - ма - ни й у - ста - ва - ли, -

Як три бра - ти з ту - рець - ко - ї, Бу - сур - мен - сько - ї, тяж - ко - ї не - во - лі

Із го - ро - да ^{Во-}О - зо - ва** й у... й у - ті - ка - ли.

3. *a tempo*

Ой, то два бра - ти кін - них, А тре - тій брат мен - чий пі - хо - ти - нець

За кін - ни - ми бпа - та - ми й в - га - ня - є За стре - ме - на хва - та - є

*a [tempo]**** *rall.*

Ло бпа - тів ре - че. сло - ва про... про - мов - ля - є.

4. [*a t.*]

Ой, то ре - че, сло - ва про - мов - ля - є, Бра - та - ми на - зи - ва - є:

* Сталі діези, вміщені при ключі, відносяться до четвертого і шостого ступеня звукоряду: *a, h, c, dis, e, fis, g.*

** Дрібним друком над текстом зазначено деякі діалектні ознаки у вимові звуків, наскільки їх можна виразно почути при фонографічній репродукції.

*** І далі таке ж скорочення.

- Ой, бра - ти рід - нень - кі, Го - лу - бонь - ки си - вень - кі,
Та стань - те ви, хоч ма - ло пі... пі - до - жді - те!
Гей, хоч ма - ло пі - до - жді - те, Ме - не між - до се - бе на ко - ні возь - мі - те.
А хоч ма - ло верст пі... під - ве - зі - те!
2-гий валок. Ей, се - ре - ду - ший брат а ше до - бре дба - є,
До стар - шо - го ко - ня по - вер - та - є, Лас - ка - ве сло - во про - мовля - є:
- Ой, бра - те рід - нень - кий, Го - лу - боч - ку си - вень - кий!
Ой стань - мо ми хоч ма - ло - пі... пі - до - жді - мо!
Гей, хоч ма - ло пі - до - жді - мо. Між - до се - бе на ко - ні возь - мі - мо,
А хоч мало верст сво - го бра - та пі... під - ве - зі - мо!

* Дрібними нотами внизу зазначено супровід кобзи, що ледве чутний у репродукції.

8. *pîu mosso*

Ой то стар-ший ху-до дба-є, До се-ре-ду-що-го ко-ня по-вер-та-є,
 І ху-до сло-во про-мов-ля-є: -Чи ма-єм ми о-жи-да-ти,
 То бу-де за на-ми ту рець-ка бу-сур-менсь-ка
 А тяж-ка не-во-ля вга-ня-ти,
pîu mosso
 На-ше ті-ло сік-ти та... та ру-ба-ти.

9. *a t.*

Ой, то на-ше ті-ло сік-ти та ру-ба-ти, А-бо бу-дуть у тяж-ку не-во-лю,
 Ко-нем за-вер-та-ти, - То лу-чше нам бра-та сво-го мен-чо-го
rall.
 Та по-вік у ві-чі не за-ба-ча-ти!

10.

- Гей, то вже нам бра-та сво-го мен-чо-го По-вік у ві-чі не вба-ча-ти:
 Чи ма-єм ми те ха-з'яй-ство На три час-ті роз-ді-ля-ти, -

Бу - дем на двох роз - ді - ля - ти, у - двох [па - ю] - ва - ти,*

А бать - ко - ві ма - те - рі не - прав - ду ви... ви - яв - ля - ти.

11. (♩ = 79 - 80 М. М. приблизно, місцями швидче).

3-тій валок.

Гей, то бу - дем бать - ко - ві й ма - те - рі Не - прав - ду ви - яв - ля - ти,

Гей, то бу - дем ми ка - за - ти: Хо - тя ми вміс - ті про - бу - ва - ли,

Од - но - му ца - ре - ві при - ся - га - ли, Ми ж сво - го мен - чо - го бра - та,

rall. А за де - в'ять ро - ків не за - ба - ча - ли.

12.

Ой то се - ре - ду - ший брат а ще до - бре дба - є,

До стар - шо - го сло - ва - ми про - мов - ля - є, Ла - ска - ве сло - во про - мов - ля - є,

Сльо - за - ми про - ли - ва - є: - Ой бра - те рід - нень - кий, Го - лу - боч - ку си - вень - кий!

Як то нам бать - ко - ві не - прав - ду ви... ви яв - ля - ти?


* Виправлено за словесним текстом.

** На цьому місці не стало валка; отже, мелодію дороблено за взірцями попередніх стереотипних закінчень.

13. *a t.* [



- Ой то да - ру - ю то - бі, бра - те, І мо - ю часть по - жи - ва - ти,



А я не бу - ду сво - го бра - та най - мен - чо - го



А чу - жій чу - жи - ні по... по - ки - да - ти!

14.



Ой то біг - ли вни день не два, Не три не чо - ти - ри;



Як ста - ли до лі - сів до - бі - га - ти, Гей, то став се - ре - ду - щий брат



Сло - ва - ми про мов - ля - ти, Сльо - за - ми про - ли - ва - ти:



- Ой бра - те рід - нень - кий, Го - лу - бонь - ку си - вень - кий,



Тут лу - ки ве - ли - кі І тра - ви зе - ле - ні,



Стань - мо ми ко - ні по... по - па - сі - мо!

15. (♩ = 79 - 80 М. М.).

4-тий валок.



Гей, то стань - мо ми ко - ні по - па - сі - мо,



Сво-го мен-чо-го бра-та Пі-шо-го пі-хо-тин-ця пі-до-жді-мо!



Гей, то стар-ший брат ху-до дба-є, До се-ре-ду-що-го сло-ва-ми про-мов-ля-є,



Та із за пле-ча на-гай - ко... - о - ю кра - є.

16. *a t.*



Гей, чи ма-єм ми є-го о-жи-да-ти, То бу-дем ми вре-мя те-ря-ти, -



Луч-ше бу-дем пос-ко-рі-ше А з сих гра-дов у-ті - ка - ти.



Ой то мен-чий брат, пі-ший пі-хо-ти-нець, За кін-ни-ми бра-та-ми вга-ня-є,



Гей, на си-ро-є ко-рі-не, На бі-ле ка-мі-не Та но-ги про-би-ва-є,



Кров слі-ди за-ли-ва-є, Пі-сок ра-ни за-си-па-є, -



А все бра-тів кін-них до... до-га-ня-є.



Гей між-до кін-них бра-тів у-бі-га-є, За стре-ме-на хва-та-є,



До бра-тів ре-че, сло-ва про... про-мов-ля-є:

19.

- Гей бра - ти рід - нень - кі, Го - лу - бонь - ки си - вень - кі!

Чи ма - є - те ме - не по - ки - да - ти, То луч - ше ме - ні з плеч го - ло - ву здій - мі - те,

Гей, мо - є ті - ло хри - сти - ян - ське В си - ру зем - лю по - хо - вай - те,

І пти - ці на по - та - лу не... не по - дай - те!

20. (♩ = 79 М. М.).

5-тий валок.

Ей, став брат ста - ва - ти

на Са - мар - ці, До бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - є:

- Ой бра - те рід - нень - кий, Го - лу - бонь - ку си - вень - кий!

То ж мо - я ру - ка не здій - меть - ся І меч мій не ось - мі - лить - ся!

Як то бра - то - ві мен - чо - му А з плеч го - ло - ву здій - ма - ти,

А в си - ру зем - лю ті - ло хо - ва - ти І пти - ці на по - та - лу не да - ти, -

rall.

То луч-ше нам у-мі-сті всім трьом по... по - мі - ра - ти.

21. *a t.*

Гей, то се-ре - ду-щий брат у-се до-бре дба-є, Вер-хо-ве дре-во ла-ма-є,

А най - мен - чо - му бра - ту, Пі - шо - му пі - хо - тин - цю,

На при-кме-ту по... по - ки - да - є.

22. *a t.*

Гей, як ста - ли за лі - си ви - бі - га - ти,

Не ста-ло вер-хо - во-го дре-ва ла-ма-ти, Гей, то з тер-нів ві-ти сти-на-є,

А най - мен - чо - му бра - ту, А пі - шо - му пі - хо - тин - це - ві

На при-кме-ту по... по - ки - да - є.

23. *a t.*

Як не ста-ло де-ре-ва ла-ма - ти, А - ні тер-нів на-ход-жа - ти,

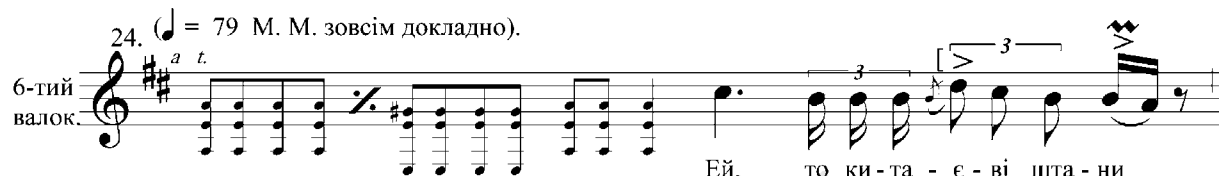
То став на со-бі бі - лий кап - тан об - ри - ва - ти,



А най - мен - чо - му бра - ту, пі - шо - му пі - хо - тин - це - ві,



На при - кме - ту по... по - ки - да - ти.



Ей, то ки - та - є - ві шта - ни



па - со - бі ма - є, Так то о - бри - ва - є,



А мен - чо - му бра - ту, Пі - шо - му пі - хо - тин - це - ві,



На при - кме - ту по... по - ки - да - є.



Як ста - ли до Са - вур мо - ги - ли до - бі - га - ти,



На Са - вур мо - ги - лу іс - хож - да - ти, Гей, то став се - ре - ду - щий брат



Сло - ва - ми про - мов - ля - ти, Сльо - за - ми про - ли - ва - ти:



- Ей, то тут то сте - пи ве - ли - кі і тра - ви зе - ле - ні, -

Стань-мо ми, ко - заць - кі ко - ні по - па - сі - мо,
 Са - ми от-дих-ні - мо, А сво - го мен - чо - го бра - та
 На пос-лід-ній до-ро-зі пі... пі - до - жді - мо!
 26. *a t.* Ой то став се - ре - ду - щий* брат Сло - ва - ми про-мов-ля - ти:
 - Чи ма - ем ми о - жи - да - ти, То бу - дем у - ре - мя те - ря - ти,
 А бу - дем до до - му при - їж - джа - ти,
 Бать-ко-ві ма-те-рі бу-дем не-прав-ду ви... ви - яв - ля - ти.
 27. [*a t.*] Гей, то мен-чий брат, пі-ший пі-хо-ти-нець, За-кін-ни ми бра-та-ми вга-ня-є,
 Як став на Са - вур мо - ги - лу до - бі - га - ти,
 На Са - вур мо - ги - лу іс-хож-да - є, На сон - це пог-ля-да - є,

* Очевидно, помилка кобзаря замість: «старший брат».

Гей, і сон - це ви - со - ко, І дім да - ле - ко,
 Та ві - тер по - ві - ва - є, - Ме - не бід - но - го ко - за - ка
 а з бі - лих ніг... ніг ва - ля - є.

28. (♩ = 79 М. М.),
 7-мий валок.
 Гей, то ма - буть в ос - тан - не от - ди - ха - ю,
 Та бу - ду спо - чи - ва - ти, Бо вже пер - ве без - хлі - б'є, Дру - ге без - від - дє,
 А тре - те без... без - до - ро - жа.

29.
 Бо вже де - в'я - ті суг - ки, Як я хліб по - ї - дав,
 Гей, то де - в'я - ті суг - ки, Як я во - ду пи - вав;
 Ой, ма - буть у - же не бу - ду от - ди - ха - ти,
 На мо - ги - лі по... по - мі - ра - ти.

* На цьому слові не стало валка; закінчення дороблено за попередніми взірцями.

30.

Ой, як став сло - чи - ва - ти, Та ста - ли з чу - жо - ї сто - ро - ни
 Ор - ли на - лі - та - ти, Ей, то на ку - че - рі сі - да - ють,
 А з під - ло - ба о - чі ви... ви - ні - ма - ють. - - -

31.

- Ей, вов - ки сі - ро - ман - ці на - бі - га - ють, У ві - чі за - гля - да - ють;
 Ей, то став сло - ва - ми про - мов - ля - ти, Сльо - за - ми про - ли - ва - ти,
 Вов - ків сі - ро - ман - ців бра - та - ми на... на - зи - ва - ти.

32.

più mosso

- Ой, ор - ли си - зо - кри - лі, Бра - ти рід - нень - кі!
 Вов - ки сі - ро - ман - ці! пі - дож - ді - те,
 По - ки мо - я ду - ша з ті - лом роз... роз - лу - чить - ся.

33.

Як став Го - спо - да ми - ло - серд - но - го у - мо - ля - ти, Та став мо - лит - ви со - тво - ря - ти:
 - Гей, та прий - ми мо - ю, Го - спо - ди, ду - шу, А вам, вов - ки сі - ро - ман - ці...

8-ий валок. $(\text{♩} = 79 \text{ М. М.})$. *pù mosso*

Гей, та прий - ми мо - ю, Го - спо - ди, ду - шу, А вам, вов - ки сі - ро - ман - ці,
 Мо - є ті - ло по - жи - ра - ти І кос - ті в ку - щах роз - но - си - ти,
 В си - ру зем - лю за... за - грі - ба - ти.

34. *a t.*

А вам, ор - ли си - зо - кри - лі, Мо - є - ю кро - в'ю за - пи - ва - ти;
 Та не бу - ло тут ні лю - ди - ни, Ні близь - ко - ї су - сі - ди - ни
 Та ні бра - та, ні се - стри, Ні от - ця, ні нень - ки,
 Ні вір - но - ї дру - жи - ни, Щоб мо - є ті - ло при - бра - ти,
 А в си - ру зем - лю по... по - хо - ва - ти.

35. *a t.*

Гей, то тіль - ки зо - зу - ля си - ва сі - да - ла,
 Та та ку - ва - ла, об - ще - бе - та - ла,



От - це-ві й ма-те-рі все-го не на - ка - за - ла.*



Ей, у са - ду ку - ва - ла, ще - бе - та - ла,



Бать-ко-ві ма-те-рі про - про їх си-на спо... спо-ві - да - ла.



Як ста - ли стар-ші си - ни До - до-му при-їж-джа - ти,



Як став - стар - ший син У дом у - хож - да - ти,



Бать-ко-ві ма-те-рі не прав - ду ви... ви-яв - ля - ти:



- Хо - тя й ми, о-тець та ма - ти, Од-но-му ца-ре - ві при-ся га - ли,



Так не в од - но - му міс - ті про - бу - ва - ли,



А мен - чо - го бра - та, Пі - шо - го пі - хо - тин - ця



А за де-в'ять ро - ків не за - ба - ча - ли.

* А може: «в саду на... наказала». Годі дослухатися.

** Не стало валка; закінчення дороблене.

39. $\text{♩} = \text{приблизно } 84-85. \text{ М. М.}$

9-тий валок.

Гей, то се-ре-ду-щий син У дом у-хож-да-є,
 Бать-ко-ві й ма-те-рі прав-ду ви-яв-ля-є, Сльо-за-ми про-ли-ва-є:
 - Гей, хо-тя йми, о-тець та мо-я ма-ти, Од-но-му ца-ре-ві при-ся-га-ли,
 То ми вміс-ті бу-ва-ли, А в плін по-па-ли, А з го-ро-да із О-зо-ва
 із плі-ну й у... у-ті-ка-ли.

40.

Ой із го-ро-да з О-зо-ва Із плі-ну вті-ка-ли,
 Ми ж сво-го бра-та мен-чо-го, А пі-шо-го-пі-хо-тин-ця,
 А по тій до-ро-зі по... по-ки-да-ли.

41.

Став о-тець та ма-ти Сло-ва-ми про-мов-ля-ти, Сльо-за-ми про-ли-ва-ти
 Сво-їх си-нів кляс-ти про... про-кли-на-ти:

42. *a t.*

- Гей, то бо - дай то ви щас - тя до - лі не ма - ли,
 Як ви сво - го бра - та А мен - чо - го шейнай - мен - чо - го
 А по тій до - ро - зі по... по - ки - да - ли!

43. *a t.*

Ста - ли стар - шо - го си - на З под - ві - р'я зси - ла - ти,
 А мен - чо - го си - на по - ми - на - ти,
 Гей, со - тво - ри то йо - му, Гос - по - ди, віч - ну па - м'ять
 А всім слу - ха - ю - чим го - ло - вам На мно - га... - га - я лі - та!

44. *a t.*

Ой то став стар - щий син Сло - ва - ми про - мов - ля - ти,
 Сльо - за - ми про - ли - ва - ти: - Ей, то луч - ше бу - ло, бра - те най - мен - чий,
 А то - бо - ю вмі - сті по... по - ми - ра - ти...

1. Гей, у святú неділеньку 4 + 4
То рано-пораненько. 3 + 4
2. Гей, то не чорні хма́ри наступа́ли,
Не дробні дощі накра́пали,
5. Гей, то не сіві тумані́ й устава́ли, –
Як три бра́ти з турецько́ї,
Бусурме́нсько́ї, тяжко́ї нево́лі,
Із го́рода Озо́ва уті́кали. 4 + 3 + 4
3. Ой, то два бра́ти кінних,
10. А тре́тій брат ме́нчий, | піхотинець¹,
За кінними бра́тами й уганя́є,
За стремена́ хвата́є,
До бра́тів рече́, слова́ промовля́є.
4. Ой, то рече́, слова́ промовля́є,
15. Бра́тами назива́є:
«Ой, бра́ти рідне́нкі,
Голубо́ньки сиве́нкі,
Та ста́ньте ви, хоч ма́ло подожді́те! 4 + 3 + 4
5. Гей, хоч ма́ло подожді́те, 4 + 4
20. Мене́ міждо се́бе 6
На ко́ні возьмі́те, 6
А хоч ма́ло верст підвезі́те!» 5 + 4
6. Ёй, середу́щий брат
А ще до́бре дба́є,
25. До ста́ршого ко́ня поверта́є, 4 + 6
Ласка́ве сло́во промовля́є:
«Ой, бра́те рідне́нкий,
Голубо́чку сиве́нкий!
Ой, ста́ньмо ми, хоч ма́ло подожді́мо! 4 + 3 + 4
30. 7. «Гей, хоч ма́ло подожді́мо, 4 + 4
Міждо се́бе на ко́ні возьмі́мо, 4 + 6
А хоч ма́ло верст свого́ бра́та підвезі́мо».
8. Ой, то ста́рший ху́до дба́є, 4 + 4
До середу́щого ко́ня поверта́є 6 + 6
35. І ху́до сло́во промовля́є:
«Чи ма́єм ми ожди́ати,
То бу́де за на́ми | турецька́, | бусурме́нська,
А тяжка́ нево́ля вганя́ти,
На́ше ті́ло сі́кти та рубáти. 4 + 6
40. 9. Ой, то на́ше ті́ло сі́кти та рубáти, 6 + 6
Або бу́дуть у тяжку́ нево́лю 4 + 6
Конéм заверта́ти, 6
То лу́чше нам бра́та свого́ ме́нчого 4 + 7

¹ «В рецітації М. Кравченка часами наконечному 3 – 4 – 5-складовому слову відповідає осібна, дрібна фраза, дочіплена до попередньої; таким способом з'являється в середині стиха цезура, яку й означуємо прями́м крисочкою над текстом» (тут і далі прим. Ф. Колесси).

- Та повік у вічі не забачати. 6 + 5
45. 10. Гей, то вже нам брата свого мэнчого
Повік у вічі не вбачати.
Чи маєм ми те хазяйство 4 + 4
На три часті розділяти, – 4 + 4
Будем на двох розділяти, 4 + 4
50. Удвох паювати, 6
А батькові-матері неправду виявляти.
11. Гей, то будем батькові й матері
Неправду, виявляти,
Гей, то будем ми казати:
55. “Хоча ми вмісті пробували, 5 + 4
Одному цареві присягали, 6 + 4
Ми ж свого мэнчого брата
А за девять років не забачали”». 6 + 5
12. Ой, то середущий брат
60. А ще добре дбає,
До старшого словами промовляє,
Ласкаве слово промовляє,
Сльозами проливає:
«Ой, брате рідненький,
65. Голубочку сивенький!
Як то нам батькові неправду виявляти?!
13. Ой, то дарую тобі, брате, 5 + 4
І мою часті поживати, – 4 + 4
А я не буду свого брата | наймэнчого
70. А в чужій чужині покидати». 6 + 4
14. Ой, то бігли вни дэнть не два,
Не три, не чотірі;
Як стали до лісів добігати, –
Гей, то став середущий брат
75. Словами промовляти, 3 + 4
Сльозами проливати: 3 + 4
«Ой брате рідненький,
Голубоньку сивенький!
Тут луки великі 6
80. І трави зелені, 6
Станьмо ми, коні попасімо! 3 + 6
15. Гей, то станьмо ми, коні | попасімо, 5 + 6
Свого мэнчого брата,
Пішого піхотінця | подождімо!»
85. Гей, то старший брат худо дбає,
До середущого словами промовляє,
Та із-за плечя нагайкою крає:
16. «Гей, чи маєм ми егo ожидати, 5 + 6
То будем ми время теряти, –
90. Лучше будем поскорійше 4 + 4

- А з сих гра́дов й уті́кати». 4 + 4
17. Ой, то ме́нчий бра́т, пі́ший піхоти́нець,
За кінними бра́тами вганя́є,
Ге́й, на сиро́е корі́не,
95. На бі́ле ка́міне
Та но́ги пробива́є, 3 + 4
Кров слі́ди залива́є, 3 + 4
Пісок ра́ни засипа́є, 4 + 4
А все́ бра́тів кінник доганя́є. 6 + 4
100. 18. Ге́й, міждо кінних бра́тів й убіга́є,
За́ стремена́ хвата́є,
До бра́тів рече́, слова́ промовля́є:
19. «Ге́й, бра́ті рідне́нькі,
Голу́боньки сиве́нькі!
105. Чи ма́єте мене́ покида́ти, –
То лу́кше мені́ з плеч го́лову зді́ймі́те,
Ге́й, моє́ ті́ло христі́янське
В си́ру зе́млю похова́йте, 4 + 4
І пти́ці на пота́лу не пода́йте!»
110. 20. Е́й, став бра́т ставати́ | на Самарці́,
До бра́та слова́ми промовля́є: 6 + 4
«Ой, бра́те рідне́нький,
Голу́боньку, сиве́нький!
То́ж моя́ рука́ не зді́йметься,
115. І ме́ч мій не осмі́литься!
Як то бра́тові ме́нчому
А з плі́ч го́лову зді́йма́ти,
А в си́ру зе́млю ті́ло хова́ти
І пти́ці на пота́лу не да́ти –
120. То лу́кше нам умі́сті всі́м трём поміра́ти!»
21. Ге́й, то середу́щий бра́т усе́ до́бре дба́є,
Верхо́ве дре́во лама́є,
А найме́нчому бра́ту,
Пішо́му піхоти́нцю,
125. На при́кме́ту покида́є. 4 + 4
22. Ге́й, як ста́ли у лі́сі убіга́ти,
Не ста́ло верхово́го дре́ва лама́ти;
Ге́й, то з терні́в ві́ти стина́є,
А найме́нчому бра́ту,
130. А пішо́му піхоти́нцеві,
На при́кме́ту покида́є. 4 + 4
23. Як не ста́ло дере́ва лама́ти, 4 + 6
Ані́ терні́в нахо́жда́ти, 4 + 4
То ста́в на со́бі | бі́лий капта́н обрива́ти,
135. А найме́нчому бра́ту,
Пішо́му піхоти́нцеві,
На́ при́кме́ту покида́ти. 4 + 4

24. Ёй, то китаєві штани́ | на собі має,
Так то́ обриває,
140. А мѣнчому бра́ту,
Пішому піхотінцеві,
На прикме́ту покидає. 4 + 4
25. Як ста́ли до Саву́р-моги́ли | добіга́ти,
На Саву́р-моги́лу ісхожда́ти,
145. Ге́й, то ста́в середу́щий бра́т
Слова́ми промовля́ти,
Сльоза́ми пролива́ти:
«Ёй, то тут-то степі́ великі́
І тра́ви зелєні́:
150. Ста́ньмо ми, коза́цькі ко́ні | попаса́ймо,
Самі́ оддыхні́мо,
А свого́ мѣнчого бра́та
На послі́дній дорозі́ подожді́мо!» 4 + 3 + 4
26. Ой, то ста́в ста́рший ¹ бра́т
155. Слова́ми промовля́ти:
«Чи ма́єм ми́ ожида́ти,
То бу́дем уре́мя теря́ти,
А бу́дем до до́му приїжджа́ти, –
Ба́тькові-ма́тері бу́дем неправду́ виявля́ти».
160. 27. Ге́й, то мѣнчий бра́т, піший піхоті́нець, 5 + 6
За кінними бра́тами вганя́є,
Як ста́в на Саву́р-моги́лу | добіга́ти,
На Саву́р-моги́лу ісхождає́,
На со́нце погляда́є:
165. «Ге́й, і со́нце висо́ко
І до́м дале́ко,
Та ві́тер повіва́є, –
Мене́, бі́дного козака́,
А з бі́лих ні́г валя́є.
170. 28. Ге́й, то ма́буть воста́нне оддыха́ю,
Та бу́ду спочива́ти,
Бо вже́ пер́ве безхлі́бе,
Друге́ безві́дде,
А тре́те бездоро́жа.
175. 29. Бо вже́ дев'я́ті су́тки,
Як я́ хлі́б поїда́в,
Ге́й, то дев'я́ті су́тки,
Як я́ во́ду пива́в;
Ой, ма́буть уже́ не бу́ду | оддыха́ти.
180. На́ моги́лі поі́міра́ти...» 4 + 4
30. Ой, як ста́в спочива́ти,
Та ста́ли з чужо́ї сторо́ни

¹ «Через помилку кобзарь співав “середуший брат”».

- Орлі налітати,
 Ёй, то на кучері сїдають,
 185. А з-під лоба очі винїмають... 6 + 4
 31. Ёй, вовкі-сїроманці пабігають,
 У вічі заглядають...
 Ёй, то став слова́ми промовляти,
 Сльоза́ми пролива́ти,
 190. Вовків-сїроманців брата́ми назива́ти:
 32. «Ой, орлі сизокрілі,
 Браті́ рідне́нькі!
 Вовкі-сїроманці, | подождіте, 6 + 4
 Поки́ моя ду́ша з ті́лом розлучі́ться!» 4 + 4 + 4
 195. 33. Як ста́н Го́спода милосе́рного умоля́ти,
 Та ста́в моли́тві сотворя́ти:
 «Ге́й, та при́ймї мою, Го́споди, ду́шу!
 А ва́м, вовкі-сїроманці́ 4 + 4
 Моє́ ті́ло пожира́ти 4 + 4
 200. І ко́сти в ку́щах розно́сити, 5 + 4
 В си́ру зе́млю загри́бати... 4 + 4
 34. А ва́м, орлі́ сизокрілі́, 4 + 4
 Моєю́ кро́вю запива́ти... 5 + 4
 Та не було́ ту ні лю́дини, 5 + 4
 205. Ні́ близько́ї сусі́дини, 4 + 4
 Та ні́ бра́та, ні́ сестри́,
 Ні́ отця́, ні́ не́ньки,
 Ні́ ві́рної дру́жини,
 Щоб моє́ ті́ло | прибра́ти, 5 + 3
 210. А в си́ру зе́млю поховати́...» 5 + 4
 35. Ге́й, то ті́льки зазу́ля сїва сїда́ла,
 Та та́ кувала́, | обще́бета́ла,
 Отце́ві й ма́тері [все́го не наказала́] ¹.
 36. Ёй, у са́ду кувала́, | ще́бета́ла,
 215. Ба́тькові-ма́тері про і́х си́на спогада́ла.
 37. Як ста́ли ста́рші сині́
 До до́му приї́жджа́ти,
 Як ста́в ста́рший си́и
 У до́м ужо́жда́ти,
 220. Ба́тькові-ма́тері непра́вду виявля́ти:
 38. «Хотя́й ми, оте́ць та ма́ти,
 Одно́му́ цареві́ | присяга́ли, 6 + 4
 Так не в одно́му мі́сті | пробува́ли,
 А ме́нчого бра́та,
 225. Пі́шого піхоти́нця,
 А за де́вять ро́ків не забача́ли».

¹ «А може: “в саду на... наказала”. Скобками зазначаємо слова, які не досить виразно виходять з фонографа».

39. Гей, то середущий сін
У дóm ухждає,
Батькові й матері правду виявляє,
230. Сльозами проливає:
«Гей, хотяй ми, отець та моя ма́ти,
Одному́ цареві присяга́ли,
То ми вмiстi бували
А в плiн попали,
235. А з гóрода, із Озóва,
Из плiну й утiкали.
40. Ой, із гóрода, з Озóва,
Из плiну втiкали,
Ми́ ж свого брата мiнчого,
240. А пiшого пiхотiнця,
А по тiй дорозi покидали». 6 + 4
41. Став отець та ма́ти
Слова́ми промовляти, 3 + 4
Сльозами пролива́ти, 3 + 4
245. Сво́йих синiв клясти-проклина́ти: 4 + 6
42. «Ге́ й, то бода́й то ви щастя-до́лі | не ма́ли,
Як ви́ свого брата
А мiнчого, ще й наймiнчого,
А по тiй дорозi покидали!» 6 + 4
250. 43. Ста́ли ста́ршого си́на
З подвiря зсила́ти,
А мiнчого си́на | помина́ти.
Ге́й, сотвори́ то йому́, Господи, | вiчню па́м'ять,
А всiм слуха́ющим го́ловам
255. На мно́гая лiта!
44. Ой, то ста́в ста́рший сiн
Слова́ми промовляти, 3 + 4
Сльозами пролива́ти: 3 + 4
«Ей, то лу́чше було́, брата́ | наймiнчий,
260. А з тобо́ю в мiстi помiра́ти...»¹. 6 + 4

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 157–163 (текст); Грица. – С. 180–196, [№ 17] (мел.).
Зап. Ф. Колесса на фонограф в 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від кобзаря
М. Кравченка, 1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.*

¹ «Сей варіант формою і висловом підходить подекуди до записаного від Ост. Вересая; Зап. Ю. 3. Отд. Имп. Г. Общ. 1. Київ 1873. Матеріали ст. 6».

11.47. Дума про «Озівських братів» (про «піхотинця»)

1. (♩ = 75 М. М. приблизно).

Ой у свя - ту не-ді-лень-ку, То ра-но по... по - ра - нень - ко.

Ой то не си-ва зо-зу-ля ку-ва-ла, Гей не дроб-ні до-щі на-кра-па - ли.

Гей, то не си - ві ту - ма - ни й у - ста - ва - ли,

Як три бра - ти ту - рець - ко - ї, бу - сур-менсь - ко - ї,

А - тяж-ко - ї не - во - лі у... у - ті - ка - ли.

Ой, то два бра-ти кін-них, тре-тій брат, А мен-чий, пі-ший пі-хо - ти-нець

За ни-мий у - га-ня - є, За стре-ме - на хва - та - є,

До бра-тів ре-че, сло - ва про... про - мов - ля - є.

Ой, то ре - че, сло - ва про - мов - ля - є:

- Ой, бра - ти рід - нень - кі, Го - лу - боч - ки си - вень - кі!
Гей, чи ма - є - те добре у - чи - ни - ти, Та ме - не пі - до - жда - ти(?),
Ме - не мі - ждо се - бе на ко - ні...

- Ой, у святу неділеньку,
То рано по... пораненько.
Ой, то не сива зазуля кувала,
Тей не дробні дощі накрапали,
5. Гей, то не сиві тумани й уставали,
Як три брати з турецької, бусурменської,
А тяжкої неволі й у...утікали.
Ой, то два брати кінних, третій брат,
А менчий, піший піхотинець
10. За ними й уганяє,
За стремена хватає,
До братів рече, слова про... промовляє.
Ой, то рече, слова промовляє:
«Ой, брати рідненькі,
15. Голубочки сивенькі!
Гей, чи маєте добре й учинити,
Та мене підодждати (?),
Мене міждо себе на коні...

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 25–26 (текст за підтекстовкою), «Варіант»;
Грица. – С. 202–203, [№ 17], варіант (мел.).*

*Зап. О. Слостіон 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від кобзаря М. Кравченка,
1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.*

11.48. «Про піхотинця» (фрагмент)

1. (♩ = приблизно 56 М. М.)

Ой, не тем - ні - ї ту - ма - ни то на - ля - га - ли

Та не дроб-ні - ї до-щи-ки а й на-кра-па-ли, -

a tempo

То три бра-ти з ту-рець-ко-ї зем - лі, З бу - сур - мен-сько-ї не-ві-ри

rit.

У ті-ка - ли, й у-ті - ка - ли.

2. *a tempo*

О, два бра-ти то на ко-нях, Тре-тій пі-ший-пі-хо-ти-нець,

Сво-їх бра-тів він до-га - ня-є, Між-до й ко-ні у-бі - га - є,

ritard.

За стре-ме-на їх хва - та - є, Си-зи-ми го-лу-ба-ми на-зи - ва - є:

3. *a tempo*

О, бра-ти мо-ї рід-нень-кі, Го-луб - чи-ки си-зень-кі!

- Стань-те ви, ко-ні по-па-сі - те, Ме-не, мен-чо-го бра-та,
 Пі-шо-го пі-хо-тин-ця, й о - бож-ді-те! О, хоч на сво-ї ко-ні мо-ло-децькі-ї,
 Доб-рі-ї, ко-за-цькі-ї возь-мі-те, Та од-ну-ю ми-лю верст
 под- - - ве-зі - - те!

4. *a tempo* А хоч мо-є ко-за-цько-є, мо-ло-де-цько-є ті-ло

5. *a tempo* О, два бра-ти ско-ро з не-во-лії у-ті-ка-ли, З го-ро-да з А-зо-ва,
 Із ту-ре-цько-ї ві-ри, З бу-сур-мен-сько-ї ві-ри

6. *a tempo* О, се-ре-ду-щий же брат Стар-шо-го бра-та про-сить і бла-га-є:

– Ай бра-те мій рід-нень - кий, Го-лу-бе си-зень кий!

a tempo
ten. Степ ши - ро-кий, Тра-ви зе-ле - нень - кі, Во-да хо - лод-на-я:

rall. Стань-мо ми, ко-ні по - па-сі-мо, А сво-го то мен - чо-го бра-та,

rall. Пі - шо-го пі-хо - тин - ця, о - - - бо-жді - - - мо!

a tempo А хоч на сво-ї ко-ні то мо-ло - де - цькі-ї, ко - заць-кі-ї возь-мі-мо,

А ко - за - цько - го ті - ла, мо - ло - де - цько - го,

Вра - гам на по - та - лу не пу - сті - мо!

7. *più mosso* О, се-ре-ду-щий же брат

Най - мен - чо - му бра - ту доб - ре дба - є,

О - то зе - ле - но - го га - ю до-бі-га - є

* Не стало валка, закінчення дороблено за попередніми взірцями.

І ско - ро й у - спі - ша - є, Ко - заць - ку - ю,

мо - ло - дець - ку - ю, з нож - ни шаб - лю ви - ні - ма - є

А зе - ле - но - є дре - во на путь до - ро - гу,

Зе - ле - но - є дре - во то ру - ба - є Та на путь до - ро - гу най - мен - чо - му бра - ту

по - ки - да - є.

8. А став же то се - ре - ду - ший брат

за - їж - джа - ти,

Ста - ли ко - ні по - па - са - ти,

О став із се - бе до - ро - гий кап - тан то із - ні - ма - ти,

Ша - блі - ю є - го на три час - ті па - ю - ва - ти,

То най - мен - чо - му бра - то - ві, Пі - шо - му пі - хо - тин - цю
 На - путь до - ро - гу по - ки - да - ти.*

- | | | |
|-----|---|--------------------------------|
| 1. | Ой, не тёмніі тумáni то налягáли,
Та не дробніі дощики ой накрапали, –
То три браті з турецької землі,
З бусурменської невіри | 5+3+5
5 + 3 + 5 |
| 5. | Утікали, й утікали. | 4 + 4 |
| 2. | О, два брати то на коніх,
Третій піший-піхотинець;
Своїх братів він доганяє,
Міждо коні й убігає, | 4 + 4
4 + 4
5 + 4
4+4 |
| 10. | За стремéна їх хватáє,
Сивими голубáми називáє: | 4+4
3 + 4+4 |
| 3. | «О, браті мої рідненькі,
Голубчики сизенькі!
Стáньте ви, коні попáсите,
Менé, менчого брата,
Пішого піхотінця, обождіте!
О, хоч на свої коні молодéцькіі,
Добріі, козáцькіі возьміте,
Та одну мильо вёрст подвезіте! | |
| 15. | | |
| 20. | 4. «А хоч моé козáцькое-молодéцькое тіло
Врагáм на потáлу не пустіть!» | |
| 5. | О, два брати скóро з неволі й утікали,
З гóрода й Азóва,
Із турецької віри, | 7
7 |
| 25. | З бусурменської віри
Утікали, й утікали.
О, середущий же брат ¹
Старшого брата просить і благає:
«Ай, брате мій рідненький,
30. Голубе сизенький!
Степ широкий, | 4 + 4 |

* «Отсим фрагментом варіант мелодії доволі докладно означений, тому ж не схоплено на фонограф цілої думи» (прим. Ф. Колесси).

¹ Від 27-го р. подаємо текст із запису під нотами за вид.: Колесса, 1910. – С. 142–146.

- Трави зелененькі,
 Вода хододная:
 Станьмо ми, коні попасімо,
 35. А свого то менчого брата,
 Пішого піхотинця, обождімо!
 А хоч на свої коні то молодецькії, козацькії возьмімо,
 А козацького тіла, молодецького,
 Врагам на поталу не пустімо!»
 40. О, середущий же брат
 Найменчому брату добре дбає,
 Ото зеленого гаю добігає
 І скоро й успішає,
 Козацькую, молодецькую, з ножни шаблю винімає,
 45. А зелене древо на путь-дорогу,
 Зелене древо то рубає
 Та на путь-дорогу найменчому брату покидає.
 А став же то середущий брат заїжджати,
 Стали коні попасати,
 50. О став із себе дорогий каптан то ізнімати,
 Шаблю єго на три часті паювати,
 То найменчому братові,
 Пішому піхотинцю
 На путь дорогу покидати.

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 177–178 (текст, рядки 1–26), 142–146 (текст за під-
 текстовкою, рядки 27–54); Грица. – С. 297–301, № 31 (мел.)*

*Зап. Ф. Колесса влітку 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від лірника А. Скоби,
 1863 р. н., із с. Багачка Хорольського пов. Полтав. губ.*

11.49. Дума про «піхотинця» (початок)

(♩ = приблизно 67 - 70 М. М.)

1. *тсп.*

Ой, не чор - на я хма - ра на - сту - па - ла,

(♩ = приблизно 62 - 70 М. М.)

То не си-ві ту-ма-ни на-ля-га-ли, - То три бра-ти зту-ре-цької зем-лі,

З бу - сур - мен - сько ві - ри, З тяж - кой, про - кля - той не - во - лі,

З го - ро - да О - зо - ва у - ті - ка - - ли.

Два ж то кон-ні, ко-на-ни-ці, Тре-тій пі-ший пі-хо-ти-нець;

Кон-ні ко-мо-ни-чень-ки по-сід-ла-ли, По ко-за-цьки всі-да-ли,

А мен-чо-го бра-та, пі-шо-го пі-хо-тинця, Вту - рецькій зем-лі по-ки-да - ли

3.

Пі-ший пі-хо-ти-нець бі-жить, під-бі-га-є, [Лю - за-ми їх за-зи-ва-є]

І між - до ко-ні вбі-га-є. Ко-ни - чен-ньки за стре-ме-на хва-та-є.

Гор - ко пла - че ри - да - є, Сво - їх бра - тів що про - сить, бла - га - є:

4. (♩ = приблизно 62 - 70 М. М.)

- Бра - ти ж мо - ї ми - лі, Го - лу - би ви зи - зі,

Ро - ди - на крєв - на сер - деч - на! Ста - ньте ви, ко - ні по - па - сі - те,

Са - мі мо - лод - ці об - біг - ні - те, Ме - не бід - но - го пі - хо - тин - ця о - бо - жді - те,

Хоч на ко - ні візь - мі - те, Хоч ми - лю верст під - ве - зі - те,

Ро - ди - но крєв - на сер - деч - на - я!

- Ой, не чорная хмара наступала,
 То не сиві тумани налягали, -
 То три брати з турецької землі,
 З бусурменської віри,
 5. З тяжкої, проклятої неволі,
 З города Озова утікали.
 Два ж то конні, конаниці,
 Третій піший піхотинець;
 Конні комониченьки посіддали,
 10. По-козацьки всідали,
 А менчого брата, пішого піхотинця,
 В турецькій землі покидали.
 Піший піхотинець біжить, підбігає,
 [Лозами їх зазиває]
 15. І міждо коні вбігає,
 Кониченьки за стремена хватає,
 Горко плаче-ридає,
 Своїх братів що просить, благає:

- «Брати ж мої милі,
20. Голуби ви зизі,
Родио крвна сердечна!
Станьте ви, коні попасіте,
Самі молодці оббігніте,
Мене бідного піхотинця обождіте,
25. Хоч на коні візьміте,
Хоч милю верст підвезіте,
Родио крвна сердечная!»

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 112–114 (текст за підтекстовкою), «Варіант а»;
Грица. – С. 276–277, № 28, вар. а (мел.).*

*Зап. Ф. Колесса влітку 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від Я. Пилипенко, бл.
1868 р. н., із с. Орликівщина Хорольського пов. Полтав. губ.*

IMMEDIATE

11.50. Дума про «піхотинця» (початок) *

1. (♩ = приблизно 69 - 72 М. М.)

Ой, не чор-на-я то хма-ра на-сту-па-ла, То не си-ві ту-ма-ни на-ля-га-ли,
 Не дроб-ні-ї до-щі на-кра-па-ли, - Ой, то три бра-ти з ту-ре-цької зем-лі,
 З бу-сур-мен-ської ві-ри, З тяж-кої, про-кля-той не-во-лі,
 З го-ро-да з А-зо-ва у-ті-ка-ли.

2.

Два то кон-ні ко-на-ни-ці, А тре-тій же пі-ший пі-хо-ти-нець;
 Кон-ні ко-не-ни-чень-ки по-сі-дла-ли, Гей, по-ко-за-цьки по-сі-да-ли,
 По шви-день-ку вті-ка-ли, А мен-чо-го бра-га в ту-рець-кій зем-лі,
 В бу-сур-мен-ській ві-рі, в тяж-кій про-кля-тій не-во-лі,
 Ай у го-ро-ді в А-зо-ві по-ки-да-ли.

* «На фонограф схопив Опанас Гр. Сластіон у жовтні 1908 р.» (прим. Ф. Колесси).

3.

Ой, ко - ни - чень - ки по - сид - ла - ли, По шви - день - ку вті - ка - ли,
 Бід - но - го пі - хо - тин - ця по - ки - да - ли; Бід - ний пі - хо - ти - нець бі - жить, у - бі - га - є,
 [Ло - за - ми за - зи - ва - є], А гір - ко пла - че, ри - да - є,
 Сво - їх бра - тів ще про - сить то і бла - га - є:

4.

- Бра - ти ж мо - ї ми - лі, Го - лу - би ви си - зі,
 Ро - ди - но крив - на, сер - деч - на! Стань - не ви, мо - ло - дець - кі ко - ні по - па - сі - те,
 Ай са - ми мо - лод - ці об - біг - ні - те, Ме - не бід - но - го пі - хо - тин - ця о - бо - жді - те,
 Хоч на ко - ні возь - мі - те!

- Ой, не чорная то хмара наступала,
 То не сиві тумани налягали,
 Не дробнії дощі накрапали, –
 Ой, то три брати з турецької землі,
 5. З бусурменської віри,
 З тяжкої, проклятої неволі,
 З города Азова утікали.
 Два то конні, конаниці,
 А третій же піший піхотинець;

10. Конні конениченьки посїдлали,
Гей, по-козацьки посїдали,
Пошвиденьку втікали,
А менчого брата в турецькій землі,
В бусурменській вірі, в тяжкій проклятій неволі,
15. А й у городі в Азові покидали.
Ой, кониченьки посїдлали,
Пошвиденьку втікали,
Бідного піхотинця покидали;
Бідний піхотинець біжить, убігає,
20. [Лозами зазиває],
А горко плаче, ридає,
Своїх братів ще просить і благає:
«Брати ж мої милі,
Голуби ви сизі,
25. Родино кривна, сердечна!
Станьте ви, молодецькі коні попасіте,
А й сами молодці оббігніте,
Мене бідного піхотинця обождіте,
29. Хоч на коні возьміте!»

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 114–117 (текст за підтекстовкою), «Варіант б»);
Грица. – С. 278–280, № 28, вар. б (мел.).*

*Зап. О. Слостіон 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від Я. Пилипенко, бл.
1868 р. н., із с. Орликівщина Хорольського пов. Полтав. губ.*

11.51. Дума «про піхотинця» (початок) *

1. (♩ = приблизно 70 М. М.)

А в ту - ю свя - ту - ю то не - ді - лень - ку,

Ра - но й по... по - ра - нень - ко.

2.

То не си - ві - ї ту - ма - ни йу - ста - ва - ли, Бой не буй - ні - ї ві - три по - ві - ва - ли,

А не - чор - ні - я хма - ри на - сту - па - ли, То не дроб - ні до - щі на - кра па - ли

А й не си - ві - ї ту - ма - ни у... у - ста - ва - ли.

3. *a t.*

А й не си - ві ту - ма - ни вста - ва - ли, Тог - да три бра - ти зго - ро - да О - зо - ва,

Із ту - рець - ко - ї, бу - сур - мен - сько - ї ве - ли - ко - ї не...

А не - во - лі у... у - ті - ка - ли.

4. *a t.*

А, що два лі то бра - ти кон - них, А [зза - ду] най - мен - чий, пі - хой пі - хо - ти - нець,

Хоч за кон - но - ю бра - ті - ю у - га - ня - є І за стре - ме - на хва - та - є,

* «На фонограф схопив Опанас Гр. Сластіон» (прим. Ф. Колесси).

По бі - ло - му ка - мін - ні, По си - ро - му ко - рін - ні

Сво-ї ко - за - цькі-ї мо - ло - де - цькі Но - ги по - би - ва - є,

Кро - в'ю слі - ди за - ли - ва - є, Пі - ском ра - ни за - си - па - є

rit. І між - ду ко - ні й у... у - бі - га - є.

5. *a t.* Між - ду ко - ні у - бі - га - є, За стре - ме - на хва - та - є,

rit. До бра - тов сло - ва - ми ре - че, про... про - мов - ля - є:

6. *a t.* - Що бра - ти мо - ї рід - нень - кі - ї, Со - ко - ли жяс - нень - кі!

Стань - те ви, бра - ті - я, на - до - жді - те, Сво - ї ко - за - цькі - ї, мо - ло - де - цькі - ї ко - ні при - пи - ні - те

І ме - не най - мен - чо - го...

- А в тую святую то неділеньку,
 Рано й по... пораненько.
 То не сивії тумани й уставали,
 Бо й не буйнії вітри повівали,
 5. А не чорнія хмари наступали,

- То не дробні дощі накрапали
 А й не сивії тумани у... уставали.
 А й не сиві тумани вставали,
 Тодга три брати з города Озова,
 10. Із турецької, бусурменської, великої не...
 А неволі у... утікали.
 А, що два лі то конних,
 А [взаді] найменчий, піхой піхотинець,
 Хоч за конною братію уганяє
 15. І за стемена хватає,
 По білому каміні,
 По сирому коріні
 Свої козацькїй молодецькїй
 Ноги побиває,
 20. Кровю слїди заливає,
 Піском рани засипає
 І міжду коні й у... убігає.
 Міжду коні убігає,
 За стремена хватає,
 25. До братов словами рече, про... промовляє:
 «Що брати мої рідненькїй,
 Соколи ж ясенькїй!
 Станьте ви, братія, надождіте,
 Свої козацькїй, молодецькїй коні припинїте
 30. І мене найменчого...

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 108–111 (текст за підтекстовкою); Грица. – С. 273–274, № 27 (мел.).

Зап. О. Слостіон [у 1908–1909 рр.] від О. Калного, із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

11.52. Про «Озівських братів» (про піхотинця)

1. (♩ = приблизно 63 М. М.)

1-ший валок.

А не си-ві-ї ту-ма - ни
на-сту - па - ли.

2. *a tempo*

А не си-ві-ї ту-ма-ни на-сту-па - ли,
То три бра-ти з го-ро-да А-зо - - - ва,
piu mosso
Із ту-рець-ко-ї, з бу-сур-мен-сько-ї не-во-лі
riten.
а вті-ка - - - ли. ...

3. *a tempo*

А два бра-ти кін - них, А най-меншій, пі-ший пі-хо-ти - нець,
a tempo
За кі-ни-ми бра-та-ми й у-га-ня - - - є...

4. (♩ = приблизно 60 М. М.)

2-ший валок.

А, ой об си-ре ко-рін-ня,
rit.
Ай о бі-ле-є ка-мін-ня сво-ї нож-ки по-би-ва - є,

a tempo

Слі-ди кро-в'ю за-ли-ва - є, Піс - ком ра-ни за-си-па - є,
 Між-до^у ко-ні й у - бі - га - є, За стре - ме - на хва - та - є,
 А до бра - тів сло - ва - ми про-мов-ля - є:

5.

- Ой, бра-ти мо-ї рід-нень - кі, Со - ко - ли яс-нень-кі,
 Хоч ма-ло не мно - го... на - до-жді - - - те,
 Між-до^у се-бе на - ко-ні возь - мі-те, Хоч вер-сту ме-ста в хри-сти - ян-ські
 го-ро-да под - ве - зі - те!

(♩ = приблизно 56 М. М.)

3-ший валок.

Ой, з плеч го-ло-вонь-ку здій - мі - те
 по-хо-ро - - - ні - те!

7. *a tempo*

А ой, ко-зачь - ке, мо - ло - дець - ке мо - с ті - ло

по - хо - вай - те, - Та пти - цям ті - ла,

а, та мо - є - го ті - ла, А на по - та - лу не - дай - те!

8. *meno mosso*

А най - стар - ший брат се(?) за - чу - ва - є,

a tempo

До най - мен - чо - го бра - та, Пі - шо - го пі - хо - тин - ця,

riten.

А сло - ва - ми про - мов - ля - є:

9. (♩ = приблизно 56 М. М.)

4-ий валок.
- А, сер - це мо - є не о - смі - лить - ся,

Ру - - - ка мо - я не здій - меть - ся,

А бу - лат - на - я ша - бля не йме

Те - бе сік - ти, ру - ба - ти... А ой, та бу - де - мо без - печ - но



По лі - сам і по бай - ра - кам у - їж - джа - ти,



З дре - ва вер - хі - в'я зри - ва - ти, А ой, на путь, на до - ро - гу



А на при - кме - ту А бу - де - мо то - бі



по - ки - да - - - ти.



А ой, ї - ха - ли два бра - ти кін - них,



А ї - ха - ли во - ни не день, не два й не три,



не чо - - - ти - ри...

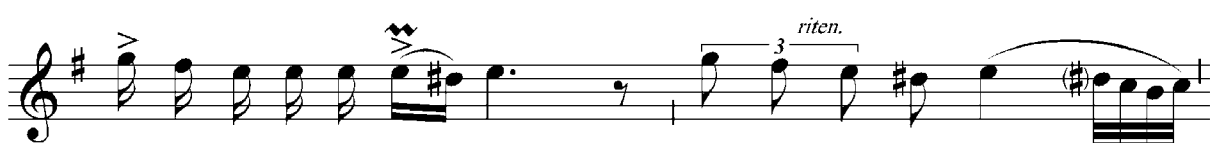


А ой, ста - ли во - ни ай у чи - сте - є по - ле ви - їж - джа - ти, -

(♩ = приблизно 60 М. М.)



А ой, як ні - чо - го ста - ло Та й мен - чо - му бра - ту,



Пі - шо - му пі - хо - ти - нцю, А на при - кме - ту



по-ки-да - - - - ти...

12. *a tempo*



А ой, а се-ре-ду-щий брат А все .. най - мен - чо-го до-бре дба-є,



Та до най-ста-шо-го бра-та сло-ва - ми про-мов - ля - є:

13. *meno mosso*



- Ай, бра-те мій рід - ненький! Тут у чи-сто-му по-лі тра - ви зе - ле-ні,



А во - ди хо - лод - ні - ї, о - бі - жді - мо,



А сво - ї ко - заць - кі, мо - ло - дець - кі - ко - ні по - па - сі - мо,



А сво - го бра - та най - мен - чо - го, Пі - шо - го пі - хо - тин - ця,



Хоч ма - ло не мно - го о - бо - жді - - - мо!

(♩ = приблизно 56 М. М.)



А ой, та між-до се-бе та й на ко-ні возь - мі-мо,

meno mosso

a tempo



Хоч вер - сту ме - ста в хри - сти - ян - ські - ї го - ро - да

под - ве - зі - - - мо!

15. А ой, най - стар - ший брaг за - чу - ва - є,

ten. До се - ре - ду - що - го бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - є:

16. *a tempo* - А бра - те мій рід - нень - кий, Со - ко - ле яс - нень - кий!

riten. А як ма - єм ми най - мен - чо - го бра - та й о - жи - да - ти,

a tempo Та бу - де за на - ми пре - силь - на - я, пре - страш - на - я

ten. А ту - рец - ка - я по - го - ня й у - га - ня - ти, А ой, бу - дуть нас

riten. на три ча - сти сік - ти, ру - ба - ти, *a tempo* А ще в гор - шу - ю не - во - лень - ку

за - вер - та - - - ти...

А не сивії тумани наступали.
 А не сивії тумани наступали, -
 То три брати з города Азова,
 Із турецької, з бусурменської неволі а втікали...

5. А два брати кінних,
 А найменши^{ой}, піши^{ой} піхотинець,
 За кінними братами й уганяє...

- А, ой об сире коріння,
Ай о білее каміння свої ножки побиває,
10. Сліди кровю заливає,
Піском рани засипає,
Міждоу коні й убігає,
За стремена хватає,
А до братов словами промовляє:
15. «Ой, брати мої рідненькі,
Соколи ясненькі,
Хоч мало не много... наждіте,
Міждоу себе на коні возьміте,
Хоч версту міста в християнські города подвезіте!
20. Алї й у чистому полі
Ей, з плеч головоньку здійміте, –
Ой, з плеч головоньку здійміте
А козацьке, молодецьке тїєло моє похороніте!..»
«А ой, козацьке, молодецьке моє тїєло поховайте, –
25. Та птицям тїєла, а, та моего тїєла,
А на поталу не дайте!»
А найстаршиый брат се (?) зачуває,
До найменшого брата,
Пішого піхотинця,
30. А словами промовляє:
«А, серце моє не осмілиться,
Рука моя не здійметься,
А булатная шабля не йме
Тебе сікти, рубати...
35. А ой, та будемо безпечно
По лісам і по байракам уїжджати,
З дерева верхівя зривати,
А ой, на путь, на дорогу
А на прикмету
40. А будемо тобі покидати».
А ой, їхали два брати кінних,
А їхали вони не день, не два й не три, не чотири...
А ой, стали вони ай у чистеє поле виїжджати, –
А ой, як нічого стало
45. Та й менчому брату,
Пішому піхотинцю,
А на прикмету покидати...
А ой, а середущий брат
А все... найменшого добре дбає,
50. Та до найстаршого брати словами промовляє:
«Ай, брате мой рідненький!
Тут у чистому полі трави зелені,
А води холодні, обїждімо,
А свої козацькі, молодецькі коні попасімо,

55. А свого брата найменчого,
 Пішого піхотинця,
 Хоч мало, немного обождімо!»
 «А ой, та міждо себе тай на коні візьмімо,
 Хоч версту места в християнській города подвезімо!»
60. А ой, найстарший брат зачуває,
 До середущого брата словами промовляє:
 «А брате мой рідненький,
 Соколе ясенький!
 А як маєм ми найменчого брата й ожидати,
65. Та буде за нами пресильная, престрашная
 А турецкая погоня й уганяти,
 А ой, будуть нас на три часті сікти, рубати,
68. А ще в горшюю неволеньку завертати...»

*Друк. за: Колесса, 1913. – С. 21–32 (текст за підтекстовкою), «Варіант а»);
 Грица. – С. 328–333, [№ 40], вар. а (мел.).*

*Зап. Ф. Колесса або О. Слостіон, очевидно, після 1908–1910 рр. від М. Дубини,
 бл. 1843 р. н., із с. Решетилівка Полтавського пов. Полтав. губ.*

11.53. Про «Озівських братів» (про піхотинця)

1-ший валок.

А не си-ві-ї ту-ма-ни на-сту-па-ли,

То три бра-ти з го-ро-да з А-зо-ва, З ту-рець-ко-ї, з бу-сур-мен-сько-ї

dimin.

а не-во-лі та вті-ка-ли...

2. *a tempo*

Ой, два бра-ти кон-них, А най-мен-чий брат пі-ший, пі-хо-тин...

пі-хо-ти-нець.

3.

А за кін-ни-ми бра-та-ми й у-га-ня-є,

a tempo

А на си-ре ко-рін-ня, На бі-ле-є ка-мін-ня

А сво-ї ко-заць-кі, а мо-ло-дець-кі нож-ки по-би-ва-є,

Слі-ди він кро-в'ю за-ли-ва-є,

riten.

А пі-ском ра-ни за-си-па-є,

a tempo

Та між-до ко - ні й у - бі - га - є, За стре - ме - на хва - та - є,

2-тий валок.

А до бра - тів сло - ва - ми

про - мов - ля - є:

4. *a tempo*

- А бра - ти мо - ї рід - нень - кі, Со - ко - ли яс - нень - кі,

Хоч ма - ло, не мно - го о - бо - жді - те! А між - до ко - ні з со - бо - ю воз - мі - те,

В хри - сти - ян - ські - ї го - ро - да а под - ве - зі - те!

5. *meno mosso*

- А - ли учи - го - му по - лі

a tempo

З плеч го - ло - вень - ку зні - мі - те,

Та ко - заць - ке, мо - ло - дець - ке, мо - є ті - ло по - хо - рні - те!

6. *a tempo*

А ко - заць - ке, мо - ло - дець - ке мо - є ті - ло по - хо - вай - те,

А пти - цям ті - ла, мо - го ті - ла,



- А не сивії тумани наступали,
 То три брати з города з Азова,
 З турецької, з бусурменської а неволі та втікали...
 Ой, два брати конних,
 5. А найменчий брат піши^ой, піхотин... піхотинець.
 А за кінними братами й уганяє,
 А на сире коріння,
 На білеє каміння
 А свої козацькі, а молодецькі ножки побиває,
 10. Сліди він кровю заливає,
 А піском рани засипає,
 Та міждо коні й убігає,
 За стремена хватає,
 А до братів словами промовляє:
 15. «А брати мої рідненькі,
 Соколи ясненькі,
 Хоч мало, немного обождіте!
 А міждо коні з собою возміте,
 В християнській города а подвезіте!
 20. Али у чистому полі
 З плеч головоньку зніміте,
 Та козацьке, молодецьке моє ті^оло похороніте!
 А козацьке, молодецьке моє ті^оло поховайте,
 А птицям ті^ола, мого тіла,
 25. На поталу ще не дайте!..»

Друк. за: Колесса, 1913. – С. 32–36, фрагмент (текст за підтекстовкою), «Варіант б»»; Грица. – С. 335–337, [№ 40], вар. б (мел.).

Зап. Ф. Колесса або О. Сластїон, очевидно, після 1908–1910 рр. від М. Дубини, бл. 1843 р. н., із с. Решетилівка Полтавського пов. Полтав. губ.

* Закінчення, що не вмістилося на валку, дороблено за попередніми взірцями.

11.54. Тры браты озивськи

- То не пылы пылылы,
 Ни темні туманы налягалы,
 То тры браты зь тяжкой неволи,
 Зь турецькой земли,
5. Зь бусурменьської віри
 Сь-пидь города Озіва вутикалы!
 То браты старшій и середулшій кінни-кинатынці,
 А меньчій брать пішый-пихотынец¹
 Такь наче чужый чужынец.
10. То ті два браты старшый и² середулшый кони посидлалы
 И самы по козацькый посидалы,
 А меньчого брата пішого-пихотынца
 У тяжкій неволи,
 У турецькій земли,
15. Въ бусурменьській віри
 Пидь городомъ Озівомъ покыдають.
 То середулшій брать усё доброе дбайе,
 До старшого слова промовляйе,
 Братомъ ріднымъ його называйе:
20. «Братіку мій рідненькый.
 Як соколе ясненькый!
 То мы жь такы пидождімо,
 Меньшого брата сь собою на кони возьмімо».
25. До середулшого брата слова промовляйе,
 Братомъ ріднымъ його называйе:
 «Братіку мій рідненькый,
 Якъ соколе ясненькый!
 Лучче мині мечёмъ сердце пробуждаты,
 30. Нижь меньшого брата пішого-пихотынца обжыдаты».
- То вони впятъ кони посидлалы,
 Самы по козацькый посидалы,
 А меньчого брата пішого-пихотынца
 Пидь городомъ Озівомъ
35. У турецькій земли,
 Въ бусурменьській віри
 Во тяжкій неволи покыдалы.
 То меншій брать пішый-пихотынец бижыть-убигайе
 И на сыре коріння,
40. На біле каміння
 Свойі козацьки нижкы посикайе,
 Пискомъ раны засыпайе,

¹ «Пихотынец» (прим. збирача).

² Над «и» дописано «та».

- Крoвьo сьлиды залывайе,
 До кинных братив слова промовляйе,
 45. Братамы ридными называйе:
 «Вы братики мойи ридненьки,
 Якь соколы ясненьки!..
 Вы жь такы хоть мало подождите,
 Мене меньшого брата пишого-пихотыньця зь собою возьмите
 50. Хоть мало мини дасте знаты,
 Щобь же я знавь куды во хрыстыяньськи города вьутикаты».
 То середульшый добройе дбайе,
 До старшого слова промовляйе,
 И братомь риднымь його называйе:
 55. «Братику мий ридненькый,
 Якь соколе ясненькый!..
 Мы жь такы хоть мало подождимо,
 Меньшого брата пишого-пихотыньця зь собою возьмимо.
 Хоть мало дамo йому знаты,
 60. Щобь винь знавь куды во хрыстыяньськи города вь утикаты”.
 То старший брать велыку гордость майе,
 Строги слова промовляйе,
 Братомь риднымь його называйе:
 «Братику ридненькый,
 65. Якь соколе ясненькый!..
 Лучче мини зь нижнив¹ шаблю вьймааты,
 Голову сь плечь изьнимааты,
 Нижь меньшого брата пишого-пихотыньця мини обжыдааты.
 Мы жь и самы не втечемo
 70. И меньшого брата не ввеземo;
 Якь будемо мы меньшого брата дожыдааты,
 То будемо мы самы у чыстому поли головы покладаты,
 Бude погоня нась наганяты
 Тяжкая невoля!..
 75. То бude меньшого брата на спочывкахь обмынаты
 А нась бude кинных наганяты,
 Бude намь головы сь плечей зьнимааты,
 Бude нась сикты та рубаты,
 А може вь плинь забураты.
 80. То винь якь жывь та здоровь бude,
 То може самь, во хрыстыяньськи города прыбude”.
 То меньшый же брать пиший-пихотынець бижыть убигайе,
 За кинными братамы вьуганяйе,
 То винь же до свойихь братив слова промовляйе:
 85. “Братикы мойи ридненьки,
 Якь соколы ясненьки!
 Якь не хочете вы мене ждааты,

¹ У слові «нижнив» над першим «и» поставлено «о».

- То вы́ наза́дъ ко́ни заверта́йте,
 Зъ ни́жнивъ ша́бли вынима́йте,
 90. Мыни́ го́лову исъ плече́й ы́зьнима́йте
 И мое́ бѣле тѣло посичи́ть и поруба́йте,
 У чы́стому по́ли похова́йте,
 Дзвѣ́рови та пты́ци хрыстыя́нського тѣла на пота́лу не да́йте”.
 То ста́ршій бра́ть слова́ промовля́е,
 95. Бра́томъ рѣдны́мъ называ́е:
 «Бра́тику мѣй ридне́нькій,
 Якъ со́коле ясне́нькій!..
 То що́ жъ ты то ка́жешъ?!
 Нне мо́жно це́му въ свѣ́ти ста́ты,
 100. Шобъ рѣдно́ю кро́вью шаблѣ́ обмыва́ты
 И го́стрым спѣ́сом вопроше́нѣя бра́ты!..
 На́ши на те́бе и ру́кы не зны́муты́ця
 И була́тны мечѣ́ на двана́дцять часте́й роспаду́тыця.
 Ра́ди бѣ мы тебе́ жда́ты, такъ мы́ жъ и са́мы не втече[мо́]
 105. И тебе́ пи́шого-пихоты́нця не ввеземо́!..
 Бу́де погóня наганя́ты,
 То тебе́ бу́де на спочѣ́вкахъ обмына́ты,
 А на́съ бу́де кѣньмы наганя́ты,
 То бу́де сѣкты-руба́ты,
 110. А мо́же въ плѣнъ забыра́ты!..
 То вони́ тѣльки погляда́лы,
 Поскорѣ́й до́бри ко́ни поганя́лы.
 То ме́ньшій бра́ть пи́шый-пихоты́нецъ би́жыть убига́е.
 Ко́ней за стре́мена хвата́е,
 115. Бра́тамы рѣдны́мы называ́е:
 «Бра́тыкѣ́ мое́й ридне́нки,
 Якъ со́колы ясне́нькі!..
 Якъ бу́дете до байра́кѣвъ добига́ты,
 То вы́ терно́ви виття́ стына́йте,
 120. Мы́ни найме́ньшому бра́ту на прыме́ты по́кыда́йте».
 То ста́лы кѣ́нни киноты́нці до байра́кѣвъ добига́ты,
 Изъ ни́жны ша́блю вынима́ты,
 Терно́ве виття́ стына́ты,
 Ме́ньшому бра́ту на прыме́ту по́кыда́ты.
 125. То вже́ ста́лы вони́ зъ байра́кѣвъ выбига́ты,
 То вже́ по́ле лелѣ́е,
 Тѣльки тра́ва зе́ленѣ́е.
 То [вже́] по́ле ве́лыке, шляхы́ шѣро́кі.
 Ста́въ середу́льшый бра́ть до́бре дба́ты.
 130. До ста́ршого слова́ промовля́ты,
 Бра́томъ рѣдны́мъ называ́ты:
 “Бра́тику ридне́нькій,
 Якъ со́коле ясне́нькій!
 Дава́й изъ доро́гыхъ жупа́нивъ кыта́йку вырыва́ты

135. Та мѣньшому брѣту на примѣту покыдѣты” .
 То старшій брѣтъ усѣ хúdo дбѣйе,
 Стрѣги слова до свогѣ середулшого брѣта промовлѣйе:
 И брѣтомъ рѣднымъ йогѣ назывѣйе:
 «Брѣтику мѣй рѣднѣнькѣй,
140. Якъ соколе яснѣнькѣй!
 Не мѣжно цѣму въ свѣити стѣты,
 Щобъ свѣйе козѣцькоѣе молодѣцькоѣе добрѣ даромъ покы[дѣты]».
 То вони тѣльки поглядѣлы,
 Пошвѣдче свѣйѣ дѣбри кѣни поганѣлы.
145. То середулшій брѣтъ усѣ добре дбѣйе.
 Съ свогѣ дорогѣго жупѣна кытѣйку вырывѣйе,
 То мѣньшому брѣту на примѣту покыдѣйе.
 То вжѣ кѣнни-кѣнотѣнѣци до Сѣвурь-могѣлы доби[гѣлы,]
 То тѣмъ кѣнни-кѣнотѣнѣци козѣкѣ оддыхѣлы.
150. То мѣньчѣй брѣтъ пѣшый-пѣхотѣнѣць до байрѣкѣвъ доби[гѣйе]
 А тернѣве вѣття метѣйе ¹
 И свѣйѣхъ брѣтѣвъ спомынѣйе:
 «Мѣбутъ погѣня наганѣла
 Та менѣ пѣшого-пѣхотѣнѣця на спѣчѣвкахъ обмынѣла,
155. А кѣнныхъ брѣтѣвъ наганѣла
 Та посѣкла порубѣла,
 А мѣже въ плѣнъ забрѣла” .
 То пѣшѣй-пѣхотѣнѣць изъ байрѣкѣвъ выбѣгѣйе,
 Пѣле лѣлѣйе
160. И тѣльки травѣ зелѣнѣйе.
 То в ужѣ пѣле вѣльѣке й шляхѣ шырѣки.
 То вѣнъ же жѣвту кытѣйку метѣйе,
 Собѣ до грудѣй прыкладѣйе,
 Свѣйѣхъ брѣтѣвъ спомынѣйе:
165. «Мѣбутъ мѣбутъ же мѣйѣхъ брѣтѣвъ на свѣити немѣйе».
 То вѣнъ же бѣжѣть-убѣгѣйе...
 Стѣвъ пѣшый-пѣхотѣнѣць на самѣрьське пѣле добѣгѣты,
 Стѣла пѣшого-пѣхотѣнѣця журбѣ обнѣмѣты,
 Стѣвъ пѣшый-пѣхотѣнѣць слова промовлѣты:
170. «А-й гѣре гѣ-ре!..» Побѣло пѣшого-пѣхотѣнѣця у пѣ[ли]
 Гѣркѣхъ трѣ дѣли!..
 Щѣ пѣрва хуртовѣна бесхлѣбѣя,
 А дрѣга хуртовѣна безвѣдѣя,
 А трѣтя хуртовѣна бойнѣй вѣтер!..
175. То вжѣ пѣшый-пѣхотѣнѣць бѣжѣть-убѣгѣйе,
 Колѣ жъ бѣля Сѣвурь-могѣлы свѣйѣхъ брѣтѣвъ забѣчѣйе
 То вѣнъ до йѣхъ слова промовлѣйе,
 Брѣтамы рѣднымы назывѣйе:
 «Брѣтики мѣйѣ рѣднѣнькѣи,

¹ «А тернѣве вѣття збѣрѣйе, а хоть “метѣйе”» (тут і далѣ реплѣка викѣнавця, зафѣксована збѣрачем).

180. Якъ соколы ясненьки!
 То вѣ быля Савурь-могылы в оддыхните,
 И мене пишого-пихотыньця бѣля Савурь-могылы обижд[ите]”.
 То вжѣ середульшій братъ добройе дбайе, –
 Старшому слова промовляйе:
185. «Братику мій ридненькій,
 Якъ соколе ясненькій!..
 Та мѣ тутъ пидождимо мѣньчого брата пишого-пихотыньця».
 То старшій братъ усѣ худо дбайе,
 Строго слова промовляйе,
190. Братомъ риднымъ называйе:
 «Братику мій ридненькій,
 Якъ соколе ясненькій!
 Лучче намъ на двѣ часѣти майѣтки пайюваты,
 Анижъ мыні мѣньчого брата пишого-пихотыньця обжыдаты.
195. Якъ винъ живый та здоровый буде,
 То самъ во хрыстыяньськи города прыбуде».
 То вонѣ конѣ посидлалы
 И самы по козацькій посидалы
 И видъ Савурь-могылы выйжджалы.
200. А пишой-пихотынець до Савурь-могылы добигаѣе.
 То вжѣ бойный витрець повивайе,
 Пишого пихотыньця козака изъ бѣлыхъ нижокъ валяѣе.
 То вжѣ до його стаы мыли госьти прыбуваты
 Вольци-сироманьци,
205. И орлы сызокрѣльци.
 Стаы йому на чорни кудри наступаты
 И очѣ зъ лоба вытягалы.
 Дѣсь узяласъ зозулына
 Та сама на мугыли заголосыла,
210. Якъ наче ридная маты!..
 «Вы мылійи госьти вольци-сироманьци,
 Орлы сызокрѣльци,
 Хоть мало пидождите
 Покры душа съ тѣломъ розлучытьця!»
215. То вжѣ вольци-сироманьци
 И орлы чорнокрѣльци
 Мало пидождалы,
 Бо душа съ тѣломъ розлучыласъ.
 То вонѣ йому на чорни кудри наступалы
220. И очѣ зъ лоба вытягалы,
 И бѣлойе тѣло обибралы
 И косыти по кустамъ по нѣтрямъ ростерзалы ¹.
 А кинни-кинотыньци стаы дойжджаты
 Балкы глыбоки,

¹ «То сказатъ бы по лису».

225. Травы великі,
И воды холодны!..
То вже ставь старшій брать середулшому слова промовляты:
«Отуть, середулшій брате, оддыхнімо
И кони попасімо
230. И меньшого брата пішого-пихотыньця пидождімо».
То середулшій брать добре дбайе,
Гарячи слёзы прольвайе,
До старшого брата слова промовляйе:
«Братіку мій риднёнькій,
235. Якъ соколе яснёнькій!
Булó бъ те раньче знаты
Що пішого-пихотыньця обжыдаты,
На кони хвататы,
Бо вже його девьятый день якъ на свѣти немайе,
240. Винь бѣля Савурь-могылы оддыхайе
И тамъ винь собѣ смѣрть получайе.
До його мыли госьти прыбувалы
Вольци-сироманьци
И орлы чорнокрыльци,
245. Йому на чорни кудри наступалы
И в очи зъ лóба вытягалы
И бѣлоѣ тѣло обибралы
И косьти по кустамъ по нѣтрямъ ростерзалы”.
То вже кінни-кинотыньци сталы до Самарькы-ричкы дойжджаты,
250. Стала йихъ погоня наганяты,
Стала йимъ головы съ плечей сьниматы
И сѣкты-рубаты.
И посѣкла й порубала,
У чыстимъ поли поховала.
255. Усімъ трѣмъ вѣчная памьять!..
Два браты старшій и середулшій бѣля Самарькы рѣ[чкы,]
А третій меньчій пішій-пихотынець бѣля Савурь-[могылы].
Ужѣ цяя слава й стала
Одныни довіка,
260. Усімъ на многоѣ літа.

Оцѣ вжѣ.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 805, арк. 1–7.

*Зап. П. Мартинович 9 вересня 1912 р. від лірника П. Гутирі, із с. Мачухи
Полтавського пов. Полтав. губ.*

11.55. Дума про трьох братів озівських

- Ой, та то ж не пили пилили
 І не тумани вставали,
 Як із землі турецької
 Та із віри бусурменської
5. З города Озова, з тяжкої неволі
 Три брата утікали.
 Що двоє та брати кінних,
 А третій піший-пішаниця,
 Що як він чужий-чужиниця,
10. За кінними біжить-підбігає,
 На сире коріння
 Та на біле каміння
 Ніжки свої козацькі, молодецькі, посікає,
 Та сліди свої кровію заливає,
15. До кінних братів добігає,
 За стременичка хапає,
 Словами промовляє:
 «Станьте ж, братці, коней попасіте
 І мене подождіте
20. І з собою на коней возьміте,
 До городів христіанських хоч мало підвезіте.
 Та й нехай же я буду знати,
 Куди в городи христіанські до отця, до матері доходити».
- І ті брати теє зачувши
25. Та словами промовляли.
 «Братіку наш менший, милий,
 Як голубонько сивий!
 Що ми сами не втечемо,
 І тебе не ввеземо,
30. Бо буде з города Озова велика погоня вставати,
 То тебе пішого в тернях в мілюсах в байраках минати
 А нас кінних буде доганяти,
 Стріляти й рубати,
 Або живцем у полон завертати.
35. Як жив ти, здоров будеш,
 То й сам в землю христіанську прибудеш».
- І тії брати сеє промовляли,
 Відтіль побігали,
 А менший брат,
40. Піший-пішаниця
 За кінними братами уганяє,
 Коней за стремена хапає
 Та словами промовляє
 І сльозами обливає:
45. «Братіки мої, рідненькі, миленькі,

- Як голубоньки сивенькі,
Коли ж, братці, не хочете ждати,
Хоч одно ви милосердіє майте:
Назад коней завертайте,
50. Із пихов шаблі виймайте
І мені з пліч головку здіймайте
І тіло моє порубайте,
В чистім полі поховайте,
А звірам і птиці на поталу не оддайте».
55. І тії брати сеє зачували
Та словами промовляли:
«Братіку милий,
Голубонько сивий,
Що кажеш, мов наше серце ножем пробиваєш,
60. Що наші мечі на тебе не здіймуться,
На дванадцять частей розлитяться,
І душа наша гріхів до віку не викупиться.
Сього, брате, нігде ізроду не чували,
Щоб рідною кровію шаблю обмивали,
65. Або гострим списом опрошення брали».
«Коли же мене, братця, не хочете рубати,
То прошу вас, братця,
Як будете до байраків прибувати,
Терновії віття в запілля рубайте,
70. А мені меньшому брату, в предмету покидайте!»
То вже два козаки у бараки уїзжає,
Середульший же брат милосердіє має,
Терновії віття верхи ізтинає,
І пішому брату, менчому, у предмету покидає.
75. Отоді ж то до Савур-могили добігали,
І на Савур-могілі три дні й три ночі спочивали.
І свого менчого брата, пішого-пішаницю, піджидали.
А меньший брат, піший пішаниця,
До тернів, байраків добігає,
80. Терновії віття у руки бере-хапає,
До серця козацького прикладає
Та сльозами обливає.
«Осюди ж то мої два братіки кінних прибігали,
Терновії віття в тернові стинали
85. А мені, меньшому брату, пішому пішаниці,
В признаку кидали,
Щоб же я знав куда з тяжкої неволі
В городи христіанські
До отця, до матері,
90. До роду утікати».
Тут сеє промовляє,
Відтіль побігає,

- Із байраків, із мілюсів вибігає,
 Не було ні тернів, ні байраків, ніяких признаков,
 95. Тільки поле леліє,
 Ан на йому трава зеленіє.
 Та став же старший брат та середульший
 На полівку вибігати,
 На стеги високі,
 100. На великі дороги розхідні,
 Та й не стало ні тернів, ні байраків рубати
 І меньшому брату у признаку покидати,
 То став же середульший брат
 До старшого брата словами промовляти
 105. «Нум, брате, із себе зелені жупани скидати
 І червону та жовту китайку віддерати,
 А нехай та нехай же він бідний знає,
 Куди за нами кінними утікати».
 То старший же брат до середульшого брата став гордо промовляти:
 110. «Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке
 На шматки драв
 Та меньшому брату у предмету давав.
 А як же він жив-здоров буде,
 То сам в городи христіанські
 115. Без наших предметів усяких прибуде».
 То середульший брат милосердіє має
 То він із свого жупана
 Червону та жовту китайку видирає,
 І по шляху стеле-покладає,
 120. А меньшому брату, пішому, у предмету зоставляє.
 Та став же середульший брат
 До старшого брата словами промовляти:
 «Братіку мій старший, ріднесенький,
 Як голубонько сивенький,
 125. Тут же трави зелені
 І води здорові,
 І очерети вдобні,
 Станьмо ми, брате, тут хоч мало-немного,
 Своїх коней попасімо
 130. І свого меньшого брата, пішого-пішаницю, підождімо,
 І на коні візьмімо,
 До городів христіанських трохи підвезімо,
 Нехай же наш брат, піший-пішаниця,
 Буде знати, куда в городи христіанські
 135. До отця до матері доходжати».
 То став же брат старший до середульшого промовляти:
 «Ой та чи ще не тобі, брате, каторга турецька не ввірлась,
 Чи сириця в руки не в'їдалась,
 Що як будемо, брате,

140. Свого пішого меньшого брата підждати,
 То буде з города Озіва
 Велика погоня уставати,
 То буде нас кінних доганяти,
 То буде нас на три штуки рубати,
145. Або в гіршу неволю живцем завертати,
 То буде ж нашого брата, меньшого, пішого,
 У тернах і байраках на спочині минати,
 То ми свого брата, меньшого, не ввеземо,
 І сами із озівської турецької неволі не втечемо».
150. То став же пішоходець із тернів виходити,
 То став червону китайку находити
 Та у ручки бере-хапає,
 Словами промовляє:
 «Недурно червона китайка по шляху валяє,
155. Що мабуть моїх братіків ріднесеньких
 В живих на світі немає.
 А коли б же я міг знати,
 Чи їх постріляно, чи їх порубано,
 Чи живими в руки забрано,
160. Гей, то пішов би я по тернах, по байраках блукати,
 Тіла козацького, молодецького шукати.
 За тіло козацьке молодецьке в чистім полі поховати,
 Звірам і птицям на поталу не оддати».
 На шлях Муравський вибігає,
165. Та тільки трошки своїх братіків рідненьких сліди забачає.
 Та побило меньшого брата в полі три недолі:
 Одно – безвіддя,
 А друге – безхліб'я,
 А третє – буйний вітер у полі повіває
170. Та бідного козака з ніг валяє.
 До Савур-могили прибуває
 І на Савур-могилу ізхождає,
 І там собі дев'ятого дня спочивок має,
 Дев'ятого дня з неба води-погоди вижидає.
175. І мало-немного спочиває,
 І ось до нього вовки-сіроманці находжали,
 І орли-чорнокрильці налітали,
 В головах сідали,
 Хотіли заздалигоди живота темний похорон одправляти.
180. То він їх забачає
 Та словами промовляє:
 «Вовки-сіроманці і орли-чорнокрильці,
 Гості мої милі,
 Хоч мало-немного підждіте,
185. Поки душа козацька з тілом розлучиться,
 Отоді ж ви будете на чорні кудри наступати

- Із-під лоба чорні очі висмикати,
 Попід зеленими яворами ховати
 І комишами укривати».
190. І мало-немного спочивав,
 От руками не візьме
 Ногами не піде,
 Ясно очима на небо не згляне,
 На небо взирає і тяжко вздыхає.
195. «Голово ж ти моя козацька!
 Голово ж ти моя молодецька!
 Бувала ж ти у землях турецьких
 І в вірах бусурменських,
 А тепер припало на безвідді, на безхліб'ї погибаю».
200. Ой не чорна хмара налітала,
 Не буйні вітри війнули,
 Як душа козацька з тілом розлучалась.
 Отоді ж до його вовки-сіроманці находжали.
 І тіло козацьке молодецьке жвакували,
205. І орли-чорнокрильці налітали,
 В головах сідали
 І чорні очі із-підлоба висмикали,
 Ще й дрібная птиця налітала,
 Коло жовтої кости тіло обдирала,
210. Ще й зозулі налітали
 В головах сідали,
 Як рідні сестри кували,
 Ще й вовки-сіроманці находжали,
 І жовтую кість по тернях, по балках розтаскали,
215. По-під зелененькими яворами ховали,
 Комишами укривали
 Та жалібно квилили і проквляли:
 То ж вони козацький похорон одправляли.
 Та стали два брати кінних до річки до Самарки прибїгати,
220. Стала їх темная нічка обнімати
 То став же старший брат
 До середульшого брата словами промовляти:
 «Станьмо, брате, тута –
 Тут могили високі,
225. І трава хороша
 І вода погожа,
 Станьмо ж, брате, хоч мало-немного,
 Коней попасімо;
 Станьмо, брате, поки сонце обігріє ¹,

¹ «У Куліша: обітріє /обвітріє/ “Се як вітром перейде під час ісходу сонця, от сонце і обітріє” – пояснив кобзар Архип Никоненко. (Прим. М. С.)» (прим. у тексті машинопису). М. С. – очевидно, Михайло Скорик, який разом з П. Лебедем готував збірку Д. Яворницького до вид.

230. Чи не прибуде к нам брат наш меньший,
 Піший-піхотинець:
 Тоді ж на його велике усердіє маю
 І всю добичу ізкидаю,
 А його пішого межі коні хапаю».
235. Тоді ж було, брат[е], хапати як я казав, -
 Уже дев'ятий день минув,
 Як хліб-сіль їв і воду пив,
 Досі на світі немає».
 Отоді ж вони коней пустопаш попускали
240. І кульбаки під себе постеляли,
 А оружжа по комишах поховали
 Та безпешно спать полягали
 Світової зорі дожидали.
 Як став же божий світ світати,
245. Стали вони на своїх коней сідати
 Через річку Самару в городи христіанські утікати,
 Та став же старший брат до середульшого словами промовляти,
 Що як будем же ми свого брата найменшого тут наджидати,
 То будуть же турки-яничари другими дорогами нас переймати,
250. То будуть нас стріляти та рубати
 А либо живцем у плін завертати.
 А як став же той брат найменший, піший-піхотинець,
 Аж до десятого дня до Савур-могили добігати,
 То став же він на Савур-могілі спочівати,
255. І на небо взирати,
 Доброї години вижидати,
 Важенько вздыхає
 Та словами тихо промовляє:
 «Ой, горе бідній сиротині не пивши
260. А ще й к тому і не ївши,
 Що довелось мені в тяжкій неволі пробувати,
 А тепер прийдеться на Савур-могілі і голову покладати».
 Цеє промовляє -
 І головку свою козацькую ізклоняє
265. Стали ж до нього вовки-сіроманці прибувати
 Із темних лісів сизі орли-чорнокрильці налітати,
 Та стали його тіло козацьке молодецьке терзати та пожирати,
 І став же він ще мало-маленько своїми очима вовків-сіроманців
 забачати,
 Став він до них зтиха промовляти:
270. «Любі вовки-сіроманці,
 І ви орли-чорнокрильці,
 Погодите ж ви, спочивайте,
 Козацького тіла, молодецького, не терзайте,
 Поки душа з тілом розлучиться.
275. Отоді ж то ви будете на мої чорнії кудрі наступати,

- І будете мої очі із лоба виймати,
 А тіло моє козацьке молодецьке терзати і пожирати,
 Та жовтую кість по чистому полю будете розношати,
 Бо нікому буде в сирій землі мене поховати».
280. А як стали тії два кінні брати до річки Самарки добігати,
 Та як стали ж вони річку Самарку переїзжати,
 То середульший же брат милосердіє має,
 Він же до свого брата добрими словами промовляє:
 «Братіку мій милий,
285. Голубчику сивий,
 Тут же трави зелені і очерети угодні,
 Давай же ми, брате, своїм коням козацьким спочинок даймо
 А на зеленій траві їх попасаймо».
- Ой, як стало тих двох козаків темная нічка обнімати,
290. Стали тії козаки із коней уставати
 І своїх добрих коней у пустопаш пускати
 Вони рушниці свої у комиш поховали,
 А сами собі кульбаки у голови поклали
 І безпечно спати полягали
295. Ранньої зорі дожидали.
 То скоро вони ясною зорею вставали
 Та своїх добрих коней засіддали,
 Отоді то найстарший брат милосердіє мав
 То словами ізтиха промовляв:
300. «Ой коли б же наш брат найменший піший-піхотинець
 До нас він сюди прибував,
 Ото б же я всю здобичу із коня скидав,
 А свого брата найменшого, пішого-піхотинця, із собою взяв».
 То середульший же брат теє зачуває
305. Та до свого старшого брата словами промовляє:
 «Ото ж би було, брате, свого найменшого брата із собою взяти,
 Як він же за нами гнався
 І на коні прохався,
 А тепер уже, брате, нам з тобою свого найменшого брата і повік його
 не видати,
310. Що вже дев'ятий день минав,
 Як хліб і сіль він поїдав».
 То це вони промовляли.
 І своїх добрих коней дальше поганяли.
 То вже не сизі орли заклекотали
315. А то ж турки-яничари бідних двох козаків та коло могили хапали,
 Постріляли їх і порубали,
 А коней їх із здобичою в городи озівські назад забрали.
 Полягли двох козаків голови вище річки Самарки
 А третього найменшого
320. Пішого-піхотинця на Савур-могілі
 А сая слава не вмре, не поляже однині й довіка,

322. А вам, братця, всім слушаючим головам, на многая літа !

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 78–88.

Зап. Д. Яворницький 1916 р. в с. Чаплинка Новомосковського пов. Катеринослав. губ. від лірника І. Мережки.

11.56. Дума про трьох братів озівських

- То ж не пили пилили
 І не тумани вставали
 А то ж три братіки рідненькі
 Як голубоньки сивенькі
5. Із города із Озіва
 Із турецької, із бусурменської тяжкої неволі вони утікали.
 Що два ж то брати кінних
 А міжде ними брат найменший
 Піший-піхотинець.
10. То він же за кінними уганяє
 Скорою ходою,
 Пішою-піхотою.
 Що ві[н] же по білому камінню
 І по сирому корінню
15. Свої козацькі молодецькі ноги ізбиває
 Та все своїх братіків рідненьких, як голубчиків сивеньких, доганяє,
 Міждо коні убігає
 За стеремечка хапає.
 Та все до своїх братіків рідненьких словами промовляє:
20. «Братіки ж мої рідненькі,
 Як голубоньки сивенькі,
 Хоча мало-маленько мене подождіте
 Із собою на коні й мене возьміте,
 Із города, із Озіва
25. Із турецької, із бусурменської, тяжкої неволі мене визволіте,
 В христіанські городи і мене надвезіте,
 До отця, до неньки дорогу укажіте».
 То найстарший брат, він усе худо має,
 До свого середульшого брата словами ізгорда промовляє:
30. «Ой як будем же ми свого брата найменшого надждити,
 То буде із города, із Озіва
 Із турецької, із бусурменської землі велика погоня уставати,
 То будуть же нашого брата найменшого, пішого-піхотинця
 По тернах та по байраках на спочивку геть скрізь минати,
35. А нас кінних будуть доганяти,
 То будуть же нас стріляти та рубати.
 Або будуть живцем у город озівський назад завертати».

- То найстарший ж брат до свого найменшого пішого-піхотинця
словами промовляє:
«Що ми ж тебе, брате, на коні не візьмемо,
40. Із тобою ми не підемо.
А як жив ти будеш,
То і сам в християнські городи без наших коней прибудеш».
То найменший брат теє зачуває,
Він білим лицем до сирії землі упадає
45. Та до своїх братів ріднесеньких словами промовляє:
«Братіки мої милі,
Голубчики сиві,
Хоч малую милость надо мною положите:
Та ви своїх коней козацьких молодецьких ізпиніте,
50. Та шаблі булатні із пихов вийміте,
А з плеч головоньку мою зніміте
Та білоє тіло моє козацькоє, молодецькоє в чистім полі поховайте,
А звірям і птицям на поталу його не дайте.
То лучче ж то буде моему тілу козацькому, молодецькому в сирій
землі гнити,
55. Аніж мені туркам та вірменам, невірним язикам, та їм же годити!
То середульший же брат сеє зачуває
Та до свого брата найменшого словами промовляє:
«Братіку ти наш милий,
Голубчику ти наш сивий,
60. Що рученька наша на тебе не зніметься,
І серце наше на тебе не осмілиться
Та щоб же тебе, брате, рубати,
З плеч головочку твою знімати
Та щоб же свою брацькую кров рідную по сирій землі поливати.
65. А буду ж я, братіку мій милий
Голубчику сивий,
Мимо темних лісів проїзжати,
То буду ж я, брате із чорного дуба верхів'я стинати
Та все тобі буду, брате, на прикмету покидати,
70. А щоб ти ж, бідний, знав куди із города із Озова,
Із турецької, із бусурменської, із тяжкої неволі
В християнські городи куди утікати».
То цеє ж вони промовляли
Та свої коні козацькі молодецькі дальше поганяли.
75. То став же той брат найменший
Піший-піхотинець
До темних лісів добігати,
То став же він із чорного дуба верхів'я ізнаходжати,
Та став же він у руки козацькі хапати,
80. До серця козацького прикладати
Та словами промовляти,
Гірко сльозами ридати.

- «Сюди ж то мої братіки миленькі,
Як голубчики сивенькі, проїзжали,
85. Що вони ж мені, бідному козакові,
Пішому-піхотинцю,
У християнські городи дороженьку указали».
А як стали два брати кінних на чистое поле вибігати,
Що вже там не було ні тернів, ні байраків,
90. Ні з чого було верхів'я ломати,
Тому піхотинцю на прикмету покидати,
То середульший же брат милосердіє має,
До свого брата найстаршого словами промовляє:
«Братіку мій миленький,
95. Голубчику сивенький,
Давай же тепер ми хоч із зелених жупанів жовту та червону китайку
видирати,
Та свому брату меншому,
Пішому-піхотинцю
На прикмету покидати».
100. То найстарший брат все він гордо має
До середульшого брата гордо словами промовляє:
«Давай-но ми, брате, свої коні скоріше поганяти,
То будем же ми уперед свого брата найменшого,
Пішого-піхотинця,
105. До отця, до матері доїзжати,
То будем же ми отцевське превелике іменіє на дві часті тільки
розділяти,
То не буде наш брат найменший піший-піхотинець а нам він мішати».
А стали ті два брати кінних до Савур-могили доїзжати,
І стали їх коні козацькі, молодецькі приставати,
110. То середульший брат милосердіє має
До свого старшого брата промовляє:
«Братіку мій милий,
Голубчику сивий,
Тут же трави зелені і води великі,
115. Давай же ми, брате, свої коні попасемо,
Та свого брата найменшого, пішого-піхотинця, [на]дождемо».
То найстарший же брат гордо має
Він же до свого брата середульшого гордо промовляє:
«Як же ми будемо до отця, до матері прибувати,
120. Що ж ми будемо їм повідати ?
Будем же, брате, по правді казати,
Буде отець-мати нас проклинати,
А будемо перед отцем і матерію олгати,
То буде нас Господь милосердний видимо і невидимо карати.
125. А хіба скажемо, брате, так:
Що не в одного пана пробували,
І не одну волю мали,

- І ми ночної доби до нього забігали:
 “Встань, брате, з нами, козаками,
 130.З тяжкої неволі утікати”.
 Тоді ж він так сказав:
 “Тікайте ж ви, братця,
 А я буду тут зоставатися,
 Чи не буду луччого щастя-долі собі мати”.
- 135.Як будуть отець і мати помірати,
 То будем ґрунти-худобу на дві части паювати,
 А третій же ж нам не буде мішати».
 Тут сеє промовляють.
 Не сизі орли заклекотали,
- 140.Як їх турки-яничари із-за могили напали,
 Постріляли-порубали,
 А коней із добичею в городи, в Туреччину назад вертали.
 Полягла голова двох братів
 Вище річки Самарки,
- 145.А третього, – меншого,
 На Савур-могілі.
 А слава не вмре
 Не поляже,
 Однині й довіка,
- 150.А вам на многая літа!

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 89–93.

Зап. Д. Яворницький у с. Чаплинка Новомосковського пов. Катеринослав. губ. від лірника І. Мережки.

11.57. Дума про трьох братів Озовських ¹

- Ой із города из Озова утікав мал полчок, бул невеличок ².
 Єк було собі три братіки родненьки, голубчики сивеньки, товарищи
сердечні ³
 То два братіки кінная конаница, треті брат п’їшая пешаница, да так же єк
чужая чужаница
 Шо ти два братіки їдуть-поєжджають, а менши (вар. трейті) брат бежить-
пудбігає, стиха словами промовляє ⁴:
5. «Братіки мої родненьки, голубчики сивеньки, товарищи сердечні,

¹ «Сей же текст записала і Л. Шевченко під час побуту П. Кулика в Києві в листопаді 1926 р.; різниці між записами дуже невеликі; подаємо їх тут, як варіант Т₁» (тут і далі прим. К. Грушевської).

² «Т₁: Із города, із Озова був полчок, мал невеличок».

³ «Подані тут незвичні форми пояснюю книжним впливом: кобзареві інколи поводир його читав думи з книги Д. Ревуцького: Українські думи і пісні історичні (примітка О. Курило)».

⁴ «Мабуть, замість: ізгорда, кобзар пояснив: із серця, сердито (прим. О. К.)».

Станьте й коней попасіте, мене, меншого брата, зождіте да с собою ¹
на коні возьміте,
У города у християнськи мене хоть по помилі (по милості, прим. О. К.)
мене ж ² пудвезіте».

Тогда то старши брат ізгора ³ промовляє:

«Нашо ми будем коней попасати, свого меншого брата ждати.

10. Сами (вар. лучче) ми будем удвох у города ⁴ християнськи прибувати
Да напoл будем худобу пайовати
Й а трейтєю чась поміждо собою».

Середільши брат стиха словами промовляє (вар. одвічає ⁵):

«Ходж же ми сами будем в города християнськи прибувати
(вар. Ходж же ми сами будем прибувати)

15. Да напoл худобу будем пайовати,
То до в'їку в'їшнего ми не будем же мати,
Єку ми оцу правду, матери будем казати?»

«Не в одній Турещині пробували,
Не один хліб-соль уживали,

20. Да не знаєм один об одному, де хто дівся».

Тогда то менши брат бежить-пудбігає,

Стиха словами промовляє:

«Братіки мої родненьки, голубчики сивеньки, товариши сердечні,
Станьте, коней попасіте, мене меншого брата зождіте ⁶

25. І с собою на коні возьміте ⁷,

В города в християнськи мене хоть по помилі пудвезіте;

А коли головку міні іс пліч ек галку ізніміте,

Да не подайте ж мене туркам безбожним мене на поталу».

Тогда то старши брат іспуд правого бока м'їч вимає,

30. Середільші брат голою рукою за м'їч хватає

Да ще стиха словами промовляє ⁸:

«М'їч твоя не возьмі і рука твоя не здимі,

А ходж же (вар. А хоч) м'їч твоя вїзьме і рука твоя здиме,

То до в'їку в'їшного наша душа греху́в ⁹ не скупицца.

35. Лучче ж ми будем їхати-поєжджати,

¹ «Т₁: і с собою» (тут і далі прим. К. Грушевської).

² «Т₁: по-помилі до отца матері, мене в города християнські підвезіте»

³ «Т₁: старши брат середульшому із гора».

⁴ «Т₁: Будем сами в города».

⁵ «Рядки 13–18 в Т₁:

Средульши брат на старшого брата промовляє:

“Братіку муй родненький, голубчику сивенький, товаришу сердечний,

Хоч же ми сами будемо прибувати, як ми отцу-матері

Да такую правду будем казати: не в одной Турещені пробували».

⁶ «Т₁: брата с собою возьміте».

⁷ «Рядки 25–28:

А не дайте турку-безбожнику мене на поталу.

А коли... головку меней іс плеч, як галку ізнеміте».

⁸ «Т₁: додано: Братіку муй родненьки, голубчику сивеньки, товаришу сердечни».

⁹ «Т₁: гереху».

Тернам да бар'якам ¹ (байракам; це сосницька форма, *О. К.*) будем верхи
стинати

Да свойму меншому брату будем на примету покидати». Виєжджали вони на стипа самарськи, на поля муравськи, Не стало їм не тирнов, не бар'яков, не трейтіх козацких же, молодецких
же признаков.

40. (Тогда-то) середільши брат великеє усердіє має,
На собі чирвону китайку пориває
Да меншому брату на прикмету ² єму покидає.
А менши брат бежить-пудбігає,
Чирвону китайку знахождає,
45. Да к щирому свойму серцу прикладає,
Стиха словами промовляє ³:
«Братіки мої родненьки, голубчики сивеньки, товариши сердечні,
Да чи вас постреляли, чи вас порубали, чи в катержну роботу побрали?
Шо мог би я вас изнаходити,
50. То в сиру землю (у вар. додано хоть) по коліна мог би схоронити». А вїн козак уп субі не знає ⁴,
Шо його в чистим (зам. чистїм, *О. К.*) полі троє й нещастьов споткає.
Первое нещастє бесхліб'є, друге безвїдде, а трейте козацке же молодецке
же безголів'є.
І виходить вїн на чистеє поле ик Савур-могили ⁵:
55. «Савур-могила, Савур, буд же міні при нещасний (зам. нещасній, *О. К.*)
годині отец ек мать ⁶ родниє ⁷». Ек вїн сеє зговорив, так ⁸ баздер добри учинив,
Ногами не пїйде, руками не здийме, голови козацкої молодецкої вїн уже
пїдниме.
Тогда то сизоп'їрли орли налетали, на чорниє йому кудли наступали да
з лоба глаза ⁹ винїмали.
А козак непишен бивав ¹⁰, згора уставав, да безм'їру в пистони ¹¹ пороху
покладав,
60. Да гостям своїм нев'їрним гостинец же вїн їм слав ¹²:
«Орли ви мої сизоп'їрли, гості ви мої нев'їрни,
Тоді (вар. Тогда) ви будете прилетати (вар. налетати), ек моя гр'їшна душа
ис тілом буде прощеніє мати ¹³».

¹ «Т₁: бар'яком верхи».

² «Т₁: приміту покидає.»

³ «Т₁: Да ще стиха...»

⁴ «Т₁: А козак!».

⁵ «Т₁: Доходить він до Савур-могили».

⁶ «Т₁: Савур, Савур ти, Савур-могила».

⁷ «Т₁: як отец і мать».

⁸ «Т₁: дик».

⁹ «На моє запитання, чому “глаза”, а не очі, кобзар відповів: “глаза краще, очі некрасиво” *О. К.*».

¹⁰ «Т₁: да з гора».

¹¹ «Т₁: да в пистони без міру».

¹² «Т₁: гостинець слав».

¹³ «Т₁: моя буде душа грешна іс тілом прощення мати».

Изнизу из Нистра стиха в'їтер повиває, дробен дорщик накрапає ¹, синя й
 хмара наступає.
 Тоді (вар. Тогда) гр'їшная ² душа козацка молодецка ис тілом прощенє ж
 вона має.

65. Тогда (Й а) ти два братіки їдуть-поєжджають
 Доежджають вони до криници Салтанки, до р'їчки Валганки.
 Тогда то середїльши брат велике всердіє має,
 На старшого брата стиха словами промовляє ³:
 «Братіку мій родненьки, голубчику сивеньки, товаришу сердечни,
 70. Станьмо, коней попасімо, свого меншого брата изождімо ⁴,
 С собою на коні возьмімо, в городи в християнськи (його) по помилі його
 пудвезімо,
 Та не подаймо брата свого туркам безбожним на поталу».
 (А) вони оп собі ничого не знають ⁵,
 Шо їх позаду ⁶ турецка погоня ⁷ здоганяє,
 75. Тогда то їх постреляли и порубали, б'їлою сирицею назад руки пов'язали,
 синім аксаментом же глаза вже засипали ⁸.
 Шо ти два братіки померло коло р'їчки Валганки, коло криници
 Салтанки ⁹,
 У тяжкій неволі.
 А менши брат помер у чистим полі на Савур-могилі
 79. І всіх превославних християн много льет у світі їм прожити ¹⁰.

Друк. за: Грушевська. – С. 131–133, вар. Т.

Зап. О. Курило восени 1923 р. в м. Сосниці Чернігів. окр. від П. Кулика, бл. 1865 р. н.

¹ «Т₁: дощик покрапає».

² «Т₁: Тоді душа».

³ «Т₁: брат на старшого брата стиха словами промовляє».

⁴ «Т₁: Меншого брата свого заждімо».

⁵ «Т₁: об собі не знають».

⁶ «Т₁: іззаду».

⁷ «Спершу сказано “погода”, а коли я спиталася, чом “погода”, мабуть треба “погоня”, кобзар відповів: “Можна й погоня”, а вже вдруге й сам співав “погоня” О. К.».

⁸ «Т₁: порубали, назад руки».

⁹ «Т₁: коло криниці Салтанки, а річки Валганки, у тяжкѡй неволі».

¹⁰ «Т₁: Усього поддержіть усіх православних християн много літа їм прожити».

11.58

Е (кх) Е

по - лем, по - лем чи - ги - рин - (ським),

би - тим шля - хом ка - ле - їн - - - - (ським)

а то - да то втє - кав пол - чок мал - не - ве - ли - чок.

Да три бра - ти - ки рад - нень - кі, га - луб - чи - ки си - вень - кі,

f та - ва - ри - ши же сер - деш - ні.

mf Два бра - ти - ки кон - на - я ко - на - ни - ца,

тре - тій брат по - між - да ні - ми пі - ша - я пе - ша - ни - (ца),

да так, же ек чу - жа - я чу - жа - ни - (ца).

А вон бі - жит - пуд - бе - га - є, да вон же пла - че і ри - да - є,

сти - ха сла - ва - ми пра - мав - ля - є:

"Ой бра - ти - ки ма - ї рад - нень - кі,
га - луб - чи - ки си - вень - кі,
то - ва - ри - ши же сер - деш - ни,
да стань - те ви, ко - ней па - па - сі - те,
ме - не, мень - шо - го бра - та, а - ба - жді - те,
іс са - бо - ю на ко - ні вазь - мі - те, десь па пол - ми - лі...*
в га - ра - да хрис - ти - ян - сько - го да 'тца - ма - те - рі
же пуд - ве - зі те. А - бо ме - ні, мень - ша - му бра - ту,
как гал - ке, го - лов - ку з плеч зні - мі - те, да не дай же
без - бож - ним же на по - та - лу."
Ой стар - ший брат ве - ли - ке всер - ді - є ма - є,

* Інколи виконавець, пригадуючи текст, зупиняється.



гой - стру шаб - лю ви - ні - ма(є).

* "А - бо мі - не, [мень] - ша - му бра - ту,

как гал - ке га-лов - ку з плеч зні - мі - - - (те),

та не дай - те та тур-кам без-бож-ни - кам на по-та - (лу)."

А стар - ший брат ве - ли - ке, в се - бе ве - ли - ке всер - ді - є ма - є

гостру шаб - лю ви - ні - ма - є, на тов - мак на - кла - да - є,

да свай - му мень - ша - му стар - ший брат у - гро - жа - є,

як га - лов - ку з пле - чей зні - ма - - - є.

А се - ре - дуль - ший брат ае - ли - ке всер - ді - є ма - є,

го - ло - ю ру - ко - ю за меч хва - та - є:

"Меч тва - я не вазь - ми, ру - ка тво - я не зні - ми."

* Початок другого валка. З огляду на часову перерву між записом першого і другого валка й очевидну домовленість між записувачем та виконавцем починати з попереднього фрагмента, змінюється також і тональність співу.

Хоч меч твій візь - ме, ру - ка тва - я зні - ме,
 дак ду - ша на - ша до ве - ку мі - ра
 да всех гре - хов же й не ску - пить.
 Ой ек бу - дем ми в га - ра - да хрис - ти - ян - ські при - бу - ва - ти
 я - ку ми бу - дем ац - цу - ма - те - рі
 аб сва - є - му мень - ша - му бра - ту же ка - за (ти)?"
 "А та - ку ми бу - дем ац - цу - ма - те - рі прав - ду ка - за - ти,
 шо не в ад - но - го тур - чи - на бу - ва - ли,
 не о - дин хліб - сіль у - жи - ва - ли,
 дак ми а - дин аб ад - но - му же й не зна - єм."
 А се - ре - дуль - ший брат ве - ли - ке всер - ді - є ма - (є),

сти-ха сло-ва - ми пра - мав-ля - є: "Ой бра - ті - ку мій рад-нень-ки,
га - луб - чи - ку си - вень - ки,
та-ва - ри-шу же сер-деш - ний, Ой бра...
Ой бра-ті - ку мій рад-нень-кий, га - луб - чи - ку си - вень-кий,
да не бу - дем ми ко - ней по - па - сать,
да не бу - дем ми із со-бо-ю є - го на ко - ні бра - ти
да луч-че бу - дем в тер-ни, а в тер-ни да в бай-ра - ки в'єж-жа-ти,
тер - нам та бай - ра - кам вер - хи сти-на - ти
да свай-му бра-ту на прид-ме - ту же по-ки-да - ти."
Ай в'єжд-жа - ли ва - ни в ку - щі та в бай-ра - ки да в
трей - ті ка - заць - кі, ма - ла-дець - кі при - зна - ки.

* Закінчення на одній ноті попереднього валка і початок наступного.

Тер - нам та бай - ра - кам там вер - хи сти - на - ли
 да свей-му мен - ша-му бра - ту на прид-ме - ту же й па-ки-да - ли.
 Ви-бе-га - ли ва-ни на по-ля Му-рав-ські, на сте-па-Са-мар-ські.
 Да не ста - ло їм не тер-нов, не бай - ра - кав,
 да не тре - тіх ка-заць - ких, ма-ла-дець - ких же при-зна - кав.
 А се-ре - доль - ши брат ве - ли - ке всер - ді - є ма - є,
 чир - во - ну ки - тай - ку на са - бі па - ри - ва - є,
 да свай-му мен - ша-му бра-ту на прид-ме - ту же по-ки-да - є.
 А вон же бе-жить - пуд-бе - га - є, ка-заць - кі
 (нерозб.) у - бе - га - є
 у ті бай - ра - ки, тре - ті ка-заць-кі при-зна - ки...

* Тут текст звучить нерозбірливо, і слова відтворено приблизно.

Да не ста - ло є - му не тер-нов, не бай - ра - кав,
да не тре - тіх же при-зна - кав.

Да не ста - ло є - му не тер-нов, не бай - ра - кав,
да не тре - тіх, тре - тіх мо - ло - лець-ких при-зна - кав.

А вон же бе - жить, - пуд - бе - га - є,
чир - во - ну ки - тай - ку зна - хад - жа - є,
ек сер-день-ку при-кла-да - є. "Ох, бра-ті-ки ж ма - ї рад-нень-кі, га -
луб-чи-ки си-вень-кі, та - ва - ри-ши же сер-деш - ни!
А так ек-би я вас мог зна-хо-ди-ти, вас мог пі - зна-ва - ти,
хоть па ка - ле - на
у зем - лю па - ха - ра - ни - ти."

* Початок наступного валка.

** Тут слова важко розібрати.

А ще то-го ко-зак не зна - є, шо є-го в по-лі * да-ро-зі

три па - го - ді спат - ка - є:

пер - ва па - го - да - без - хлеб' - є,

дру - га па - го - да - без - вод - де, а тре - тя па - го - да - ко -

заць - ке, мо - ло - дець - ке же без - га - лов' - є.

А при-бе-гав же він да Са - вур-ма-ги-ли: "Ах ти, Са - вур-ма-ги-ла,

да будь же ти мі - не на чу - жой ста - ра - не

а - тець - ма - ті же ра - ді - ма."

Як се-бе ко-зак зба-вив ко - заць-ко - ї сла - ви, на -

га - ми не пі - де, ру - ка - ми [не візьме], га - ла - ви же не під - ні - ме.**

"Гос-ті ма - ї не-вер - ни - є, ар - ли ма - ї си - за - пер - ли - є,

* Не чути ні слів, ні мелодії.

** Далі йде наступний валок.

таг - да ви бу - де - те на - ле - та ти,
 зни - зу Дніст - ра ві - тер бу - де по - ві - ва - ти,
 чор - на хма - ра на - сту - па - ти, а дрі - бен до - щик на - кра - па - ти.
 Ой таг - да ма - я ду - ша с те - лом
 пра - ше - ні - є бу - де ма - ти." Як
 се - є ко - зак зга - ва - рив, так (нерозб.)
 із ні - зу Дніст - ра ві - тер по - ві - ва - є,
 си - ня хма - ра на - сту - па - є, дрі - бен до - щик на - кра - па - є. Таг -
 да си - за - пе - рлі ар - ли на - ля - та - ли, на куд - рі є - му на - сту - па - ли,
 ка - рі о - чі зло - ба ви - те - га - ли,
 твар є - го ка - заць - ку, ма - ла - дець - ку зне - вод - жа - ли,

ті - ло є - го хрис - ти - ян - ське й кос - ті
 па чис - то - му по - лю же рас - тас - ка - ли.
 (нерозб.) рад - нень - кі, га -
 луб - чи - ки си - вень - кі, то - -
 ва - ри - ши [же] сер - деш - ни - є, при - бе -
 га - ли ва - ни ек реч - ки Сал - тан - ки, да кри - ни - ци Вал - ган - ки.
 О - там їх па - ру - ба - на, і там їх па - се - че - на,
 і ве - ли - кі скар - би в їх па - бра - та, о -
 так же їм у - сім, (нерозб.) тром же брат - тям
 всч - на - я па - - - меть!

- Е-е-е, по́лем, по́лем чигири́нським, бі́тим шля́хам ка́леїнським
 А то́да то вте́кав полчо́к ма́л-невели́чок.
 Да три́ бра́тіки радне́нькі,
 Га́лубчи́ки сиве́нькі,
 5. Това́риші же серде́шні.

- Два брaтіки – кoннай-кoнаница,
Трeтій брaт поміжда їми пішaя-пeшaница,
Дa тaк же, єк чужaя чужаниц[а].
А вoн бiжит-пудбeгae,
10. Дa вoн же плaчe-ридae,
Стиxa слaвaми прaмовлeє:
«Oй брaтіки мaї рaднeньки,
Гaлyбчики сивeньки,
Тaвaриші же сeрдeшни!
15. Дa стaньтe ви кoней пaпaсiтe,
Мeнe, мeньшaгo брaтa, oбoждiтe,
Иc сoбoю нa кoні вoзьмiтe,
Дeсь пa пoлмилі в гaрaдa християнськ[иe] дa ‘тцa-мaтeрi жe[ж]
пудвeзiтe.
- Абo мeнi, мeньшaмy брaтy, кaк гaлци, гaлoвкy з плeч знiмiтe,
20. Дa нe дaйтe жe тyркaм бeзбoжним <нерoзб.> нa пoтaлy».
А стaрший брaт вeликe [в сeбe вeликe] всeрдiє мae,
Гoйстру шaблy винiмae ¹,
(«Абo [мeнi], мeньшaмy брaтy, кaк гaлку, гaлoвкy с плeчeй знiмiтe
Дa нe дaйтe жe тyркaм бeзбoжним [мeнe] нa пoтaлy».
А стaрший брaт вeликe [в сeбe вeликe] всeрдiє мae
Гoйстру шaблy винiмae)
Нa тaвмaк [нaдyгae]
Дa свaймy мeньшaмy брaтy, кaк гaлку, гaлoвкy с плeчeй знiмae.
25. А сeрeдyльший брaт вeликe всeрдiє мae,
Гoлoю рyкoю зa мeч хвaтae:
«Мeч твaя нe вaзьмi, рyкa твaя нe знiмi,
Хoч мeч твoй вiзьмe, рyкa твoя знiмe,
Дaк дyшa нaшa дa вeкy мiрa [дa всeх] грeхoв [жe й] нe скyпить.
30. Oй єк бyдeм ми в гoрoдa християнски прибувaти,
Якy [ж] ми бyдeм aцy-мaтeри aб свaйoмy мeньшaмy брaтy [прaвдy]
кaзaти?»
«А тaкy ж ми бyдeм aцy-мaтeри прaвдy кaзaти,
Шo ми нe в aднoгo тyрчинa бувaли,
Нe oдiн хлiб-сiль уживaли,
35. Дaк мi [ж] aдiн aб aднoмy жe й нe знaeм».
А сeрeдyльши брaт вeликe всeрдiє мae,
Стиxa слaвaми прaмaвлeє:
«Oй брaтiкy мoй рaднeньки, гaлyбчикy сивeньки, тaвaришy жe
сeрдeшни ²,
(Oй брaтiкy мiй рaднeнький гaлyбчикy сивeньки)
Дa нe бyдeмo ми кoней пaпaсaть,

¹ На цьому місці закінчується фоновалик. Запис на наступному починається з рядків, уже проспіваних і записаних на попередньому. І так щоразу, коли розпочинається запис на новому валику. При цьому повторюваний текст має певні відмінності. Ми відтворили ці повторення у власне тексті у круглих дужках, проте не врахували їх при нумерації рядків. Ці повторення відтворено і в нотній транскрипції.

² Закінчення валика.

40. Да не будем ми ис собою его на коні брати
 Да лучче будем в терні,
 А в терні да в байраки в'єжжати,
 Тернам та байракам верхі стина́ти
 Да свайму́ брату на придме́ту же покида́ти».
45. А в'єжджали вани́ в кущі та в байраки
 Да в тре́йті козацькі маладе́цькі призна́ки.
 Тернам та байракам верхі стина́ли,
 Да свайму́ ме́ншаму брату на придме́ту же [й] покида́ли.
 Вибегали́ вани́ на поля́ мура́вськи, на степа́ самарськи.
50. Да не ста́ло ім не терно́в, не байрака́в
 Да не тре́йтіх козацьких маладе́цьких же [й] призна́кав.
 А середу́льши бра́т вели́ке всерді́є ма́є,
 Чирво́ну кита́йку на сабі парива́є
 Да свайму́ ме́ншаму брату на придме́ту же [й] покида́є.
55. А во́н же бе́жить-пудбега́є
 < *Кілька рядків звучать нерозбірливо* >
 Да не ста́ло єму не терно́в, не байрака́в
 Да не тре́тіх [козацьких] призна́кав ¹.
 (< *нерозб.* > терно́в < *нерозб.* > байрака́в
 Да не тре́тіх < *нерозб.* > молоде́цьких призна́кав).
 А во́н же бе́жить, пудбега́є,
 Чирво́ну кита́йку знахаджа́є,
60. [Є]к се́рденьку приклада́є.
 «Ох бра́тіки ж ма́ї радне́ньки, галу́бчики сиве́ньки,
 Товари́ші же серде́шни!
 А так [єкби я вас мо́г знахаді́ти,
 Дак мо́г би я вас] < *нерозб.* > хоть па кале́на в сиру зе́млю
 похорани́ти”.
65. А ще́ того́ коза́к не зна́є,
 Шо його́ в полі́ при [бітай] даро́зі три паго́ді спотка́є:
 Пе́рва пого́да – бесхле́б'є,
 Дру́га пого́да – безво́дде,
 А тре́тя пого́да – коза́цьке маладе́цьке же безгало́в'є.
70. А́ прибегá[в] же во́н до Са́вур-магі́ли.
 «Ах ти Саву́р-магі́ла, да будь же ти́ міне́
 На чужо́й сторо́не́ ате́ц-ма́ти же раді́ма».
 Як се́є каза́к згаварі́в,
 Так [барзе] < *нерозб.* >
75. Нага́ми не пі́де,
 Рука́ми не [візьме],
 Галаві́ < *нерозб.* > не підні́ме ².
 «[Гості ж ма́ї] нев'є́рние, арли [ма́ї] сизапє́рлие,

¹ Закінчення валика.

² Далі за змістом бракує фрагмента, що відповідав би рядкам 71–74 запису О. Курило (у запр. вид. див. вар. 11.59), від цього ж лірника.

- Ой тагда ж ви будете налетати,
 80. Знізу з Ністра вітер буде повівати,
 Чорна хмара наступати,
 А дрібен дощик накрапати.
 О[й] тагда моя душа с телам прашеніє буде мати».
 Як сее козак згаварів,
 85. Так барзе <нерозб.>
 Знізу з Ністра вітер повиває,
 Синя хмара наступає,
 Дрібен дощик накрапає.
 Тагда сизаперлі арлі налетали,
 90. На кудрі ему наступали,
 Карі очі з лоба витегали,
 Твар его казацку маладецку зневажали,
 Тіло [его] християнське й кості
 Па чистому полю же растаскали.
 95. <нерозб.> радненьки, галубчики сивеньки, товариши сердешніє,
 Прибегали вані ік речки Салтанки, да криници Валганки.
 Отам їх парубана
 І там їх пасечена,
 І великі скарби в їх пабрата,
 100. Отак же ім усім [троім] тром братам
 101. Вечная паметь.

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел. і підтекстовка) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1170 (копія з фоноваликів).

Зап. на фонограф К. Квітка восени 1923 р. в с. Змітнів Сосницького пов. Чернігів. окр., від С. Панченка, 1838 р. н.

11.59

- Е полем, полем чигринським, битим шляхом калеїнським
 А тогда то утекав полчок мал-невеличок.
 Да три братіки радненьки, галубчики сивеньки, тавариши же
 сердешни.
 Два братіки конная кананица, а трейті брат пам'їжда їми п'їшая
 пешаница,
 5. Да так, ек чужая чуженица.
 А він бежить-пудбегає, слюзна плаче-ридає, стиха славами
 прамавляє:
 «Ой, братіки маї радненьки, галубчики сивеньки, товариши ж
 сердешни,
 Да станьте коней ви папасѣте, мене, меншаго брата, заждѣте ¹,

¹ «Ѣ є тут дифтонічний звук ѣ. Характеристичу його див. в описі О. Курило. Фонетичні та деякі морфологічні особливості говірки с. Хоробричів, Київ, 1924, с. 16–20» (тут і далі прим. К. Грушевської).

- И с сабою на коні вазьмѣте, і по повмилі в гарада християнски да
ацца-матери же пудвезѣте.
10. Або міні, меншаму брату, галѹвку с плѣбеч же ек галку знімѣте,
Да не падайте же туркам безбожним мене на паталу».
А старший брат невелике всердіє має, гойстру шаблю винімає, на
тавмак накладає
- Да свайму меншаму брату голува стинає.
А середільший брат велике всердіє має,
15. Голою рукою за мѣч хватає:
«Мѣч твая не азьми, рука твая не зніми,
Хоч мѣч твая не ѱзьме, то рука твоя не зніме,
Душа наша грехув не скупить».
Таді середільший брат велике всердіє має,
20. Сльозна плаче-ридає, стиха славами прамавляє:
«Братіку мій радненьки, галубчику сивеньки, таваришу сердешни:
Ек будем ми в гарада християнськи прибувати,
Еку ми будем аццу-матери правду казати
Аб свайму меншаму брату?»
25. А середільший брат каже:
«А таку ми будем аццу-матери правду казати,
Шо не в адного турчина ми бували,
Не одну хлѣб-сіль уживали.
Дак ми адин аб аднаму же й не знаємо.
30. Да не нумо ми коней папасать,
Да не нум же єго абжидать.
І не нум ми єго ис сабою на коні брати
Да д ацца-матери прибувать, –
А будем ми лучче в терни да байраки в'єжджати,
35. Тернам да байракам верхи стинати
Да свайму меншаму брату на прикмету же пакидати».
А в'єжджали ани в терни та байраки
Да в трейті казацкі маладецьки признаки.
Тернам да байракам верхи стинали,
40. Свайму меншаму брату на прикмету же й пакидали.
Виєжджали вани с тернѹв да з байракав
Вибегали вани на степа самарськи на паля муравськи,
Не стало им не тернѹв, не байракав
Не трейтіх маладецьких же признакав.
45. А середільший брат велике всердіє має,
Чирвону китайку на сабі париває
Да свайму брату меншаму на прикмету же пакидає.
А тегда менши брат бежить-пудбегає
Убега вѹн у терни да в байраки,
50. Да в трейтіє казацки признаки.
Вибега вѹн на степа самарськи, на паля муравськи,
Да не стало єму не тернѹв, не байракав,
Не трейтіх казацких признакав.
А вѹн же бежить вѹн пудбегає, чирвону китайку знахаждає

55. Єк серденьку прикладає, горка плаче-ридає,
 Стиха славами прамавляє:
 «Ах братіки маї радненьки, галубчики сивеньки, товариши же
сердешни,
- Чи вас парубана, чи вас пасъчена
 Єкби я вас мог знахаждати,
60. Дак мог би вас хоть па калъна у сиру землю схаранити
 А ще таго ж то казак не знає,
 Шо єго в полі при битій дарозі три пагоді спаткає:
 Перва пагода – бесхлѣб'є,
 А друга пагода – везвѣдде
65. А трейтя пагода – казацке же маладецке же безгалѣв'є.
 А ще вѣн бежить-пудбегає,
 Пудбега вѣн до Савур-магили:
 «Ах ти Савур-магила, да будж же ти минѣ на чужій старані атец-мати
радіма».
- Як сеє казак згаварив, так барске избаяв:
70. Нагами не пійде, руками не зніме, галави же завсім не зведе.
 Сизаперли арли налетали,
 Твар єго зневажали.
 А вѣн ще не пишен бував, да свої біли руки в кармани пасилав, да без
міри пораху набирав, да без міри в пуштон накладав,
 Да сваім гостям нев'ѣрним гостинца же пасилав:
75. «Гості ж маї нев'ѣрніє, арли сизаперліє,
 Тагда ви будете налетати, буде знизу з Нистра́ вѣтер павивати,
 І буде чорна (вар. синя) наступати
 І буде дрѣбен дорщик накрапати.
 І тагда мая душа с тѣлом пращенє буде мати».
80. Як сеє казак згаварив
 Так з Ністра вѣтер павиває
 Синя хмара наступає, дрѣбен дорщик накрапає
 Тагда сизаперли арли налетали, на кудли єму наступали, з лоба кари
очи витягали, твар єго казацку, маладецку зневажали.
 Тѣло єго християнське да кості па чистаму полю растаскали.
85. А сие два братіки радненьки, галубчики сивеньки, товариши
сердешніє,
- Прибегали вани да рѣчки Салтанки, да криници Валганки.
 Там їх парубана, там їх пасъчена,
 І велики скарби з їх пабрата,
 І всѣм тром слава і держава
90. Вѣжня (вічная) паметь ¹.

Друк. за: Грушевська. – С. 130–131, вар. С.

*Зап. О. Курило восени 1923 р. в с. Змітнів Сосницького пов. Чернігів. окр. від
 С. Панченка, 1838 р. н.*

¹ «Неоднакові фонетичні форми одного слова – не помилка: так проказував співець (прим. О. К.)».

11.60. Тры браты озивськихъ

- А въ неділеньку було раіо пораненько
 То не темныйи туманы наступалы,
 Озівське поле воны покрывалы, –
 А то тры браты зъ города Озіва воны утикалы.
5. Шо старши браты воны на кони молодецьки посидалы.
 Та съ тяжкойи неволи воны утикалы,
 А свого найменьшого брата пишого-пихотыньця
 Та якъ будьто [то] неначе чужого-чужыньця
 Въ тяжкій неволи його покидалы.
10. То скоро найменьчий братъ пишій-пихотыінецъ
 За свойимы братамы [огля]дівся
 Та заразь винъ за йимы у погонь побрився
 Скоро найменьшой братъ пишій-пихотыінецъ
 За свойимы старшымы братамы кіннымы вбигаіе
15. Винъ свойі ножкы козацькийи собываіе,
 Кровью сьлиды залываіе
 И пискомъ раіны свойі засыпаіе.
 Ну винъ свойихъ старшыхъ братівъ доганяіе,
 Міжду кони вбигаіе –
20. За стремеіа хватаіе
 И до свойихъ братівъ словамы промовляіе
 И сьльозамы рыдаіе:
 «Ой вбі братикы мойі ридненьки,
 Голубчыкы сывеньки!..»
25. Прошу я васъ добре вы зробіте
 Кони вы свойі молодецьки спыніте
 И мене вы найменьшого брата пишого-пихотыінца возьміте
 Хоть мало-небагато вы мене пидвезіте
 Въ городы хрыстыяньськи до отця до матуси дороженьку покажіте
30. Нехай же я буду добре знаты,
 Куды мині въ городы хрыстыяньськи
 Съ турецькойи бусурменьськойи катергы
 Исъ тяжкойи неволи утикаты».

А середульшой братъ добре маіе
35. До найстаршого брата словамы промовляіе:
 «Ось давай же мы брате, свойі кони молодецьки спынімо,
 Свого найменьшого брата пишого-пихотыіньця возьмімо,
 Хоть мало-небагато його пидвезімо,
 Въ городы хрыстыяньськи до отца до матуси дороженьку йому
 покажімо».
40. А найстаршой братъ худо маіе
 Скорій свойі кони пльотью поганяіе
 Найменьшого брата въ тяжкій неволи покидаіе,
 А середульшого брата словамы вговоряіе:
 «Ой давай мы брате будемъ скорій свойі кони поганяты,

45. То будемо мы грунты и манётки усю свою отцовщину тѣлько
на двѣ части роздыляты,
Не буде въ насъ наименьчѣго брата то нікому буде намъ мишаты».
То наименьчшій братъ пишій-пихотыінецъ
Видь найстаршого брата це слово недобре зачувайе
И до свойихъ братѣвъ словами промовляйе
50. И гірше сьльозамы рыдайе:
«Ой вѣ братики мойі риднѣньки,
Голубчыкы сывѣньки!
Хоть одно жъ вы надо мною мылосердя тутъ майте
Кони вы свои молодѣцьки спынѣте,
55. Шаблі вѣ свойі булатни выйміте
И мині козацьку голѣвоньку съ плечѣй тутъ изьниміте
Та въ чѣстому полі менѣ похоронѣте,
Та въ сырѣ зѣмлю тѣло мое козацьке поховайте,
А птыци та звѣрови на поталу браты мойи менѣ не давайте
60. Нехай же мое козацьке молодѣцьке тѣло буде въ сырѣй землі гнѣты
Нижъ мині туркамъ та янычарамъ
Та бизбожнымъ бусурмиянамъ годѣты».
Середулшій братъ тоді добре майе
До наименьчшѣго брата тѣхо словами прымовляйе:
65. «Ой тѣ братику мѣй риднѣнькій
Тѣ голубчыку сывѣнькій!
Я жъ не теперъ братику, на ногахъ ставъ
Шше нидѣ такойи повѣсты я не чувавъ
Шобъ ридного брата сѣклы та рубалы
70. Шобъ ридною кровью шабли обмывалы.
Моя жъ братику права рука не зьніметьця
И сѣрдце мое братику на тебе не осьмильтыця
А лѣчше я буду братику пробигаты тѣмнымы лисамы
Та западнымы лугамы,
75. Та буду я съ чѣрного дуба гылкы рубаты
Та буду я тоби братику [по] дорози для предміту покыдаты».
Сталы вже старши браты въ темни лисы въ западні лугы в убигаты
Ставъ середулшій братъ съ чѣрного дуба гылкы рубаты
И свойѣму наименьчшому братови по дорѣзи для предміту
покыдаты.
80. Нну вже сталы старши браты съ тѣмныхъ лисѣвъ и зъ западныхъ
лугѣвъ у чысте полі выйжджаты
Трѣтього дня до Савуръ-могылы добигаты
Ставъ тоді середулшій братъ старшому казаты:
«Ой давай же мы брате тутъ свойі кони попасімо;
Тутъ травы зелѣни и воды хороши тутъ и напѣймо
85. И свѣго наименьчшого брата пишого пихотыіньця пидождімо
Хоть малѣ-небагато мѣй жъ його такы пидвезімо
Въ городы хрыстыяньски до отца до матуси дорѣженьку йому
покажімо».

- А найстаршій братъ усé хúdo ма́йе
Скорій свойі ко́ни пльо́ттью поганя́йе
90. Найменьшого брата въ тяжкій нево́ли покыда́йе
А середу́шого брата усé слова́мы вговоря́йе:
«Ой дава́й же мы бу́демо, бра́те, скорі́й свойі ко́ни поганя́ты,
Го́ди на́мъ найменьшого брата сво́го пиджыда́ты
Бо вже за на́мы жену́тьця други́мы шляха́мы
95. Ту́ркы и яныча́ры
То во́ны на́сь бу́дутъ у чы́стому по́ли доганя́ты
И бу́дутъ на́сь сикты та руба́ты,
А бу́де жь на́мъ ги́рше якъ бу́дутъ же на́сь жывы́мы на́задъ у плі́нь
забыра́ты».
- Нну ста́въ уже́ найменьші́й бра́тъ пи́шый-пихоты́нець ¹
100. Съ темныхъ лисі́въ изъ запа́дны́х лугі́въ у чы́сте по́ле выхожда́ты
Ста́въ же ви́нь девя́того дня до Саву́рь-могы́лы дохожда́ты
Си́въ же ви́нь на Саву́рь-могы́ли спочыва́ты
И ста́въ же ви́нь та́мъ ви́дъ го́лоду помыра́ты
Ста́въ свойі́мы коза́цькымы гла́зэмы на не́би взыра́ты
105. И слова́мы промовля́ты:
«Го́ре жы́ты бидній сыро́тыни
На чужі́й чужыни
Не йі́вше
А й и́ше го́рше не пы́вше».
110. Налети́лы до йо́го съ те́мныхъ лисі́въ сызокры́лыи о́рлы
Набиглы до йо́го зъ глыбо́кыхъ до́льнъ си́рыйи во́лки
Сызокры́лыи о́рлы коза́цьке молодéцьке ті́ло оклюва́ты
А си́рыйи во́лки коза́цьки молодéцьки ко́сьти ростерза́ты.
Прылети́ла зъ Укра́ины
115. Сы́ва зозулы́на
Си́ла во́на на Саву́рь-могы́ли
Ста́ла во́на кувáты й шы́чебетáты
Якъ рідныхъ бра́тивъ йихъ проха́ты:
«Бра́ты мойі́ сызокры́лыи о́рлы
120. И в́і си́рыйи во́лки!..
Пидожды́те в́і та повремени́те покы́ душа́ съ ті́ломъ розлучы́тьця».
Ось че́резъ ча́сь мыну́ты душа́ съ ті́ломъ розлучы́лась
Тоди́ сызокры́лыи о́рлы ² коза́цьке молодéцьке ті́ло оклюва́лы
А си́рыйи во́лки коза́цьки молодéцьки ко́сьти ростерза́лы
125. А сы́ва зозулы́на тоди́ закува́ла и зашчебетáла
Й якъ рідна́ мату́ся по свойéму сы́нови запла́кала
Ста́лы вже́ ста́рши бра́ты ричьку Самáрку пере́йижьды́жаты
Ста́въ тоди́ ста́ршій бра́тъ до середу́льшого пы́таты:
«Ой якъ же мы́ бу́демо бра́те отце́ви й мату́си про сво́го найменьшо́го
бра́та казаты?»

¹ «Цé вже ти поихалы ты́х нема́» (реплика виконавця, зафіксована збирачем між рядками 99–100).

² Під словом дописано: «орлы».

130. Скажемо, шө мѣ його отъ сна будылы не збудылы
Сонного въ тяжкій неволи остаювылы».

А середулшій братъ усѣ добре майе
До найстаршого брата словамы промовляйе:
«Якъ будемо мы брате отцѣви й матуси неправду казаты
135. То буде насъ Господь мылосерднѣй у поли й у доми караты».

Сталы вже старши браты въ городы хрыстіянськи дойижджаты
До отцовського двору дойижджаты
Сталы ихъ отецъ и матуся стричаты
За свого найменьчшого сына заразь ихъ пытаты
140. То найстаршій сынъ худо майе
Заразь отцѣви й матуси неправду почынайе:
«Мы свого найменьчшого брата отъ сна будылы не збудылы
Сонного въ тяжкій неволи остаювылы».

А середулшій сынъ добре майе
145. Отцѣви й матуси правду виткрывайе,
Шо мѣ свого найменьшого братика отъ сна будылы розбудылы
А черезъ свого найстаршого брата у тяжкій неволи його остаювылы.
Шо нашъ найстаршій братъ
Ставъ скоро свойи кони плютьтю поганяты
150. Найменьчшого брата въ тяжкій неволи покидаты
А менѣ зачавъ словамы вговоряты:
«Давай же мы будемъ брате скорій свойи кони поганяты
То будемо мы, брате, грунты й манѣтки усю свою отцовщину тѣлько
на двѣ чѣсти роздылаты
Не буде въ насъ найменьчшого брата и нікому буде намъ мишаты».
155. Сталы тоди отецъ и матуся вить середулшого сына це слово
выслухаты
Сталы воны найменьшого сына тоди помынаты
Средулшого за госьтя прыйматы,
Найстаршого зъ двору проганяты,
Гиркымы словамы його проклынаты.
160. Ставъ тоди найстаршій сынъ изъ отцовського двору зъижджаты
И словамы промовляты:
«Лучче було бъ мині свого найменьчшого брата
Съ тяжкойи неволи вызволяты
Нижъ теперъ мині видъ отця видъ матуси такі гирки закльоны
получаты».
165. Про трѣхъ братѣвъ озивськихъ бидныхъ невольныкив совершайеться
слава отныни довіка
Вамъ посылае Богъ здравія та многая літа
167. До конца вашого віка.

*Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 899, арк 1–3 зв.
Зап. П. Мартинович 1924 р. від лірника О. Довгополого, із с. Шидіїв (Шедієве),
Полтавщина.*

11.61. Трёхъ бративъ озивськихъ

- А въ неділеньку
 Ра́но поране́нку
 Ай изъ Озо́ва изъ го́рода
 Ись туре́цькойи | зъ бусурме́нськоїи |
5. Изъ нево́ли тры бра́ты тика́лы
 Два бра́ты свои́ молодéцьки коза́цькійи ко́ни посидла́лы
 То воны́ свого́ найме́ньшого бра́та пишого-пихоты́нця
 Въ тяжкíй нево́ли покыда́лы.
 Поскорíй свои́ ко́ни пльо́тьтямы поганяю́ть
10. Середу́лшый бра́ть до свого́ старшого бра́та слова́мы прымовля́йе
 Дрибны́мы сльо́зэмы пролива́йе:
 «Бра́тику мій ридне́нкій
 Якъ соко́ле ясненк[ого]!
 Дава́ймо свого́ найме́ньшого бра́та подождимо
15. На свои́ молодéцькій[и] коза́цькійи ко́ни возьмимо
 До свои́хъ хрыстыянськихъ городи́въ пидвезимо».
 Старшій бра́ть хúdo дба́йеть
 До середу́лшого бра́та слова́мы прымовля́йеть:
 «Якъ бу́демъ мы́ бра́тику свого́ найме́ньшого бра́та ожди́аты,
20. То бу́дутъ ту́рky за на́мы въ погóнь уганя́ты
 И на́сь будутъ сикты та рубаты
 А ише́ горше наза́дь въ плинъ заве[ртаты]...»
 Ста́лы воны́ до те́мныхъ лис[а́хъ] дойижджа́ты
 Середу́лшый бра́ть ставъ ись чо́рного дуба гы́лкы рубаты,
25. Найме́ньшому бра́тови на предме́ту покыда́ты
 И ста́лы воны́ ись те́мныхъ лиси́въ выйижджа́ты
 Ста́лы воны́ до Осаву́ройи мугы́лы прыижджаты
 Ста́въ середу́лшый бра́ть слова́мы прымовля́ты:
 «Бра́тику мій ридне́нкій
30. Якъ со́коле ясненкíй!..
 Дава́ймо мы́ тутъ свои́ ко́ни попасíмо
 Тутъ по́ле шыроке | травы зе́лени!
 Воды хоро́ши.
 Та свого́ бра́тика найме́ньшого подожди́мо,
35. Хоть ма́ло-небага́то його пидвези́мо.
 Дорóжейнку покажи́мо
 До отца́ до мату́си пидвезимо.
 Неха́й же винь́ буде винь́ зна́ты
 Куды́ въ хрыстыянськи́ городы́ втика́ты».
40. Ста́ршый бра́ть поскорíй свои́ ко́ни поганя́йе
 «Е́сли мы́ бу́демъ найме́ньшого бра́та ожди́аты
 То бу́демъ мы́ свою́ отцо́вщину на́ тры ча́сти розди́латы
 То найменшій бра́ть бу́де намъ миша́ты».
 Ста́лы воны́ до Самарськойи ричкы́ дойижджаты
45. Ста́лы воны́ Самарськую ричку́ переижджаты..

- До хрыстыяньськихъ городівъ дойжджаты.
 Середульшій братъ до старшого брата словамы пр[ы]мовляйе:
 «Братику мій ридненькій!
 Якъ соколе ясненькій!»
50. Дрибнімы сльозамамы обльвайе:
 «Яку жъ мы будемо отцю-неньци правду казаты?»¹
 «Отъ сна будылы
 Не збудылы його
 Въ турецькій неволи остановылы його».
55. Сталы воны до отца до матуся дойжджаты
 И сталы воны ихъ стричаты²
 Про меньшого сына пытаты.
 «Отъ сна будылы не розбудылы його
 И въ турецькій неволи такъ остановылы».
60. Старшій сынъ батькови й матери тай отвичайе
 Середульшій братъ навколинка впадайе
 Бі словамы примовляйе
 И горко плаче-рыдайе
 Батькови й матери правду открывайе³
65. Ставь батько й маты
 За гостя прыйматы
 Середушого
 А старшого брата зъ дому проганяты
 Гиркымы словамы його проклынаты
70. И ставъ винъ зъ свого двору выйжджаты.
 «Лучче бъ мині було
 Свого меньшого брата ожыдаты
 Нижъ мині теперъ одъ свого батька-матери закльоны получаты...»
 Вамъ пошлы Богъ на здравья и на многая лета
75. Вовыкы виковъ аминь⁴.
 То найменьшій братъ до Осавуройи могылы
 Девятого дня дохожайе.
 И ставъ вины тамъ спочываты
 И зъ голоду помыраты
80. Козацькымы глазами на небо озыраты
не йивше
 А гирше якъ не пывше
 Сталы до його орлы сы[зо]крыли налитаты
 Вовкы-сироманьци нахождаты
85. Сталы воны зъ лоба очи выниматы

¹ Між рядками 51–52 в рукоп. значний інтервал, що, можливо, означає відсутність певного фрагмента.

² «Батько-маты, значыть, стричать свойихъ сыннівъ» (репліка виконавця, зафіксована збирачем поряд з 51-м р.).

³ За цим рядком – початок наступного з незрозумілого фрагмента якогось слова: «сто...», а наступний рядок починається після великого проміжку.

⁴ Подальший текст записано на окремому аркуші. Можливо, Г. Полунець пригадав його після завершення виконання думи.

- Козацькыйи косьти по байракамъ роскыдаты.
 Прылетіла сїва зозульїна
 Тай защебетала
 Свойїхъ [якъ] ридненькыхъ бративъ узывала¹
90. Ой вы орлы сызокрыли! Вовкы сироманци!
 Дайте души тіла розризнытьця.
 Тогда вы будете изъ лоба очи выниматы
 Його косьти козацькыйи по байракамъ роскыдаты
 Чересь чась-уремья зозульїна прылетіла зашьчететала
95. Якъ про свойему сыночкови заплакала

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 902, арк. 17–19.

Зап. П. Мартинович 26–27 вересня 1924 р. від лірника Г. Полуця, із с. Мала Перещина, Полтавщина.

11.62. Дума про трьох братів Озовських

- Із города, із Озова був полчок, мал-невеличок.
 Єк було собі три братіки родненьки, голубчики сивеньки, товариши
сердечні,
 То два братіки кінная конаница, треті брат п'їшая пешаница, да так
же єк чужая чужаница
 Шо ти два братіки їдуть-поєжджають, а менши (вар. трейті) брат
бежить-пудбігає, стиха словами промовляє:
5. «Братіки мої родненьки, голубчики сивеньки, товариши сердечні,
 Станьте й коней попасіте, мене, меншого брата, зождіте і с собою на
коні возьміте,
 По помилі до отца й матері, мене в города християнські підвезіте».
 Старши брат середульшому із гора промовляє:
 «Нашо ми будем коней попасати, свого меншого брата ждати.
10. Будем сами в города християнськи прибувати
 Да напол будем худобу пайовати
 Й а трейттюю чась поміждо собою».
 Середульши брат на старшого брата промовляє:
 «Братіку муй родненький, голубчику сивенький, товаришу сердечний
15. Хоч же ми сами будемо прибувати, як ми отцу-матері
 Да такую будем правду казати: не в одной Турещені пробували,
 Не один хліб-соль уживали,
 Да не знаєм один об одному, де хто дівся».
 Тогда то менши брат бежить-пудбігає,
20. Стиха словами промовляє:
 «Братіки мої родненьки, голубчики сивеньки, товариши сердечні,
 Станьте, коней попасіте, мене, меншого брата с собою возьміте,

¹ Поряд зі словом дописано, очевидно, варіанти: «называла», «прохала».

- А не дайте турку безбожнику мене на поталу
А коли... головку меней іс плеч, як галку ізнеміте».
25. Тогда-то старши брат іс-пуд правого бока м'їч вимає,
Середільши брат голою рукою за м'їч хватає
Да ще стиха словами промовляє:
«Братіку муй родненьки, голубчику сивеньки, товаришу сердечни,
М'їч твоя не возьми і рука твоя не здими,
30. А ходж же м'їч твоя візьме і рука твоя здиме,
То до в'їку в'їшнього наша душа гереху не скупицца.
Лучче ж ми будем їхати-поєжджати,
Тернам да бар'яком верхи стинати
Да свойму меншому брату будем на примету покидати».
35. Виєжджали вони на стипа самарськи, на поля муравськи,
Не стало їм не тирнов, не бар'яков, не трейтіх козацких же
молодецьких же признаков.
(Тогда-то) середільши брат великеє усердіє має,
На собі чирвону китайку пориває
Да меншому брату на приміту покидає.
40. А менши брат бежить-пудбігає,
Чирвону китайку знахождає,
Да к щирому свойму серцу прикладає,
Да ще стиха словами промовляє:
«Братіки мої родненьки, голубчики сивеньки, товариши сердечні,
45. Да чи вас постреляли, чи вас порубали, чи в катержну роботу
побрали?
Шо мог би я вас изнаходити,
То в сиру землю хоть по коліна мог би схоронити».
А козак уп субі не знає,
Шо його в чистим полі трое й нещастьов споткає.
50. Первое нещастє бесхліб'є, друге безвїдде, а трейте козацке же
молодецке же безголїв'є.
Доходить він до Савур-могили:
«Савур, Савур ти, Савур-могила, буд же міні при нещасний годині як
отец і мать».
Єк він сєє зговорив, дик баздер добри учинив,
Ногами не пїйде, руками не здийме, голови козацкої-молодецької він
уже пїдниме.
55. Тогда то сизоп'їрли орли налетали, на чорниє йому кудли наступали
да з лоба глаза винімали.
А козак непишен бивав, да з гора уставав, да в пістони без міру
пороху покладав,
Да гостям своїм нев'їрним гостинець слав:
«Орли ви мої сизоп'їрли, гості ви мої нев'їрни,
Тоді ви будете прилетати, єк моя буде душа грешна іс тілом
прощення мати».
60. Изнизу из Нистра стиха в'їтер повиває, дощик покрапає, синя й хмара
наступає.

Тоді душа козацка молодецка ис тілом прощенє ж вона має,
Тогда ти два братіки їдуть-поєжджають
Доєжджають вони до криници Салтанки, до р'їчки Валганки.
Тогда-то середїльши брат на старшого брата стиха словами

промовляє:

65. «Братіку мій родненьки, голубчику сивеньки, товаришу сердечни,
Станьмо, коней попасімо, меншого брата свого заждімо,
С собою на коні возьмімо, в городи в християнськи по помилі його
пудвезімо,
Та не подаймо брата свого туркам безбожним на поталу».
(А) вони об собі не знають,
70. Шо їх іззаду турецка погоня здоганяє,
Тогда то їх постреляли й порубали, назад руки пов'язали, синім
аксаментом же глаза вже засипали.
Шо ти два братіки померло коло криниці Салтанки, а річки Валганки,
у тяжкуої неволі.
А менши брат помер у чистим полі на Савур-могілі
74. Усього придержіть усіх православних християн много літа їм прожити.

Друк. за: Грушевська. – С. 131–133, вар. Т₁ (прим.).

*Зап. Л. Шевченко 2 листопада 1926 р. в Києві від П. Кулика, бл. 1865 р. н.,
із с. Волинка Сосницького пов. Чернігів. губ.*

11.63. Дума про трех братів озівських

- Як из города Озова утікає полчók
И малый-невельчok;
Тры братьыкы рідненькі
Голубчыкы сывенькі
5. Товарыші вірненькі;
Два ж то браты конная-конаныця
А мншыій брат пішая-пішаныця.
А поміж нымы начебто чужая-чужаныця.
Старшіі два браты їдуть подїзжають,
10. А меньшей брат біжыть-підбігає,
Горко плаче-рыдає
Ше й стыха словамы промовляє;
«Ай братікы мої рідненькі
І голубчыкы сывенькі
15. Товарыші мої вірненькі,
Станьте ж вы конів попасіте
Мене меньшого брата изождіте,
На коні з собою возьміте;
Хоч по полмылі пудвезіте
20. До отця-матері землю хрыстіянскую увезите».

- Тогда вони йому отвічали,
 Шо й самы не уйдем
 І тебе не увезем.
 Станемо мы коней попасаты,
25. Буде нас турецькая погоня на попасках здоганяты.
 Тогда він біжыть й подбігає,
 Горко сльозамы плаче-рыдає,
 Да стыха словамы промовляе:
 «Або мене на коней з собою заберите
30. Або мені голову та й од плеч одрубайте,
 Тільки туркам безбожным на поталу мене не кыдайте».
 Тоді старший брат невелике серце мае
 І с-під бока меч выймає
 Хоче меньшому брату головку с плеч здняти, –
35. А середульшый брат хоч трохы усердя мае,
 Та старшого брата рукою за меч хапає,
 Да стыха словамы ше й промовляе:
 «А, і меч твій не возьме
 І рука твоя не здійме
40. Не слухай лукавых не йды на сей путь
 Бо сонце потухне зорі з небес упадуть,
 Бо страху такого ще світ не чував
 Щоб брат брата безвынно мечем убывав.
 Прсю тебе брате
45. Не треба його вбиваты
 Гріха страшного на душу браты.
 А давай скоріше тікаты-урываты
 Бо скоро турецьку погоню буде выдаты,
 То буде ж вона опяты нас до Озову вертаты».
50. Сталы два браты кіньмы од пішаныці тікаты,
 Та не сталы ж вони йому й прощай казаты,
 Так наче їх рожалы не одын отець-маты.
 А меньшый брат біжыть і подбігає,
 Обох їх за стремена хватає
55. Та крізь сльозы з жалем промовляе:
 «Ай, братікы мої рідненькі,
 Голубчыкы ж вы сывенькі
 Товарыші мої вірненькі,
 Нас трюх одын отець і одна маты породылы
60. В одній колысці колыхалы, з одной мыскы кормылы,
 Та в одній же ж нас і церкві хрыстылы.
 Та й утрьох – браты мої, мы рослы выросталы
 Та й однаково отця-матінку шанувалы,
 Та й одын одного по старшыні почиталы,
65. Та чы не разом же нас благословлялы отець і маты
 Шоб утрьох браты мої мы ішлы воюваты
 Та православну землю од турка бусурмана ратуваты,

- А по всіх нас трьох рыдав отець плакала маты
І всім нам Бог дав щастя з неволі тікаты.
70. То слізьмы матері і Богом просю вас мене не покидаты».
А браты не стали його слов вчуваты
І не стали його горькым сльозам вніматы
Сталы його рученькы 'д стремен одриваты
Сталы браты свої коні поганяты,
75. Сталы йому на мученыці ніженькы
Коні копытамы наступаты
Сталы його білі кості трищаты,
А меньшой брат на тяжкі болі не звертае
Та все надію на спасення бідній має,
80. Та все дума що братів своїх упрохае
Тай упав меньшой брат до землі сырої
У чужыні чужій між травы сухої
Заквылыл зарыдав як дытя малое
«Ой ты маты земля! Мої сльозы почуй
85. Мої болі зцілы і напій нагодуй;
Дай здоров'я міні і од турка ратуй».
Земля наша маты – як сльозы меньшого вчувала
Од турецкої погоні його в кущи ховала
І в дорозі його од голодної смерты сп[а]сала
90. А два старшіі браты щосылы тікалы
Та безвынно матір землю прокльыналы
Шо воны через неї в неволю попалы.
Як земля тії слова од їх учувала
Взяла травы і дерева на собі спопыляла
95. Воду з крыныць з озер річок попускала
Голодною смертю двох братів грішныків лякала.
Як тее браты грішныкы увыдалы
Коней своїх до Нагай-земли поверталы
А в Нагай-землі орді в руки попалы.
100. А орда двох братів безбожных у неволю забрала
Та в далекий їх город Кахву погнала,
До турецьких галер кайданамы скувала.
А меньшой їх братык темных ночей дожыдав.
На зорі дывывся, до землі прыпадав
105. Та все до городів православных поспішав.
Через дыкі степы і колючі терны проходжав,
Об колючкы тіло свое хрыстіянське д' кровы розрывав,
Об гострый камінь свої ніжечкы д' кісткы розбывав.
На святу Покрову меньшой брат до свого города прыбував
110. Усым людім православным про своїх братів повідав
Як він од їх рук чуть жыв остав.
По синьому морю хвылі выгравають
А по тых хвилях галеры гойдають.
А в тых галерах невольныкы плачуть-рыдають.

115. А одна галера в морі потопає
А в тій галері два невольничкы плаче-ридає
Та все спасіння у Бога выпрошають,
Їхню молитву Господь не приймає
Їм гріха тяжкого не прощає
120. І на страшнім суді їх вічними муками покарає.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, од. зб. 336, арк. 34–38.

Зап. Ф. Дніпровський 1929 р. в с. Борисовка Курської обл. від кобзаря С. Пасюги [1848 р. н.], з Богодухівського пов. Харків. губ.

IMMEE

11.64. [Про трьох братів озовських]

$\text{♩} = 100-116$

Ой не си-во - ї ту-ма-ни у-ста-ва-л(и), а пі-дроб-ні-ї до-щи-ки на-кра-па-ли,
 а ні си - зі ор - ли за - кле - ко - ла - л(и),
 то ж три бра - ті-ки з го - ро-да, О - зо - ва, з ве-ри, з ту-рець-к(о - ї)
 з не - во - лі з тяж - ко - ї у - ті - ка - л(и)
 два бра-ти кін - них, о-би-два кін-них, тре-тій мень-ший пі-ший пі-хо-ти-нець.
 Ліра
 Тре-тій мень-ший пі-ший пі-хо-ти-нець бі-жит, до - га-ня-є, за стру-ме-на хва - та - (є),
 на жов - те ко-рін - ня но - жень-ки зби - ва - є, на бі - ле ка-мін - ня

слі-ди кро-в'ю за-ли-ва-є, за стру-ме - на хва - та-є, стар-ших бра-тів бла-га-є:

"Бра-ті-ки рід-нень-кі, го-луб-чи-ки си-вень - кі хоть ма-ло-є вре-м'я о - божді-те,

А між ко-ні возь-мій, сво - ю бра-та рід-нень - ко - г(о) по - ве - дить

а - бо, бра - ті - ки, плеч го - лов-ку з і - зні - мі - те

А все, бра - ті - ки, тут не по-кинь - - - те,

бо тут кра - ї го-лод-ні, во-ди хо-лод - ні, зем-ля ка-м'я-на - я,

ве - ра бу-сур-мен-ська-я про-кля-та-я. То стар-ший брат се за-чу-ва-є

так мен-шо-му про-мов - ля-є: - Та шо ми бу-дем те-бе, бра-те, до-жи-да-ти,

бу-дут нас тур - ки до - га-ня - ти, бу-дут сік - ти ру - ба - ти, [лір]

а - бо гор - ше в тяж - ку не-во - лю жив - йом за-вер-та - ти,

а - бо гор - ше в тяж - ку не - во - лю жив - йом за - вер - та - ти,
то ми са - ми ни вте - чи - мо і те - бе ни вви - зи - мо.

А бу - де - мо ми, бра - те, по бай - ра - ках про їжд - жа - ти
бу - дем те - рен по пу - ті ла - ма - ти.

а ви - бі - га - ли в чис - те - є по - ле в ши - ро - ке роз - дол - ле,
то се - ре - дуть - ший брат доб - ре дба - є і об мен - шо - му роз - суж - да - є,
о - дин кап - тан ма - є, і той на со - бі об - ри - ва - є,
на шля - хи по - ки - да - є, мен - шо - му бра - ту при - мі - ти да - є.

Ліра*

* Ліру невиразно чуть.

А збі - га - ли во - ни на Са - вур мо - ги - лу.

то се - ре - дуть - ший брат доб - ре дба - є, стар - шо - му про - мов - ля - є:

— Бра - ті - ку, тут тра - ва хо - ро - ша, во - да по - го - жа,

стань - мо, од - дих - ні - мо, ко - заць - ких мо - ло - дечь - ких ко - ни - ків по - па - сі - мо

та мень - шо - го бра - - - та пі - дож - ді - мо.

А ви - ве - зем є - го у край ве - се - лий, у мир хрен - це ний і в го - ро - да хри - сти - ян - ські.

То стар - ший брат

сам не бе - ре, мен - шо - му - се - ре - дуть - ші - му не доз - во - ля - є.

А ви - бі - гав пі - ший пі - хо - ти - нець у чис - те - є по - ле, в ши - ро - ке роз - до - ле,

і про - бі - гав він ні день, ні два, ні три, ні чо - ти - ри:
од-но без - від - дя, дру-ге без - хлі-б'я, і вже бу-йон ві - тер по-ві-ва-є,
ко - за - ка з но - жок ва - ле А за-бі - гав на Са - вур - мо - ги - лу...
Ой час, (у) вре - м'я но - жень - ка - ми спо - чи - ва - нок да - ти,
к си-рой зем - лы го-ло-вонь-ку при-кло-ня-ти, Бо-гу ду - шу од - да-ти.
А к йо-му при-лі-та-є три дро-бно-ї пташ - ки, три си-во - ї зо-зу-лі,
то так во-ни йо-го о-ку-ва-ли, як род-ни-ї сест-ри - ці бра-ті-ка о - пла-ка-ли:
Как то гор - ко на чу - жи - ні бєд-ній си - ро - ти - ні,





ко-миш при-хи-ля - є те - ло бі - ле пі - шо - го пі - хо - тин - ця при - кри - ва - є,
зві - ру - пти - ці на по - та - лу не да - є.
А ті два бра - ти
під го - ро - да хри - сти - ян - ські пі - д'ї - жджа - - - ли,
то се - ре - дуль - ший брат доб - ре дба - - - є
і до стар - шо - го роз - суж - да - є: - Бра - ті - ку, на сер - ці тяж - ко та важ - ко,
чи на - шо - го бра - та на сві - ті не - ма - є, чи є - го тур - ки по - ру - ба - ли,
і до стар - шо - го роз - суж - да - є: - Бра - ті - ку, на сер - ці тяж - ко та важ - ко,
чи на Са - вур - мо - ги - лі мар - но по - ги - ба - (є), звер - пти - ця по - ї - да - є.

Как же бу-дем, бра - те от - це - ві - ма - тері каз - за - ти,
 де ми мень-шо-го бра-та по-ки-ну-ли? То стар-ший брат за-чу-ва - є
 та се-ре-дуль-шо-му про-мов - ля - є: - А шо ми бу-дем є-го до-жи - да - ти.
 та до от-ца, до ма-те-рі при-їж-джа-ти бу-дем ми на тро-є от-цов-щи-ну па-ю - ва-ти.
 А шо бу-дем меньшо-го бра-та [ни] под-жи-да-ти, то бу-де-мо от-цов-щи-ну вдвох па - ю-ва-ти.

- Ой не сивої тумани уставали,
 А ні дробнії дощики накрапали,
 А ні сизі орли захлехотали.
 То ж три братіки з города з Озова,
 5. З вери з турецької,
 З неволі з тяжкої утікали.
 Два брати кінних, обидва рідних,
 Третій менший піший піхотинець.
 Третій менший піший піхотинець
 10. Біжит, доганяє
 За струмена хватає
 На жовте коріння ноженьки збиває
 На біле каміння сліди кров'ю заливає,
 За струмена хватає
 15. Старших братів благає:
 «Братіки рідненькі,
 Голубчики сивенькі -
 Хоть малое врем'я обождіть
 А між коні возьміть

20. Свого брата рідненького повезіть
Або братіки з плеч головку ізніміте
А все братіки тут не покиньте
Бо тут краї голодні води холодні земля кам'яная
Вера бісурменська проклятая
25. То старший брат се зачуває
Так меньшому промовляє:
«Та шо ми будем тебе брате дожидати
Будут нас турки доганяти
Будут сікти-рубати
30. Або горше в тяжку неволю живйом завертати
То ми сами ни втечимо
І тебе ни ввизимо
А будемо ми брате
По байраках проїжджати
35. Будем терен по путі ламати»
А вибігали в чистеє поле
В широке роздолле
То середульший брат добре дбає
І об меньшому россуждає
40. Один каптан має
І той на собі обриває
На шляхи покидає
Меньшому брату примету дає.
А збігали вони на Савур-могилу
45. То середульший брат добре дбає
Старшому промовляє:
«Братіку тут трава хороша
Вода погожа
Станьмо оддыхнімо
50. Козацьких молодецьких коників попасімо
Та меньшого брата підождімо
А вивезем єго у край веселий у мир хрещений
І в города християнські».
То старший брат сам не бере
55. Меньшому-середульшому не дозволяє
А вибігав піший піхотинець
У чистеє поле, в широке роздоле
І пробігав він ні день ні два
Ні три ні чотири
60. Одно безвіддя друге безхліб'я
І вже буйон вітер повіває козака з ножок вале
А збігав на Савур-могилу.
Ой час, врем'я¹ ноженькам і спочивочок дати
К сирой землі головоньку приклоняти

¹ У слові «врем'я» над «в» написано «(у)».

65. Богу душу оддати.
 А к йому прилітає три дробної пташки
 Три сивої зозулі
 То так вони його окували
 Як роднії сестриці братіка оплакали
70. Как то горко на чужині бедній сиротині
 Козакові на Савур-могілі марно погибати
 А к йому дробная птиця налітала,
 Коло жовтої кості тело беле оббирала
 Сизі орли налітали
75. На чорний чуб наступали
 Очі з лоба вибирали
 То козак се зачуває орликам промовляє:
 «Братіки-орлики
 Гості мої ні любі ні милі
80. Дайте душі с телом ростаться
 Тода карим глазам [закриється]¹
 Тода будете на чорний чуб наступати
 Очі з лоба вибирати
 С-під восходу праведного сонечка
85. Вітир повіває комиш прихиляє
 Тело беле пішого-піхотинця прикриває,
 Зверу-птиці на поталу не дає.
 А ті два брати під города християнські під'їжджали...
 То середульший брат добре дбає
90. І до старшого россуждає
 «Братіку, на серці тяжко та важко
 Чи нашого брата на світі немає
 Чи его турки порубали
 Чи горше в тяжку неволю живйом забирали,
95. Чи на Савур-могілі марно погиба(є)
 Звер-птиця поїдає
 Как же будем, брате, отцеві-матері казати
 Де ми меншого брата покинули?»
 То старший зачуває та середульшому промовляє:
100. «А шо ми его будем дожидати
 Та до отца до матері приїжджати
 Будем ми на́ троє отцовщину паювати.
 А шо будем меньшого брата [ни] поджидати,
104. То будемо отцовщину вдвох споживати.

*Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 194, арк. 54–58 зв. (текст за підтекстовкою);
 поділ на рядка за: Грица. – С. 555–557; Грица. – С. 548–555, № 74 (мел.).*

*Зап. В. Харків 1930 р. в м. Харкові від лірника Н. Боклага, [1840 р. н.], із с. Лихачівка
 Валківського р-ну Харків. обл.*

¹ Слово «закриється» у у квадратних дужках подано в самому рукопису.

11.65. Про 3 братів

- А ні сивії тумани уставали
 Ні дробнії дощики накрапали,
 І ні сизи орли захлехотали,
 То ж [три]¹ братіки з города з Озова
5. З вери з турецької утікали.
 Два брати рідних, обидва кінних,
 А менший – піший-піхотинець
 Менший²
 Біжит, доганяє,
10. За струмена хватає,
 На жовте коріння, на біле каміння
 Сліди кров'ю заливає,
 Старшого брата благає:
 «Братіки рідненькі, голубчики сивенькі
15. Хоть малое врем'я обождіте,
 І міждо коні мене возьміте ,
 Або, братіки, з плеч головку ізніміте,
 А все тут не покиньте,
 Бо тут краї голодні, води холодні,
20. Земля кам'яная,
 Вера бісурманська проклятая».
 То старший брат се зачуває
 Так меншому промовляє:
 «Шо ми будем тебе дожидати,
25. То будут і нас туркі доганяти,
 Горше в тяжку неволю будут жив'йом завертати,
 То ми сами не втечимо́
 І тебе не ввеземо́
 А будем ми брате по баяраках проїжджати
30. Терени ламати
 І будем тобі на примету давати».
 Вибігали в чистое поле, в широке роздолье
 То середульший брат добре дбає
 І об меншому россуждає
35. Один каптан має,
 І той на собі обриває
 Меншому брату примету дає.
 Избігали вони на Савур-могилу
 То середульший брат добре думає , гадає
40. І старшого вговоряє:
 «Братіку рідний голубчику
 Тут трава хороша

¹ У рукоп. – «3».

² Після слова «Менший» – довгий прочерк начебто на позначення повторення слів з попереднього рядка.

- Вода погожа
Станьмо оддыхнімо
45. Козацьких молодецьких коників попасімо ,
А меншого брата підождімо
Та вивезем его у край веселий у мир хрещений і в города
християнські».
- То старший брат зачуває
І середульшому промовляє:
50. «[Шо ми его будем дожидати
Та до отца – до матері приїжджати
Та будем нáтроє отцовщину паювати]»¹.
А вибігав піший-піхотинець
В чистеє поле, в широке роздолє
55. [«Чи моїх братів на світі немає,
Чи турки їх порубали,
Чи звер-птиця поїдає»]
І пробігав він ні день, ні два, ні три, ні чотири
Одно безвіддя, друге безхліб'я
60. Уже буйной вітер повіває
Козака з ножок вале
А збігав він на Савур-могилу
Ой час-врем'я ноженькам і спочивочок дати,
К сирой землі головоньку приклоняти
65. Богу душу оддати.
К йому прилітали три дробнії пташки, три сивії зозулі,
То так вони его окували,
Як ріднії сестриці братіка оплакали
Как то тяжко і важко
70. Козакові на Савур-могілі погібати
К йому дробная птиця налітала
Коло жовтої кості тело беле оббирала
Сизі орли налітали
На чорний чуб йому наступали
75. А очі з лоба вибирали.
То козак се зачуває
До орликів промовляє:
«Братіки, орлики, гості мої ні любі, ні милі
Дайте душі із телом рости́ться,
80. Тода будете на чорний чуб наступати
Очі з лоба вибирати».
То з-під восходу праведного сонечка
Вітер повіває, комиш прихляє
То тело² пішого-піхотинця прикриває,

¹ Тут і далі квадратні й круглі дужки наявні в тексті рукопису.

² У перебіленій копії (див.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/3, арк. 31) над словом «тело» олівцем дописано «беле».

85. Зверу-птиці на поталу не дає.
 А ті два брати прибували
 Під города християнські під'їжджали
 То середульший брат добре дбає
 І об меншому россуждає
90. І старшого вговоряє:
 «Братіку рідненький
 Голубчику сивенький
 Как то на серці тяжко та важко
 Чи нашого брата на світі немає,
95. Чи туркі єго порубали,
 Чи на Савур-могілі марно погибає».
 То старший брат се зачуває
 А середульшому промовляє:
 «А шо ми єго будем дожидати
100. Та до отца, до матері приїжджати
 Будем ми на́ троє отцовщину паювати.
 А то будем ми до отца – до матері прибувати
 І на́двоє отцовщину [паювати] ¹ (удвох споживати)».
 А середульший се зачуває
105. Старшому промовляє:
 «Как же ми будемо отцеві-матері казати,
 Де ми меншого брата покинули?»
 А старший се промовляє
 Шо ми не в одной неволі пробували
110. Не одному турецькому панові служили
 Менчого брата (єго) не видали
 От сна будили – не збудили.
 А середульший брат отвічає:
 «Не будем ми отцеві-матері правди казати
115. То буде нас Господь милосердний бити-карати
 І с небес благодати не буде посилати».
 А старший брат середульшому так отвічає:
 «Шо будеш ти отцеві-матері правду казати
 То будеть і твоя головонька од мого гострого меча з плічей злітати
120. І буду я отцовщину сам поживати».
 То вони із'їжджали на річку на Салтанку
 Де не взялася турецька шабля,
 Обох іх порубала
124. І погибли навеки-веков. Амінь.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/4, арк. 29–31.

Зап. В. Харків 1930 р. в м. Харкові від лірника Н. Боклага [1840 р. н.], із с. Лихачівка Валківського р-ну Харків. обл.

¹ В оригіналі рукопису слова «[паювати]» немає. Його відтворено за перебіленою копією (див.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/3, арк. 29–32). «Удвох споживати» дописано олівцем поряд з 53-м р. праворуч.

11.66. Тры брaты озивськыхъ

- Тó жъ не сыви туманы настыла́лы
 Тó жъ тры брaты ридныхъ изъ гóрода [Оззóва]
 Съ турецькойи нево́ли тика́лы.
 Два́ ста́ршыхъ брaты кинныхъ
5. А трéтій найменьчій пи́ша-пишаны́ця.
 Ста́лы воны́ въ утика́ты
 Найменьчого брaта у нево́ли покыда́ты.
 Винь ставъ йихъ проха́ты:
 «Брaтики ридне́ньки
10. Голу́бчыкы сыве́ньки!
 Возьми́ть и мене́ зъ собо́ю».
 Ста́вь йимъ ¹ за стре́мена хвата́ты
 И просы́ты й блага́ты:
 Шобъ [под]кы́далы воны́ ²
15. Ста́ршый брaть ка́же:
 «Та чи вонó жъ бу́де жъ [каже] дило́,
 Шобъ я подкы́давъ свого добра́, | а тебе́ бра́вь»
 И поийхалы воны́.
 Винь за стре́мена хвата́вся
20. Объ кориння
 Та объ каминья
 Ноги свои до крови позбывавъ...
 Тоди ба́че, шо вже його́ не беру́ть.
 «Брaтики мойи́ ридне́ньки!
25. Голубонькы сыве́нькы!
 Ххоть одно́ мылосердия́ на мене́ майте́,
 А мене́ не покыда́йте».
 Брaты покы́нули..
 «Хочъ будете доижджа́ты до терни́въ та до байра́кивъ
30. То бу́дете терно́ви виты́ рубáты
 Та доро́гою бу́дете покыда́ты
 Шобъ я ба́чывъ яко́ю доро́гою за ва́мы
 У землю хрысьтия́ньську втика́ты».
 Брaты до байра́кивъ доижджа́лы,
35. Терно́ви ви́ты рубáлы,
 На́ доро́зи покыда́лы
 Дойихалы воны́ де доро́гы розходятся́
 Та́мъ у йихъ ни ста́ло те́рну
 Середульшій брaть ка́же
40. «Давай, брaте, будемъ оде́жу свою́ рваты́
 И доро́гою ласку́ты покыда́ты,
 Шобъ нашъ брaть ба́чывъ куды́ за на́мы вутика́ты».

¹ Під словом «йимъ» дописано: «йихъ».

² Після 14-го р. – рядок крапок.

- Старшій братъ утвича:
«Чы подоба, брате, шо я буду свою одежу рваты?»
45. Ты якъ будешъ мини свойимъ братомъ досаждаты,
Такъ я мусю тобі голову съ плечей стяты».
То середуш[і]й братъ свою одежыну рвавъ
И дорогою покыдавъ
Дойихалы вони до річки Самаркы
50. И стаы кони попасты
То старшій братъ каже:
«Давай подождемъ може винъ приближыть».
Средушій каже «Э-э, було бь, брате,
Тоди якъ йихалы бь такъ його зь собою зыты
55. Бо вже дывятыи день такъ колы бь < нерозб. >
Шо вже бизь хлиба бизь воды...»
А наименьчий братъ девятого дня
Ставъ на Савурь-могылу прыбуваты
И сивъ отпочываты
60. И хотивъ угору руку пидняты –
Нне пидньи-ме!..
Хотивъ устаты!..
Нне вста-не!.
Тоди й каже:
65. «Э-й голово голово козацька молодецька!
Тты [ижь] ни спыла ни сыйла!
Нни хороше сходыла!
Теперь прыйшлось тоби на чужий сторони оставатьця
Птыци-звыру на поталу оддатыця»
70. До його стаы находыты вовци-сирохманьци,
Налитаты орлы сызокрыли
Хотылы задалегидь похоронь одправляты.
Винъ йимъ отвича:
«Эй, вво-вци-сироманьци,
75. Орлы сызокрыли!
Госьти мои мыли!..
Пидождитъ покы душа козацька-молодецька съ тиломъ розстанеться
Тоди будете мини зь лоба очи высмыкаты
И биле тило козацьке молодецьке коло жовтойи косты обьиидаты,
80. Комышамы кисткы вкрываты !..»
Теперь ти два браты й кажутъ самы мижь собою:
«А що мы, брате, будемъ дома отцёви й ы матери казаты...
Якъ будутъ насъ батько й маты про наименьшого брата пытаты:
Скажемъ, шо не въ одній неволи булы,
85. Його й не бачылы».
Средушій каже,
Шо неподоба батькови й матери неправды казаты
Старшій каже: «Якъ будешъ дома батькови й матери правду казаты,
Такъ прыйдеться тоби съ плечей голову стяты».

90. Ста́лы вони додо́му прыи́жджа́ты
 Ста́лы йихъ ба́тько й ма́ты пы́таты:
 «А де́ жъ вы зади́лы найме́ньшого брата?»
 Ста́ршій отвича́е:
 «Мы́ його́ й не чу́лы й не ба́чылы.
95. Бо не въ одній нево́ли бу́лы...»
 А середу́льшій сказа́в: «Мы́ вмисти бу́лы,
 Такъ ста́ршій не схоти́въ його́ бра́ты
 Й сказа́в, шо якъ буду я вамъ правду каза́ты
 Такъ ви́нъ мині и пры ва́сь голову хоче одрубáты».
100. Тоди його́ ба́тько й ма́ты зъ домивкы проганяю́ть
 Й слова́мы проклинаю́ть:
 «Иды́, сы́ну, зъ мого́ двору́
 И неха́й тоби́ щасья не буде
 Нни въ по́ли ни въ до́ми,
105. Нни въ пу́ті ни въ доро́зи...»
 Оце [йй] кинецъ
 А озивсько́му бра́ту найменшому
 Изъ васы́льокъ винецъ ¹.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 954, арк. 8–9 зв.

*Зап. П. Мартинович у лютому 1932 р. від кобзаря Т. Жадана, із с. Петрівка
 Красноградського р-ну Харків. обл.*

¹ Збоку написано: «Винецъ не такый». Після тексту: «Якъ третього пишого беру́ть два кинныхъ, такъ прывв'язують до сидель кылымъ: до то́го й до то́го сидла́, а тоди́ въ кылымъ у той садóвлять пи́шего: шобъ не сыди́ты двомъ козака́мъ на коні́, а зна́чыть, и то́й везе й и той везе и миждо ны́мы и спо́ру не буде...».

11.67. Дума про 3-х братів озівських

Кобза

$\bullet = 72$ (приблизно)

Гей, гей, гей, гей! Ой, то ж не пи-ли пи-ли-ли,

Та не си-ні ту-ма-ни вста-ва - ли, Ой, як із зем-лі ту-рець - ко - ї,

Та з ві-ри бу-сур-мен - сько - ї, З го-ро-да О-зо - ва, з тяж - ко-ї ле-во - лі

Три ко-за-ки, рід - пі бра-ти вті - ка - ли.

Два кін - них, тре - тій пі-ший пі - хо - ти - нець,

За кіп - ни - ми брать - я - ми влі під - бі - та - с, На си - ре ко - рін - ця,

* В оригіналі вокальна партія і супровід записані на одному рядку. Тут для більшої зручності вони розділені на два окремих нотоносці.

на бі-ле ка-мін-ня Но-ги сво-ї ко-заць-кі-ї по сі-ка - є,

А кров'-ю слі-ди за-ли-ва - є.

Гей, гей, гей!

- Бра - ті - ки мо - ї рід - нень - кі, як го - лу - бонь - ки си - всень - кі!

Стань-те ви хоть ма-ло-по-ма-ло, ме-не пі-до-жді-те, Та ме-не із со-бо-ю візь-мі-те,

До го-ро-дів хри-сти-ян-ських хоть ма-ло під - ве-зі - те.

А ті бра-ти те-є за-чу-ва-ють, Сло-ва-ми про-мов-ля-ють:

-Та ми й са-ми не вте-че-мо, Та й те - бе не вве-зе-мо, Бо з го-ро-да О-зо-ва

бу - де ве - ли - ка по - го - ня вста - ва - ти, Та нас бу - де кін - них

до - го - ня - ти, Стре - ля - ти, ру - ба - ти, А те - бе пі - шо - го бу - де

ten.

на спо - чин - ках ми - на - - - ти.

- Гей, гей, гей, гей!
 Ой то ж не пили пилили
 Та не сині тумани вставали,
 Ой як із землі турецької, та з віри бусурменської,
5. Із города Озова, із тяжкої неволі
 Три козаки, рідні брати втікали.
 Два кінних, третій [піший]¹-піхотинець,
 Як би той чужий-чужинець².
 За кінними братами він підбігає
10. На сире коріння, на біле каміння
 Ноги свої козацькі посікає,
 А кров'ю сліди заливає.
 Гей, гей, гей! «Братіки мої рідненькі
 Як голубоньки сивенькі!
15. Станьте ви хоть мало-помало,
 Мене подождіте, та мене із собою візьміте,
 До городів християнських хоть мало підвезіте».
 А ті брати теє зачувають,
 Словами промовляють:
20. «Та ми й сами не втечемо
 Та й тебе не ввеземо,
 Бо із города Озова буде велика погоня вставати,
 Та нас буде кінн[и]х догоняти,
 Стреляти, рубати,
25. А тебе пішого буде на спочинках минати».
 А він їм словами промовляє:
 «Братіки мої рідненькі,

¹ Слово «[піший]» наявне в підтекстивці до мелодії, але відсутнє в окремо поданому тексті.

² У нотній транскрипції 8-го р. немає, а до попереднього рядка М. Гайдаєм зроблено примітку: «Слів “Як би той чужий чужинець” у фонографі не чути».

- Як голубоньки сивенькі!
Хоть одно ж ви милосердя майте,
30. Назад коней завертайте,
С піхів ¹ гострі шаблі виймайте,
Тіло моє порубайте,
В чистім полі поховайте,
Звірові та птиці на поталу не подайте».
35. А вони йому словами промовляють:
«Братіку наш ридний милий,
Як голубонько сивий!
Ти що кажеш, мов ти наше серце
Ножем пробиваєш.
40. Що наші мечи на тебе не здіймуться,
На двадцять частей вони розлетяться,
А душа наша гріхів довіку не скупиться!»
А він їм словам[и] промовляє:
«Братіки мої рідненькі, голубоньки сивенькі,
45. Як будете ви до отця, до матері перебувати,
То будете такі слова промовляти:
“Шо ми не в одного пана бували,
Та не одну неволю мали,
Шо ми кіньми втікали
50. Та й до його либонь заїзжали”».
А він же їм словами промовляє:
«Тікайте ж ви, братця, а я буду тут зоставатися!
Чи не луччу буду собі щастя та долю в Турешчині мати?»
То отець та мати будуть їх зострівати,
55. Та будуть про найменьшого сина їх питати.
Шо середульший син словами промовляє:
«Ой, та ми ж по полях
Та лугах скиталися,
Та не ївши, не пивши
60. Із неволі тікали,
А брата найменьшого в вічі не видали».
То отець та мати
Стали словами промовляти
Найменьшому синові
65. Стали вічну память возглашати,
А старшого сина клясти, проклинати.
А середульшого стали скарбами
68. Та маєтками наділяти.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, од. зб. 240, арк. 9 зв. – 11 зв. (текст); Грица. – С. 452–454, № 61 (мел.).

Зап. на фонограф М. Гайдай 20 жовтня 1938 р. від кобзаря Ф. Кушнерика, [1874 р. н.], із с. Велика Багачка Велико-Багачанського р-ну Полтав. обл. Транскрипція мел. і тексту М. Гайдая.

¹ Біля слова поставлено знак «*», який ніде в рукоп. не розкрито.

11.68. Дума про азовських братів

- Гей, не пили то пилили,
 Не тумани вставали,
 Як із землі турецької
 Та з віри бусурманської,
5. Із города Азова,
 З тяжкої неволі три братіки втікали.
 Два кінни, третій піша-пішаница
 Поміж ними, як чужа-чужаница;
10. Та за кінними біжить-пудбегає,
 На сирее коріння,
 На білее каміння
 Нуожки свої козацькі посікає,
 Кров'ю сліди заливає,
15. До кінних братів добігає,
 Коней за стремена хватає,
 Сльозами обливає,
 Словами промовляє:
 «Ой, братіки мої рідні,
20. Голубаньки сиві,
 Товариші мої сердешні!
 Станьте ви, коней попасіте
 Да мене, найменшого брата – пішого-пішаницу, пудаждіте,
 Да до отця-матері пудвезіте».
25. Да старший брат теє зачуває,
 Да найменшому брату, пішому-пішаниці, словами промовляє:
 «Ой, братіку наш рідний,
 Голубоньку сивий!
 Да ми ж тебе до отця-матері не зведемо,
30. А сами з турецької неволі не втечемо;
 Як будем ми тебе, пішого, пуджидати,
 То буде за нами турецька погоня вганяти,
 Буде нас стріляти-рубати,
 Або живими в полон забирати.
35. А як жив ти будеш,
 То в городи християнські
 До отця-матері сам прибудеш».
 Да піший-пішаница сеє зачуває,
 Словами промовляє:
40. «Ох, братіки мої рідні,
 Голубоньки сиві!
 Да коли ж не хочете ви мене з собою на коні взяти,
 То спішно міч виймайте
 Да мені голову з пліч знімайте,
45. Да в чистому полі поховайте,
 Звіру, птиці на поталу не оддайте».

- Да старший брат сеє став зачувати,
 Да спішно міч виймати,
 Да найменшому брату хотів голову з пліч знимати.
50. А середульший брат сеє зачуває,
 Голою рукою за міч хватає
 І словами промовляє:
 «І міч твуй не вазьми,
 І рука твоя не знимись!
55. Да нехай же твуй міч на три часті розсиплеться,
 Або ж душа наша гріху до віку вічного
 Не скупиться».
 Да поїхали вони тернами та байраками
 Та козацькими, молодецькими признаками.
60. Середульший брат велике усердіє має:
 [В тернах вігтя стинає] ¹
 Та найменшому брату, пішому-пішаниці, на признаку покидає.
 Да виїхали вани на поля моравські,
 На степи самарські,
65. На чатирі дароги расхадни.
 Середульший брат велике усердіє має, –
 Червону китайку на собі париває
 Та найменшому брату, пішому-пішаниці, на признаку покидає.
 Да даїхали вани до Савур-могили.
70. Да середульший брат старшому брату
 Словами промовляє:
 «Ох, станьмо ми, брате,
 Да сваїх коней тут попасімо,
 Да свого брата, пішого-пішаницу, пудаждімо,
75. А з сабою на коні вазьмімо,
 Да в городи християнські
 До свого отця-матері пудвезімо».
 А найстарший брат сеє зачуває,
 Середульшому брату словами промовляє:
80. «Да не будемо ми свого брата, пішого-пішаницу, пуджидати,
 А нумо барзо до отця-матері паєжджати,
 Да будем ми напал землю паювати,
 А третій брат нам не буде мешати!».
 А середульший брат сеє зачуває,
85. До старшого брата словами промовляє:
 «Ох, брате мій рідний!
 Да як будем ми до свого батька-матері приєжджати,
 Да як будуть вани нас найменшого брата питати,
 Дак яку ми їм будем правду казати?»
90. А самий старший брат середульшому словами промовляє:

¹ 61-го р. в машинопису немає, але він наявний у рукопису (у запр. вид. див. комент. до вар. 11.68). Можливо, його було випадково пропущено під час передруку.

- «Да отакою ж ми будем
 Отцю-матері правду казати:
 Що не в одному місті ми в Туреччині бували,
 Не один хліб-соль уживали,
 95. Да й не разом же з тяжкої турецької неволі втікали;
 Да не знаєм адин па аднуом,
 Де й дівся».
 Да й паїхали вани шляхами моравськими,
 Степами самарськими,
 100. Даїхали вани да річки Валганки,
 Да криниці Салтанки.
 Да самий старший брат до середульшого словами промовляє:
 «Ох, станьмо, брате, ми тута коней попасмімо
 Да сваго найменшого брата, пішого-пішаницу, підождімо, -
 105. Тут трава хороша
 І вада погожа».
 А середульший брат
 Старшому брату словами промовляє:
 «Ой, братіку мій рідний!
 110. Да вже досі нашого брата, пішого-пішаници,
 На світі немає,
 Бо дев'ятий день, як він у вічі хліба не видає».
 Да вони там коней пасти попускали,
 А сами адпачити палягали.
 115. А де взялись турки-яничари,
 На їх набегали,
 Їх пастреляли, парубали,
 І коней їх пабрали.
 А найменший брат, піша-пішаница, біжить та пудбегає,
 120. Та червону китайку знахождає,
 Та до свого щирого серденька прикладає,
 Слезами обливає,
 Словами промовляє:
 «Ох, братіки мої рідні,
 125. Голубоньки сиві,
 Товариші мої сердешні!
 Видно ж вас уже на світі немає,
 Бо недаром червона китайка на дорозі має!»
 Да й дайшов же він до Савур-могили,
 130. Да став же він на Савур-могілі адпачивати,
 Аж стали да його орли-чорнокрильці налітати.
 Да став же він без міри пороху накладати,
 Да сваїм гостям гастинця пасилати;
 Да вже нагами не пуойде,
 135. Руками не вуозьме,
 Очами на небо не згляне.
 А із низу, із Дніпра стиха вітер повіває,

- Чорна хмара наступає,
Дрібен дощик накрапає,
140. А вже душа козацька
З тілом козацьким, молодецьким розстряває.
Да стали до його орли-чорнокрильці налітати,
На чорні кудрі наступати,
З лоба очі висмикати.
145. Да вмер козак-летяга на Савур-могілі,
А два братіки його рідні
Коло річки Валганки,
Коло кринички Салтанки.
Усі вони померли,
150. А слава їх не вмерла,
І повсюду православна,
152. І сотвори їм вічну пам'ять!

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 14–3, од. зб. 1059, арк. 65–69.

Зап. М. Полотай у червні 1946 р. в с. Блистова Менського р-ну Чернігів. обл. від лірника А. Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна на Чернігівщині. Транскрипція (фрагмент мел.) М. Полотая.

11.69

- Гей, не пили то пи́лили, не тумáni вставáли,
Як із землі турецької та з віри бусурманської
А із гóрода Азóва з тяжкої то невóлі
Три братіки втіка́ли.
5. Та два кінних, трéтій піший пішини́ця
Та меж німи як чужа́я то чужени́ця.
Да за кінними брата́ми біжіть та підбіга́є,
На сирé каріння, на біле каміння
Ніжки свої коза́цькі посіка́є,
10. Кро́в'ю сліди́ заливáє.
Да кінних братів да́бігає,
Кóні за стреме́на хватáє
І сліза́ми обливáє,
Слова́ми прамовля́є:
15. «Ой братіки мої рідні, голубоньки сиві,
Товари́ші мої серде́шні!
Да ста́ньте ви ко́ней попаса́те
Та мене́, найме́ншого брата́, пішо-пішини́цю, подожді́те,
Да з сабо́й на ко́ні возьмі́те,
20. Та до городів христия́нських да атца́ й ма́тері підвезі́те».
Та са́мий ста́рший брат се зачува́є,
Та найме́ншому брата́, пішому-пішини́ці,
Слова́ми прамовля́є:

- «Да мій ж тебе, брате, пішого-пішиницю,
 25. Да атця-матері не звеземо,
 А сами [з] турецької неволі не втечемо.
 Бо як будемо ми тебе, пішого-пішиницю піджидати,
 То буде за нами турецька погоня вганяти
 Да буде нас стріляти-рубати,
 30. Або живими в полон забирати
 І велику нам кáзню завдавати».
 Да найменший брат, піший-пішиниця, тес зачуває,
 До своїх братів словами промовляє:
 «Да кали ж не хочете мене з сабой на коні взяти,
 35. То [спішно] мій виймайте
 Да мені голову з пліч ізнімайте,
 Туркам-яничарам на поталу не оддайте».
 Да самий старший брат невелике усердіє має,
 [Спішно] мій виймає
 40. Та найменшому брату, пішому-пішиниці,
 Голову з пліч ізнімає.
 А середульший брат велике усердіє має –
 Голою рукою за мій хватає
 Та на старшого брата словами промовляє:
 45. «Ой братику мій рідний, голубоньку сівий, товаришу мій сердешний!
 Да й меч твій не возьми, рука твоя не знимись.
 Да нехай же твій мій на три часті розсіплеця.
 Або душа наша гріху вівіки вік не скупиця».
 Да паїхали тернами та байраками
 50. Та козацькими молодецькими признаками.
 Да середульший брат велике усердіє має –
 В тернах вітя стинає
 Та найменшому брату, пішому-пішиниці, на признаку покидає.
 Да вїхали [вони] в поля моравські, на степа самарські
 55. На чотирі дороги той розхидни.
 Да середульший брат велике усердіє має –
 Червону китаїку на собі пориває
 Та найменшому брату, пішому-пішиниці, на признаку покидає.
 Да даїхали ¹ вони до Савур-могили.
 60. То середульший брат старшому брату словами промовляє:
 «Ой станьмо ми, брате, свої коні попасімо
 Да свого найменшого брата, пішого-пішиниці, подождімо,
 Да з сабой на коні возьмімо.
 Да да городів християнських да атца й матері підвезімо».
 65. Але старший брат словами промовляє:
 «Да не будем ми свого брата, пішого-пішиниці, піджидати,
 А нумо барзо да атця-матері поїжжати,
 Да будем ми напал землю поювати,

¹ На словосполученні «даїхали» виконавець затнувся і ці слова двічі повторив.

- А третій брат нам не буде мішати».
70. А середульший брат [се зачува та] слова[ми] промовляє:
«Да й будем же ми да сваго батька-матері приїждяти
Да й [будуть] нас правді питати.
Дак яку ж ми будем батьку-матері правду казати?»
«Да отакү ми будем батьку-матері правду казати:
75. Що не в однім місті ми в Турещині бували,
Не одін хліб-соль уживали,
[Да й не разом же ми] з тяжкої турецької неволі втікали,
Дак не знаєм адін < *нерозб.* > , де хто є».
Да поїхали полями луганськими, степами самарськими,
80. Да доїхали [вони] до річки Волганки, до кринички Солтанки.
Да самий старший брат [середульшому брату] словами промовляє:
«Ой станьмо ми тут та своїх коней попасімо
Та свого найменшого брата, пішого пішиніці , подождімо».
А середульший брат словами прамовляє:
85. «Ой, братику, мій любий, голубоньку сивий!
Да, [вже ж досі] нашого брата, пішого-пішиніці, на світі то й немає.
Бо дев'ятий день, як він хліба в вичи не видає».
Да вони свої коні пасуть-попасають,
Самі [одпочити] полігали.
90. А де < *нерозб.* > тут яничари, на їх набігали,
Їх постріляли, порубали
І коней їх побрали.
А найменший брат, піший-пішиніця, біжить та підбігає
Та червону китайку знаходить,
95. Та да сваго щірого серденька прикладає,
Сльозами обливає, словами прамовляє:
«Ой, браті мої рідні, голубоньки сіві,
Товариші мої сердешні!
Да [видно] вже вас на світі [то й] немає,
100. Бо недаром червона китайка по дорозі має».
А того козак-летяга не знає,
Шо його само'о троє нещастя в дарозі споткає.
Адно нещастя – безвіде, друге – безхліб'є, трете нещасте – безгалов'є.
Да дайшов же він до Савур-могіли
105. Да став на Савур-могілі одпочивати,
Да став словами прамовляти:
«Гей, голова моя козацька, голова моя молодіцька,
Ой де ти [пробувала]?
В тяжкій турецькій неволі скитала.
110. А тепера давелося < *нерозб.* > на безвідді, на безхліб'ї пропада[ти]».
Да стали [да його] птиці пернати налітати,
Да став [же він] без міри порошу накладати,
Да своїм гостям гостинця посилати.
Вже ногами не піде, руками не візьме,
115. Очами на небо не згляне.

- А із нізу, із Ністра
 [Тіхо] вітер повіває,
 Чорна хмара наступає,
 Дрібен дощик накрапає.
120. А вже душа козацька, молодецька
 З тілом козацьким, молодецьким разстриває.
 Да стали да його орлі-чорнокрильці налітати
 І на чорні кудрі наступати,
 З лоба очі висмикати.
125. Да вмёр козак-летяга на Савур-могілі,
 А два братіки його рідні
 Коло річки Луганки, коло кринички Солтанки.
 Да всі три вони помёрли –
 Слава їх не вмёрла.
130. І повсюду православна.
131. І сотвори вічну пам'ять].

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 166.

Зап. 1951 р. від лірника А. Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна, Чернігівщина.

11.70. Про трьох братів азовських

Ліра

Гей не пи - ли то пи - ли - ли, не ту - ма - ни вста - ва - ли,
Ліра **)

як із зем - лі ту - рець - ко - ї тай з ві - ри бу - сур - менсь - ко - ї а з го - ро - да А - зо - ва,
з тяж - кой то не - во - лі три бра - ті - ки вті - ка(ли).
Та два кін - ні, тре - тій пі - ший - пі - ше - ни - ця

* Голос співає октавою нижче.

** Бурдон *fis-cis*¹ зберігається протягом всієї думи.

по - між ни - ми, як чу - жа - я та чу - жа - ни - ця,

да за кін - ни - ми бра - та - ми бі - жить та під - бі - га - є,

*Agitato
piu mosso*

на си - ре ко - рін - ня, на бі - ле ка - мін - ня

ніж - ки сво - ї ко - заць - кі по - сі - ка - є,

meno mosso

кро - в'ю слі - ди за - ли - ва(є), До кін - них бра - тів до - бі - га - є,

он за стре - ме - ни хва - та - є

і слі - за - ми об - ли - ва - є, сло - ва - ми про - мов - ля - є:

- Ой бра - тік мій рід - ний, го - лу - бонь - ку си - вий,

то - ва - ри - ши мо - ї сер - деш(ні)! Да стань - те ви, ко - ней по - па - сі - те,

та ме - не, най - мен - шо - го бра - та пі - шо - го - пі - ше - ни - цю пі - дож - ді - те

да з со - бой на ко - ні возь - мі - те,

та до го - ро - дів хрис - ти - янсь - ких до о - тця й ма - те - рі під - ве - зі(те).

tr. tr.

Музична партитура у нотній формі. Складові елементи:

- Ключ: два діжки (D major).
- Темп: не вказано.
- Метр: не вказано.
- Голосні лінії: чотири системи, кожна з двома нотами (голос і фортепіано).
- Ліричні тексти: українська мова.
- Музичні прикраси: тріплі (3), п'ятизмірні відпочинки (5).

Ліричний текст:

Да бра - ти ж це - с за - чу - ва - ют,
 до най - мен - шо - го бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - ют:
 - Ой, бра - ті - ку наш рід - ний, го - лу - бонь - ко си - вий!
 Да ми ж те - бе до от - ця, ма - те - рі не зве - зе - мо,
 а са - мі з ту - рець - кой не - во - лі не вте - че - мо.
 Да як бу - де - мо ми те - бе, пі - шо - го - пі - ша - ни - цю під - жи - да - ти,

бу - де за на - ми ту - рець - ка по - го - ня вга - ня - ти

да бу - де нас стрі - ля - ти, ру - ба - ти,

а - бо жи - ви - ми в по - лон за - би - ра - ти,

пре - ве - ли - ку нам казнь зав - да - ва (ти).

А як жив ти бу - деш, то в го - ро - ди хрис - ти - ян - ські до от - ця, ма - те - рі при - бу (деш).

Да най - мен - ший брат пі - ший - пі - ше - ни - ця се - є за - чу - ва - є,

на сво - їх бра - тів сло - ва - ми про - мов - ля - є:

- Ой бра - ті - кі мо - ї рід - ні,

да ко - ли ж не хо - че - те ме - не з со - бо - ю на ко - ні взя - ти,

то спіш - но міч вий - май - те

та ме - ні го - ло - ву з пліч із - ні - май - те,

тур - кам - я - ни - ча - рам на по - та - лу не од - дай(те).

rit.

Музична

Да най-стар - ший брат не - ве - ли - ке у - сер - ді - є ма - є

і спіш - но міч вий - ма - є

та най - мен - шо - му бра - ту, пі - шо - му - пі - ше - ни - ці,

го - ло - ву з пліч із - ні - ма(є).

А се - ре - дуль - ший брат ве - ли - ке у - сер - ді - є ма - є,

го - ло - го ру - ко - ю за міч хва - та - є,

до най - стар - шо - го бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - є:

- Ой, бра - ті - ку мій рід - ний, го - лу - бонь - ку си(вий)!

То - ва - ри - шу мій сер - деш - ний,

да і міч твій не возь - ми, і ру - ка тво - я не зні - мись!

Да не - хай же твій міч на три час - ті роз - сип - ле - ться,

а - бо ду - ша на - ша грі - ху

до ві-ку вік не ску³ - пить - ся

Да й по - ї-ха-ли во-ни тер - на - ми та бай - ра - ка - ми,

та ко - заць-ки-ми, мо - ло - дець - ки - ми при - зна - ка - ми.

Да се-ре-дуть-ший брат ве-ли-ке у-сер-ді-є ма-є, в тер-нах віт-тя сти-на-є

та най-мен-шо-му бра-ту, пі-шо-му-пі-ше-ни-ці, на приз-на - ку по - ки - да(є).

Да ви - ї - ха - ли во - ни на по - ля мо - рав-ські, на сте - пи са - мар - ські,

на чо - ти - ри до - ро - ги та й роз - хід - ні

Да се - ре - дуль - ший брат ве - ли - ке у - сер - ді - є ма - є,

чер - во - ну ки - тай - ку на со - бі по - ри - ва - є,

та най - мен - шо - му бра - ту, пі - шо - му - пі - ше - ни - ці,

на приз - на - ку по - ки - да(є).

А й до - ї - ха - ли во - ни до Са - вур - мо - ги - ли,

да се - ре - дуть - ший брат стар-шо-му сло - ва - ми про - мов - ля - є:

– Ой, стань-мо ми, бра - те, да сво - їх ко - ней по - на - сі - мо,

да сво - го най - мен - шо - го бра - та, пі - шо - го - пі - ше - ни - цю, пі - дож - ді - мо,

да з со - бой на ко - ні возь - мі - мо, до от - ця, ма - те - рі під - ве - зі(мо).

А най-стар - ший брат не - ве - ли - ке у - сер - ді - є ма - є:

– Да не бу - де - мо ми сво - го бра - та пі - шо - го - пі - ше - ни - цю, під - жи - да - ти,

а ну-мо бар - зо до от - ця - ма, те - рі по - їжд - жа - ти,

да бу - дем на - пол зем - лю на - го - ва - ти,

а тре - тій брат нам же бу - де мі - ша(ти).

A tempo
А се-ре-дуть-ший брат стар-шо-му бра-ту сло-ва-ми про-мов-ля - є:

- Ох, бра - те мій рід - нень - кий,

да як бу - дем до сво - го бать - ка - ма - те - рі при - їж - джа - ти,

дак я - ку ми їм бу - дем прав - ду ка - за - ти?
 - Да та - ку ж бу - дем бать - ко - ві, ма - те - рі прав - ду ка - за - ти,
 що не в од - но - му міс - ті ми в Ту - реч - чи - ні бу - ва - ли, не о - дин хліб - соль у - жи - ва - ли,
 да не ра - зом з тяж - ко - ї ту - рець - ко - ї не во - лі вті - ка - ли,
 дак не зна - см о - дин од - нім, де хто й дів(ся).
 Да й по - ї - ха - ли по - ля - ми Мо - рав - ськи - ми, сте - па - ми Са - мар - ськи - ми,

дай до - ї - ха - ли во - ни до реч - ки Вол - ган - ки, до кри - нич - ки Сал - тан - ки.

Да най - стар - ший брат до се - ре - дуть - шо - го бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - є:

- Ох ста - нь - мо ми, бра - те, да сво - ї ко - пі по - па - сі - мо,

да сво - го мень - шо - го бра - та, пі - шо - го пі - ще - ни - цю, пі - дож - ді - мо.

А се - ре - дуть - ший брат стар - шо - му бра - ту сло - ва - ми про - мов - ля - є:

— Да вже до - сі на - шо - го бра - та пі - шо - го пі - ше - ни - ці на сві - ті то й не - ма - є,

бо де - в'я - тий день, як він хлі - ба у ві - чі не ви - да (є).

a tempo

Да во - ни там ко - ней пас - ти по - пус - ка - ли,

а са - ми од - по - чи - ти по - ляг - га - ли.

А десть взя - лись тур - ки - я - ни - ча - ри,

на їх на - бі - га - ли, їх пост - рі - ля - ли, по - ру - ба - ли

і ко - ней їх поб - ра(ли).

А най - мен - ший брат пі - ший - пі - ше - ни - ця бі - жить та під - бі - га - є

та чер - во - ну ки - тай - ку зна - ход - жа - є,

та до сво - го ши - ро - го сер - день - ка при - кла - да - є:

- Ой, бра - ті - кі мо - ї рід - ні, го - лу - бонь - ки си - ві,

да вид - но у - же вас на сві - ті та й не - ма - є,

бо не - да - ром чер - во - на ки - тай - ка по до - ро - зі ма(є).

А то - го ко - зак - ле - тя - га не зна - є,

що йо - го са - мо - го то - є не - щас - тя в до - ро - зі спот - ка - є.

Од - но не - щас - те - без - від - де, дру - ге - без - хліб' - є, -

тре - те не - щас - тя - без - до - ро(ж)я.

Да й дой - шов же він до Са - вур - мо - ги - ли,
 да став на Са - вур - мо - ги - лі спо - чи - ва - ти, -
 да став сло - ва - ми про - мов - ля - ти:
 - Ой, го - ло - ва мо - я ко - заць - ка, го - ло - ва мо - я мо - ло - дець - ка,
 ой і де ти про - жи - ва - ла, з тяж - ко - ї не - во - лі вті - ка - ла,
 а те - пер до - ве - ло - ся на без - від - ді, на без - хліб' - ї, про - па - да(ти).

Да ста - ли до йо - го пти - ці пер - на - ті на - лі - та - ти,

да став же він в ру - жо без мі - ри по - ро - ху нак - ла - да - ти,

да тим гос - тям гос - тин - ця по - си - ла(ти).

Да вже ру - ка - ми не візь - ме, но - га - ми не пі - де, о - ча - ми на не - бо не взгля - (не).

a tempo
А із ни - зу, із Дніс - тра

сти - ха ві - тер по - ві - ва - є, чор - на хма - ра нас - ту - па - є, дрі - бен до - шик нак - ра - па - є,

А вже ду - ша ко - заць - ка, мо - ло - дець - ка

з ті - лом ко - заць - ким, мо - ло - дець - ким роз - та - ва(є).

Да ста - ли до йо - го пти - ці ка - зар - ки на - лі - та - ти і в го - лов - ках сі - да - ти,

на чор - ні куд - рі нас - ту - па - ти, з ло - ба о - чі вис - ми - ка - ти.

Да вмер ко - зак - ле - тя - га на Са - вур - мо - ги - лі

ко - ло річ - ки Лу - ган - ки, ко - ло кри - нич - ки Сал - тан - ки.

Да всі три во-ни по-мер-ли, сла-ва їх не вмере в ві-ках, і пов-сю-ду пра-вос-лав-на,
і сот-во-ри віч-ну-ю па- - - - мєть.

- Гей не пили то пилили,
Не тумани вставали,
Як із землі турецької
Та й з віри бусурменської
5. А з города Азова,
З тяжкої неволі
Три братіки втікали.
Та два кінні,
Третій піший-пішаниця
 10. Поміж ними, як чужая та чужаниця,
Да за кінними братами біжить та підбігає,
На сире коріння,
На біле каміння
Ніжки свої козацькі посікає,
 15. Кров'ю сліди заливає.
До кінних братів добігає,
Он за стремени хватає
І слізами обливає,
Словами промовляє:
 20. «Ой братік мій рідний,
Голубоньку сивий,
Товариши мої сердешні!
Да станьте ви, коней попасіте,
Та на мене, найменшого брата
 25. Пішого-пішаницю подождіте
Да з собою на коні возьміте,
Та до городів християнських
До отця й матері підвезіте».
 30. Да брати ж цеє зачувають,
До найменшого брата словами промовляють:

- «Ой братіку наш рідний,
Голубонько сивий!
Да ми ж тебе до отця, матері не звеземо,
А самі з турецької неволі не втечемо.
35. Да як будемо ми тебе,
Пішого-пішаницю підждати,
Буде за нами турецька погоня вганяти
Да буде нас стріляти, рубати,
Або живими в полон забирати,
40. Превелику нам казнь завдавати.
А як жив ти будеш,
То в городи християнські
До отця, матері прибудеш».
Да найменший брат
45. Піший-пішаниця сеє зачуває,
На своїх братів словами промовляє:
«Ой братікі мої рідні,
Да коли ж не хочете мене з собою на коні взяти,
То спішно міч виймайте
50. Та мені голову з пліч ізнімайте,
Туркам-яничарам на поталу не оддайте».
Да найстарший брат невелике усердіє має
І спішно міч виймає
Та найменшому брату
55. Пішому-пішаниці
Голову з пліч ізнімає.
А середульший брат велике усердіє має,
Голою рукою за міч хватає,
До найстаршого брата словами промовляє:
60. «Ой братіку мій рідний,
Голубоньку сивий!
Товаришу мій сердешний,
Да і міч твой не возьми,
І рука твоя не знімись!
65. Да нехай же твій міч на три часті розсиплеться,
Або душа наша гріху
До віку-вік не скупиться».
Да й поїхали вони тернами та байраками,
Та козацькими, молодецькими признаками.
70. Да середульший брат велике усердіє має,
В тернах віття стинає
Та найменшому брату
Пішому-пішаниці
На признаку покидає.
75. Да виїхали вони на поля моравські,
На степи самарські,
На чотири дороги та й розхідні.

- Да середульший брат велике усердіє має,
Червону китайку на собі пориває,
80. Та найменшому брату
Пішому-пішаниці
На признаку покидає.
А й доїхали вони до Савур-могили,
Да середульший брат
85. Старшому словами промовляє:
«Ой станьмо ми, брате,
Да своїх коней попасімо,
Да свого найменшого брата
Пішого-пішаницю подождімо,
90. Да з собою на коні візьмімо,
До отця, матері підвезімо».
А найстарший брат невелике усердіє має:
«Да не будемо ми свого брата
Пішого-пішаницю підждати,
95. А нумо барзо до отця, матері поїжджати
Да будем напол землю паювати,
А третій брат нам же буде мішати».
А середульший брат старшому брату
Словами промовляє:
- 100 «Ох брате мій рідненький,
Да як будем до свого батька, матері приїжджати,
Да як будуть вони нас правди питати,
Дак яку ми їм будем правду казати?»
«Да таку ж будем батькові, матері правду казати,
- 105.Що не в одному ми місті в Туреччині бували,
Не один хліб-сіль уживали,
Да не разом з тяжкої турецької неволі втікали,
Дак не знаєм один одним де хто й дівся».
Да й поїхали полями моравськими степами самарськими,
- 110.Да й поїхали вони до речки Волчанки,
До кринички Салтанки.
Да найстарший брат до середульшого
Словами промовляє:
«Ох станьмо ми, брате,
- 115.Да свої коні попасімо,
Да свого брата
Пішого-пішаницю подождімо».
А середульший брат старшому брату
Словами промовляє:
- 120.«Да вже досі нашого брата
Пішого-пішаниці
На світі то й немає,
Бо дев'ятий день,
Як він хліба у вічі не видає».

125. Да вони там коней пасти попускали,
А сами одпочити полягали.
А десь взялись турки-яничари,
На їх набігали,
Їх постріляли-порубали
130. І коней їх побрали.
А найменший брат
Піший-пішаниця
Біжить та підбігає,
Та червону китайку знаходжає,
135. Та до свого щирого серденька прикладає:
«Ой братікі мої рідні,
Голубоньки сиві,
Да видно уже вас на світі та й немає,
Бо недаром червона китайка по дорозі має».
140. А того козаку-летяга не знає,
Що його самого тоє нещастя в дорозі споткає.
Одно нещастя — безвіддє,
Друге — безхліб'є,
Третє нещастя — бездорожжя.
145. Да й дійшов же він до Савур-могили,
Да став на Савур-могілі спочивати,
Да став словами промовляти:
«Ой голова моя козацька,
Голова моя молодецька,
150. Ой і де ти проживала,
З тяжкої неволі втікала,
А тепер довелося на безвідді,
На безхліб'ї пропадати».
Да стали до його птиці пернаті налітати,
155. Да став же він в ружжо без міри
Пороху накладати,
Да тим гостям гостинця посилати.
Да вже руками не візьме,
Ногами не піде,
160. Очами на небо не взгляне.
А із низу, із Дністра
Стиха вітер повіває,
Чорна хмара наступає,
Дрібен дощик накрапає.
165. А вже душа козацька, молодецька
З тілом козацьким, молодецьким розставає.
Да стали до його птиці казарки налітати
І в головках сідати,
На чорні кудрі наступати,
170. З лоба очі висмикати.
Да вмер козак-летяга на Савур-могілі

Коло річки Луганки,
Коло кринички Салтанки.
Да всі три вони померли,
175. Слава їх не вмере в віках,
І повсюду православна,
177. І сотвори вічну паместь.

Друк. за: Грица. – С. 594–618, № 79.

Зап. О. Юсов у червні 1955 р. від лірника А. Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна, Чернігівщина. Транскрипція Л. Єфремової з фонозатису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 584/2.

IMMEE

11.71

Musical score for piece 11.71, featuring piano and vocal lines. The score is in G major (one sharp) and consists of several systems of staves. The piano accompaniment includes treble and bass clefs, with various time signatures (3/4, 4/4, 2/4, 6/4, 8/4) and dynamic markings such as *sf* (sforzando) and *p* (piano). The vocal line is in a single treble clef with lyrics in Ukrainian.

Lyrics:

Гей, то не пи - ли - пи - ли - ли,
 не си - ні ту - ма - ни вста - ва - ли,
 як три бра - ти з ту - рець - ко - ї, бу - сур - мен - сько - ї не - во - лі
 а з не - во - лі ті - ка - ли

10

10

12

12

mf

То два бра-ти бу-ло кін-них, а тре-тій, мен-ший, пі-ший пі-хо-ти-нець.

14

14

як чу-жий чу - жи - нець.

17

17

20

3

20

mf

За кін-ни-ми бра-та-ми вга-ня,

22

22

p

сло - ва - ми про - мов - ля:

24

24

sf *mf*

- Ей, бра - ти мо - ї рід - нь - ки,

25

25

mp

го - луб - чи - ки си - вень - кі,

26

стань-те, ви, ко-ні при-пи-ніть і ме-не, пі-шо-го пі-хо-тин-ця,

28

гей, до се - бе ви возь - міть.

31

Гей, хоч ма...

34

хоч ма-ло ви верст а ме-не під-ве-зіть.

37

37 *mf* *p*

Штоб знав я, ку-ди ті-ка - ти, у до-мів-ку про-бу-ва - ти.

39

39 *sf*

40

40

41

41 *f* *mf* *mp*

То стар-ший брат сло-ва-ми про-мов-ля, гор-досьть на-йо-го ма:

43

43
8
- Не бу-дем ми, бра-ти, те-бе о-жи-да-ти,

46

46
8
sf
f *mp*
бо бу-де нас кін-них до-гонь до-га-ня-ти,

48

48
8
mf
на-зад во по-лонь за-вер-та-ти.

49

49
8
13/4

50

Гей, гей, а те-бе, пі-шо-го пі-хо-тин-ця, бу-дуть о-ми-на-ти.

51

52

53

Гей, гей, як бу-дем ми лі-си, бай-ра-ки зу-стрі-ча-ти

54

54

бу-дем там од-ди-ха-ти, сво-ї ко-ні пас-ти

56

sf

56

там те-бе до-жи-да-ти.

58

58

59

mf

59

То мень-ший брат, пі-ший пі-хо-ти-нець

60

60 *mp*

сло-за-ми про-ли-ва, сло-ва-ми про-мов-ля:

62

62 *sf* *f* $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$

-Ей, бра-ти мо-ї ми-лі,

64

64

го-луб-чи-ки си-ві,

66

66 *mp* $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$ $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$

не схо-ті-ли ме-не взя-ти, хоть ме-ло верст під-вез-ти,

68

68 *mf* 3 *p*

8

го - ро - ди хрис - ти - ян - ські по - ка - за - ти.

71

71

8

73

73 *sf* *mf* *mp*

8

Гей, се - ре-дуль - ший брат доб - рость ма - є,

74

74 *mf* 3 *p*

8

вер - хо - ве дре - во сте - на - є,

75

75 *mf*
на при - зна - ку, на путь-до - ро - гу

76 *mp* *p*
мен-шо-му, пі-шо-му по-ки-да-є,

77 *f*
щоб знав, ку - ди ті-ка - ти,

78 *mp*
кін-них бра-тів до-га-ня-ти.

79

79

80

80 *sf*

Гей, як ста-ли во-ни в лі-си, в бай-ра - ки в'їж - жа - ти,

81

81

ста-ли там спо-чи - ва - ти ко - ні сво - ї пас - ти.

83

83

85

85 То се - ре - дуль - ший брат до стар - шо - го

86 сло - ва - ми про - мов - ля - ї,

87 бра - та сво - го бла - га - є: - Гей, бра - ті - ку мій рід - ний,

89 го - луб - чи - ку си - вий,

p

90

ми сво-го мен-шо-го бра-та в до-ро-зі не по-ки-да-єм.

91

92

93

Да-вай же ми дов-ше ко-ні по-па-сі-мо,
сво-го мен-шо-го бра-та пі-до-жді-мо,

94

94 *mf* *mp*

хоч ма - ло йо - го верст, гей, під - ве - зі - мо!

95

95 *sf* *p*

97

97 *mf* *p*

Ой, то стар-ший брат гор - дость ма - є

98

98 *p*

па пле - чак се - ре - дуть - шо - го на - гай - ко - ю кра - є.

100

f *mf*

8

- Не бу-дем ми, бра - ти, йо-го о - жи - да - ти

102

8

а бу-дем са - ми в до-мів - ку пре - бу - ва - ти,

104

sf *f* *mp*

8

гей, бать - ко-ві та ма - те-рі не-прав-ду ви - яв - ля - ти.

105

8

106

106 *mp* 3 3 3
Ми бу-дем так їм ка-за-ти:

108

108 *mf* *p* 3 *mf*
- За дев'-ять ро - ків ми мень-шо-го бра-та а - ні в ві-чі

111

111 *p* *f*
не ви - да - ли. Ми вдвох кін - ні

114

114 *mp*
із плі - ну, гей, ті - ка - ли.

118

118

sf

Гей, ста-ли во-ни (нерозб.)

120

то се-ре-дуль-ший брат доб-рость ма-є,

122

до-ро-гу о-де-жу на со-бі 'бри-ва-є,

123

mf 5 3 *mp*

та все мень-шо-му бра-то-ві на до-ро-гу на пред-ме-ту по-ки-да-є,

125

шоб знав же він, ку-ди ті-каць,

128

128

бра-тів кін-них до-га-нять.

130

130

Ей, у не-ді-лю ра-но-по-ра-нень-ку

132

132

ста-ли до Са-вур-мо-ги-ли до-їж-жять

133

на Са-вур-мо-ги-лу з'їж-жать,

135

ей, на со-неч-ко по-гля-дать.

137

Се-ре-дуть-ший брат сло-ва-ми про-мов-ля-є,

139

сльо-за-ми про-ли-ва-є:

140

mf — 3 — *mp* — 3 —

8

- Ой бра-те мій рід-ний го-луб-чи-ку си-вий!

142

f — 3 — *mp* — 3 —

8

І сон-це ви-со-ко, і дом не-да-ле-ко

144

f *mf* — 3 —

8

стань-мо ми хоч тут, од-дих-нім, сво-го бра-та мень-шо-го пі-до-ждім,

146

f *mp*

8

хоть ма-ло йо-го верст під-ве-зім.

148

148

150

150

mf

Стар - ший брат гор - дость ма - є, сло -

152

152

mp

ва - ми про - мов - ля - є:

153

153

- Не бу - дем ми, бра - ти, о - жи - да - ти

154

а ско - рі - ше бу - де - мо в до - мів - ку при - бу - ва - ти,

155

сво - є те ба - гат - ство - бать - ків - щи - ну та на двох па - ю - ва - ти,

157

а він тре - тій же нам бу - де, гей, мі - ша - ти.

159

159

161

161

sf

Гей, а мен-ший брат, пі-ший пі-хо-ти-нець

162

162

мов чу-жий чу-жи-нець, у лі-си, в бай-ра-ки вбі-га-є,

164

164

mp

вер-хо-ве дре-во за-ба-ча, у ру-ки хва-та,

166

166

f *mp*

сло-ва-ми про-мов-ля, сльо-за-ми про-ли-ва:

168

168 *sf* *f* *mf* *mp*

8 - Ей, ма - будь мо - їх бра - тів кін - них у - же на сві - ті не - ма!

170

170

172

172 *f* *mf*

8 Ма - будь їх во - ро - ги до - га - ня - ли, по - сік - ли, по - ру - ба - ли,

174

174

8 бо і вер - хо - ве дре - во во - ни сти - на - ли,

175

а ме-не, пі-шо-го пі-хо-тин-ця, по ку-шах, по тер-нах ми-на-ли

177

Гей, ма-буть я бу-ду й пі-ший до-до-му при-бу-ва-ти, а

178

кін-них всіх бра-тів, гей, не ви-да-ти.

181

8

184

8

184

sf

8

Ой у - же став пі - ший брат, пі - хо - ти - нець,

185

8

185

8

дп Са-вур-мо-ги - ли до - бі - га - ти,

186

8

186

sf

8

на Са-вур-мо-ги - лу сход-жа - ти, сло - ва - ми про-мов-ля - ти,

188

а сльо - за - - - ми про - ли - ва - - - ти.

189

190

То як став він там спо - че - ва - - ти,

191

ста-ли до йо-го ор - ли чор - но - кри - лі на - лі - та - ти,

192

192 *mp* $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$
 вов-ки сі-ро-ман-ці на-бі-га-ти.

194

194 *mf* *p*
 - Гей, ор-ли чер-но-кри-лі, бра-ти мо-ї ми-лі,

196

196 *mf* $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$
 вов-ки сі-ро-ман-ці, і дом не-да-ле-ко і

198

198 *mp* $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$ *f* $\overbrace{\quad\quad\quad}^5$ $\overbrace{\quad\quad\quad}^3$
 сон-це ви-со-ко, ма-буть у-же ме-ні о-тут у-мі-ра-ти,

* Тут виконавець несподівано перейшов до тональності на півтона нижче. Це могло також статися з огляду на технічні умови запису.

200

200 *mp* 3

до - до - му пі - шо - му ме - ні, пі - хо - тин - цю,

201 *sf* 3 *p*

гей, не при - бу - ва - ти!

202 *mf* *mp*

Бо дев' - я - тий у - же день, як я хліб ї - дав,

204 3 *f* *pp*

як яй во - ду ви - дав, а вже й си - ли я не ма - ю.

206

6

6

mf

Пі-до -

208

208

3

ждіть, ор - ли чер - но... чер - но - кри - лі,

209

209

pp

tr

злоч... з ло - ба о - чі по - ви - ні - май - те. А вам, вов - ки - сі - рю - ман - ці

211

211

3

мо - є - ї... мо - є ї - ло з кіс - ток об - тер - зай - те,

213

mf *pp*

8 кіст - ки по ку - шах роз - не - сить,

215

mf *p* *pp*

8 в си - ру зем - лю хо - вай - те тра - вич - ко - ю при - кри - вай - те.

217

mf *p* *pp*

8

218

sf

8 Гей, то стар-ші бра-ти

220

ста - ли в до - мів - ку при - бу - ва - ти,

221

став о - тець і нь - ка їх зо - стрі - ща - ти

222

за ду - бо - вий стіл са - жа - ти,

223

f ме - - - - - дом - ви - ном на - пу - ва - ти,

224

224

а про мен - шо - го си - на пи - та - ти:

225

— Гей, си - ни мо - ї, со - ко - ли,

227

ви ж у - міс - ті в плі - ну про - бу - ва - ли, а де ж ви мен - шо - го бра - та,

229

гей, сво - го по - ді - ва - ли? То

231

231 *tr*
стар-ший брат гор-дость ма-є, сло-ва-ми про-мов-ля-є: - О -

233

233 *pp*
тець і нень-ко, ми вмис-ті в плі-ну бу-ва-ли, сво-го

235

235
мень-шо-го бра-та за дев'-ять ро-ків у ві-чі не ви-да-ли.

237

237

239

239 *sf* *f* *mf*
 8 Ей, а се-ре-дуть-ший брат сло-ва-ми про-мов-ля-є,

241

241 *pp*
 8 бать-ко-ві й ма-те-рі у-сю прав-ду по-ві-да-є:

244

244 *sf* *ff*
 8 - Ой, о-тець мо-я і нень-ко!

245

245 *tr* *pp* *p*
 8 ми вміс-ті в плі-ну бу-ва-ли

246

f *pp*

і в не-ді-лю ра-но-по-ра-нень-ко із плі-ну вті-ка-ли.

248

mf *mp*

Ті-ки ми в кін-ній кін-ни-ці, а він в пі-ший пі-хо-ти-ні.

250

ff

Не схо-тів стар-ший брат його взя-ти,

252

mp *mf*

хоть ма-ло верст під-вез-ти, го-ро-ди хрис-ти-ян-ські вка-за-ти,

254

254 *f* *p*

ав до - ро - зі ми по - ки - да - - - ли

256

256 *sf* *mf*

Гей, о - тець і нень-ка

258

258 *mp*

сло - ва - ми про - мов - ля - ють, сльо - за - ми про - ли - ва - ють,

260

260 *sf* *mf* *mp* *pp*

сво - го стар - шо - го си - на а кля - нуть - про - кли - на - ють:

263

sf

263

ff

— Ой і-ди ж ти, си-ну, од-нас

265

mp

265

mf

ку-дись про-жи-ва-ти, бо вже нам тяж-ко та важ-ко

267

p

на те-бе о-чи-ма по-зи-ра-ти.

268

sf f ff f

Як то-бі не тяж-ко та не важ-ко було мень-шо-го бра-та пі-шо-го пі-хо-тин-ця

270

270 *mf* *p* *pp*

8 а в до-ро-зі по-ки-да ти.

274

274

8

Гей, то не пи́ли пи́ли́ли,
 Не си́ні тумани́ вставали́,
 Як три бра́ти з туре́цької, з бусурме́нської нево́лі.
 А з нево́лі тіка́ли.

5. То два бра́ти було́ кінних,
 А тре́тій ме́нший – пі́ший-піхоти́нець,
 Як чужий-чужине́ць.
 За кінними бра́тами вганя́,
 Слова́ промовля́:
10. «Ей, бра́ти мої́ рідне́нькі, голубчи́ки сиве́нькі,
 Ста́ньте ви, ко́ні припини́ть
 І мене́, пі́шого-піхоти́нця,
 Гей, до се́бе ви́ возьмі́ть.
 Гей, хоч ¹ ма́ло ви ве́рст, а мене́ підвези́ть.
15. Щоб зна́в я, куди́ тікати́,
 У домі́вку прибува́ти».
 То ста́рший бра́т слова́ми промовля́,
 Го́рдость на йо́го ма́:
 «Не бу́дем ми, бра́ти, тебе́ ожида́ти,
 20. Бо бу́де нас, кінних, дого́нь доганя́ти,
 Наза́д у во́лонь заверта́ти.
 Гей, гей, а тебе́ , пі́шого-піхоти́нця,

¹ Тут виконавець трохи збився і, врешті, проспівав так.

- [Будуть минати].
 Гей, ге́й, як будем ми в лісі, байраки виїждяти,
 25. Будем там оддыхати,
 Свої коні пасти,
 Там тебе дождати».

 То менший брат, піший-піхотинець,
 Сльозами пролива,
 30. Словами промовля:
 «Ей, брати мої милі, голубчики сіві,
 Не схотіли мене взяти,
 Хоч мело верст підвезти,
 Городі християнські показати».

 35. Ге́й, середу́ший брат добрость має,
 Верховé древо стинає,
 На признаку на путь-дорóгу меншому, пішому, покидає.
 Шоб знав, куді тікати,
 Кінних братів доганяти.

 40. Ге́й, як стали вони в лісі, байраки в'їждяти,
 Стали там спочивати,
 Коні свої пасти.
 То середу́льший брат до старшого словами промовляє,
 Брата свого благає:

 45. «Ге́й, братіку мій рідний, голубчику сівий,
 Мій свого меншого брата в дорóзі [не покидаєм].
 Давай же ми довше коні попасімо,
 Свого меншого брата підождімо,
 Хоч мало його верст, ге́й, підвезімо!»

 50. Ой, то старший брат городость має,
 По плечах середу́шого нагайкою крає.
 «Не будем ми, брати, його ождати,
 А будем самі в домівку перебувати,
 Ге́й, батькові та матері неправду виявляти.

 55. Ми будем так їм казати:
 «За дев'ять років ми меншого брата ані в вічі не видали.
 Ми вдво́х кінні із пліну, ге́й, тікали».

 Ге́й, стали вони [в'їждяти],
 То середу́ший брат добрость має,

 60. Дорогу одéжу на собі бриває
 Та все меншому братові на дорóгу на предмету покидає.
 Шоб знав же він, куді тікать,
 Братів кінних доганять.
 Ей, у неділю рано-пораненько

 65. Стали до Саву́р-моги́ли доїждять,
 На Саву́р-моги́лу з'їждять,
 Ей, на сонечко поглядать.
 Середу́льший брат словами промовляє,
 Сльозами проливає:

70. «Ой бра́те мій рідний, голубчику сівий!
 І сонце висо́ко, і до́м недалéко,
 Ста́ньмо ми хоч ту́т оддихні́мо,
 Сво́го бра́та ме́ншого підожді́мо,
 Хоч ма́ло його ве́рст підвезі́мо».
75. Ста́рший бра́т го́рдость ма́є,
 Слова́ми промовля́є:
 «Не бу́дем ми, бра́ти, ожди́ати,
 А скорі́ше бу́демо в до́мівку прибува́ти,
 [Своє те] бага́тство – ба́тьківщи́ну
80. Та на дво́х паюва́ти,
 А він тре́тій нам бу́де, ге́й, міша́ти».
 Ге́й, а ме́нший бра́т, пі́ший-піхоти́нець,
 Мов чу́жий-чу́жинець,
 У лі́сі, байра́ки вбіга́є,
85. Ве́рховé дре́во забача́є,
 У ру́ки хвата́,
 Слова́ми промовля́,
 Сльоза́ми пролива́:
 «Е́й, ма́бу́ть, мої́х бра́тів кінних
90. [У]же на сві́ті нема́!
 Ма́бу́ть, і́х ворогі́ доганя́ли,
 Посі́кли, поруба́ли,
 Бо й ве́рховé дре́во вони́ стина́ли.
 А мене́, пі́шого-піхоти́нця, по ку́щах, по терна́х мина́ли.
95. Ге́й, ма́бу́ть, я бу́ду, пі́ший, до́дому прибува́ти,
 А кінних сво́їх бра́тів, ге́й, не вида́ти».
 О́й, уже́ ста́в пі́ший бра́т, піхоти́нець,
 До Саву́р-моги́ли добіга́ти,
 На Саву́р-моги́лу сходжа́ти,
100. Слова́ми промовля́ти,
 А сльоза́ми пролива́ти.
 То як ста́в він та́м спочива́ти,
 Ста́ли до його́ орлі́ чернокри́лі наліта́ти,
 Вовкі́-сірома́нці набіга́ти.
105. «Ге́й, орлі́ чернокри́лі, бра́ти мої́ мілі,
 Вовкі́-сірома́нці,
 І до́м недалéко, і сонце висо́ко,
 Ма́бу́ть, уже́ мені оту́т уміра́ти,
 К до́дому пі́шому мені́, піхоти́нцю,
110. Е́й, не прибува́ти!
 Бо дев'я́тий уже́ де́нь, як я хлі́б їда́в,
 Як я й во́ду вида́в,
 А вже́ й си́ли я́ не ма́ю.
 Підожді́ть, орлі́ чернокри́лі,
- 115.3 лоба́ о́чі повині́ма[йте],
 А вам, вовкі́-сірома́нці,

- Моє тіло з кісток обтерзайте,
Кістки по кущах рознесіть!
В сиру землю ховайте,
120. Травичкою прикривайте».
- Гей, то старші брати стали в домівку прибувати,
А отець і ненька їх зустрічати,
За дубовий стіл сажати.
Медом-вином напувати,
125. А про меншого сина питати:
«Гей, сини мої, соколі,
Ви ж умісті в пліну пробували.
А де ж ви меншого брата, гей, свого подівали?»
То старший брат гордость має,
130. Словами промовляє:
«Отець і ненько, ми умісті в пліну бували,
Свого меншого брата за дев'ять років у вічі не видали».
Ей, а середульший брат словами промовляє,
Батькові й матері усю правду [повідіає]:
135. «Ой, отець моя і ненько!
Ми вмісті в пліну бували,
І в неділю рано-пораненько
Із пліну тікали.
Тіки ми в кінній-кінниці
140. А його в пішій [піхотині].
Не схотів старший брат його взяти,
Хоч мало верст підвезті,
Городі християнські [вказати],
А в дорозі ми покидали».
145. Гей, отець і ненька словами промовляють,
Сльозами проливають,
Свого старшого сина а клянуть-проклинають:
«Ой іди ж ти, сину од нас куди проживати!
[Може], нам тяжко та важко на тебе очима поглядати.
150. Як тобі не тяжко та не важко
Було меншого брата, пішого-піхотинця,
152. А в дорозі покидати».

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Сфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 363.

Зап. 1955 р. від кобзаря П. Гузя, 1895 р. н., із с. Лютенька Гадацького р-ну Полтав. обл.

11.72

- Гей, не пили то пили́ли, не тумáni вставáли,
 Як із землі турецької та з віри бусурманської,
 А із города Азóва, з тяжкої то нево́лі
 Три́ бра́тики вті́кали.
5. Та два кінних, третій – піший-пішини́ця
 А меж їми як чужа́я та чужени́ця.
 Да за кінними брата́ми біжи́ть та підбіга́є,
 На сирé каріння, на біле каміння
 Ніжки свої козацькі посіка́є,
10. Да кінних братів дабіга́є,
 Ко́ні за стреме́ни хватáє
 І сліза́ми облива́є,
 Слова́ми прамовля́є:
 «Ой бра́тики мої рідні, голубоньки сіві,
15. Товари́ші мої серде́шні!
 Ой ста́ньте да своїх ко́ней попаса́йте
 Та мене́, найме́ншого брата́, пішо[го]-пішини́цю, подожди́те
 Да з сабо́й на ко́ні возьми́те,
 Та до городів христия́нських до отця́ й ма́тері підвези́те.
20. Да неха́й же я буду зна́ти,
 Куди до атца-ма́тері дохожда́ти».
 Да браті́ се[є] зачува́ють,
 Найме́ншому брата́, пішому-пішини́ці
 Слова́ми прамовля́ють:
 «Да ми́ ж тебе́ да атца́-ма́тері не звеземо́,
25. А са́ми [з] турецької нево́лі не втечемо́.
 Да і бу́дем тебе́, пішого-пішини́цю піджди́дати,
 То бу́де за на́ми турецька погóня вганя́ти
 Да бу́де на́с стріля́ти-рубáти,
 Або́ живи́ми в полóн забира́ти
30. І вели́ку нам ка́зню завдава́ти.
 А як жи́в ти бу́деш,
 То у городі́ христия́нські до атца́-ма́тері і са́м же то й прибу́деш».
 Да найме́нший брата́, піший-пішини́ця, те́є зачува́є,
 До своїх братів слова́ми прамовля́є:
35. «Ой бра́тики мої рідні, голубоньки сіві,
 Да кали́ ж не хо́чете мене́ з сабо́й на ко́ні взя́ти,
 То з піхов ми́ч вийма́йте
 Да мені го́лову з пліч ізнима́йте,
 Да хоч по ко́ліно у зéмлю похова́йте,
40. Звіру та пти́ці на потáлу не одда́йте».
 Да са́мий ста́рший брата́ невели́ке усéрдіє ма́є,
 Із піхов ми́ч вийма́є
 Та найме́ншому брата́, пішому-пішини́ці,
 Го́лову з пліч ізнима́є.

45. А середу́лший бра́т вели́ке усéрдíе ма́е –
 Го́лою руко́ю за мíч хвата́е
 Да на ста́ршого бра́та слова́ми прамовля́е:
 «Ой бра́тіку мiй рíдний!
 Да й мíч тво́й не возьми́, рука́ тво́я не зними́сь.
50. Да неха́й же твíй мíч на три ча́сті розсі́плеця.
 Або́ душа на́ша грíху дові́ку ві́ку не ску́пиця».
 Да й па́іхали вони́ терна́ми та байра́ками
 Та коза́цькими молодéцькими призна́ками.
 Да середу́лший бра́т вели́ке усéрдíе ма́е –
55. В терна́х ві́тя стина́е
 Та найме́ншому бра́ту, пі́шому-пішини́ці, на призна́ку покида́е.
 Да в'і́хали [вони́] на поля́ моравські́, на степа́ самарські́,
 На чоти́ри доро́ги розхі́дни.
 Да середу́лший бра́т вели́ке усéрдíе ма́е –
60. Черво́ну кита́йку на собі́ порива́е
 Та найме́ншому бра́ту, пі́шому-пішини́ці, на призна́ку покида́е.
 Да да́іхали вони́ до Са́вур-моги́ли.
 То середу́лший бра́т ста́ршому бра́ту слова́ми прамовля́е:
 «Ой, ста́ньмо ми, бра́те, да своíх ко́ней попасíмо
65. Та найменшого бра́та, пі́шого-пішини́ці, подо́ждíмо,
 Да з сабо́й на ко́ні возьмі́мо.
 Да до атца-ма́тері хоть одну́ милю ве́рст підвезíмо».
 А найста́рший бра́т середу́лшому бра́ту слова́ми прамовля́е:
 «Да не бу́дем ми свого́ бра́та, пі́шого-пішини́ці, піджди́ати,
70. А нумо ба́рзо да атца-ма́тері поíжджа́ти,
 Да бу́дем на́пал зе́млю поюва́ти,
 А тре́тiй бра́т нам не бу́де ми́шати».
 А середу́лший бра́т ста́ршому бра́ту слова́[ми] прамовля́е:
 «Ой, бра́те мiй рíдний,
75. Да й бу́дем [же] ми да сваго ба́тька-ма́тері приíжжа́ти
 Да й бу́дут[ь] у нас пра́вди пита́ти.
 Дак яку́ ж ми бу́дем íм пра́вду каза́ти?»
 «Да таку́ ж бу́дем ба́тьку-ма́тері пра́вду каза́ти:
 Що не в одні́м мі́сті ми в Туре́щині бували́,
80. Не одiн хлі́б-со́ль уживали́,
 [Да й не ра́зом] з тяжко́ю туре́цькою нево́лі вті́кали,
 Дак не зна́ем ади́н < нерозб. >, де́ хто е́сть».
 Да поíхали вони́ поля́ми мура́вськими, степа́ми самарські́ми,
 Да доíхали вони́ до рі́чки Волга́нки, до крини́чки Солта́нки.
85. Да найста́рший бра́т середу́шому бра́ту слова́ми прамовля́е:
 «Ой ста́ньмо ми, бра́те, та своíх ко́ней попасíмо,
 Та свого́ найме́ншого бра́та, пі́шого-пішини́ці, подо́ждíмо».
 А середу́лший бра́т ста́ршому бра́ту слова́ми прамовля́е:
 «Ох, бра́те мiй рíдний!
90. Да вже́ ж досí на́шого бра́та, пі́шого-пішини́ці, на сві́ті то нема́е.
 Бо дев'я́тий де́нь, як він хлі́ба в ви́чі не вида́е».

- Да вони́ там ко́ней па́сти попуска́ли,
Са́ми одпочи́ти поліга́ли.
А де [узялись] ту́рки-янича́ри, на їх набіга́ли,
95. Їх постріля́ли, поруба́ли
І ко́ней їх побра́ли.
А найме́нший бра́т, піший-пішини́ця, біжи́ть та підбіга́є
Та черво́ну кита́йку знахожда́є,
Та да сваго щі́рого се́рденька приклада́є,
100. І слова́ми прамовля́є, сльоза́ми облива́є:
«Ой бра́тики мої́ рідні, голубо́ньки сіві́,
Да [видно́] вже ва́с на сві́ті нема́є,
Бо недаро́м черво́на кита́йка по дорозі́ ма́є».
А того́ коза́к не зна́є,
105. Шо його́ само́'о тро́є неща́стя в дарозі́ спотка́є.
Адно́ неща́стя – безві́де, друге – безхлі́б'є, тре́тє неща́сте – безгало́в'є.
Да дайшо́в же он до Са́вор-моги́ли
Да ста́в он на Са́вор-моги́лі одпочива́ти,
Да ста́в слова́ми прамовля́ти:
110. «Ой, голова́ мо́я коза́цька, голова́ мо́я молодéцька,
Да де́ ж ти проживала́?
З тяжко́ї турéцької каторги́ втікала́,
А те́пер довело́сь тобі́ на безві́ді, на безхлі́б'ї прапо́да[ти]».
Да ста́ли да його́ пти́ці перна́ти налита́ти
115. І в голо́вках сідати́.
Да ста́в же ву́їн уже́ без мі́ри поро́ху наклада́ти,
Да сво́ім гостя́м гостинця́ поси́лати.
Да вже́ рука́ми не візьме́, нога́ми не пі́де,
Ача́ми на не́бо не згля́не.
120. А із ни́зу, із Ні́стра
Сті́хо ві́тер повіва́є,
Чо́рна хма́ра наступа́є,
Дрі́бен до́щик накрапа́є.
А вже́ душа́ коза́цька, молодéцька
125. З ті́лом коза́цьким, молодéцьким разстрива́є.
Да вме́р коза́к-летя́га на Са́вур-моги́лі,
А два́ бра́тики його́ рідні́
Коло́ рі́чки Луга́нки, коло́ крини́чки Солта́нки.
Да всі́ три́ вони́ поме́рли –
130. Сла́ва їх не вме́рла.
І повсю́ду правосла́вна.
132. І сатвори́[м] ві́чную [ім] па́м'[єть].

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 661.

Зап. 1957 р. від лірника А. Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна, Чернігівщина.

11.73. Про азовських братів

Ой із го - ро - да, із А - зо - ва, із ту - рець - ко - ї не - во - лі
у - ті - ка - ли три бра - ті - ки рід - нень - кі, то - ва - ри - ші вже сер - деш - ні - ї.
Два бра - ті - ки - кін - на - я ко - не - ни - ця, а мен - ший брат - пі - ша - я пі - ша - ни - ця,
як чу - жа - я то чу - же - ни - ця.

Із города з Азова

Утікало три братики рідненькі

Голубоньки сивенькі,

Товариші сердешні.

5. Два братіки – кінні-каненица,
А менший брат пішая-пішаница,
Як чужая то чуженица.
Два братіки їдуть-поїжджають,
А менший брат бежить-пудбегає,
10. Своїх братіків рідненьких прохає:
«Ох, братіки мої рідненькі,
Станьте на попасах, коней попасіте,
І мене, менчого брата, заждіте,
Із собою на коні візьміте,
15. А не то мені, менчому брату,
Голувку з пліч ізніміте,
А не подайте туркам безбожним на поталу».
Середульший брат великеє усердіє має,
Своєму більшому брату словами промовляє:
20. «Станьмо на попасах коникав попасімо,
Свого найменшого брата підождімо,
І з собою на коні візьмімо,
А не подаймо туркам безбожним на поталу».
Більший брат великеє усердіє має
25. І згруба словами отверзає:
«Ми будемо їхати-поїжджати,
Будем свого менчого брата туркам безбожним на поталу покидати,

- А самі будемо в города християнські
 До отця, до матері прибувати,
 30. Будемо худобу напал паювати».
 (Да вже хотів шаблю виймать знімать голову,
 А середульший брат каже)¹
 А середульший брат теє зачуває,
 До старшого брата словами промовляє:
 «І рука твоя не зніми,
 І міч твоя не візьми,
 35. А хоть рука твоя зніме
 І міч твоя візьме,
 То наша душа греха до віку вічного не скупиться.
 А лучче ми будемо їхать-прасжджати,
 Но свого найменшого брата
 40. Туркам безбожним на поталу покидати,
 А яку ж ми будем правду отцю-матері отверзати?»
 Бульший брат великеє усердіє має,
 Згруба словами отверзає:
 «Отакую ми будем отцу-матері правду отверзати,
 45. Що не в єдиного турчина пробували,
 Не єдину хліб-соль уживали
 І не знаєм один об одному, –
 Де хто дівся».
 Середульший брат великеє усердіє має
 50. Згруба словами бульшому брату отверзає:
 «Як отаку ми отцу-матері правду будем отверзати,
 То навєрно в города християнські ми не будем прибувати».
 А менчий брат біжить-пудбегає,
 Гірко плаче-ридає
 55. І словами промовляє:
 «Братіки мої рідненькі,
 Голубчики сивенькі!
 А чи вас порубано
 А чи вас постреляно?
 60. Якби я мог ваше тіло знаходити,
 То мог би я ваше тіло
 Хоч по коліна в сиру землю схоронити,
 А не дав би птиці перлатій на поталу».
 А ще ж козак того не знає,
 65. Що його в полі
 Три неволі спаткає:
 Первая неволя – безхліб'я.
 А другая – безвуддя,
 А третя – бездаружжя.

¹ Навпроти рядків, узятих у дужки, збирачем дописано: «Пояснення. А текст? Забув». Це «пояснення» ми при нумерації рядків не врахували.

70. Біжить-пудбегає,
 До Савур-могили дабегає,
 І на Савур-могилу упадає,
 Гірко плаче-ридає,
 Отцем-матераю називає:
75. «Ох ти Савур-могила!
 Будь ти мені при неволі отець і мати,
 Буду я на тобі свою буйну галувку покладати».
 Як козак зговорив,
 Так і байздер ¹ учинив:
80. І руками не вузьме,
 І ногами не пуйде, (значить обезсилів)
 І своєї буйної галувки не зніме.
 Отуди сизії орли налетали,
 Йому на чорні кудрі наступали,
85. Йому кариї глаза витегали.
 «Ой, ви сизії орли!
 Тогда будете налетати,
 Як буде із Низу,
 З Дніпра,
90. Дрібний дощик накрапати,
 І тихий вітер повівати,
 Отоді моя душа буде з тілом прощеніє мати».
 Отоді козак голову пуднимав,
 У пишталет без міри пороху підсипав
95. І своїм гостям гастинец слав,
 Як козак зговорив,
 То так і байздер добре учинив:
 Із Низу, з Дніпра став дрібний дощик накрапати,
 І тихий вітер повівати,
100. І стала душа з тілом прощеніє мати ².
 Умер козак на Савур-могілі,
 А тії брати їдуть-праєжджають,
 Даєжджають до криниці Валганки,
 До річки Салтанки;
105. Отам їх турецька неволя здоганяла
 І в плінь брала,
 Білою сирицею руки зв'язала
 І синім аксаментам глаза засипала ³.
 Померли два брати коло криниці Валганки,

¹ «Я спитав, що воно таке. Дід засміявся та каже: “А я й не знаю”. Я пояснив – бардзо – добре, польське слово, як у думах співаєтьсся. М. П.» (прим. збирача). Тут М. Полотай припустився в поясненні помилки: *bardzo – дуже*.

² «Тут бабуся заплакала і давай голосить: “Ой діточки мої, голубчики мої, де ви поклали свої головочки? Здумаєш, – плачеш, плачеш...” (Було у старих два сини: один полковник, другий солдат). “Як пішов, не було й вісімнадцяти год. Як пішов, дак і пішов. Не письма не було, нічого”» (тут і далі прим. М. Полотая).

³ «Я спитав, а що воно – синій аксамент? Дід каже: “Чи камень, чи що”».

110. Коло річки Салтанки,
А менчий брат помер на Савур-могілі.
Їх слава не помре,
Не поляже,
Царське-імператорське
115. Усю компанію на многая лета.

Друк. за машинописом (текст) і рукоп. (мел.): АНФРФ, ф. 14–3, од. зб. 1059, арк. 86, 100–102.

Зап. М. Полотай 27 серпня 1961 р. на х. Маховики Щорсівського р-ну Чернігів. обл. від лірника К. Кузьминського, 1886 р. н.

IMMEDIATE

11.74. [Дума про втечу трьох братів з турецької неволі]

The musical score is written for piano and voice. It consists of four systems of music. The first system (measures 1-4) features a piano introduction with a treble clef, a bass clef, and a voice line. The piano part has a key signature of one flat and a 3/4 time signature. The first measure is marked with an asterisk and 'mf'. The second measure is marked with 'f'. The third measure has a triplet of eighth notes. The fourth measure has a 2/4 time signature. The second system (measures 5-8) continues the piano introduction. The first measure is marked with 'f'. The second measure has a 2/4 time signature. The third measure is marked with 'sf' and 'p'. The fourth measure has a 10/4 time signature. The third system (measures 9-10) features a piano introduction with a treble clef, a bass clef, and a voice line. The first measure is marked with 'mf'. The second measure is marked with 'f'. The third measure has a 10/4 time signature. The fourth measure has a 9/4 time signature. The fourth system (measures 10-11) features a piano introduction with a treble clef, a bass clef, and a voice line. The first measure is marked with 'mf'. The second measure is marked with 'f'. The third measure has a 10/4 time signature. The fourth measure has a 6/4 time signature.

*

mf

f

sf

p

mf

f

Ой у свя-ту-ю не-ді-лень-ку та бард-зе ра - но - по-ра-нень - ко

гей, то не пи - лі ж то пи - ли - ли,

* Початок подібний до інших дум у виконанні Г. Ткаченка, проте має і свої відмінності.

11

не ту - ма - ном вста - ва - ли, як із зем - лі ту - рець - ко - ї,

13

з ві - ри ба - сур - мен - сько - ї, з го - ро - да О - зо - ва,

15

з тяж - ко - ї не - во - лі три бра - ті - ка вті - ка - ло.

17

19

Musical notation for measures 19-21. The system consists of three staves: a treble staff, a bass staff, and a lower bass staff. Measure 19 is in 6/8 time. Measure 20 is in 5/4 time. Measure 21 is in 6/8 time. The treble staff contains a melody with triplet markings. The bass staff contains a bass line with triplet markings. The lower bass staff contains a bass line with triplet markings.

22

Musical notation for measures 22-23. The system consists of three staves: a treble staff, a bass staff, and a lower bass staff. Measure 22 is in 6/8 time. Measure 23 is in 5/4 time. Measure 24 is in 6/8 time. The treble staff contains a melody. The bass staff contains a bass line with a triplet marking. The lower bass staff contains a bass line with a triplet marking.

Гей, гей, то во-ни за вго-род ви-бі-га-ли,

24

Musical notation for measures 24-25. The system consists of three staves: a treble staff, a bass staff, and a lower bass staff. Measure 24 is in 6/8 time. Measure 25 is in 5/4 time. Measure 26 is in 6/8 time. The treble staff contains a melody. The bass staff contains a bass line with a triplet marking. The lower bass staff contains a bass line with a triplet marking.

как си-зі - ї ор - ли ви - лі - та - ли, то не в ру-ки хва-та - ли,

26

Musical notation for measures 26-27. The system consists of three staves: a treble staff, a bass staff, and a lower bass staff. Measure 26 is in 6/8 time. Measure 27 is in 5/4 time. Measure 28 is in 6/8 time. The treble staff contains a melody. The bass staff contains a bass line with a triplet marking. The lower bass staff contains a bass line with a triplet marking.

а най-мен-шо-го бра - та у чис-то-му сте - пу

28

на яс-но-му сон-ці, на воль-но-му віт-рі спо-ки-да-ли.

31

31

33

33

35

35

А най-мен-ший брат пі-ший пі-ше-ни-ця

37 *3* *3* *3*

за кін-ни-ми бра-та - ми у-га-ня-є, гей, об с-ре-є ко-рін-не

40 *3* *3*

да об бі-ле-є ка-мін - не ниж-ки сво - ї ко - заць - кі - ї

42 *3*

по-би-ва - є, кров' - ю слі - ди за - ли - ва - є,

44 *f* *3*

піс - ком ра - ни за - си - па - є,

45 ⁶ ³

а сво-їх бра-тів рід-нень-ких до-га-ня с.

46 ³ 10/4 10/4

Гей, сво-їх бра-тів рід-нень-ких до-га-ня - є,

48 ³ 10/4 4/4

він за ко-нем у-бі-га - є, за стре-ме-на хва-та - є,

49 ³ ³ 4/4 6/4 8/4

він за ко-нем у-бі-га - є, за стре-ме-на хва-та - є,

51

до бра - тів ре - ча - сло - во про - мов - ля - є:

52

- Гей, бра - ті - ки рід - нень - кі,

54

го - луб - чи - ки си - вень - кі,

55

го - луб - чи - ки си - вень - кі,

56

гей, да стань-те ви, хоч ма-ло пі-до-жді-те,

57

ме-не між-до се-бе на ко-ні возь-мі-те да хоч ма-ло вер-стов

59

в го-ро-да хрис-ти-ян-ські під-ве-зі-те,

60

хоч до-ріж-ку по-ка-жі-те, шо-би я би міг зна-ти,

62

ку - да до от - ца, до нень - ки

63

в го-ро-да хрис-ти-ян-ські пре-бу-ва - ти

65

67

А стар-ший брат те-є за-чу-ва-є,

69

69

до мень - шо - го бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - є:

70

70

- Бра - ті - ку мій рід - нень - кий, ³ го - луб - чи - ку си - вень - кий,

72

72

не мо - жем ми те - бе на сво - ї го - ло - ви бра - ти

73

73

ко - ні в нас не беш - ли - ї, по - том - ле - ні, та ми й са - мі не вте - че - мо,

75

75

78

78

- Ой у святу́ю неділеньку та ба́рдзе ра́но-поране́нько
 Ге́й, то не пі́лі ж то пи́лили, не тумáн[ом] вставáли,
 Як із зе́млі туре́цької, з віри басурме́нської,
 З го́рода Озо́ва з тя́жкої нево́лі три бра́тіка втіка́ло.
5. Ге́-е-ей.
 То во́ни за вго́род вибіга́ли, як сізи́ї о́рли виліта́ли,
 Ко́ні в ру́ки хватáли,
 А найменшо́го бра́та у чі́стому сте́пу на яснóму со́нці, на во́льному
 ві́трі спокида́ли.
- [А] найменши́й брат піши́й-пішени́ця за кінни́ми брата́ми уганя́є,
 10. Ге́й, об сіре́є корі́нне да об бі́леє ка́мі́нне
 Ні́жки сво́ї коза́цькі́ побива́є.
 Кро́в'ю слі́ді залива́є, пі́ском ра́ни засипа́є,
 Та сво́їх бра́тів рідне́ньких доганя́є.
 Ге́й, сво́їх бра́тів рідне́ньких доганя́є,
15. Він за ко́нем убіга́є, за стре́мена хватáє,
 До бра́тів ре́ча сло́во промовля́є:
 «Ге́й, бра́тіки рідне́нькі, голу́бчики сиве́нькі,
 Ге́й, да ста́ньте ви хоч ма́ло подо́ждіте,
 Мене́ міждо се́бе на ко́ні возьмі́те
20. Да хо́ч ма́ло версто́в
 В города́ хри́стіянські́ підвезі́те,
 Хо́ч дорі́жку покажі́те,
 Щоб мі́г я, бі́дний, зна́ти, куда́ до отця́, до не́ньки
 В города́ хри́стіянські́ перебува́ти».

25. А старший брат тее зачуває,
До меншого брата словами промовляє:
«Братіку рідненький, голубчику сивенькій,
Не можемо тебе на свої коні брати –
Вони в нас не ді[й]шли – потомлені,
30. А ми й самі не втечемо, і тебе не ввеземо.
Та як буде за нами турецька погоня уганяти,
Будут нас сікти та рубати.
Або ще в гіршу неволю в землю орабську продавати».
А середульший брат добре дбає –
35. Віти тернови стинає
Та своєму меншому брату, пішому-пішениці, на прикмету покидає.
Щоб міг він тільки знати та до отця, до неньки в город християнські
прибувати.
- Да як став менший брат віти тернови забачати –
В руки бере, до серця кладє,
40. Словами промовляє, сльозами ридає:
«Се ж тут мої братіки пробігали,
[Ко мені] велике милосердіє мали,
Віти тернови стинали
Та й на прикмету покидали,
45. Щоб міг я [звідти] знати, кудя до отця, до неньки
В город християнські прибувати».
Як став менший брат до Савур-могили добігати,
На Савур-могилу ісхожати,
Та своїм отцеві-неньці трьома зозулями поклон посилати.
50. Та своїм отцеві-неньці трьома зозулями про себе сповіщати.
Що спіткали його в чистим полі три недолі:
Що перша й недоля – безвіддя, а друга недоля – безхліб'є,
А третя й недоля – буйний вітер повіває,
Його, бідного козака, з білих ниг валяє.
55. Як став він на Савур-могилі спочивати,
Стали до нього вовки-сіроманці набігати,
Та стали до нього орли-чорнокрільці налітати.
У голівках сидати, [пильно в] очі козацькі заглядати.
Найменший брат тее помічає, словами промовляє, сльозами ридає:
60. «Гей ви, орли-чорнокрільці, гей ви, вовки-сіроманці, подождіте,
Поки душа моя козацькая с тілом розлучіця.
Тоді вже ви будете на мої кудрі наступати
Та із-під лоба очі мої козацькі вискребати.
Тоді вже ви будете біле тіло моє юнацьке на части роздирати,
65. По баярах, по балках розношати».
А тим часом старші браті стали до річки до Самарки добігати.
Став середульший брат до старшого словами промовляти:
«Братіку мій рідненькій, голубчику сивенькій!
Трава зелена, вода холодна.
70. Станьмо ми тут коні попасімо

- Та свогó мѐншого брата, пішого-пішеницю, підождімо.
 А то який же одвіт ми будѐм отцеві-нѐньці давати,
 Коли будѐм в городá християнські перебувати?»
 Стáрший брат тѐс зачуває,
 75. До середульшого брата словами промовляє:
 «Братіку ріднѐнькій, голубчику сивенькій!
 Не мѐжем ми тут спочивати,
 Не можемо свогó мѐншого брата тут дождати.
 Бо будѐ ж за нами турѐцькая погоня уганяти,
 80. Будут нас сікти та рубати
 Або ще в гіршую неволю, в зѐмлю орабську продавати.
 А як будемо ми в городá християнські прибувати,
 То такий одвіт отцеві-нѐньці будемо давати:
 Що ми не в одного пана в неволі пробували.
 85. Як тѐмної нѐчі з неволі утікали,
 То й до ньогó забігали
 Та будили ж йогó – не збудили.
 Та як будемо колись отцеве-нѐньчине добро розділяти,
 То трѐте між нами не будѐ мішати».
 90. [І от] як тільки він тѐс промовив – де не взялась турѐцькая погоня.
 Постріляла ж їх, порубала,
 Тіла їх козацькії молодѐцькії у чистому стѐпу
 Звіру-птиці на поталу покидала.
 Отак-то полягли гѐлови козацькі:
 95. Дві – біля річки Самарки,
 А трѐтя – на Савур-могілі.
 Слава ж про їх не вмерѐ, не поляже.
 Дай же, Бѐже, миру християнському
 І вам, усім головам слухавшим,
 100.[От сьогóдні] всім на здравіє, щасливії літа
 101.До кінця віка.

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (фрагмент мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1414.

Зап. Н. Савонова [1974 р.] від кобзаря Г. Ткаченка, 1898 р. н.

ДОДАТКИ

11.А. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова

Ой тоді то не сиві туманы вставали, то зъ города Азова три брата зъ тяжкою неволи турецької втікали. То брати старшій рідні, обидва кінні, а найменшій братъ пішій піхотою за кінними братами уганяе, на сырї коринья, на білі камінья нїжки свои козацькі посїває, кровью слїды заливає, до кіннихъ братівъ уганяе, за стремена хватае, дрібними слезами обливає; словами промовляє:

– Брати мои старшій, рідненькі! Прошу я васъ, хочъ трїшке надождите, конї свои козацькі попасите, мене, найменшого брата, мїжъ себе на конї возьмите, до города хрестьянського хочъ мало підвезите, нехай же я буду знати, куды въ города хрестьянські до отца до матки дохожати! Прошу я васъ, брати мои старшій, хоча мене на коней возьмите, хочъ минї зъ плечъ голову здїйте, въ чистому полі тїло козацьке схороните, птыцї й звїрю на поталу не пустите.

То старшій братъ тое зачуває, до найменшого брата словами примовляє:

– Брате нашъ, найменшій, рідненькій! Рука наша не здїметься, сердце не зосмілиться. Булатна шабля не йме тебе, найменшого брата рубати, лучше будемо, брате, тернами та байраками гуляти, будемо тобї верховїтья у тернївъ стинати, будемо тобї на признаки на шляху покидати.

То бїглы ті брати не день, не два, не три й не чѣтыри, а найменшого пішого брата на азовському степу покидали; а якъ стали съ тернївъ, зъ байракївъ выбїгаты, и того й сѣго найменшому брату на признаки покидати. То середульшій братъ старшому брату словами промовляє:

– Брате мій старшій, рідненькій, прошу я тебе: тутъ травы зеленї, воды здоровї, очереты удобнї! Станьмо хочъ мало не много конї свои попасїмо, свого пішого брата хочъ трохе надождїмо, на коней возьмїмо, въ города хрестьянські хочъ мало надвезїмо. Нехай же нашъ найменшій братъ буде знати, куды въ города хрестьянські до отца до матки дохожати.

То старшій братъ до середульшого брата словами промовляє:

– Брате мій середульшій рідненькій! Якъ будемо свого брата пішого надждати, то буде за нами зъ города Азова велика погонь уганяти, буде насъ кіннихъ братівъ доганяти, буде насъ на три штуки рубати; або буде насъ въ гїршу неволю живьемъ завертати, а нашого найменшого пішого брата буде въ тернахъ, въ байракахъ на спочинкахъ минаты, – то мы свого брата пішого не звеземо, и сами зъ азовської турецької неволи не втечемо.

То той середульшій братъ добре дбае, одинъ на собї каптанъ мае, та зъ-підъ того жовтї та чѣрнї киты выдирае, своему найменшому братовї по шляху покидае. Тодї бїгъ той найменшій братъ не день, не два, не три й не чѣтыре, – ставъ зъ тернївъ, зъ байракївъ выбїгати, ставъ жовтї та чѣрнї китыцї зъ-підъ каптана знахожати. Въ руки хватае, дрібними слезами обливає, словами промовляє:

– Ой не дурно моихъ братівъ китыцї по шляху валяються! Певно, моихъ братівъ обоихъ на свїтї немає! Певно, за ними зъ города Азова погонь уганяла, моихъ кіннихъ братівъ доганяла, на три штуки рубала; або їхъ ще въ гїршу неволю живьемъ завертала; а мене пішого у тернахъ та байракахъ на спочинку минала. Колы бь минї Богъ помїгъ хоча їхъ тїло неживое у степу знахожати,

могъ бы я ѳхъ тѳло козацьке у степу поховати, птиць ѳ звѳрю на поталу не подати. Ой, годи жъ минѳ за кѳнними братамы уганяти; часъ минѳ козацькимъ ногамъ пильгу дати.

Що одно безводье, а друге безхлѳбье, а третье буйный вѳтеръ въ полѳ повѳвае, бѳдного козака зъ ногъ валяе. Ставъ тодѳ найменьшѳ братъ пѳшѳ свою козацьку голову склоняти! Сталы тодѳ сизокрылѳ орлы налѳтати, на чѳрныи кудри наступати, зъ лоба очи выдирати. То вѳнъ добре дбае, до сизокрылѳхъ орлѳвъ словами промовляє:

– Ой вы, орлѳ сизокрылѳ, вы, гости нелюбѳ ѳ немилѳ! Изождите хочъ мало не много; якъ буде душа зъ тѳломъ разлучатися, тодѳ будете налѳтати, зъ лоба очи выдирати.

Тодѳ ще ѳ дрѳбна птыця налѳтала, коло жовтои кости тѳло обдирала. Ще ѳ зозули налѳтали, у головахъ сѳдали, якъ рѳдний сестры куковали; Ще ѳ вовкы сѳроманнѳ находжали, жовту кость по балкахъ, по тернахъ розношали, жалобненько квилили, проквѳлялы. То жъ вони усѳ козацькѳ похоронъ одправляли.

Стали кѳннѳ браты до городѳвъ хрестьянськихъ дохожати, стала къ ѳхъ сердцямъ велика туга налягати. То середульшѳ братъ до старшого брата словами промовляє:

– Братѳку мѳй старшѳй рѳдненькѳй! Не дурно къ нашимъ сердцямъ велика туга налягае: певно нашего брата меньшого на свѳти немае. Якъ будемо, брате, до свого отца ѳ до матери дохожати, якъ будуть вони насъ пытати, то що, брате рѳдний, станемо казати?

То старшѳй братъ до середульшого промовляє:

– Скажемо: мы не въ одного пана въ неволѳ бували, ночной поры зъ неволи втѳкали, ѳго сонного будили, не збудили; та тамъ ѳго у неволѳ ѳ zostавили.

То середульшѳ братъ тое зачувае, до старшого брата словами промовляє:

– Якъ не будемъ отцю ѳ матери правды казаты: то буде насъ отцевська ѳ материнська молитва карати.

Тодѳ старшѳй браты у лѳсы самарськи зайзжали, понадъ рѳчкою Самарью опочивку собѳ мали, коней попасали. Въ той часъ безбожныи бусурманы набѳгали, та ѳ тѳхъ двухъ братѳвъ пѳймали, у кайданы заковали, на степу розѳйзжалы; а пѳсля тѳло козацьке карбовали, у чистому полѳ роскидалы, головы на сабли вздѳймали, та глумовали.

Отъ же то, панове, хоча ѳ легли, полегли головы трехъ братѳвъ; та слава ѳхъ не помре мѳжъ царями, мѳжъ панами, мѳжъ православными хрестѳянами.

Дай, Боже, мѳру царському, мѳру хрестьянському, всѳмъ здравѳ на многа лѳта. Аминь.

Друк. за: Побѳгъ трехъ братьевъ изъ Азова // Запорожская старина. Часть 1. – X., 1833. – С. 94–102.

11. Б. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова

- Изъ города изъ Азова не великіи туманы вставали,
Три брата рѣднѣнькихъ зъ тяжкою невѣли утѣкали ¹.
Два конныхъ; третій пѣшій за ними подбѣгае,
На сырѣ корѣнья, на бѣле камѣнья
5. Нѣжки свой козацькіи посѣкае, кровью слѣды заливает,
До конныхъ братѣвъ добѣгае, словами промовляет:
«Станьте вы, братця! Коней попасте, мене подождѣте,
Зъ собою возьмѣте, до городѣвъ христьянскихъ подвезѣте».
То середульшій ² тее зачувавъ, старшого пытаетъ;
10. То старшій ему словами промовляетъ:
«Чи ще жъ тобѣ не далася тяжкая невѣля знати?..
Якъ будемъ мы брата дожидати,
Буде насъ погонь доганяти, буде насъ стреляти, рубати,
Або ³ въ тяжкѣй работѣ будемъ пропадати». –
15. «Коли жъ мене, братця, не хочете ждати, –
Ставь менѣшій промовлати –
То прошу васъ, братця: на праву сторону звертайте,
Шаблі изъ пѣхвъ ⁴ вынимайте, тѣло мое порубайте,
Въ чистѣмъ степу поховайте ⁵,
20. Зверю да птицѣ на поталу ⁶ не дайте!»
То середульшій тее зачувавъ,
Словами промовляетъ:
«Сего, брате, изроду нигде не чували,
Щобъ рѣдною кровью шаблѣ обмывали,
25. Або гострымъ списомъ ⁷ опрощенье брали». –
«Коли жъ не хочете, братця, мене рубати,
То прошу васъ, братця, якъ будете до байраковъ прибавати,
Терновѣ вѣтки въ заполье ⁸ рубайте,
Менѣ признаку покидайте!»
30. То вже два казаки въ байраки въѣзжаютъ;
Средульшій братъ милосердие має:
Верховѣтѣя у терновѣ зтинае ⁹,
Меньшому брату примѣту покидае.
А якъ стали на Муравскій шляхъ выѣзжати,
35. Нѣчѣмъ ему признаковъ покидати;

¹ «Утѣкати – убѣгать, уходить» (тут і далі прим. М. Максимовича).

² «Средульшій или середущій – середній».

³ «Або – либо».

⁴ «Пѣхва – ножны».

⁵ «Ховати – хоронить, прятать» [останне слово не зовсімъ відповідає суті – закопувати в могилі. – Упоряд.].

⁶ «Потала – покормка» [не зовсімъ точно – напризволяще. – Упоряд.].

⁷ «Списъ – копье, пика. Гострый – острый».

⁸ «Заполье – завороты пол».

⁹ «[Стынае] – ссыкаеть».

- Вонь червону¹ кита́йку зь-подо́дъ жупана² выдира́е,
 По шляху́ розкида́е, ме́ньшому бра́ту примѣту зоста́вляє.
 То якъ ста́вь пѣшехо́дець зь терно́въ выході́ти,
 Ста́вь червону́ кита́йку наході́ти:
40. У ру́ки хвата́е, дробны́ми слѣза́ми облива́е.
 «Неду́рно³, промовля́е, червона́ кита́йка по шляху́ валя́е,
 Ма́буць⁴ мойхъ брато́въ на свѣ́тъ нема́е!..
 Ма́буць за ні́ми зь го́рода Азо́ва погоне́я вставала́,
 Мене́ въ терна́хъ на спочивѣ́⁵ мина́ла,
45. Брато́въ мойхъ доганя́ла, стреля́ла, рубала́!
 Коли́ бь менѣ́ Бо́гъ
 Милосе́рдный помо́гъ
 Тѣ́ло коза́цьке наході́ти,
 Въ чи́стомъ степу́ хорони́ти!»
50. Що́ одно́ безво́дье, дру́ге безхлѣ́бье,
 Третье́ буйный вѣ́теръ въ по́ль повѣ́ва́е,
 Бѣ́дного козака́ зь но́гъ валя́е...
 «Ой го́дъ жь менѣ́ за ко́нными брата́ми уганя́ти,
 Ча́сь менѣ́ коза́цькимъ нога́мъ по́льгу⁶ да́ти!»
55. То тее́ промовля́въ, до Са́ворь-моги́лы прибува́въ,
 Подо́дъ Са́ворь-моги́лою спочива́въ.
 Въ той ча́сь сізы орлы́ налѣ́тали,
 Пи́льно⁷ въ о́чи козакови́ загляда́ли.
 Коза́къ тее́ забача́е,
60. Слова́ми промовля́:
 «Орлы́ сызопѣ́ры,
 Го́сти мой ми́лы!
 Прошу́ я васъ тогди́ налѣ́тати,
 Зь ло́бу о́чи менѣ́ высмы́кати⁸,
65. Якъ не бу́ду я свѣ́та Бо́жого вида́ты...»
 То тее́ промовля́въ,
 За ча́сь, за годи́ну милосе́рдному Бо́гу ду́шу одда́въ.
 Тогди́ орлы́ налѣ́тали, зь ло́бу о́чи высмы́кали,
 Тогди́ ще́ й дробна́ пти́ця налѣ́тала́,
70. Коло́ жо́втои ко́сти тѣ́ло обби́рала́.
 Вовки́-сѣ́романьци́⁹ набѣ́гали, тѣ́ло коза́цьке рвали́,
 По те́рнахъ, по ба́лкахъ жо́вту ко́сть жвакова́ли¹⁰,

¹ «Черво́ный – красный (чермний). Червонная кита́йка весьма́ часто упоминается».

² «Жупан – кафтан».

³ «Неду́рно, недарма – не даромъ».

⁴ «Ма́буць – можетъ быть, видно».

⁵ «Спочивѣ́, опочивка – отдыхъ, сонъ».

⁶ «По́льга – льгота (польза! такъ вм. нельзя́ говорить въ нѣкоторыхъ мѣстахъ *нельга́*)».

⁷ «Пи́льно, спи́льна – пристально; пильновати́ – прилѣжать».

⁸ «Смы́кати – дергать».

⁹ «Вовкъ-сѣ́романецъ – волкъ-сѣ́рякъ».

¹⁰ «Жвакова́ти – жрать, жвакать».

- Жалобненько квілили, проквіляли ¹:
 То жь вони козацькі похорони отпраляли!
75. Де ся взялась сіза зозуленька,
 Въ голівкахъ сѣдала, жалобно кувала;
 Якъ сестра брата, або маіи сїна оплакала.
 Стали конны браты до городовъ хрестянськихъ дохожати,
 Стала къ ихъ сердцямъ велика туга налягати.
80. То середульшій братъ до старшого брата словами промовляе:
 «Недурно къ нашимъ сердцямъ велика туга налягае:
 Мабуть нашого брата живого на свѣтѣ немае!
 Якъ будемо, брате, до отця й матерї прибувати?
 Якъ будуть вони насъ пытати, то що станемо казати?»
85. То старшій братъ тее зачувае,
 До середульшого словами промовляе:
 «Скажемъ: не въ одного пана въ неволѣ бували,
 Ночной добы ² зъ неволї втѣкали,
 Его сонного будили не збудили,
90. Тамъ его въ неволѣ й зостановили!»
 То середульшій братъ тее зачувае,
 До старшого брата словами промовляе:
 «Якъ не будемъ отцю й матерї правды казати,
 То буде насъ отцевська и материньска молитва карати».
95. Тодї старшій браты на поля самарськї выѣзжають,
 Надъ рѣчкою самарською опочивку собѣ мають,
 Коней попасаютъ.
 Въ той часъ безбожныи бусурманы набѣгали –
 И тыхъ двухъ братовъ порубали,
100. Тѣло козацьке карбовали ³,
 Въ чистомъ полѣ розкидали,
102. Головы на шаблї вздымалы, довго глумовали!

Друк. за: Максимович. – С. 9–14.

11.В. Про трѣхъ братів озівських

I

- Ой то не пили пилили,
 Не туманї уставали, –
 Як із землі турецької,
 Да з віри бусурменської,
 5. Із города із Озіва з тяжкої неволі
 Три братикі втікали.

¹ «Квілити, проквіляти – выть, завывать».

² «Ночною порою. Доба – пора, время».

³ «Карбовати – нарубать, рубить. Оттуда карбованецъ – цѣлковой, рубль (съ насѣчками вокругъ)».

- Два кінних, третій піший пішениця,
Якби той чужий чужениця,
За кінними біжить-підбігає,
10. На сире коріння, на біле каміння
Ніжки свої козацькі посікає, кров'ю сліди заливає,
До кінних братів добігає,
За стремена хватає,
Словами промовляє:
15. «Станьте ви, братця! Коней попасіте, мене подождіте,
З собою візьміте, до городів християнських ¹ хоч мало підвезіте.
Нехай же я буду знати,
Куди в городи християнські
До отця до матери дождати».
20. І ті брати теє зачували,
Словами промовляли:
«Ой, братіку наш менший, милий,
Як голубонько сивий!
Ой та ми сами не втечемо́
25. І тебе не ввеземо́:
Бо із города Озіва буде погоня вставати,
Тебе, пішого, на тернах та в байраках минати,
А нас, кінних, буде доганяти,
Стріляти-рубати,
30. Або живих в полон завертати.
А як жив-здоров будеш,
Сам у землю християнську увійдеш».
І теє промовляли,
Відтіль побігали.
35. А менший брат, піша пішаниця,
За кінними братами вганяє,
Коні за стремéна хватає,
І словами промовляє,
Слізми обливає:
40. «Братіки мої ріднєнькі,
Голубоньки сивєнькі!
Коли ж мене, братця, не хочете ждати,
Хоч одно ж ви милосердие майте:
Назад коней завертайте,
45. Із піхов шаблі виймайте,
Міні з пліч голову здіймайте,
Тіло мое порубайте,
В чистім полі поховайте,
Звіру та птиці на поталу не дайте!»
50. І ті браті теє зачували,
Словами промовляли:

¹ У першодруку – «християнських».

- «Братіку милий,
Голубоньку сивий!
Що ти кажеш?
55. Мов наше серце ножем пробиваєш!
Що наши мечі на тебе не здіймуться,
На дванадцять частей розлетяться,
І наша душа гріхів до віку не відкупиться.
Сєго, брате, із роду нігде не чували,
60. Щоб рідною кров'ю шаблі обмивали,
Або гострим списом опрощенне брали».
«Коли ж не хочете, братця, мене рубати,
То прошу вас, братця, як будете до байраків прибувати,
Тернові вітки в запілле рубайте,
65. Міні признаку покидайте!»
То вже два козаки в байраки віжжає;
Середульший брат милосердіє має:
Верховіття у тернів зтинає,
Меншому брату приміту покидає.
70. Отоді ж то до Савур-могили добігали,
На Савур-могілі три дні, три ночі спочивали,
Свого найменшого брата, пішу пішаницю, піджидали.

II

- А менший брат, піша пішаниця,
До тернів, до байраків добігає.
75. И тернове віття, верхи у руки бере-хапає,
До серця козацького прикладає,
Слізми обливає:
«Сюди мої два брати кінні пробігали,
Тернові віття, верхи стинали
80. І міні, найменшому брату, пішій пішаниці,
На признаку покидали,
Щоб знав я з тяжкої неволі
В землю християнську,
До батька, до матері, до роду утікати».
85. Теє промовляє,
Віттіля побігає,
Із байраків, із мелюсів вибігає.
Нема ні тернів, ни байраків,
Ніяких признаков.
90. І тільки поле лиліє,
На ёму трава зеленіє.

III

То став же брат старший та середульший на полівку ізбігати,
На степі високі, на великі дороги розхідніі, –
Не стало тернів та байраків рубати,

95. Меншому брату прикмету покидати;
 До став же брат середульший до старшого промовляти:
 «Нум брате, ми з себе зелені жупані скидати,
 Червону та жовту китайку видирати,
 Пішому брату меншому, прикмету покладати:
100. Нехай він бідний знає, куди за нами, кінними, тікати».
 До став же брат старший згорда словами промовляти:
 «Чи подобенство, брате, щоб я своє добро турецьке на шматки драв,
 Брату меншому на признаку давав?
 Як він жив-здоров буде,
105. Так сам у землі християнські, без наших признаків усяких прибуде».
 До брат середульший милосердиє має,
 Із свого жупана червону та жовту китайку видирає,
 По шляху стеле-покладає,
 Меншому брату на прикмету зоставляє.
110. То середульший брат старшому брату словами промовляє:
 «Брате мій старшій, рідненькій! Прошу я тебе:
 Тут трави зелені, води здорові, очереті удобні;
 Станьмо хоч мало-немного коні свої попасімо,
 Свого пішого брата хоч трохи подождімо,
115. На коней возьмімо,
 В городи християнські хоч мало надвезімо.
 Нехай же наш найменшій брат буде знати,
 Куди в городи християнські до отця до матки дождати».
 То старшій брат до середульшого брата словами промовляє:
120. «Чи ще ж тобі катерга турецька не ввірилася,
 Сириця у руки не ввідалася?
 Як будемо свого брата пішого надждати,
 То буде за нами з города Озіва велика погонь уганяти,
 Буде нас кінних братів доганяти,
125. Буде нас на три штуки рубати,
 Або буде нас в гіршу неволю жевцём завертати,
 А нашого найменшого пішого брата
 Буде в тернах, в байраках на спочинках минати;
 То ми свого брата пішого не ввеземó,
130. А самі з озівської турецької неволі не втечемó».

IV

- То як став пішеходець із тернів виходити,
 Став червону китайку находити:
 У руки хватає, дрібними слёзами обливає.
 «Не дурно, промовляє, червона китайка по шляху валяє:
135. Мабуть, моїх братів на світі немає!..
 Мабуть, за ними з города Озіва погоня вставала,
 Мене в тернах на спочиві минала,
 Братів моїх доганяла, стреляла, рубала!
 Коли б я мог знати,

140. Чи моїх братів постріляно,
 Чи їх порубано,
 Чи їх живих у руки забрано;
 Ей, до пішов би я по тернах, по байраках блукати,
 Тіла козацького-молодецького шукати,
145. Да тіло козацьке-молодецьке
 У чистім полі поховати.
 Звіру-птиці на поталу не подати».
 На шлях Муравський вибігає,
 И тільки своїх братів трошки рідних сліди забачає.
150. Та побило ж меншого брата в полі
 Три недолі:
 Що одно – безвідде, друге – безхлібье
 Третє – буйний вітер в полі повіває,
 Бідного козака з ніг валяє...
155. До Осавур-могили прибуває.
 На Осавур-могилу зіхожає,
 Там собі безпечно девятого дня спочивок має,
 Девятого дня із неба води-погоди вижидає.
 Мало-немного спочивав,
160. Ажъ ось до ёго вóвці-сірохманці находжали,
 Орли-чорнокрильці налітали,
 В головках сідали, –
 Хотіли заздалегоді́ живота темний похорон одправляти.
 Тоді він їх забачає,
165. Словами промовляє:
 «Вовці-сірохманці, орли-чорнокрильці,
 Гості мої милі!
 Хоть мало-немного обождіте,
 Поки козацька душа із тілом розлучиться.
170. Тоді будете міні з лоба очи висмикати висмикати,
 Біле тіло коло жовтої кості оббірати
 Попідъ зеленими яворами ховати
 І комишами вкривати».
 Мало-немножко спочивав...
175. От, руками не візьме,
 Ногами не пійде
 І ясно очима на небо не згляне...
 На небо взирає,
 Тяжко воздыхає:
180. Голово моя козацька,
 Голово моя молодецька!
 Бувала ти у землях турецьких,
 У вірах бусурменських,
 А тепер припало на безвідді, на безхлібьи погибати.
185. Девятий день хліба в устах не маю,
 На безвідді, на безхлібі погибаю!»

- Тут теє промовляв, – і не чорна хмара налітала,
 Не буйни вітри віну́ли,
 Як душа козацька-молодецька з тілом розлучалась.
190. Тоді вовці-сирохманці находжали,
 Біле тіло козацькое жваковали,
 І орли-чорнокрильці налітали,
 В головках сідали,
 На чорні кучері наступали,
195. Из-під лоба очі висмикали,
 Тоді ще й дрібна птиця налітала,
 Коло жовтої кости тіло оббирала.
 Ще й зозулі налітали, у головах сідали,
 Як рідні сестри кукували.
200. Ще й вовки-сіромани находжали,
 Жовту кость по балках, по тернах разношали,
 Попід зеленими яворами ховали,
 І комишами вкривали.
 Жалобненько квиліли-проквіляли:
205. Тож вони козацький похорон одправляли.

V

- А ще стали два старші брати до річки Самарки прибїгати,
 Стала їх темна нічка обїмати;
 Став брат старший до середульшого промовляти:
 «Станьмо, братіку, тута, коні попасімо,
210. Тут могили великі,
 Трава хороша
 І вода погожа;
 Станьмо тутечка підождімо,
 Поки сонце обітріє ¹:
215. Чи не прибуде ік нам наш піший-піхотинець.
 Тоді на ёго велике усердіє маю,
 Усю добич скидаю,
 Ёго, пішого, міждо коні хватаю». –
 «Було б тоді, брате, як я казав, хватати!
220. Тепер девятий день минув,
 Як хліб-сіль їв,
 Воду пив,
 Досі й на світі немає».
 Тоді вони коней пусто́паш попускали,

¹ «Перепечатьвая думу эту изъ моего сборника, издатели «Историческихъ Пѣсень Малорусскаго Народа», поправили слово *обітріє*, воображая, что въ немъ сдѣлана опечатка. Они напечатали въ своемъ изданіи *обігріє*. Нѣтъ, *обітріє* значить *обвітріє*; по двѣ согласныя губныя не позволяеть украинская фонетика произнести, и потому кобзарь Архипъ Никоненко пѣлъ такъ, какъ у меня напечатано. Я у него спросилъ: «Що воно́ такé, Архипе, обітріє? Ми там по городах останній рóзум губимо». (Я долженъ былъ такъ говорить, желая быть любезнымъ по-народному: народъ говоритъ: у гóродь – по грóши, въ село – по рóзумь). Архипъ отвѣчалъ: «Се, якъ вітромъ перéйде підъ часъ исхóду сонця, отъ сóнце и обітріє» (прим. П. Куліша).

225. Кульбаки під себе послали,
 Ружжя по комишах поховали,
 Безпечно спать полягали,
 Світової зорі дожидали.
 Став Божий світ світати,
230. Стали вони на коні сідати,
 Через річку Самарку у християнські землі утікати, –
 Став брат старший до середульшого промовляти:
 «Як ми будем, братіку, до отця до матки прибувати,
 Як ми їм будем повідати?»
235. Будем ми, брате, по правді казати, –
 Буде нас отець-мати проклинати;
 А будемо ми перед отцем, перед маткою олгати, –
 Так буде нас Господь милосердний і видимо, й невидимо карати.
 А хиба, брате, так іскажемо:
240. Що не в одного пана пробували,
 Не одну неволю мали,
 І ночної добі з тяжкої неволі втікали,
 Так ми й до ёго забігали:
 «Устань, брате, з нами, козаками, з тяжкої неволі втікати!»
245. Либонь-то він так ісказав:
 «Тікайте ж ви, братці,
 А я буду тут оставаться:
 Чи не буду собі луччого щастя-долі мати».
 А буде отець-мати помірати
250. І будем ґрунта-худобу на дві часті паювати,
 І третє меж нами не буде мішати».

VI

- Тут теє промовляли,
 І не сизі орли заклекотали,
 Як їх турки-яніченьки із-за могили напали, –
255. Постреляли, порубали,
 Коні з здобиччу назад у город, у Турещину позавертали.
 Полягла двох братів голова вище річки Самарки,
 Третя у Осаур-могили.
 А слава не вмере, не поляже
260. Однині до віка;
 261. А вам на многая літа!

Друк. за: Про трёх братів озівських // Кулиш П. История воссоединения Руси. – СПб., 1874. – Т. 1. – С. 334–342.

11.Г. Трехбратья пѣснья

То тѣ два брата далѣко степомъ кѣньмы проїжджали
 Та до Чорного моря доїжджали
 Кóло Чорного моря на берези на судно сидали
 По Чорному морю (далеко) проїжджали ¹

5. То стала на Чорному мори супротѣвная ² хвѣля вставаты
 Сталы ти два старших брата
 На супротѣвнѣй хвѣли потопаты,
 Шо не малы меншого брата
 Пѣшого-пихотѣнця
10. Мѣжду себѣ на кони узѣты.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 1009, арк. 8–8 зв.

Зап. П. Мартинович 17 серпня 1896 р. у с. Вереміївка Полтав. губ.

¹ Далі дописано: «плылы».

² Над «супротѣвная» дописано: «сѣлная».

11.Д. Про тріох братів

Ой із го - ро - да із А - зо - ва то ж не ту - ма - ни вста - ва - ли,
 ох три бра - ти рід - нень - ких як го - лу - бонь - ки си - вень - ких,
 із тяж - ко - ї не - во - лі у - ті - ка - ли. Ге - ге - гей!
 На си - ре - є ко - рін - ня на бі - ле - є ка - мін - ня
 ніж - ки сво - ї ко - заць - кі - ї мо - ло - дець - кі - ї по - сі - ка - єть,
 кро - в'ю слі - ди за - ли - ва - єть.

- Ой, із города із Азова
 То ж не тумани вставали,
 Як три брати рідненьких
 Як голубоньки сивеньких,
 5. Із тяжкої неволі утікали.
 Ге-ге-гей!
 На сирес коріння,
 На білес каміння
 Ніжки свої козацькі молодецькі посікають,
 10. Кровью сліди заливають.

*Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 24, од. зб. 30, арк. 86.
 Зап. М. Лисенко [в останній чверті XIX ст.] від С. Носа.*

11.Е. Обь трёх бративъ рѹскаязь

- Значыть йхъ батько та маты
 Посыла́лы йхъ на заробіткы грошей заробляты.
 Йыхъ батько та маты
 Посыла́лы йыхъ на заробіткы грошей заробляты.
5. Йыхъ тры сы́на: тры бра́ты.
 Вони пойы́халы
 И попа́лы вони за гряны́цю: въ чужу́ зѣмлю.
 Йыхъ, значыть, половы́лы:
 Йыхъ Орда́ – була захватыла,
10. Йыхъ Орда́ половы́ла.
 Нну та́къ якъ ыще йыхъ не зако́увалы,
 На йыхъ кайдани́въ не надива́лы –
 Вони повтика́лы.
 Нну та́къ якъ вони до мо́ря прыбига́лы
15. И черезъ мо́ре вони переправля́лыся;
 И вони черезъ море переправы́лыся
 Уже на свою́ гряны́цю, значыть:
 Уже на свою́ Вкрайи́ну.
 Такъ тѣ́ вже браты́ соби на ко́ни посида́лы:
20. Значыть уже вони соби ко́ни покупы́лы.
 Ко́ни покупы́лы.
 И въ ото́ вони вже на ко́ни посида́лы
 Ё́ додо́му тика́лы.
 А найме́ншы́й братъ про́сыть йыхъ:
25. «Браты́кы мойи ридне́ссеньки!
 Не кыда́йте мене́ въ чужы́й босурма́ньскый ¹ землі:
 Возьми́ть и мене́ съ собо́ю.»
 То й каже се́редны́й братъ на ста́ршого бра́та: ²
 «Возьми́мъ, брате, съ собо́ю.
30. Возьми́мъ, – каже, – брате, съ собо́ю;
 Возьми́мъ, – каже, – брате, съ собо́ю».
 А той каже: «Якъ бу́дешъ ты його съ собо́ю бра́ты,
 Такъ я тебе съ коня́ турну́,
 А коня́ съ собо́ю до до́му возьму́».
35. А той уже бра́тъ ме́ншы́й про́сыть:
 Пла́чыть та про́сыть:
 «Браты́кы мойи ридне́ссеньки!
 Не хо́чете вы мене́ съ собо́ю бра́ты, -
 Такъ вы́ хоть га́й рубайте,
40. Та на доро́женьку кыда́йте;
 То я хоть ³ буду́ зна́ты

¹ У слові «босурманьський» над «о» поставлено «а».

² «Тай каже середульшій братъ на старшого брата:» (прим. П. Мартиновича, очевидно, варіант рядка).

³ Під словом «хоть» дописано «чь».

- Куды́ у свою́ Украйну́ втикáты
 Ё́ до ¹ отця́ до мату́си у госьти прыбува́ты».
 О́ть воны́ все́ гáй рубáлы,
 45. Та на дорóженьку йому кыда́лы.
 Винь уже ббигь-бигь бидный!
 Бигь-бигь!
 И на пенькы́
 Й на спычкы́
 50. Свойы нóжечкы ² позбывáвъ
 Ё́ кровью дорóженьку залывáвъ.
 Нóженькы свойы позбывáвъ
 Крóвью дорóжечку залывáвъ.
 Такъ винь ббигь-бигь за нýмы
 55. Бигь-бигь!. Тай оставсь уже...
 А йымь уже стéпъ такый якъ дымь!
 Уже йымь нема́е гаю зрубáты
 Та йому на дорóженьку кыда́ты.
 Нема́ вже гаю рубáты,
 60. Та йому дья́ примéты кыда́ты.
 Такъ середу́льшый бра́тикъ
 Начáвъ на соби́ оде́жу рва́ты,
 Та йему дья́ примéты кыда́ты...,
 Шобъ зна́въ найме́ншый бра́тикъ
 65. Куды́ до отця́ до мату́си въ го́стонькы прыбува́ты.
 Бигь-бигь, та зверну́въ зь дорóженькы на могы́лу;
 Сы́льно вже вморы́вся
 И на могы́лоньку схы́лывся
 И до могы́лы прыпада́е
 70. Ё́ отця́ й нэ́ньку спомына́е.
 Каже: «Оте́ць и ма́ты, прыбува́йте,
 Хочь мойи ко́сьти неща́сныйи похова́йте» ³.
 Во́чыкы-бра́тыкы-сирохма́нцы
 Ти́ло його́ по куща́мъ разносы́лы
 75. И ко́сьти його́ въ сывату зéмлю зары́лы.
 Ти два бра́тыкы до до́му дойыжджа́ють
 И въ ⁴ отéць и мату́ся йыхъ зь дорóженькы стрича́ють.
 До йыхъ стыхэ́нька промовляю́ть ⁵
 Ё́ жалибне́нько йыхъ пытаю́ть:
 80. «Де́ жь вы, – каже, – сынóчки,
 Са́ме ме́ньшого бра́тика дилы́,
 А на́шого сына?
 Чы вы́ його́, – каже, – запрода́лы,

¹ Над «до» дописано «въ».

² Над «но́жечкы» дописано «ньки».

³ «Охъ Боже мій, Боже мій» (репліка виконавиці, зафіксована збирачем).

⁴ «въ» написано між словами в міжрядді 76–77.

⁵ «Уже, значить, до синивъ до свойыхъ» (репліка виконавиці, зафіксована збирачем).

- Чы кому́ такъ дурно завдалы́,
 85. Шо вы самы́ бесъ свого брата́ика прыбулы́».
 Отъ винь середульшый братъ
 До свого отця́ до мату́си промовляе́:
 «Иди́ть, отецъ и мату́ся, въ хату,
 Отець и ма́ты,
 90. И я буду́ вамъ правду каза́ты:
 Шо нашъ брата́икъ найме́ншый,
 А вашъ сынъ
 Оста́вся въ у степу́ пры дорози́;
 Я хотивъ його́ съ собою́ взяты,
 95. Такъ не звели́въ братъ ста́ршый його́ брата́ты;
 Сказа́въ, шо якъ бу́дешъ ты його́ брата́ты,
 Такъ я тебе́ съ коня́ турну́,
 А коня́ додому́ возьму́».
 Отъ воны́ тоди отецъ и ма́ты
 100. Горко пла́калы й рыда́лы
 И свого сына́ найме́ншого помына́лы;
 Ги́рко плакалы й рыда́лы
 И найме́ншого сы́на помына́лы.
 А сере́днёго хазяйствомъ свойымъ награжда́лы;
 105. А ста́ршого сы́на зъ двора́ прогна́лы:
 «Иды́ жъ¹, сыну́ не въ² окаянный!
 Изъ на́шого зъ двора́, та й не огляда́йся!
 И шобъ ты соби не мавъ доли,
 Ни щасья́ ни до́ли:
 110. Нни въ по́ли, нни въ до́ми!
 Шобъ ты соби щасья́ не ма́въ,
 Якъ ты́ свого брата́ика найме́ншого,
 А на́шого сы́на
 У чужий сторо́ноньци не ратува́въ».
 115. Пишовъ йыхъ найста́ршый сынъ
 Зъ отце́вського двору́
 Не огляда́ючысь
 И гиркы́мы сьлэ́зэмы за́лыва́ючысь.
 Тому́ царство небесне, шо вмеръ,
 120. Сы́ну найме́ншому,
 А всему́ мыру на здоро́вья хреще́ному,
 А на здоро́вья всему́ мыру хреще́ному
 123. До киньця́ ви́ка.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 714, арк. 46 зв.– 48.

Зап. П. Мартинович [1901 р. або 1902 р.] у м. Костянтинограді від М. Бондаренко, 1834 р. н., із с. Кам'янка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.].

¹ «жъ» написано в міжрядді 105–106.

² «въ» написано в міжрядді 105–106.

КОМЕНТАРІ

11.1. Три брата въ плѣну въ Азовѣ

Друк. за: Житецький. – С.197–203.

Зап. [В. Ломиковський бл. 1808 р. на Полтавщині] від кобзаря Івана.

На думку К. Грушевської, запис здійснено в «середній Полтавщині»¹. За особливостями сюжету і лексичною своєрідністю (зокрема заспів «втикалъ полчокъ малый-невеличекъ») він близький до варіантів чернігівської кобзарської школи. У публікації П. Житецького (с. 202) є друкарська помилка в нумерації рядків: замість 180 і 185 відповідно 130 і 125.

Передруки:

- Грушевська. – С. 97–100, вар. А. Думу подано за працею П. Житецького². У передруку текст має не 220, як у П. Житецького, а 219 рядків. Насправді кількість рядків однакова, проте в Житецького закралася помилка в нумерацію – не враховано 104-го рядка. К. Грушевська в посторінкових примітках порівняла даний варіант із публікацією М. Костомарова, навівши незначні відмінності: форми написання слів, пропуски слів і рядків тощо;
- Кирдан, 1972. – С. 150–155. У коментарях Б. Кирдан зауважив: «Є підстави вважати, що дума “Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі” була створена між 1471 і 1696 рр., тобто в той період, коли Азов перебував під владою султанської Туреччини»³.

11.2. О побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова

Друк. за: О побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова // *Цертелев Н.* Опыт собрания старинных малороссийских песней. – СПб., 1819. – С. 21–25.

Зап. М. Цертелєв 1814 р. на Полтавщині від невідомого кобзаря.

Передруки:

- Грушевська. – С. 100–101, вар. Б. Дослідниця припустила, що запис здійснено в Миргородському пов.⁴ У посторінкових примітках зазначені деякі помилки в публікації: «забачее» – «забачае» (61 р.), «сысмыкаты» – «высмыкаты» (66 р.), «теа» – «тее» (68 р.);
- Кирдан, 1972. – С. 155–157. Про рядки 83–86 зазначено: «Эти стихи не соответствуют стилю дум и не встречаются в других вариантах данной думы»⁵.

¹ Грушевська. – С. 88.

² Житецький. – С. 197–203.

³ Кирдан, 1972. – С. 447.

⁴ Грушевська. – С. 88.

⁵ Кирдан, 1972. – С. 448.

11.3

Друк. за: Украинский альманах. – Х., 1831. – С. 124–131.
Зап. до 1831 р. від невідомого кобзаря. Подав І. Срезневський.

Передруки:

- Грушевська. – С. 101–102, вар. В. Текст близький до запису П. Мартиновича від кобзаря Ф. Гриценка (у запр. вид. див. вар. 11.26), за винятком закінчення, яке у варіанті від останнього більш розширене. Припускаємо, що варіант І. Срезневського записано від учителя кобзаря Ф. Гриценка – панотця Василя Назаренка (Будяньського), який навчався кобзарюванню в Харкові.

11.4

Друк. за рукоп.: ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 1391, арк. 64, 65.

Зап. П. Лукашевич 1835 р. від бандуриста Івана Стрічки, бл. 1800 р. н., із с. Березівка Прилуцького пов. Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

У збірці П. Лукашевич, у зв'язку з думою про бурю на Чорному морі, зауважив: «Следующие две думы известны, но здесь они предлагаются как варианты, имея каждая прекрасные места, которых в прежних не находится; вторая из них есть дума известная в наших собраниях песней под именем бури на Черном море; я имею об ней другой вариант, в несколько сот стихов и не менее огромный: о победе трех братьев из Азова; но к сожалению теперь не находятся они под рукою, быть может, со временем издам их»¹. Невідомо, чи саме цей варіант мав на увазі збирач, адже він записав кілька текстів цього сюжету. Дату запису й особу виконавця встановлено за свідченням П. Лукашевича².

11.5. [Три брати]

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф.1, кол. 2, од. зб. 2, арк. 57–58 зв.

Зап. П. Лукашевич 1836 р. від бандуриста Андрія Олійника з Пирятинського пов. Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

Текст уміщено серед рукописних матеріалів, на титульному аркуші яких зазначено: «Пл. Лукашевичеви папери. (Дав В. П. Горленко <...>)». Рукопис рукою В. Горленка.

¹ Лукашевич П. Малороссийские и червонорусские народные думы и песни. – СПб., 1836. – С. 59.

² ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 1391, с. 4.

11.6

Друк. за: Костомаров. Історія козацтва... – С. 763–775.

Зап. М. Костомаров 1840 р. в м. Харкові від невідомого бандуриста.

Текст сформовано з фрагментів запису М. Костомарова, які він процитував у своїй праці (поряд із фрагментами інших записів, зокрема «варіантом Котляревського» (у запр. вид. див. комент. до вар. 12.1), позначеного як «вар. Харьк.»).

К. Грушевська вперше об'єднала фрагменти в суцільний текст, щоправда, розділивши їх багатокрапками¹. У публікації текст метаграфовано. Окрім того, у публікації дослідниця припустилася помилок, а саме: залучено окремі фрагменти «варіанту Котляревського», водночас випущено деякі фрагменти запису М. Костомарова.

11.7

Друк. за рукоп.: Російський державний архів літератури і мистецтва. Фонд Срезневських, од. зб. 436, оп. 1, № 355, арк. 1–3. Зап. І. Срезневський [у 1830–1840 рр.].

Публікуємо вперше.

Думу не паспортизовано. Запис виявила в архіві й опрацювала І. Коваль-Фучило.

Запис, здійснений І. Срезневським, зберігається у фонді Срезневських разом із записами інших дум, відомих і невідомих з публікацій. Особливості фіксації думи дають підстави твердити, що це оригінальний запис І. Срезневського. На аркушах паперу, на яких записано думу, виявлено водяний знак «J WHATMAN TURKEY MILL». Аналогічний водяний знак виявлено також на аркушах з інших одиниць зберігання цього фонду: 351, 357, 356, 355, 361. Упорядники фонду датували документи 1830–1840 рр.

11.8

Друк. за рукоп.: ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 1391, арк. 2–3 зв.

Зап. П. Лукашевич у липні 1847 р. дорогою до м. Ромен від сліпого бандуриста із с. Березівка Прилуцького пов.

П. Лукашевич після тексту думи зазначив: «Списана 1847 года, в июле по дороге в Ромны от бандуриста слепца из Березовки Прилуцкого уезда. Это последний уже бандурист. Никто уже более не поет и не играет древних дум. Ибо как он сам сказывал никто из народа уже их не хочет слушать, а только требуют играть Лазаря да Миколая т. е. народ уже старый извелся, а новый переродился –

¹ Див.: Грушевська. – С. 103–104, вар. Г.

оглупел. Известил меня, что товарищ его и односельник Стрѣчка бандурист помер а равно отец его тоже бандурист но прежде от холеры, от которого я списал в 1835 году знаменитого Кишку, также Коновченка и Плач невольника, издан. мною в 1836 в М. и Ч. нар. п. и думах. Следующие две песни также списаны мною от вышепрописанного барда в то же время. (По словам его, есть еще в живых один бандурист в Лохвицком уезде, знающий древние думы)»¹.

Копію В. Горленка з рукописної збірки (зошита) П. Лукашевича див.: АНФРФ, ф. 1, кол. 2, од. зб. 2, арк. 66–67.

На підставі порівняльного аналізу трьох записів думи припускаємо, що В. Горленко переписав її двічі: перша копія зберігається в АНФРФ, а другу передали до редакції «ЭО», де її опублікував В. Каллаш.

Рукопис із АНФРФ не міг бути джерелом для публікації в «ЭО», оскільки в ньому, як і в рукопису П. Лукашевича, є примітка про особу виконавця. З неї довідуємося, що останній був односельцем І. Стрічки, а також і про те, що на час запису думи (у липні 1847 р.). І. Стрічка був покійний. Отже, припускаємо, що редакція «ЭО» користувалася невідомою нам рукописною копією, у якій не було примітки про виконавця. Саме тому редакція «ЭО» помилково вказала І. Стрічку як виконавця думи.

Між оригіналом П. Лукашевича, копією з АНФРФ і публікацією в «ЭО» існують такі розбіжності: зміна в написанні певних слів («дробны», «дрібні», «дрибни»; «туманы наставали», «тумани уставали», «туманы уставалы»; «кѣнныхъ», «кіннихъ», «киннихъ»; «подбѣгае», «підбігає», «пидбигає»; «голову похиляе», «голову наклоняе», «голову наклонае»; «вѣрно», «вѣрно», «мабуть» та ін.). У першодруці відсутні посторінкові примітки.

Можливо, копію, якою послуговувалася редакція «ЭО», було зроблено з рукопису, який зберігається в АНФРФ, а зміни в першодруці здійснив В. Горленко.

Першодрук: Каллаш. – С. 140–142.

Передруки:

- *Кримський А.* Про лубочну українську літературу // Зоря. – 1893. – № 17. – С. 340–341; № 18. – С. 361–362. Передрук за: Каллаш. – С. 140–142. А. Кримський транслітерував чимало форм слів, надавши їм «більш українського звучання»;
- *Кримський А. Ю.* Про лубочну українську літературу // *Кримський А. Ю.* Твори : в 5 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 3 : Мовознавство. Фольклористика / упоряд. та прим. Н. О. Ішиної та Н. М. Сологуб; ред.: О. І. Дей та М. А. Жовтобрюх. – С. 370–379. Думу вміщено під назвою «Озівські брати» на с. 377–379.
- Грушевська. – С. 102–103, вар. Г. Передрук за: Каллаш. – С. 140–142. Не маючи у своєму розпорядженні автографа П. Лукашевича, К. Грушевська висловила помилкове припущення, що цей варіант думи було записано 1832 р. від бандуриста І. Стрічки².

¹ ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 1391, арк. 3 зв.

² Грушевська. – С. XLIII.

11.9. [О побѣгѣ трехъ братьевъ изъ Азова]

Друк. за: Антонович, Драгоманов. – С. 332–336.

Зап. Є. Судовщикова у 1850–1851 рр. у м. Яготині Полтав. губ. від кобзаря Федора Алексеєва (Крячківського), із с. Крячківка.

У змісті думу подано під назвою «Побѣгѣ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой изъ Азова».

В. Антонович і М. Драгоманов зауважили: «Все помещенные выше варианты этой думы были уже напечатаны, когда мы получили сборник Е. В. Судовщикова с песнями, записанными в Пирятинском уезде в 1850–51 г. – и в нем между прочим нижеприводимый вариант, записанный в м. Яготине от кобзаря Федора Алексеєва, из с. Крячкова, который называл эту, как и другие думы (о козацкой жизни, о выходе козака в поход, о буре на Черном море), невольницкою, из чего можно бы вывести заключение, что впервые эта форма появилась в Малороссии с людьми, побывавшими в неволе турецкой. Вариант этот очень интересен многими выражениями, своеобразным расположением частей думы и их полнотою, упоминанием в стихах 73–77 продажи невольников на каторгу, и своеобразною передачею проклятия земле турецкой в ст. 135–144. Ст. 145, кажется, остаток того воззвания к Богу об освобождении из неволи турецкой, какое в думе “Плач” и пр. непосредственно следует за проклятием земле и неволе турецкой. Вообще, как в вариантах Вересая, так и того кобзаря, у которого записывал свои варианты г. Судовщикова, заметно, что по мере того, как некоторые думы забывались, отдельные части их прилеплялись к тем думам, которые еще помнились певцами»¹.

Передруки:

- Грушевська. – С. 107–108, вар. Е.

11.10. Про трох братив (азовських)

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 130, арк. 8–9 зв.

Зап. М. Білозерський [у 1852–1854 рр.] у с. Британи Борзенського пов. Чернігів. губ.

Рукопис П. Куліша. Під текстом: «Британы Борз. у.». Над назвою рукою М. Білозерського олівцем написано: «См. 1) дневн. 1852–4 г.: поѣздка в Черниг. и изъ Чернигова когда запис[аль] въ Британахъ думу 2) письм[о] 1852–4 г.». Варіант думи вміщено серед розрізнених текстів у спільній обкладинці, підписаний М. Білозерським чорнилом та з його ж виправленнями олівцем: «Былины, записанныя мною (кроме что отъ Шута и Бешка)». Аналогічний текст, писаний (вірогідно, М. Білозерським) олівцем, з виправленнями, без вказівок на час і місце запису, див.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 135, арк. 36–39.

¹ Антонович, Драгоманов. – С. 331–332.

Це – перший запис думи про азовських братів із Чернігівщини. К. Грушевська, коментуючи записи О. Курило від П. Кулика і С. Панченка (у запр. вид. див. вар. 11.57, 11.59), зауважила на їхніх характерних особливостях, які властиві переважно чернігівській «редакції» і вкрай рідко трапляються в інших «редакціях»¹. Ми виокремили ще одну особливість сюжету, яка наявна в усіх варіантах, записаних на Чернігівщині (на відміну від особливостей, указаних К. Грушевською): старший брат готовий стягти голову найменшому братові на його прохання, але середній голіруч затримує зброю – «То вже старшый брат мылосердие має / На темнак шаблю вынимає, / И хоче свойму брату меньшому / Головку, як галку, з плеч изняты. / Дак подстаршый брат мылосердие має / Голою рукою за палаш хапає...» (у запр. вид. див. також вар. 11.13, 11.18, 11.34, 11.57, 11.59, 11.63, 11.68, 11.72, 11.73). Варіанти мотиву, коли старший брат сам пропонує стягти голову найменшому, спостерігаємо у виконавців з Полтавщини – в одному з виконань М. Кравченка (у запр. вид. див. вар. 11.40: «Чім нам брата меньшого у чужій землі ожидати, / То краще ему з плеч голову зняти / І тіло в серу землю поховати...»), у виконанні П. Гутирі (у запр. вид. див. вар. 11.54: «Лу'чче мини' зь ни' жнивъ ша'блю выйма'ты, / Го'лову зь плечъ изьнима'ты / Нижъ ме'ньшого бра'та пи'шого пихоты'ньця мини' обжыда'ты») та в дещо невиразній формі в запису В. Горленка від З. Кузьменка (у запр. вид. див. вар. 11.25: «Чім маєш ти, брате, / Отцевської шаблі потупляти, / То я буду гострійшу свою виймать / И тому [?] зь плічъ голову зніму...»).

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 166, 167. Текст метаграфовано.

11.11. Дума о бѣгствѣ трехъ братьевъ изъ Азова

Друк. за: Дума о бѣгствѣ трехъ братьевъ изъ Азова // Кулиш. – С. 32–42.

Зап. П. Кулиш 1854 р. на хуторі поблизу с. Оржиця Лубенського пов. Полтав. губ. від кобзаря й лірника Архипа Никоненка.

На початку «Записок...» П. Кулиш у розділі «Содержание» подав до цієї думи, як і до всіх інших фольклорних текстів видання, стислий переказ її змісту². Водночас під текстом думи фольклорист умістив переклад думи російською мовою.

Передруки:

- Антонович, Драгоманов. – С. 113–120, вар. Б;
- Грушевська. – С. 104–107, вар. Д;
- *Кулиш П.* Повне зібрання творів. Наукові праці; публіцистика. – К. : Критика, 2015. – Т. III. Записки о Южной Руси : [у 2 кн.] / упоряд., стаття, комент. Василя Івашків. – Кн. 1. – С. 38–45.

¹ Грушевська. – С. 91.

² Дума о бѣгствѣ трехъ братьевъ изъ Азова // Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. – СПб., 1856. – Т. 1. – С. XXIII–XXIV.

11. 12. Побѣгъ трехъ бративъ изъ Азова

Друк. за: Грушевська. – С. 108–110, вар. Є.

Зап. С. Ніс 24 квітня 1857 р. в м. Харкові від кобзаря Петра Колибаби з м-ка Вільшана Богодухівського пов. Харків. губ.

11.13. Про 3 братів

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 135, арк. 18–20 зв.

Зап. [М. Білозерський] у 1857–1860 рр. від кобзаря Федоса Шевченка із с. Ядути Чернігів. губ.

Рукопис (олівцем зі скороченням багатьох слів) може бути свідченням запису під час виконання. Запис паспортизовано: «(Едут[ский] кобзарь Федось Шевченко. 1857–1860)».

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 167–170. Текст передано сучасною графікою, форму окремих слів змінено відповідно до норм сучасного правопису.

11.14

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 135, арк. 3–5 зв.

Зап. М. Білозерський у липні 1863 р. в с. Терни Лебединського пов. Харків. губ. від Демида Зимогляда.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 170–172, вар. VII. Форму деяких слів змінено відповідно до норм сучасного правопису; є окремі неточності й пропуски.

11.15. Дума про трьох братів, що втікали із-під города Азова, із турецької неволі

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 73–77.

Зап. В. Тищенко в 1850–1860-х рр. у м. Чигирин. Київ. губ. від [Федора Гриценка].

Цей текст, з незначними відмінностями, міститься також в іншому машинописному примірнику збірки записів з архіву Д. Яворницького¹.

Після тексту думи подано примітку Д. Яворницького: «Ця дума записана Василем Федоровичем Тищенком, в 1850–1860 роках од Хведота Гриценка в м. Чигирині, Київської губ. Тищенко народився в м. Крюкові, був співробітником відомого журн. “Основа” (1861–1862); він записував од різних осіб українські пісні, казки, поговірки і таке ін. Один його зошит мені пощастило знайти в книгозбірні його сина Івана Вас. Тищенка в с. Весело-Івановці, Верхнедн. пов., Катер.

¹ Див.: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 57, арк. 59–64.

губ. В ній була й ця дума, але її чомусь то записано з пропусками. Вона підходить найбільш до варіанту думи “В” надрукованому в “Историч. песнях” Антоновича и Драгоманова, Київ, 1874, 120–124. Д. Яворницький».

Збірник фольклорних записів Д. Яворницького (упоряд. П. Лебідь) готували до видання в Інституті українського фольклору ще за життя вченого, у 1940 р. Роботу над ним продовжили в 1945–1947 рр. (за участю М. Скорика), проте збірник тоді так і не опублікували.

Припускаємо, що в атрибуції цього тексту чи особисто збирач, чи Д. Яворницький, чи то впорядник припустилися помилки щодо імені виконавця. За стилістикою, формульними виразами, збігами значних фрагментів даний варіант подібний до варіантів, записаних від кобзарів і лірників з Харківщини й Полтавщини (у запр. вид. див. вар. 11.3, 11.7, 11.12, 11.17 та ін.). Особливу схожість убачаємо із записом П. Мартиновича від кобзаря Ф. Гриценка (у запр. вид. див. вар. 11.26), а саме: у послідовності епізодів, у дослівному збігу значної кількості віршів. Це дозволяє нам однозначно дійти висновку, що виконавцем публікованого варіанта був Ф. Гриченко. Заміна імені й прізвища на інші, співзвучні, могла відбутися випадково – при роботі з рукописом оригіналу, через нерозбірливість написання або з іншої причини. Іншим аргументом на користь такого припущення є те, що кобзаря Федота Гриценка ніхто зі збирачів і дослідників не згадував.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 163–165.

11.16. Як три брати з Азова втікали

Друк. за: Записки Юго-Западного отдела ИРГО в Киеве. – 1874. – Т. 1. – С. 6–11.

Зап. П. Чубинський і О. Русов 1873 р. від кобзаря Остапа Вересая із с. Калюжинці Прилуцького пов. Полтав. губ.

Передруки:

- Антонович, Драгоманов. – С. 127–133.
- Грушевська. – С. 110–111, вар. Ж.
- Нудьга. – С. 116–122. Не подано записувачів думи. Упорядник зауважив: «Тут явно відчувається намагання якоюсь мірою згладити безсердечність старшого брата і перенести ненависть на землю турецьку, де процвітало невільництво»¹.
- Кирдан, 1972. – С. 172–177.

11.17. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ неволи турецкой, изъ Азова

Друк. за: Антонович, Драгоманов. – С. 106–113.

Зап. М. Ніговський до 1874 р. в м-ку Вільшанка Богодухівського пов. Харків. губ. від кобзаря Петра Колибаби.

¹ Нудьга. – С. 330.

Цей текст знову опублікувала К. Грушевська¹ за рукописом записувача зі збереженням російської графіки під назвою «Дума о бѣгствѣ трехъ братьевъ изъ Азова». У підсторінкових примітках К. Грушевська подала відмінності між рукописним і друкованим текстом. Рукописний текст точніше передає особливості вимови кобзаря. Наприклад: «пішша» (у друк. – «піша», р. 29), «сывеньки» (у друк. – «сивенькі», р. 15). Рядок 218 у К. Грушевської: «А меншый сынъ пишу пишаныцю за гостя прынымае». Оскільки від П. Колибаби думу записували двічі (1857 р. – С. Ніс, до 1874 р., однак більш точна дата невідома (можливо, ще наприкінці 1850-х рр.), і М. Ніговський), то К. Грушевська присвятила великий абзац порівняльному аналізу двох записів, уважаючи першу фіксацію за більш спонтанну, скорочену, а другу – повнішу, проте дещо відредаговану².

Передруки:

- Нудьга. – С.108–116. Текст подано сучасною українською мовою.

11.18. Про трѣх братів з Озова

Друк. за: Приложение к сообщению о кобзрях Павле Братыце и Прокопе Дубе, читанн[ое] в Юго-Западном отделе Г. О. 7 января 1875 г. // Записки Юго-Западного отдела ИРГО. – К., 1875. – Т. 2. – С. 119–123.

Зап. П. Іващенко в червні 1874 р. від кобзаря Петра Братиці із с. Терешківка Ніжинського пов. Чернігів. губ.

Текст подано в розділі «Пісні про старовину, або думи».

Особливостями цього варіанта є специфічне вживання деяких власних назв («Осаул-могила», річка «Полтавка»), а також у славослів'ї згадки про царя «самодержця імператора нашого Олександра Миколайовича».

Передруки:

- Грушевська. – С. 112–113, вар. 3.

11.19. Як три брати утікали

Друк. за: Грушевська. – С.158–159, вар. II.

Зап. І. Манжура 4 травня 1875 р. в с. Довжик Харківського пов. від бандуриста Миронівського.

Передруки:

- Кирдан, 1972. – С.177–181.

¹ Грушевська. – С. 113–115, вар. I.

² Там само. – С. 90.

11.20. Про трѣхъ бративъ Озовськихъ

Друк. за: Мартинович. – С.1–9.

Зап. П. Мартинович 20 травня 1876 р. в м. Лохвиці (на «Прилипці») Полтав. губ. від кобзаря Івана Григоровича Кравченка (Кравченка-Крюковського).

Рукопис П. Мартиновича із записами від І. Кравченка зберігається в АНФРФ¹. Текст думи, записаний без поділу на вірші олівцем (арк. 3–4), окрім відмінностей у формі запису та графіці, має несуттєві розбіжності. Натомість запис чорнилом (арк. 19–22) збігається з публікацією².

Передруки:

- Грушевська. – С. 115–118, вар. Ї. Примітка К. Грушевської: «Сей-же текст було записано знов 1882 р. від того самого кобзаря [В. Горленком. – *Упоряд.*] і в списку варіантів ми зазначили сей другий запис як вар. Й [у запр. вид. вар. 11.23. – *Упоряд.*]; в примітках подаємо ті різниці, що зустрічаються в Й в порівнянні з старшим Ї»³.
- Кирдан, 1972. – С. 182–188.

11.21. Якъ тры браты зъ Озова втикалы

Друк. за: Мартинович. – С. 54–59.

Зап. П. Мартинович 9 серпня 1876 р. в с. Вороньки Лохвицького пов. Полтав. губ. від кобзаря Трихона Магадина із с. Бубни Лохвицького пов. Полтав. губ.

Рукопис П. Мартиновича із записами дум від Т. Магадина зберігається в АНФРФ⁴. Дума «Якъ тры браты зъ Озова втикалы» зафіксована двічі – чорнилом й олівцем. Текст, записаний чорнилом (арк. 44–46), аналогічний публікації. У тексті, писаному олівцем, без поділу на вірші (арк. 14–14 зв.), окрім відмінностей у формі запису та графіці, є незначні розбіжності з виданням: у 1-му р. відсутнє «То», у 69 і 88 рядках – «прокляцька» (замість «проклятьська»).

Першодрук: *Драгоманов М.* Нові варіанти кобзарських співів : записі Порфира Мартиновича. Ж. і С. – 1895. – Кн. 4. – С. 14–34. Про історію публікації див. комент. у запр. вид. до вар. 12.5.

Передруки:

- Грушевська. – С. 119–120, вар. И. У посторінкових примітках К. Грушевська порівняла публікацію П. Мартиновича з першодруком М. Драгоманова.

¹ Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 565. Докладніше про це див.: Бріцина. – С. 323–324.

² Докладніше про рукопис див. у запр. вид. комент. до вар. 12.5.

³ Грушевська. – С. 115.

⁴ Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 565, арк. 14–14 зв.; там само, арк. 44–46.

11.22. Дума про тріох братів невольників

Друк. за рукоп.: ІР НБУВ, ф. 1, од. зб. 4879, арк. 1–2 зв.
Зап. [у 70–80-х рр. ХІХ ст. в Лубенському пов. Полтав. губ.].

Публікуємо вперше.

Час і місце запису зазначено на обкладинці рукопису зі знаком запитання.

У варіанті немає багатьох епізодів, властивих іншим фіксаціям сюжету. У рукопису, окрім цієї думи, міститься «Дума про поповича Олексія». Рукопис зберігається в розсіпі докладно неідентифікованих матеріалів, які в «Книзі опису першого фонду» визначено як «Рештки архіву Максимовича, “Киевской старины” та інші».

11.23. Про озовських братів

Друк. за: Горленко В. Бандурист Иван Крюковский (текст девяти дум с биографической заметкой) // КС. – 1882. – Кн. XII – С. 499–504.

Зап. В. Горленко 1882 р. від кобзаря Івана Григоровича Кравченка (Кравченка-Крюковського), 1826 р. н., з м. Лохвиці Полтав. губ.

Передруки:

- Грушевська. – С. 115–118, примітки до вар. Ї. У переліку варіантів дослідниця позначила опублікований нами текст варіанта думи як вар. Й. Проте в текстах вона його не подала, лише використала в посторінкових примітках, порівнюючи його із записом П. Мартиновича 1876 р. від І. Кравченка ¹.

11.24. Озовські брати

Друк. за: Грушевська. – С. 159–161, вар. ИИ.

Зап. В. Горленко 1884 р. в с. Тамарівка Пирятинського пов. Полтав. губ. від кобзаря Федора Баші, бл. 1810 р. н.

11.25. Три брата

Друк. за: Грушевська. – С. 161–162, вар. ЙЙ.

Зап. В. Горленко 9 вересня 1885 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від лірника Захара Кузьменка (Сокұра), 1820 р. н., з м. Хорола Полтав. губ.

¹ Див.: Мартинович. – С. 1–9. У запр. вид. див. вар. 11.20.

11.26. Озовські три брати

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 592, арк. 1–2 зв.

Зап. П. Мартинович 1885 р. в м. Лютецьці Полтав. губ. від кобзаря Федора Федоровича Гриценка (Холодного, Коваленка), 1813 (або 1814) р. н., із с. Глинське Зіньківського пов. Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

Дума міститься в добірці записів (60 арк.) від кобзаря Ф. Гриценка, на першому аркуші якої вгорі заголовок: «Козацьки письни». Праворуч, іншим почерком із червоним грифелем зазначено: «Кобзарь Хведирь Грыценко. 1885 г.».

Ф. Гриценко (по-вуличному – Коваленко), якого кобзарі називали ще Холодним¹, – учень кобзаря Василя Назаренка «з Буд». Буди – слобода поблизу с. Грунь, тому його й називали Будянським. Після навчання у В. Назаренка (за плату), навчався в Дмитра (Митра) Кочерги. Із чотирьох дум і численних псалмів, записаних П. Мартиновичем від Ф. Гриценка, було опубліковано лише думу «Канівченко»². У рукопису під багатьма текстами зазначено, від кого кобзар вивчив твір. Запитуючи кобзаря, як називаються твори – «Три брати озовські», «Олексій Попович» та інші, П. Мартинович зафіксував його відповідь та міркування: «Козацьки письни називаються... Перше козацьки письни, такъ вони водылыся, а теперь де дали, де дали, якъ куды пиды, та не скажы самъ, такъ вони и не знають. Гатьманьськи, настояще сказать, оце письни Вамъ. Хоть харьківськи, то тамъ сь Полтавщыны воно пишло. Ото вси стольки не есть їхъ такъ вони гатьманьськи: Озовські браты, Олексій Поповичъ, Канівченко, Удова... Воно жъ оце Гатьманщына й есть и вона пышеться “воєнна губернія”, а Харьківська гражданська»³.

Копія цього запису, але з іншим поділом на рядки, міститься в добірці, сформованій з окремих записів від різних виконавців⁴.

11.27. Про озовських братів

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 24, од. зб. 31, арк. 86 (текст за підтекстовкою); Грица. – С. 115, № 6 (мел.).

Зап. М. Лисенко на поч. 1880-х рр. від кобзаря Михайла Степановича Кравченка, 1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

Рукопис М. Лисенка. Чернетка, запис олівцем з виправленнями. Вгорі аркуша: «Невольницькі думи, або запорозькі псалми од Кравченка Михайла».

«<...> Фрагмент, можливо, начерковий, але важливий для порівняння з пізнішим текстом цієї ж думи (пор. у цьому виданні № 17 на с. 180) [у запропонованому вид. див. вар. 11.47. – *Упоряд.*]. Словесний текст у двох названих варіан-

¹ Про Ф. Гриценка див. також: Сластионов. – С. 312.

² Мартинович, 1906. – С. 263–269. Свій жаль із цього приводу П. Мартинович висловив у листі до В. Науменка (чернетка листа не датована, однак, зважаючи на зміст, припускаємо, що це вересень – жовтень 1904 рр.): АНФРФ, ф. 11, од. зб. 72, арк. 11, 11 зв.

³ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 592, арк. 9.

⁴ Там само, од. зб. 977, арк. 1–2 зв.

тах майже незмінний, тоді як музичний речитатив, при тих самих мелодичних формулах, характеризується значними відмінами в їх імпровізаційній подачі. Та це й не дивно, бо в інших рецитаціях дум М. Кравченка (згодом Ф. Колесса записав від нього сім дум) відчувається талант природного імпровізатора, “класика” думової традиції»¹.

Рукопис М. Лисенка див.: АНФРФ, ф. 24, од. зб. 31, арк. 86.

Першодрук: *Квітка К.* Фольклористична спадщина Миколи Лисенка // Збірник Музею діячів науки та мистецтва України. – К., 1930. – Т. 1. – С. 53.

11.28. Про трехъ бративъ

Друк. за: Мартинович. – С. 253–255.

Зап. П. Мартинович 30 січня 1886 р. в м. Костянтинограді Полтав. губ. від лірника Семена Чекана.

Рукопис П. Мартиновича із записом думи від С. Чекана з назвою «Трехъ брѣтивъ»² збігається з публікацією, за винятком окремих правописних відмінностей. Під текстом запису подано: «У Рѣській у Рѣсчѣнського вчѣвся».

11.29. Тры брѣты озѣвськихъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 597, арк. 1–2.

Зап. П. Мартинович 19 липня 1886 р. на х. Шмиглі Полтав. губ. від лірника Миколи Федоровича Дорошенка, бл. 1849 р. н.

Над назвою праворуч написано: «Кобыляцкій варіантъ», а нижче, олівцем: «Молодецьки письни. Козацьки письни. Трехбрачи[нська] псаль[ма]». Під записом: «Лирникъ Мьколай Хведоровычъ Дорошенко. Хуторъ Шмыгли въ четьрехъ верстахъ возлѣ Полтавы. (Отъ майстра). У Кобыляцькому възиди Антонъ Федоровычъ Бондаренко. Сѣла Каленыкы. (Умеръ). 1886 г. 19 іюля. Шмыглі (хуторъ)».

Ще нижче – перекреслений коментар: «Лирникъ пѣлъ эту пѣсню нѣскольکو разъ и большею частью употреблялъ стихи то просто

У недилію рано поранѣю,

то

У недилію рано поранѣю,

Барзе ранѣю зорѣю,

Тожъ не темни туманы вставалы...

Когда я спросилъ почему онъ мнѣ для записи продиктовалъ только У недилію рано пораненько безъ следующего стиха, онъ сказаль что тотъ следующий стихъ относится къ пѣсне “про Вдову”».

¹ Грица. – С. 792, № 6.

² Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 596, арк. 1–2.

У цьому ж рукопису на арк. 10–11 уміщено чи то копію цього ж запису, чи запис іншого виконання. Текст має окремі відмінності. У деяких рядках поставлено знак цезури; у рядках 10–12 інша форма дієслів: «забываєть», «зальываєть», «засыпаєть»; у 43 р. змінено «зелени» на «дубови», а «зелени» винесено в примітку; у 86 р. словосполучення «ти дома» прокоментовано «той домъ». Під текстом дописано: «Того шо вы кажете “Велькы Господы” того нема».

Запис від М. Дорошенка відмінний від інших закінченням і не вкладається в жодний з визначених К. Грушевською типів варіантів даного сюжету¹. Кара за брехню старшого брата спіткала «дома каменъни», у яких приймали братів, що повернулися.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 188–190. Текст передано сучасною українською графікою.

11.30

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 977, арк. 11–12 зв.

Зап. В. Горленко 9 серпня 1886 р. в с. Вільшана (Ольшана) Сосницького пов. Чернігів. губ. від кобзаря Луки Думенка (Думи), [1843 р. н.], із с. Волинка Сосницького пов. Чернігів. губ.

Публікуємо вперше.

Думу вміщено в добірці різних записів П. Мартиновича на трьох зшитих аркушах, де після запису думи подано ще один текст – народну псалму «Правда». Після неї – примітка П. Мартиновича, за якою було визначено, що запис думи належить В. Горленкові: «Копія съ записи Василя Петровича Горленка. Скопироваль Порфирій Мартиновичъ 2 го и 3 го ноября 1927 года передь отсылкою въ Кіевъ подлинной рукописи Василя Петровича Горленка въ [Кіевъ] Катерин. Михайловн. Грушевской для напечатанія. Порфирій Мартинович».

Текст думи, на відміну від інших, надісланих ним К. Грушевській, не був нею опублікований. Перед текстом зазначено: «Лукá Дума Кобзарь Ольшана Сосницкого уѣзда 9 августа 85 г.». Про кобзаря Л. Думенка (а це, безсумнівно, і є Л. Дума) К. Грушевська згадувала як про вчителя П. Кулика², коментуючи записи від нього (у запр. вид. див. вар. 11.57) і від С. Панченка (у запр. вид. див. вар. 11.58) як виконавців «сосницької школи». Вона подала і село, звідки Л. Думенко був родом. У цьому ж селі мешкав і П. Кулик. Однак у запису від П. Кулика 1895 р. (у запр. вид. див. вар. 11.34) зазначено, що він вивчив цю думу від кобзаря Д. Руденка.

¹ Див.: Грушевська. – С. 92.

² Грушевська. – С. 92. М. Білозерський у своїх нотатках від 1893 р. (див.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 376, арк. 45) учнем Л. Думенка назвав ще і Я. Кулика (28 р.). Там же він визначив приблизний вік самого вчителя: «л. 50».

11.31. [Тры бр́аты озовьськыхъ]

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 601, арк. 14–16.

Зап. В. Горленко і П. Мартинович 3 липня 1887 р. в с. Дейкалівка Зіньківського пов. Полтав. губ. Від кобзаря Мойсія (Мойсея) Гордійовича Кулика (Гордійця), бл. 1817 р. н.

Публікуємо вперше.

Варіант не має епізоду про повернення двох братів додому. Після запису, який є останнім у рукопису, зазначено: «1887 г. 3 юля. С. Дейкалівка Зеньковскаго уѣзда Полтавской губерніи. Отъ кобзаря Мойсея Гордѣевича Кулыка записали В. Горленко и П. Мартиновичъ». Над заголовком: «Статуль трѣхбратънивскій. Козацька вкрайньська пісьня». Рукопис, у якому міститься дума, – дві окремі частини, кожна з яких має титульний аркуш із зазначеним виконавцем. Наповнення частин – не тотожне, хоча деякі твори є в обох. Зокрема, опублікована нами дума «Тры бр́аты озовьськыхъ» міститься в другій частині, а в першій, на арк. 4–5, є копія з іншим поділом на вірші, розділовими знаками й деякими відмінностями у формі слів («шобъ» замість «штобъ»; «матуси» замість «матушки»; «колы бъ» замість «когда бъ» та ін.). Праворуч над заголовком напис: «Удова и Тры брата отдалъ В. П. Г. мнѣ, а Самар. Олекс. Дивка и Невольныцкъ взялъ себѣ». Біля рядка «До отця, до матуси прыбуваты» позначка: «До сихъ поръ Горленко писа[лъ]». Власне там, де в опублікованому нами тексті після 22 р. поставлено |||. Очевидно, цим знаком П. Мартинович розмежував частини, писані ним і В. Горленком. У другій частині рукопису, на арк. 10–11 зв., є ще одна неповна копія, яка починається з 23 р. опублікованого нами тексту, саме з того рядка, з якого починається запис П. Мартиновича. Ця копія відрізняється від двох інших уживанням подекуди графем «ё» та «ѣ», наявністю розділових знаків. Як і в копію, що на арк. 4–5, про яку йшлося вище, унесено виправлення: змінено «шобъ» на «штобъ», «винъ» на «онъ», «матери» на «матушки», «куды» на «куда», «коли» на «когда», «отця» на «отца»; у 103 р. пропущено «старшій». Певна спрямованість змін в обох копіях свідчить про втручання збирача в текст при копіюванні. Підтвердженням цього слугує фрагмент (відповідає 52-ом рядкам нашої публікації) чорнового запису олівцем, здійсненого нашвидкоруч, із недописаними словами, безсумнівно, під час виконання. Почерк у тій частині, яку П. Мартинович у копіях визначив як запис В. Горленка, справді належить В. Горленкові¹. У листі до В. Білого (від 25 січня – 2 лютого 1928 р.) П. Мартинович розповів про спільну з В. Горленком працю з М. Куликом: «Мы вдвохъ зѣыхались у Полтави и тамъ уперве побачылись. Це було литомъ у 1887 роци. <...> Прыихалы до Гордійця <...>, винъ каже, що знавъ, та забувъ. <...> Ставъ йому нагадувать йихъ я; Гордіецъ ставъ переинакшуваты нагадане мною. Воно того й треба було, щобъ вызвать у памъяти забыте йимъ. В. П. Горленко пысавъ, я нагадувавъ кобзаревы. Безъ мого нагаду Горленко не запысав бы забытого кобзаремъ. Такимъ родомъ було запысано про трюхъ бративъ самарськыхъ, невольныцкы, Маруся Богуславка, по моему нагаду»².

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 981, арк. 1–1 зв.

² Там само, од. зб. 94, арк. 21.

11.32. Тры бр́аты

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 674, арк. 2 зв. – 4.

Зап. П. Мартинович 1893 р. або 1894 р. від лірника Опанаса (Хванасія) Павловича Видюченка (Видюк) із с. Хрестище Костянтиноградського пов. Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

Текст міститься серед перебілених записів, кожен з яких окремо не датовано. На титулі зшитку зазначено: «Лирщыкъ Хванасій Выдюченко. Съ Хрестища. Зъ Дзябуриувы. 25 октября 1893 року». Це дата початку роботи П. Мартиновича з лірником. На титулі – ще один напис: «Перепись начисто кончена до ноября 1909. 3-й разъ начисто». Ще чотири дати перелічено в кінці цього ж зшитку: «17 іюля 1894 г. 18 іюля 1894 г. 19 іюня 1902 г. 16 апреля 1904». Дату «25-го октября 1893 року» подано й біля прізвища цього лірника у складеному П. Мартиновичем списку осіб, від яких він записував твори впродовж 1890–1900 рр.¹ Із цими записами збігаються окремі тексти з іншого, також перебіленого, рукопису², на обкладинці якого проставлено «19 іюня 1902». Водночас друга частина рукопису заповнена текстами, підписаними різними датами. У другій частині вміщено й думу «Тры браты» (яка подібна до коментованого тексту), текст якої має лише незначні відмінності від даного варіанта, а також зафіксовані на арк. 14–14 зв. розрізнені фрагменти думи.

11.33. Якъ тры браты зъ Азова втикалы

Друк. за рукоп.: ІЛ, ф. 70, од. зб. 240, с. 6–14.

Зап. Г. Коваленко до 1895 р. в Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

Текст уміщено в рукопису із заголовком на титульному аркуші «Народныя думы новыхъ записей. Маруся Богуславка та инши народни думы. Зибравъ въ Полтавскій губ. Г. К-ко». На звороті титульного аркуша – звернення Г. Коваленка до Київського цензурного комітету щодо дозволу на публікацію, датоване 23 червня 1895 р., його повне ім'я та адреса: «Подаль Григорій Алексѣевичъ Коваленко: Москва, факультетская хирургическая клиника Императорского Московского университета». У переліку дум, окрім публікованої нами, зазначені «Маруся Богуславка» і «Маты удова и тры сыны». Останньої у зшитку немає. Саме вона, як свідчить резолюція цензурного комітету на титулі, отримала дозвіл на друк, а тексти двох інших перекреслені олівцем із червоним грифелем. На титульному аркуші – нотатки, зроблені пізніше. Зокрема, угорі й унизу олівцем із червоним і чорним грифелем позначено: «1907 г. № 36».

Деякі особливості цього запису (за відсутності повної паспортизації) створюють враження втручання в текст. Сумнів породжує надмірна стрункість розвитку

¹ Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 1009, арк. 5 зв.

² Див.: Там само, од. зб. 673, арк. 1–25.

сюжету. Поєднання розділів, на які збирач поділив текст (подібно як Б. Грінченко в «Думах кобзарських»¹), створює виразну композицію паралельного розвитку подій думи, що невластиво фольклорним епічним творам: завершуються або розпочинаються окремі «розділи» нехарактерними для думи віршами – «Такъ браты розмовлялы / Та й дали поспишалы» (рр. 96–97), «И те сказавшы, кинни браты дали видбигалы, / Пишого брата покидыалы» (рр. 56–57), «Тымъ часомъ...» (р. 98). «Автор» – чи сам виконавець, чи збирач, який міг відредагувати текст, – використав пізніші форми художнього мислення, коли закон лінійності, властивий раннім формам, зокрема фольклору («...события могут разворачиваться лишь в одной точке пространства и не могут происходить одновременно в нескольких местах (“закон хронологической несовместимости”)²», уже було подолано. Сумнів викликають також випадки вживання частки «ся» перед дієсловом (рядки 166, 206, 221), деякі особливості стилю, певні вирази, зокрема «рідний край», «рідна країна», «народ український», яких немає в інших варіантах. Останні рядки (216–238) також виходять за межі відомої нам традиції. У 215 р. («А меньшый сын ясною тинню у гости прыбувае...») простежуємо перегук з р. 217 запису М. Ніговського від П. Колибаби – «А менший син, піша пішаниця, за гостя приникае» (у запр. вид. див. вар. 11.17). К. Грушевська опублікувала текст думи за рукописом М. Ніговського, у якому означений рядок подано інакше – «А меньшый сынъ пишу пишаныцю за гостя прынымае», і він не зрозумілий у контексті сюжету³. Зауважимо, що в запису С. Носа 1857 р. від цього ж виконавця (у запр. вид. див. вар. 11.12) подібного рядка взагалі немає. Близькі варіанти р. 73 («То ни въ чим буде поиты мижъ челядь погуляты») трапляються в трьох записах з Харківщини: М. Ніговського від П. Колибаби з Богодухівського пов. (у запр. вид. див. вар. 11.17), у варіанті, записаному від того ж кобзаря С. Носом (у запр. вид. див. вар. 11.12), у запису П. Мартиновича від І. Пересади (у запр. вид. див. вар. 11.35), а також у непаспортизованому запису І. Срезневського, найвірогідніше, здійсненому також на Харківщині (у запр. вид. див. вар. 11.7). Водночас даний текст містить багато фрагментів (рядки 20–23, 102–112, 114–124, 138–143, 146–158 та ін.), близьких до запису П. Куліша від А. Никоненка (у запр. вид. див. вар. 11.11) з Лубенського пов. Полтавської губ.

11.34. Дума про трьох братів озівських

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 1, од. зб. 241, арк. 4–11.

Зап. Ю. Виноградський 8 травня 1895 р. в м-ку Сосниця Чернігів. губ. від кобзаря Павла Васильовича Кулика, бл. 1865 р. н., із с. Волинка Сосницького пов. Чернігів. губ.⁴

¹ Думи кобзарські / видано під доглядом Б. Грінченка. – Чернігів, 1897. – С. 20–31.

² Брицька А. Пространство // Восточно-славянский фольклор: словарь научной и народной терминологии. – Минск, 1993. – С. 291–293.

³ Грушевська. – С. 113–115, вар. I, р. 218.

⁴ Дату народження і місце проживання визначено за рукописом М. Білозерського (див.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 376, арк. 45). У публікації Ю. Виноградський зазначив, що кобзар «має вже 65 років» (див.: *Виноградський Ю.* Кобзар П. В. Кулик // ЕВ. – 1927. – Кн. 3. – С. 64–67).

Публікуємо вперше.

Рукопис Ю. Виноградського – копія 1926 р. з його первинного запису. Копію разом з іншими матеріалами він надіслав до Етнографічної комісії ВУАН для публікації в «ЕВ». У паспорті запису зазначено: «...навчився співати цю думу від кобзаря Данила Руденка». Д. Руденко із с. Баби був першим учителем П. Кулика, який потім «кінчав науку» в Л. Думенка в м-ку Вільшане. Пізніше (1923 р.) цю думу від П. Кулика записала О. Курило (у запр. вид. див. вар. 11.57), згодом, у 1926 р., – Л. Шевченко (у запр. вид. див. вар. 11.61). Хоча запис Ю. Виноградського від П. Кулика найраніший, пізніші записи О. Курило і Л. Шевченко – ширші, що, очевидно, пояснюється тим, що в цей час поводити читав кобзареві «думи з книги Д. Ревуцького: Українські думи і пісні історичні (відзначено О. Курило)»¹.

Текст містить особливості, властиві варіантам із Чернігівщини, окреслені К. Грушевською «сосницькими», на які (особливості) вона й звернула увагу: початок зі згадкою про «полчок», що «мал був і невеличок», звернення найменшого брата до Савур-могили, набивання пістолей порохом, аби відігнати орлів². Поза увагою дослідниці залишився (вочевидь, через незначну в її розпорядженні кількості «сосницьких» варіантів) епізод з готовністю старшого брата відтяти голову найменшому на його ж прохання.

11.35. Тры браты Озовськи

Друк. за: Мартинович. – С. 275–283.

Зап. П. Мартинович 8 червня 1901 р. в с. Петрівка Миргородського пов. Полтав. губ. від лірника Івана Пересади.

Рукопис П. Мартиновича із записом думи зберігається в АНФРФ³. У рукописному тексті, на відміну від публікації, проставлено наголоси. До 267 р. подано примітку, не відтворену у виданні: «Сла́ва тебе́, слава тебе́!». Решта тексту збігається з публікацією, за винятком окремих правописних відмінностей. Під записом уміщено текст, який, очевидно, засвідчує, від кого І. Пересада перейняв думу: «Зъ бандурщыкывъ: зъ харькывськыхъ: ажъ изъ Рублѣвкы. Та такъ шо ма́буть съ квартаку и вы́пылы так вѣнъ мини проказавъ. Алексѣй Халѣвка».

Текст містить чимало епізодів і реплік, не характерних для цієї думи. Маємо насамперед на увазі епізод про заборону старшого брата допомогти молодшому (рядки 26–27, 61–63); розповідь про те, що брати вже втретє втікають (рядки 30–44); змінений порядок подій – спершу прилітають зозулі, потім – орли і знову – зозулі (рядки 163–209). Варіант містить чимало нетипових реплік. Нами визначено рядки, які значно відхиляються від думової традиції: 57, 75–76, 82–83, 86–87, 96, 105–107, 121, 131–132, 161, 172–173, 183, 231⁴.

Передруки:

- Грушевська. – С.121–123, вар. Л.

¹ Грушевська. – С. 131, 132.

² Там само. – С. 91.

³ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 715, арк. 2–6 зв.

⁴ Мартинович. – С. 275–283.

11.36. Тры браты Озовські (або Пихотынець)

Друк. за: Сластіонов. – С. 317–324.

Зап. О. Сластьон 21 лютого 1902 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від кобзаря Михайла Степановича Кравченка, 1858 р. н.

Передруки:

- Грушевська. – С. 123–125, вар. М. Думу подано українською графікою. У примітках К. Грушевська вказала на розбіжності між «чорновиком» і публікацією в «КС»;
- Укр. нар. думи, 1955. – С. 61–67. Думу вміщено з двома назвами: «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі (Три брати Азовські)». У коментарях зазначено: «Відомо близько 50 записів цієї думи...»¹.
- Мишанич. – С. 66–72. Твір надруковано сучасною українською мовою.

11.37

Друк. за: Грушевська. – С. 164–165, вар. ПП.

Зап. О. Сластьон на поч. ХХ ст. від лірника Антона Скоби, 1863 р. н., із с. Мала Багачка Миргородського пов. Полтав. губ.

11.38. Бѣгство трѣхъ братьевъ изъ Азова

Друк. за: Бѣгство трѣхъ братьевъ изъ Азова // Южно-русская песня и современные ее носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменка). Материал собрал М. Сперанский. – К., 1904. – С. 4–11 (текст); Грица. – С. 167, № 14 (мел.).

Зап. М. Сперанський і його студенти – Г. Бакалов і В. Данилов – 20–21 жовтня 1902 р. від кобзаря Терентія Макаровича Пархоменка, 1872 р. н., із с. Волосківці Сосницького пов. Чернігів. губ.

Довгий словесний текст властивий північно-західній групі². «Мелодія, наближена до пісенної в межах двох пентахордів d–fis–a / g–b–d, тяжіє до мажоромінору»³.

Першодрук мел.: Южно-русская песня и современные ее носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменка). Материал собрал М. Сперанский. – К., 1904. – С. 4.

Передруки:

- Грушевська. – С. 125–127, вар. Н. «Правопис затримано той, що в оригіналі, тільки викинено ъ, інших змін не рішилися ми робити, щоб не пору-

¹ Укр. нар. думи, 1955. – С. 577.

² Див.: Грушевська. – С. 93.

³ Грица. – С. 794, № 14.

шити несвідомо точности запису»¹. У примітках подано «Варіяції Пархоменка при співі»²;

- Стельмах. – С. 62–70. У примітці зазначено: «Записана А. Приходьком [?] від сліпого кобзаря Терентія Макаровича Пархоменка»³. Текст думи транслітеровано сучасною українською мовою;
- Нудьга. – С. 99–107. У примітці подано: «В цій редакції найвиразніше розкриваються народні моральні принципи: за зраду, злочин по відношенню до рідного – неминуче мусить прийти найсуворіша кара»⁴. Текст думи передано сучасною українською графікою;
- Хоменко. – С. 52–66. У виданні зауважено, що думу подано за виданням 1904 р. Однак текст відредаговано відповідно до норм правопису;
- Ukrainian dумы. Translations by George Tarnawsky and Patricia Kilina. Introduction by Natalie K. Moyle. – Toronto ; Cambridge, 1979. – Р. 78–91. У виданні думу подано українською та її переклад англійською мовами. Передрук за: Грушевська. – Р. 125–127.

11.39. Обѣ трѣхъ брѣтивѣ писнья

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 725, арк. 60 зв.–61 зв.

Зап. П. Мартинович 20 січня 1903 р. в м. Костянтинограді від Мотрони Панасівни Бондаренко (Бондаренчиха, Гнатиха), бл. 1834 р. н., із с. Кам'янка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.].

Публікуємо вперше.

Текст уміщено в зшитку чорнових записів без зазначення виконавця, а конкретні дати подано після всіх записів, здійснених певного дня. Ім'я виконавиці, місце запису та іншу інформацію про неї встановлено за репліками, розкиданими по зшитку, а також порівнюючи різні рукописи П. Мартиновича⁵, які є перебіленими копіями записів від М. Бондаренко. На титульному аркуші одного зі зшитків (од. зб. 611) вказано її ім'я та місце походження⁶.

Після тексту: «Отак одрыдала за чужыхъ сынивъ... Охъ Боже мій Боже мій! Ажъ голова́ больіть».

Припускаємо, що виконавиця пригадала текст думи лише в загальних рисах. Йому бракує багатьох змістових елементів, властивих даному сюжету й наявних у більшості варіантів. Стягнутість змісту, форма й ритм викладу виявляють те, що запис здійснено не зі співу, а з проказування. Опосередковано на це вказують також її слова, зафіксовані збирачем: «Обѣ трѣхъ брѣтивѣ писнью мѡжно нѡ двойе: и казатъ и сьпивать». Тут же П. Мартинович (під заголовком «Ана́нійивська

¹ Грушевська. – С. 125.

² Там само.

³ Стельмах. – С. 173–174.

⁴ Нудьга. – С. 330.

⁵ Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 611, 714, 724.

⁶ Докладніше про рукопис, виконавицю та роботу з нею П. Мартиновича див.: Укр. нар. думи, 2009. – С. 217.

письня») зафіксував від неї відмінний від опублікованого нами варіант закінчення думи:

«Ста́лы ти два бра́ты
 До Чорного моря дойижджа́ты
 И ста́лы вже посередь моря перейижджаты
 Де взяла́ся буйная хвѣ́ля
 Тро́хы йи́хъ у мо́ри не потопа́ла
 Прыи́шлося бѣ́ йим потопа́ты,
 Шо вони не схоти́лы свого братика на ко́ни взя́ты...
 Ста́лы йи́хъ люды ратува́ты.
 Край.

...И мо́жно та́къ съпивать, шо й вони́ додо́му дойы́халы и мо́жно й та́к съпива́ть шо й море перейижджа́лы

Ы на мо́ри потопа́лы
 Ы йы́хъ люде ратува́лы...
 Край»¹.

Такий варіант закінчення близький до фрагмента думи, почутого П. Мартиновчем від А. Римсала (у запр. вид. див. Додатки, вар. 11.Г), і дещо подібний до прикінцевого фрагмента думи, записаної від С. Пасюги (у запр. вид. див. вар. 11.62). Це свідчить про небезпідставність припущення Б. Кирдана² (на підставі своєрідності варіанта С. Пасюги і згадки О. Сластіона³ про подібний мотив у почутій ним поблизу м. Бердянська думі від кобзаря з Катеринославської губ.) щодо існування колись такої версії думи. В опублікованому нами варіанті думи, у її завершенні є певне порушення послідовності подій. У першому ж пригадуванні виконавицею цієї думи (у запр. вид. див. Додатки, вар. 11.Е) брати спершу долають море, а згодом кидають у степу меншого брата.

П. Мартинович в одній з перебілених копій записів від М. Бондаренко⁴ чи то зафіксував інше її виконання (до 58 рядків тексту додано вищенаведений варіант закінчення, за яким брати ледве не потопають у морі), чи то сам здійснив таке поєднання, ґрунтуючись на коментарях виконавиці та на проказаному нею тексті. У цьому списку, окрім зміни закінчення, 26 і 27 рядки повторено двічі, 35, 40, 43 рядки поділено, у кінці 48 р. «вже» подано без дужок, подекуди розставлено знаки в прямій мові; перенесено лише кінцеву репліку виконавиці. Є ще дві перебілені копії запису з тим же закінченням, що і в поданому тексті⁵. У першій з них збережено репліки виконавиці та прикінцевий коментар про можливий варіант закінчення, деякі рядки з'єднано, інші розбито на два, 52 р. такий, як і в од. зб. 714, також розставлено розділові знаки. В од. зб. 623 немає 1 і 22 рядків, збережено репліки виконавиці, також з'єднано або розмежовано на два деякі рядки, у 27 р. немає «прибувати», на початку 52 р. немає «каже», у 63 р. встав-

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 725, арк. 62.

² Кирдан Б. Неизвестный вариант украинской думы «Побег трех братьев из города Азова, из турецкой неволи» // Советская этнография. – 1963. – № 5. – С. 92–94.

³ Сластіонов. – С. 3–12.

⁴ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 714, арк. 175 зв.–176.

⁵ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 611, арк. 218–219; там само, од. зб. 623, арк. 2 зв.–3 зв.

лено «братъ»; розставлено розділові знаки; немає коментаря про можливий варіант закінчення.

Прагнучи відтворити особливості вимови, П. Мартинович у багатьох своїх записах вживав додаткові позначки біля літер і наполягав на їх збереженні, а згодом піднімав цю тему в листах до В. Білого. О. Боряк¹ уперше звернула увагу на це глибоке усвідомлення збирачем своєї позиції. Він обґрунтовував вживання у своїх записах таких графем, як «БІ», «Е̇», «Σ», «Σ̇», «Й̇», «Й̇̇», наполягав на збереженні наголосів над словами². П. Мартинович тонко відчував нюанси вимови і намагався на письмі відтворити міру м'якості звуків. «...въ Украйінській мові, до котóрой я зъ маліссинькихъ литъ дослѹхувавсь, ёсть еры́ – змякчѣнне и ёсть еры́ крутѣ. <...> Я такъ и пысавъ: де крутѣ еры́, то такъ и пышу́, а де змякчѣйме еры́, то знакы змякчѣннѣ надъ еры́ ставлю. Ё̇ змякчѣннѣ на бѹквѣ ѱ, ѱ̇, ѱ̇̇ и по другихъ буквѣхъ, то я скрізь те обозначаѡвъ такъ же, якъ и на еры́ ѱ̇ ставывшы вгорі́ то́чку, або двѣи то́чки, якъ ищѣ́ бѣльше змякчѣннѣ ѱ̇...»³. Інші аспекти аналізу текстологічних особливостей записів П. Мартиновича, важливого для оцінки не лише його фіксацій дум, усієї його рукописної спадщини, але й для вирішення низки теоретичних проблем фольклористики, містяться в розвідці О. Бріциної⁴.

11.40. Про трьох братів азовських

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 41, арк. 5–8 (текст за підтекстовкою; поділ на рядки за: Грица. – С. 145–149, № 11); Грица. – С. 132–149, № 11 (мел.).

Зап. кобзар В. Шевченко 1904 р. від кобзаря Михайла Степановича Кравченка, 1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

До думи (мелодії з підтекстовкою) у рукопису оригіналу подано два паспорти, які різняться датою запису: перед назвою – «Записана кобзарем В. Шевченко у 1904 році від кобзаря Кравченка», а після запису – «12 червня 1912 року. Кобзарь В. Шевченко».

Рукопис зберігається в архіві Д. Яворницького⁵. Копія мелодії з підтекстовкою, виконана М. Гайдаєм, а також машинописна копія тексту зберігаються в АНФРФ⁶. Є ще одна копія думи (виконана, імовірно, П. Лебедем до липня 1940 р.)⁷.

С. Грица зауважила, що в «...мелодії думи, особливо в кадансах, неодноразово відмічено хроматичні ходи на збільшену секунду та дорійську сексту. З того

¹ Боряк О. Текстологічні засади записування та публікації дум П. Мартиновича (за матеріалами епістолярної спадщини) // Усна епіка: епічні традиції та виконавство. Матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда. Київ, 8–14 вересня, 1997. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 23–29.

² АНФРФ, ф. 11, од. зб. 45 [листи до І. Стешенка, 1902 р. – *Упоряд.*]; там само, од. зб. 62 а [листи до І. Стешенка, 1902–1904 рр., чернетки. – *Упоряд.*].

³ Там само, од. зб. 94, арк. 6 [лист до В. Білого, 24 жовтня 1925 р., чернетка. – *Упоряд.*].

⁴ Бріцина. С. 320–353.

⁵ АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 41, арк. 5–8.

⁶ АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 47–53, 54–72 [мел., рукоп. М. Гайдая. – *Упоряд.*].

⁷ АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 57, арк. 43–50 [текст, машинопис. – *Упоряд.*], 54–72 [мел. – *Упоряд.*].

мало б виходити, що дума “Про трьох братів азовських” могла бути згодом “підправлена” під надруковану Ф. Колесою ту саму думу від М. Кравченка у “Мелодіях...”» [у запр. вид. див. вар. 11.47. – Упоряд.]»¹.

Першодрук:

- Кирдан, 1972. – С. 190–195 (текст). Написання слів змінено відповідно до норм сучасного правопису.
У виданні збережено особливості рукопису.
- Яворницький. – С. 228–247 (мел. з підтекстовкою).

11.41. «Про піхотинця» (фрагмент)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 178 (текст); Грица. – С. 259–261, № 25, вар. б (мел.).

Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від Платона Кравченка (Шахворостівського), із с. Шахворостівка Миргородського пов. Полтав. губ.

У виданні Ф. Колесси текст цієї думи подано під назвою «“Про піхотинця” (фрагмент)»².

За Ф. Колесою, спів П. Кравченка «визначений добірною деклямацією і особливим артистичним викінченням»³. С. Грица зауважила, що «жоден із кобзарів, від яких розшифровував музику до дум Ф. Колесса, не мав такого багатого орнаментування речитативу, зокрема початку та закінчення уступів, як П. Кравченко. Речитація переважно в межах септими, подекуди сягає октави, іноді охоплює VII. Також жоден із поданих варіантів думи не повторює ритмоінтонаційних формул попереднього варіанта, засвідчуючи імпровізаційний хист виконавця»⁴.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 91–94.

Передруки:

- Гушевська. – С. 130, вар. П;
- Колесса, 1969. – С. 192–205;
- Грица. – С. 259–261, № 25, вар. б.

11.42. Дума про «піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 88–91 (текст за підтекстовкою), «Варіант а»); Грица. – С. 257–258, № 25, вар. а (мел.).

Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від Платона Кравченка (Шахворостівського), із с. Шахворостівка Миргородського пов. Полтав. губ.

¹ Грица. – С. 793, № 10.

² Див.: Колесса, 1910. – С. 178.

³ Там само. – С. LXXXVII.

⁴ Грица. – С. 797, № 25.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 88–91.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 192–205;
- Грица. – С. 257–259, № 25, вар. а.

11.43. Дума про «піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1. – С. 94–96 (текст за підтекстовкою), «Варіант в»»; Грица. – С. 262–263, № 25, вар. в (мел.).

Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від Платона Кравченка (Шахворостівського), із с. Шахворостівка Миргородського пов. Полтав. губ.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 94–96.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 192–205;
- Грица. – С. 262–263, № 25, вар. в.

11.44. Дума про «піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 97–98 (текст за підтекстовкою), «Варіант г»»; Грица. – С. 264–265, № 25, вар. г (мел.).

Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від Платона Кравченка (Шахворостівського), із с. Шахворостівка Миргородського пов. Полтав. губ.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 91–94.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 192–205;
- Грица. – С. 264–265, № 25, вар. г.

11.45. Дума про «піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 99–101 (текст за підтекстовкою), «Варіант г»»; Грица. – С. 265–266, № 25, вар. д (мел.).

Зап. О. Сластіон на фонограф до 1908 р. від Платона Кравченка (Шахворостівського), із с. Шахворостівка Миргородського пов. Полтав. губ.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 99–101.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 192–205;
- Грица. – С. 265–267, № 25, вар. д.

11.46. «Про Озівських братів» («про піхотинця»)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 157–163 (текст); Грица. – С. 180–196, [№ 17] (мел.).

Зап. Ф. Колесса на фонограф 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від кобзаря Михайла Степановича Кравченка, 1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

«Сюжетний мотив: троє братів тікають з міста Азова, рятуючись від турецької неволі – двоє кінно, а третій (“брат менчий піхотинець”) просить по черзі середульшого і найстаршого взяти його на коня і не залишати одного в степу, аби його “тіла вовкам і птиці на поталу не дати”, або ж голову йому стяти. Середульший барат став з тернів віти ламати, на “прикмету молодшому покидати”. Найстарший не хоче “урем’я теряти”, боячись турецької погоні, і вирішує залишити найменшого піхотинця, а “батькові-матері ... неправду виявляти” і “хазяйство на двох розділяти”. Найменший брат помирає в степу, а старшого й середульшого після повернення додому проклинають батьки за те, що вони не вберегли найменшого. <...> Це перший найповніший зразок думи “Про трьох азовських братів” з мелодією. Ф. Колесса зазначав, що бандурний супровід рецитацій М. Кравченка з фонографа майже не прослуховувався, тому в розшифровках музичних текстів відмічено подекуди тільки кінцеві акорди I і V ступенів (без терцій) у кадансах. Учений вперше застосував метроном для розшифрування дум, маючи змогу з відносною точністю визначити темп рецитацій М. Кравченка, співвідношення ритмічних одиниць. “Чвертка приблизно дорівнює 80 частині хвилини за метрономом, що відповідає темпові Andante. Очевидно, не було нашим наміром при допомозі метронома означувати темпо дум із математичною точністю; се не дасться перевести навіть у строфічних піснях, не то в думках, і ми вище зазначили, що кобзарі в цьому напрямі користуються великою свободою. Та все ж таки у виданих оце рецитаціях надібасмо чимало фраз, а навіть цілих уступів, в яких чергові наголоси цілком докладно сходяться з тактуванням метронома. Ці місця зазначено дужками вгорі над нотами” (Колесса Ф. Мелодії... – С. 87). “Мелодії Кравченка і інших співців миргородської групи основуються на дорійському ладі з малою секундою між другим і третім та шостим і сьомим ступенями. Цей лад підлягає в кобзарів такій модифікації, що його четвертий ступінь звичайно підвищується на півтону, внаслідок чого з’являється ще одна мала секунда (між четвертим і п’ятим ступенями) та збільшена секунда (між третім і четвертим ступенями); оця хроматизація ладу надає кобзарським рецитаціям орієнтального характеру. <...> У першій серії записів від М. Кравченка з 1908 р. <...> підвищення четвертого ступеня гамами таке послідовне, що ми зазначаємо це сталими дієзами при ключі. У пізнішій серії записів від того ж Кравченка з 1909 р. і у всіх інших рецитаціях уже не помічаємо тої правильності. Все ж таки четвертий ступінь частіше буває підвищений, ніж непідвищений. Часом тут з’являється якийсь посередній тон на границі між цілим і півтоном, що зазначаємо знаком підвищення або пониження у дужках” (Колесса Ф. Мелодії... – С. 87). Класифікацію музичних фраз за ладовими ознаками, типовими для рецитацій полтавських кобзарів і лірників, у тому числі М. Кравченка (Колесса Ф. Мелодії... – С. 41–47)»¹.

¹ Грица. – С.795, № 17, вар.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 1–25. Мелодію думи подано під назвою «Дума про “Озівських братів” (про “піхотинця”)».

Передруки:

- Грушевська. – С. 127–130, вар. О;
- Колесса, 1969. – С. 105–129;
- Кирдан, 1972. – С. 195–201;
- Грица. – С. 180–202.

11.47. Дума про «Озівських братів» (про «піхотинця»)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 25–26 (текст за підтекстовкою), «Варіант»; Грица. – С. 202–203, [№ 17], варіант (мел.).

Зап. О. Сластіон 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від кобзаря Михайла Степановича Кравченка, 1858 р. н., із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

«Цей та попередній тексти [у запр. вид. див. вар. 11.46. – *Упоряд.*] майже подібні. У другому варіанті – вигук “Ой” замість “Гей”; у другому уступі замість слів “Гей, то не чорні хмари наступали” – “Ой то не сива зозуля кувала”; далі пропущено “З города Озова”; замість “за кінним” – “за ними уганяє”; також пропущено “братами називає”. Незначні зміни в порядку слів наприкінці третього й четвертого уступів. <...> Обидва варіанти мають подібний мелодичний контур у перших двох уступах, у наступних двох – під впливом імпровізації він змінюється при збереженні тих самих ритмомелодичних формул. Послідовно зберігаються каданси»¹.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 25–26.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 129–130;
- Грица. – С. 202–203. У виданні не подано імені записувача – О. Сластіона.

11.48. «Про піхотинця» (фрагмент)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 177–178 (текст, рядки 1–26), с. 142–146 (текст за підтекстовкою, рядки 27–54); Грица. – С. 297–301, № 31 (мел.).

Зап. Ф. Колесса влітку 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від лірника Антона Скоби, 1863 р. н., із с. Багачка Хорольського пов. Полтав. губ.

«Подано вісім уступів думи без закінчення з приміткою, що цим фрагментом докладно визначено тип рецитації. <...> “Піхотинець” вирізняється рясно орнаментованою рецитацією, яка в кінці уступів завершується переграми на лірі. При спільному модусі мислення з полтавськими співаками А. Скоба має індивідуальні риси інтонування: у початкових фразах уступів після перегри на лірі – емоцій-

¹ Там само.

ний злет голосу, здебільшого з ритмічно акцентованої верхньої септими на вигуках “О”, “Ой” вниз до тоніки; виразна артикуляція складів; часті тріольні, квінтальні поєднання тривалостей; зміни темпу»¹.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 138–146. Мелодію думи подано під назвою «Дума “про піхотинця”».

Передруки:

- Грушевська. – С. 130, вар. П.;
- Колесса, 1969. – С. 242–250;
- Грица. – С. 297–302, № 31.

11.49. Дума про «піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 112–114 (текст за підтекстовкою), «Варіант а»); Грица. – С. 276–277, № 28, вар. а (мел.).

Зап. Ф. Колесса влітку 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від Явдохи Юхимівни Пилипенко, бл. 1868 р. н., із с. Орликівщина Хорольського пов. Полтав. губ.

«Подана в f-дорійському з позначенням альтерації IV ступеня біля нот. Рецитація малоорнаментована, повільніша, ніж у полтавських кобзарів, за типом ритмоформул – подібна до рецитацій полтавської групи кобзарів <...>, проте менш виразна, ніж у Михайла і Платона Кравченків. Діапазон рецитації розгортається переважно в межах сексти, тільки тричі співачка сягає верхньої малої септими. У словесному тексті Я. Пилипенко вжила архаїчну форму: “конні *комониченьки* посіддали, / По козацьки всідали” (останній вираз теж вжито вперше). Я. Пилипенко була єдиною жінкою, від якої Ф. Колесса записував думи, хоча, за свідченням збирачів ХХ ст., “старчихи” іноді траплялися серед кобзарських і лірницьких гуртів. Відомою, наприклад, була Ївга Христенко з Валківського пов. на Харківщині, від якої В. Харків 1930 р. записав епічний репертуар, зокрема псалми»².

Я. Пилипенко, одна з небагатьох жінок-виконавець дум, сліпа, співала без акомпанименту.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 112–114.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 216–221;
- Грица. – С. 276–278, № 28, вар. а (мел.).

11.50. Дума про «піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 114–117 (текст за підтекстовкою), «Варіант б»); Грица. – С. 278–280, № 28, вар. б (мел.)

¹ Грица, 2007. – С. 798, № 31.

² Там само, № 28.

Зап. О. Сластіон 1908 р. в м. Миргороді Полтав. губ. від Явдохи Юхимівни Пилипенко, бл. 1868 р. н., із с. Орликівщина Хорольського пов. Полтав. губ.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 114–117.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 216–221;
- Грица. – С. 278–280, № 28, вар. б.

11.51. Дума «про піхотинця» (початок)

Друк. за: Колесса, 1. – С. 108–111 (текст за підтекстовкою); Грица. – С. 273–274, № 27 (мел.).

Зап. на фонограф О. Сластіон [у 1908–1909 рр.] від Остапа Калного, із с. Великі Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ.

«Кобзар співав без акомпанементу. Думу подано в *a*-дорійському з позначенням альтерації IV ступеня біля нот. Рецитація дуже близька до Кравченкової, але більш монотонна, менше орнаментована мелізмами»¹.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 108–111.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 212–215;
- Грица. – С. 273–275, № 27.

11.52. Про «Озівських братів» (про піхотинця)

Друк. за: Колесса, 1913. – С. 21–32 (текст за підтекстовкою), «Варіант а»); Грица. – С. 328–333, [№ 40], вар. а (мел.).

Зап. Ф. Колесса або О. Сластіон, очевидно, після 1908–1910 рр. від Миколи Захаровича Дубини, бл. 1843 р. н., із с. Решетилівка Полтавського пов. Полтав. губ.

«Рецитацію подано в *a*-дорійському з альтерацією IV ступеня, що позначено біля нот. Ф. Колесса, який був особисто знайомий із М. Дубиною, так про нього писав: “Співає дуже гарно м’яким високим тенором. Втратив зір від віспи в 16-м році життя; вчився один рік у відомого кобзаря Крюковського з Лохвиці. <...> Співав без акомпанементу думи “Про озівських братів” і “Про удову”. В розмові часом мішає українські і російські слова й вимову. Рецитації Дубини відзначаються багатю мелодією, колоратурними прикрасами і дуже довго витриманими, протяжними тонами в закінченнях фраз і періодів” (Колесса Ф. Мелодії... – С. 312–313).

¹ Грица. – С. 798, № 27.

“Заплачка” думи близька до початку думи “Про піхотиця” П. Кравченка (Там само. – С. 192), який також співав без інструмента. Можливо, розлогим орнаментованим зачином на вигуках “гей”, “ой” обидва співці компенсували відсутність інструментального вступу. Проте рецитація П. Кравченка демонструє тип масштабного квантитативного групування ритмічних одиниць без чіткого ладового тяжіння, тоді як рецитація М. Дубини, при збереженні квантитативного типу ритміки, урізноманітненої дрібними тривалостями – шістнадцятими, тридцять другими, – з окресленим ладовим тяжінням до домінанти й тоніки, частими цезурами, що припадають на ці функції, сповільненим темпом <...>, наближається до пісні. Словесний текст думи близький до варіанта, який записав О. Сластіон від М. Кравченка (пор.: *Грушевська К.* – Т. 1. – С. 123–125). Тут словесний текст постає у значно скороченому вигляді. М. Дубина мав цікаву особливість – повторював останній рядок уступу думи в наступному, подібно, як у піснях з катреном»¹.

Перезапис із фоновалика на магнітну плівку початкового фрагмента (13 рядків) зберігається в АНФРФ².

Першодрук мел.: Колесса, 1913. – С. 21–32.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 341–352;
- Грица, 2007. – С. 328–335, [№ 40], вар. а.

11.53. Про «Озівських братів» (про піхотинця)

Друк. за: Колесса, 1913. – С. 32–36, фрагмент (текст за підтекстовкою), «Варіант б»»; Грица. – С. 335–337, [№ 40], вар. б (мел.).

Зап. Ф. Колесса або О. Сластіон, очевидно, після 1908–1910 рр. від Миколи Захаровича Дубини, бл. 1843 р. н., із с. Решетилівка Полтавського пов. Полтав. губ.

Першодрук мел.: Колесса, 1913. – С. 32–36.

Передруки:

- Колесса, 1969. – С. 341–352;
- Грица. – С. 335–338, [№ 40], вар. б.

11.54. Тры браты озивськи

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 805, арк. 1–7.

Зап. П. Мартинович 9 вересня 1912 р. від лірника Павла Даниловича Гутирі, із с. Мачухи Полтавського пов. Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

¹ Грица. – С. 800, № 40.

² Див.: АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1170.

11.55. Дума про трьох братів озівських

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 78–88.

Зап. Д. Яворницький 1916 р. в с. Чаплинка Новомосковського пов. Катеринослав. губ. від лірника Івана Харлампійовича Мережки.

Текст узято з одного з примірників машинописного збірника фольклорних записів з архіву Д. Яворницького, який готували до видання ще за життя вченого. Робота над збірником тривала впродовж 1945 р., однак його так і не було видано¹. В обох примірниках до тексту думи подано примітку: «Ця дума записана 1916 р. од сліпого лірника Івана Харлампійовича Мережки в с. Чаплинці, Новомоск. пов. на Катер-ні. Сам Мережка навчився цієї думи од другого сліпого лірника Арсенієвського. Порівняй: Антонович і Драгоманов, Истор. песни мал.-го нар. Київ, 1874, I, 106–133.

Лірник Іван Харлампійович Мережка народився в селі Чаплинці, Новомосковського повіту, Катеринославської губернії. До двадцяти шести років він був видючий. Уже з тринадцяти років почав служити у людей. Двадцяти двох років одружився і жив три роки з своєю жінкою, од якої мав одно дитинча. Але жінка і дитина замерли. Тоді він укїнувся в хліборобство та й осліп. Іздив лічитися до Харкова і був у відомого окулісти, професора Гіршмана, який найшов у нього в очах так звану темну воду, од якої хворий на віки робився темним чоловіком. Після смерти першої жінки одружився вдруге, і мав собі троє дітей. За ліру взявся, чуячи, що вона годує сліпих людей. Учився грати і “сам від себе” і від діда Арсенієвського, який жив в тому ж таки селі Чаплинці. Навчившись добре грати на лірі, почав ходити по ярмарках та грати. Раніше заробляв в день 2–3 карбованця за один базар, а в останні часи 30–40 копійок, рідко карбованець, або півтора.

1916 р. Д. Яворницький».

У даному варіанті простежуємо повторення деяких епізодів (хоча й не ідентичними текстами). Наприклад, у рядках 176–218 змальовано трагічну картину загибелі найменшого брата, а у 254-му р. й далі – він знову на Савур-могілі й очікує на смерть. Повторено й епізод, коли старші брати доїжджають до р. Самарки і старший жалкує, що покинув найменшого – рядки 219–243 і 280–313.

Ще один запис від І. Мережки див. у запр. вид. вар. 11.56.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 201–209.

Передруки:

- Мишанич. – С. 63–69. Передрук за: Кирдан, 1972.

11.56. Дума про трьох братів озівських

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 60, арк. 89–93.

Зап. Д. Яворницький у с. Чаплинка Новомосковського пов. Катеринослав. губ. від лірника Івана Харлампійовича Мережки.

¹ Інший примірник машинопису цього збірника див.: АНФРФ, ф. 2, кол. 2, од. зб. 57, арк. 65–77.

Запис не датовано.

Після тексту подано примітку: «Цієї думи сліпий лірник Іван Мережка “вивчивсь по якійсь книжці, яку йому читали”. Кінець думи схожий з другим варіантом, який надруковано в “Исторических песнях” Антоновича і Драгоманова, але початок і середина трохи відступають. Дивись: т. II, 113–120».

Інший примірник машинопису див.: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 57, арк. 78–83. Див. також у запр. вид. комент. до вар. 11.55.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 209–213.

11.57. Дума про трьох братів Озовських

Друк. за: Грушевська. – С. 131–133, вар. Т.

Зап. О. Курило восени 1923 р. в м. Сосниці Чернігів. окр. від Павла Васильовича Кулика, бл. 1865 р. н.

К. Грушевська подала примітку О. Курило: «Неоднакові фонетичні форми одного слова – не помилка: так проказував співець»¹. Ці відмінності подано в тексті в дужках.

Про виконавця думи див. у запр. вид. комент. до вар. 11.34.

11.58

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел. і підтекстовка) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1170 (копія з фоноваликів).

Зап. на фонограф К. Квітка восени 1923 р. в с. Змітнів Сосницького пов. Чернігів. окр., від Савки Панченка, 1838 р. н.

Публікуємо вперше.

Розбіжності в текстах цього запису і в запр. вид. вар. 11.59 свідчать про те, що обидва записи є фіксаціями різних виконань думи С. Панченком, здійсненими під час експедиції групи науковців на Чернігівщину.

11.59

Друк. за: Грушевська. – С.130–131, вар. С.

Зап. О. Курило восени 1923 р. в с. Змітнів Сосницького пов. Чернігів. окр. від Савки Панченка, 1838 р. н.

К. Грушевська в розвідці до сюжету «10. Утеча трьох братів з Азова» зауважила: «Нові чернігівські записи О. Курило мають три риси досить рідкі в різних редакціях сеї думи, бо з 25 варіантів вони спільні лиш двом-трьом. Сі риси такі:

¹ Грушевська. – С. 131.

1) В самім початку згадка про “повчок-невеличок” (вар. С [11.59]¹ ряд. 2, вар. Т [11.57] ряд. 1: вона зустрічається тільки в трьох старих варіантах – вар. А [11.1], Д [11.11], З [11.18]). 2) Слова піхотинця до Савур-могили (вар. С [11.59] ряд. 68, вар. Т [11.57] ряд. 55) були звісні тільки в вар. З [11.18], ряд. 54. 3) Нарешті те місце, де наймолодший набиває пістолі і відганяє звірів і птахів (вар. С [11.59] ряд. 73–74, вар. Т [11.57] ряд. 59–60), зустрічається в варіантах П. Колибаби Є [11.12] та І [11.17], ряд. 54–55 і вар. З [11.18], ряд. 62–64. <...> всі риси сі зустрічаються разом тільки в одному з старих варіантів – варіанті З [11.18] – Братиці. З сим-же варіантом спільна й прозьба найменшого брата взяти “міч” і зняти голову, як галку. <...> подібність настільки велика, що мусимо конче допустити якийсь звязок між отсею новішою сосницькою школою і Братицею, або хоч тою школою, з якої вийшов Братиця: школою сосницького кобзаря Бешка (думу про Азовських братів Братиця знав власне від Бешка)»².

11.60. Тры браты озивськихъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 899, арк. 1–3 зв.

Зап. П. Мартинович 1924 р. від лірника Остапа (Євстахвія) Івановича Довгополого, із с. Шидіїв (Шедієве), Полтавщина.

Публікуємо вперше.

Про виконавця та записи від нього див. комент. до вар. 1.17 думи «Плач невольників»³.

11.61. Трѣхъ бративъ озивськихъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 902, арк. 17–19.

Зап. П. Мартинович 26–27 вересня 1924 р. від лірника Григорія Полунця, із с. Мала Перещепина, Полтавщина.

Публікуємо вперше.

Текст уміщено в зшитку чорнових записів П. Мартиновича. Ім'я виконавця зазначено лише на першому аркуші. Однак послідовність самих записів відповідає послідовності переліку творів, чітко визначених як репертуар Г. Полунця. Очевидно, цей запис було зроблено під час пригадування думи лірником. Над заголовком напис: «Козацьки письні». Текст записано не суцільно, а фрагментами, зі значними проміжками між ними. Після 9 та 22 рядків поставлено рядки крапок начебто на означення пропусків. Уздовж 19 аркуша на берегах дописано: «Це наука выдите моя кольісь вона була. Стародавня це наука. Це стародавня наука». Фрагмент цього ж тексту (12 початкових рядків) міститься також в іншому зшитку⁴.

¹ У квадратних дужках подаємо варіанти думи із запр. вид.

² Грушевська. – С. 91–92.

³ Укр. нар. думи, 2009. – С. 227.

⁴ Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 903, арк. 13.

11.62. Дума про трьох братів Озовських

Друк. за: Грушевська. – С. 131–133, вар. Т₁ (прим.).

Зап. Л. Шевченко 2 листопада 1926 р. в Києві від Павла Васильовича Кулика, бл. 1865 р. н., із с. Волинка Сосницького пов. Чернігів. губ.

Текст відтворив М. Дмитренко за примітками К. Грушевської, які дослідниця подала до варіанта, записаного від цього ж виконавця О. Курило (у запр. вид. див. вар. 11.57), зазначаючи конкретні розбіжності між виконаннями П. Кулика в різні роки.

Про виконавця дум див. у запр. вид. комент. до вар. 11.34.

11.63. Дума про трьох братів озівських

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, од. зб. 336, арк. 34–38.

Зап. Ф. Дніпровський 1929 р. в с. Борисовка Курської обл. від кобзаря Степана Артемовича Пасюги, [1848 р. н.], з Богодухівського пов. Харків. губ.

Рік народження визначено із зауваги збирача про вік кобзаря – 81 рік. Дата народження та інші відомості про кобзаря містяться також у нотатках В. Харкова¹.

Ф. Дніпровський називав С. Пасюгу лірником-кобзарем. Після запису збирач подав стислу інформацію про населення с. Борисовка та багатство місцевого фольклору.

Б. Кирдан уперше виявив запис і звернув увагу на його особливості². Він уважав, що вони дають підстави вбачати в даному виконанні досі невідому версію думи (див. також у запр. вид. комент. до вар. 11.39).

Прикметно, що цієї думи від С. Пасюги не зафіксував свого часу Ф. Колесса (він записав від нього три інші думи), не згадав її і О. Сластіон, який повідомляв Ф. Колессі про думи в репертуарі виконавця. Імовірно, цей твір з'явився в репертуарі кобзаря значно пізніше.

Звертаємо увагу дослідників на рядки 40–47 і 81–86, стиль і будова яких відмінна від відомих нам варіантів.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 213–215.

11.64. [Про трьох братів озівських]

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 194, арк. 54–58 зв. (текст за підтекстовкою); поділ на рядки за: Грица. – С. 548–555, № 74 (мел.).

Зап. В. Харків 1930 р. в м. Харкові від лірника Назара Денисовича Боклага, [1840 р. н.], із с. Лихачівка Валківського р-ну Харків. обл.

¹ АНФРФ, ф. 6, од. зб. 185, арк. 31.

² Кирдан Б. Неизвестный вариант украинской думы... // Советская этнография. 1963. № 5. С. 92–94.

«Н. Боклаг навчався у Левонтія Никифоровича Олександренка. Був майстром виготовлення лір. Співак подає оригінальний варіант рецитації добре відомого сюжету з розширеним усередині монологом найменшого брата, що помирає у степу, з мотивом оплакування, характерним для пісень “...три сивиї зозулі то так вони його окували, як роднії сестриці, як братіка оплакали”. Сюжет без традиційного закінчення – покарання синів батьками і “славословія”. Як видно з поданих інструментальних вступів і перегр на лірі, Боклаг був вправним майстром гри. Рецитація в діапазоні нони ($e-f^1$) з переважним використанням пентахорду $e^1 dis^1 (d) c^1 h a$, споріднена з рецитаціями лірників харківської групи і водночас наближена до пісні»¹.

11.65. Про 3 братів

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/4, арк. 29–31.

Зап. В. Харків 1930 р. в м. Харкові від лірника Назара Денисовича Боклага, [1840 р. н.], із с. Лихачівка Валківського р-ну Харків. обл.

Запис в експедиційному щоденнику В. Харкова. Порівняно з вар. 11.64 у запр. вид., даний текст ширший від тексту підтекстовки до нотної транскрипції. Відмінності дають підставу припустити, що це різні виконання думи. В АНФРФ також зберігається перебілена копія вар. 11.65².

В АНФРФ збереглися фоновалики із записом співу Н. Боклага³. Фонозапис за обсягом ближчий до даного варіанта, аніж до вар. 11.64.

Рік народження лірника визначено за свідченням В. Харкова: 1930 р. Н. Боклаг мав 90 р. Був учнем Л. Олександренка із с. Степанівка⁴.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 216–218.

11. 66.Тры братьы озивськыхъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 954, арк. 8–9 зв.

Зап. П. Мартинович у лютому 1932 р. від кобзаря Терентія (Терешка) Трохимовича Жадана, із с. Петрівка Красноградського р-ну Харків. обл.

Публікуємо вперше.

У тексті є чимало місць, що мають характер коментаря або зв'язки між фрагментами співу: «Тоди баче, що вже його не беруть» (р. 23); «Браты покынулы...» (р. 28); «Винъ йимъ отвича» (р. 73) та ін.

Після тексту П. Мартинович подав примітку, яка передає коментар виконавця: «Якъ третього пишого беруть два конныхъ, такъ привьязуютъ до сидел кылымъ: до того й до того сидла, а тоді въ кылымъ у той садовлять пишого: шобъ не сыдѣты двомъ козакамъ на кони, а значыть и той везе й и той везе и мѣждо нымы й спору не буде».

¹ Грица. – С. 810, № 74.

² Див.: АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/3, арк. 29 – 32.

³ Копію з них на магнітній стрічці див.: АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1865, 1866.

⁴ АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/4, арк. 27.

У цьому ж рукопису (арк. 7) уміщено ще один коментар виконавця – про торгівлю невольниками: «Озівські невольники. Якъ зайде татарва ізъ гóрода Озóва, Озóвъ, значить, був главный городъ торговый у ихъ. Тогóв[ля] отó, значить, вони тымъ невольникамы торгуют. Тто вони заходять на Вкрайину якымы-то табурамы: табуръ главный якъ зайде, а съ тóго табура розбиваютьця на мѣнчи табуры и отó во врѣмья жывивъ абó во врѣмья сйбы. И ото вони якъ зайдуть, такъ ужé тоді спасѣнія нема, [людимъ]! Потому, шо вони булы безъ зброи!.. Отó хибá въ велькихъ панивъ булы якí то замкы. Ну вони ихъ мыналы мыналы чѣрезъ тѣ, шо вони зъ собою пушокъ не возылы. Отó йим шобъ и не возжаться кóло замку кóло тóго. А вони: йим нужно, шобъ набраты у плинь людей. Отó вони тоди звязуют йимъ назадъ рúкы вьшче локътивъ и отó навьяжут ддóвгу – ддóвгу нызку. И гóняют тоді, а татары по бокахъ верхы пидганяют ихъ и ззаду!.. И ззаду пидганяют. А де молодí дивчата такъ на гарбу посажают и шьчѣ й холодокъ напнуть йимъ; шоб не змарнылы лыщѣмъ. За дивчатъ воны, ко́нѣшно, дорóгшу плáту берут за красывыхъ. И якъ проженуть оту нызку, так кррóвью стѣпь зальют! Воны жъ не мынают нни будякивъ! Нни бурьянивъ нйакыхъ! Тодí вонó прыгонют ихъ у въ Озóвъ! Дѣ гарни дивчата то берут турѣцьки паы за [жйнокъ] ихъ! А остальныхъ ужé продают десь въ орабьськи зѣмли туды прóччи. [Отаке] чувъ про Озóвъ якый бувъ Озóвъ».

11.67. Дума про 3-х братів озівських

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, од. зб. 240, арк. 9 зв.–11 зв. (текст); Грица. – С. 452–454, № 61 (мел.).

Зап. на фонограф М. Гайдай 20 жовтня 1938 р. від кобзаря Федора Даниловича Кушнерика, [1874 р. н.], із с. Велика Багачка Велико-Багачанського р-ну Полтав. обл. Транскрипція мел. і тексту М. Гайдая.

Під текстом примітка збирача: «Переняв од М. Кравченка, а він від Остапа Вересая». Після паспорта збирачем зазначено: «Зфонографував. Списав М. Гайдай».

Першодрук: Грица. – С. 452–454, № 61 (мел. та фрагмент тексту).

11.68. Дума про азовських братів

Друк. за машинописом: АНФРФ, ф. 14–3, од. зб. 1059, арк. 65–69.

Зап. М. Полотай у червні 1946 р. в с. Блистова Менського р-ну Чернігів. обл. від лірника Аврама Родіоновича Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна на Чернігівщині. Транскрипція (фрагмент мел.) М. Полотая.

Публікуємо вперше.

Варіант думи, як і наступні записи від А. Гребеня (у запр. вид. див. вар. 11.69, 11.70, 11.72), містить мотив, притаманний майже всім записам із Чернігівщини

(окрім варіанта від кобзаря Т. Пархоменка): старший брат готовий стягти голову молодшому на його ж прохання, але середній зупиняє його. Прикметно, що варіант А. Гребеня дуже відрізняється від виконання Т. Пархоменка, хоча в останнього він учився один рік. Тож цю думу, очевидно, О. Гребень вивчив від іншого кобзаря чи лірника.

Зберігся рукопис М. Полотая ¹ із записом іншого виконання А. Гребеня від 5 серпня 1946 р. Обидва виконання дещо різняться. У рукопису (між 134 і 135 рядками тексту, який ми подаємо) міститься текст, відсутній у машинопису:

«Да став словами промовляти:

“Ой голова моя козацька,

Голова моя молодецька,

Да де ж ти проживала?

Із тяжкої турецької неволі утікала,

А тепер довелось тобі

На безвідді, на безхліб’ї

Пропадати”.

Да стали до його птиці пернати налітати

І в головах сідати» ².

Інші відмінності – незначні. Проте в рукопису майже не відображено особливостей вимови лірника. Лише окремі слова позначено «+» з приміткою збирача: «Хрещиком + позначені слова, які співцем вимовлялися по-чернігівські: “по одноум” (по однім), “не пуойде” (не піде)» ³.

Рукопис М. Полотая опублікував Б. Кирдан ⁴.

При публікації машинопису нами виправлено випадкові друкарські помилки.

11.69

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 166.

Зап. 1951 р. від лірника Аврама Родіоновича Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна, Чернігівщина.

Публікуємо вперше.

11.70. Про трьох братів азовських

Друк. за: Грица. – С. 594–618, № 79.

Зап. О. Юсов у червні 1955 р. від лірника Аврама Родіоновича Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна, Чернігівщина. Транскрипція Л. Єфремової з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 584/2.

¹ Див.: АНФРФ, ф. 14–3, од. зб. 25-б, арк. 100–103.

² Там само, арк. 102 зв.

³ Там само, арк. 103.

⁴ Див.: Кирдан, 1972. – С. 221–223.

11.71

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 363.

Зап. 1955 р. від кобзаря Петра Івановича Гузя, 1895 р. н., із с. Лютенька Гадяцького р-ну Полтав. обл.

Публікуємо вперше.

11.72

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 661.

Зап. 1957 р. від лірника Аврама Родіоновича Гребеня, 1878 р. н., із с. Березна, Чернігівщина.

Публікуємо вперше.

11.73. Про азовських братів

Друк. за: машинописом (текст) і рукоп. (мел.) АНФРФ, ф.14–3, од. зб. 1059, арк. 96, 100–102.

Зап. М. Полотай 27 серпня 1961 р. на х. Маховики Щорсівського р-ну Чернігів. обл. від лірника Кирила Андрійовича Кузьминського, 1886 р. н.

Публікуємо вперше.

К. Кузьминський учився три роки в І. Кнута із с. Баби, який на той час був пан-отцем організації кобзарів і лірників, що обіймала м-ко Сосниця, с. Баби й м. Мена. Потім учився в К. Бондаренка й С. Захарченка із с. Дягова (жив у с. Ліски, що за м. Меною). Від І. Кнута перейняв більшість пісень і думу про азовських братів. Знав чимало лірників і кобзарів. Докладну інформацію про самого К. Кузьминського та інших, кого він знав, записав з його слів М. Полотай¹.

Про лірника І. Кнута згадували у своїх нотатках (наприкінці ХІХ ст.) М. Білозерський², а також М. Лисенко³.

Між підтекстовкою до нот і машинописом є незначні розбіжності в написанні слів.

¹ Див.: АНФРФ, ф. 14–3, од. зб. 1059, арк. 105–107.

² Див.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 376, арк. 45 зв.

³ Див.: АНФРФ, ф. 24, од. зб. 29, арк. 1.

11.74. [Дума про втечу трьох братів з турецької неволі]

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (фрагмент мел.) з фонозапису: АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1414.

Зап. Н. Савонова [1974 р.] від кобзаря Георгія Кириловича Ткаченка, 1898 р. н. Думу записано під час виступу кобзаря в Спілці композиторів України

Особливості виконання дум Г. Ткаченком С. Грица прокоментувала таким чином: «Г. Ткаченко, який, окрім “Безродного”, знав ще сім дум, рецитовав їх без афектації (до якої вдавалися кобзарі нової, концертної генерації), проте дуже виразно, проникливо й переконливо, здобувши собі опінію справжнього старосвітського бандуриста. Діапазон його високого баритону обіймав дециму-ундециму: $d(c)$ малої – $f(g)$ першої октави. Інструментальний супровід Г. Ткаченка, коли той досягнув похилого віку, був схематичним, маркував співець лише основні акорди. “Пальці не слухалися”, – як він сам говорив. Рецитація з використанням сталих думових формул в d -натуральному. Стрій бандури Г. Ткаченка $DGAdga / d^1 e^1 f^1 g^1 a^1 b^1 (h^1) c^2-d^2$ ¹; «Важливу роль у рецитаціях Г. Ткаченка відіграє інструментальний супровід. Він завжди починається із типового для всіх виконуваних ним дум вступу, який маркує основні опори – I і V ступені, іноді – IV. Виконавець часто використовує інструментальні перегри, а в супроводі мелодії – арпеджію на розкладеному I ступені; бандура часто дублює вокальну партію, особливо у фрагментах, де співак хоче виділити певний смисловий уток» ².

ДОДАТКИ

Подаємо неавтентичні – скомпільовані, «зложені» варіанти або фрагменти сюжету думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», що належать І. Срезневському (альманах «Запорожская старина», 1833 р.), М. Максимовичу (збірка «Украинские народные песни», 1834 р., ч. 1), П. Кулішеві («История воссоединения Руси», 1874 р.) та ін.

11.А. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова

Друк. за: Побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова // Запорожская старина. – Х., 1833. – Ч. 1. – С. 94–102.

Текст подав І. Срезневський, зазначивши: «Список сообщен мне А. Г. Шпигоцким».

У цьому виданні (с. 154–161) упорядник також умістив переклад думи російською мовою. Віддаючи перевагу варіантові М. Цертелєва, І. Срезневський зауважив, що різниця між текстами незначна.

Передруки:

- Антонович, Драгоманов. – С.120–124, вар. В.

¹ Грица. – С. 813.

² Там само. – С. 814.

- Грушевська. – С. 133–134, вар. Х.

11.Б. Побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова

Друк. за: Побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова // *Максимович М.* Украинские народные песни. – М., 1834. – Ч. 1. – С. 9–12.

Текст подав М. Максимович, об'єднавши два варіанти: М. Цертелева¹ і з «Українського альманаху»² (зі списку А. Шпигоцького). К. Грушевська зауважила, що М. Максимович у зведеному тексті «не обмежився самим об'єднанням двох варіантів, але навіть поправив той з двох, який ми маємо право вважати ближчим до народного оригіналу, себ-то текст Срезневського. Максимович тут пропускав різні “зайві” ампліфікації, особливо характеристичні для кобзарського стилю, наближаючи свій варіант до тексту Цертелева – справді найбільш лаконічного з усіх записів сеї думи, можливо завдяки такій-же “редакційній” роботі Цертелева»³.

Передруки:

- Антонович, Драгоманов. – С. 124–127, вар. Г. Деякі рядки об'єднано в один.

11.В. Про трѣхъ братів озівських

Друк. за: Про трѣхъ братів озівських // *Куліш П.* История воссоединения Руси. – СПб., 1874. – Т. 1. – С. 334–342.

11.Г. Трехбратья пѣснья

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 1009, арк. 8–8 зв.
Зап. П. Мартинович 17 серпня 1896 р. у с. Вереміївка Полтав. губ.

Публікуємо вперше.

Думу, почуту 2 листопада 1877 р. від лірника Айона Римсала (Лимсаро) з Хорольського пов. Полтав. губ., відтворено П. Мартиновичем по пам'яті.

Дату фіксації («подано по памяти...») подано під фрагментом. Відомості про почуту думку зафіксовано на цьому ж аркуші вгорі, над фрагментом думи «Каневчѣнко». На попередньому аркуші дещо інша дата: «24 го (или) 25 го октября 1877 года».

Фрагмент дуже подібний до тексту варіанта закінчення думи, записаної від М. Бондаренко 1903 р. (у запр. вид. див. вар. 11.39 і комент. до нього). Після тексту П. Мартинович умістив коментар виконавця: «Каневчѣнко. Каневчѣнкова

¹ О побѣгъ трехъ братьевъ изъ Азова // *Цертелев Н.* Опыт собрания старинных малороссийских песней. – СПб., 1819. – С. 21–25.

² Див.: Украинский альманах. – Х., 1831. – С. 124–131.

³ Грушевська. – С. 91.

пісня. Трійхбратня письменя. Це старыньни письмені. Теперъ уже нема такы́хъ писень ниде... Ниде вже йхъ нема.. Це ише я такъ йхъ похваты́вся... Оце я тилькы й знаю двы́ ихъ и бильшь нйкы́хъ я не знаю. <...> У Переяславському вйъзди я вчы́вся ихъ вы́вчы́вся йхъ. Самъ я съ Хорольського вйъзда.. А два го́ды бувъ у Переяславському вйъзди. А це у ярмарку сюды прыйшовъ у Вереміевку къ Дмытру. 25 октября 1877 го́да»¹.

11.Д. Про тріох братів

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 24, од. зб. 30, арк. 86.

Зап. М. Лисенко [в останній чверті ХІХ ст.] від С. Носа.

Публікуємо вперше.

С. Ніс перейняв думу від лірника Йвана із с. Щеки Лубенського пов. Полтав. губ.

11.Е. Объ трѣхъ брѣтивъ рѣсказъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф.11, од. зб. 714, арк. 46 зв.– 48.

Зап. П. Мартинович [1901 р. або 1902 р.] у м. Костянтинограді від Мотрони Панасівни Бондаренко (Бондаренчихи, Гнатихи), 1834 р. н., із с. Кам'янка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.].

Публікуємо вперше.

Текст уміщено в зшитку записів без зазначення виконавця, місця та дати запису. Як вдалося з'ясувати при порівнянні різних рукописів П. Мартиновича², більшість записів із цього зшитку є перебіленою копією із чорнового зшитку датованих записів від М. Бондаренко³, де даного тексту немає. У зшитку чорнових записів бракує тих, які здійснював П. Мартинович від М. Бондаренко в 1901–1902 рр. Припускаємо, що опублікований нами текст було записано від неї саме в означені роки. Очевидно, це була перша фіксація пригадування нею сюжету. Хоча П. Мартинович записав текст віршем, у ньому виразно виокремлюються більші фрагменти розповіді, а також окремі місця, що ближчі до форми думи. Пізніше, 20 січня 1903 р., П. Мартинович ще раз записав від М. Бондаренко цю думу (у запр. вид. див. вар. 11.39).

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 1009, арк. 8 зв.

² Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 611; там само. – Од. зб. 724)

³ Див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 725.



Кобзар Гнат Гончаренко з поводитирем
та Микола Лисенко. с. Ріпки
колишнього Богодухівського пов.
Харківської губ.
Світлина початку ХХ ст.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 93, арк. 14



Кобзарі Михайло Кравченко,
Терешко Пархоменко,
Петро Дривченко під час виступу
на XII Археологічному з'їзді 1902 р.
в м. Харкові
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 93, арк. 35



Остап Вересай з дружиною.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 693, арк. 7



Лірики Купріян Москаленко, Семен Зелінський, Іван Мартиненко, Микола Радієвич.
Кобзарі В. Потапенко (ліворуч) і Пилип Кулик (праворуч). м. Київ. 1929 р.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 693, арк. 5



Українські кобзарі Степан Пасюга («пан-отець») і Кожушко (його учень).
Виступ на Всеросійській кустарній виставці в павільйоні
Полтавського повітового земства. Санкт-Петербург. 1913 р.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 726, арк. 1

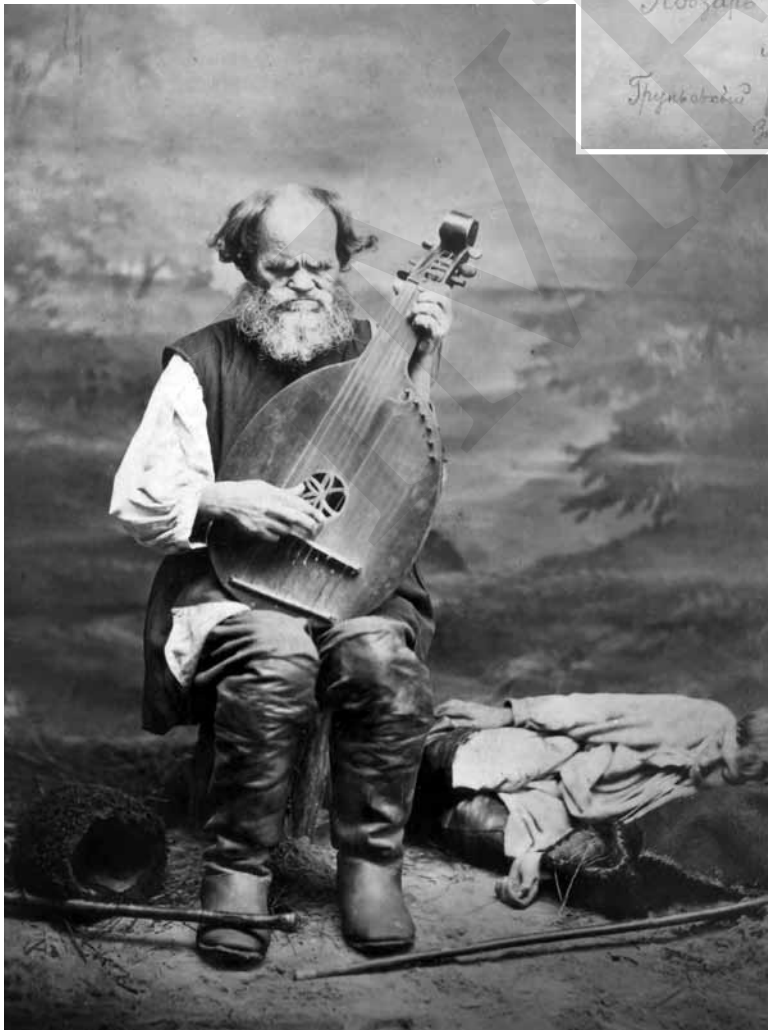


**Кобзарі Іван Іванченко, Петро Гузь та академік Юрій Соколов. 1940 р.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 659, арк. 37**



**Кобзарі Степан Пасюга, Іван Кучугура-Кучеренко, Павло Гашенко, Петро Дривченко.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 693, арк. 12**

**Кобзар Федір Гриценко
(Холодний).
Рис. Порфирія Мартиновича.
1880-ті рр.
АНФРФ, ф. 6, од. зб. 213, арк. 17а**



**Кобзар Остап Вересай.
70-ті рр. XIX ст.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 93, арк. 4**

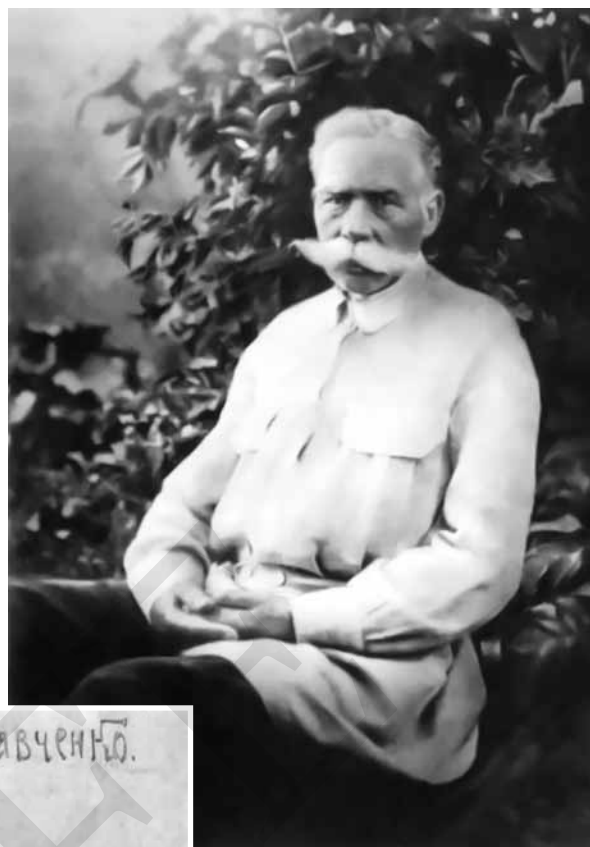


**Кобзар Терешко Пархоменко.
Сосницький пов. Чернігівської губ.
Світлина початку XX ст.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 93, арк. 13**



**Кобзар Степан Пасюга.
Світлина 1910 р.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 693, арк. 8**

**Кобзар Михайло Кравченко
з хлопчиком-поводирем.
Світлина початку XX ст.
АНФРФ, ф. 14-9, од. зб. 93, арк. 5**



Опанас Сластьон.
Світлина 1929 р.
За виданням: Портрети
українських кобзарів
Опанаса Сластьона. Харків :
Видавець
Олександр Савчук, 2018. 36 с.,
[25 іл.]. С. 5

Сластьон О.
Портрет кобзаря
Михайла Кравченка.
с. Великі Сорочинці
Миргородського пов.
Полтавської губ. 1902 р.
АНФРФ, ф. 14-9,
од. зб. 93, арк. 11



**Сластьон О. Портрет кобзаря Михайла Кравченка. 1903 р.
За виданням: Портрети українських кобзарів Опанаса Сластьона. Харків :
Видавець Олександр Савчук, 2018. 36 с., [25 іл.]. С. 25**



Сластьон О. Портрет кобзаря Михайла Кравченка. 1902 р.
За виданням: Портрети українських кобзарів Опанаса Сластьона. Харків :
Видавець Олександр Савчук, 2018. 36 с., [25 іл.]. С. 23. Ф. 11-4, од зб. 977

(Тры браты озовьськыхъ.)

Соплатулю Мрѣхъ ораушнѣвскы
Корючка Вкрайнича Муся

1. Мо не телии тужанѣ уставанѣ
Ахъ тры браты риднѣнхы (Ахъ гоубонькы свѣнѣнхы /
Ахъ гоубонькы свѣнѣнхы
Зъ горѣда Озова зъ тѣмъиномъ певомъ урижауѣ.
5. Мо два браты старшии риднѣнхы
И ти одвѣдѣа синѣнхы
А третій братъ найменшій тѣмъи тѣмъи
За хотѣнѣи братѣи постѣиша
На бѣи кашичѣнѣ
10. Ма на своѣхъ коуинѣи
Китѣи свои хотѣуѣи бѣиѣнхы побѣиѣа
А першого хрѣвѣи свѣиѣи заиѣиѣа
Онѣ до старшѣи братѣи добѣиѣа
За стрѣиѣи хвѣиѣа
Словѣиѣи проиѣиѣа
15. Братѣиѣи риднѣнхы
Гоубонькы свѣнѣнхы,
Мо проиѣа а вѣиѣа добѣа уриѣиѣа
Мо шѣиѣа шѣиѣа сеѣа на конѣи возѣиѣа
20. А отъ маѣи въ горѣдѣи хрѣвѣиѣиѣиѣа надѣиѣа
Штѣиѣа а знаѣа къдѣи въ горѣдѣи хрѣвѣиѣиѣиѣа убѣиѣа
До отуѣа до шѣиѣиѣиѣа прѣиѣуѣаѣиѣа
Мо най старшѣи братѣи до шѣиѣиѣиѣа шѣиѣиѣа шѣиѣиѣа;
"Братѣиѣиѣа нашѣи най меншѣиѣиѣа риднѣнхы
"Ахъ гоубонькы свѣнѣнхы";
25. Мо ахъ бурѣиѣа шѣиѣа тѣиѣа шѣиѣа сеѣа на конѣи бурѣиѣа
Мо вѣиѣа шѣиѣа нашѣи усиѣиѣа тѣиѣа
Сѣиѣа уѣиѣа Озѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа,
Бо будѣа за нашѣи зъ горѣдѣи Озова
30. Вѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа,
Мо будѣа нашѣи у шѣиѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа
Мо нашѣи шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа шѣиѣа
На тры зашѣиѣа рѣиѣиѣаѣиѣа

Лука Дума Кобзарь

Оулеана Гавуена 8 в.
Оулеукаго урфа.

Как-ы, города (2) Озова утикав поврок и мал кавилуоккь,
мрх братики ригрускіи ронубовніи сугенки
и моваруци сердешни:

Да вид то брати конни конаници
А мейшии брат нбшии нбшаници
А поидуго ина каке в ичинеи сунаници
(Оттоди вб то чіе) Да брати. Дубо и подбозматоб а мейшии
нбшии и подбозматоб

Горко неке и рдае
И стига сивалии проидиел //
Аа братики мои ридикати и ронубовни сугенки
моваруци сердешни
Станете вб коников по пасир,
Млава мейшио брата идоидице
На коні с собото возицие
До мрха матери вб города хреститиельскіи нбшаници
Хоть на мои шике уддице //
Мода вості аму добврати, но сами не вості
и табей не уддице

Станем ив коніи погасати
(Спане) Дубо на туредская мода (могоя) на по пасир, и
мода вон гичице и подбозматоб ронубовни //
Горко сугенки неке и рдае
Да стига сивалии проидиел:

Або мейше на кони и с собото возицие
Або мейше ронубовни каке ронубовни из мейше идоидице,
Да не пидице турком бегбидиельскіи ике "ка потаници" //
Мода старшии брати кавилуоккь чурди мейше вб подбозматоб
А середуеица брата кавилуоккь чурди мейше
И ронубовни ронубовни за мейше хатае

Да стига сивалии мейше и проидиел:
Ахь мейше твоей не вості и ронубовни твоей не уддицие
А хоть мейше и мейше твоей и уддицие, то думи мейше ронубовни
А ирше мейше брешь вб ронубовни и ронубовни мейше и не ронубовни //

Гудачь мейше мейше мейше и ронубовни мейше и ронубовни //
Да свбдуку мейше брата на ронубовни мейше и ронубовни //
Оттоди вб то возицие кони из мейше и из свбдуку мейше и ронубовни //

Кі стиге мейше и мейше мейше и ронубовни мейше и ронубовни //
Кавилуоккь чурди мейше

1886 г. 11-4 ф. 977 арк. 11

Рукопис думи «Как ыз города Озова». Запис П. Мартиновича від кобзаря Луки Думи. 1886. АНФРФ, ф. 11-4, од. зб. 977, арк. 11

12. ТРИ БРАТИ САМАРСЬКІ

Перший запис думи «Три брати самарські» здійснено на початку ХІХ ст.¹, однак науковому загалу він став відомий майже через півстоліття від часу запису. Спершу було опубліковано окремі його фрагменти² і лише згодом повний текст³.

К. Грушевська окреслила цю думу як «дуже загадкова»: «Якби не “Повести”, яких не беремо під сумнів що до їх автентичности, і не уривки Костомарова, то сю думу треба-б було вважати непевною»⁴. З п'яти текстів (окрім першого запису), розміщених нею в основному корпусі, лише два були докладно паспортизовані (отримані згодом ще три тексти вона подала в додатках і, пишучи коментарі, ще не брала їх до уваги). У двох інших дослідниця вбачала сліди редакційних правок, а ще один, виконуваний М. Кравченком, уважала переспівом штучно складеного Б. Грінченком⁵ варіанта з тестів, опублікованих М. Максимовичем і П. Житецьким.

М. Максимович, якому належить перша публікація думи⁶, висловив припущення щодо обставин, що могли бути приводом до її створення, та пов'язав з її змістом групу могил «Три брати» поблизу м. Васильків і на запорозьких землях, процитувавши опис за 1764 р.: «Потому называются *три браты* могилки, что при оных, давними временами, три брата от нападения татарского отбивались, с коих одного убито, а двух живцем взято»⁷. Період створення думи В. Антонович і М. Драгоманов співвідносили з історичними реаліями ХVІІ ст.: «Подробности думы представляют край у р. Самары уже не пустынным, как в думе о побеге трех братьев из Азова <...> По полям Самарским уже ездят “странные” козаки, т. е. существует проезжая дорога, на которой можно встретить козаков, – обстоятельства, в каких находилась Самарская Паланка в ХVІІ в.»⁸.

Від першої публікації думи і надалі (було віддруковано перший її запис і наступні фіксації) дослідники за тими чи іншими історико-топографічними реаліями намагалися уточнити період становлення твору, оперуючи варіантами двох різних типів. Перший містить морально-релігійну ідею, висловлену вустами найменшого брата, – думку про їхню загибель як покарання за нехтування батьків-

¹ Про рукопис «Повести малороссийские числом 16. Списаны из уст слепца Ивана, лучшего рапсодея, которого застал я в Малороссии в начале ХІХ века» див.: *Житецький П.* Старинная запись народных малорусских дум с обзором вариантов к ним // КС. – 1893. – Кн. I. – С. 95–125.

² Костомаров. Історія козацтва... – С. 760–762.

³ Житецький. – С. 205–206.

⁴ Грушевська. – С. 138.

⁵ Див.: Думи кобзарські / видано під доглядом Б. Грінченка. – Чернігів, 1897. – С. 61.

⁶ Максимович. – С. 17–19.

⁷ Там само. – С. 17.

⁸ Антонович, Драгоманов. – С. 259.

ським благословенням та невшанування «дому Божого». Другий тип, епічний, не виявляє причини пригоди, яка спіткала братів, а всю увагу у варіантах зосереджено на зображенні мученицької смерті трьох братів у степу. Саме на питання про час постання того чи іншого типу переважно спрямовували свою увагу дослідники, публікуючи та коментуючи окремі варіанти й сюжет думи загалом.

М. Максимович, який мав у своєму розпорядженні лише один текст саме моралістичного типу, уважав метою твору утвердження морально-релігійної думки: «Цель думы – нравственно религиозная мысль, высказанная устами меньшого брата. Та же мысль развита пространнее в думе “Черноморская буря”»¹. Однак В. Антонович і М. Драгоманов, передрукувавши цей текст, не наполягали на первинності такого типу думи: «Конец думы повторяет религиозную и моральную идею думы об Алексее Поповиче и буре на Чорном море»².

Щодо первинності морально-релігійної ідеї думи рішуче висловив свою думку М. Костомаров. Ознайомлений з публікаціями М. Максимовича, А. Метлинського, оперуючи власним записом 1840-х рр. і текстом з «Повестей малороссийских...», він не вважав основною моралістичну ідею думи, утілену в монолозі молодшого брата: «<...> в вариантах Максимовича и Метлинского меньшей брат представляет смерть всех троих братьев как наказание, посланное от Бога за то, что они отправились в охотное войско без позволения родителей и не прощаясь с ними; а вариант Максимовича прибавляет еще, что они, проезжая мимо церкви, не снимали шапок и не призывали себе помощи милосердного Бога. Последняя черта, сохраненная вариантом Максимовича, пришта в думу в последнее время кобзарями из других дум, между прочим, из думы о Черноморской буре. Впрочем, и вся эта нравственная сентенция, влагаемая меньшому брату, едва ли есть принадлежность первоначальной редакции думы. Цель настоящей думы – изобразить картину страдальческой смерти израненных козаков в дикой безлюдной степи, что постигало одинаково и добрых, и худых; поэтому нравовучение здесь как-то мало вяжется с содержанием»³.

О. Лісовський, якому був ще невідомий варіант із «Повестей малороссийских...», уважав думу пізнім твором. На його думку, вона є лише ілюстрацією до «нравоучения», що увиразнилося «из предшествующих дум»: «Если эта дума и возникла на исторической основе, то от последней не осталось ни одной самостоятельной черты, свидетельствующей о ее прежнем существовании. Нравоучение ее совершенно совпадает с нравовучением думы про черноморскую бурю. Перечисляемые грехи те же, что и там; в думе фигурируют те же три брата, умирающие на берегах реки Самарки. Из среды их по обыкновению выделяется меньший брат, устами которого певец произносит свое нравовучение»⁴.

П. Житецький, попри те, що йому належить публікація повного тексту найдавнішого запису думи й саме її епічного варіанта, уважав давнішим моралістичний тип думи і її постання пов'язував із записаною на Поділлі піснею про смерть двох братів при дорозі, яку він, однак, не опублікував у своїй праці, а лише переповів зміст. К. Грушевська, користуючись матеріалами П. Житецького, а серед них і рукописом цього запису, оприлюднила його текст у своєму корпусі дум.

¹ Максимович. – С. 17.

² Антонович, Драгоманов. – С. 259.

³ Костомаров. Історія козацтва... – С. 762.

⁴ Лісовский А. Опыт изучения малорусских дум. – Полтава, 1890. – С. 45.

Відтак ми маємо змогу переконатися, що пісня й насправді містить художні образи, близькі до деяких місць думи ¹. К. Грушевська вважала цілком можливим вплив «пісні на вже готову думу» ². Не виключена також вірогідність постання пісні на сюжет думи і під її впливом. Так, у середині XIX ст. М. Білозерський від лірника В. Ліпника з м. Димер записав пісню (фрагмент) про Івана Коновченка ³, що, на думку збирача, була «перероблена з думи» ⁴.

Згодом І. Каманін, який зарахував героїв думи до «богатирів козацького періоду», уважав неповними навіть варіанти моралістичного типу (а не лише епічний варіант із «Повестей малороссийских...», як витлумачила його думку К. Грушевська): «Повну відповідь меншого брата забуто кобзарями, заховалась тільки та частина, де він пояснює біду, що їх спіткала; се тому, що вони, їдучи в “охотне військо”, не просили благословення у батька й матери, не простились з ними; їдучи повз церкви, шапок з голови не зняли і помочи Божої не просили» ⁵. Жодного припущення, яким, на його думку, могло б бути продовження відповіді, він не висловив.

І. Єрофеев уважав думу «Три брати самарські» продовженням думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». Оперуючи трьома варіантами думи (зі збірника М. Максимовича, записом П. Мартиновича від І. Кравченка і текстом з «Повестей малороссийских...», з яких два перші містили морально-повчальний елемент), дослідник нечітко сформулював свій погляд на окреслене питання.

¹ Подаємо пісню за публікацією К. Грушевської з її примітками: «З огляду на те, що думку Житецького про посвоячення думи з сею піснею не раз цитовано без ближчих відомостей про сю пісню, користуємо з нагоди, щоб подати її тут. Запис пісні виправлений рукою Житецького, але ми передрукуємо його в правописі оригіналу.

Ой у полі край – могили
Та лежало два молодці *,
Постріляні, порубані –
На ранонькі спрологані **.
Ідень друг’го ся питає:
Котра рана болезная,
– Горша рана стріляная,
– Чи тижь тая рубаная?..
Рубаная кровью зійшла;
– Стріляная – кь сердцю пройшла!..
Не шаблі насъ порубали,
Не кулі насъ постріляли:
Отцеви слези насъ скарали,
А ньччини насъ спіткали!..
Отцеві слёзи слагідньєкі,
А ньччини – то карньєкі...
Колибъ ньчка про те знала!..
Вона-бъ же насъ доглядала

Голубила-бъ, привітала
Хорошенько – поховала,
И дзвоники понаймала,
Якъ зузулька закувала...
Обізвася орель красний:
Я вамъ буду ньчка-мати... (мабуть повинно бути
отець-мати)
Я васъ буду доглядати,
По васъ поминки справляти:
Ваши очі вытягати...
Ваше тіло пожирати...
Ой ти орле краснопірий,
Зажди хвилю... час одиний!..
Нехай наша смерть хочъ прийде,
Нехай душа сь тіла вийде...
Ще-жъ часъ смертний не припавъ
Орель очі витягавъ.

Рукою Житецького – “записана въ Каменецъ-Подольской губернії”.

* Тут пропускаємо два рядки, що, здається нам, не належать органічно до пісні:

Та обидва молоденьки
Тождь-бо братіки рідньєкі;

** Житецький виправив се слово на “спромогані”» (Грушевська. – С. 139–140, прим.).

² Грушевська. – С. 139.

³ АНФРФ, ф. 3, од. зб. 134, арк. 2 зв. – 3.

⁴ Там само. – Арк. 2.

⁵ Каманін І. Українські богатири козацької доби // ЗНТ в Києві. – 1913. – Кн. XI. – С. 65.

З одного боку, два варіанти різного типу (зі збірки М. Максимовича й публікації П. Житецького) він уважав «за близькі до первісної основи»; з другого, – ранішим мислив варіант М. Максимовича «як простіший» від варіантів І. Кравченка і з «Повестей малороссийских...». Водночас І. Єрофеев твердив, що мораль в обох однотипних варіантах «взято з думи про Олексія Поповича»¹. Останнє твердження можна тлумачити і як думку про вторинність морального аспекту в цьому творі.

Д. Ревуцький, який використав у праці текст зі збірника В. Антоновича і М. Драгоманова, не торкався питання первинності того чи того типу думи. Прокоментувавши окремі географічні та історичні реалії, він лише констатував: «В кінці думи проводиться та ж релігійна та моральна ідея, яку бачимо в думках про Олексія Поповича, Коновченка, Бідную вдову та инш.»².

Ф. Колесса серед інших аспектів розглянув також питання зв'язків між різними думовими сюжетами. Думу про самарських братів він поставив поряд з такими, що «...у якійсь частині мають *навчаючий характер*... – з “Олексієм Поповичем...”, “Коновченком”, “Прощанням козака”»³, об'єднавши їх у групу творів, де «переведено з великою послідовністю одну й ту саму провідну ідею – *про святість батьківського й матернього благословення та про цінність і нерозривність родових зв'язків <...>*»⁴. Очевидно, що перелік неморальних учинків братів, якими пояснюється їхня загибель, та моральну ідею, яка із цього випливає, дослідник уважав органічними для розглядуваного нами сюжету.

К. Грушевська опублікувала дев'ять записів думи про самарських братів. Коментуючи погляди своїх попередників на варіанти сюжету, вона однозначно не висловила своєї точки зору. Однак зауважила на слабких місцях у їхній аргументації на користь первинності моралістичного типу думи, наголосивши на факті, що саме епічні варіанти зафіксовано двома найраннішими записами – з «Повестей малороссийских...» і М. Костомаровим⁵. Міркування О. Лісовського про те, що означена дума – це «не продукт сильного чувства, а результат рассуждающего ума»⁶, К. Грушевська пояснила доступністю авторові лише одного запису – зі збірки М. Максимовича. І. Каманіну дослідниця закинула недостатню обґрунтованість тлумачення ним думи (К. Грушевська мала на увазі її епічні варіанти), оскільки він «не пояснив, чому саме моралістичний кінець забувся, коли звичайно моральний момент в думках переховується дуже добре»⁷.

Б. Кирдан уважав, що «основная идея думы о самарских братьях заключалась в утверждении мысли о том, что лучше умереть, чем попасть в неволю. Братья-казаки предпочли умереть, но не заиграть в трубы и не выдать этим себя врагам»⁸. Дослідник ретельно проаналізував усі відомі записи думи, простежив видозміни мотивів і появу нових, а також трансформацію думи з героїчної в моралістичну⁹. На його думку, зміни у творі могли відбутися порівняно пізно,

¹ Єрофеев. – С. 44.

² Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні. [Перевидання]. – К., 2001. – С. 162.

³ Колесса, 1920. – С. 24.

⁴ Там само. – С. 25.

⁵ Грушевська. – С. 139.

⁶ Лісовский А. Опыт изучения малорусских дум. – С. 45.

⁷ Грушевська. – С. 140.

⁸ Кирдан, 1962. – С. 189.

⁹ Кирдан, 1962. – С. 200.

можливо, наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли основний його мотив – краще смерть, аніж неволя – поступово відійшов на інший план, а згодом і зовсім був витіснений моралістичним мотивом – зображенням смерті як карі за нехтування традиційними моральними нормами ¹.

Серед численних збірок дум (переважно популярного характеру), що з'явилися після праці К. Грушевської, найповнішим стало наукове видання Б. Кирдана. З опублікованих шести записів думи про самарських братів два тексти вміщено друком уперше. Загалом авторіві були відомі 11 фіксацій цієї думи ².

У праці М. Плісецького, завершеній 1983 р. і підготовленій як навчальний посібник для студентів філологічних факультетів, думі про самарських братів, як і кожному іншому сюжету, присвячено окремий нарис. Звертаючись до спостережень своїх попередників над думою, автор висловив власний погляд на питання, що були предметом дискусії. Він уважав неаргументованим твердження про зв'язок думи з могилами «Три брати». Дослідник також заперечив думку П. Житецького про первинність варіанта з дидактичною спрямованістю і вважав непереконливим покликання на пісню про смерть двох братів, яка начебто вплинула на виникнення думи, підтвердивши свою позицію аналізом власне пісні. М. Плісецький убачав у ній ознаки штучності та підкреслив, що «її “записано” поза ареалом поширення думи» ³. Відсутність достатньої паспортизації тексту пісні додала дослідникові сумнівів у її автентичності й правомірності використання тексту як наукового аргументу. Аналізуючи мотиви провини братів у дидактичних варіантах думи, науковець припустив, що «широка розробка подібних мотивів, а може, взагалі їх внесення в думу, мабуть, пояснюється її побутуванням у репертуарі кобзарів та лірників XVIII–XIX ст., коли важливою спонукою до виконання творів було бажання викликати співчуття у слухачів старшого віку, щоб одержати більшу милостиню» ⁴. М. Плісецький уважав непереконливою і думку І. Єрофеева (до якої приєднався і М. Возняк), який розглядав твір як продовження думи про азовських братів. У своїх міркуваннях та висновках дослідник ґрунтувався на здійсненому ним зіставленні обох сюжетів.

Домінуючою темою думи є тема смерті. Саме ця тема – «турбота про душу померлого, про те, як вона розлучається з тілом», – що звучить і в інших думових сюжетах, на думку Н. Кононенко, є одним із суттєвих аргументів на користь міркувань Ф. Колесси про генетичний зв'язок думи й голосіння. «Немає ніяких сумнівів у тому, – зазначила дослідниця, – що думи про страхіття турецького полону мають велику емоційну силу та історичне значення. Проте Ф. Колесса був, мабуть, ближче до правди, коли порівнював думи з плачем за померлим» ⁵.

Дума «Три брати самарські» відома у 26 записах: 13 записів власне текстів (з них п'ять уперше публікуємо в запропонованому виданні) і 13 записів з мелодіями ⁶. Уперше вміщуємо шість транскрипцій з фонозаписів. Серед 26 фіксацій двома записами представлено виконання І. Скубія (один з них – фрагмент), трьо-

¹ Там само. – С. 190.

² Кирдан, 1972. – С. 89–98, 440–441.

³ Плісецький, 1994. – С. 236.

⁴ Там само. – С. 237.

⁵ Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи // Родовід. – 1993. – Чис. 6. – С. 29.

⁶ Упорядники збірника «Українські народні думи та історичні пісні» перебільшили кількість (20) начебто відомих, уже на той час, записів цієї думи (див.: Укр. нар. думи, 1955. – С. 575).

ма – П. Гузя, чотирма – Є. Мовчана. Окрім записаних варіантів, маємо свідчення лірника М. Дорошенка про те, що цю думу співав Д. Кочерга з м-ка Більське, що неподалік від м. Зінькова¹, а також В. Харкова про виконання думи лірником Я. Бахмутом². Виконував її на українському вечорі народних пісень та дум у с. Мурафа і П. Гащенко (1915 р.)³. За свідченням В. Харкова, думу також знав кобзар М. Христенко. Проте вона не була записана ані від нього, ані від його вчителя – П. Калиберди, у якого М. Христенко її перейняв⁴. У програмі концерту кобзарів і лірників у Полтаві (1902 р.) як виконавця думи «Про самарських братів» згадано «лірника Ларивона»⁵. Можливо, це був В. Гончар⁶, від якого 1930 р. в с. Ков'яги Валківського р-ну на Харківщині записував думи В. Харків. Однак власне думи «Три брати самарські» він не зафіксував, мабуть, через те, що, за словами дослідника, лірник знав цю думу, як і деякі інші, з книжки⁷.

«Три брати самарські», попри незначну (порівняно з думами «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі», «Івась Коновченко» та деякими іншими) кількість фіксацій у ХІХ–ХХ ст., у період розквіту думової епічної традиції своєю суголосністю трагізму епохи, безсумнівно, мали здобути популярність і прихильність як у виконавців, так і в слухачів. А живий відгук кобзарів та лірників на настрої і потреби аудиторії, нові акценти, які вносили вони у виконання, забезпечили думі тривале життя.

12.1. Три брата самарські

- У рѣчки Самарки,
У криницы Салтанки,
Тамъ уси поля самарски пожарами погорѣли,
Только не горѣло два терны дрыбненькихъ,
5. Два байраки зелененькихъ,
Бо тамъ подлѣ ихъ лежало три брата рыдненьки:
То они пострѣляны,
Порубаны,
На раны смертельныя знемогали,
10. Що у ихъ раны рубанья кровью изошли,
А стрѣляныя до сердца пришли.
Промовить старшій братъ до середульшаго словами,
Обильется дробными слезами:
«Коли бѣ ты, братику, добре дбалъ,
15. Щобъ ты на ноги козацкія вставалъ,
Збанокъ козацкій⁸ въ руки⁹ бралъ,

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 592, арк. 8.

² Там само, ф. 6, од. зб. 185, арк. 1.

³ Там само, ф. 8, кол. 3, од. зб. 13, арк. 6 (програма вечора).

⁴ Там само, ф. 6, од. зб. 23/2, арк. 37.

⁵ Там само, ф. 11, од. зб. 1413, арк. 2.

⁶ Лірника Варійона Гончара називали по-різному – Варивон, Ларивон, Ларійон.

⁷ АНФРФ, ф. 6, од. зб. 185, арк. 20.

⁸ «Манѣрка солдатская» – примѣчання в текстѣ рукописи» (прим. П. Житецького).

⁹ У публікації – «вруки». Тут поставлено П. Житецьким «(sic)».

- До криниці Салтанки прихожалъ,
Холодної води набиралъ,
Наши бѣ раны козацкія смертельныя промывалъ».
20. Середуншій братъ тое зачуває,
Словами промовляє:
«Якъ же мині, брате, на ноги козацкія вставати,
Що у мене ноги козацкія порубаны,
Руки козацкія пострѣляны,
25. Головка козацкая моя побита?
Попросимо мы свого меньшого брата,
Нехай нашъ наймѣньшій братъ на ноги козацкія встаетъ,
У тонкіе войсковіе суремки ¹ заиграе,
То будуть козаки чистымъ полемъ гуляти,
30. Будуть наши игры козацкія зачувати,
Будуть они до насъ приѣжжати,
Будемъ мы добре дбати,
Отцеви и матери въ землю христіанскую поклонъ передавати,
Чтобъ насъ отецъ и мати добре знали,
35. Они бѣ до насъ приѣжжали,
Они бѣ насъ хорошенъко поховали».
Меньшій братъ тое зачуває,
Словами промовляє:
«Браты мои милые,
40. Якъ голубеньки сивые!
Чи не тѣ жѣ мене сабли турецки порубали, що и васъ?
Чи не тѣ жѣ мене стрѣлки-янычарки пострѣляли, що и васъ?
Якъ вамъ, братця, неможно на ноги козацкія вставати,
Такъ же и мени.
45. Хочъ я, братця, буду въ тонкія суремки жалибненько играти,
То будуть турки-янычари, безбожны бусурманы, чистымъ полемъ
гуляти,
Будуть наши игры козацкія зачувати,
Будуть до насъ приѣжжати,
Будуть намъ живьемъ каторгу завдавати.
50. Лучше намъ, братця, отъ тутъ въ чистомъ поле помирати
Отца и пани-матки и родини сердечной въ очи не видати».
Стала черная хмара на небѣ наступати,
Стали козаки во чистомъ поле помирати,
Стали свои головы козацкія въ рѣчкѣ Самаркѣ покладати...
55. Чѣмъ тая Самарка стала славна,
56. Що вона много войска козацкаго у себе видала.

Друк. за: Житецький. – С. 203–206.

Зап. [В. Ломиковський на поч. XIX ст. на Полтавщині] від кобзаря Івана.

¹ «“Трубы” – вставка тамъ же» (прим. П. Житецького).

12.2

- Ой усѣ поля самарські погорѣли, почорнѣли,
Тильки zostалися два терны дрибненьки,
Два байраки зелененьки,
У рѣчки Самары, у криницѣ Салтанки
5. Тамъ лежало три браты ридненьки,
Якъ голубоньки сивеньки,
Постреленѣ, порубанѣ, на раны смертелнѣ знемогали,
Порубанѣ кровью зийшли,
Постреленѣ къ сердцю прійшли.
10. Озоветься старшій братъ до середульшого словами,
Обильеться гиркими слѣзами:
«Братику мий милый,
Голубоньку мий сивый!
Добре дбай,
15. На ноги козацькіи вставай:
До рѣчки Самарки, або до криницѣ Салтанки
Холоднои воды зайди;
Раны мои смертельныи охолоди.
- Нехай би насѣ страннѣ козаки зачували,
20. До насѣ дожидали, смерти нашої доглядали,
21. Тѣло наше козацьке въ чистѣмъ полѣ поховали»¹.

*Друк. за: Костомаров. Історія козацтва... – С. 760–761.
[Зап. М. Костомаров 1840 р.], Харківщина.*

12.3. Три брата

- Ой усѣ поля самарськї почорнѣли,
Ясними пожарáми погорѣли;
Тóлько не згорѣло у рѣчки Самарки,
У криницї Салтанки,
5. Три терны дрóбненькихъ.
Три байраки зелененькихъ;
То тымъ вони не згорѣли,
Що тамъ тры браты рóдненькихъ,
Якъ голубоньки сивеньки,
10. Постреляны да порубаны спочивали;
То тымъ вони спочивали,
Що на раны постреляны да порубаны дуже знемогали.

¹ Збільшені інтервали між 9-м і 10-м, 18-м і 19-м рядками виокремлюють фрагменти, цитовані М. Костомаровим упереміж із іншими варіантами думи.

- Озоветься старшій братъ до середульшого словами,
Обольеться гъркими слёзами:
15. «Прошу я тебе, братіку мѡй рѡдненькій,
Якъ голубонько сивенькій!
Добре ты учини:
Хочъ изъ рѣчки Самарки,
Або зъ крыницѣ Салтанки,
20. Холодной воды зайди,
Раны мой постреляны да порубаны окропи, охолоди!»
То середульшій братъ тее зачувае,
До ёго словами промовляе:
«Братіку мѡй рѡдненькій
25. Якъ голубонько сивенькій!
Чи ты менѣ, брате, вѣры не доймаешъ,
Чи ты мене на смѣхъ пѡдѣймаешъ!
Чи не одна насъ шабля порубала?
Чи не одна насъ куля постреляла?
30. Що маю я на собѣ девять ран – рубаны широкі,
А чотырѣ стреляны глыбокі!
Такъ мы дѡбре, брате, учинѣмо,
Свого найменьшого брата попросѣмо:
Нехай найменьшій братъ добре дбае,
35. Хочъ навкѡлѣшки вставае,
Вѡйськову сурѣмку въ головахъ достягае ¹,
У вѡйськову сурѣмку добре грае, програвае;
Нехай бы насъ стали страннѣ козаки зачувати,
До насъ дохожати, смерти нашої доглядати,
40. Тѣло наше козацьке молодецьке въ чистѡмъ полѣ поховати!»
То найменьшій братъ тее зачувае,
До старшихъ братѡвъ словами промовляе:
«Братіки мѡй рѡдненькій,
Якъ голубоньки сивенькій!
45. Не есть се насъ шабля турецька порубала;
Не есть се насъ куля янычарська постреляла:
А есть се отцева й панѣ-матчина молитва покарала!
Якъ мы увѣ охотне вѡйсько одѣ отца одѣ матерѣ одѣ роду одѣѣзжали,
Мы зъ отцемъ зъ матерью и зъ родомъ опрошенья не брали!
50. А якъ противъ церкви, дому Божого, проѣзжали,
Мы шапокъ зъ головы не знімали,
52. Милосердного Бога на помочъ не прохали!»

Друк. за: Максимович. – С. 17–19.

¹ «Суремка или сурма (с персид. сурна) – труба» (прим. М. Максимовича).

12.4. Про смерть трьох братів

- Ой вси поля самарський озорялы,
 Тилькы воны не зорялы,
 Що в ричкы Самаркы,
 А в крынычкы Салтанкы,
5. Де тры терны дрибненькых,
 Два байракы зелененькых;
 То там спочывалы тры браты ридненькы.
 То тым воны спочывалы,
 Що на рубани раны та на стреляни знемогалы:
10. Ти нарубани кровью исхожають,
 Ти настреляни к сердцю прылягають,
 Кули душу с тилом розлучають.
 Старший брат словами промовляє:
 «Братуку мій середулший ридненький,
15. Голубоньку сивенький!
 Добре ты вчыны:
 Мого лука шовкового тетыву знимы,
 Козацьку голивку звьяжы;
 До ричкы Самаркы,
20. Крыныци Салтанкы,
 Холодной воды зайды!»
 То середулший брат словами промовляє:
 «Братуку мій старший, ридненький,
 Голубоньку сывенький!
25. Чы не одын нас мич рубав,
 Чы не одни янычарськы кули пострелялы?
 Що маю я на соби девять ран рубаных широких,
 А чотыри стреляных глыбоких.
 Та не так важкы рубани шыроки,
30. Як стреляни глыбоки!
 Волься мы, брате,
 Попросимо мы найменшого брата трынбача,
 Войськового грача:
 Нехай вин жалибненько в військову суремку заграе;
35. То будуть тее козаки зачуваты,
 Будуть ик нам прыбуваты,
 Будем мы до свого отця та маткы в города хрыстьянськы поклоняты.
 А вже в нас отець и маты
 Все добристь соби малы б
40. Та в чыстее поле воны выхожалы б,
 Кошули тоненьки,
 Покрывала биленьки
 Воны выношалы б,
 Наше тило козацьке хорошенько в чыстим поли поховалы б,
45. Звиру-птыци на поталу не давалы б».

- То найменшый брат тее зачувае,
Словамы промовляе:
«Братикы мой старши, ридненьки,
Голубонькы сывеньки!
50. Не треба нам, братця, в військову суремку граты,
Козаків до себе турбоваты!
Не добре мы, братця, самы починали,
Що вси тры охотою в військо выступалы;
Нас отець и маты спынялы, –
55. Мы велькую гордость в соби малы,
Роспощення не прыймалы.
То не есть то нас, братьця, янычарськи кули в чыстим поли
пострылялы,
Есть то нас отцевськи й матчыны сльозы в чыстим поли побывалы!»
То правда, панове-козаки, молодци,
60. Полегла
Трѡх братив голова;
Их слава козацька не помре, не поляже.
Слава Богу й морю,
Всьому війську Нызовому!
65. Услыш, Боже, честь и хвалу
66. Небесному Царю!

Друк. за: Про смерть трѡх братив // Народные южно-русские песни. Издание Амвросия Метлинского. – К., 1854. – С. 437–440.

Зап. А. Метлинський у Зіньківському пов. Полтав. губ. від кобзаря.

12.5. Про трѡхъ бративъ самарьськихъ

- Ой уси поля самарьськи погорилы
Та вже й почорнилы,
А тилько не згорило тры терны дрибненькихъ,
Тры байраки зелененькихъ;
5. А тымъ же воны не згорилы,
Шо коло себе трѡхъ гостей имилы.
А якихъ же то трѡхъ гостей?
Тры братикы ридненькихъ,
Голубонькивъ сывенькихъ,
10. На раны смертенни посичени й порубани,
Ще й постриляни.
Одынъ братъ найстаршый, пысаръ військовый,
А другый братъ козакъ лейстровый,
А третій братъ грачъ и трунбачъ військовый.
15. Шо то измовыть найстаршый братъ до середульшого,
А середульшый до меньшого:
«Ой колы бь ты, братику, на свое здоровье козацьке молодецьке
измагавъ

- Та до ричкы Самаркы,
До крыныцы Салтанкы
20. Исходывъ, та холодной воды набравъ,
Та раны наши смертенни чотыри шыроки,
А чотыри глыбоки,
Позакроплявъ,
Позамывавъ,
25. Та души полехкосты хочъ мало создавъ,
То може бъ мы на свое здоровье козацьке, молодецьке, хочъ мало шо змагалы».
- То найменьшый братъ тее зачувае,
До старшыхъ бративъ словами промовляе:
«Эй, мабуть уже намъ, братьця, до ричкы Самаркы,
30. До крыныцы Салтанкы
Не ходыты,
Холодной воды не пыты.
Мабуть, братьця, буду я съ-пидъ головъ вѣйськову трунбу выйматы,
Та буду гласъ подаваты, –
35. Чы не буде хто набожнѣй гласъ зачуваты,
То чы не буде хто до насъ пидхожаты,
Нашои смерты доглядаты».
Шо то змовыть старшѣй братъ до середульшого,
А середульшѣй до меньшого:
40. «Эй, не есть то насъ, братьця, гостра шабля порубала,
Ни быстра куля постриляла,
А есть то насъ отцева й матчына молитва скарала,
Шо якъ мы увъ охотне вѣйсько выступалы,
Зъ отцемъ изъ маткою прощенѣя не прѣймалы,
45. Брата старшого за брата не прѣймалы,
Блызькихъ сусидъ зъ хлиба-соли збавлялы,
Мымо церковъ ихалы, мымо сьватую субору шапокъ не здѣймалы
И на соби хреста не покладалы,
То тымъ то мы свое щастя й долю потерялы».
50. Отожь-то вони си слова промовлялы,
Та тамъ соби й смерть получалы.
То хотя трехъ бративъ самарьськихъ
У тернахъ, та въ байракахъ, на самарьському поли голова полягла,
Такъ слава ихъ козацька, молодецька не помре, не поляже.
55. Утверды Господы люду царьського,
Императорського
И всимъ головамъ слушающимъ пошлы Боже не многая лита
58. И до коньця вика!

Друк. за: Мартинович. – С. 23–25.

*Зап. П. Мартинович 20 травня 1876 р. в м. Лохвиці («на Приліпці») Полтав. губ.
від кобзаря І. Кравченка, 1820 р. н.*

12.6. Самарські три брати

- Уси поля самарські погорили
 И почорнили ясними пожарами
 То тилько жь не згоряло три терні дрибненькихъ,
 Два байраки зелененькихъ.
5. Тимъ вони не згорялы,
 Шо тамъ три братики ридненькихъ
 Голубоньки сывенькихъ
 Порубани постриляни спочывалы.
 То малы вони соби по девять ранъ рубаныхъ, важкыхъ шырôкихъ,
10. А по чотыри раны стреляни янычаньськихъ куль глыбôкихъ.
 То найстаршій братъ до мѣньшого брата промовляе:
 «Братуку нашъ ридненькый,
 Голубоньку сывенькый!
 Хоть навкôлишки вставай,
15. Та пйди намъ изъ ричкы Самаркы,
 Изъ крыныци Салтанкы
 Холодной воды прынесы».
 То найменшій братъ до старшихъ бративъ промовляе,
 Дрибными слизамы обльвае:
20. «Братики мои старши ридненьки,
 Голубоньки сывеньки!
 Чи вы зъ мене насъмихаетесь,
 Чи вы мини виры не доймаете?
 Есть у мене девять ранъ рубаныхъ, тяжкыхъ шырокихъ,
25. А чотыри раны янычаньски кули глыбоки
 Не таки жь мени, брате, девять ранъ рубаны важкы шырôки,
 Якъ чотыри раны стреляни янычаньски кули глыбоки!..
 Шо ти жь девять ранъ червоною кровью исхожають,
 А чотыри раны янычаньски кули до козацького сердца прылягають».
30. Найстаршій братъ до найменшого слово змовывъ:
 «Братуку нашъ найменшій ридненькый,
 Голубоньку сывенькый!
 Хоть навколишки вставай,
 Та беры съ-пидь головъ войскову сурѣмку вынимай,
35. Будешъ жалибненько програваты,
 То будуть насъ чужи козаки зачуваты,
 Будуть икъ намъ прыбуваты,
 То будуть насъ хорошенько ховаты
 Звиру-птыци на поталу не податы»...
40. То братъ найменшій до старшого брата слово змовывъ:
 «Ой братики наши старши ридненьки,
 Голубоньку сывенькый!
 Не есть се насъ, браты, гостра шабля порубала,
 (Не есть се насъ) янычаньска куля побывала,

45. Єсть то се насъ отцевська матерына молитва въ чыстимъ поли
покарала.
Шо мы одъ свого отця и матуси въ охотне вѣйсько поступалы,
Мы зъ своимъ отцемъ изъ матусею прощєнїя не воспрыймалы,
Мы свого отця и матусю стременемъ у груди одъ себе одпыхалы...
Мымо церковь ихалы мымо святу соборную,
50. Шапки не здыймалы,
51. Хреста на себе не покладалы.

Друк. за: Грушевська. – С. 165–166, вар. ПГ.

[Зап. В. Горленко й П. Мартинович у липні 1887 р.] у с. Дейкалівка Зіньківського пов. Полтав. губ. від кобзаря М. Кулика, бл. 1817 р. н.

12.7. Тры бр́аты самарьськіі

- Усі степá й поля самарьські погорі́лы
И яснєнькымы пужарáмы погорі́лы..
Усі степá й поля дь́ки погорі́лы,
Ті́лько не згорі́ло у рі́чки Самарькы,
5. У крыньці Салтáнкы
Тры терні́ дри́бнєнькыхъ,
Лы́стомъ зеленєнькыхъ:
Ты́мъ вони не вгоря́лы,
Шо трєхъ коло себе гостє́й ма́лы:
10. Тры бр́аты риднєнькыхъ,
Якъ тры го́лубы сывєнькыхъ,
И пострі́ляни и пору́бани спочывáлы,
На смертє́нны рáны не змагáлы...
Тры бр́аты риднєнькыхъ спочывáлы
15. И на рáны смертє́нны не змагáлы...
Рáны пору́баны до сє́рця... ¹
Стáршій бр́ать до мє́ньшого словáми промовляє
И дри́бнымы слезáмы обливáє.
Шо промовыть стáршій бр́ать до середу́льшого, –
20. Середу́льшій до мє́ньшого,..
А середу́льшій до мє́ньшого промовляє
И дри́бнымы слизáмы обливáє:
«Колы́ бь ты, бр́ате, збáнокъ козáцькый въ рúкы брáвъ,
Колы́ бь ты, бр́ате, збáнокъ въ рúкы бравъ
25. И до крыньці́ прыхожáвъ,
Воды́ достáвъ,
И холодной воды́ набырáвъ,
Рáны смертє́нныі́ промывáвъ
Пять рáнь глїбóкїі́,

¹ Тут збирач крапками позначив пропущений фрагмент, який виконавиця, очевидно, не змогла пригадати.

30. А чоты́ри широ́кий».
 Меньшій братъ прочуває,
 До старшого, середу́льшого промовляе:
 «Братія моє ридне́нке, голу́бонькы сыве́нькый!
 Братикы мой ридне́нки,
35. Голу́бонькы сыве́ньки!
 Чы ты зь мене насъмиха́ешъ,
 Чы ты віры мині не дойма́ешъ?
 Чы не одна насъ ша́бля туре́цька поруба́ла,
 Чы насъ не одна яны́чаньська стріла́ постриля́ла,
40. Чы насъ не одна яны́чаньська стріла́ – ку́ля постриля́ла?
 Єсть у мене́ пять ра́нь глыбо́кыхъ, а чоты́ри шыро́кыхъ.
 Не та́къ же пять ра́нь мини глыбо́кыхъ,
 Якъ чоты́ри шыро́кыхъ...
 Пять ра́нь черво́ною кровью сътика́ють,
45. А чотыри шыро́кыхъ коло се́рця окыпа́ють¹.
 Не та́къ мини пять ра́нь мини глыбо́кыхъ, ра́нь мини глыбо́кыхъ
 До коза́цького се́рця прыкипа́ють, до се́рденька прыкыпа́ють!²
 Якъ мини, брате, встава́ты?
 Но́гы вь мене поруба́ни,
50. Ру́кы постриля́ни,
 Голо́вка коза́цька побы́тая..
 Но́гы поруба́ни,
 Ру́кы постриля́ни,
 Моя голо́вка коза́цька побы́тая,
55. Коза́цька голова́ побы́та».
 Старшій братъ зачуває,
 Меньшого брата прохає,
 Старшый братъ промовляе:
 «Хочь навко́люшкы встава́й,
60. А на но́гы пидыйма́йсь,
 Виськову́ суремку съ-пидь голо́вь выйма́й
 И на суремку гра́й и выграва́й...
 Бúдуть коза́кы у чы́стимъ по́ли гуля́ты,
 Гратъ и выграва́ты,
65. Бúдемь мы гласъ ы́гры зачува́ты:
 Будуть до насъ пыдъйжджа́ты,
 Будуть наше тило хова́ты,
 Зьвіру-пты́ци не даду́ть пойдáты,
 А пты́ци клюва́ты...
70. Бúдуть коза́кы у чы́стимъ по́ли гуля́ты, гратъ и выграва́ты,
 А мы́ бúдемь их ы́гры й гласъ зачува́ты:
 Воны́ бь прыйжджа́лы, до насъ бы воны прыйжджа́лы,
 Хороше́ насъ бы похова́лы».

¹ «Та́къ уже ему го́рько» (тут і далі репліка виконавиці, зафіксована збирачем).

² «Хочь “окыпають”, хочь “прыкыпають”».

- Шо найменьший братъ прочувае, –
75. До старшого й середушого промовляє:
 «Не ёсть насъ, братьця, турецька шабля порубала,
 Янычаньська куля постріляла,
 А отцева матусына мольтва покарала:
 Якъ мы одъ отца – одъ матуци въ охотное войско выступалы,
 80. То одъ отца одъ матери прощения не брали,
 А близькихъ сусидъ одъ хлиба-солы одбывалы.
 Мымо храму Божого пройжджалы, –
 На себе хреста не клалы
 И Бога не прохалы, –
 85. Тымымъ щасья й долю потерялы...».
 На неби чорна хмара стала наступаты,
 Сталы козакы въ чыстимъ поли погыбаты
 И головы покладаты.
 И чымъ тая ричка Самарька
 90. И крыныця Салтанка
 Стала славна?
 Шо много войска прыймала.
 И чымъ тая ричка Самарька
 И крыныця – Салтанка
 95. Стала славна?
 96. Шо вного войска прыймала.

Нихто не бувъ тамъ: нихто не навернувсь: то вони такі духоборькы
 соби булы.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 665, арк. 22, 22 зв.

Зап. П. Мартинович 19–26 лютого 1893 р. від О. Харченко, [1805 р. н.], із с. Миколаївка [Красноградського пов. Полтав. губ.].

12.8. Объ трёхъ бративъ самарьскихъ писня

- Ой усі поля й степа самарьскійы
 Пожаремъ погорілы
 И тількы не згоріло коло ричкы Самаркы
 И коло крыныци Салтанкы
 5. Тры кущи дрибненьки не згорілы
 Тры кущи терну дрибненьки
 И тры гайы зелененьки...
 И тымымъ вони не згорялы
 Шо тамъ раненыхъ тры братикы ридненьки лежалы
 10. И постріляни
 И порубани
 И на раны посичени
 И вони тамъ спочывалы.

- И найстарший брат до меньшого
 15. Своими словами промовляй
 И гиркими слезами прольвай:
 «Братуку мій ридненький,
 Голубоньку сивенький!
 Пидними свою голівоньку
20. И навколишки стань
 И возьми казаночок
 И полизь до крыницы Султанки
 И полизь хоть рачки
 И холодной водыци достань...».
25. А наименьший братик сїи речи зачувай
 Бі до братика до своего до старшого промовляй
 Бі слезами прольвай:
 «Братуку, – каже, – наш старший,
 Як батьку наш рідный!..
30. Чы ты мене, братуку, на сміх пиднимаєшь,
 Шо ты мини вıрочки не доверяєшь.
 Чы нас не одна шабля порубала?
 Чы не одна куля постріляла?..
 Як у мене-то, братуку, девять рань широкыхь,
35. А чотири рани умісти у мині
 Ис пулямы глыбоки...
 Та не такіи ж то братуку мини
 Девять рань ти тяжкіи широкі
 Як ті мини чотири рани умісти у мині
40. Ис пулямы глыбоки!..
 Та ті ж то братуку девять рань кровью схожають,
 А ти братуку чотири рани ис пулямы вмісти
 Пид сердце мое пидступайуть...
 Та ті ж то братуку раночки шо с пулямы
45. Та вони мене печуть
 Бі до мого сердца прыпикають...
 А ты ж то братуку мого лишенька не знаєшь,
 Тай вıрочки мині не донимаєшь...».
 А старший брат цїи речи зачувай
50. Та до самого меньшого братика до третєго
 Словами промовляй:
 «Брате мій рідный,
 Наименьший брате мій рідный
 И голубе мій сивый!..
55. Я тебе братуку, просю: –
 Шо ¹ устань мій братуку рідный
 И голівочку пидведы...
 И голівочку пидведы

¹ Між словами «Шо» і «устань» у міжрядді 55–56 дописано «въ».

- И на коли́на ста́нь...
60. И прыли́зь до ме́не ра́чки
И въ ме́не въ голова́хъ суре́мочку доста́нь...
Та загра́й же бра́тику мій ридный тихе́нько...
Та жалибне́нько...
Чи́ не бу́дутъ чужи́ коза́кы зачува́ты?
65. Та бу́дутъ до на́сь прихожа́ты
На́ше тило хова́ты
На́ше хрысты́янське́е тило
У зе́млю съвату хова́ты..
Шобъ одъ йа́сного со́ньця не горі́ло
70. А одъ бо́йного ві́тру не чо́рні́ло...
Та не бу́дутъ на́шого тила́ воро́ны кля́ва́ты..
Якъ буду́ть наше тило коза́кы хова́ты...»
А бра́тикъ то ре́чи ци найме́нші́й зачува́йе
И свойі́мы жа́лобны́мы ¹ слова́мы промовля́йе
75. Бі́ свойі́мы гиркі́мы сьле́за́мы прольва́йе:
«Не йе́сть то бра́тику на́сь туре́цька ша́бля поруба́ла
Не йе́сть то бра́тику на́сь туре́цька пу́ля постреля́ла
А йе́сть то бра́тику на́сь отце́ва-мату́сына мо́лытва покара́ла.
Йа́къ мы́ то бра́тику одъ отца́ ² одъ мату́си
80. Охо́тою въ ³ походи́ вы́ступа́лы
Та мы́ въ отця́ й мату́си проще́нія ⁴ не проха́лы
Та йа́къ оте́ць и мату́ся за на́мы пла́калы-рыда́лы
Йа́къ мы́ вві́ступа́лы
Такъ мы́ йыхъ у гру́ды стремена́мы въ отъ се́бе отпыха́лы...
85. Бі́ позъ свату́ю це́рковцю
Позъ сваты́й субо́рь пройы́жджа́лы
И мы́ на ⁵ свату́йу це́рковцю
На сваты́й субо́рь не погляда́лы
И мы́ зъ свойі́хъ голо́въ ша́покъ не скида́лы
90. И на се́бе сваты́хъ хресті́въ не поклада́лы
Оте́-то на́сь, бра́тику, побы́ло!
Оте́-то на́сь и побы́ло
И жы́сьть нашу тутъ погубы́ло» ⁶.
Оце́ жъ бра́ть ме́нші́й ста́ршому отповида́въ,
95. Шо чере́сь що́ мы́ погиба́йемъ...
А чужы́йи коза́кы такы си ре́чи зачува́лы
И воны́ до йыхъ прыйы́жджа́лы
И тило́ йыхъ хрысты́янське́е хова́лы.
Трехъ бра́тывъ тило́ хрысты́янське́е похова́лы

¹ Під словом жа́лобны́мы дописано «жалибны́мы».

² Під літерою «а» дописано «я».

³ Під словом «въ» дописано «увъ».

⁴ Під словом «проще́нія» дописано «проще́ння».

⁵ Над словом «на» дописано «у».

⁶ «Там же воны и померлы» (репліка виконавиці, зафіксована збирачем).

100. И чужі коза́кы, шо въ се́бе ма́лы –
 Шо́ йымъ Богъ да́въ, шо въ се́бе ма́лы
 И ты́мъ йыхъ и помына́лы.
 Трёмъ брата́мъ Царство Небеснойе ¹
 А мы поклоні́мся Творцю Небесному
105. А мы́ живі́йы поклоні́мся Творцю Небе́сному
 Ї́ все́му мы́рови хреще́ному
 На мно́гойе лі́та
108. До киньця́ ві́ка...

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 725, арк. 95–97.

Зап. П. Мартинович у січні 1903 р. в м. Костянтинограді Полтав. губ. від М. Бондаренко, 1834 р. н., із с. Кам'янка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.]

12.9. Самарські брати

- Та усі поля самарські почорніли
 Та ясними пожарами погоріли
 Тільки не згоріло у річки Самарки, та в криниці Салтанки
 Три терни дрібненьких, та три байраки зелененьких
5. Чого ж вони не згоріли? що там лежало 3 брати рідненьких
 Як голубчики сивеньких постріляні та порубані дуже.
 Озовеця старший брат до середнього словами
 Обілется гарячими сльозами:
 «Менчий брате добре ти зроби
10. З річки Самарки або з криниці Салтанки
 Холодної води найди
 Та рани мої постріляні та порубані дуже охолоди і окропи».
 Середній брат до старшого словами промовляє:
 «Чи ти мені старший брате віри не діймаєш,
15. Чи ти мене на сміх підоймаєш,
 Чи нас не одна турецькая шабля порубала
 Чи нас не одна янчарська куля постріляла
 Що я маю на собі девять ран порубаних широких, а чотири
 постріляних глибоких.
- А хиба ми, брате, добре вчинімо
20. Свого найменшого брата третього попросімо
 Нехай він добре дбає
 С-під наших голов козацькі суремки доставає
 Нехай жалібненько грає-програває.
 Може будуть наші козаки по чистому полі проїзджати
25. Та наші козацькі ігри будуть зачувати
 То може будуть до нас прибувати
 Та наше тіло козацьке молодецьке в чистім пол[і] доглядати».

¹ Під словом «Небеснойе» дописано «небесне».

- Та найменший брат від своїх братів се слово почуває
Та до своїх братів словами промовляє:
30. «Братіки мої рідненькі як голубчики сивенькі,
Це ж бо нас не турецкая шабля у чистому полі порубала
Та не янчарская куля постреляла
А це нас отцева та матусіна молитва покарала
Як ми з своєї країни на чистее поле виїзджали
35. То від отця від матусі благословенія не брали
Против церкви божого дому проїзджали
Шапок з голов не скидали
Святої молитви не читали
Господа милосердного на поміч не прохали.
40. Хоч я буду брати мої дорогії
В козацькї тоненькі суремки жалібненько вигравати (вар. програвати)
То будуть тільки турки та янчарі
Наші козацькі ігри зачувати
То вони будуть до нас прибувати
45. Та будуть нас живцем у тяжку неволю у турецьку каторгу забірати
Лучче будемо техенько у чистому полі лежати
Та про отця-матусю думати-гадати
Козацької слави та лицарства доставати».
- То ж на небі не чорная хмара стала
50. Як про трьох братів слава стала
Слава однині довіка всім на здоровіе
52. І на многія літа.

Друк. за: Грушевська. – С. 166, вар Е.

Зап. О. Слостіон [на поч. ХХ ст.] від лірника І. Скубія, бл. 1858 р. н., із с. Лелюхівка Кобеляцького пов. Полтав. губ.

12.10. Про самарських братів

1. (Місцями $\text{♩} = 63 \text{ М. М.}$)

Гей, у - сі по - ля са - мар - ські по - чор - ні - ли,

a tempo
Та яс-ни-ми по-жа-ра-ми по-го-рі-ли, А тільки не зго - рі-ло у річ-ці Са-мар-ці,

rall.
Та в кри-ни-ці Сал - тан - ці, А три тер-ни дріб - нень - кі,

riten.
Три бай - ра - ки зе - ле - нень - кі.

a tempo
2. [2/8]
Чо - го во - ни не зго - рі - ли? Бо там же - то ле - жа - ло

rall.
Три бра-ті-ки рід-нень - кі, Як го-луб-чи-ки си-вень - кі

a tempo
isp.
По - стрі - ля - ні, по - ру - ба - ні ду - - - же.

3.
О - зо - веть - ся стар - ший брат до се - ред - ньо - го сло - ва - ми,

rall.
Та й о - біл - леть - ся га - ря - чи - ми сльо - за - ми:

4. *a tempo*

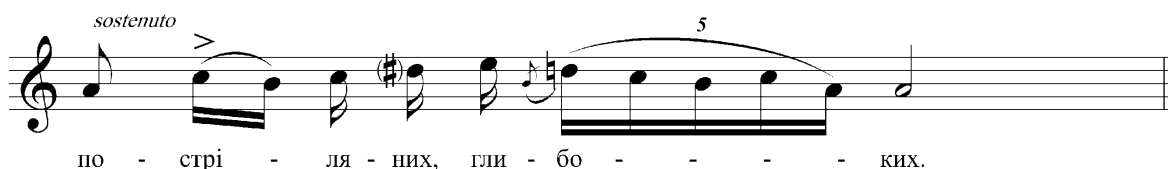
- До - бре ти, бра - те, й у - чи - ни, А з річ - ки Са - мар - ки,
 А - бо з кри - ни - ці Сал - тан - ки Хо - лод - но - ї во - ди най - ди,
 Ра - ни мо - ї смер - тель - ні - ї О - хо - ло - ди й о - кро - пи.

5. *a t.*

О - зо - веть - ся се - ре - ду - щий брат до стар - шо - го сло - ва - ми,
 Та й о - біл - леть - ся га - ря - чи - ми сльо - за - ми:
piu mosso
 - Чи ти ме - ні, бра - те, ві - ри не до - ї - ма - єш,
 Чи ти мене на сміх пі - дій - ма - єш? Чи нас не од - на ту - рець - ка - я шаб - ля по - ру - ба - ла?
riten.
 Чи не од - на нас ян - чар - ська - я ку - ля по - стрі - ля - ла?

6. *a t.*

Що ма - ю на со - бі де - в'ять ран гли - бо - ких,
 Ши - ро - ких, по - ру - ба - них, А чо - ти - ри



- | | | |
|-----|---|--------------------------|
| 1. | Гей, усі поля самарські почорніли,
Та ясними пожарами погоріли.
А тільки не згоріло у річці Самарці
Та в криниці Салтанці | 5+3+4
4+4+4 |
| 5. | А три терни дрібненькі,
Три байраки зелененькі. | 4+3
4+4 |
| 2. | Чого вони не згоріли?
Бо там же то лежало
Три братіки рідненькі, | 4+4
4+3
4+3 |
| 10. | Як голубчики сивенькі,
Постріляні, порубані дуже. | 5+3
4+6 |
| 3. | Озовється старший брат до середнього словами,
Тай обіллється гарячими сльозами: | |
| 4. | «Добре ти, брате, й учини, | 5+3 |
| 15. | А з річки Самарки
Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди, –
Рани мої смертельнія
Охолоди й окропи...» | 5+3
4+4
4+4
4+3 |
| 20. | 5. Озовється середущий брат до старшого словами,
Тай обіллється гарячими сльозами:
«Чи ти мені, брате, віри не доймаєш,
Чи ти мене на сміх підймаєш?
Чи нас не одна турецькая шабля порубала, | 6+7
4+6
5+4+6 |
| 25. | Чи не одна нас янчарська куля постріляла? | 5+4+6 |
| [6. | Що маю на собі девять ран глибоких
Широких порубаних,
А чотири постріляних глибоких».] | ¹ |

Друк. за: Колесса, 1913. – С. 192–193 (текст); Грица. – С. 322–324, № 38 (мел.).

Зап. на фонограф О. Сластіон 1909 р. від лірника І. Скубія, бл. 1858 р. н., із с. Лелюхівка Кобеляцького пов. Полтав. губ. Транскрипція Ф. Колесси.

¹ Останні три рядки наявні у транскрипції мелодії, однак відсутні в поданому окремо тексті.

12.11. Про «Самарських братів»

(♩ = 72 М. М.)

1. *meno mosso*

1-ший валок.

ten.

Гей, у - сі по - ля са - мар - ські по - чор - ні - ли,

Та яс - ни - ми по - жа - ра - ми по - го - рі - ли;

a. t.

Тіль - ки не зго - рі - ли У річ - ці Са - мар - ці,

В кир - ни - ці Сал - тан - ці Три тер - ни дріб - нень - кі,

rall.

Три бай - ра - ки зе... зе - ле - нень - кі.

2. *a. t.*

О - то тіль - ки не зго - рі - ли три бра - ти рід - нень - кі,

го - лу - бонь - ки си - вень - кі,

По - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні (с)по... по - чи - ва - ють.

3.

Ой, то тим во - ни спо - чи - ва - ють.

Що на ра - ни по - стрі - ля - ні та й по - ру - ба - ні
 Ду же зне... зне - ма - га - ють.

4. *a t.*
 Гей, як о - бі - зветь - ся стар - ший брат До се - ре - ду - що - го сло - ва - ми,
 О - біл - леть - ся дріб - ни - ми сльо - за - ми: - Ой, бра - те мій се - ре - ду - щий!
 Та доб - ре ти, бра - те, у - чи - ни,
 Хоч зріч - ки Са - мар - ки, а - боз кир - ни - ці Сал - ган - ки Хо - лод - но - ї во - ди знай - ди,
 Ра - ни мо - ї по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні
tep.
 О - кро - пи, о... о - хо - ло - - - ди!

5. (♩ = приблизно 72 М. М.)

2-гий валок.

Гей, ти бра - те мій рід - нень - кий, Го - лу - боч - ку си - вень - кий!
 Чи ти ме - ні, бра - те, ві - ри не дій - ма - еш,

* Не стало валка; закінчення дороблено за попереднім взірцем.

Чи ти ме-не, бра-те, на сміх пі-дій-ма-єш?

Чи не од-на нас шаб-ля по-ру-ба-ла, Чи не од-на нас ку-ля по-стрі-ля-ла?

Що ма-ю я на со-бі Де-в'ять ран ру-ба-них ши-ро-ких,

А чо-ти-ри стрі-ля-ні той гли-бо-кі...

6. Ой, то доб-ре ми, бра-те, у-чи-ні-мо,

Хоч сво-го най мен-чо-го бра-та по-про-сі-мо, -

Не-хай наш мен-чий брат А ще доб-ре дба-є,

Хоч на ко-лін-ка й у-ста-ва-є,

В військову суремку добре грає, про... про-гра-ва-є.

7. Не-хай же нас бу-дуть стран-ні ко-за-ки за-чу-ва-ти,

Гей, та бу-дуть до нас при-їж джа-ти, Бу-дуть на-шо-ї смер-ти до-гля да-ти

І ті-ло на-ше ко-заць-ке, мо-ло-дець-ке

А в чис-то-му по-лі по... по-хо-ва-ти.

8. Гей, то мен-чий брат те-є за-чу-ва-є,

До стар-ших бра-тів-сло-ва-ми про-мов-ля-є:

- Ой, бра-ти рід-нень-кі. Го-лу-боч-ки си-вень-кі!

Не єсть то нас ку-ля я-ни чар-ська по-стрі-ля-ла,

А єсть то нас та й от-це-ва мо-лит-ва по... по-ка-ра-ла.

То ми з от-цем і з ма-ті-р'ю і з ро-дом

То ми з от-цем і з ма-ті-р'ю і з ро-дом

* Виправлено за словесним текстом.

О - про - ще - ні - я та й не бра - ли.

10. *a t.*

Ой, як на - про - тів пер - кви, до - му Бо - жо - го, про - їж - джа - ли,

То ми з се - бе ша - пок із го - лов не здій - ма - ли

І Гос - по - да ми - ло - сер - дно - го

rit.

Со - бі на по - міч не... не про - ха - ли.

11. *a t.*

Хо - тя й я, бра - ття, бу - ду у сур - му ту - рець - ку Жа - ліб - нень - ко гра - ти,

То тіль - ки нас бу - дуть Тур - ки я - ни - ча - ри, Без - бож - ні бу - сур - ма - ни,

На - ші і - гри ко - заць - кі за - чу - ва - ти, То бу - дуть до нас при - їж - джа - ти,

Бу - дуть на - ше - ті - ло, Сік - ти та ру - ба - ти,

А - бо бу - дуть у - тяж - ку не - во - лю за... за - вер - та - ти.

12. *meno mosso*

Ой, у - же ми бу - дем, бра - ти рід - нень - кі,
 Го - лу - бонь - ки си - вень - кі, От - тут по - мі - ра - ти,
 У - же нам от - ця, пань-мат - кий ро - ди - ни сер-деш - но - ї
 По-вік у ві - ці не за - ба - ча - ти.

13. *a t.*

Гей, як ста - ла то на не - бі чор - на хма - ра на-сту-па - ти,
 То ста-ли бід - ні ко-за-ки А чис-то-му по-лі по-мі-ра-ти...
 Гей, сво - ї го-ло-ви ко-заць-кі, мо-ло-дець-кі А чис-то-му по-лі ко-ло річ-ки
 Са - мар - ки по... по - кла - да - ти.*

- | | | |
|----|--|-------|
| 1. | 1. Гей, усі поля самарські почорніли | 8+4 |
| | Та ясними пожарами погоріли; | 4+4+4 |
| | Тільки не згоріли | 6 |
| | У річці Самарці | 6 |
| 5. | В кирниці Салтанці | 6 |
| | Три терні дрібненькі, | 6 |
| | Три байраки зелененькі. | 4+3 |
| | 2. О'то тільки не згоріли три брати рідненькі, | |
| | голубоньки сивенькі, | 4+4+6 |

10. Постріляні | та порубані, | починають ¹. 4+5+4
 3. Ой то тїм вони спочивають, 5+4
 Що на рани постріляні | тай порубані 4+4+5
 Дуже знемагають. 6
4. Гей, як обізвється старший брат
15. До середущого словами, 4+6
 Обіллється дрібними сльозами: 4+4
 «Ой, брате мій середущий!
 Та добре ти, брате, учини,
 Хоч з річки Самарки 6
20. Або з кирниці Салтанки 4+4
 Холодної води знайди 4+4+5
 Рани мої постріляні | та порубані 3+4
 Окропи, охолоди!» 4+4
5. «Гей, ти брате мій рідненький, 4+4
25. Голубочку сивенький! 4+3
 Чи ти мені брате віри не діймаєш, 6+6
 Чи ти мене брате | на сміх підіймаєш? 6+6
 Чи не одна нас шабля порубала, 5+6
 Чи не одна нас куля постріляла? 5+6
30. Що маю я на собі 4+3
 Девять ран рубаних, широкіх, 3+3+3
 А чотирі стріляні то й глибокі... 4+3+4
6. Ой, то добре ми, брате, учинімо,
 Хоч свого найменшого брата попросімо,
35. Нехай наш менчий брат 6
 А ще добре дбає, 5+4
 Хоч на колінка й уставає, 6
 В військову суремку 4+4
 Добре грає, програває.
40. 7. Нехай же нас будуть странні козаки | зачувати, 4+6
 Гей, та будуть до нас приїжджати,
 Будуть нашої смерти доглядати,
 І тіло наше козацьке, | молодіцьке
 А в чистому полі поховати». 6+4
45. 8. Гей, то менчий брат тебе зачуває, 5+6
 До старших братів словами промовляє:
 «Ой, брати рідненькі,
 Голубочки сивенькі!
 Не єсть то нас куля яничарська | постріляла, 4+6+4
 А єсть то нас та й отцева молитва покарала. 4+7+4
50. 9. Гей, бо як ми в охотне військо
 Од отця, од матері | одіжджали,
 То ми з отцем і з матір'ю | і з родом
 Опрощення та й не брали. 5+4

¹ У нотній транскрипції – «(с)почивають».

55. 10. Ой, як напротів церкви, дому Божого, | проїжджали,
То мій з себе шапок із голів не здіймали
І Господа милосерного
Собі на поміч не прохали. 5+4
11. Хотяй я, брата, буду у сурму турецьку 7+6
60. Жалібненько грати, 6
То тільки нас будуть 6
Турки-яничари, 6
Безбожні бусурмани, 3+4
Наші йгри козацькі зачувати, 4+3+4
65. То будуть до нас приїжджати 5+4
Будуть наше тіло 6
Сікти та рубати 6
Або будуть у тяжку неволю завертати. 4+6+4
12. Ой, уже ми будем, браті рідненькі,
70. Голубоньки сивенькі, 6
Оттут помірати,
Уже нам отця, паньматки й родини сердешної
Повік у вічі не забачати...»
13. Гей, як стала то на небі 4+4
75. Чорна хмара наступати, 4+4
То стали бідні козаки
А в чистому полі помірати... 6+4
Гей, свої голови козацькі, молодіцькі
А в чистому полі коло річки | Самарки покладати.
80. 14. Сотвори їм, Господи, та вічну пам'ять,
А всім слухаючим головам,
І всьому товариству кривному, сердешному
І військам запорозьким
Пошли, Боже, на многая літа 4+6
85. До конца віка! ¹

*Друк. за: Колесса, 1910. – С. 168–170 (текст); Грица. – С. 212–217, № 19 (мел.).
Зап. на фонограф Ф. Колесса 1908 р. в м. Миргороді від кобзаря М. Кравченка,
1858 р. н., із с. Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ. Транскрипція
Ф. Колесси.*

¹ «Буквально схожий варіант (тільки що без закінчення) у Максимовича Сборн. Укр. п'сен, 1849, ст. 17» (прим. Ф. Колесси).

12. 12. Про трехъ бративъ самарскихъ

Гей, у - си по - ля Са - мар - ски по - чор - ни ³ - лы, яс - ны - ми по - жа - ра - мы

по - го - ри - лы, ой тиль - кы не зго - ри - лы у рич - ки Са - мар ³ - ци,

у кре - ны - ци Сол - тан - - - ци тры тер - ны дриб - нень - кы

тры бай - ра - кы зе - ле - нень ³ - кы. Гей, то тымъ во - ни не зго - ри ³ - лы,

що тамъ тры бра - та рид - нень - кы, якъ го - лу - бы сы - вень ³ - кы,

по - стре - ля - ни, по - ру - ба - ни спо - чи - ва - - - лы.

Гей, то тымъ во - ны спо - чи - ва - ³ - лы,

ще ра - ны ду - же по - ру - ба - ни та по - стре - ля - ни ду - же зне - мо - га - лы.

Ой якъ о - би - зветь - ся стар - шы брат до се - ре - ду - ша - го сло - ва ³ - мы,

о - биль - еть - ся дриб - ны - мы сли - за - - - мы:

"Про - шу я те - бе, бра ³ - те, доб - ро ты у - чы - ны,

* Відповідно до тексту упорядник подекуди проставив додаткові пунктирні тактові риси та лігами узгодив деякі розбіжності в кількості складів тексту й нот у такті, розділив відповідно до складів ноти, об'єднані в'язками. Окрім того, подекуди проставлено очевидні коми (тут і далі комент. Л. Єфремової).

хочь зь рич-кы Са - мар - кы а - бо зь кры-ны - ци Сол - тан - кы
 хо - лод - но - и во - ды знай - ды
 и ра-ны мо-и по - стре-ля-ни та по-ру-ба-ни о - кро - пы, о - о-хо - ло - ды.
 Гей - се - ре - ду - шій брать те - е за - чу - ва - е, сло - ва - мы про - мов - ля - е,
 бра-томъ рид-нымъ на - зы - ва - е: "Бра - те мій рид - нень - кый,
 го-лу-бонь-ко сы-вень - кый, чи ты ме-не ви-ры не до - ни - ма ешь,
 на смихъ пи-дій - ма - ешь? Чи не од-на насъ шаб-ля по-ру - ба - ла,
 чи не од-на насъ пу - ля по-стре-ля - ла, шо ма - ю я на со-би
 де - вять ранъ ру - ба - ни шы - ро - ки,
 а че-ты-ре по-стре - ля-ни глы-бо - ки. Ой, то доб-ре мы вчы-ни - мо,
 хочь сво - го най - мень - шо-го бра - та по - про - сы - мо,

ны - хай нашъ най - мень - шый братъ доб - ре дба - е,
 вй - ско - ву су - рем - ку въ го - ло - вахъ до - стя - га е,
 у вй - ско - ву су - рем - ку доб - ре гра - е - про - гра - ва - е,
 не - хай насъ бу - дуть стран - ни ко - за - ки за - чу - ва - ты,
 бу - дуть до насъ пры - хо - жа - ты, смер - ты на - шо - и до... до - гля - да - ты.
 Гей, то не - хай на - ше ти - ло ко - заць - ке, мо - ло - дець - ке
 у чыс - то - му по - ли по... по - хо - ва - ють.
 Гей, то най - мень - ший братъ те - е за - чу - ва е,
 до стар - шихъ бра - тивъ сло - ва - мы про - мов - ля е:
 "Не есть це насъ шаб - ля ту - рець - ка по - ру - ба ла,
 и не есть насъ пу - ля я - ны - чарь - ска по - стре - ля - ла,

* У рукопису, біля цих нот, у в'язці тріоль не позначено. Однак в інших подібних місцях тріоль зазначено, натомість в'язка виявляє, що записувач не поставив трійку біля нот.

** Аналогічний випадок: не чітко прописано тріоль.

а це от - це-ва й пай - мат - че-ва мо-лыт-ва по... по - ка - ра - ла.

Ой бо якъ мы у о-хот-не вй-ско отъ от-ця й одъ ма-те-ри и одъ ро-ду одъ-из - жа 3-лы,

то мы одъ от - ця й ма - те - ри про-шень - я не бра - - - лы.

Гей, якъ про - ты церк-вы, до - му Божь - е - го до - из - жа 3-ли,

то мы ша - покъ зъ го - ловъ не здй - ма - лы

ой и Гос - по - да мы - ло - серд - но - го на по - мичъ не про - ха - лы.

Ой хочъ я, брат - ця, бу-ду у тон-ку су-рем-ку жа-либ-нень-ко гра-ти-про-гра-ва 3-ты,

то бу - дуть ту - рець - кы я - ны - ча - ры,

без - бож - ни бу - сур - ме - ны, по по - лю гу - ля - - ты,

и бу - дуть на - ши иг - ры ко - зац - кы за - чу - ва - ты,

и бу-дуть до насъ пры-хож - да-ты, на-ше ти-ло сик-ты та ру-ба 3-ты,

а - бо вь тяж - ку не - во - лю за... за - вер - та - ты.

Ой то луч - ше намъ, брат - ця, у чыс - то - му по - ли по - мы - ра - ты,

у - же намъ от - ця й пай - мат - кы и ро - ды - ны сер - деш - но 3 - и

в ви - чи не вы - да - - - ты.

Ой то ста - ла на не - би чер - на хма - ра на - сту - па - ты,

ста - лы бид - ни ко - за - кы у чыс - то - му по - ли по - мы - ра - ты,

сво - и го - ло - вы ко - заць - кы, мо - ло - дець - - - кы

у рич - ци по - кла - да - - - ты.

Ой то со - тво - ры имъ, Гос - по - ды, вич - ну памъ 3 - ять,

а всимъ жы - ву - щимъ и слу - ха - ю - щимъ на мно - гі - я ли - та.

Гей уси поля самарски почорнили
 Ясними пожарами погорили,
 Ой тилькы не згорили у ричци Самарци
 У креньци Солтанци

5. Тры терны дрибненькы
Тры байракы зелененькы.
Гей то тымъ воны не згорилы,
Що тамъ тры брата ридненькы якъ голубы сывенькы,
Постреляни, порубани спочывалы,
10. Гей то тымъ воны спочывалы,
Ще раны дуже порубани та постреляни
Дуже знемогалы.
Ой, якъ обизветься старшій братъ до середушаго словамы,
Обильеться дрибнымы слизамаы:
15. «Прошу я тебе брате,
Добро ты учыны,
Хочъ зъ ричкы Самаркы
Або зъ крыныци Солтанкы холодной воды знайды
И раны мои постреляни та порубани окропы, о...охлады».
20. Гей середушій братъ тее зачувае,
Словамы промовляе, братомъ риднымъ називае:
«Брате мій ридненькый, голубонько сывенькый,
Чи ты мене виры не донимаешъ,
На смихъ пиддїймаешъ.
25. Чи не одна насъ шабля порубала,
Чи не одна насъ пуля постреляла,
Шо маю я на соби девять ранъ рубани шыроки,
А четыре постреляни, глыбоки.
Ой, то добре мы вчынымо
30. Хочъ свого найменьшого брата попросымо,
Ныхай нашъ найменьшый братъ добре дбае,
Війскову суремку въ головахъ достягае,
У війскову суремку
Добре грае-програвае,
35. Нехай насъ будуть странни козаки зачуваты
Будуть до насъ прыхождаты
Смерты нашої до...доглядаты.
Гей то нехай наше тило козацьке молодецьке
У чыстому поли по...поховають».
40. Гей, то найменьшій братъ тее зачувае,
До старшихъ бративъ словамы промовляе:
«Не есть це насъ шабля турецька порубала,
И не есть насъ пуля янычарьска постреляла,
А це отцева й пайматчева молитва по...покарала.
45. Ой бо якъ мы у охотне військо отъ отця й одъ матери и одъ роду
одъизжалы,
То мы одъ отця й матери прощенья не бралы.
Гей якъ проты церкви, дому Божьего доизжали,
То мы шапокъ зъ головъ не здїймалы
Ой и Господа мылосердного на помичъ не прохалы.
50. Ой хочъ я братця буду у тонку суремку

- Жалибненько грати-програваты,
 То будуть турецькы янычары,
 Безбожни бусурмены, по полю гуляты,
 И будуть наши игры козацкы зачуваты
55. И будуть до насъ прыхождаты,
 Наше тило сикты та рубаты,
 Або въ тяжку неволю за...завертаты.
 Ой то лучше намъ братця
 У чыстому поли помыраты
60. Уже намъ отця й пайматкы
 И родыны сердешной
 Въ вичи не видати».
 Ой то стала на неби черна хмара наступаты,
 Сталы бидни козакы у чыстому поли помыраты,
65. Свои головы козацькы молодецькы
 У ричци покладаты.
 Ой то сотворы имъ Господы вичну памьять,
 А всимъ жывуцимъ и слушающимъ
69. На многія лита.

Вся

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 41, арк. 3–4.

Оригінал атрибутовано: «Скомпонував лютого 21 дня 1912 року бандурист В. Шевченко».

**12.13. Тры братаы Самарськи
котори надъ ричкою Самарькою
надъ крыныцію Султа́нкою
го́ловы свойи́ положы́лы**

- Ой усі поля самарськи[йи] почорнілы
Та ясными пожарамы погорілы
А тільки не згоріло надъ ричкою Самарькою
Надъ крыныцію Салта́нкою
5. Тры терні́ дрибненькихъ
Тры байра́кы зелененькихъ..
Ой тымъ же воны́ не згорілы
Шо тамъ спочыва́лы тры брата́кы ридненьки,
Якъ голубчыкы сывеньки!
10. Ой тымъ же воны́ спочыва́лы,
Шо на ра́ны смертённийи воны́ знемага́лы.
Воны́ на соби́ ма́лы по дэвять ра́нь поруба́но шыро́кыхъ,
А по чоты́ри постріляно глыбо́кыхъ!
То найста́ршій бра́ть до середу́лшого бра́та обизвётся слова́мы:
15. «Ой тѣ́ бра́те мій ридненькій | до́бре ты́ зроби́
Зъ ричкы Самаркы
А́бо съ крыны́ци Салта́нкы
Холо́днойи воды́ знайды́.
Ра́ны мойи́ смертённийи окропы́ и охолоды́».
20. То середу́лшій бра́ть тоди́ до́бре ма́йе
До старшого бра́та промовля́е
И слёза́мы рыда́е:
«Чы́ ты́ мині́, бра́те, ви́ры не донима́ешъ
Чы́ ты́ ме́не на сьми́хъ пиднима́ешъ?»
25. Чы́ не одна́ то на́съ ша́бля турецька рубала́,
Чы́ не одна́ на́съ пу́ля янча́рська стріля́ла?
То дава́й же мы́, бра́те, ота́къ изробі́мо,
Свого́ найме́ньшого бра́та попросі́мо:
Неха́й же на́шъ найме́ньшій бра́ть бу́де до́бре дба́ты
30. Съ-пидъ на́шыхъ го́ловъ військóви сурёмкы достава́ты
И въ військóви сурёмкы бу́де гра́ты-выграва́ты.
То бу́дутъ коза́кы проийжджа́ты
И тыйи́ и́гры бу́дутъ зачува́ты
Бу́дутъ до на́съ воны́ прыйижджа́ты
35. И на́ше ті́ло коза́цьке въ сѣру́ зёмлю поховають».
То найме́ншій бра́ть тоди́ до́бре дба́е
И до свойи́хъ бра́тивъ слова́мы промовля́е:
«Не треба́ на́мъ, бра́тѣ́, въ військóви сурёмкѣ́ выграва́ты
Бо не бу́дутъ же на́ши коза́кы цѣ́ихъ Ё́гривъ на́шихъ зачува́ты,
40. А тільки бу́дутъ ушка́лы
Ту́ркы янча́ры
Въ зелени́мъ лу́зи гуля́ты

- И на́ши й і́гры б́удуть зачува́ты
 И б́удуть во́ны до на́сь прыйижджа́ты
 45. Сі́кты та руба́ты.
 Це жь бо на́сь бра́ты не туре́цька ша́бля поруба́ла
 И не я́нча́рська пу́ля постриля́ла
 А це на́сь отце́ва й ма́терина мо́лытва скара́ла».
 Тры бра́ты самарські тыйи слова́ промовля́лы,
 50. И на́дь рі́чкою Самарькою
 На́дь кры́ныцю Салта́нкою
 Во́ны помыра́лы.
 Про трѡхъ бра́тѣвъ самарськихъ
 Соверша́йється сла́ва отъны́ни до́вика
 55. Ва́мъ посыла́й Бо́гъ здра́вія
 На мно́гая лі́та
 57. И до ко́нця́ ві́ка.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 899, арк. 18 зв. – 19 зв.

*Зап. П. Мартинович 1924 р. від лірника О. Довгополого із с. Шидіїв (Шедієве)
 «біля с. Маячка» на Полтавщині.*

12.14. Про самарських братів

Ліра

Ой у-сі по-ля Са-марсь-кі по-чор-ні-ли, яс-ни-ми пу-жа-ра-ми по-го-рі-ли,

а тіль-ки не зго-рі-ло в річ-ці Са-мар-ці та в-кри-ни-ці Сал-тан-ці

три тер-ни дріб-нень-ких та три бай-ра-ки зе-ле-нень-(и)-ких.
(ліра)

А тим во-ни не зго-рі-ли, що там три бра-ті-ки рід-нень-ких спо-чи-ва-ли,

а тим во-ни спо-чи-ва-ли, що на ра-ни по-стрі-ля-ні,

гей, та по-ру-ба-ні ду-же зне-мо-га-ли.
(ліра)

Ліра

Якстарший до се-ре-дутьно-го о-зо-веть-ся сло-ва-ми, заль-сть-ся дріб-ни-ми сльо-за-ми:

"Бра - ті - ку мій рід - ний, ми - лий, го - лу - бонь - ко си - вий

ти доб - ре вчи-ни, з річ - ки Са - мар-ки, а - бо з кри-ни-ці з Сал-тан - ки

хо-лод - но - ї во - ди знай - ди, мо - ї ра - ни по - стрі - ля - ні,

гей, та по - ру - ба - ні о - кро - пи й о - хо - ло ди." (ліра)

"А чи ти ж, бра - те, ві - ри не дой - ма - єш,

так і ти ж, бра - те, на сміх ме - не під - ні - ма - єш.

Чи не од - на шаб - ля нас ру - ба - ла, чи не од - на ор - дин - ська пу - ля нас стрі - ля - ла,
 і - ме - ю на со - бі дев' - ять ран ру - ба - них, ши - ро - ких,
 а чо - ти - ри пу - ля - ми стрі - ля - них гли - бо (ліра) - ких.
 То да - вай - те ми доб - ре вчи - ні - мо,
 сво - го най - мень - шо - го бра - та по - про - сі - мо,
 то не - хай він хоч на - вко - люш - ки ста - ва - є,
 тон - кі су - ре - лі з - під го - лов вий - ма - є,
 гей, то не - хай по ко - заць - кій, жа - ліб - но, грає й ви - гра - ва (ліра) є".

Музична Школа

"А хо - тя же я бу - ду на вко - ліш - ки ста - ва - ти,
 тон - кі су - ре - лі з-під го - лов вий - ма - ти,
 хо - тя же я бу - ду по ко - заць - кій жа - ліб - но гра - ти, ви - гра - ва - ти,
 то бу - дуть тур - ки і я - ни - ча - ри
 на - ші іг - ри за - чу - ва - ти, бу - дуть до нас при - хож - да - ти,
 а і - ше гір - ше ка - тир - гу бу - дуть зав - да - ва - ти."
 (ліра)

Дай же, Бо - же, з не - ба дріб - ний до - щик, а з ни - зу буй - ний ві - тер...

Гей, хо-тя би чи не вста-ла по Чор-но-му мо-рю бист-ра-я хви-ля,
та хо-ти би чи не вир-ва-ла б я-ко-рив із чу-жо-ї ка-ти-ри-ги.
Ви-зволь, Бо-же, нам у-сіх ко-за-ків, бра-тів із не-во-лі,
на ти-хі во-ди, на яс-ні-ї зо-рі, де мир хрс-ще-ний та край вс-се-лий.

- Ой усі поля самарські почорніли,
Ясними пужарами погоріли,
А тільки не згоріло в ріці в Самарці
Та в криниці Салтанці
5. Три терні дрібненьких
Та три байраки зелененьки[x].
А тим вони не згоріли,
Шо там три братіки рідненьких спочивали.
А тим вони спочивали,
 10. Що на рани постріляни,
Гей, та порубані
Дуже знемогали.
Шо старший до середулшого озовеця словами,
Зальєця дрібними сльозами:
 15. «Братіку мій рідний, мілий,

- Голубонько сівий,
 Ти добре вчини,
 З річки Самарки
 Або з крини[чки] з Салтанки
20. Холодної води знайді,
 Мої рани постріляні,
 Гей, та порубані
 Окропі й охолоді».
 «Та чи ти ж, брате, віри не доймаєш?
25. Та чи ти ж, брате,
 На сміх мене піднімаєш?
 Чи не одна сабля нас рубала?
 Чи не одна ординська пуля стріляла?
 Імєю на собі дев'ять ран
30. Рубаних широких,
 А чотирі пулями стріляних глибоких.
 То давай же ми добре вчинімо,
 Свого найменшого брата попросімо,
 То нехай він хоч навколюшки вставає,
35. Тонкі сурелі с-під голів виймає,
 Гей, то нехай по-козацькі, жали[бно]
 Грає й виграває».
 «То хоча же я буду навколюшки вставати,
 Тонкі сурелі с-під голів виймати,
40. Хоча же я буду по-козацькі
 Й жалибно грати й вигравати,
 То будуть турки і яничари
 Наші ігри зачувати,
 Будут до нас приходжати,
45. А іше [в] гіршу катиргу
 Будут завдавати».
 Дай же, Боже,
 З неба дрібний дощик,
 А з Нізу буйний вітер.
50. Гей, хоча би чи не встала
 По Чорному морю бистрая хвиля
 Та [хоча] би чи не вирвала б якорів
 Із чужої катирги.
 Визволь, Боже,
55. Нам усіх козаків [з турецької] неволі
 На тихи води,
 На ясні зорі,
 Де мір хрещений
59. Та край веселий.

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14 – 10, од. зб. 1879 (перезапис із оригіналу запису на фоновалик, який зберігається в АНФРФ, ф. 35, од. зб. 184); поділ на вірші за: Грица. – С. 465–466; Грица. – С. 461–465, № 63 (мел.).

Зап. на фонограф В. Харків 1930 р. від лірника Г. Обличенка, бл. 1890 р. н., з х. Гамовецький Кегичівського р-ну Харківської обл. Транскрипція Т. Онопи.

12.15. Тры брaты Самарьскыхъ

- Усі степы самарськи почорнілы,
 Яснымы пожарамы погорілы.
 Тількы не згорілы тры терны дрибненькыхъ,
 Тры байракы зелененькыхъ ¹.
5. А чого вони не згорілы?
 Того, шо раненыхъ тры брaты
 Постріляныхъ, порубаныхъ имілы.
 Шо старшій брaть до меншого промовляе,
 Бі сльозы проливае:
10. «Пиды, брaте, до річкы Самарькы,
 До крыныци Салтанкы,
 Принесы мині съ крыныци
 Холодной водыци,
 То мы будемъ свойі раны глыбоки
15. Постриляни порубани промываты,
 І до Бога хвалу воздаваты».
 Меншій брaть до старшого отвичае:
 «Чы ты, брaте, з мене насъмихайеся?
 Чы не одна насъ шабля порубала?
20. Чы не одна насъ [к]уля постриляла?
 Що маю въ себе чотыри раны стріляныхъ глыбоки
 А чотыри раны рубани шыроки...
 А давай, брaте, такъ учинимо
 І найменшого брата по воду пошлимо
25. Шобъ винъ съ крыныци Салтанкы воды набравъ
 Наши глыбоки та шыроки раны позамывавъ».
 То найменшій брaть тейе зачувае,
 И до братівъ словамы промовляе:
 «Эй, братъця, мабутъ, намъ
30. До крыныци Салтанкы не ходыты,
 Холодной воды не пыты,
 Раиъ не промываты,
 А будемъ мы, братъця, на оцимъ мисъти помыраты.
 Це ж насъ не турецька шабля порубала,

¹ На берегах дописано, імовірно, варіант іншого виконання Т. Жадана: «Коло річкы Самаркы / Коло крыныци Салтанкы / Тры терны дрибненькыхъ».

35. Нні янычарська [к]уля постриляла,
 А це насъ отцева матусына молитва покарала.
 Шчо мы въ вйсько увъ охотнейе [одъйжджалы]
 Въ у батька, въ матери прошьченія не прохалы.
 Вульщею йихалы малых дитей киньмы топталы
40. Мымо церкви йихалы свойих шлыкывъ не здймалы.
 Милосердного Господа Бога на помичъ не прохалы».
 Тамъ соби на Самарській долини и смерть соби малы.
 Коло ричкы Самаркы,
 Биля крыныци Салтанкы
45. Поляглы три браты,
 Нну слава ихъ не поляже
47. Отъ ныни й довику.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 954, арк. 12 зв. – 13 зв.

*Зап. П. Мартинович 23 лютого 1932 р. від кобзаря Т. Жадана із с. Петрівка
 [Красноградського р-ну Харків. обл.].*

12.16. Дума про трьох братів самарських

The musical score is written for three staves: Treble, Bass, and a lower Bass staff. The key signature is one flat (B-flat). The piece is divided into five systems, each with a measure number in the top left corner of the Treble staff.

System 1: Treble staff has a whole rest. Bass staff has a complex rhythmic pattern. Lower Bass staff has a similar pattern. Time signatures are C, 8/4, and 7/4.

System 2: Treble staff has a whole rest. Bass staff has a simple melody. Lower Bass staff has a rhythmic accompaniment. Time signatures are 7/4, 4/4, and 7/4.

System 3: Treble staff has a whole rest. Bass staff has a melody with a slur. Lower Bass staff has a rhythmic accompaniment. Time signatures are 7/4, 4/4, and 10/4.

System 4: Treble staff has a whole rest. Bass staff has a melody with a slur. Lower Bass staff has a rhythmic accompaniment. Time signatures are 10/4, 7/4, and 7/4.

System 5: Treble staff has a whole rest. Bass staff has a melody. Lower Bass staff has a rhythmic accompaniment. Time signatures are 10/4, 7/4, and 7/4.

Lyrics are placed below the corresponding Bass and Lower Bass staves.

Гей, гей, гей, гей-гей, гей! - - -

Гей, у - сі по - ля са - марсь - кі по - чор - ні - ли,

яс - ни - ми по - жа - ра - ми по - го - рі - ли,

тіл - ки не зго-рі - ло у річ-ки Са - мар - ки, у кри - ни - ці Сул - тан - ки

три тер-ноч - ки дріб-нень - ких, три бай-ра-чень - ки

зе - - - - - ле - нень ких, гей!

То тим во - ни не зго - рі - ли, що там три бра - ті - ки рід - нень - ких,

як го - луб - чи - ків си - вень-ких, по-стрі-ля - ні та по - ру - ба - ні

12

на ра-ни їх ши-ро-кі спо-чи-ва-ли. То тим во-ни спо-чи-ва-ли,

14

ду-же їм із-не-мо-га-ли, гей!

16

То об-зо-веть-ся стар-ший брат до се-ре-дуль-шо-го бра-та сло-ва-ми,

18

о-біль-єть-ся гір-ко сльо-за-ми: "Гей, ти бра-ті-ку мій

20

се-ре-дуть-ший, -ми-лий, як го-лу - бонь-ко си-вий, доб-ре ти у-чи-ни,

23

хоть з річ-ки Са-мар - ки а - бо з кри - ни - ці Сул - тан - ки хо -

24

лод-но - ї во - ди знай-ди, ра-ни мо - ї по-стрі-ля-ні та по - ру - ба - ні

26

о - кро-пи, о - хо - ло-ди, гей.

28

То се - ре - дуть - ший брат те - є доб - ре за - чу - ва - є

30

та до стар-шо-го бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - є:

31

"Гей, ти, бра-ті-ку мій стар-ший, ми-лий, як го-лу - бонь-ко си-вий, чи

33

ти ж ме - ні ві-ронь-ки не йма - єш, чи ти ме - не на сміх пі - дій - ма - єш?

35

35 *sf*

Гей, чи не од - на нас шаб - ля ту - рець - ка - я ру - ба - ла,

36

36

чи не од - на нас пу - ля я - ни - чарсь - ка - я стрі - ля - ла

37

37

що я ма - ю на со - бі дев' - ять ран ру - ба - них ши - ро - ких

38

38 *sf*

а чо - ти - рі стрі - ля - них гли - бо - ких.

Гей, не мо - жу я вста - ти

40

40

то - бі хв - лод - но - ї во - ди діс - та - ти гей, гей!

42

42

43

43

А хі - ба да - вай же ми з то - бо - ю, бра - ті - ку, доб - ре у - чи - ні - мо

44

44

та най - мен - шо - го бра - та по - про - сі - мо, не - хай же він доб - ре дба - є

46

хай хоч нав - ко - лін - ки у - ста - ва - є

47

та в го - ло - вах тон - ку вій - сько - ву су - ре - моч - ку до - ся - га - є

48

та жа - ліб - нень - ко гра - є - ви - гра - ва - є.

49

Мо - же бу - дуть по - до - рож - ні ко - за - ки про - їз - жа - ти,

50

бу - дуть на - ші іг - ри ко - заць - кі, мо - ло - дець - кі за - чу - ва - ти,

51

бу - дуть до нас при - бу - ва - ти,

52

ті - ло на - ше ко - заць - ке, мо - ло - дець - ке в чис - тім по - лі хо - ва - ти,

53

зві - ро - ві та пти - ці на по - та - лу не да - ва - - - ти, гей!

54

54

То най-мен-ший брат те-є доб-ре за-чу-ва-є

57

57

та до стар-ших бра-тів сло-ва-ми про-мов-ля-є:

58

58

"Гей, бра-ті-ки ви мо-ї стар-ші, ми-лі, як го-лу-бонь-ки си-ві!

60

60

Ни єсть це нам саб-ля ту-рець-ка-я про-ру-ба-ла,

61

ни єсть це нас пу - ля я - ни - чарсь-ка - я стрі - ля - ла,

62

а єсть це-є нас от-це-ва та матчи-на молит - ва по - ка - ра - - - ла.

63

Гей, ко-ли ми здо - му в о - хо - че війсь - ко ви - їж - жа - ли,

64

то ми з от - цем та з мат-ко - ю про - щень - я не бра - ли,

65

стар-шу - ю сест-ру сло-ва - ми у - го - ща - ли, гей, гей!

66

67

Про - ти церк - ви, до - му Бо-жо-го про - їж - жа - ли,

68

шап-ки з го-ло-ви не ски-да-ли, на се-бе хрес-та не по-кла - да-ли, (Го-да)

70

Гос-по-да ми-ло-серд-но-го на по-міч не про-ха - - ли, гей!

71

А ще ми на сво-їх доб-рих ко-нях по

73

ву-ли-ці про - їж - жа - ли, ма-лих-ді-тей топ - та - ли. То

75

бід - ні вдо - ви ді - ток ха - па - ли,

76

нас кля-ли, про-кли-на-ли, гей, гей.

78

То не чор-на хма-ра на-сту-па-є, не дріб-ний до-щик на-кра-па-є,

80

то ж три бра-ті-ки рід-нень-ких, як го-лу-бонь-ків си-вень-ких по-ми-ра-ють.

82

Гей, то по-ляг-ла го-ло-ва трьох бра-тів са-мар-ських

84
у кри-ни-ці Сул-тан-ки, у річ-ки Са-мар-ки. Сла-ва їх не ввре, не за-ги-не

87
од-ни-ні і до-ві-ку. Всім слу-ха-ю-щим го-ло-вам на здо-ров'-я, на

90
мно - га - я лі - - - - - та.

- Гей, гей, гей, гей-гей, гей!
 Гей, усі поля самарські почорніли,
 Ясними пожарами погоріли,
 Тільки не згоріло у річки Самарки,
 5. У криниці Султанки
 Три терночки дрібненьк[их],
 Три байраченьки зелененьк[их], гей!
 То тим вони не згоріли,
 Шо там три братіки рідненьких,
 10. Як голубчиків сивеньких,
 Постріляні та порубані

- На рани їх широкі, спочивали ¹.
 То тїм вони спочивали,
 Що рани їх постріляні та порубані
15. Дуже їх ізнемогали, гей.
 То обзовеця старший брат
 До середульшого брата словами,
 Обіллється гірко сльозами:
 «Гей, ти братіку мій
20. Середульший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Добре ти учині,
 Хоть з річки Самарки
 Або з криниці Султанки
25. Холодної води знайди,
 Рани мої постріляні та порубані
 Окропі, охолоді». Гей.
 То середульший брат теє добре зачуває
 Та до старшого брата словами промовляє:
30. «Гей, ти братіку мій старший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Чи ти ж мені віроньки не ймаєш,
 Чи ти мене на сміх підіймаєш?
 Гей, чи не одна нас шабля турецькая рубала,
35. Чи не одна нас пуля яничарська стріляла?
 Що я маю на собі дев'ять ран рубаних широких,
 А чотирі стріляних глибоких.
 Гей, не можу я встати
 Тобі холодної води дістати, гей, гей.
40. А хіба давай же ми з тобою, братіку, добре учинімо
 Та найменшого брата попросімо.
 Нехай же він добре дбає,
 Хай хоч навколінки уставає
 Та в головах тонку військову суремочку дос[т]ягає,
45. Та жалібненько грає-виграває.
 Може, будуть подорожні козаки проїж(д)яти,
 Будуть наші ігри козацькі, молодіцькі зачувати,
 Будуть до нас прибувати,
 Тіло наше козацьке, молодіцьке в чистім полі ховати,
50. Звірвові та птиці на поталу не давати». Гей.
 То найменший брат теє добре зачуває
 Та до старших братів словами промовляє:
 «Гей, братіки ви мої старші, милі,
 Як голубоньки сиві!

¹ Слово «спочивали» не випадкова помилка Є. Мовчана (див.: Грица. – С. 579, № 77. У запр. вид. див. вар. 12.22). В усіх своїх виконаннях, упродовж десяти років, він завжди співав зазначений рядок однаково. «Спочивали», виявляється, цілком на своєму місці, якщо виокремити комами в тексті зворот «постріляні та порубані на рани їх широкі».

55. Не ёсть це нас са́бля туре́цькая поруба́ла,
 Не ёсть це на́с пу́ля янича́рська стріля́ла,
 А ёсть цее́ на́с отце́ва та ма́тчина моли́тва покара́ла.
 Ге́й, ко́ли ми з до́му в охо́чеє ви́сько виїж(д)я́ли,
 То ми́ з отце́м та з ма́ткою прще́ння не бра́ли,
60. Ста́ршую сестру́ слова́ми угоща́ли, ге́й, ге́й.
 Проти́ це́ркиви, до́му Бо́жого, проїж(д)я́ли –
 Ша́пки з голо́ви не скида́ли,
 На се́бе хреста́ не поклада́ли,
 Го́спода милосе́рдного на по́міч не проха́ли, ге́й.
65. А ще ми́ на свої́х до́брих ко́нях
 По ву́лиці проїжа́ли –
 Ма́лих діто́к топта́ли.
 То бі́дні вдо́ви діте́й хапа́ли,
 Нас кля́ли, прокли́нали». Ге́й, ге́й.
70. То не чо́рна хма́ра наступа́є,
 Не дрі́бний до́щик накрапа́є,
 То ж три бра́тіки рідне́ньких,
 Як голу́боньків сиве́ньких, помира́ють.
 Ге́й, то полягла́ голова́
75. Трьо́х браті́в самарські́х
 У крини́ці Султа́нки,
 У рі́чки Самарки́.
 Сла́ва їх не вмре́, не загі́не
 Одні́ні і дові́ку.
80. Всім слуха́ющим голо́вам
 81. На здо́ров'я, на мно́гая літа́.

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф.14–10, од. зб. 149.

Зап. П. Барановський 1950 р. у фонолабораторії ІМФЕ АН УРСР від кобзаря Є. Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.

12.17

- Гей, гей, гей, гей-гей!
 Гей, усі поля самарські почорніли,
 Ясними пожарами погоріли,
 Тільки не згоріло у річки Самарки,
5. У криниці Султанки
 Три терночки дрібненьких,
 Три байраченьки зелененьких.
 То тим вони не згоріли,
 Що там три братіки рідненьких,
10. Як голубчиків сивеньких,
 Постріляні та порубані
 На рани їх широкі, спочивали.
 То тим вони спочивали,
 Що рани їх постріляні та порубані
15. Дуже їх ізнемогали, гей.
 То обзовеця старший брат
 До середульшого брата словами,
 Обилеця гірко сльозами:
 «Гей, ти братіку мій
20. Середульший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Добре ти учині,
 Хоч з річки Самарки
 Або з криниці Султанки
25. Холодної води знайді,
 Рани мої постріляні та порубані
 Окропі, охолоді», гей.
 То обзовеця середульший брат
 До старшого брата словами:
30. «Гей, братіку ти мій старший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Чи ти мені віроньки не [й]маєш,
 Чи ти мене на сміх підймаєш?
 Гей, чи не одна нас шабля турецькая рубала ¹,
35. Чи не одна нас пуля яничарська стріляла?
 Що я маю на собі дев'ять ран рубаних широких,
 А чотирі стріляних глибоких, гей, гей.
 Ой не можу я встати,
 Тобі холодної води дістати, гей.
40. А хіба давай же ми, братіку, з тобою добре учинімо
 Та свого найменшого брата попросімо.
 Нехай же він добре дбає,
 Хай хоч навколінки упадає

¹ 34-й р. виконавець розпочинав двічі.

- Та в тонку́ військову́ суремочку жалібненько грає-виграває.
45. Мо́же, бу́дуть подоро́жні козаки́ проїжа́ти,
 Бу́дуть на́ші і́гри коза́цькі, молодéцькі зачува́ти,
 Бу́дуть до на́с прибува́ти,
 Бу́дуть на́ше тіло коза́цьке, молодéцьке в чі́стим по́лі хова́ти,
 Зві́рвові та пти́ці на пота́л[у] не дава́ти», ге́й.
50. То найме́нший бра́т те́є до́бре зачува́є
 Та до ста́рших бра́тів слова́ми промовля́є:
 «Ге́й, бра́тіки ви мої ста́рші, ми́лі,
 Як голу́боньки си́ві!
 Не е́сть цеє на́с ша́бля туре́цькая рубáла,
55. Не е́сть цеє на́с пу́ля янича́рська стріля́ла,
 А е́сть це[є] на́с отце́ва та ма́тчина моли́тва покара́ла.
 Ге́й, коли́ ми з до́му в охо́че військo виї́ждя́ли,
 То ми́ з отце́м та з ма́ткою проще́нiя не бра́ли,
 Ста́ршую свою́ сестру́ слова́ми угоща́ли, ге́й.
60. Проті́в це́ркви, до́му Бо́жого, прої́ждя́ли –
 Ша́пки з голо́ви не скида́ли,
 На се́бе хреста́ не поклада́ли
 Го́спода милосе́рдного на по́міч не проха́ли.
 От за це́ ми, бра́тя,
65. Найбі́льший грі́х і ма́ли, ге́й.
 А як ми́ на свої́х до́брих ко́нях прої́ждя́ли,
 Ма́лих діто́к топта́ли.
 То бі́дні вдо́ви діто́к хапа́ли,
 На́с кля́ли-прокли́нали», ге́й.
70. То не чо́рна хма́ра наступа́є,
 Не дрі́бний до́щик накрапа́є,
 То три бра́тiк[ів] рідне́ньких, як голу́бчиків сиве́ньких
 У рі́чки Самáрки,
 У крини́ці Султа́нки по́міра́є, ге́й, ге́й.
75. То поля́гла́ голо́ва тро́х бра́тів самáрських
 У рі́чки Самáрки
 У крини́ці Султа́нки.
 Сла́ва їх не вмре́, не загі́не
 Отні́ні і дові́ку.
80. Усі́м слуха́ющим голо́вам на здо́ров'я,
 81. На мно́гая лі́та.

Друк. за: транскрипція Г. В. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф.14–10, од. зб. 152.

Зап. 1950 р. [у фонолабораторії ІМФЕ АН УРСР] від кобзаря Є. Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.

12.18

- Гей, гей, гей, гей, гей!
 Гей, усі поля самарські почорніли,
 Ясними пожарами погоріли.
 Тільки не згоріло коло річки Самарки
5. Та коло криниці Султанки
 Три терночки дрібнененькі,
 Три байраченьки зелененькі.
 То тим вони не згоріли,
 Шо там три братіки рідненьких,
10. Як голубоньків сивеньких,
 Постріляні та порубані
 На рани їх широкі, спочивали.
 То тим вони спочивали,
 Що рани їх постріляні та порубані
15. Дуже їх ізнемогали, гей.
 То обзовеця старший брат
 До середульшого брата словами,
 Обилється гірко сльозами:
 «Гей, братіку ти мій,
20. Середульший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Добре ти учині,
 Хоч з річки Самарки
 Або з криниці Султанки
25. Холодної води знайді,
 Рани мої постріляні та порубані
 Окропі, охолоді», гей.
 То середульший брат теє добре зачуває
 Та до старшого брата словами промовляє:
30. «Гей, братіку ти мій старший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Чи ти ж мені віроньки не ймаєш,
 Чи ти мене на сміх підіймаєш?
 Гей, чи не одна нас шабля турецькая рубала,
35. Чи не одна нас пуля бистрая стріляла?
 Шо я маю на собі дев'ять ран рубаних широких,
 А чотирі стріляних глибоких, гей.
 А хіба давай же ми, братіку, з тобою добре учинімо
 Та свого найменшого брата попросімо.
40. Нехай же він добре дбає,
 Хай хоч навколінки уставає
 Та в головах тонку військову суремочку досягає,
 Та жалібненько грає-виграває.
 Може, будуть подорожні козаки проїжати,
45. Будуть наші ігри козацькі, молодіцькі зачувати,

- Будуть до нас прибувати,
 Тіло наше козацьке, молодіцьке
 В чистім полі ховати,
 Звірові та птіці на потал не давати», гей.
50. То найменший брат теє добре зачуває
 Та до старших братів словами промовляє:
 «Гей, братіки ви мої старші, милі,
 Як голубоньки сіві!
 Не ёсть цеє нас сабля турецькая рубала,
55. Не ёсть це нас пуля бистрая стріляла,
 А ёсть це нас отцева та матчина молитва покарала.
 Гей, коли ми з дому в охоче військо виїждяли,
 То ми з отцем та з маткою прощєнія не брали,
 А ще на своїх добрих конях із двору виїждяли,
60. То ми отця та нєнку найгіршими словами угощали.
 О[сь] за це ми, брат[ц]я,
 Великий гріх і мали».

 То стала чорна хмара наступати,
 Став дрібний дощик накрапати,
65. Стали три братіки ріднєньких,
 Як голубоньків сивєньких,
 В чистім полі помірати.
 Гей! Та полягла голова трьох братів самарських
 Коло річки Самарки
70. Та коло криниці Султанки.
 Слава їх не вмре не загине
 Отніні і довіку.
 Всім слухающим головам на здравія,
74. На многая літа!

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 719.

Зап. 1951 р. від кобзаря Є. Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.

12.19 [Про братів самарських]

The musical score is written for piano and features three systems of staves. Each system includes a grand staff (treble and bass clefs) and a separate treble clef staff. The key signature is three sharps (F#, C#, G#) and the time signature is 2/4. The first system (measures 1-3) shows a melodic line in the upper treble staff and a bass line in the grand staff. The second system (measures 4-6) contains a complex melodic passage with triplets and a change to 3/4 time. The third system (measures 7-8) continues the melodic line with a dynamic marking of *sf* and includes further triplet figures. The score concludes with a 5/4 time signature.

9

яс - ни - ми по - жа - ра - ми по - го - рі - ли.

11

А тіль - ки не зго - рі - ло ко - ло річ - ки Са - мар - ки

12

та ко - ло кри - ни - ці (Сул - тан - ки) три тер - ни дріб - нень - кі

14

та три бай ра - ки зе - ле - нень - кі.

17

17 *mf*

А тим во-ни не зго-рі-ли, що там три бра-ти рід-нень-кі

19

19 *p* *mf sf* *sf*

спо-чи-ва-ли. А тим во-ни спо-чи-ва-ли,

21

21 *mp*

що по-стрі-ля-ні та по-ру-ба-ні на ра-ни смер-тель-ні

23

23 *sf*

ду-же зне-ма-га-ли.

24

Гей, гей,

26

26

mp *mf*

о - зо - ве - ця стар - ший брат до се - ре - дуть - шо - го сло - ва - ми,

28

28

f *mp*

о - біль - ь - ся він гір - ки - ми сльо - за - ми:

30

30

mf *p* *pp*

"Ой бра - ті - ку ти мій рід - ний, як го - лу - бе си - вий,

33

33 *mp* *mf*

ти доб-ре вчи-ни, хоч з річ-ки Са-мар-ки,

36

36 *p* *pp* *p*

хоч з кри-ни-ці Сул-тан-ки во-ди до-сяг-ни.

39

39 *sf f*

Ра-ни мо-ї по-стрі-ля-ні та по-ру-ба-ні о-кро-пи,

41

41 *mp*

о-хо - ло - ди."

8 "Г)ей, бра - тік ти мій рід - ний, як го - лу - бе си - вий,

8 чи ти мен-ні ві-ри не до - ні - ма - еш?

8 Чи ти ме - не на сміх під - ні - ма - еш?

8 Чи не од - на нас шаб - ля ту - рець - ка ру - ба - ла,

51

51 *mf* *sf* *mp*

і не од-на нас пу-ля я-ни-чер - ська стрі-ля - ла?

53

53 *sf* *f*

Гей, я ма-ю на со-бі, бра-тик,

55

55 *sf* *p* *mp*

дев'-ять ран ру-ба-них ши-ро-ких, а ча-ти-рі стрі-ля-них гли-бо-ких.

57

57 *f* *sf* *p* *pp*

Не мо-жу я, бра-тик, вета-ти, во-ди до-сяг-ну - ти,

60

60

ра - ни - тво - ї по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні

61

61

о - кро - пить, о - хо - ло - дить.

62

62

63

63

Гей, то се - ре - диль - шій брат сло - ва - ми про - мов - ля - є,

65

сльо-за - ми про - ли - ва - є: "Да-вай же ми, бра - те,

68

хоч мен-шо - го про - ха - ти, хай на - вко - лін - ці вста - є,

70

вій - сько - ву су - рем - ку в го - ло - вах ді - ста - є,

71

у вій-сько-ву су-рем-ку гра-є ви - гра-ва - є.

73

73

75

75

sf *mp*₃

Гей, гей, то, мо-же, бу-дуть на-ші ко-за-ки

77

77

mf *sf* *mp*

в чис-тім по-лі гу-ля-ти, іг-ри на-ші ко-заць-кі-за-чу-ва-ти,

79

79

mf

бу-дуть до нас при-бу-ва-ти,

81

81

смер - ті на - шо - ї до - гля - да - ти,

83

83

sf ті - ло на - ше ко - заць - кі та мо - ло - дець - кі *p* в си - ру зем - лю хо - ва - ти,

85

85

sf гей, *f* пти - ці та зві - на по - та - лу *tr* не по - да - ти. *pp*

88

88

sf

Гей, гей!

92

mf

То - мен - шій брат сло - ва - ми про - мов - ля - є,

93

pp *mf* >

сльо-за-ми до бра-тів про-ли-ва(є): "Не бу-ду я, бра-тці,

95

mf >

у вій-сько-ву су-рем-ку гра-ти, бо бу-дуть на-ші во-ро-ги

97

mf >

в чис-тім по - лі там гу-ля - ти.

99

8

Бу - дут на - ші іг - ри ко - заць - кі за - чу - ва - ти,

100

бу - дут до нас при - бу - ва - ти, жив - цем во - ни нас бу - дут

102

во по - лон за - би - ра - ти,

104

бу - дут во - ни нас би - ти - ка - ту - ва - ти. Ей, бра - ти ви мо - ї рід - ні

106

106 *mp* *f*

не - хай ми бу - де - мо тут, гей, ко - ло річ - ки Са - мар - ки,

108

108 *mp* *pp* *mp*

ко - ло кри - ни - ці Сул - тан - ки са - ми по - мі - ра - ти,

110

110 *sf*

го - ло - ви сво - ї ко - заць - кі мо - ло - дець - кі по - кла - да - ти.

112

112

За на - рід хре - ще - ний,

115

Musical notation for measures 115-116, piano part. The key signature is two sharps (F# and C#). The time signature changes from 3/4 to 2/4 and then to 6/4. The music consists of a single melodic line in the bass clef.

115

115
8

за мій рід - ний край бу - дем са - мі о - тут по - мі - рать."

Musical notation for measures 115-116, vocal part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 3/4 to 2/4 and then to 6/4. The melody is in the treble clef, starting with a piano (*p*) dynamic. There are accents (>) over the notes.

117

Musical notation for measures 117-118, piano part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 6/4 to 3/4 and then to 6/4. The music consists of a single melodic line in the bass clef.

117

117
8

mf

Бо як ста - ла на не - бі чор - на хма - ра вста - ва - ти,

Musical notation for measures 117-118, vocal part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 6/4 to 3/4 and then to 6/4. The melody is in the treble clef, starting with a mezzo-forte (*mf*) dynamic. There are accents (>) and triplets (3) over the notes.

119

Musical notation for measures 119-120, piano part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 6/4 to 5/4. The music consists of a single melodic line in the bass clef.

119

119
8

sf

ста - ло три бід - них ко - за - ків,

Musical notation for measures 119-120, vocal part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 6/4 to 5/4. The melody is in the treble clef, starting with a sforzando (*sf*) dynamic. There are accents (>) and a triplet (3) over the notes.

120

Musical notation for measures 120-121, piano part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 5/4 to 6/4. The music consists of a single melodic line in the bass clef.

120

120
8

tr

по - стрі - ля - них та по - ру - ба - них, ко - ло річ - ки Са - мар - ки,

Musical notation for measures 120-121, vocal part. The key signature is two sharps. The time signature changes from 5/4 to 6/4. The melody is in the treble clef, starting with a trill (*tr*) dynamic. There are accents (>) and a triplet (3) over the notes.

122

122

ко - ло кри - ни - ці Сул - тан - ки по - мі - ра - ти.

124

124

127

127

То по - шли, Бо - же, віч - ний їм спо - кій і всім на - шим [мос - тям],

130

130

а нам на мно - га - я лі - та. Всім слу - ха - ю - щим го - ло - вам,

132

132

8 всьо-му на-шо-му то-ва-рис-тву крив-но-му і сер-деч-но-му

134

134

8 на мно-га-я лі-та аж до кон-ца ві-к[у].

- Гей, всі самарські поля почорніли,
 Ясними пожарами погоріли,
 А тільки не згоріло коло річки Самарки
 Та коло криниці Султанки
5. Три терни дрібненькі та три байраки зелененькі.
 А тим вони не згоріли,
 Що там три брати рідненькі спочивали.
 А тим вони спочивали,
 Що постріляні та порубані
10. На рани смертельні
 Дуже знемагали.
 Гей, гей, озовеця старший брат до середульшого словами,
 Обільється він гіркими сльозами:
 «Ой братіку ти мій рідний, як голубе сівий,
15. Ти добре вчині,
 Хоч з річки Самарки, хоч з криниці Султанки
 Воді досягни.
 Рани мої постріляні та порубані
 Окропі, охолоді».
20. «(Г)ей, брате ти мій рідний, як голубе сівий,
 Чи ти мені віри не донімаєш?
 Чи ти мене на сміх піднімаєш?
 Чи не одна нас шабля турецька рубала?
 Чи не одна нас пуля яничерська стріляла?
25. Гей, я маю на собі, брати[к], десять ран рубаних, широкіх,
 А чотирі стріляних, глибоких.

- Не мі́жу я, бра́тик, вста́ти, води́ досягну́ти,
 Ра́ни твої́ постріляні та пору́бані окропи́ть, охолоди́ть».
- Ге́й, то середульші́й брат слова́ми промовля́є,
 30. Сльоза́ми пролива́є:
 «Дава́й же ми́, бра́те, хоч ме́ншого проха́т[и] –
 Ха́й навколі́ньки вста́є,
 Військо́ву суремку́ в голова́х діста́є,
 У військову́ суремку́ гра́є-виграва́є.
35. Ге́й, ге́й, то, мо́же, бу́дуть на́ші козаки́
 В чисті́м полі́ гуля́ти,
 Їгри на́ші коза́цькі зачува́ти,
 Бу́дуть до на́с прибува́ти,
 Смерті́ нашо́ї доглядáти,
40. Ті́ло на́ше коза́цьке та молодéцьке
 В сиру́ зéмлю хова́ти.
 Ге́й, пти́ці та зві́ру на потáлу не подáти».
 Ге́й, ге́й! То ме́нші́й бра́т слова́ми промовля́[є],
 Сльоза́ми до браті́в пролива́є:
45. «Не бу́ду я, братці́, у військову́ суремку́ гра́ти,
 Бо бу́дуть на́ші вороги́ в чисті́м полі́ там гуля́ти.
 Бу́дут на́ші їгри́ коза́цькі зачува́ти,
 Бу́дут до на́с прибува́ти.
 Живце́м вони́ на́с бу́дут во по́лон забирáти.
50. Бу́дут вони́ на́с би́ти-катува́ти.
 Е́й, брати́ ви мо́ї рідні́, неха́й ми будéмо ту́т,
 Ге́й, коло́ річки́ Самáрки, коло́ крини́ці Султа́нки
 Самі́ поміра́ти,
 Го́лови свої́ коза́цькі молодéцькі по́кладáти.
55. За на́рід хрещéний,
 За мій́ рідний́ кра́й
 Бу́дем саме́ оту́т поміра́ть».
 Бо як ста́ла на не́бі чорна́ хма́ра встава́ти,
 Ста́ло три́ бідних козакі́в, постріля́них та пору́баних,
60. Коло́ річки́ Самáрки, коло́ крини́ці Султа́нки по́міра́ти.
 То пошли́, Бо́же, ві́чний їм спо́кій,
 І всі́м на́шим [мо́стям],
 А на́м на мно́гая лі́та.
 Всі́м слуха́ющим го́ловам,
65. Всьо́му на́шому товари́ству
 Кре́вному і серде́чному
 На мно́гая лі́та
68. Аж до ко́нца ві́к[у].

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 551.

Зап. 1955 р. від кобзаря П. Гузя, 1895 р. н., із с. Люте́нька Га́дяцького р-ну Полтав. обл.

12.20. Про трьох самарських братів

- Гей, гей, гей. Все самарське поле почорніло,
Ясними пожарами погоріло.
А тільки не згоріло коло річки Самарки та коло криниці Султанки.
А тим воно не згоріло,
5. Що там три брати рідненькі спочивали.
А тим вони спочивали,
Що постріляні та порубані на рани смертельні дуже знемагали.
Гей, гей. Та озоветься старший до середульшого словами
Обіллється гіркими сльозами:
10. «Гей, брате мій рідний, як голубе сизий,
Ти добре вчини, хоч з річки Самарки, хоч з криниці Султанки
Води дістягни, рани мої постріляні та порубані охолоди».
То середульший брат словами промовляє, сльозами проливає:
«Чи ти мені, брате, віри не діймаєш?
15. Чи ти мене, брате, на сміх підіймаєш?
Чи не одна нас шабля турецька рубала?
Чи не одна нас куля яничарська стріляла?
Я маю, брате, на собі дев'ять ран рубаних глибоких,
А чотири стріляних широких».
20. То старший брат словами промовляє:
«Давай же ми, брате, хоч меншого прохати.
Нехай хоч на колінки стає
Та військову суренку в головах дістає,
В військову суренку грає-виграє»,
25. То може будуть наші козаки
В чистім полі гуляти,
Наші ігри козацькі зачувати,
Будуть до нас прибувати,
Смерті нашої доглядати
30. Наше тіло козацькеє молодецькеє ховати.
Птиці-звіру на поталу не подати».
То менший брат словами промовляє:
«Не буду я, брате, в військову суренку грати,
Бо будуть вороги наші ігри козацькі зачувати,
35. До нас прибувати,
Будуть нас живцем у полон забирати,
Будуть бити нас, катувати.
А нехай же лучше ми будем самі умірати
Коло річки Самарки, коло криниці Султанки голови покладати».
40. То стала на небі чорна хмара вставати
Стали три бідних козаки помірати
Пошли, Боже, вічну пам'ять усім воїнам,

- Всім слухаючим головам,
 Всьому товариству кривному й сердешному
 45. На многії літа аж до кінця віку.

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 14–4, од. зб. 432, арк. 14–15.

Зап. [у 1950-ті рр.] в ІМФЕ від кобзаря П. Гузя, 1895 р. н., із с. Лютенька Гадяцького р-ну Полтав. обл.

12.21

- Гей, гей, гей.
 Всі самарські поля почорніли,
 Ясними пожарами погоріли.
 А тільки не згоріло коло річки Самарки
5. Та коло криниці Султанки
 Три терни дрібненькі та три байраки зелененькі.
 А тим вони не згоріли,
 Шо там три брати рідненькі спочивали.
 А тим вони спочивали,
10. Що постріляні та порубані на рани смертельні дуже змага́ли.
 Гей, гей.
 То озове́ця ста́рший брат до середу́льшого слова́ми,
 Обіле́ця він гіркі́ми сльоза́ми:
 «Гей, бра́тіку ти мій рідний, голубчику сівий,
15. Ти добре вчині́,
 Хоч з річки Самарки, хоч з криниці Султанки
 Воді́ діста́гні, ра́ни мої постріляні та порубані
 Окро́пи і охолоди́».
 То середу́льший бра́т слова́ми промовля́є,
20. Сльоза́ми пролива́є:
 «Чи ти мене́, бра́те, на смі́х підніма́єш?
 Чи ти мені́, бра́те, віри не дони́маєш?
 Гей, чи не одна́ нас ша́бля туре́цька рубала́?
 Чи не одна́ нас ку́ля янича́рська стріля́ла?
25. Я ма́ю на собі́, бра́те, де́вять ран ру́баних, широкі́х,
 А чоти́ри стріля́них глибо́ких».
 То середу́льший бра́т слова́ми промовля́є,
 Сльоза́ми пролива́є:
 «Дава́й же ми́, бра́те, хоч ме́ншого проха́ти.
30. Неха́й хоч на[в]колі́нки вста́є,
 Військо́ву суре́мку в голова́х а він же діста́є.
 То, мо́же, бу́дуть на́ші коза́кі в чи́стім полі́ гуля́ти,
 Їгри на́ші коза́цькі зачува́ти,
 До на́с прибува́ти,
35. Смерті́ нашо́ї доглядáти,
 Ті́ло на́ше в сиру́ землю́ хова́ти.

- Тіло наше в сирі зéмлю хова́ть,
Пти́ці та зві́рові на пота́лу не пода́ть».
Гéй, гéй.
40. То ме́ньший бра́т слова́ми промовля́,
Сльоза́ми пролива́:
«Не бу́ду я, бра́ті, в військову́ сурéмку вам гра́ти,
Бо бу́дуть вороги́ в чисті́м полі́ гуля́ти,
Ігри́ наші́ коза́цькі зачува́ти,
45. Бу́дуть до на́с прибува́ти
Бу́дуть на́с живце́м [во] полóнь забира́ть,
Бу́дуть на́с та́м же би́ть-катува́ть.
Гéй, а неха́й ми лу́че бу́дем, бра́ти, оту́т самі́ поміра́ти,
Ко́ло річки́ Самарки́, коло́ крини́ці Султа́нки го́лови свої́ коза́цькі,
молоде́цькі поклада́ти».
50. То ста́ла на не́бі чо́рна хма́ра встава́ти,
Ста́ло три́ бідних козакі́в, рідних бра́тів,
Пострі́ляних та пору́баних,
Ко́ло річки́ Самарки́, коло́ крини́ці Султа́нки
Го́лови свої́ поклада́т[ь].
55. То пошли́, Бо́же, їм ві́чную па́мнять,
А на́м на мно́гая лі́та.
Всі́м слуха́ющим го́ловам,
Всьому́ товари́ству,
Кре́вному й серде́шному,
60. На мно́гая лі́та аж до ко́нца ві́к[а].

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1072.

Зап. [у 1950-ті рр.] від кобзаря П. Гузя, 1895 р. н., із с. Лютенька Гадяцького р-ну Полтав. обл.

12.22. Про самарських братів

Кобзар Єгор Мовчан

♩ = 84

Гей, гей, гей, гей! Гей, у-сі по-ля са-мар-ські по-чор-ні-ли,
 яс-ни-ми по-жа-ра-ми по-го-рі-ли. Тіль-ки не зго-рі-ло ко-ло річ-ки Са-мар-ки
 та й ко-ло кри-ни-ці Сул-тан-ки* три тер-ноч-ки дріб-нень-кі, три бай-ра-чень-ки
 зс - - - лс - нень - - - кі.

* У М. Кравченка тут: «У річці Самарці, в криниці Салтанці» (прим. С. Грици).

Гей, що во-ни не зго-рі - ли, що три бра-ті-ки рід-нень-кі, як го-лубонь-ки си-вень-кі,

по-стрі-ля - ні та по-ру - ба-ні на ра - ни їх ши-ро - кі [зне - ма - га-ли].*

То тим во-ни спо-чи - ва-ли, що ра-ни їх по - стрі - ля-ні та по-ру - ба - ні

ду - же їх [із - не - ма - га - *rit.* - - - ли].

* Тут помилково Є. Мовчан проспівав «спочивали».

Гей, то взо-вель-ся стар-ший брат до се-ре-дуть-шо-го бра - та сло - ва-ми,

о - біл - леть - ся — гір - ко сльо - за - ми: - Гей, бра-ті - ку ти мій

се-редуль-ший, ми-лий, як го - лу - бонь-ко си - вий, доб-ре ти у - чи - ни,

хоч з річ-ки Са-мар-ки а-бо з кри-ни-ці Сул-тан-ки хо-лод-но-ї во-ди - знай-ди,

a tempo 5

ра - ни мо - ї по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні

a tempo 5

rit.

о - кро-пи, о - хо - ло - ди.

rit. 9

Гей, то се-ре-дуть-ший брат те-с доб-ре за-чу-ва-с

6 3 3

та до стар-шо-го бра-та сло-ва-ми про-мов-ля-с: - Гей, бра-ті-ку ти мій стар-ший, ми-лий,

3 3 3 3 3

як го - лу - бонь-ко си - вий, чи ти ж ме - ні ві - ронь-ки не ма - еш,

чи ти ж ме-не на сміх підні-ма-єш? Чи не одна нас шабля ту-рець-ка-я ру - ба-ла,

чи не од-на нас ку - ля я - ни-чар - ська - я стрі - ля - ла?

То я ма - ю на - со - бі де - в'ять ран ру - ба-них ши - ро - ких,

а чо-ти-ри стрі-ля-них гли-бо-ких. Ой не мо-жу я вста-ти, то-бі хо-лод-но-ї во-ди

діс-та - ти. Гей! Да-вай же ми з то-бо-ю доб-ре у-чи - ні - мо

та й сво-го най-мен-шо-го бра - та по-про-сі - мо. Не-хай же він доб-ре дба - є,

хай хоч на вко - лін - ка у - ста - ва - с

та в го-ло-вах вій-сько-ву су-ре - моч - ку за - тя - га - с,

та жа-ліб-чень-ко гра-є, ви-гра-ва - - - е. Гей!

Мо-же бу-дуть по - до - ро - жні ко - за - ки про - їж - джа - ти,

бу-дуть па - ші іг - ри ко - заць - кі, мо-ло-дець - кі за - чу - ва - ти,

бу - дуть до нас при - бу - ва - ти,

ті-ло на-ше ко-заць - ке, мо-ло-дешь - ке в чис - тім по - лі хо-ва - ти,

зві-ро-ві та пти - ці на по-та-лу не да-ва - ти.

Гей! Та най-мен-ший брат те-є доб-ре за-чу-ва - є

та до стар-ших бра-тів сло-ва-ми про-мов-ля-с: - Гей, ви, бра-ті-ки ви мо-ї

стар-ші, ми - лі, як го-лу - бонь-ки си - ві!

Не єсть же нас саб-ля ту-рець - ка - я ру - ба - ла,

не єсть же нас ку-ля я-ни-чар - ська - я стрі - ля - ла,

а єсть же пас от-це-ва та мат-чи-на мо-лит-ва по-ка-ра - ла.

Гей!
Ой ко-ли ми з до-му в о-хо-че вій-сько від-їж-джа-ли,

то ми з от-цем та з мат - ко - ю про - ше - ні - я не бра - ли,

стар - шу - ю сво - ю сс-стру най-гір-ши-ми сло-ва-ми у - го-ща - ли.

От за щим ми, брат-тя, най-біль-ший гріх і ма-ли.

Ой ко-ли ми бу-дем у тон-ку вій-сько-ву су-ре-моч-ку жа-ліб-нень-ко гра-ти, ви-гра-ва-ти,

бу-дуть тур-ки-я-ни-ча-ри на-ші і-гри ко-заць-кі, мо-ло-дець-кі за-чу-ва-ти,

бу-дуть до нас за-бі-га-ти, бу-дуть нас стрі-ля-ти та-ру-ба-ти,

ті - ло на - ше ко - заць - ке, мо - ло - дещь - ке в чис - тім по - лі роз - ки - да - ти,

зві - ро - ві та пти - ці на по - та - лу да - ва - ти.

Ста - ла чор - на хма - ра на - сту - па - ти, став дрі - бен до - щик на - кра - па - ти,

ста - ли три бра - ті - ки рід - нень - кі, як го - лу - бонь - ки си - вень - кі,

в чис - тім по-лі по-мі-ра - - - ти. Гей!

То по - ляг - ла го - ло - ва трьох бра-тів - са - мар - ських

ко-ло річ-ки Са-мар-ки та ко-ло кри-ни-ці Сул-тан-ки. Сла-ва їх не вмере, не за-ги-не

од - ни - ні і до ві - ку.

Слу-ха-ю-щим го-ло-вам на здо-ро-в'я на мно-га-я лі - - - та!

- Гей, гей, гей, гей!
 Гей, усі поля самарські почорніли,
 Ясними пожарами погоріли.
 Тільки не згоріло коло річки Самарки
5. Та й коло криниці Султанки ¹
 Три терночки дрібненькі,
 Три байраченьки зелененькі.
 Гей, що вони не згоріли,
 Що три братіки рідненькі,
10. Як голубоньки сивенькі,
 Постріяні та порубані
 На рани їх широкі [знемагали] ².
 То тим вони спочивали,
 Що рани їх постріяні та порубані
15. Дуже їх [ізнемагали].
 Гей, то взоветься старший брат
 До середульшого брата словами,
 Обіллється гірко сльозами:
 – Гей, братіку ти мій,
20. Середульший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Добре ти учини,
 Хоч з річки Самарки
 Або з криниці Султанки
25. Холодної води знайди,
 Рани мої постріяні та порубані
 Окропи, охолоди.
 Гей, то середульший брат теє добре зачуває
 Та до старшого брата словами промовляє:
30. – Гей, братіку ти мій старший, милий,
 Як голубонько сивий,
 Чи ти ж мені віроньки не маєш,

¹ У М. Кравченка тут: «У річці Самарці, в криниці Салтанці».

² Тут помилково Є. Мовчан проспівав «спочивали».

- Чи ти ж мене на сміх піднімаєш?
 Чи не одна нас шабля турецькая рубала,
 35. Чи не одна нас куля яничарська стріляла?
 То я маю на собі дев'ять ран рубаних широких,
 А чотири стріляних глибоких.
 Ой не можу я встати,
 Тобі холодної води дістати.
40. Гей! Давай же ми з тобою добре учинімо
 Та й свого найменшого брата попросімо.
 Нехай же він добре дбає,
 Хай хоч навколінка уставає
 Та в головах військову суремочку затягає,
45. Та жалібненько грає, виграває.
 Гей! Може будуть подорожні козаки проїжджати,
 Будуть наші ігри козацькі, молодецькі зачувати,
 Будуть до нас прибувати,
 Тіло наше козацьке, молодецьке
50. В чистім полі ховати,
 Звірові та птиці на поталу не давати.
 Гей! Та найменший брат тєє добре зачуває
 Та до старших братів словами промовляє:
 – Гей, ви, братіки ви мої старші, милі,
55. Як голубоньки сиві!
 Не єсть же нас сабля турецькая рубала,
 Не єсть же нас куля яничарська стріляла,
 А єсть же нас отцева та матчина молитва покарала.
 Гей! Ой коли ми з дому в охоче військо від'їжджали,
60. То ми з отцем та з маткою прощення не брали,
 Старшую свою сестру найгіршими словами угощали.
 От за цим ми, браття,
 Найбільший гріх і мали.
 Ой коли ми будем
65. У тонку військову суремочку
 Жалібненько грати, вигравати,
 Будуть турки-яничари
 Наші ігри козацькі, молодецькі зачувати,
 Будуть до нас забігати,
70. Будуть нас стріляти та рубати,
 Тіло наше козацьке, молодецьке
 В чистім полі розкидати,
 Звірові та птиці на поталу давати.
 Стала чорна хмара наступати,
75. Став дрібен дощик накрапати,
 Стали три братіки рідненькі,
 Як голубоньки сивенькі,
 В чистім полі помірати.
 Гей! То полягла голова трьох братів самарських

80. Коло річки Самарки
Та коло криниці Султанки.
Слава їх не вмере, не загине
Однині і до віку.
Слухаючим головам на здоров'я
85. На многая літа!

Друк. за: Грица. – С. 566–579, № 77.

*Зап. 1961 р. від кобзаря Є. Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.
Транскрипція С. Грици.*

IMMEE

12.23 [Дума про самарських братів]

mf

3

mf

5

f

sf p

5

9

mf

mf

9

Ой у-сі по-ля са-мар-ські по-чор-ні - ли та

* Інструментальний вступ аналогічний до думи «Плач невільників» (див.: Укр. нар. думи, 2009, вар. 1. 24).

11

яс-ни-ми по-жа-ра-ми по-го-рі - ли.

13

Тіль-ко не зго-рі-ло

15

ко-ло річ-ки Са-мар - ки, бі-ля кри-ни-ці Сал-тан - ки

17

(три) тер - ни дріб-нень - кі, три бай - ра - ки зе-ле-нень - кі.

19

3

3

19

А то-го во-ни не зго-рі-ли,

21

21

що там три бра-ті-ки рід-нень-кі, як го-лу-бонь-ки си-вень-кі,

23

23

по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ни - ї спо - чи - ва - ли

25

3

25

да й на ра-ни смер-тель - ні зне-ма-га-ли.

27

27

Як о - зо - веть - ся стар - ший брат до се - ре - дуть - шо - го сло - ва - ми да

28

28

о - біл - леть - ся гор - ко сльо - за - ми:

30

30

Бра - ті - ку мій рід - нє - кий, го - луб - чи - ку си - вєнь - кий,

32

32

доб - ре ж ти, бра - ті - ку, у - чи - ни,

33

з річ - ки Са - мар - ки а - бо з кри - ни - ці Сал - тан - ки

34

хо - лод - нень - ко - ї во - дич - ки при - не - си,

35

ра - ни мо - ї смер - - - тель - - - ні

36

ра - ни мо - ї смер - - - тель - - - ні

37

3

о - кро - пи, о - хо - ло - ди.

39

39

А стар-ший брат те-є за-чу-ва...

41

41

А се-ре-диль-ший брат те-є за-чу-ва-є, до стар-шо-го бра-та сло-ва-ми про-мов-ля-є:

43

3

43

"Бра - ті - ку мій рід - нень - кий,

го - луб - чи - ку си - вень - кий

45

45

чи ти ме - ні ві - ри не ймеш?

47

47

Чи ти ме - не на сміх пі - дій - ма - єш?

48

48

Да чи не од-на ж нас шаб-ля ту-рець-ка-я по-ру-ба - (ла)?

49

49

Да чи не од-на ж нас ку-ля я-ни-чарсь-ка-я по-стрі-ля - ла

50

50

51

51

Що й ж ма - ю на со - бі дев' - ять ран ру - ба - них ши - ро - ких,

52

52

а чо - ти - ри стрі - - ля - них гли - бо - ких.

53

53

54

54

Кра - ще ми сво - го мен - шо - го бра - ті - ка по - про - си - мо,

55

55

не - хай він хоть на ко - лін - ця у - ста - ва - - є

56

та в вій сько - ву - ю су - ре - моч - ку гра - є - ви - гра - ва - є.

57

57

Мо - же нас стра - ні - є ко - за - ки бу - дуть за - чу - ва ти

58

та до нас при-бу-ва-ти, смер-ті на-шо-ї до-гля-да-ти,

60

ті-ло на-ше ко-заць-ке-є мо-ло-дець-ке-є

62

у чис-то-му сте-пу по-хо-ва-ти,

63

зві-ру, пти-ці на по-та-лу не по-да-ти."

65

3

3

65

68

3

3

3

3

68

71

71

А мен - ший брат те - є за - чу - ва - є, до стар-ших бра -

73

73

f

тів сло - ва - ми про - мов - ля - є: "Бра - ті - ки рід - нень - кі,

75

го - луб - - - чи - ки си - вень - кі,

76

не єсть це нас шаб-ля турець ка - я по-ру-ба - ла,

77

не єсть це нас пу - ля я - ни - чар - ська - я по - стре - ля - - - (ла).

78

Се ж нас от-ців-ська-я, ма-те-ри-на - я мо-лит - ва

80

по - ка - ра - (ла).

82

Бо як ми во - хот - не вій - сько од' - їжд - жа - ли,

83

в от - ця - нень - ки про - ще - ні - я не бра - ли.

84

А як на ко - нях ми - мо Бо - жо - ї їх цер - ков - ки об' - ї - ха - ли,

85

3

85

f

3

з го-лів ша-пок не зні-ма-ли, на се-бе хрес-та не скла-да-ли

87

3

3

f

3 5 3

87

і от-ців-сько-ї, ма-те-ри-но-ї мо-лит - ви не вспо-ми-на - ли

rit.

89

3

3 3 3

89

91

91

f

3

*Гос - по-да ми - ло - серд - но-го

* Наприкінці думи виконавець ніби втомився і почав співати невпевнено, з паузами.

Musical score for measures 92-93. The system consists of three staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a 4/4 time signature. It contains a melodic line with a triplet of eighth notes in the first measure and a quarter rest in the second. The middle staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment. The bottom staff is a separate bass clef staff, also in one flat, containing a triplet of eighth notes in the first measure and a whole rest in the second.

на по-міч не при-зи-ва - ли.

Musical score for measures 94-95. The system consists of three staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a 7/4 time signature. It features a complex melodic line with triplets and a change in time signature to 8/4 in the final measure. The middle staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment. The bottom staff is a separate bass clef staff, also in one flat, containing a whole rest in the first measure and a half rest in the second.

Musical score for measures 96-97. The system consists of three staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a 7/4 time signature. It contains a melodic line with a triplet of eighth notes and a change in time signature to 7/4 in the final measure. The middle staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment. The bottom staff is a separate bass clef staff, also in one flat, containing a whole rest in the first measure and a half rest in the second.

Musical score for measures 98-99. The system consists of three staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a 7/4 time signature. It contains a simple melodic line with a quarter note, a half note, and a whole note. The middle staff is in bass clef with the same key signature and time signature, providing a harmonic accompaniment. The bottom staff is a separate bass clef staff, also in one flat, containing a whole rest in the first measure and a half rest in the second.

- Ой усі поля смарські почорніли
 Та ясними пожарами погоріли.
 Тільки не згоріло коло річки Самарки,
 Біля криниці Салтанки
5. [Три] терни дрібненькі,
 Три байраки зелененькі.
 А того вони не згоріли,
 Що там три братіки рідненькі,
 Як голубонькі сивенькі,
10. Постріляні та порубані відпочивали
 Да й на рани смертельні знемагали.
 Як озовеця старший брат
 До середульшого словами
 Да обільється горко сльозами:
15. «Братіку рідненький, голубчику сивенький,
 Добре ж ти, братіку, учини,
 З річки Самарки або з криниці Салтанки
 Холодненької водички принеси,
 Рани мої смертельні
20. Окропі, охолоді».
 А середульший брат теє зачуває ¹,
 До старшого брата словами промовляє:
 «Братіку мій рідненький,
 Голубчику сивенький,
25. Чи ти мені віри не ймеш?
 Чи ти мене на сміх підіймаєш?
 Да чи не одна ж нас шабля турецькая порубала?
 Да чи не одна ж нас куля яничарская постріляла?
 Що й я ж маю на собі девять ран рубаних широких,
30. А чотирі стріляних глибоких.
 Краще ми свого меншого братіка попросимо,
 Нехай він хоть на колінця уставає
 Та в військову суремочку грає-виграває.
 Може, нас странні козаки будуть зачувати
35. Та до нас прибувати
 Смерті нашої доглядати.
 Тіло наше козацькеє, молодецькеє
 У чистому степу поховати,
 Звіру, птиці на поталу не подати».
40. [А] менший брат теє зачуває,
 До старших братів словами промовляє:
 «Братіки рідненькіі, голубчики сивенькіі,
 Не ёсть це нас шабля турецькая порубала,
 Не ёсть це нас пуля яничарская пострілял[а].
45. Се ж нас отцівская, материная молитва покарал[а].

¹ 21-й р. виконавець розпочинав двічі, спершу проспівавши «А старший брат...».

- Бо як ми́ в охóтне вóйсько од'їжжя́ли,
В отця́-не́ньки проше́ннн не бра́ли.
А як на ко́нях ми́мо Бо́жої церко́вки об'їха́ли,
З голі́в ша́пок не зніма́ли.
50. На се́бе хреста́ не склада́ли
І отці́вської, ма́териної моли́тви не споміна́ли.
52. Го́спода милосе́рдного на по́міч не призива́ли.

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1415.

Зап. 1974 р. у фонолабораторії ІМФЕ АН УРСР від Г. Ткаченка, 1898 р. н.

IMMEDIATE

12.24. Три брати самарські

Piano introduction in G major, 3/4 time. The right hand plays a melody of eighth notes, and the left hand plays a bass line with a 7-measure rest.

Oй у - сі по - ля са - мар - ські по - чор - ні - ли, яс - ни - ми по - жа - ра - ми по - го - рі - ли.

Тіль - ки не зго - рі - ло (з)рі - чеч - ки Са - мар - ки, кри - ни - ці Сал - тан - ки три

тер - ни дріб - не - сень - кі, три бай - ра - ки зе - ле - не - сень - кі. Ой то - му во - ни не зго -

рі - ли, бо там три бра - ти рід - не - сень - кі, го - лу - бонь - ки си - ве - сень - кі

по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні ле - жа - ли. Ой там во - ши ле - жа - ли,

та на ра - ни по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні ду - же зне - ма - га - ли. Бо - же мій, Бо - же!

О - бі - зветь - ся стар - ший брат до се - ре - дуль - шо - го сло - ва - ми, о - бі - л - леть - ся

гір-ки-ми сльо - за - ми: - Бра-ті-ку мій рід-нень-кий, го-лу-боч-ку мій си-веш-кий,
 [] зрі-чеч-ки Са-мар - ки, а - бо кри-ни - ці Сал - тан - ки во-ди знай-ти,
 ра - ши мо - ї по-стрі - ля - ні та по-ру - ба - ні о - хо - ло-ди, о - хо - ло-ди.
 Бо - же мій, Бо - же! А се-ре-дуть - ший брат те - є за-чу-ва - є, до стар-шо-го
 бра - та сло - ва - ми про - мов - ля - - - є:
 - Бра - ти-ку мій рід-нень - кий, го - лу - бонь - ку мій си - вень - кий,
 чи ти ме - ні ві - ри не ймеш, чи ти [в ме - не кро - ві] не
 ба - чиш? Чи не од - на нас шаб - ля ту - рець - ка по - ру - ба - ла,
 чи не од - на нас ку - ля я - ни-чар - ська по - стрі - ля - ла?
 Ще я ма-ю дев'-ять [над-стрі-лів] гли-бо-ких і чо-ти-ри ра-ни ру-ба-ні ши-ро-кі.
 На мно - гі - ї ле - та, на мно - гі - ї ле - та трьом бра - там!

[poco più mosso]



- Да - вай же, бра - те, доб - ре ді - ло у - чи - ши - мо, най - мен - шо - го бра - та по - про - си - мо, не - хай же мен - ший брат [] у го - ло - вах су - рем - ку до - ста - є, у су - рем - ку го - лос - но гра - є, ви - гра - ва - є. Бу - де [пуг - ній ко - зак на - шу су - рем - ку по - до - рож - ню] [] при - бу - де до нас, [бу - де до] смер - ти до - гля - да - ти, [бу - дуть же] ті - ло ко - заць - ке - є [] по - хо - ва - ти, не да - дуть вов - кам сі - ро - ман - цям, ор - лам [чор - ну крив - що по сте - пах тя - га - ти]. Бо - же мій, Бо - же! Та най - мен - ший брат те - є за - чу - ва - є, [та він до] стар - ших бра - тів сло - ва - ми про - мов - ля - є: - Бра - ти - ки мо - ї рід - нень - кі, го - лу - бонь - ки мо - ї си - вень - кі, [Не то нас] ку - ля я - ни чар - ська по - стрі - ля - ла, [не то нас] шаб - ля ту -

рець - ка по - ру - ба - ла, а то [от - цов - ська], па - ні - маг - чи - на мо - лит - ва по - ка - ра - ла.

Як ми во - хот - не війсь - ко здо - му від' - їж - джа - ли, в от - ця, па - ні - маг - ки [...]

про - шен - ня не бра - ли, А як бі - ля Бо - жо - го хра - му про - їж - джа - ли, то ша -

пок не зні - ма - ли. Бо - же мій, Бо - же! Як я бу - ду в то -

пень - ку су - рем - ку го - лос - по - гра - ти, ви - гра - ва - ти, бу - дуть тур - ки, я - ши -

ча - ри, без - бож - ні бу - сур - ма - ши [сте - па - ми] гу - ля - ти,

[бу - дуть - па - ші і - гри за - чу - ва - ти], [да] до нас при - бу - ва - ти, та нам [ше]

гір - шо - ї ка - тор - ги зав - да - ва - ти. А луч - че нам, па - ні - брат -

ця, так у чис - тім по - лі по - ми - ра - ти, [а то] нам па - ні - маг - ки, ро - ди - ни сер -

деш - по - ї і вій - ська за - по - різ - ко - го біль - ше в ві - чі не ви - да - ти.

[poco piu mosso]

На мно - гі - ї лс - та, на мно - гі - ї лс - та трьом бра - там!

(a tempo)

Та на не - бі чор - на хма - ра ста - ла на - сту - па - ти, Та ста - ли три бра - ти рід -
не - сень - кі, го - лу - бонь - ки си - ве - сень - кі [у] річ - ки Са - мар - ки, Кри - ни - ці Сал -
тан - ки, не - да - ле - ко ко - ло мо - ги - ли по - ми - ра - ти,
Бо - гу ду - шу од - да - ва - ти за свій рід - ний, рід - ний край. На мно - гі - ї
ле - та, на мно - гі - ї ле - та трьом бра - там!

- Ой усі поля самарські почорніли,
Ясними пожарами погоріли.
Тільки не згоріло (з) річечки Самарки,
Криниці Салтанки
5. Три терни дрібнесенькі,
Три байраки зеленесенькі.
Ой тому вони не згоріли,
Бо там три брати ріднесенькі,
Голубоньки сивесенькі
 10. Постріляні та порубані лежали.
Ой там вони лежали,
Та на рани постріляні та порубані
Дуже знемагали.
Боже мій, Боже!
 15. Обізветься старший брат
До середульшого словами,
Обіллється гіркими сльозами:
– Братіку мій рідненький,
Голубочку мій сивенький,
 20. [...] з річечки Самарки,
Або криниці Салтанки
Води знайти,
Рани мої постріляні та порубані
Охолоди, охолоди.

25. Боже мій, Боже!
 А середульший брат теє зачуває,
 До старшого брата словами промовляє:
 – Братику мій рідненький,
 Голубоньку мій сивенький,
30. Чи ти мені віри не ймеш,
 Чи ти [в мене крові] не бачиш?
 Чи не одна нас шабля турецька порубала,
 Чи не одна нас куля яничарська постріляла?
 Ще я маю дев'ять [надстрілів] глибоких
35. І чотири рани рубані широкі.
 На многії лета,
 На многії лета трьом братам!
 – Давай же, брате, добре діло учинимо,
 Найменшого брата попросимо,
40. Нехай же менший брат [...]
 У головах суремку достає,
 У суремку голосно грає, виграває.
 Буде [путній козак нашу суремку подорожню] [...],
 Прибуде до нас,
45. [Буде до] смерти доглядати,
 [Будуть же] тіло козацькеє [...] поховати,
 Не дадуть вовкам сіроманцям,
 Орлам [чорну кривцю по степах тягати].
 Боже мій, Боже!
50. Та найменший брат теє зачуває,
 [Та він до] старших братів словами промовляє:
 – Братики мої рідненькі,
 Голубоньки мої сивенькі,
 [Не то нас] куля яничарська постріляла,
55. [Не то нас] шабля турецька порубала,
 А то [отцовська], паніматчина молитва покарала.
 Як ми в охотне військо з дому від'їжджали,
 В отця, паніматки [...] прощення не брали,
 А як біля Божого храму проїжджали,
60. То шапок не знімали.
 Боже мій, Боже!
 Як я буду в тоненьку суремку голосно грати, вигравати,
 Будуть турки, яничари,
 Безбожні бусурмани [степами] гуляти,
65. [Будуть наші ігри зачувати],
 [Да] до нас прибувати,
 Та нам [ше] гіршої каторги завдавати.
 А лучче нам, панібратця,
 Так у чистім полі помирати,
70. [А то] нам паніматки,
 Родини сердешної і війська запорізького

- Більше в вічі не видати.
На многії лета,
На многії лета трьом братам!
75. Та на небі чорна хмара стала наступати,
Та стали три брати ріднесенькі,
Голубоньки сивесенькі
[У] річки Самарки,
Криниці Салтанки,
80. Недалеко коло могили помирати,
Богу душу оддавати
За свій рідний, рідний край.
На многії лета,
84. На многії лета трьом братам!

Друк за: Грица. – С. 619–625, № 80.

*[Зап. С. Грица] 2 жовтня 1979 р. в с. Гарбузи Корсунь-Шевченківського р-ну
Черкаської обл. від бандуриста О. Чуприни. Транскрипція Д. Щириці.*

12.25. Про трьох братів самарських

Allegro moderato ♩ = 210

Andantino ♩ = 90

Гей, у-сі по-ля са-мар-ські по-чор-ні - ли та яс-ни-ми по-жа-ра-ми по-го-рі - ли.

Тіль - ки не зго - рі - ли у річ - ки Са-мар - ки, кри-ни - ці Сал-ган - ки

Три тер-ни дріб-нень - кі, три бай-ра-ки зе.. зе - ле-нень - кі.

Tempo I *rall.*

piu rall.

Andantino $\text{♩} = 90$

Ой — да тіль-ки не зго-рі-ли три бра-ти рід-нень-кі, та як ті — го-лу-бошь-ки си-вешь-кі,

по-стрі-ля-ні та пору-ба-ні по.. по-ги-ба - ють.

poco rall.

Ой то тим во-ни по-ги-ба - ють, що на ра-ни ду - же

зне - ма - га - ють.

Tempo I

Andantino ♩ = 90

Гой як о-бі-звєть-ся стар-ший брат до се-ре-дуль-шо-го сло-ва-ми

та як о-бі-лєть-ся дріб-ни-ми сльо-за-ми:

poco meno mosso *rall.* *a tempo*

- Бра - те мій се-ре-дуль-ший, доб-ре ти, бра-те, у-чи-ни, —

хоч з річ - ки Са-мар-ки а-бо кри-ни - ці Сал-ган-ки хо-лод-но-ї во-ди знай - ди,

rall. *a tempo*

ра - ни мо - ї о - кро - пи, о.. о - хо - ло - ди.

rall.

Tempo I

rall. *a tempo* *Andantino* ♩ = 90

- Бра - те мій рід - нень - кий, як — го - лу-бонь-ко си-вень - кий!

Чи ти ж ме-ні, бра-те, ві-ри не дой-ма... — не дой-ма - 3 еш,

чи ти ж — ме-не, бра-те, на сміх пі-дій-ма.. - пі-дій-ма 3 еш?

Чи не од - - 3 - на нас шаб-ля по - ру - ба - - - ла,

чи не од - на нас ку-ля по-стрі-ля - - - ла,

шо я маю на собі дев'ять ран ру-баних, ши-ро-ких, а чо-ти-ри стрі-ля-них, — гли-бо.. -

poco meno mosso

гли - бо - ких?

poco meno mosso

a tempo

Так ми доб - ре, бра - тє, у-чи-ні - мо, сво-го най-мен - шо-го бра - та по-про-сі - мо.

a tempo

Не-хай най-мен-ший брат доб-ре дба-є, —

хоч на колін-ки у-ста-ва-є, в війсь-ко-ву су-рем-ку жа-ліб-нень-ко гра-є, про-гра-

ва-є.

Та пе-хай (би нас ста-ли) ко-за-ки за-чу-ва-ти, до нас при-їж-джа-ти,

смер - ті на - шо - ї до - гля - да - - - ти,

бі - ле ті - ло ко - заць - ке, мо - ло - дець - ке в чис - тім по - лі ко - ло річ - ки Са - мар - ки

по.. по - хо - ва - - - ти.

Tempo I

rall.

a tempo **Andantino** ♩ = 90

То най-мен-ший брат те-є за-чу-ва-є і до стар-ших бра-тів сло-ва-ми про-мов-ля-є:

- Бра - ті - ки рід-нень - кі як — го - лу-бонь-ки си-вень - кі!

Oй хоч я ж бу-ду, брат - тя, на су-рем - ку ту-рець - ку гра - ти,

poco meno mosso *a tempo*
а тіль-ки нас бу-дуть тур-ки, я-ни-ча-ри за-чу-ва - - - ти, до нас при-їж-джа-ти,
poco meno mosso *a tempo*

бу-дуть на-ше ті - ло сік - ти та ру - ба - - - ти,

а-бо ж бу-дуть нас — в тяж-ку-ю не-во-лю за... — за-вер-та - ти.

Tempo I

rall. *piu rall.*

Andantino ♩ = 90

Ой як ста - ла в не - бі хма - ра на-сту-па - ти,

rall. *a tempo*

то стали ко-за - ки в чис-тім по - лі по - мі-ра - ти,

rall. *a tempo*

[meno mosso] *poco rall.* *poco meno mosso* *rall.* *8va-*

сво - ї го - ло - ви ко - заць - кі, мо - ло - дець - кі в чис - тім по - лі ко - ло річ - ки Са - мар - ки
по - кла - да - ти.

- Гей, усі поля самарські почорніли
Та ясними пожарами погоріли.
Тільки не згоріли у річки Самарки,
Криниці Салтанки
5. Три терни дрібненькі,
Три байраки зелененькі.
Ой да тільки не згоріли три брати рідненькі,
Та як ті голубоньки сивенькі,
Постріляні та порубані погибають.
 10. Ой то тим вони погибають,
Що на рани дуже знемагають.
Гой як обізветься старший брат
До середульшого словами
Та як обільється дрібними сльозами:
 15. – Брате мій середульший,
Добре ти, брате, учини,
Хоч з річки Самарки
Або криниці Салтанки
Холодної води знайди,
 20. Рани мої окропи, охолоди.
– Брате мій рідненький,
Як голубонько сивенький!

- Чи ти ж мені, брате, віри не доймаєш,
 Чи ти ж мене, брате, на сміх підіймаєш?
25. Чи не одна нас шабля порубала,
 Чи не одна нас куля постріляла,
 Що я маю на собі дев'ять ран рубаних, широких,
 А чотири стріляних, глибоких?
 Так ми добре, брате, учинімо,
30. Свого найменшого брата попросімо.
 Нехай найменший брат добре дбає,
 Хоч на колінки уставає,
 В військову суремку жалібненько грає, програває.
 Та нехай [би нас стали]
35. Козаки зачувати,
 До нас приїжджати,
 Смерті нашої доглядати,
 Біле тіло козацьке, молодецьке
 В чистім полі коло річки Самарки поховати.
40. То найменший брат теє зачуває
 І до старших братів словами промовляє:
 – Братіки рідненькі
 Як голубоньки сивенькі!
 Ой хоч я ж буду, браття,
45. На суремку турецьку грати,
 А тільки нас будуть турки, яничари зачувати,
 До нас приїжджати,
 Будуть наше тіло сікти та рубати,
 Або ж будуть нас в тяжкую неволю завертати.
50. Ой як стала в небі хмара наступати,
 То стали козаки в чистім полі помірати,
 Свої голови козацькі, молодецькі
53. В чистім полі коло річки Самарки покладати.

Друк за: Грица. – С. 744–757, № 89.

Зап. [С. Нікітін 1979 р.] від кобзаря А. Парфиненка із с. Покровське Дніпропетровської обл. Транскрипція Д. Щириці.

12.26. Про трьох братів самарських

Piano introduction in G minor, 3/4 time. The music features a melodic line in the right hand and a bass line in the left hand, both starting with a half rest. The right hand begins with a quarter note G4, followed by eighth notes A4-B4-C5, a quarter rest, and then a half note D5. The left hand begins with a quarter note G3, followed by eighth notes A3-B3-C4, a quarter rest, and then a half note D4.

Vocal line 1: Гей, у - сі по - ля Са - мар - ські по - чор - ні - ли,

Vocal line 2: яє - ни - ми по - жа - ра - ми по - го - рі - ли. Тіль - ки не зго -

Vocal line 3: рі - ли в річ - ки Са - мар - ки, кри - ни - ці Сул - тан - ки три тер - ни дріб -

Vocal line 4: нсь - кі, три бай - ра - ки зс - ле - нсь - кі. Ой так

Vocal line 5: тим во - ни не зго - рі - ли, що там три - бра - ти рід - нень - кі спо - чи - ва - ли

Vocal line 6: по - сті - ля - ні та по - ру - ба - ні, тай на ра - ни смер - тель - ні - ї не - зма - га - ли. *[poco rall.]*

Ой та й о - бі - зветь - ся

стар - ший брат до се-ре-дуть - шо-го сло-ва - ми: - Ой, бра - те мій се - ре -

дуть - ший, та доб-ре ти, бра-те, у - чи - ни - [иш]. Хоч з річ - ки Са -

мар - ки, хоч з кри-ни - ці Сул-тан - ки хо - лод-но - ї во-ди до - сяг - ни,

ра - ши мо - ї по-стрі-ля-ні та по-ру - ба-ні о - кро-пи, о - хо - ло-ди.

Meno mosso

a tempo

А се-ре-дуть-ший брат за-чу-ва-є,

a tempo

та до стар-шо-го бра-та сло-ва-ми про-мов-ля-є: - Ой, бра-те мій ло-бий,

[poco più mosso] *[accel.]* *[poco più mosso]*

та го-лу-бе си-зий, та чи ти ме-ні ві-ри не дой-ма-єш,

[accel.]

чи ти ме-не на сміх під-ні-ма-єш? Чи не од-

на нас шаб-ля ту-рець-ка по-ру-ба-ла, чи не од-на нас ку-ля я-ни-чар-ська

по-стрі-ля-ла,

що я ма - ю на со - бі де - в'ять ран ру - ба - них ши - ро - ких,
а чо - ти - ри стрі - ля - ні гли - бо - кі. Та не мо - жу я, бра - те, встать і во - ди до - сяг - ти,
ра - ни сво - ї по - стрі - ля - ні та по - ру - ба - ні о - кро - пить,
о - хо - ло - ди - - - ти.

- Гей, усі поля Самарські почорніли,
Ясними пожарами погоріли.
Тільки не згоріли в річки Самарки,
Криниці Султанки
5. Три терни дрібненькі,
Три байраки зелененькі.
Ой так тим вони не згоріли,
Що там три брати рідненькі спочивали
Постіляні та порубані,
10. Та й на рани смертельнії незмагали.
Ой та й обізветься старший брат
До середульшого словами:
– Ой, брате мій середульший,
Та добре ти, брате, учини[ш].
15. Хоч з річки Самарки,
Хоч з криниці Султанки

- Холодної води досягни,
Рани мої постріляні та порубані
Окропи, охолоди.
20. А середульший брат зачуває,
Та до старшого брата словами промовляє:
– Ой, брате мій любий,
Та голубе сизий,
Та чи ти мені віри не доймаєш,
25. Чи ти мене на сміх піднімаєш?
Чи не одна нас шабля турецька порубала,
Чи не одна нас куля яничарська постріляла,
Що я маю на собі дев'ять ран рубаних широких,
А чотири стріляні глибокі.
30. Та не можу я, брате, встать
І води досягти,
Рани свої постріляні та порубані
33. Окропить, охолодити.

Друк за: Грица. – С. 731–735, № 87.

Зап. М. Хай у с. Лавіркове Роменського р-ну Сумської обл. від бандуриста І. Рачка, 1937 р. н. Транскрипція Д. Щириці.

КОМЕНТАРІ

12.1. Три брата самарські

Друк за: Житецький. – С. 203–206.

Зап. [В. Ломиковський на поч. ХІХ ст. на Полтавщині] від кобзаря Івана.

Це перший запис думи «Три брати самарські». К. Грушевська припустила, що «Повести малороссийские...» були записані в «середній Полтавщині», однак дума «ані потверджує, ані не захитує сього здогаду»¹.

Уперше фрагменти цього запису з «Повестей малороссийских...», за списком, що був у О. Котляревського, на початку 1880-х рр. використав М. Костомаров, процитувавши їх, поряд з іншими варіантами сюжету та іншими думами, у своїй праці². П. Житецький, проаналізувавши сюжет, уважав текст зі списку О. Котляревського варіантом. Зважаючи на розбіжності між обома текстами, подаємо фрагменти, цитовані М. Костомаровим:

Колибъ ты, братику добре дбавъ,
Щобъ ты на ноги козацькіи встававъ,

¹ Грушевська. – С. 139.

² Костомаров. Історія козацтва... – С. 760–762. Докладніше див.: Грушевська. – С. ХХІ–ХХVІІІ.

- Збанокъ козацькій въ руки бравъ –
 До рѣчки Самарки, до криниць Салтанки
5. Холоднои воды заходивъ
 Раны мои смертельнии охолодивъ.
 Як же менѣ, брате, на ноги козацькіи вставати,
 Що у мене ноги козацьки порубанѣ,
 Руки козацьки постреленѣ,
10. Голова моя козацька пробита.
 Попросимо мы свого меньшого брата:
 Нехай нашъ найменьшій братъ на ноги козацьки встаетъ,
 У тонкіи вийсковии суремки заграе.
 То будуть козаки чистымъ полемъ проѣзжати, гуляти,
15. Будуть наши игры козацьки зачувати.
 Будуть вони до насъ пріѣзжати.
 Будемъ мы добре дбати,
 Отцевѣ й матерѣ въ землю христіянську поклонъ передавати,
 Щобъ насъ отецъ и мати добре знали,
20. Вони бѣ до насъ прибували,
 Вони бѣ насъ хорошенько поховали.
 Меньшій братъ тее зачуває,
 Слово промовляє:
 «Брати мои милѣ,
25. Голубоньки сивѣ!
 Чи не тѣ жѣ мене саблѣ турецьки порубали якъ и васъ?
 Чи не тѣ жѣ мене стрѣлки янычарьски постреляли якъ и васъ?
 Якъ вамъ, братцѣ, не можно на ноги козацьки вставати, также й
 менѣ...
- Хочъ я буду въ тонкіи суремки жалибненько грати,
 30. То будуть турки-янычары, безбожнии бусурманы чистымъ полемъ
 гуляти,
 Будуть наши игры козацьки зачувати,
 Будуть до насъ наѣзжати,
 Будуть намъ житьемъ ¹ каторгу задавати.
 Лучше намъ, братцѣ, отгутъ, въ чистѣмъ поле помирати,
 35. Отця й панѣ матки и родини сердечной въ вичи не видати».
 Стала чорная хмара на небѣ наступати,
 Стали козаки въ чистѣмъ полѣ помирати,
 Стали свои головы козацьки на рѣчцѣ Самарцѣ покладати.
 Чимъ тая Самара стала славна,
 40. Що вона много вийська козацького у себе видала.

Серед матеріалів Етнографічної комісії ВУАН є окремі рукописи, пов'язані з підготовкою К. Грушевською корпусу «Українських народних дум». Серед них – один зі списків рукопису «Малорусския думы и песни, записанныя в 1805 году Ломиковским из уст слепца Ивана, лучшаго рапсолиста, котораго он застал в

¹ У публікації, очевидно, помилка: замість «житьемъ» «живьемъ».

начале XIX века»¹. Щодо рукопису дослідниця зауважила: «...На-весні 1926 р. покійний академик Гнатюк переслав для нашого видання рукопис, виправлений рукою Драгоманова – копію з “копії Маслова”, зроблену певно в домі самого Драгоманова»². У ньому немає всіх дум з «Повестей малороссийских...», а також, на відміну від рукопису, яким користувався П. Житецький, використано іншу графіку й правопис, форму слів наближено до норм української вимови: змінено «ѣ» на «і», змінено закінчення родового відмінка прикметників «аго» на «ого», у закінченнях дієслів минулого часу чоловічого роду змінено «л» на «в», «и» на «і» («отцеви» – «отцеві»), «і» перед йотованими – на «-и-» («козацкія» – «козацькія»), «ы» на «и» або «і», «о» на «і», пом'якшено суфікси «-цк-», «-ск-»; «українізовано» форму окремих слів. Однак указані зміни не завжди проведено послідовно. Відмінні від публікації П. Житецького два останні рядки думи «Три брата самарськіє»:

Чимъ поле Самарь³ стало сильно

Що воно много війська козацького у себе видало⁴.

Окрім незначних виправлень, рукою М. Драгоманова зроблено примітку до слова «каторга».

П. Житецький, коментуючи зміст думи, писав: «В нашем рукописном собрании малорусских песен есть одна песня, в которой речь идет о смерти двух родных братьев в чистом поле⁵. Лежат они “у поли, край могылы” “постриляни – порубани”. Спрашивают они один у другого: какая рана более тяжелая – “стриляная чы рубаная”? Говорит один из них: “не шабли насъ порубалы, не кули насъ пострилялы, а слезы отца и неньки насъ спиткалы”. Если бы знала мать о нас, она бы нас “поховала, якъ зозулька закувала”. “Я вамъ буду, – говорит им орел, – отець-маты, я васъ буду доглядаты”. Умоляют орла умирающие братья, чтобы подождат он часа смертного. “Ще жъ часъ смертный не прыпавъ, орель очи вытягавъ”.

Так заканчивается эта трогательная песня, послужившая, по нашему мнению, ближайшей основой для думи о смерти трех братьев на полях самарских. Во всех четырех вариантах этой думи нет орла, но, в замен этого обычного спутника *рубанных* козаков, обязательно присутствующего в лирических песнях, выступают реальные подробности, свойственные думам. Во всех вариантах ярко обрисована сожженная степь самарская, – только “у ричкы Самаркы, у крыныци Салтанкы”, где “тры терны дрибненькыхъ, тры байраки зелененькыхъ, лежать тры браты ридненькыхъ” и просят друг друга о помощи. Большими симпатиями к роду-племени проникнуты варианты Метлинского и Котляревского, хотя в последнем, как и в варианте Костомарова, вовсе не упоминается о нравственной причине несчастья, постигшего трех братьев. Отличие варианта Котляревского от всех других заключается в том, что младший брат отказывается играть в войсковые суремки, чтобы не услышали его игры турки и не забрали полуживых братьев в плен. Вообще же варианты Метлинского, Костомарова и Котляревского мы считаем переходными к варианту Максимовича, в котором умирающие козаки выражают желание, чтобы их похоронили не отец и мать, а “странни козаки”. Очевидно, в

¹ АНФРФ, ф. 1 – дод., од. зб. 497, арк. 1–50.

² Грушевська. – С. XXIII.

³ У слові «Самарь» «ѣ» дописано іншим чорнилом.

⁴ АНФРФ, ф. 1 – дод., од. зб. 497, арк. 17.

⁵ «Записана в Каменец-Подольской губ.» (прим. П. Житецького).

этом варианте гуще наложены исторические краски, да и в художественном отношении сравнительно с другими он строже выдержан»¹.

П. Житецький уважав «старшим» моралістичний тип думи, що, на його думку, постав під впливом згаданої пісні про смерть двох братів при дорозі, варіант якої записаний на Поділлі. На думку К. Грушевської, пісня могла вплинути на вже сформовану думу.

Окремі вірші-формули даного запису та варіанти цього сюжету («То они пострѣляны, / Порубаны / На раны смертельныя знемогалы») трапляються в інших думових сюжетах, зокрема в різних варіантах думи «Федір Безродний» (з «Повестей малороссийских...», від О. Вересая в записах О. Русова й М. Лисенка, від І. Кравченка в записах В. Горленка й П. Мартиновича). Варіант вірша «Тамъ уси поля самарски пожарами погорѣли» міститься в думі «Атаман Матяш старий» із цього ж рукопису, вірші «То они пострѣляны, / Порубаны / На раны смертельныя знемогалы, / Що у ихъ раны рубанья кровью изошли, / А стрѣляныя до сердца пришли» близькі до 2, 5, 6 рядків думи «Смерть козака в долині Кодимі» в публікації М. Костомарова (у запр. вид. див. вар. 13.А).

Передруки:

- Грушевська. – С. 140–141, вар. А. У 25-му р. випадкова помилка: «голова» замість «головка». У своїй збірці К. Грушевська подала запис за публікацією П. Житецького і зауважила на розбіжностях з текстом копії Маслова – Драгоманова, хоча деякі залишилися поза її увагою. Відзначивши особливості цитування тексту М. Костомаровим (за списком О. Котляревського)², у виносці до 17 р. дослідниця додала: «У Костомарова в цитатах тут очевидна помилка, тому не зазначаємо різниць»³. К. Грушевська мала на увазі рядки 17–19 даного варіанта: «До криницы Салтанки прихожаль / Холодной воды набираль / Наши бѣ раны козацкія смертельныя промываль» і рядки 4–6: «До рѣчки Самарки, до криниць Салтанки / Холодной воды заходивъ / Раны мои смертельныя охолодивъ»⁴. Вірогідно, цієї помилки М. Костомаров припустився під впливом цитованого в цій же праці варіанта, записаного ним власноруч (у запр. вид. див. вар. 12.2, рядки 16–18);
- Думи та історичні пісні / упоряд., вст. ст. і приміт. М. Плісецького. – К., 1941. – С. 70–72. Текст метаграфовано. Форму слів змінено відповідно до норм літературної мови;
- Плісецький, 1944. – С. 44–46. Текст метаграфовано. Форму слів змінено відповідно до норм літературної мови;
- Стельмах. – С. 74–76. Текст метаграфовано. Форму слів змінено відповідно до норм літературної мови;
- Укр. нар. думи, 1955. – С. 32–33. Текст метаграфовано. Форму слів змінено відповідно до норм літературної мови;
- Нудьга. – С. 136–139. Текст метаграфовано. Форму слів змінено відповідно до норм літературної мови;

¹ Житецький. – С. 204.

² Див.: Костомаров. Історія козацтва... – С. 760–763.

³ Грушевська. – С. 140 (прим.).

⁴ Костомаров. Історія козацтва... – С. 760.

- Кирдан, 1972. – С. 89–90;
- Хоменко. – С. 103–106. Текст метаграфовано. Форму багатьох слів змінено відповідно до норм літературної мови;
- Мишанич. – С. 30–32. Текст метаграфовано. Форму багатьох слів змінено відповідно до норм літературної мови.

12.2

Друк. за: Костомаров. Історія козацтва... – С. 760–761.
[Зап. М. Костомаров 1840 р.], Харківщина.

У дослідженні М. Костомарова думу представлено трьома фрагментами (рядки 1–9, 10–18, 19–21) упереміж із іншими варіантами. Фрагменти, що були визначені автором як «вар.[иант] Харьк.[овский]», він порівнює з т. зв. варіантом О. Котляревського (у запр. вид. див. комент. до вар. 12.1). Після фрагментів тексту думи дослідник переповів її подальший зміст: «...в вариантах Котляревского и в Харьковском (в последнем не упоминается вовсе об отце и матери): меньшей брат отвечает среднему, что если он заиграет на трубе, то их услышат не казаки, а те же турки янычары, которые их изрубили, и теперь они, враги, явятся снова для того, чтобы их живьем задать на каторги, и лучше им помирать в чистом поле, не увидавши ни отца, ни матери»¹.

Першодрук: *Костомаров Н.* История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества // Русская мысль. – 1880. – Кн. 2. – С. 39–40.

Передруки:

- Грушевська. – С. 141, вар. Б. Текст метаграфовано. Графіку публікації М. Костомарова збережено лише в цитаті з прозового викладу подальшого змісту думи.

12.3. Три брата

Друк. за: Максимович. – С. 17–19.

До назви М. Максимович подав примітку: «С отдаленных времен в Южной Руси ведутся сказанья о трех-братях. Есть и могилы *три браты*, наприм. невдалеке от Василькова и под Переяславом. Такая же встречается и между пограничными могилами земель Запорожских. В описи тех земель, составленной 1764 г. войсковым асаулом Андреем Порохнею (*Ист. Нов. Сѣчи*, с. 398) сказано: “потому называются *три браты* могилки, что при оных, давними временами, три брата от нападения татарского отбивались, с коих одного убито, а двух живцем взято”.

¹ Костомаров. Історія козацтва... – С. 760–761.

В этой думе тоже воспеваются *три брата*. Цель думы – нравственно-религиозная мысль, высказанная устами меньшего брата. Та же мысль развита пространнее в думе *Черноморская буря*¹.

Місце запису думи М. Максимович не вказав. За К. Грушевською, його згадку про існування переказів про трьох братів, пов'язаних з могилою «Три брати», зокрема під Переяславом, можна вважати за доказ того, що думу записано «десь у сих місцях»: «Кобзарі часто пояснюють топографію своїх співів: так, маємо кілька кобзарських пояснень місця, де була Савур-могила. Коли-ж мова йде про таку розповсюджену назву, як сі “Три брати”, то кобзар певне приложив її до якогось близького урочища. Чи сам записав Максимович сю думу, чи дістав від якогось маловажного помічника, якого не згадав у примітці, але правдоподібно, що запис зроблено недалеко Переяслава, і пояснюючи кобзар згадав тамошні урочища (на правім-же березі – коло Василькова – сеї думи не було певно)»².

П. Житецький уважав, що «варианты Метлинского, Костомарова и Котляревского» (у запр. вид. див. вар. 12.4, 12.2 і комент. до вар. 12.1) є «переходними к варианту Максимовича, в котором умирающие козаки выражают желание, чтоб их похоронили не отец и мать, а “странни козаки”», і що в цьому варіанті «гуще наложены исторические краски, да и в художественном отношении сравнительно с другими он строже выдержан»³.

М. Максимович, задля полегшення читачеві розуміння його способу відтворення української вимови, додав наприкінці видання «Заметки об украинском выговоре»:

«1. Букву *ѣ* произносите всегда как острое или тонкое *и*. Написано: возьмѣте, собѣ, хлѣбѣ, ѣйте; читайте: возьмите, соби, хлибѣ, ийте.

2. Когда буквы *и*, *і* написаны с паерком (*ѣ*, *і*) тогда должно выговаривать их остро или тонко (например в словах: *ѣхѣ*, *коні*, *сині*). Но когда буквы *и*, *і* стоят без паерка, тогда оне выговариваются наравне с *ы*, но не так дебело как великорусское *ы* которого совсем нет в украинском выговоре. (Мы, ходили, тихій: здесь *ы*, *и*, *і*, один и тот же звук – *легкое и*, почти неизвестное великорусскому выговору).

3. Все гласные буквы написанные с паерком (*ѣ*, *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*) выговаривайте как *тонкое и* (край, камѣнь, кѣнь, за-мѣж: крѣй, каминь, кинь, за-мижѣ).

4. Букву *е* тогда только выговаривайте как *йо*, когда она надписана двоеточиемъ (*ѣ*). – В начале слов и после гласных, буква *е* выговаривается остро. После согласных она большею частью имеет дебелый выговор. (Следовало-бы тогда и писать ее *ѣ*, в отличие от тонкого или острого *е*).

5. Когда *у* сокращается в полугласный звук, похожий на *в*, тогда пишется *ѣ* (да ѣже, наѣчились).

6. Когда после букв *л*, *н*, *д*, *т*, *с*, *з*, *ш*, написан *ѣ* и потом гласная буква, тогда эти согласныя удвояются; например: рѣлья, коханье, судья, выговариваются: рильля, коханья, судья»⁴.

Передруки:

- Антонович, Драгоманов. – С. 257–259. Текст метаграфовано. У 40-му р. помилково змінено «молодецьке» на «молоденьке».

¹ Максимович. – С. 17.

² Грушевська. – С. XLVIII.

³ Житецький. – С. 204.

⁴ Максимович. – С. [115].

До тексту подано коментар упорядників: «Поводом к образованию этой думы послужили три могилы у р. Самары, местность около которых, как видно из слов думы, отличается свежеею растительностью, благодаря кринице Солтанке. Подробности думы представляют край у р. Самары уже не пустынным, как в думе о побеге трех братьев из Азова, которой влияние видно и на внешних приемах настоящей думы: по полям Самарским уже ездят “странные” козаки, т. е. существует проезжая дорога, на которой можно встретить козаков, – обстоятельства, в каких находилась Самарская Паланка в XVII в. В думе не говорится о походе, в котором бы были порубаны три брата. Положение их скорее намекает на пограничную личную схватку с татарами, – о каких говорил в письме к Хану Крымскому Кошевой Иван Серко в 1675 г. “що зась зь охочихъ молодцевъ чамбули ваши и наши, по розлеглихъ и дикихъ степахъ гуляючи, сходитимутся и бытимутся, того намъ и вамъ до зайстя въ войну великую причиною ставати сполна не треба”. (Величко, Лѣтопись, т. II, 382). Конец думы повторяет религиозную и моральную идею думы об Алексие Поповиче и буре на Чорном море»;

- *Ревуцький Д.* Українські думи та пісні історичні. – К., 1919. – С. 123–125. Передрук за: Антонович, Драгоманов. – С. 257–259. Унесено окремі незначні зміни. Коментар Д. Ревуцького повторює коментар В. Антоновича і М. Драгоманова, проте дещо перефразувавши його;
- Грушевська. – С. 141–142, вар. В. Упорядниця виклала міркування щодо коментаря М. Максимовича до думи «Три брата».

12.4. Про смерть трьох братів

Друк. за: Про смерть трьох братів // Народные южно-русские песни. Издание Амвросия Метлинского. – К., 1854. – С. 437–440.

Зап. А. Метлинський у Зінківському пов. Полтав. губ. від кобзаря.

В архіві М. Білозерського зберігається рукопис цієї думи ¹ під назвою «Смерть трьохъ бративъ одъ янычарськихъ куль», уміщений у зшитку із заголовком «Изъ собр. А. Л. Метлинскаго (До 1854) (52)» і підписаний лише «Зиньковск.». У реєстрі зошита вищеподана назва відсутня. Інші записи – це ті, які М. Білозерський надіслав П. Кулішеві для видання «Записок о Южной Руси» («Былины, посланные П. А-чу ² для издания, 1856, сентября. Изъ собранія А. Л. Метлинскаго»). Між публікацією А. Метлинського і рукописом є певні відмінності, а саме: розбіжності в графіці та написанні деяких слів; у рукопису 1-й та 2-й рядки: «Ой вси поля Самарськіи не зорялы, / Тилькы воны зорялы...»; у публікації відсутній рядок, що мав би бути між 55 і 56 рядками і який є в рукопису: «Стремнемъ одъ себе отця й матку одпыхали...»; розбіжності в розподілі на рядки. За Б. Кирданом ³, розбіжності зумовлені тим, що копії для П. Куліша робили не з публікації

¹ АНФРФ, ф. 3, од. зб. 209, арк. 6 зв. – 8 зв.

² Ідеться про П. Куліша.

³ Кирдан, 1972. – С. 440.

А. Метлинського, а з оригіналів записів, які могли бути в розпорядженні М. Білозерського. Джерелом розбіжностей могло стати й те, що А. Метлинський, подавши до публікації свою збірку, міг унести зміни в деякі із записів, зокрема і в дану думу. На користь припущення про існування оригіналів записів А. Метлинського свідчить факт, що в цьому зшитку є «Дума про Марусю Богуславку», якої немає в друкованій збірці А. Метлинського. Її згодом уперше опублікували В. Антонович і М. Драгоманов як запис А. Метлинського із Зіньківського пов. П. Куліш (а саме для нього було призначено зошит) не опублікував і цього тексту, а надрукував варіант думи в запису М. Ніговського¹.

У думі, записаній А. Метлинським, уперше натрапляємо на вказівку щодо військового обов'язку одного з братів, що в запису від І. Кравченка розгортається в «номенклатуру» всіх трьох братів (у запр. вид. див. комент. до вар. 12.5).

Окремі вірші-формули перегукуються з текстами інших думових сюжетів, зокрема фрагмент «...тило козацьке хорошенько в чистим поли поховалы б, / Звиру-птыци на поталу не давалы б» має численні варіанти в записах думи «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі».

Ужите в публікації «і» означає не наголошеність звука, а, очевидно, йотоване «і».

Передруки:

- Грушевська. – С. 142, вар. Г;
- Нудьга. – С. 139–141. Текст метаграфовано. Форму слів наближено до норм літературної мови;
- Кирдан, 1972. – С. 90–92. Текст метаграфовано. Форму слів наближено до норм літературної мови: «стреляни» – «стріляні»; «мич» – «меч»; «покланяты» – «поклоняты» та ін.

12.5. Про трѣхъ бративъ самарьськихъ

Друк. за: Мартинович. – С. 23–25.

Зап. П. Мартинович 20 травня 1876 р. в м. Лохвиці («на Приліпці») Полтав. губ. від кобзаря Івана Григоровича Кравченка (Кравченка-Крюковського), 1820 р. н.

Записи П. Мартиновича спершу опублікував часопис «Киевская старина»², і згодом, без змін, їх було видано окремою книгою.

В архіві П. Мартиновича³ об'єднано два рукописні зшитки, у кожному з яких містяться записи від І. Кравченка й Т. Магадина. Ці записи мають свою історію⁴. Передані спершу М. Драгоманову для публікації, вони багато років зберігалися в дослідника, і лише згодом, у часопису «Ж. і С.», було надруковано частину записів від Т. Магадина. В одному зі ушитків (писаному чорнилом) текст даної думи

¹ Див.: Куліш. – С. 210–214.

² Українські записи Порфирія Мартиновича // КС. – 1904. – Кн. 2–11. Записи від І. Кравченка див.: Українські записи Порфирія Мартиновича // КС. – 1904. – Кн. 2. – С. 257–313.

³ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 565, арк. 1–53.

⁴ Докладніше про це див.: *Брицина*. – С. 323–324.

(арк. 28, 29) тотожний публікації. Лише в рядках 17, 26, 27, 28, 40, 42, 49 м'яке «е» передано графемою «ε», у слові «трѣх» друкованого тексту в рукопису непослідовно вжито як «ε», так і «ѣ». В іншому зшитку ті самі тексти записано олівцем, без поділу на рядки, з використанням української графіки («і» та «ї»), графема «ε»; для йотованого «о» непослідовно використано «е» та «ѣ». Запис олівцем думи «Про трѣх братів Самарських» від І. Кравченка (арк. 7, 7 зв.) у рукописному зшитку має відмінності і від рукописного запису чорнилом, і від публікації (інший текст, що відповідає першому рядку, – «Ой усі степа, усі поля самарські погоріли»; «здоров'я» замість «здоровье» в 17 р.; «хош» замість «хоч» у рядках 25, 26; «ой то ж» замість «отож» у 50 р.). Як і у вищеописанному рукопису чорнилом, м'яке «е» передано графемою «ε». В архіві є ще одна копія запису цієї ж думи від І. Кравченка ¹. Графіка тексту копії загалом відповідає публікації, однак є розбіжності: використано графему «ε», відсутній 41-й р. публікації, у 55-му р. – «Боже» замість «Господи», подекуди поставлено наголоси, інша дата запису – «20 іюня». З огляду на існування кількох списків важко зрозуміти, який П. Мартинович уважав достовірнішим, коли у виданні «Українськи записи...» (на окремі уклеїці перед титульною сторінкою) він висловив застереження до читача: «Ци запыси друковалыся тоди, колы по цензурнымъ умовынамъ треба було додержуватысь законной правопыси, через що ця кныжка надрукована зовсимъ не такою правопысью, якою пысана була рукопысь» ². В одному зі своїх листів до часопису «Киевская старина» П. Мартинович перерахував усі неточності, яких припустилися видавці і наполягав на їх усуненні в наступному виданні ³. Щодо аналізованої нами думи, то в нього зауважень не було.

Записи П. Мартиновича від І. Кравченка послуговували цінним матеріалом для дослідження засад збирацької практики митця в працях сучасних фольклористів – Б. Кирдана ⁴ і О. Бріциної ⁵.

К. Грушевська вважала, що аналізована нами дума у виконанні І. Кравченка виявляє впливи й інших дум. Наприклад, вона вказала на рядки 12–14, де «номенклатура братів» («Одын братъ найстаршый, пысарь войсковый, / А другый братъ козакъ лейстровый, / А третій братъ грачъ и трунбачъ войсковый») має, на її думку, «сліди впливу Самійла Кішки, якого Крюковський теж співав» ⁶. (До речі, згадка про «статус» одного з братів – «Попросимо мы найменшого брата трынбача, / Войськового грача» – уперше трапляється в запису А. Метлинського.) Дослідниця пояснила це тим, що кобзар рідко співав думу про самарських братів ⁷. Однак наше порівняння з двома записами (П. Мартиновича і В. Горленка) думи про Самійла Кішку від І. Кравченка не виявило ніяких збігів з думою «Про трѣхъ бративъ самарськихъ». Водночас «писарем військовим» і «козаком лейстровим» названо Олексія Поповича у виконуваний І. Кравченком думі «Про Олек-

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 566, арк. 1–2.

² Мартинович.

³ Чернетки нотаток із зауваженнями див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 1011, арк. 1–38.

⁴ Див.: Кирдан Б. П. Д. Мартинович и собиране украинских дум // Текстологическое изучение эпоса / ответств. ред.: В. Гацак, А. Петросян. – М., 1971.

⁵ Бріцина. – С. 320–353.

⁶ Грушевська. – С. 138.

⁷ Сам І. Кравченко хоча й виконав 1876 р. П. Мартиновичу думу про Самійла Кішку (211 рядків), зауважив: «Такъ я ии знавъ бувъ добре, а це забувъ, шо не співаю никому» (Мартинович. – С. 23).

сія Поповича»¹. Що ж до сюжету «Самійло Кішка», то чини персонажів (хоча й відмінні) названо у 21–23 рядках цієї ж думи з «Повестей малороссийских...»² і в 16–18 рядках цієї ж думи із збірки П. Лукашевича³. Військові обов'язки персонажів намічено також у фрагменті варіанта згаданої думи, записаного О. Сластіоном від лірника І. Скубія⁴.

М. Плісецький уважав, що у варіанті І. Кравченка «Про трѣхъ бративъ самарьськихъ» спроба «вказати військові чини всіх трьох братів» була випадковою, бо ж «у всіх варіантах думи мається на увазі, що брати воювали в охотному війську»⁵.

Пропонований варіант вирізняється від усіх інших тим, що лише в ньому найменший брат сам виявляє бажання заграти у «військову трумбу», аби хтось з'явився їхньої «смерты доглядаты».

Передруки:

- Грушевська. – С. 143, вар. Г. Дослідниця покликала на публікацію П. Мартиновича, але текст метаграфувала, не вказавши на це (подібно до його написання в рукопису олівцем (див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 565, арк. 7–7 зв.)), а також вилучила літеру «ь» у словах «самарьські», «меньшого», «братьця».
- Кирдан, 1972. – С. 92–93. Передрук за: Грушевська. – С. 142–143. Форму слів наближено до норм літературної мови.

12.6. Самарські три брати

Друк за: Грушевська. – С. 165–166, вар. ГГ.

[Зап. В. Горленко й П. Мартинович у липні 1887 р.] у с. Дейкалівка Зіньківського пов. Полтав. губ. від кобзаря Мусія Гордійовича Кулика (Гордійця), бл. 1817 р. н.

В архіві П. Мартиновича зберігаються три автографи запису цієї думи від М. Кулика. К. Грушевська послуговувалася автографом П. Мартиновича, надісланим їй особисто, який міститься серед матеріалів, дотичних до підготовки її праці до видання⁶. Текст автографа і публікації ідентичні. Рукопис не містить ані дати, ані імені записувача, проте дослідниця визначила його в корпусі дум як запис В. Горленка «десь в середині 1880-х років». Інший рукопис та лист П. Мартиновича до В. Білого допомогли уточнити датування. Цей та інші записи від М. Кулика К. Грушевська опублікувала не в основному корпусі першого тому дум, а в додатках з огляду на те, що П. Мартинович зволікав з дозволом на публікацію. «Друк моїх дум, – писала вона в листі до нього, – вже доходить до кінця, надіюсь, що скоро зможу післати їх на Ваш суд. Дуже мені шкода, що Ви не

¹ Укр. нар. думи, 2009. – С. 616, 617.

² Там само. – С. 508.

³ Там само. – С. 515.

⁴ Там само. – С. 548.

⁵ Плісецький, 1994. – С. 23.

⁶ АНФРФ, ф. 1 – дод., од. зб. 498, арк. 504.

дозволили надрукувати записів від Гордійця і від Холодного – вони належали б до прикрас книги»¹. Ще один автограф цієї думи (разом з іншими записами П. Мартиновича) міститься в рукопису, на титульному аркуші якого зазначено виконавця, місце запису й дату – «1887 г. 3 іюля»². Під окремими текстами подано ім'я і прізвище збирача: під записом думи «Удова» – «Записаль Порфирій Мартиновичь»; «Тры браты озивьськыхъ» – «Записали В. Горленко и П. Мартиновичь». Під «стыхом» «Гришныця» слова «записали П. Мартыновичь и В. Горленко» спершу викреслено, а потім відновлено прізвище В. Горленка, а в примітці до 64 р. цього тексту зауважено: «Отъ сихъ поръ начинается Горленкова запись». Над текстом думи «Самарськи тры браты» праворуч поставлено дату: «1887 года 3 іюля. Мусій Кулык», а ліворуч ще прочитується напівзатертий напис олівцем рукою П. Мартиновича: «Одну только вдову я сполна записаль». Про спільну з В. Горленком працю з М. Куликом П. Мартинович розповів у листі до В. Білого від 25 січня – 2 лютого 1928 р. (у запр. вид. див. комент. до вар. 11.31). Характер розбіжностей цього запису з автографом, надісланим К. Грушевській, та зауважений П. Мартиновичем спосіб роботи збирачів з виконавцем, дозволяє припустити, що це різні записи, здійснені один за одним; пригадуючи думу вже під час роботи зі збирачами, кобзар міг виконати її двічі.

Подаємо цей запис:

Самарськи тры браты

- Уси поля самарськи погорилы
И почорнилы яснымы пожарамы
То тилько жъ не згоряло | тры терны дрибненькыхъ,
Два байра́кы зелененькыхъ.
5. Тимъ вони не згорялы,
Шо тамъ тры братикы ридненькыхъ
Голубонькы сывенькыхъ
Порубани постриляни спочывалы.
То найстаршій братъ | до меньшого брата промовляє:
10. «Братику нашъ ридненький,
Голубоньку сывенький!
Хоть навколишкы ставай,
Та пиды намъ изъ ричкы Самаркы,
Изъ крыныци Салтанкы
15. Холодной воды прынесы».
То найменшій братъ | до старшыхъ бративъ промовляє,
Дробны́мы слизамы обльвае³:
«Братикы мои старши ридненьки,
Голубонькы сывеньки!
20. Чы вы зъ мене насъмихаєтесь,

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 231, арк. 10 зв. Лист не датовано.

² Там само. – Од. зб. 601, арк. 1, 2, 2 зв. Автограф становлять два зошити, один з яких – неповна копія іншого.

³ Слово «обльвае» написано замість закресленого «прольвае».

- Чи вы мини виры недоймаєте?
 Есть у мене девьять рань рѹбаныхъ | тяжкѣхъ шырокихъ,
 А чотыри раны стріляни янычаньськихъ куль глыбокихъ.
 Не таки жь мини, брате, | девьять рань рубаны | важки шыроки,
 25. Якъ чотыри раны стріляни | янычаньськи кули глыбоки!..
 Шо ти жь девьять рань | червоною кровью исхожають,
 А чотыри раны янычаньськи кули | до козацького серця прылягають».
 Найстаршый братъ | до найменьшого слово змóвывь:
 «Братуку нашъ найменьшій ридненькій,
 30. Голубоньку сывенькій!
 Хоть навкóлишки вставай,
 Та беры спидь голóвъ | вѣйськову сурѣмку вынима́й,
 Будешь ¹ жалибненько програваты,
 То будуть насъ чужи козаки зачуваты,
 35. Будуть икъ намъ прыбуваты,
 То будуть насъ ховаты ²
 Звиру птыци на поталу не давати ³...».
 То братъ найменшій | до старшого брата ⁴ слово змовивь:
 «Ой братуки наши старші ридненьки,
 40. Голубонькы ⁵ сывеньки ⁶!
 Не есть се насъ, браты, | гостра шабля порубала,
 Янычаньська куля побывала,
 Есть то се насъ отцевська та матерына молитва | въ чыстимъ поли
 покарала.
 Шо мы одъ своего отця одъ ⁷ матуси | въ охотне вѣйсько поступалы,
 45. Мы зь своимъ отцемъ изъ матусею | прощенія не воспрыймалы,
 Мы своего отця и матусю | стремнемъ у груди одъ себе одпыхалы,
 Мымо церковь ихалы мымо святу соборную,
 Шапки не зд[ы]ймáлы,
 Хреста на себе не покладалы ⁸.

Ще один (недатований) рукопис ⁹ також відмінний від публікації К. Грушевської: 2 р. – «И яснымы пожарами почорнили»; 40 р. – «старшихъ бративъ»; 42 р. – «голубонькы сывеньки»; 45 р. – «Есть то насъ»; 47 р. – «отцем и матусею»; 49 р. – «суборную». Окрім того, у цій копії проставлено наголоси у всіх словах.

¹ На берегах перед рядком дописано «та».

² «То будуть наше тило козацьке биле тило невольныцьке хорошенько поховаты» (прим. збирача).

³ Дописано згори замість закресленого «подати».

⁴ Над словосполученням «старшого брата» дописано: «старшихъ бративъ».

⁵ У слові «голубонькы» на місці «ы» першопочатково було написано «у».

⁶ Наприкінці слова «сывеньки» першопочатково було написано «ій».

⁷ Дописано «одъ» замість закресленого «и».

⁸ Далі проставлено рядок крапок.

⁹ АНФРФ ф. 11, од. зб. 977, арк. 7–7 зв.

12.7. Тры браты самарьскій

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 665, арк. 22, 22 зв.

Зап. П. Мартинович 19–26 лютого 1893 р. від Оксани Касьянівни Харчєнко (Кобиланки), [1805 р. н.], із с. Миколаївка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.].

Публікуємо вперше.

На першому аркуші перебіленого рукопису разом з іменем виконавиці та іншими написами збирачем поставлено дату: «29-го мая 1892 року». Ліворуч унизу, за відламаним краєм, проставлено іншу дату: «11 Юня 1904». Можливо, ці дати вказують на проміжок часу, у який П. Мартинович працював з О. Харчєнко. Конкретні дати різних записів упродовж 1892–1901 рр. збирач перерахував на одному з аркушів¹, додавши: «Записано за 47 разъ». В іншому рукопису П. Мартиновича (од. зб. 1007), де містяться чорнові нотатки про записи, здійснені від різних виконавців із зазначенням дат, під 1893 р. перераховано записані від О. Харчєнко твори «отъ 19 февраля суббота до 26 февраля пятница» і серед них – «Тры браты самарьскій».

Вік виконавиці визначено за її реплікою на 123 арк. рукопису із записом думи: «Восимдесять восьмой годъ уже мину отъ родá».

Кобиланка – похідне від прізвиська чоловіка виконавиці (Кобилан Лук'ян, чумак)², справжнє прізвище якого було Харчєнко³.

Попри те, що деякі записи П. Мартиновича викликають чимало запитань, дозволимо собі не погодитися з Л. Іванніковою, яка, закидаючи збирачеві фальсифікації, уважає О. Харчєнко витвором його фантазії, «уявним виконавцем...»⁴. О. Бріцина на підставі докладного текстологічного аналізу рукописів П. Мартиновича⁵ не ставить під сумнів (на відміну від Л. Іваннікової) реальність існування його кореспондентів, хоча й не виключає обґрунтованості сумнівів щодо автентичності окремих його записів.

12.8. Объ трѣхъ бративъ самарьскихъ писня

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 725, арк. 95–97.

Зап. П. Мартинович у січні 1903 р. в м. Костянтинограді Полтав. губ. від Мотрони Панасівни Бондаренко (Бондаренчихи, Гнатихи), 1834 р. н., із с. Кам'янка [Костянтиноградського пов. Полтав. губ.].

Публікуємо вперше.

Текст уміщено в зшитку чорнових непаспортизованих записів; подекуди проставлено дати. Особу виконавця визначено за іншим рукописом П. Мартиновича

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 665, арк. 263 зв.

² Там само. – Арк. 254 зв.

³ З розповіді М. Бондаренко (див.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 714, арк. 398 зв.).

⁴ *Іваннікова Л.* Дума про Семена Палія: історія однієї фальсифікації // Іван Мазепа та його доба: історія, культура, національна пам'ять. Матеріали міжнар. наук. конф. – К., 2008. – С. 450–461.

⁵ Бріцина. – С. 349–353.

з перебіленими записами від М. Бондаренко¹, де вміщено частину текстів з неатрибутованого чорнового зшитку. (Про виконавицю та записи від неї П. Мартиновича див.: Укр. нар. думи, 2009. – С. 217–218.

Над заголовком ремарка, вірогідно, М. Бондаренко: «По́ле блыжче, а стéпъ дальше».

Після тексту збирач зафіксував різні варіанти назв цієї думи, що належать, очевидно, виконавиці: «Трёхъ бр́ативъ раненыхъ смерт́енныхъ писъня», «Объ трёхъ бр́ативъ р́аненыхъ смертенныхъ писъня», «Объ трёхъ бр́ативъ самарьськихъ р́аненыхъ смерт́еныхъ писъня», «Объ трёхъ бративъ самарьськихъ раненыхъ писъня», «Объ трёхъ бративъ самарьськихъ писъня». Між цими назвами – ще одна репліка виконавиці: «Воны черезъ р́аны смёрть получы́лы.. Воны́ йыхъ не вы́держалы р́анъ».

У цьому ж зшитку на арк. 53 зв. відтворено репліку, яка підтверджує, що виконавець – жінка: «Шо́ якбы я гра́мотна?.. Глянула б́ то й ба́чыла б́ де́ яке сло́во тамъ йесть. Якъ шо не такъ, так я б́ попра́вила б́... Якбы Богъ давъ, шобъ було такъ».

Цей самий текст думи тричі переписано набіло. У першому списку² спостерігаємо такі відмінності: у 14 р. – «братикъ», у 31 р. – «виронькы», у 74 р. – «жалибнымы», 104 р. відсутній; не відтворено реплік виконавиці та варіантів назви. У другому³: 3 р. – «Не згоріло коло ричкы Самаркы», у 48 р. – «виронькы», рядки 81, 98, 103 повторені двічі, 97 р. відсутній; відтворено репліки виконавиці та варіанти назви. У третьому⁴: у 14 р. – «братикъ», у 23 р. – «хочъ», у 31 р. – «виронькы»; не відтворено реплік виконавиці та варіантів назви. В усіх перебілених текстах частково розставлено розділові знаки.

12.9. Самарські брати

Друк. за: Грушевська. – С. 166, вар. Е.

Зап. О. Сластіон [на поч. ХХ ст.] від лірника Івана Миколайовича Скубія, бл. 1858 р. н., із с. Лелюхівка Кобеляцького пов. Полтав. губ.

Ще одне виконання цієї ж думи І. Скубієм (фрагмент) записав О. Сластіон на фоновалик (у запр. вид. див. вар. 12.10).

12.10. Про самарських братів

Друк. за: Колесса, 1913. – С. 192–193 (текст); Грица. – С. 322–324, № 38 (мел.).

Зап. на фонограф О. Сластіон 1909 р. від лірника Івана Миколайовича Скубія, бл. 1858 р. н., із с. Лелюхівка Кобеляцького пов. Полтав. губ. Транскрипція Ф. Колесси.

¹ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 611, арк. 1–232.

² АНФРФ, ф. 11, од. зб. 714, арк. 14 зв.–15 зв.

³ Там само. – Арк. 152 зв. – 154.

⁴ Там само. – Од. зб. 724, арк. 29 зв. – 30.

Фрагмент. О. Сластїон записав також повний текст іншого виконання думи І. Скубієм (у запроп. вид. див. вар. 12.9).

Автограф нотної транскрипції Ф. Колесси зберігається в АНФРФ, ф. 27, од. зб. 120, арк. 5, 5 зв.

Особливості виконання лірником думи «Про самарських братів» охарактеризувала С. Грица: «Шість уступів рецитації подано в а-дорійському без інструментального супроводу. Даний текст найближчий до варіанта, опублікованого М. Максимовичем (Максимович М. Сборник украинских песен. – К., 1849. – Ч. 1. – С. 17). Речитатив наближений до повільної пісні (місцями $\text{♩} = 63 \text{ М. М.}$). Дорійську сексту та IV підвищений ступінь вжито непослідовно. Складається враження, що співак (подібно, як в оповіді “Про Марусю Богуславку”) артикулював текст “на музиці” без особливих емоційних контрастів, без видимих емфатичних акцентів, без оздоблювання мелізмами інтоном речитативу і лише в кінці рецитованого фрагмента вжив характерну для нього кадансову квінтольну фігуру на передостанньому складі тексту»¹.

Першодрук мел.: Колесса, 1913. – С. 12–16.

Передруки:

- Грушевська. – С. 166, 167. Не зовсім точно сформульовано примітку: «Фрагмент того ж співу, що записав в цілості О. Сластїон». Очевидно, що це не фрагмент «того ж співу», а фрагмент іншого виконання цієї ж думи тим самим лірником;
- Колесса, 1969. – С. 332–336 (мел.), 500–501 (текст).
- Грица. – С. 322–324. Передрук за: Колесса, 1969.

12. 11. Про «Самарських братів»

Друк. за: Колесса, 1910. – С. 168–170 (текст); Грица. – С. 212–217, № 19 (мел.).

Зап. на фонограф Ф. Колесса 1908 р. в м. Миргороді від кобзаря Михайла Степановича Кравченка, 1858 р. н., із с. Сорочинці Миргородського пов. Полтав. губ. Транскрипція Ф. Колесси.

Автограф нотної транскрипції Ф. Колесси зберігається в АНФРФ, ф. 27, од. зб. 119, арк. 21–23. У ній немає 14 уступу: 80–85 рр. До 79 р. Ф. Колесса подав примітку: «Не змістили ся на валку послідні рядки думи», далі – лише вербальний текст.

К. Грушевська припускала, що цей варіант (як і виконувані М. Кравченком «Плач невольника» і «Плач невольників») є кобзарським переспівом тексту з «Дум кобзарських» Б. Грінченка. Останній був «складений» з варіантів публікацій М. Максимовича і П. Житецького, «себ-то в ньому сполучені закінчення різних типів: моралістичне <...> і епічне...»².

¹ Грица. – С. 800.

² Грушевська. – С. 138.

Особливості музичного виконання С. Грица прокоментувала таким чином: «Це перший повний варіант цієї думи з мелодією. Темп виконання – = 72 М. М., дещо повільніший, ніж у “Невольницькому плачі” та “Озівських братах”, які співав М. Кравченко. Бандурний спів схематично позначено початковим акордом (без терції) у вступі й таким же в завершеннях уступів. Як і решта рецитацій М. Кравченка, ця розпочинається з верхнього тетраорду, спадаючи на II ступінь звукоряду, а далі – типова інтонаційна формула на нижньому тетраорді з опорою на тоніці. У всіх рецитаціях М. Кравченка послідовно зберігається сталий каданс *c' gis a* з орнаментом на III ступені й закріплення тоніки неповним (без терції) акордом на бандурі»¹.

Першодрук мел.: Колесса, 1910. – С. 35–44.

Передруки:

- Колесса, 1920. – С. 98–100. Унесено деякі зміни з такими заувагами: «Справлено по вар. Максимовича», «Сей вірш додано із вар. Максимовича». Ф. Колесса першим указав на подібність 60-ти рядків до публікації М. Максимовича, а закінчення – до публікації П. Житецького. Також зроблено примітки – порівняння з варіантом, опублікованим А. Метлинським. Використано коментар із збірника В. Антоновича і М. Драгоманова;
- Грушевська. – С. 143–144 (текст);
- Колесса, 1969. – С. 139–148 (мел.), 275–277 (текст; з окремими кон'єктурами);
- Кирдан, 1972. – С. 94–96 (із численними кон'єктурами: уживанням апострофа, подвоєнням приголосних та іншими змінами). Форму слів наближено до норм літературної мови;
- Дей. – С. 27–28. Передрук за: Колесса, 1920. Форму слів наближено до норм літературної мови: «кирниці» – «криниці»; «чотирі» – «чотири»; «найменшого» – «найменшого»; «милосерного» – «милосердного»; «конца» – «конця» тощо;
- Мишанич. – С. 33–34. Передрук за: Колесса, 1920. Форму слів наближено до норм літературної мови;
- Грица. – С. 212–219. Передрук за: Колесса, 1969.

12.12. Про трехъ брaтивъ самарскихъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 41, арк. 3–4.

Оригінал атрибутовано: «Скомпонував лютого 21 дня 1912 року бандурист В. Шевченко».

Оригінал запису – це, вірогідно, самозапис В. Шевченка: нотна транскрипція з підтекстовкою.

Поділ на вірші за: Яворницький. – С. 217–219 (текст).

¹ Грица. – С. 796.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 96–97. Думу видано за одним з примірників¹ машинописних копій збірки (текстів) фольклорних записів Д. Яворницького², яку 1940 р. П. Лебідь, співробітник Інституту українського фольклору АН УРСР, упорядковував ще за життя дослідника. Робота над упорядкуванням записів ученого тривала і впродовж 1945–1947 рр. за участю М. Скорика, співробітника Львівського відділення філіалу Інституту фольклору та етнографії АН УРСР.

Першу публікацію за автографом здійснено М. Шубравською³. Текст метаграфовано. Поділ на вірші – упорядника музичного матеріалу О. Шевчук.

Бандурист В. Шевченко працював у Московській консерваторії; при українській громаді «Кобзар» навчав бажаючих гри на кобзі; 1904 р. записував думи від кобзаря М. Кравченка, зокрема «Про озівських братів» і «Про невольника»⁴. Близькість вербального тексту думи до виконання М. Кравченком у запису Ф. Колесси (у запр. вид. див. вар. 12.11) пояснюємо знайомством В. Шевченка з репертуаром М. Кравченка. Виконавець також наслідував використовувану М. Кравченком манеру співу – переривання слова з наступним повторенням попереднього складу⁵.

12.13. Тры браты Самарськи котори надъ рѣчкою Самарькою надъ крыніцію Султѣнкою голови свойї положили

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 899, арк. 18 зв. – 19 зв.

Зап. П. Мартинович 1924 р. від лірника Остапа Івановича Довгополого із с. Шидіїв (Шедієве) «біля с. Маячка» на Полтавщині.

Публікуємо вперше.

Текст записано в зшитку, на першому аркуші якого заголовок: «Козачи письни». Тут же олівцем червоного кольору, іншою рукою, зазначено дату: «1924 р.». Цю ж саму дату зазначено й на звороті 10-го арк. та на 20-му арк. Інформація про виконавця відсутня.

Особу виконавця визначено за рукописом П. Мартиновича⁶, де він зафіксував репертуар лірника О. Довгополого (без самих записів) у розділі «Козачи письни»: дев'ять дум, жартівлива дума «Про чабана» і пісня про Лебеденка. Тексти саме цих творів подано в зшитку «Козачи письни». При цьому записи розміщено в послідовності, що відповідає переліку їх назв. Серед них – «Тры браты Самарськи».

У рукопису з текстами дум на арк. 20 є записи: «На выхид Скубійовой навўкы», «Скубійова наука и кнўга. Кнўга составлена в 1883 року». Як відомо з

¹ АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 57, арк. 58–60. Див. про це: Шубравська М. Українські народні пісні у виконанні академіка Д. І. Яворницького та з його архіву // Яворницький. – С. 23.

² АНФРФ, ф. 8, кол. 2, од. зб. 57, арк. 1–198; од. зб. 60, арк. 1–505.

³ Див.: Яворницький. – С. 211–219.

⁴ Див.: Укр. нар. думи, 2009. – С. 276–277.

⁵ Див.: там само. – С. 221.

⁶ АНФРФ, ф. 11, од. зб. 903, арк. 1, 2, 24.

праці Ф. Колеси¹ і засвідчено записом П. Мартиновича², О. Довгополий був одним з учнів лірника І. Скубія, який про свого учня говорив так: «Сей і думи співає, таки вивчився, а ті байдуже»³.

При порівнянні текстів записів думи про самарських братів від І. Скубія (учителя) і О. Довгополого (учня) помітні значні відмінності. У запису О. Сластіона від І. Скубія (у запр. вид. див. вар. 12.9) відсутні рядки 11–13 ы 49–52, переставлено фрагменти про можливий напад яничарів, які почують звуки суремки, і тлумачення причини страждання братів як покарання. У запису від О. Довгополого відсутні рядки 46–49 із запису від І. Скубія. Є розбіжності й у завершених думи.

12.14. Про самарських братів

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1879 (перезапис із оригіналу запису на фоновалик, який зберігається в АНФРФ, ф. 35, од. зб. 184); поділ на вірші за: Грица. – С. 465–466; Грица. – С. 461–465, № 63 (мел.).

Зап. на фонограф В. Харків 1930 р. від лірника Григорія (Грицька) Обличенка, бл. 1890 р. н., з х. Гамовецький Кегичівського р-ну Харківської обл. Транскрипція Т. Онопи.

Першодрук: Кирдан, 1972. – С. 97–98 (текст). Публікація має відмінності від рукописного джерела – підтекстовки до нотної транскрипції⁴: 36 р., очевидно, через друкарську помилку, «складено» з фрагментів трьох рядків – 34, 35 і 37; форму деяких слів змінено відповідно до норм літературної мови («пужарами» – «пожарами», «зальється» – «залється»), у 35 і 39 рядках змінено «сурелі» на «суремі».

Нотну транскрипцію вперше опубліковано: Грица. – С. 461–465.

Про транскрипцію, виконану Т. Онопою, С. Грица зазначила: «Нотація відредагована і акуратно переписана. Партія ліри виписана у вступі та інструментальних переграх, яких є вісім. Перегри – варіації двотактового вступу до думи. Інструментальні супроводи лірників, як правило, дублювали мелодичну лінію. Можна небезпідставно припустити, що транскриптор саме з цієї причини не подав супроводу, обмежившись докладною нотацією лірницьких перегр. З тих самих міркувань транскриптор подав квінтовий бурдон лише у вступі, а далі перегри нотував без бурдону: його існування припускається *a priori*. Таким чином, ця дума може вважатися практично довершеним виконавсько-типологічним варіантом співу епічного твору в супроводі ліри»⁵.

Вербальний текст, поданий нами за фонозаписом, має деякі відмінності від текстової транскрипції Т. Онопи. Розбіжності простежуються в частках, сполучниках, сполучникових словах, прийменниках та в особливостях відтворення

¹ Колесса, 1913. – С. X.

² АНФРФ, ф. 11, од. зб. 903, арк. 24 зв.

³ Колесса, 1913. – С. X.

⁴ АНФРФ, ф. 6, од. зб. 194, арк. 75–78.

⁵ Грица. – С. 808.

вимови виконавця (3 р.: «в ріці в Самарці» – «в річці Самарці»; 10 р.: «постріляни» – «постріляні»; 13 р.: «шо» – «як», «середулошого» – «середульшого»; 24 р.: «та чи» – «а чи»; 25 р.: «та чи ти ж» – «так і ти ж»; 27 р.: «сабля» – «шабля»; 28 р.: «стріляла» – «нас стріляла»; 31 р.: «чотири» – «чотири»; 32 р.: «то давай же» – «то давайте»; 38 р.: «то хоча» – «а хоча», «навколюшки» – «навколішки»; 40 р.: «хоча же» – «хоча же»; 44 р.: «будут» – «будуть»; 45 р.: «а іше в гіршу» – «а іше гірше»; 46 р.: «будут» – «будуть»; 50, 52 рядки: «хоча би» – «хоча б»; 55 р.: «козаків з турецької неволі» – «козаків-братів із неволі»; 56 р.: «тихи» – «тихі»; 57 р.: «ясні» – «ясні»).

Рядки 47–53 співаного тексту не властиві даному сюжету, а запозичені з думи «Плач невольників», хоча згадки про її наявність у репертуарі Г. Обличенка в ексципідійних щоденниках В. Харкова немає. Моління про визволення також запозичене виконавцем із сюжетів невольницьких дум. Завершення власне думи «Три брати самарські» виконавець, очевидно, не знав, бо ані в співаному, ані в проказаному (див. далі) тексті не намагався його відтворити.

У фонозапису, після співу, виконавець промовляє текст думи. Промовлений текст має відмінності від співаного¹. Характерно, що невластиві цьому сюжетові рядки, які наявні в співаному тексті, під час проказування виконавець не відтворив.

Для унаочнення відмінностей подаємо аналізований текст повністю. У поділі на вірші враховано лише тривалість пауз при виконанні. Слова, що є в співаному, але відсутні в проказаному тексті, поставлено в круглі дужки. Частки або сполучники, наявні лише в проказаному тексті, поставлено у фігурні дужки. Відмінності в словах та словосполученнях виокремлено курсивом.

- Ой усі поля самарські почорніли,
 Ясними пужарáми погоріли,
 (А)Тільки не згоріло в ріці в Самарці та в криниці Салтанці
 Три терни дрібненьких та три байраки зелененьки[x].
5. А тїм вони не згоріли, *що* там три братіки рідненьких спочивали.
 Ой тїм вони спочивали, *що* на рани постріляни, (гей),
 Та порубані дуже знемогали.
 Як старший до середулошого озовеця словами,
 Зальєця дрібніми сльозами:
10. «Братіку мій рідний, милий, голубонько сивий,
 Ти добре вчині, *із* річки Самарки або з *криниці* з Салтанки
 Холодної води знайді,
 Мої рани постріляні, (гей)
 Та порубані окропі *і* охолоді».
15. «Та чи ти ж, брате, віри не доймаєш?
 Чи ти, брате, на сміх мене піднімаєш?
 Чи не одна *шабля* нас рубала?
 Чи не одна ординська пуля стріляла?
 Імєю на собі дів'ять ран рубаних широкіх,

¹ Див. про це явище: Кононенко Н. Диктований текст / співаний текст: техніка навчання українських співців // Усна епіка: етнічні традиції та виконавство. Матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ф. Колесси та А. Лорда. Київ, 8 – 14 вересня 1997 р. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 141 – 146.

20. А чоті́рі пу́лями стрі́ляних глибо́ких.
Дава́й же, бра́те, до́бре ми вчині́мо,
 Свого́ найме́ньшого бра́та попросі́мо,
 То неха́й він хоч навко́люшки [в]става́є,
 Тонкі́ сурелі́ с-під голо́в вийма́є,
25. (Гей,) то нехай по-коза́цькі й жа́лібно гра́є і виграва́є».
«Хоча́ же я бу́ду навко́люшки става́ти,
 Тонкі́ сурелі́ с-під голо́в вийма́ти,
 Хоча́ же я буду по-коза́цькі жа́лібно гра́ти й виграва́ти,
 То бу́дуть ту́рки і янича́ри
30. Наші́ ігри́ зачува́ти {i}бу́дуть до нас приходжа́ти,
31. А іше́ в гіршу катиргу́ бу́дуть завдава́ти».

В експедиційних нотатках В. Харків подав деяку інформацію про Г. Обличенка: «голос Грицько має добрий»; про його навчання в «Личівського Максима (слоб. Личівка)», який учив грати, «пальці прив'язуючи.., вчив співати звичайно співаючи (не проказуючи наперед)»; про труднощі тогочасного життя: по дворах не ходить, «бо жме сільрада», не буде нової хати, «бо думка, чи не прийдеться в артіль вступати», про його репертуар ¹.

12.15. Тры бра́ты Самарьськихъ

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 11, од. зб. 954, арк. 12 зв.–13 зв.

Записав П. Мартинович 23 лютого 1932 р. від кобзаря Терентія (Терешка) Трохимовича Жадана із с. Петрівка [Красноградського р-ну Харків. обл.].

Публікуємо вперше.

Цей текст, переписаний набіло, у цій же од. зб. на арк. 32–32 зв. датовано: «23-го лютого, понеділок, вечір 1932-го року». Він має окремі відмінності: у 3 р. – «тільки»; 9 і 43 рядки відсутні; у 8 р. відсутнє слово «брат»; у 21 р. – «стриляни» замість «стриляных»; у 42 р. – «тож» замість «там».

Між 23 і 24 рядками стоїть знак уставки.

12.16. Дума про трьох братів самарських

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 149.

Зап. П. Барановський 1950 р. у фонолабораторії ІМФЕ АН УРСР від кобзаря Єгора Хомича Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.

Публікуємо вперше.

Для цього виконання твору Є. Мовчаном характерні три інтонації: патетична с'---ges'd'c'-(ga) bg-, передкадансова a g fis d та завершальна с'-bag -.

¹ АНФРФ, ф. 6, од. зб. 161/4, арк. 46 зв., 52.

12.17

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 152.

Зап. 1950 р. [у фонолабораторії ІМФЕ АН УРСР] від кобзаря Єгора Хомича Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.

Публікуємо вперше.

12.18

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 719.

Зап. 1951 р. від кобзаря Єгора Хомича Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина.

Публікуємо вперше.

12.19. [Про братів самарських]

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 551.

Зап. 1955 р. від кобзаря Петра Івановича Гузя, 1895 р. н., із с. Лютецька Гадяцького р-ну Полтав. обл.

Публікуємо вперше.

Вербальний текст думи у виконанні П. Гузя належить до епічного типу варіантів даного сюжету, на відміну від виконання його вчителя, кобзаря М. Кравченка, у якого П. Гузь навчався в 1914–1915 рр.¹ Текст (перші 40 рядків) близький до публікації М. Максимовича (у запр. вид. див. вар. 12.3) і варіанта у виконанні І. Скубія (у запр. вид. див. вар. 12.9).

Рядки 55–57 перегукуються з мотивами патріотичних пісень Галичини кінця ХІХ – поч. ХХ ст.²

12.20. Про трьох самарських братів

Друк. за: АНФРФ, ф. 14–4, од. зб. 432, арк. 14–15.

Зап. [у 50-ті рр.] в ІМФЕ АН УРСР від кобзаря Петра Івановича Гузя, 1895 р. н., із с. Лютецька Гадяцького р-ну Полтав. обл.

¹ Див.: АНФРФ, ф. 14–4, од. зб. 432, арк. 13; *Галюн І.* Нові кобзарські пісні // *ЕВ.* – Кн. 7. – К., 1928. – С. 54.

² Пор. рядки: «За рідний край, за нарід свій / За волю України...» Р. Купчинського (див.: *Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко.* – Л., 2005. – С. 83).

Публікуємо вперше.

Перебілений рукопис із чернетки запису, здійсненого в процесі виконання. Обидва рукописи недатовані. Чернетка запису ¹ має незначні розбіжності з рукописом набіло: інакше сформовано рядки; між 43 і 44 рядками вміщено рядок «А нам на мноїї літа», який, можливо, було проспівано помилково, через що в перебіленому запису його випустили.

12.21

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст) з фонозапису АНФРФ, ф.14–10, од. зб. 1072.

Зап. [у 1950-ті рр.] від кобзаря Петра Івановича Гузя, 1895 р. н., із с. Лютенька Гадяцького р-ну Полтав. обл.

Публікуємо вперше.

Запис у фоноархіві помилково датовано 1966 р. (кобзар помер 1959 р.). Тембр голосу виконавця відмінний від співу П. Гузя думи [Про братів самарських] (у запр. вид. див. вар. 12.19). (Можливо, це пов'язано з технічними вадами запису.) Особливості вербального тексту дозволяють уважати П. Гузя виконавцем даного варіанта.

В АНФРФ зберігається також нотна транскрипція (з підтекстовкою) виконання думи П. Гузем ², здійснена О. Ганжою, без покликання на джерело. Виявлені нами неточності у відтворенні тексту в підтекстовці унеможливили використання його транскрипції в запропонованому виданні.

12.22. Про братів самарських

Друк. за: Грица. – С. 566–579, № 77.

Зап. 1961 р. від кобзаря Єгора Хомича Мовчана, 1898 р. н., із с. Велика Писарівка, Сумщина. Транскрипція С. Грици.

У примітці ³ до публікації транскрипції дослідниця покликала на фонозапис з АНФРФ ⁴. Порівняння публікації (як мелодії, так і тексту) з почутим на вказаній фонограмі виявило помилковість посилання. Прослуховування інших записів виконань Є. Мовчана дало підстави скоригувати номер одиниці зберігання використаного С. Грицою фонозапису ⁵. Транскрипцію фонозапису під № 149 подано в запропонованому виданні як окремий варіант – 12.16.

Дослідниця порівняла особливості виконання Є. Мовчана з рецитацією М. Кравченка (у запр. вид. див. вар. 12.11): «Музична рецитація Є. Мовчана в загальних рисах дуже близька до рецитацій полтавських та харківських кобзарів

¹ АНФРФ, ф. 14–4, од. зб. 432, арк. 16, 16 а.

² Там само. – Од. зб. 405, арк. 34–40.

³ Грица. – С. 811.

⁴ АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 149.

⁵ Там само. – Од. зб. 972.

у плані використання сталих інтонаційних формул та сегментації словесно-музичного тексту й наявності в ньому подібних логічних цезур і більших частин-уступів. Мелодичний контур речитативу Є. Мовчана інший, ніж у М. Кравченка. У першому менше мелічної орнаментики, міжінтервальних гліссандо, значно рідше, ніж у М. Кравченка, виступає підвищений IV ступінь, і тим самим збільшена секунда між IV і III ступенями. Розпочинаючись із нижнього тетраорду *d (e fis) g*, розгортаючись у верхньому септакорді, він утворює комбінацію міксолідійського і натурального»¹.

12.23. [Дума про самарських братів]

Друк. за: транскрипція Г. Довженок (текст), Л. Єфремової (мел.) з фонозапису АНФРФ, ф. 14–10, од. зб. 1415.

Зап. 1974 р. у фонолабораторії ІМФЕ АН УРСР від Георгія Кириловича Ткаченка, 1898 р. н.

Публікуємо вперше.

12.24. Три брати самарські

Друк. за: Грица. – С. 619–625, № 80.

[Зап. С. Грица] 2 жовтня 1979 р. в с. Гарбузи Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. від бандуриста Олексія Сергійовича Чуприни. Транскрипція Д. Щириці.

«Записано в с. Гарбузи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області 02.10.1979 від бандуриста Олексія Сергійовича Чуприни. З архівних матеріалів С. Грици. З початковою переграю на бандурі і подальшою рецитацією без інструментального супроводу. Досить довільний переспів словесного тексту думи з серединними після уступів однотипними рефренами “Боже мій”, які не зустрічалися в інших співців. Музична декламація в межах мінорного пента-секстаорду зі спорадичним стрибками на субкварту, експресивна за ритмікою, наближена до псалмодії з частими ректотонами на домінанті і тоніці, являє собою доволі цікавий варіант думової рецитації архаїчного типу»².

12.25. Про трьох братів самарських

Друк. за: Грица. – С. 744–757, № 89.

Зап. [С. Нікітін 1979 р.] від кобзаря Анатолія Захаровича Парфиненка із с. Покровське Дніпропетровської обл. Транскрипція Д. Щириці.

¹ Грица. – С. 812, № 77.

² Там само. – С. 813, № 80.

«Матеріал з архіву С. Грици. Плівка передана харківським фольклористом С. Нікітіним 1979 р. <...> Анатолій Захарович Парфиненко (нар. 6.11.1913, с. Покровське Дніпропетровської обл. – помер 5.08.1990, м. Харків) виховувався в інтернаті для незрячих, учився грати на бандурі у кобзаря Ф. Кушнерика. 1957 р. переїхав до Харкова, працював в електро-арматурному цеху № 1 Українського товариства сліпих. Кобзарював разом із харківським кобзарем Г. Ільченком; брав участь у художній самодіяльності. В його репертуарі переважали народні пісні, складав також пісні на власні твори і твори професіональних поетів. (Біографічні відомості див.: *Жеплинський Б.* Коротка історія кобзарства в Україні. – К., 2000. – С. 154). Ця дума є зразком давньої кобзарської рецитації зі збереженням типових інтонаційних формул – верхньо-дорійської спадної (*c¹ h a gis f e d / d f e gis f e d* з суперництвом опор I V IV ступенів, з яких останній вводить субдомінантову функцію, що з'являється у кобзарів новішої генерації. А. Парфиненко грав на хроматичній бандурі. Із супровідної партії видно, що він добре володів інструментом, використовуючи його не тільки як супровід, але й як самостійний засіб урізноманітнення твору в інтерлюдіях між окремими уступами думи. У супроводі варто звернути увагу на функціональну гармонію (неодноразову появу вводного тону до домінанти – *dis*), увиразнену в закінченні думи, яка, при збереженні традиційних формул у голосовій партії, схиляє твір до гармонічного мінору. Транскриптор розділяв речитативні тиради маленькими рисками вгорі нотного стану, уступи та інструментальні перегри – нормативними»¹.

12.26. Про трьох братів самарських

Друк. за: Грица. – С. 731–735, № 87.

Зап. М. Хай у с. Лавіркове Роменського р-ну Сумської обл. від бандуриста Ігоря Рачка, 1937 р. н. Транскрипція Д. Щириці.

«Дума з інструментальним вступом та переграми між уступами (неповний варіант сюжету до слів: “Рани свої постріляні та порубані / Окропить, охолодити”). Друкується вперше. Зап. М. Хай від І. Рачка² <...> Словесний текст найближчий до варіанта М. Кравченка (пор.: *Колеса Ф.* Мелодії... – С. 275–276 та в цьому № 19 виданні, на с. 212)³, а також до варіанта цієї ж думи Є. Мовчана. У варіанті І. Рачка є тенденція до редукції тексту в деталях описів. Наприклад, відсутні слова у звертаннях: “голубоньки сивенькі, “обіллється дрібними сльозами”; далі пропущено: “Гей, ти, брате мій рідненький, / Голубочку сивенький”... Рецитація думи в діапазоні ундецими (вужчому, ніж у попередній думі «Про Олексія Поповича»); в *d*-натуральному з використанням характерної для дум, і для творчості І. Рачка зокрема, спадаючої формули із зупинками на V ступені (другій ладовій опорі), субквартових стрибків до *g*, що посилюють кварто-квінтові співвідношення в мелодії; в акомпанементі – натяки до паралельного *F-dur* (див. початок і другу перегра перед словами “А середульший брат зачуває”)⁴.

¹ Грица. – С. 816, № 89.

² Відомості про виконавця див.: Грица. – С. 815, № 86.

³ Ідеться про видання: Грица.

⁴ Грица. – С. 815, № 87.

13. СМЕРТЬ КОЗАКА НА ДОЛИНІ КОДИМІ

«Смерть козака на долині Кодимі» – одна з найменш досліджених українських народних дум. Вона належить до циклу дум та історичних пісень про смерть козака в степу. Вперше уривок із цього твору М. Костомаров опублікував у дослідженні «Историческое значение южнорусского народного песенного творчества»¹, а згодом, у монографії «История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества», – її ширший текст². Обидві публікації подано без будь-якої інформації про дослідника.

У роботі над думами К. Грушевська використала рукопис³, наданий у її розпорядження Д. Ревуцьким (вірогідно, рукопис М. Білозерського), де зазначено місце запису – м. Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ. Дослідниця в публікації вказала на всі відмінності між текстом М. Костомарова і текстом, уміщеним у цьому рукопису.

Ще один текст думи – «Про смерть козака на Кодени долини», – що містився в рукописному збірнику А. Метлинського, з архіву ІРГТ⁴ опублікував В. Перетц⁵.

Дослідники стосовно особи збирача не мали єдиної думки. К. Грушевська припускала: те, що оригінал був у М. Костомарова (тому він використав його двічі), не означає, що записав думу саме він, це міг здійснити і М. Білозерський. У рукопису Д. Ревуцького є примітка: «Записаль вь м. Сенчи, Лохвицкаго уезда, Полтав. губ.». Отже, записав ніби власник рукопису, але це міг бути і хтось інший. Окрім того, К. Грушевська не заперечувала авторство запису й І. Труша, відомого в минулому збирача фольклору, який нічого не публікував під своїм прізвищем. За К. Грушевською, він залишив по собі велику рукописну збірку, а ще – живу пам'ять про власну діяльність серед кобзарів Полтавщини. Збирач записував думи, зокрема від Ф. Гриценка. К. Грушевська висловила припущення, що «“Кодима” записана саме від нього, але се мусить залишитись здогадом, бо не знаємо, які думи саме знав Холодний...»⁶.

¹ Костомаров.

² Костомаров Н. История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества // Русская мысль. – 1880. – Кн. 5. – С. 37–38.

³ Грушевська. – С. 145.

⁴ Див.: Перетц. – С. 98–99.

⁵ Там само. – С. 122–123.

⁶ Грушевська. – С. 146. К. Грушевська вважала, що Ф. Гриченко «помер майже недослідженим», однак це не зовсім так. Кобзаря добре знав П. Мартинович і здійснив від нього чимало записів, які зберігаються в архіві П. Мартиновича (див.: АНФРФ, ф. 11–4, од. зб. 592). Від Ф. Гриценка він записав, зокрема, думу «Озівськи тры брaты» (у запр. вид. див. вар. 11.26) і подав про нього досить значну інформацію.

Однак В. Перетц зауважив, що, насправді, запис належить А. Метлинському¹. Дослідження Б. Кирданом збирацької діяльності М. Білозерського², джерелом якого слугували згаданий рукопис із архіву ІРГТ, матеріали архіву М. Білозерського³ і, серед них, рукопис⁴, у якому вміщено цю ж думу, підтвердило думку В. Перетца. Її запис ми й подаємо як вар. 13.1.

Тексти, про які йшлося вище, походять, найімовірніше, з одного, але мають незначні відмінності. Причому, на думку К. Грушевської (яка ретельно порівнювала ті, які були в її розпорядженні), тексти М. Костомарова більш правлені.

«Смерть козака на долині Кодими» тривалий час у працях про думи не згадували, і тільки 1920 року Ф. Колесса подав її в «Українських народних думках...»⁵ за працею М. Костомарова «История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества» з деякими поправками. «В сій думі, – зауважив він, – слідно вже признати упадку кобзарської творчості, як замічає Костомаров: повторюється вже та сама тема – смерть зраненого в бою козака – оспівана в кількох інших думках, повторюються й мотиви, позичені з дум про Самарських братів, Безрідного й утечі братів з Азова»⁶.

У долині р. Кодими часто траплялися сутички козаків з татарами. В епічному творі мовиться про козака, який прибув у Кодимську долину, де йому судилося померти.

У цій думі, на відміну, наприклад, від «Федора Безродного», зображена смерть воїна-одинака, який на свій страх і ризик воював у степах з ворогами, котрі постійно здійснювали набіги на українські землі. Край долини, біля двох осоко-рів, лежить козак, «пострелений, порубаний на раны смертельнѣ знемогає», і проклинає «долину Кодину»: щоб вона «мхами болотами западала», «у весну Божу» (у тексті А. Метлинського – «у десну Божу», вар. 13.1) ніколи «не зоряла».

Страждання героя – не розплата за гріхи. Скоєний козаком гріх «завуальований». Він проклинає долину Кодиму за те, що немає на ній щастя козакові. Прокльони (що є по суті гріхом) козак виправдовує своїми тяжкими втратами на ній:

«Бодай ты, долино Кодино, мхами болотами западала,
Щобъ у весну Божу нѣколи не зоряла не позоряла,
10. Що я на тобѣ третѣй разѣ гуляю,
Вѣ тебе козацкоѣ добычи собѣ нѣякоѣ не маю...»
(у запр. вид. див. вар. 13.А).

У найтяжчу хвилину він усю надію покладає лише на батькову й материну молитву. Його духовним очищенням є смерть через страждання. Саме на цьому аспекті наголошує Н. Кононенко: «Страждання набирає в думках релігійного звучання, адже страждання для українців – то шлях до морального очищення»⁷.

¹ Перетц. – С. 99.

² Кирдан, 1972. – С. 441 (комент.); Кирдан Б. Н. М. Белозерский (1833–1896) // Кирдан Б. Собиратели на-родной поэзии. – М., 1974. – С. 247–259.

³ АНФРФ, ф. 3.

⁴ Там само, од. зб. 209, арк. 5–6.

⁵ Колесса, 1920. – С. 121–122.

⁶ Там само.

⁷ Кононенко Н. Епос та плач: про витоки української думи // Родовід. – 1993. – Чис. 6. – С. 29.

Долина р. Кодими, однієї з правих приток Південного Бугу, що витікала із Чорного лісу, в історії України XVI–XVII ст. досить відома. Вона позначена на багатьох географічних картах тих століть. Ріка була невелика, але увагу картографів привертало її стратегічно важливе значення. Кодимська долина межувала зі значною територією подільської землі, зокрема з Брацлавом, де кочували степовики. Боротьбу, як дізнаємося з багатьох джерел, козаки постійно вели і поодиноці, і невеликими групами. М. Костомаров зазначив, що хоча Кодимська долина і була ареною історичних подій, однак дума про смерть козака не натякає на якусь відому подію. На його думку, «она сложена в таку епоху, когда хотя еще совершенно не прекратился обычай слагать думы, но уже мало хватало творчества к созданию их в той свежести и силе, в какой оно являлось в прошедшие времена: первобытная редакция таких дум невольно являлась сшивкою образов и приемов, заимствованных из прежних дум, и расходясь между кобзарями, новая дума не находила творческих элементов для своей переработки»¹. Образи козацького похорону запозичені з думи про Федора Безродного. Поетичний епізод пострілів умираючого козака в орлів-чорнокрильців, які вже готові злетітися до його тіла, перегукується з епізодом смерті найменшого брата на Савур-могілі в думі «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі». «Три цвіти на морі» – художній образ, що нагадує рядки з думи про Самійла Кішку, зокрема про галеру, яка квітне «трьома цвітами». М. Плісецький зауважив, що «дещо несподівана в цій думі картина моря, що розквітло трьома цвітами, адже подія відбувається в місцевості, далекій од моря. Те море з козаками, які спішать на допомогу, очевидно, примарилось умираючому за якусь мить до кончини, і це теж глибоко поетичний образ»².

Зміст життя героя думи – це боротьба з поневолювачами. За право бути вільним володарем на своїй землі козак платить високу ціну. Його почуття і переживання є виразами болю в душі: смертельно поранений, він не здатний досягти своєї мети.

13.1. Козацькая смерть

На узбочи долины, бея двох сокорив козацьких,
Там козак постреляный, порубаный
Раны³ смертены⁴ – знемогає,
И Праведного Судію з неба бажає;
5. Пры соби отця, неньки немає.
Постреляни⁵ – кровью зійшли,
Порубани – к сердцю прыйшли.
Тогда козак долину Кодену

¹ Костомаров. Історія козацтва... – С. 781.

² Плісецький, 1994. – С. 299.

³ Перед словом «раны» на берегах олівцем написано «1», а вгорі «(На ?)». До «1» внизу аркуша примітка олівцем: «На раны смертельни знемагає?».

⁴ Після слова «смертены» поставлено знак оклику.

⁵ Перед словом «постреляни» на берегах олівцем дописано «2)», а внизу аркуша – примітка олівцем, яку неможливо прочитати.

- Трьома клятбами проклинає:
10. «Бодай ты, долино Кодино
Мхамы, болотамы западала,
Щоб у десну Божу никола не зоряла, не позоряла!
Що я на тоби третій раз гуляю,
В тебе козацької добычы соби ниякої не маю.
 15. Первый раз гуляв –
Коня вороного втеряв;
Другый раз гуляв –
Товарыша сердешного втеряв;
Третий раз гуляю –
 20. Сам голову вже козацькую покладаю.
Орлы-чорнокрыльци –
Козацькы дозирци,
Налитають:
Козацьку душу доглядають!»
 25. То вже козак молодый
Отця й маты зпоминає:
«Поможы мыни отцева, матчына молитва на колинця встать,
Семипядну пыщаль у руки достать,
По тры мирци пороху пидсыпать ¹,
 30. По тры кулькы свинцевых набывать – ,
Орлам-чорнокрыльцям –
Козацькым дозырцям –
Велькый подарунок посылать!»
То вже козак молодый
 35. Товарыщ військовий
По тры мирци пидсыпає,
По тры кулькы набиває,
Орлам-чорнокрыльцям –
Козацькым дозырцям,
 40. Велькый подарунок посылає,
Сам на себе в землю щырым сердцем впадає,
Тычячу ² – пыщаль на колинця одкыдає,
Ще й на море поглядає;
Що море трома цвитами процвитає:
 45. Первым цвитом – островамы,
Другым цвитом – молодыми козаками,
Третим цвитом – ³
Що козаки, добри молодци,
На долину Кодену прыбувалы,
 50. Срибла-злоти много набиралы,
Козака постреляного порубаного знахожалы,

¹ У слові «пидсыпать» літера «д» дописана олівцем угорі.

² У слові «тычячу» над першим «ч» олівцем написано «с», а на берегах – «?».

³ На користь виправданості такого пропуску – свідчення В. Перетца про примітку А. Метлинського щодо репліки кобзаря: «Отже і забудь, яким третім цвітом». (у запр. вид. див. комент.)

- Шаблямы, надилкамы яму копалы;
 В семипъядну пыщаль прозвонили,
 Славу козацьку учынылы;
55. Шапкамы, прыполамы семыкопну высыпалы,
 На могыли прапир устромили,
 Славу козацьку учынылы.
 У недилю барзо рано-порану
 Зорямы пораненьку
60. Сыва зозуля налитала,
 На могыли сидала
 Жалибненько закувала:
 «Голово козацька, голово молодецька!
 Да чы є в тебе на Руси отець або маты?
65. Або сестра найменьшая?
 Якбы отець або маты видалы, –
 Билу кошулю на смерть бы твою прысылалы;
 Або сестра найменьшая видала,
 То в недилю б рано-раненьку уставала,
70. Жалибненько оплакала,
 Так як бы зозуля окувала
 Голово козацька, голово молодецька!
 Ты по чужых землях пробувала,
 Дорогымы киньмы трыбувала;
75. А тепер не потрибуєш ни шат дорогых,
 Ни коней вороных, –
 А тилькы потрибуєш | спасені[є] з неба».
 Ой помер козак! Слава козацька
 Не вмере, не поляже
80. Одныни довика!

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 209, арк. 5, б.

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

ДОДАТКИ

13.А

- На узбочьчѣ долины бѣля двохъ сокоривъ (?) козацькихъ,
 Тамъ козакъ постреленый, порубаный на раны смертельнѣ знемогає,
 И Праведного Судію зъ неба бажає:
 При собѣ отца-неньки не має.
5. Раны пострелянѣ – кровью зийшли,
 Порубанѣ – къ сердцю прийшли.
 Тогдѣ козакъ долину Кожину трома клятьбами проклинає:
 «Бодай ты, долино Кожино, мхами болотами западала,
 Щобѣ у весну Божу нѣколи не зоряла не позоряла,

10. Що я на тобѣ третій разъ гуляю,
 Въ тебе козацкоѣ здобычи собѣ нѣякоѣ не маю;
 Первый разъ гулявъ – коня вороного втерявъ,
 Другій разъ гулявъ – товарища сердечного втерявъ,
 Третій разъ гуляю – самъ голову козацькую покладаю».
15. Орлы-чернокрыльцѣ
 Козацькіи дозирцѣ,
 Налѣтають,
 Козацькую душу доглядають.
 То вже козакъ молодой отца й неньку споминає:
20. «Поможи менѣ, отцева й матчина молитво, на колѣнцяхъ стати,
 Семипядную пицаль у руки достаты,
 По три мѣрцѣ пороху пидсыпаты,
 По три кулькѣ свинцевыхъ набивати,
 Орламъ-чорнокрыльцямъ,
25. Козацькимъ дозирцямъ,
 Великій подарунокъ посылати».
 То вже козакъ молодой
 Товарищъ вийсковый
 По три мѣрцѣ пидсыпає,
30. По три кулькѣ набиває,
 Орламъ-чорнокрыльцямъ
 Козацькимъ дозирцямъ,
 Великій подарунокъ посилає...
 Самъ на себе въ землю щиримъ сердцемъ впадає;
35. Тисячу (?) пицаль на колѣнця одкидає.
 Ще й на море поглядає,
 Що море трома цвѣтами процвѣтає:
 Первымъ цвѣтомъ – островами,
 Другимъ цвѣтомъ – кораблями,
40. Третѣмъ цвѣтомъ – молодыми козаками.
 Що козаки добри молодцѣ
 На долину Кодину прибували,
 Срѣбла-злота много набирали,
 Козака постреленаго порубаного знахожали,
45. Шаблями надилками яму копали,
 Въ семипядну пицаль прозвонили,
 Славу козацьку учинили,
 Шапками приполами семикипну висипали,
 На могилѣ прапорокъ устромили,
50. Славу козацьку учинили.

Друк. за: Костомаров. Історія козацтва... – С. 781–782.

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

13.Б. Про смерть козака на Кодені-долині

- На узбоччѣ долины бѣля двохъ сокоривъ козацькихъ,
Там козакъ постреленый, порубаный на раны смертены знемогае,
И Праведного Судію зъ неба бажае:
При собѣ отця-неньки не мае.
5. Пострелянѣ – кровью зийшли,
Порубанѣ – къ сердцю прийшли.
Тогда козакъ долину Кодену трома клятьбами проклинае:
«Бодай ты, долино Кодено, мхами болотами западала,
Щобъ у весну Божу нѣколи не зоряла не позоряла,
10. Що я на тобѣ третѣй разѣ гуляю,
Въ тебе козацькоѣ добычи собѣ нѣяко не маю;
Первый разѣ гулявѣ – коня вороного втерявѣ,
Другій разѣ гулявѣ – товариша сердечного втерявѣ,
Третій разѣ гуляю –
15. Самъ голову вже козацькую покладаю».
Орлы-чернокрыльцѣ
Козацькіи дозирцѣ,
Налѣтають,
Козацькую душу доглядають.
20. То вже козакъ молодой отця й неньку споминае:
«Поможи менѣ, отцева й матчина молитво, на колѣнцяхъ стати,
Семипядную пищаль у руки достаты,
По три мѣрцѣ пороху пидсыпаты,
По три кулькѣ свинцевыхъ набивати,
25. Орламъ-чернокрыльцямъ,
Козацькимъ дозирцямъ,
Великій подарунокъ посылати».
То вже козакъ молодой
Товарищъ вийськовий
30. По три мѣрцѣ пидсыпае,
По три кулькѣ набивае,
Орламъ-чернокрыльцямъ
Козацькимъ дозирцямъ,
Великій подарунокъ посилае...
35. Самъ на себе въ землю щиримъ сердцемъ впадае;
Тисячу (?) ¹ пищаль на колѣнця одкидае.
Ще й на море поглядае,
Що море трома цвѣтами процвѣтае:
Первымъ цвѣтомъ – островами,
40. Другимъ цвѣтомъ – кораблями,
Третѣмъ цвѣтомъ – молодыми козаками.
Що козаки добри молодцѣ
На долину Кодену прибували,

¹ «Колесса поправляє: “Семипядну”» (прим. К. Грушевської).

- Срѣбла-злота много набирали,
 45. Козака постреленаго порубаного знахожали,
 Шаблями надилками яму копали,
 Въ семипъядну пищаль прозвонили,
 Славу козацьку учинили.
 Шапками, приполами семикипну ¹ висипали,
 50. На могилѣ прапорокъ устромили,
 Славу козацьку учинили.
 У недилю барзо рано-порано; зорямы пораненьку
 Съва зозуля налитала,
 На могыли сидала,
 55. Жалибненько заковала:
 «Голово козацька, голово молодецька!
 Чы е въ тебе на Руси отецъ, або мати,
 Або сестра найменьшая
 Якбы отецъ, або маты выдалы, –
 60. Билу кошулю на смерть бы твою присылалы,
 Або сестра найменьшая выдала,
 То в недилю бѣ рано-раненько уставала,
 Жалибненько оплакала,
 Такъ якъ бы зозуля окувала.
 65. Голово козацька, голово молодецька!
 Ты по чужыхъ земляхъ пробувала,
 Дорогымы киньми трыбувала,
 А теперь не потребуешъ ни шать дорогыхъ,
 Ни коней вороныхъ,
 70. А тилько потребуешъ спасенья зъ неба!
 Ой померъ козаць!
 Слава козацькая не вмре, не поляже
 73. Одъныни довика».

Друк. за: рядки 1–51 – реконструкція рукопису з архіву М. Білозерського (наданого К. Грушевській Д. Ревуцьким) за примітками К. Грушевської ² до опублікованого нею тексту М. Костомарова (у запр. вид. див. вар. 13.А); рядки 52–73 – Грушевська. – С. 149, вар. А².

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

13.В

- На узбочьчи долина биля двохъ сокиривъ козацьких,
 Тамъ козаць пострелений, порубаний, на рани на смерть знемогае,
 При соби отця-неньки немає;
 Тоди козаць долину Кодину трома клятьбами проклинае:
 5. «Бодай ти, долино Кодино, лихими болотами западала,
 Щобъ у весну Божу николи не зоряла, не позоряла,

¹ «Колесса додає: “могилу”» (прим. К. Грушевської).

² Грушевська. – С. 147 (прим.).

- Що я на тоби тричи гулявъ:
 Перший разъ гулявъ –
 То коня вороного втерявъ;
 10. Другий разъ гулявъ –
 Товарища сердечного втерявъ;
 Третій раз гулявъ –
 13. Свою голову козацьку накладав».

Друк. за: Костомаров. Историчне значення... – С. 488, 489.

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

КОМЕНТАРІ

13.1. Козацькая смерть

Друк. за рукоп.: АНФРФ, ф. 3, од. зб. 209, арк. 5, 6.

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

Запис уміщено в добірці рукописів, сформованій і підписаній М. Білозерським: «Изъ. собр. А. Л. Метлинскаго (До 1854) (52)». На першому аркуші заголовок: «Былины, посланныя П. А-чу¹ для изданія, 1856, сентября. Изъ собранія А. Л. Метлинскаго». Далі перераховано кількість записів загалом, дум зокрема та збирачів. Серед них – А. Метлинський. Потім уміщено реєстр записів, серед яких деякі викреслено. Послідовність укладання текстів не відповідає реєстру (через те що аркуші розрізнені, упорядники архіву не дотрималися послідовності реєстру). У реєстрі не зазначена вміщена тут дума «Смерть трьохъ бративъ одъ янычарськихъ куль». Зважаючи на почерк і колір чорнила, тексти написані в різний час.

Прикінцевий фрагмент про зозулю, яка голосить над козаком, був і в рукопису М. Білозерського, наданому Д. Ревуцьким К. Грушевській. Вона назвала його «іншим уривком»². Рукопис із АНФРФ і рукопис Д. Ревуцького – це різні джерела. У рукопису Д. Ревуцького думу названо «Про смерть козака на Кодені-долині»³, уривок про зозулю відокремлено від попереднього тексту короткою лінією⁴. У рукопису ж, що нині зберігається в архіві М. Білозерського, текст має назву «Козацькая смерть» і поданий цілісно, без будь-якого відокремлення.

Текст, який К. Грушевська назвала «іншим уривком», вона визначила й подала як фрагмент окремої думи «Плач зозулі»⁵. Підставою для виокремлення «Плачу зозулі» в окремий сюжет К. Грушевській послугувало, очевидно, те, що М. Костомаров у розділі «Символика животных»⁶ згадав про голосіння зозулі над меншим братом у думі про азовських братів та провів паралель щодо подібного місця в іншій думі, процитувавши відповідні рядки. Пізніше, звертаючись знову

¹ Ідеться про П. Куліша.

² Грушевська. – С. 145.

³ Там само. – С. 147 (прим.).

⁴ Там само. – С. 148.

⁵ Там само. – С. 148–149.

⁶ Костомаров. Историчне значення... – С. 601–672.

до цієї ж теми в думі про азовських братів, зазначив: «Место это есть в *другой думе* [курсив наш. – *Упоряд.*], и не беремся решать, отсюда ли сюда, или отсюда туда оно перешло»¹. К. Грушевська зрозуміла слова про «іншу думу» як свідчення існування окремої думи про зозулю, тому і виокремила «Плач зозулі» у своєму виданні, умістивши фрагмент, поданий М. Костомаровим, а також 22 останніх рядки з тексту «Про смерть козака на Кодені-долині» (що був у Д. Ревуцького). Уважаємо, що під «іншою думою» М. Костомаров мав на увазі думу про смерть козака, текст якої вміщено в рукопису, яким він користувався, і дума могла мати таке ж закінчення, що і в рукописах з архіву М. Білозерського, адже воно цілком органічне для сюжету. Хоча при цьому й важко обґрунтувати, чому М. Костомаров у публікації не подав усього тексту. Не подав повного тексту й В. Перетц, який опублікував «Про смерть козака на Кодені долини» з архіву ІРГТ як додаток до рецензії на видання К. Грушевської, а лише зауважив: «Слідом за цим безпосередньо йде, як додаток, дума, видана в К. М. Грушевської під заголовком “Плач зозулі” [...] У рукоп. Геогр. Общ. вона не має заголовку: м. б. записувач убачав у ній прикінцеву частину думи, що йшла перед нею?»².

Ф. Колесса не вважав «Плач зозулі» окремою думою, про що зауважив у рецензії на працю К. Грушевської.

Для виокремлення «Плачу зозулі» як сюжету аргументом для К. Грушевської слугувало міркування, що «в одній і другій [думі. – *Упоряд.*] описується смерть козака, а два описи одного моменту в одному творі не могли мати місця»³. Такий аргумент ми вважаємо непереконливим, адже тут, як і у варіантах думи про трьох братів азовських, зозулі прилітають й оплакують козацьку голову вже після того, як герой помер:

75. То він до орлів словом промовляє,
Богу душу даває.
А ще дробна птиця налітала,
Коло жовтої кості тіло козацьке, молодецьке оббирала.
А то ж сиві зазуленьки налітали,

80. У головці сідали, окували,
Як рідні сестриці плакали...

(У запр. вид. див. вар. 11.15).

Заакцентуємо, що в сюжеті «Плач зозулі» К. Грушевська не вмістила нічого, окрім вищезгаданих двох фрагментів. Ані збирачі фольклору, ані виконавці дум про існування такого твору не згадували.

Ми, дотримуючись викладеного погляду щодо органічного зв'язку фрагмента «Плач зозулі» із сюжетом про смерть козака на долині Кодимі, публікуємо повний текст із архіву М. Білозерського.

Фрагмент, опублікований В. Перетцом, найближчий до цього тексту. Він також позначений як запис А. Метлинського «отъ кобзаря въ Синчи Лохвицкаго у. Полтавской г.»⁴. Є відмінності в графіці й поділу на рядки. До рядка, що відпо-

¹ Костомаров. Історія козацтва... – С. 772.

² Перетц. – С. 123.

³ Грушевська. – С. 148.

⁴ Перетц. – С. 99.

відає 47 р. у вар. 13.1, подано примітку В. Перетца: «Прим. рукою Метлинського: “Одже и забудь, якымъ третимъ цвѣтомъ”... говорилъ кобзарь и не могъ вспомнить. А. М.” Хто виправив це місце Костомаров або згодом – сам Метлинський?»¹.

Список цього ж запису, що зберігається в архіві РГТ (м. Петербург) (ф. 31, оп. 1, од. зб. 25, арк. 97–100), опублікував О. Дей². Ніяких сумнівів щодо його органічної цілісності в дослідника не виникло.

ДОДАТКИ 13.А

Друк. за: Костомаров. Історія козацтва... С. 781–782.

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

Першодрук: *Костомаров Н.* История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества // Русская мысль. – 1880. – Кн. 5. – С. 37–38.

Передруки:

- Колесса, 1920. – С. 121–122. Текст метаграфовано. Змінено окремі слова в рядках 35, 48;
- Грушевська. – С. 147, вар. А₂. Публікуючи текст, К. Грушевська зробила примітки, зауваживши на його відмінностях від тексту, отриманого від Д. Ревуцького (з архіву М. Білозерського). За її примітками, а також за публікацією фрагмента т. зв. думи «Плач зозулі» із цього ж запису (у запр. вид. див. також комент. до вар. 13.1), ми відтворили текст вар. 13.Б. Окрім того, вона вказала на кон'єктури, здійснені в публікації Ф. Колесси;
- Думи та історичні пісні / упоряд., вст. ст. і приміт. М. Плісецького. – К., 1941. – С. 73–75. Форму слів і правопис змінено відповідно до норм літературної мови;
- Плісецький, 1944. – С. 46–47. Форму слів і правопис змінено відповідно до норм літературної мови;
- Стельмах. – С. 77–79. Форму слів і правопис змінено відповідно до норм літературної мови;
- Нудьга. – С. 141–143. Форму слів і правопис змінено відповідно до норм літературної мови;
- Народні думи, пісні, балади / вступ. ст., упоряд. текстів та приміт. В. В. Яременка. – К., 1970. – С. 82–84. Передрук за: Стельмах.
- Кирдан, 1972. – С. 99–100;
- Хоменко. – С. 12–114. Передрук за: Кирдан, 1972. Форму слів і правопис змінено відповідно до норм літературної мови;
- Дей. – С. 30–32. Друк за списком рукопису: архів РГТ (м. Петербург), ф. 31, оп. 1, од. зб. 25, арк. 97–100;
- Мишанич. – С. 35–36. Передрук за: Дей.

¹ Там само. – С. 123.

² Дей. – С. 30, 32. Список має інший поділ на рядки і різниться 46-м і 47-м рядками: «Другим цвітом – ко-ряблями, / Третім цвітом – молодими козаками». У публікації використано українську графіку та сучасний правопис.

13.Б. Про смерть козака на Кодені-долині

Друк. за: рядки 1–51 – реконструкція рукопису з архіву М. Білозерського (наданого К. Грушевській Д. Ревуцьким) за примітками К. Грушевської¹ до опублікованого нею тексту М. Костомарова (у запр. вид. див. вар. 13.А); рядки 52–73 – Грушевська. – С. 149, вар. А².

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

Упорядниками здійснено реконструкцію повного тексту варіанта, наданого К. Грушевській Д. Ревуцьким².

Відмінність у графіці двох фрагментів відповідає відмінності між правописом, використаним М. Костомаровим, і публікацією К. Грушевської.

В. Перетц (у запр. вид. див. комент. до вар. 13.1) зауважив на тотожності прикінцевого фрагмента запису думи з архіву РГТ з фрагментом, поданим К. Грушевською як окремий сюжет «Плач зозулі», і вказав на кілька незначних відмінностей³.

13.В

Друк. за: Костомаров. Історичне значення... – С. 488, 489.

Зап. [А. Метлинський] у м-ку Сенча Лохвицького пов. Полтав. губ.

Фрагмент думи.

К. Грушевська, підготувавши до публікації запис⁴, приєднала до нього фрагмент думи, уміщений М. Костомаровим у розділі «Символика животних»⁵, вважаючи його продовженням даного варіанта.

Першодрук: Костомаров.

Передруки:

- Грушевська. – С. 146, вар. А₁. Передрук за: Костомаров. До першого рядка подано примітку: «Помилка “долини”».

¹ Грушевська. – С. 147 (прим.).

² У запр. вид. див. комент. до вар. 13.1.

³ Перетц. – С. 123.

⁴ Грушевська. – С. 146, вар. А₁.

⁵ Костомаров. Історичне значення... – С. 653.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

№ – номер (із цифрою)

АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки

АНФРФ – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України

арк., арк. зв. – аркуш, зворот аркуша (із цифрою, у примітках)

бл. – близько (з датою)

вар. – варіант (із цифрою або літерою)

вид. – видання

ВУАН – Всеукраїнська академія наук

губ. – губернія

див. – дивись

дод. – додатковий

друк. – друкуємо

ЕВ – «Етнографічний вісник», часопис

Ж. і С. – «Житє і слово», часопис

зап. – записано (-ав, -ла)

запр. – запропонований

ЗНТ в Києві – «Записки наукового товариства в Києві»

ИРГО – Императорское русское географическое общество

ІЛ – Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (фонди відділу рукописів)

ім. – імені

ІМФЕ – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

ІРГТ – Императорське російське географічне товариство

ІР НБУВ – Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського

К. – Київ (у вихідних даних)

катеринослав. – катеринославський

київ. – київський

кн. – книга

кол. – колекція (із цифрою)

комент. – коментар

конф. – конференція

КС – «Киевская старина», «Київська старовина», часописи

Л. – Львів (у вихідних даних)
м. – місто (з назвою)
М. – Москва (у вихідних даних)
мел. – мелодія
міжнар. – міжнародний
м-ко – містечко (з назвою)
МУЕ – «Матеріали до української етнології»
НАН – Національна академія наук (Україна)
напр. – наприклад
нар. – народний
наук. – науковий
невід. – невідомо
НТШ – Наукове товариство імені Шевченка
О. – Одеса (у вихідних даних)
обл. – область
од. зб. – одиниця зберігання (із цифрою)
окр. – округа
оп. – опис
пов. – повіт
полтав. – полтавський
поч. – початок (з датою)
прим. – примітка
р. – рік (з датою); річка (з назвою); рядок (за контекстом)
РГТ – Російське географічне товариство
р-н – район
р. н. – рік народження
рр. – роки
рукоп. – рукопис
с. – село (з назвою); сторінка (із цифрою)
СПб. – Санкт-Петербург (у вихідних даних)
ст. – століття (сторіччя) (з датою)
т. – том
укр. – український
упоряд. – упорядник
ф. – фонд
Х. – Харків (у вихідних даних)
х. – хутір
харків. – харківський
Ч. – частина (із цифрою)
Чис. – число (із цифрою)
чернігів. – чернігівський
Р. – сторінка (в англійських джерелах)
ЭО – «Этнографическое обозрение»

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ СКОРОЧЕНЬ

А

Антонович, Драгоманов – Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874. – Т. I

Б

Бріцина – *Брінцина О.* Знайомий незнайомець (Порфирій Мартинович: засади збирацької практики та едиції фольклорних текстів) // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме. – К., 2008

Г

Грица – Українські народні думи / упоряд., підгот. до друку С. Грица (керівн. проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця. – К., 2007

Грушевська – Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти №№ 1–13 і Вступ Катерини Грушевської. – К., 1927

Д

Дея – Думи. Історико-героїчний цикл / упоряд. та приміт. О. І. Дея. – К., 1982

Ж

Житецький – *Житецький П.* Мысли о народных малорусских думах (издание редакции журнала «Киевская старина»). – К., 1893

К

Каллаш – *Каллаш Вл.* Две малорусские думы // ЭО. – 1892. – № 4

Кирдан, 1962 – *Кирдан Б.* Украинские народные думы (XV – начало XVII в.) / АН СССР. Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького; отв. ред. П. Г. Богатырев. – М., 1962

Кирдан, 1972 – Украинские народные думы / изд. подготовил Б. П. Кирдан. – М., 1972

Колесса, 1910 – Мелодії українських народних дум. Серія I / списав по фонографу і зредагував Філярет Колесса // МУЕ. Видає етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. – 1910. – Т. XIII

Колесса, 1913 – Мелодії українських народних дум. Серія II / Списав по фонографу і зредагував Філярет Колесса // МУЕ. Видає етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. – 1913. – Т. XIV

Колесса, 1920 – Колесса Ф. Українські народні думи: перше повне видання з розвідкою, поясненнями, нотами і знімками кобзарів. – Л., 1920

Колесса, 1969 – Колесса Ф. Мелодії українських народних дум / підготувала до друку С. Грица. – К., 1969

Костомаров – Костомаров Н. Историческое значение южно-русского народного песенного творчества // Беседа. – 1872. – Кн. 5; 1872. – Кн. 9

Костомаров. Історичне значення... – Костомаров Н. Историческое значение южно-русского народного песенного творчества // Костомаров Н. Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Исторические монографии и исследования. Кн. восьмая. – СПб., 1905. – Т. XXI

Костомаров. Історія козацтва... – Костомаров Н. История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества // Костомаров Н. Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Исторические монографии и исследования. Кн. восьмая. – СПб., 1905. – Т. XXI

Куліш – Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш. – СПб., 1856. – Т. 1

М

Максимович – Сборник украинских песен, издаваемый Михайлом Максимовичем. – К., 1849. – Ч. I

Мартинович – Українські записи Порфирія Мартиновича. – К., 1906

Мишанич – Народні думи / упоряд., автор передм. і приміт. С. В. Мишанич. – К., 1986

Н

Нудьга – Думи / упоряд. текстів, вступ. ст., приміт. та коментарі Г. А. Нудьги. – К., 1969

П

Перетц – Перетц В. Українські думи в новому виданні К. М. Грушевської // ЕВ. – 1928. – Кн. 7

Плісецький, 1944 – Українські думи та історичні пісні / упоряд. та приміт. М. Плісецького. Редакція та передмова М. Рильського. – К., 1944

Плісецький, 1994 – Плісецький М. Українські народні думи: Сюжети і образи. – К., 1994

С

Сластіонов – Сластионов А. Кобзарь Михайло Кравченко его думы // КС. – 1902. – Кн. 5

Слово о плъку Игоревѣ – Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова // Слово о полку Игоревім / упоряд. та приміт. О. Мишанича; іл., макет та худож. оформ. В. Лопати. – К., 1989

Стельмах – Думи / упоряд., підгот. текстів, вст. слово та приміт. М. П. Стельмаха. – К., 1959

У

Укр. нар. думи, 1955 – Українські народні думи та історичні пісні / упоряд. П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах. – К., 1955

Укр. нар. думи, 2009 – Українські народні думи: у 5 т. Т. 1. Думи раннього козацького періоду / [упоряд.: М. К. Дмитренко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії); передмови: М. К. Дмитренка, С. Й. Грици; статті, коментарі, примітки Г. В. Довженок, А. Ю. Ясенчук, Т. М. Шевчук, О. І. Шалак, Н. М. Пазяк, І. І. Кімакович; за заг. ред. М. К. Дмитренка, С. Й. Грици; відп. ред. Г. А. Скрипник]. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009.

Х

Хоменко – Думи / упоряд., вст. ст., приміт. В. Г. Хоменко. – К., 1974

Я

Яворницький – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вст. ст., приміт. та комент. М. Олійник-Шубравської. – К., 1990

IMMEDIATE

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

А

Азов (Озов), місто	6, 7, 8, 10, 12, 15, 399, 423, 433, 439
Азовське море	6

Б

Баби, село Недригайлівський р-н Сумської обл	416, 435
Багачка, село Хоральський пов., Полтав. губ.	200, 424
Березівка, село, Прилуцький пов., Полтав. губ.	24, 34, 400, 401
Березна, село, Чернігівщина	291, 294, 319, 365, 433, 434, 435,
Бзов, село Переяславський пов., Полтав. губ.	24
Бика, річка	12
Більське, містечко	444
Блистова, село, Менський р-н, Чернігів. обл.	291, 433
Богодухівський пов., Харківська губ.	47, 267, 405, 406, 431
Богодухівщина	6
Борзнянський (Борзенський) пов.	39, 403
Борисовка, село, Курська обл.	431
Брацлав, селище	556
Британи, село, Борзнянський пов., Чернігів, губ.	39, 403,
Бубни, село, Лохвицький пов., Полтав. губ.	80, 408
Буди, слобода	410

В

Валківський пов., Харків. губ.	425, 432
Валківський р-н, Харків. обл.	277, 280, 431
Васильків, місто	439, 591, 592
Велика Багачка, село Велико-Багачанського р-ну Полтав. обл.	287, 433
Велика Писарівка, село, Сумщина	503, 507, 544, 607, 608
Великі Сорочинці, село, Миргородський пов., Полтав. губ.	96, 158, 192, 194, 209, 410, 420, 423, 424, 426
Вереміївка, село, Полтав. губ.	394, 437, 438
Верхньодніпровський пов.	405
Весело-Івановці, село, Верхньодніпровський пов., Катериносл. губ.	405

Вільшане (Ольшана), село, Сосницький пов., Чернігів. губ.	103, 412
Вільшана, місто Богодухівський пов., Харків. губ.	47, 405
Вільшанка, містечко Богодухівський пов., Харків. губ.	64, 406
Вовча, річка	12
Вовчі Води, річка	8
Волинка, село, Сосницький пов., Чернігів. губ.	118, 264, 415, 431
Волосківці, село, Сосницького пов., Чернігів. губ.	139, 417
Вороньки, село, Лохвицького пов., Полтав. губ.	80, 408
Г	
Галичина	607
Гамовецький, хутір, Кегичівський р-н, Харків. обл.	485, 604
Гарбузи, село, Корсунь-Шевченківський р-н, Черкаська обл.	568, 609
Гетьманщина	410
Глинське, село, Зіньківський пов., Полтав. губ.	95, 410,
Гончарова балка	12
Грунь, село, Зіньківський пов., Полтав. губ.	410
Д	
Данилів Байрак, село	16
Дейкалівка, село, Зіньківський пов., Полтав. губ.	107, 413, 452, 596
Дзябурівка (Хрестище), село, Красноградський р-н, Харків. обл.	110, 414
Димер, місто	441
Дніпро, річка	8, 13, 17
Довжик, село, Харківський пов., Харків. губ.	70, 407
Дон, річка	10
Донецький кряж	9, 12
Донщина	65
Дягова, село Чернігів. губ.	435
З	
Запорожжя	139
Зіньків, місто	444
Зіньківський пов. Полтав. губ.	95, 410, 413, 449, 452, 593
Зіньківській р-н, Полтав. обл.	107
Злодійська балка	12
Змітнів (Змітнев) с. Сосницький пов., Чернігівщина	253, 255, 429
і	
Ізюмський пов., Харківська губ.	13
К	
Калюжниці, село, Прилуцький пов., Полтав. губ.	6, 59, 406

Кальміус, річка	8
Кам'янка [Костянтиноградський пов. Полтав. губ.]	141, 398, 418, 438, 457, 599
Кам'яець-Подільська губ.	441, 589
Катеринославська губ.	419
Катеринославщина	428
Комишеваха, річка	12
Київ, місто	59, 66, 139, 237, 253, 264, 402, 406, 407, 411, 412, 417, 420, 428, 431, 441, 449, 590, 593, 599, 605, 610, 621
Кобеляцький пов.	458, 461, 600
Ков'яги, село, Валківський р-н, Харківщина	444
Кодима, річка	612, 613
Кодима, долина	613, 620
Конка, річка	12
Комишеваха, річка	12
Кінські Роздори, село Олександрів. пов.	12
Костянтиноград, місто, Полтав. губ.	98, 141, 398, 410, 411, 418, 438, 457, 599
Костянтиноградський пов. Полтав. губ.	110, 141, 414, 418
Кринка, річка	8, 12
Крюків, місто	405
Крячківка (Крячкова), село	38, 403
Кумейки, село	7
Л	
Лавіркове, село, Талалаївський р-н, Чернігів. обл.	587, 610
Лебединський пов.	51, 405
Лелюхівка, село, Кобеляцький пов. Полтав. губ.	458, 461, 600
Лихачівка, село, Валківський р-н, Харків. обл.	277, 280, 431, 432
Ліски, село за Меною	435
Лохвиця, місто, Полтав. губ.	6, 76, 86, 408, 450, 594
Лохвицький пов.	80, 408, 611, 620
Лубенський пов. Полтав. губ.	44, 82, 404, 409, 415, 438
Луганщина	60
Лютенька, село, Гадяцький р-н, Полтав. обл.	95, 362, 410, 435, 525, 527, 528, 607, 608
Львів, місто	607
М	
Мала Багачка, село, Миргородський пов., Полтав. губ.	132, 417
Мала Перещепина, село, Полтавщина	262, 430
Малоросія	403
Марнопіль (Маріуполь), місто	9, 57

Маховики, хутір, Щорсівський р-н, Чернігів. обл.	369, 435
Мачухи, село, Полтавський пов.	226, 427
Маячка, село, Полтавщина	478, 603
Мена, місто	435
Миколаївка, село [Костянтиноградський пов., Полтав. губ.]	454, 599
Миргород, місто, Полтав. губ.	130, 192, 194, 200,
203, 409, 417, 423, 424, 425, 469	
Миргородський пов., Полтав. губ.	96, 124, 132, 158, 161, 164, 166, 168, 170, 194, 209, 399, 410, 416, 420, 421, 422, 424, 426, 469, 601
Миргородщина	6
Мінськ, місто	415
Міус (Мелюси), річка	8, 12, 45, 60
Москва, місто	3, 5, 401, 414, 437,
595, 612	
Московська держава	12
Муравський степ	8
Муравський шлях	12, 16
Мурафа, село	444
Н	
Ніжинський пов.	66, 407
Нова Січ	591
Новомосковський пов., Ккатеринослав. губ.	13, 234, 237, 428
О	
Озов – див.: Азов	
Одеса	6
Олександрівський пов.	12
Оржиця, місто, Лубенський пов., Полтав. губ.	44, 404
Оржиччина	6
Орликівщина, село, Хорольський пов., Полтав. губ.	203, 206, 425, 426
П	
Павлоградський пов.	12
Перевальський р-н, Луганська обл.	45
Перекоп, місто	12
Переяслав, місто	591, 592
Переяславський пов.	24, 438
Петрівка, село, Красноградський р-н, Харків. обл.	283, 432, 486
Петрівка, село, [Костянтиноградський пов., Харків, губ.]	606
Петрівка, село, Миргородський пов., Полтав. губ.	124, 283, 416
Пирятинський пов. Полтав. губ.	26, 90, 400, 403, 409
Південна Русь	404, 591, 593

Південний Буг, річка	613
Поділля	440, 590
Покровське, село, Дніпропетровська обл.	582, 609
Полтава, місто	57, 411, 440, 444
Полтавка, річка	407
Полтавська губ.	116, 414
Полтавський пов.	217, 220, 226, 426, 427
Полтавщина	15, 17, 399, 406, 410,
445, 587, 611	
Прилуцький пов.	6, 24, 34, 400, 401, 406
Прилуччина	6
Причорномор'я	5
Р	
Решетилівка, село, Полтав. губ.	217, 220, 426, 427
Ромни, місто	401
Росія	15
Ростов, місто	57
Рублівка, [село]	416
Русь	393, 436, 437
Ряська, [село]	411
С	
Савур-могила (Єсаул-могила, Осаул-могила)	5, 8, 9, 12, 64, 139,
407, 416, 428, 592	
Салтанка (Султанка), криниця	542
Самара (Самарка), річка	5, 6, 8, 12, 13, 17, 43,
428, 440, 593	
Самарська Паланка	439, 593
Санкт-Петербург	393, 399, 400, 404,
437, 621	
Сенча, місто, Лохвицький пов., Полтав. губ.	611, 615, 616, 618,
620, 621, 622	
Славянка, село, Павлоградський пов.	12
Сорочинці, село, Миргородський пов., Полтав. губ.	469, 601
Сосницький пов.	118, 139, 253, 255,
264, 415, 417, 429	
Сосниця, місто, Чернігів. губ.	118, 240, 415, 429, 435
Степанівка, село [Валківський р-н, Харків. обл.]	432
Схід	5
Т	
Тана (Танаїс), місто	15
Тамарівка, село, Пирятинський пов., Полтав. губ.	90, 409
Терешківка, село, Ніжинський пов., Чернігів. губ.	66, 407
Терни, село, Лебединський пов., Харків. губ.	51, 405
Торонто	418
Туреччина (Турещина, Туреччина) земля турецька	399

У	Українська губернія	16
	Україна (Вкраїна)	6, 7, 433
Х	Харків, місто	30, 277, 280, 384, 400, 401, 405, 428, 431, 432, 437
	Харківський пов.	70, 407
	Харківщина	406, 410, 425, 446, 591
	Хорол, місто	92, 409
	Хоробричів, село	253
	Хорольський пов.	200, 203, 424, 425, 426, 437, 438
	Хрестище, див.: Дзябурівка	
Ч	Чаплинка, село, Новомосковський пов., Катеринослав. губ.	234, 237, 428
	Чернігів	415, 439
	Чернігівщина	404, 416, 429, 433, 434, 435
	Чигирин, місто, Київська губ.	54, 405
	Чорне море	403, 440
Ш	Шахворостівка, село, Миргородський пов., Полтав. губ.	161, 164, 166, 168, 170, 421, 422
	Шидіїв (Шедієве), село, Полтавщина	259, 430, 478, 603
	Шмиглі, хутір, Полтав. губ.	100, 411
Щ	Щеки, село, Лубенський пов., Полтав. губ.	438
Я	Яготин, місто	6, 38, 403
	Ядути, село, Чернігів. губ.	49, 405

Уклала І. Коваль-Фучило

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Алексєєв Ф. (Крячківський)	7, 38, 403
Альбеділь М.	5
Андрієвський М.	5, 6, 7, 8, 9
Антонович В.	5, 38, 402, 404, 406, 428, 429, 436, 437, 439, 440, 442, 592, 593, 602
Арсенієвський	428

Б

Бакалов Г.	139, 417
Барановський П.	503, 606
Бахмут Я.	444
Баша Ф.	90, 409
Бешко А.	403
Білий В.	413, 420, 596, 597
Білозерський М.	39, 49, 51, 403, 405, 412, 415, 435, 441, 593, 594, 611, 612, 618, 619, 620, 621, 622
Боклаг Н.	277, 280, 431, 432
Бондаренко А	411
Бондаренко К.	435
Бондаренко М. (Бондаренчиха, Гнатиха)	141, 398, 418, 419, 437, 438, 457, 599, 420
Боряк О.	420
Братиця П.	64, 66, 407
Бріцина О.	408, 415, 420, 594, 595, 599
Будянський (див.: Назаренко В.)	
Бут П. (Павлюк)	7

В

Величко С.	593
Вересай О.	6, 9, 55, 59, 192, 406, 433, 590, I, IV
Верховинець В.	4
Видюченко О. (Видюк)	110, 414
Виноградський Ю.	116, 118, 415, 416
Возняк М.	443

Г

Гайдай М.	286, 287, 420, 433
Галюн І.	607

Ганжа О.	608
Гацак В.	595
Гащенко П.	444, III
Гіршман, професор	428
Гнатюк В.	589
Гончар В.	444
Гончаренко Г.	I
Гордієць (див.: Кулик М.)	
Горленко В.	86, 92, 103, 104, 107, 400, 402, 404, 408, 409, 412, 413, 452, 595, 596, 597 291, 294, 319, 365, 433, 434, 435
Гребень А.	5, 6, 96, 139, 158, 192, 194, 200, 203, 209, 217, 220, 277, 287, 319, 410, 411, 417, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 461, 469, 485, 502, 529, 544, 568, 582, 587, 601, 602, 604, 608, 609, 610
Гриценко Ф. (Холодний)	95, 400, 405, 406, 410, 597, 611, IV
Грищенко Ф.	406
Грінченко Б.	10, 415, 439, 601
Грушевська К.	5, 6, 7, 8, 9, 10, 18, 45, 68, 88, 90, 92, 130, 132, 237, 238, 253, 255, 264, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 412, 415, 416, 417, 418, 421, 424, 425, 427, 429, 430, 431, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 452, 458, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 611, 612, 617, 618, 620, 621, 622
Гузь П.	362, 435, 444, 525, 527, 528, 607, 608, III
Гутиря П.	226, 404, 427
Д	
Данилов В.	139, 417
Дей О.	402, 602, 621
Дмитренко М.	3
Дніпровський Ф.	267, 431
Довгополий О.	259, 430, 478, 603, 604
Довженок Г.	3, 253, 294, 362, 365, 382, 429, 434, 435, 436, 485, 503, 505, 507, 525, 528, 561, 604, 606, 607, 608, 609, 641
Дорошенко М.	100, 411, 412, 444
Драгоманов М.	4, 5, 38, 403, 404, 406, 408, 428, 429, 436, 437, 439, 442, 589, 590, 592, 593, 594, 602
Древченко П.	I, III
Дуб П.	66, 407

Дубина М.	216, 220, 426, 427
Думенко Л. (Дума)	102, 412, 416
Є	
Єрофеїв (Єрофеєв) І.	441, 442, 443
Єфремова Л.	3, 253, 319, 362, 382, 429, 434, 435, 436, 470, 503, 525, 561, 606, 607, 609
Ж	
Жадан Т.	283, 432, 485, 486, 606
Желехівський Є.	4
Жеплинський Б.	610
Житецький П.	5, 10, 15, 399, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 587, 589, 590, 592, 602
Жовтобрюх М.	402
З	
Захарченко С.	435
Зелінський С.	
Зимогляд Д.	51, 405
Золотарев А.	5
і	
Іван, кобзар	15, 399, 587, 588
Іваннікова Л.	599
Іванченко І.	III
Іващенко П.	66, 407
Ільченко Г.	610
Ішина Н.	402
И	
Йван, лірник	438
К	
Каллаш В.	402
Калиберда П.	444
Калний О.	209, 426
Каманін І.	441
Квітка К.	253, 411, 429
Кирдан Б.	4, 5, 6, 399, 404, 405, 406, 407, 408, 412, 419, 421, 424, 428, 429, 431, 432, 434, 442, 443, 591, 593, 594, 595, 596, 602, 603, 604, 612, 621
Кіліна П.	418
Кнут І.	435
Коваленко Г.	116, 414
Коваль-Фучило І.	3, 401, 633, 641
Ковтун К.	4
Кобилан Л.	599
Кобиланка О. (див.: Харейнко О.)	
Кожушко	II

Колесса Ф.	4, 5, 10, 130, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 187, 192, 194, 199, 200, 203, 204, 206, 207, 209, 217, 220, 411, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 431, 442, 443, 461, 469, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 610, 620, 621
Колибаба П.	6, 47, 64, 406, 415
Кононенко Н.	443, 605, 612
Костенко Л.	7
Костомаров М.	5, 6, 30, 399, 401, 439, 440, 442, 446, 587, 589, 590, 591, 592, 611, 612, 613, 616, 619, 620, 621, 622
Котляревський О.	401, 587, 589, 590, 591, 592
Кочерга Д.	410, 444
Кравченко І. (Краченко-Крюковський І.)	6, 86, 408, 409, 426, 441, 442, 450, 590, 594, 595, 596
Кравченко М.	96, 130, 158, 187, 192, 194, 404, 410, 411, 417, 420, 421, 423, 425, 426, 433, 439, 469, 529, 542, 601, 602, 603, 607, 608, 608, 610, I, IV, V, VII, VIII
Кравченко П. (Шахворостівський)	164, 168, 170, 421, 422, 425, 427
Кримський А.	402
Крюковський (Кравченко-Крюковський І) (див: Кравченко І.)	
Крячківський (див.: Алексєєв Ф.)	
Кузьменко З. (Сокур)	92, 404, 409
Кузьменко О.	607
Кузьминський К.	369, 435
Кулик М. (Гордієць)	107, 413, 596, 597
Кулик П.	102, 118, 237, 240, 264, 404, 412, 415, 429, 431, 452, II
Кулик Я.	412
Куліш П.	4, 6, 40, 44, 103, 231, 392, 393, 403, 404, 415, 416, 437, 593, 594, 619
Купчинський Р.	607
Курило О.	237, 240, 252, 253, 255, 404, 416, 429
Кучугура-Кучеренко І.	III
Кушнерик Ф.	287, 433, 610
Л	
Ларивон, лірник (див.: Гончар В.)	
Лебідь П.	231, 406, 420, 603
Лисенко М.	96, 395, 410, 411, 435, 438, 590, I
Ліпник В.	441
Лісовський О.	5, 440, 442
Ломиковський В.	445, 587, 588

Лорд А.	420, 605
Лукашевич П.	6, 26, 32, 34, 400, 401, 402, 596
М	
Магадин Т.	80, 408, 594
Мазепа І.	599
Максимович М.	4, 385, 387, 409, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 447, 469, 589, 591, 592, 593, 601, 602, 607
Манжура І.	70, 407
Мартиненко І.	II
Мартинович П.	4, 6, 10, 76, 80, 92, 95, 98, 100, 102, 107, 110, 120, 124, 141, 226, 259, 262, 283, 394, 396, 398, 400, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 418, 419, 420, 430, 432, 437, 438, 441, 450, 452, 454, 457, 478, 486, 594, 595, 596, 599, 603, 604, 611, IV
Маслов	589, 590
Мелетинський Є.	5
Метлинський А.	4, 440, 449, 589, 592, 593, 594, 595, 602, 611, 612, 614, 615, 616, 618, 619, 620, 621, 622
Мережка І.	234, 237, 428, 429
Миронівський	70, 407
Мишанич С.	417, 428, 591, 602, 621
Мовчан Є.	444, 502, 503, 505, 507, 529, 530, 542, 544, 606, 607, 608, 609, 610
Мойл Н.	418
Москаленко К.	II
Н	
Набок М.	6
Назаренко В. (Будяньський)	400, 410
Нестор Літописець	17
Никоненко А.	231, 392, 415
Ніговський М.	64, 406, 407, 415
Нікітін С.	582, 609, 610
Ніс С.	6, 47, 66, 395, 405, 407, 415, 438
Новійчук В.	4
Нудьга Г.	406, 407, 418, 590, 594, 621
О	
Обличенко Г.	485, 604, 606
Олександренко Л.	432
Олійник А.	26, 400
Онопа Т.	485, 604
П	
Пазяк М.	6
Пазяк Н.	6

Палій С.	599
Панченко С.	253, 255, 404, 412, 429
Пархоменко Т.	139, 417, 418, 433, 434, I, V
Парфиненко А.	582, 610
Пасюга С.	267, 419, 431, II, III, V
Пересада І.	124, 415, 416
Перетц В.	611, 612, 614, 620, 621, 622
Петросян А.	595
Пилипенко Я.	203, 206, 425, 426
Пилипчак М.	4
Плісецький М.	6, 7, 8, 443, 590, 596, 613, 621
Полотай М.	291, 368, 369, 433, 434, 435
Полунець Г.	261, 262, 430
Порохня А.	591
Потапенко В.	II
Приходько А.	418
Р	
Радієвич М.	II
Рачок І.	587, 610
Ревуцький Д.	416, 442, 593, 611, 618, 619, 621, 622
Римсало А.	419, 437
Руденко Д.	412, 416
Русов О.	6, 57, 406, 590
Рячанський	411
С	
Савонова Н.	382, 436
Савчук О.	VI-VIII
Сірко І.	593
Скоба А.	200, 417, 424
Скорик М.	231, 406, 603
Скубій І.	443, 458, 461, 596, 600, 601, 604, 607
Сластіон (Сластьон) О.	130, 132, 161, 162, 164, 166, 168, 170, 194, 204, 206, 207, 209, 217, 220, 410, 417, 419, 421, 422, 424, 426, 427, 431, 458, 461, 596, 600, 601, 604, IV, VII, VIII
Соколов Ю.	III
Сологуб Н.	402
Сперанський М.	139, 417
Срезневський І.	20, 32, 400, 401, 415, 436, 437
Стельмах М.	418, 590, 621
Стефанович С.	4
Стешенко І.	420
Стрічка І.	6, 24, 400, 402
Судовщиков Є.	6, 38, 403

Т

Тарнавський Г.	418
Тищенко В.	54, 405
Ткаченко Г.	370, 382, 436, 561, 609
Томиленко В. (Томашик)	7
Труш І.	611

Ф

Філатова А.	4
-------------	---

Х

Хай М.	587, 610
Халявка О.	416
Харків В.	277, 280, 425, 431, 432, 444, 485, 604, 605, 606
Харченко О.	454
Харченко О. (Кобиланка О.)	599
Холодний (див.: Гриценко Ф.)	
Хоменко В.	418, 591, 621
Христенко М.	444
Христенко І.	425, 444

Ц

Цертелев М.	6, 15, 17, 399, 436, 437
-------------	--------------------------

Ч

Чекан С.	411
Чубинський П.	6, 57, 59, 406
Чуприна О.	568, 609

Ш

Шевченко В.	420, 476, 602, 603
Шевченко Л.	237, 264, 416, 430, 431
Шевченко Ф.	49, 405
Шевчук О.	603
Шпигоцький О.	436, 437
Шубравська М.	603
Шут А.	403

Щ

Щириця Д.	568, 582, 587, 609, 610
-----------	-------------------------

Ю

Юсов О.	319
---------	-----

Я

Яворницький Д.	231, 234, 237, 405, 406, 420, 421, 603
Яворський	139, 428, 602
Яременко В.	621
Ясенчук А.	3

Уклали Г. Довженок,
І. Коваль-Фучило

ЗМІСТ

Від упорядників	3
-----------------------	---

ДУМИ

11. ВТЕЧА ТРЬОХ БРАТІВ З ГОРОДА АЗОВА, З ТУРЕЦЬКОЇ НЕВОЛІ.....	5
<i>(Підготували М. Дмитренко, Г. Довженок, І. Коваль-Фучило)</i>	
12. ТРИ БРАТИ САМАРСЬКІ.....	439
<i>(Підготувала Г. Довженок)</i>	
13. СМЕРТЬ КОЗАКА НА ДОЛИНІ КОДИМІ.....	611
<i>(Підготувала А. Ясенчук)</i>	
Список умовних скорочень	623
Список бібліографічних скорочень	625
Показчик географічних назв.....	628
Іменний показчик	634

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ
У П'ЯТИ ТОМАХ**

Том другий: Думи XVI—XVII століть

Редактор-координатор
Олена Щербак

Редактор
Лариса Ліхньовська

Комп'ютерна верстка
Марина Голя, Людмила Настенко

Оператор
Ірина Матвєєва

Підписано до друку з оригінал-макета 03.09.2019.

Формат 60x84/8. Папір офсетний.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. 58,9.

Обл.-вид. арк. 75,7.

Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України
01001 м. Київ, вул. Грушевського, 4.

Надруковано: ТОВ «Юрка Любченка»

e-mail: u19-07@ukr.net

тел. 098-444-06-68

м. Київ вул. Дегтярівська, 25-а

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4685 від 06.03.2014